

A Termini
Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve

**A Termini
Magyar Nyelvi Kutatóhálózat
tíz éve**

Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok

Gamma Nyelvi Iroda – Dunaszerdahely
Szabó T. Attila Nyelvi Intézet – Kolozsvár
2011

Támogatók:
Magyar Tudományos Akadémia

Szerkesztette:
Benő Attila, Péntek János

Tördelés:
Szikszai Attila

ISBN:

© a szerzők

Készült az Érdi Rózsa Nyomdában

Tartalom

Előszó	7
Beszámolók az előzményekről, a hálózati szerveződésről, az eredményekről és a gondokról	13
<i>Az indulás éveiről: a szomszédos országok magyarnyelvi kutatóállomásairól</i>	15
<i>Kiegészítés a szomszédos országok magyar nyelvi kutatóállomásairól szóló beszámolóhoz</i>	29
<i>Termini: magyar nyelvészeti kutatóállomások hálózata a Kárpát-medencében</i>	40
<i>Együttműködési megállapodás</i>	62
Jelenségek, módszerek, terminológia	65
<i>Kontaktus, interferencia és kódváltás a változó két- és többnyelvűségben</i>	67
<i>A kölcsönszavak rendszerezéséről</i>	74
<i>Köznyelvi lexikai egységek szemantikai sajátosságai a kisebbségi magyar nyelvváltozatokban</i>	116
<i>Magyar szaknyelv és szakstílus Magyarország határain túl</i>	127
<i>Változatok és változások a mai magyar nyelvben</i>	140
Nyelvpolitika, nyelvi jogok	151
<i>Törvényes garanciák és gyakorlat a horvátországi, szlovéniai és ausztriai magyarság életében</i>	153
<i>Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól</i>	163
<i>A határon túli magyar nyelvváltozatok a többségi nyelvpolitikák rendszerében: Románia és Ukrajna példája</i>	195
Oktatás kétnyelvű környezetben	219
<i>A kétnyelvű oktatás veszélyei és esélyei Szlovákiában</i>	221
<i>Kihívások és megoldások. Gondolatok a szlovéniai Muravidék kétnyelvű oktatásáról</i>	245
<i>Az ukrainai oktatáspolitikai a nyelvi asszimiláció szolgálatában</i>	259

A határtalanítás programja.....	271
<i>A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon túli magyar nyelvváltozatok. A Magyar Tudományos Akadémia határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák állásfoglalása</i>	<i>273</i>
1. Köznevek határtalanítása	277
<i>A Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz bővítése, a magyar nyelv „határtalanításának” egyik újabb eredménye</i>	<i>277</i>
<i>Transzszilvanizmusok, romanizmusok és a határtalanítás programja.....</i>	<i>299</i>
<i>Akkor hogyan is beszélünk?... (A ht adatbázis muravidéki elemei és használati gyakoriságuk).....</i>	<i>309</i>
<i>A ht adatbázis örvidéki elemei és gyakoriságuk.....</i>	<i>325</i>
<i>A sajátos határon túli magyar szókincs változatosságának dialektális, regiszterbeli, időbeli és stilisztikai aspektusáról</i>	<i>331</i>
<i>A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis</i>	<i>340</i>
2. Földrajzi nevek határtalanítása	359
<i>A határtalanítás a helynevek területén</i>	<i>359</i>
<i>A határon túli névhasználat és a nyelvi tervezés</i>	<i>377</i>
<i>A romániai magyar hivatalos helységnév kodifikálásának időszerű kérdései</i>	<i>391</i>
Összefoglalás és tervezés	397
<i>Magyar nyelvtudományi kutatások a Kárpát-medencei külső régiókban.....</i>	<i>397</i>
<i>A magyar nyelvre irányuló kutatási programok.....</i>	<i>425</i>
A kötet tanulmányaiban hivatkozott szakirodalom	438
A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat irodáinak reprezentatív bibliográfiája (2001–2010).....	465
Névmutató	472
A kutatóhálózat intézetei	479

Előszó

Két évtized telt el azóta, hogy azok a nyelvészek, akik a nyelvhatár és az országhatár közötti régiókban élnek és dolgoznak, szakmai munkájukban és kapcsolataikban a határok fölé emelkedhettek, és tíz éve annak, hogy szerény – hol valóságos, hol inkább virtuális – „irodádba”, „intézetekbe”, „műhelyekbe”, „kutatóállomásokba” tömörülhettek. A maguk módján leszámoltak a politikai határokkal, és helyettük folyamatosan szakmai hálózatot építettek ki. Kapcsolatokat az elválasztás, az elszigetelődés helyett. Sem a kutatás, sem a nyelvhasználat nem olyan, hogy politikai határok közé lehetne szorítani, és mégis ez történt az előző század jelentős részében. A határtalanítást a nyelvészeknek is saját beidegződéseikkel kellett kezdeniük, intézményi helyzetük átértékelésével, az intézményesülési lehetőségek kihasználásával, majd folytathatták, folytathattuk a nyelv, a nyelvhasználat határtalanításával. Ezt a tíz évet kívánja dokumentálni ez a kötet beszámolókkal, tanulmányokkal, a legfontosabb kiadványok bibliográfiai adataival.

A pillanatnyi megállást, felszusszanást csak egy rész kutatás befejezése, egy dolgozat megírása és publikálása, egy pályázati beszámoló vagy elszámolás jelentheti, vagy egy ilyen jubileumi visszatekintés tíz éve. A tízes szám misztikáján kívül az is indokolja a számvetést és az értékelést, hogy az eddigi munkák tanulságai alapján felvázolhassuk a további kutatási terveket: az irányt és a célokat. Ilyen, már folyamatban lévő és még elvégzendő terveket is bemutatunk a kötet végén. De mint a nyelvben is, amelyre a jelenkori és időbeli változatok folyamatosága jellemző, a kutatás, a szakmai munka is folyamatos, holnap remélhetőleg ott folytathatjuk, ahol ma abbahagytuk.

Mindez nem előzmény nélküli. Már az 1990-es évek legelejétől tapasztalhattuk a Magyar Tudományos Akadémia nyitását, nyitottságát, sőt az MTA budapesti Nyelvtudományi Intézetében azt megelőzően is folytak ún. élőnyelvi vizsgálatok, voltak ilyen témájú konferenciák, mint ahogy a nagyobb régiókban, más és más intézményi keretben, a 20. század második felében szintén folytak dialektológiai, kontaktológiai kutatások. A megváltozott történelmi helyzetben ezek a rokon témájú és szemléletű

tudományos törekvések találkozhattak össze Budapesten vagy éppen Kolozsváron. Az MTA a tudományosság egészében, a magyar nyelvre irányuló kutatásokban különösen fontosnak tartotta a nemzeti keretű kiterjesztést. Azt is mondhatjuk, hogy visszatért alapfeladatához, amelyet indulásakor vállalt, és amelyet 1828-as szabályzatában így rögzített: „A Magyar Tudós Társaság a tudományok és szépmesterségek minden nemeiben a nemzeti nyelv kimíveltetésén igyekszik egyedül.” A XIX. században is változott ennek a szerepnek a tartalma mind a „nyelv kimíveltetésében”, mind a magyar (nyelvű) tudományosság előbbre vitelében. Az 1843. évi közgyűlésen az elnök Teleki József így összegezte az akkori feladatokat: „A nyelv, nemzetiség és a tudományok kitűzött cél gyanánt karöltve lebegnek előttünk, ezen három elénkbe szabott tárgynak szerencsés öszve-sítése dicső feladatunk.” A XX. század végén, amikor ezzel egyáltalán számot lehetett vetni, a tapasztalatok és a kutatások egyaránt azt jelezték, hogy a védtelen külső régiókban intézményi, akadémiai szinten is újra sürgetővé vált a nyelv, a nemzet(iség) és a tudományok összekapcsolása.

A 2001-ben, az Akadémia kezdeményezésére létrejött kutatóállomások kezdettől ezt a törekvést vállalták a magyar nyelvre irányuló kutatásaikban, előbb Kolozsváron és Sepsiszentgyörgyön, Dunaszerdahelyen, Beregszászban, Szabadkán és Kanizsán, aztán 2003-tól egyéni kutatóhelyekkel Mariborban, Alsóőrben és Zágrábban. Az Akadémiát ennek az intézményesülésnek a szakmai és adminisztratív támogatásában az MTA Nyelvtudományi Intézete, valamint Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete képviselte. Hogy személy szerint kik, arról most nem szólunk, noha tudjuk, hogy minden intézményi törekvésnél fontosabbak az elkötelezett, az ügyeket felvállaló személyek. Tudjuk, kiknek tartozunk elismeréssel és köszönettel.

A hálózattá szerveződés alapja a közös feladat és a feladatok megoldására szolgáló közös szakmai program. Ezeket részben már ismertük 2001-ben, és évenkénti találkozásainkon – előbb a háromszéki Illyefalván, majd az Akadémia Debreceni Területi Bizottságának a székházában, ritkábban Budapesten – folyamatosan fejlesztettük, finomítottuk és egybehangoltuk. A kutatóállomások munkatársai rendszeresen részt vettek az Élőnyelvi Konferenciákon, az Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszusokon, a dialektológiai szimpóziumokon. Ezek a rendezvények, majd az egyre szaporodó kiadványok olyan témákat és felismeréseket, véleményeket és ellenvéleményeket tettek nyilvánvalóvá a szakmai köztudatban, amelyeket

csak ez a hálózat fogalmazhatott meg és képviselhetett hitelesen. A hálózati működésnek fontos technikai feltétele és eszköze a közös internetes levelező lista és a közös honlap, amely még ebben a virtualitásban is érzékelhetővé teszi létünket és munkánkat. És ami talán mindenél fontosabb az ilyen együttműködésben: a hajlam, a képesség és a törekvés arra, hogy megértsük egymást, a közös célt és a közös érdeket. A hálózat azért lehet hálózat, mert nincs benne hierarchia és nincs mögötte merev szakmai doktrína. Nyitott és rugalmas, a munkatársak egymással is folyamatosan vitáznak és másokkal is vállalják a vitát. Csomópontjai vannak minden régióban, valamint Budapesten és Debrecenben, de nincs fölé- és alárendeltség, nincs központ és periféria. Hálózatiság van hierarchia nélkül, olyan kapcsolatokkal, amelyek erős belső kohézióban a szakma egészével is szorosan összekötnek bennünket.

Miért éppen *Termini* lett a hálózat neve? Sokat vívódtunk rajta, végül Lanstyák Istvánt tekinthetjük névadónak, aki annak idején így érvelt: „A *Termini* név ... egyrészt rímel tevékenységünk egyik fontos aspektusára, a szavak, *terminusok* gyűjtésére, másrészt utal arra, hogy Trianon után a határon túli magyarság egyféle védőövezetet alkot Magyarország határai körül, mintegy védi az anyaországot, egy külső gyűrűt alkot, a *termini*, a határkövek egyfajta végvárai. Persze a mi tevékenységünk közvetlenül nem ilyen védelmi jellegű, viszont remélhetőleg tevékenységünk közvetve a határon túli magyarság fönmaradását is szolgálja, és mindenképpen e magyar nemzetrészek nyelvének a dokumentálását. Ami pedig – akárhogy is vesszük – a magyar nyelv pozíciójának az erősítése. És hát a területek, ahol az általunk gyűjtött szavakat használják, éppúgy egy külső övezetet alkotnak a tényleges anyaországon túl, mint a *limes* és a *termini* által határolt terület a római közigazgatási egységek esetében.”

A nyelv számunkra elsősorban vizsgálati tárgy, de éppen tárgyunk különlegességénél fogva kettős elvárás kíséri munkánkat: a szakmai elvárásokon kívül a nyelvi közösségeink iránti elkötelezettség. A régiókban, ahol élünk, a kisebbségpolitikának, általánosabban a nemzetpolitikának is egyik fontos eleme közösségeink és a magyar nyelv helyzete, ennek a helyzetnek olyan irányú javítása, hogy mindenki kellő méltósággal használhassa, veszélyeztetettség és megaláztatás nélkül. A kisebbségpolitika számára a magyarnyelviség, az anyanyelviség fontos, maga a nyelv sokkal kevésbé, a laikusok többségéhez hasonlóan azt úgy tekinti, hogy az rendben van úgy, ahogy van. A nyelvhasználat bátorításában, a nyelvi

műveltség terjesztésében az anyanyelvi mozgalom tölt be fontos szerepet: a civil szervezetek törekvései, a fiatalok nyelvi körei és versenyei, anyanyelvi táborai. Úgy gondoljuk, hogy az, amit hálózatunk munkatársai végeznek, segítheti mind a nyelvpolitika, mind a nyelvi mozgalom szakmai megalapozását. A szakmai eredmények csak úgy hasznosulhatnak, ha beépülnek a civil nyilvánosságba, mozgalmába, és ha tekintettel van rájuk a kisebbségpolitika és a nemzetpolitika.

A társadalomtudományokban, miközben elvileg a legtöbben a tárgyilagos megközelítés és értelmezés hívei, a kutatásokban és az értelmezésekben világosan érzékelhető a kutatók többségének az ideológiai háttérű elfogultsága. Mi úgy gondoljuk, hogy az abszolút tárgyilagosság illúziójának feladásával, de a szakmaiság szigorú követésével is elkötelezettek lehetünk nyelvi közösségeink iránt. Ez azt jelenti, hogy a jelenségeket, a nyelvi folyamatokat abból a szempontból is értékeljük, hogy elősegítik-e a nyelvmegtartást, amely minden nyelvi közösség alapvető érdeke. És ennek rendeljük alá mindazt, amit a nyelvi tervezésben fontosnak tartunk. Egyébként kutatásaink megalapozásában, elemzéseinkben nagy fontosságot tulajdonítunk a modern (nyelv)technológiával folyamatosan építhető és kezelhető adatbázisoknak és a korpuszoknak. Elméleti és módszertani tekintetben annak, hogy az a fogalmi, értelmezési apparátus, amellyel dolgozunk, hatékony és korszerű legyen, lehetőleg mások számára is érthető és értelmezhető. A hasznosulás, az alkalmazás lehetőségét a nyelvi tervezésben látjuk: többek között a nyelvi konfliktusok kezelésében, a nyelvi jogok érvényesítésében, az oktatásban, a nyelvi tanácsadásban és ismeretterjesztésben, szórványkörnyezetekben pedig néhol már a nyelvészeti (revitalizációs) programokban.

A Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága, amely közös munkánk legfőbb támasza és támogatója volt, beleértve e kötet megjelenésének a támogatását is, az elmúlt években több ízben is úgy értékelte a hálózati együttműködést, hogy az mintája, modellje lehetne más területeken is az eredményes Kárpát-medencei együttműködésnek. Bennünket, akik valóságos közös kutatóintézetbe nem tömörülhettünk, a kényszer és a felismerés vezetett rá arra, hogy ez lehet az eredményes munka kerete. De távolról sem vált közös felismeréssé, hogy az ilyen hálózati együttműködés alakíthatná határok nélküli közös térséggé a Kárpát-medencét a magyar kultúra, a kutatás és

az oktatás számára. Egyelőre mintha túlságosan sokan félték saját határaikat, egyik és másik oldalon egyaránt.

Köszönjük a Magyar Tudományos Akadémiának, hogy – a keretek folyamatos szűkülése ellenére – lehetőség szerint támogatta működésünket és pályázati programjainkat; az MTA említett Elnöki Bizottságának és a hozzá kapcsolódó Titkárságnak, hogy a napi, személyes kapcsolatokban is mellettünk állt, és e kötet megjelentetésében is szerepet vállalt; az MTA Debreceni Területi Bizottságának, hogy sorozatos tanácskozásainkat befogadta és támogatta; azoknak az akadémiai intézeteknek és testületeknek, egyetemi tanszékeknek, amelyek szakmailag együtt dolgoztak velünk.

Kolozsvár, 2011. szeptember 26.

Péntek János

**BESZÁMOLÓK AZ ELŐZMÉNYEKRŐL,
A HÁLÓZATI SZERVEZŐDÉSRŐL,
AZ EREDMÉNYEKRŐL ÉS
A GONDOKRÓL**

***Az indulás éveiről: a szomszédos országok
magyarnyelvi kutatóállomásairól***
(Magyar Nyelv 2005)

A Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezésére és az Arany János Alapítvány támogatásával 2001-ben jött létre egy-egy magyarnyelvi kutatóállomás Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában és Szerbia-Montenegróban. Éspedig azzal a céllal, hogy elősegítsék a Kárpát-medencei magyar anyanyelvű kisebbségek anyanyelvhasználatának a tudományos vizsgálatát, összefogják és irányítsák a gyakorlati teendőket. (Tudománytörténeti érdekessége miatt említjük meg: a Magyar Nyelv 1923-as évfolyamában már szó volt arról, hogy „Érdemes munka volna az elszakított területek nyelvét figyelemmel kísérnünk” [104], az 1924-es évfolyamban pedig ezt olvashatjuk: „a magyar közműveltség ötfelé szakadt és ez a szétdarabolódás – jobban, mint valaha, az elnyomatások koraiban – előtérbe tolja a magyar nyelv ügyét” [37-8].) Az említett műhelyeknek a tevékenységéről, állapotáról kívánjuk tájékoztatni a magyar nyelvésztársadalmat és a Magyar Nyelv olvasóit. Öt kérdést tettünk föl a szóban forgó műhelyek, illetőleg irodák, intézetek vezetőinek 2004-ben. Válaszaikat a kérdések sorrendjében egybeszerkesztve az alábbiakban közöljük. A válaszadók: Szlovákia (Gramma Nyelvi Iroda): Szabómihály Gizella, Ukrajna (Hodinka Antal Intézet): Cserniczkó István, Románia (Szabó T. Attila Nyelvi Intézet): Péntek János, Szerbia és Montenegró (Délvidéki Magyar Nyelvi Korpusz, Magyarokanizsai Szociográfiai-szociolingvisztikai Műhely): Papp György. Nevezett kollégáinknak köszönetet mondunk a beszámolók elkészítéséért és rendelkezésünkre bocsátásukért.

Kiss Jenő

1. Mikor alakult a Műhely (Iroda, Intézet), milyen néven, mely székhellyel, kik a munkatársai, s mi a Műhely (Iroda, Intézet) elérhetősége?

Szlovákia: A Gramma Nyelvi Iroda a 2001 augusztusában bejegyzett Gramma egyesület belső szervezeti egységeként 2002. január 28-án kezdte meg működését. Az Iroda egyúttal a Magyar Tudományos Akadémia szlovákiai kutatóállomásának a funkcióit is ellátja, ilyen módon az MTA Kisebbségkutató Intézetének koordinálásával együttműködik az erdélyi, a vajdasági és a kárpátaljai testvérállomásokkal. – Az egyesületet öt szlovákiai magyar nyelvész alapította, jelenleg tizenöt nyelvész és

nyelvész-doktorandusz tagja van. Az Irodának hét állandó belső munkatársa van: Szabó Mihály Gizella, Misad Katalin, Vančóné Kremmer Ildikó, Lanstyák István, Pintér Tibor, Simon Szabolcs és Menyhárt József nyelvészek. A szervezőtitkári feladatokat ellátó Menyhárt József és a korpuszépítésért felelős Pintér Tibor az egyesület alkalmazottai, a többiek csekély díjazás (részben ösztöndíj) ellenében látják el feladatukat. Az Iroda tudományos kutatási és tudományszervezői tevékenységét alapvetően az Arany János Közalapítvány anyagi támogatásával végzi. További fontos támogatónk az Illyés Közalapítvány, illetve más magyarországi alapítványok és szlovákiai szervezetek. – A székhely Dunaszerdahelyen van.

Ukrajna: A Hodinka Antal Intézet a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (2003 decemberétől: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) szervezeti alegységként jött létre 2001-ben mint az MTA Ukrajnai Kutatóállomása. Mint ilyen szorosan együttműködik a többi magyar nyelvi kutatóállomással, illetőleg kutatóhelyekkel. – Az Intézetben fiatal kárpátaljai magyar nyelvészek, társadalomkutatók (Hires-László Kornélia, Karmacs Zoltán, Márku Anita, Molnár D. István) dolgoznak. Mellettük több nyelvész (Beregszászi Anikó, Cserniczkó István, Kótyuk István) különböző kutatási programok révén kötődik az Intézethez. – Az Intézet elsősorban az Arany János Közalapítvány és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola támogatásával működik. Székhelye Beregszászban, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola épületében van.

Románia: Erdélyben 2001-ben jött létre egy kis nyelvi intézet, amely 2002-ben Szabó T. Attila nevét vette föl. Az MTA saját budapesti Kisebbségkutató Intézetét bízta meg a kisebbségi régiók kutatóállomásainak felügyeletével. Erdélyben az új intézmény három meglévőre épült, és azóta sem különült el tőlük teljesen. A szakmai háttér az egyetem szakanszéke biztosítja. Szakmai vezetője Péntek János, ügyvezetője pedig Benő Attila adjunktus. Belső munkatársai a tanszék magiszteri és doktori programjának hallgatói (a Nemzeti Szövegtár erdélyi anyagával Sárosi Mardírosz Krisztina foglalkozik), külső munkatársként pedig alkalmilag igénybe vettük többek között Szilágyi N. Sándor, Fazakas Emese és mások közreműködését is. A másik háttérintézmény az Erdélyi Múzeum Egyesület, amely saját székházában azt a helyiséget biztosítja az Intézet számára, amely az „Erdélyi magyar szótörténeti tár” műhelye is egyben. Ebben a helyiségben az Intézet saját költségén teremtette meg már az első évben az önálló munkához szükséges legfontosabb technikai feltételeket.

Itt található egyébként Szabó T. Attila Kolozsváron maradt könyvtári hagyatéka is, amelyet intézeti könyvtárként folyamatosan frissítünk a legfontosabb új kiadványokkal. A könyvtári részleg része annak a virtuálisan, informatikailag összekapcsolt könyvtári hálózatnak, amelyet a kolozsvári magyar intézmények közösen alakítanak ki. Az Intézetet létrehozó és fenntartó harmadik intézmény az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. Ez két szempontból fontos: az egyik, hogy az AESZ központja és székháza Sepsiszentgyörgyön van, és ez lehetővé tette, hogy külön költség nélkül hozzuk létre a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet székelyföldi fiilálját. Ugyancsak az AESZ biztosítja az Intézet adminisztratív bázisát, személyzetét Ördög-Gyárfás Lajos adminisztratív munkatársunk személyében. A kolozsvári és a sepsiszentgyörgyi külön iroda lehetővé teszi, hogy megosszuk a munkát. Az előbbi inkább az adatbázisokra és a kutatásra összpontosíthat, az utóbbi a nyelvi tanácsadásban és egyéb szolgáltatásokban a tömbmagyarság igényeihez igazodik. Sepsiszentgyörgyön két állandó munkatársunk dolgozik: Erdély Judit, a tanszéki doktori iskola hallgatója és Becze Orsolya szociológus. Szintén ez a csoport szervezi a júliusi illyefalvi szemináriumot, amely 2003-ban és 2004-ben már vendégül látta a többi kutatóállomás munkatársait is. Ez az a fórum, amely lehetővé tette a közös kutatások megtervezését, összehangolását.

Szerbia és Montenegró: az iroda, illetőleg műhely gondolata még 1995-ben fogalmazódott meg. Magyaroknál van minden év szeptemberében a régió egyik legjelesebb rendezvénye, a Kanizsai Irótábor, amely 1952-ben indult. A rendezvénysorozatnak minden évben van egy központi témaköre, így választottuk 1995-ben a Délvidéken mindig erőteljesen művelt szociográfiát központi tartalomként. Ekkor fogalmazta meg Bori Imre akadémikus a Kanizsai Szociográfiai Műhely tervét, amely 1996-ban meg is alakult, részben az Irótábor, részben pedig egy civil szervezet, az Ozoray Árpád Magyar Művelődési Egyesület ügyviteli keretében, Magyaroknál. Ehhez társult a későbbiek során a szociolingvisztikai munkacsoport, a következő munkatársakkal: Papp György, a csoport vezetője mellett Rajsli Ilona, Molnár Csikós László, Silling István, Andrić Edit, Hózsa Éva, Pató Imre, Varga Tünde, Futó Hargita (és több egyetemi hallgató, illetve terepmunkások) közreműködésével. A Műhely kapott később a szabadkai székhelyű Magyarságkutató Tudományos Társaságtól a Délvidéki Magyar Nyelvi Korpusz elméleti kutatásaira és építésére megbízást. Ekkor kapcsolódott be egy korpuszépítő műszaki csoport is.

2. Mi a Műhely (Iroda, Intézet) feladatköre? Kézenfekvőnek tűnik, hogy az ellátandó feladatkörben egyfelől közös, összehangolt tevékenység folyik, másfelől pedig nem közös, hanem speciális, egyedi tevékenység is. Melyek ezek (a fenti sorrendben)?

Szlovákia: Az Iroda feladatköre már a 90-es években kezdett körvonalazódni elsősorban szociolingvisztikai és kétnyelvűségi kutatásaink, a kisebbségi nyelvi tervezésről és nyelvművelésről folytatott vita, illetve a szlovákiai kisebbségi nyelvhasználati törvény előkészítése kapcsán szerzett tapasztalatok alapján. Elképzeléseink szerencsésen találtak a Kisebbségkutató Intézetnek egy Kárpát-medencei kutatóállomás-hálózat kialakítását célzó terveivel. A szervezés során, illetve később, a működésünk alatt összegyűlt tapasztalatokat felhasználva az Iroda feladatait folyamatosan pontosítottuk. Eszerint a Gramma Nyelvi Iroda tevékenysége jelenleg a következő fő területeket fogja át: 1. tudományos kutatás; 2. nyelvi adatbázisok építése; 3. nyelvi tervezés; 4. nyelvi szolgáltatások; 5. oktatás, továbbképzés; 6. könyvtárépítés; 7. kutatásszervezés és szakértői tevékenység. Ezeket a tevékenységeket többé-kevésbé minden iroda végzi, bár a helyi feltételeknek megfelelően hangsúlyeltolódások vannak. A kutatóállomások legtöbb munkatársa jól ismerte egymást, közös kutatásokat is végeztek már (ilyen volt a Kontra Miklós vezette ún. RSS-vizsgálat, amelynek eredményei „A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén” című könyvsorozatban jelentek meg). Ennek ellenére az állomások együttműködése, a közös kutatások csak fokozatosan alakultak ki: elsőként a korpuszmunkálatok indultak meg, majd egy a kisebbségi jogokkal foglalkozó kötet összeállítása következett, s tavaly kezdődtek a szintén hosszabb távra tervezett lexikográfiai munkálatok. Jelenleg három fő témában folyik az együttműködés. – 1. Korpuszmunkálatok. Az MTA Kisebbségkutató és Nyelvtudományi Intézeteivel karöltve 2002-ben kezdődtek el a Kárpát-medencei Magyar Nyelvi Korpusz (NKFP 5/044/2002 pályázat) munkálatai. Ennek a szövegtárnak a szlovákiai része mintegy négymillió szövegszót fog tartalmazni. Jelenleg az elektronikus formában hozzáférhető írott anyagok (újságok, szépirodalom, tudományos irodalom, beszélt nyelvi, hivatalos nyelvi anyag) gyűjtését és előzetes feldolgozását végzik az Iroda munkatársai, de élőnyelvi magnetofon-felvételek készítése és digitalizálása is folyamatban van. – 2. A határon túli magyar nyelvváltozatok leírása – szótártani munkálatok. A határon túli magyar nyelvváltozatok leírása szempontjából áttörést jelentett a „Magyar értelmező kéziszótár” második,

átdolgozott kiadása, ugyanis ebbe erdélyi, kárpátaljai és szlovákiai magyar szavak és szójelentések is bekerültek. A magyar szókincs „határtalanításában” következő lépésként felkérésre az Osiris Könyvkiadó indította kézikönyv-sorozat (A magyar nyelv kézikönyvtára, főszerkesztője Tolcsvai Nagy Gábor) két első kötetének a határon túli magyar nyelvváltozatokra vonatkozó részeit dolgoztuk föl. A Lanstyák István koordinálásával folyó lexikográfiai munkálatok első eredménye, a helyesírási szótár már megjelent, továbbá elkészítettük az idegen szavak szótárába javasolt lexikális elemek jegyzékét is. E kiadványokon kívül lesznek határon túli szavak a most készülő „Képes diákszótárban” (szerkesztője Kiss Gábor) is. – 3. Magyar nyelvű oktatás a kisebbségi régiókban. A tavaly indult közös, három évre tervezett kutatás célja az, hogy átfogó képet kapjunk a kisebbségi magyar oktatási intézmények nyelvi viszonyairól, az oktatás és az anyanyelvhasználat kapcsolatrendszeréről, az anyanyelvi, a többségi nyelvi, valamint a tanult idegen nyelvi kompetenciák milyenségéről, a két-nyelvűség típusairól és működéséről. – A Gramma Nyelvi Iroda saját kutatási terve alapján az alábbi témákban folytak és folynak kutatások: nyelvpolitika és nyelvi tervezés, nyelvészociológia és színtérvizsgálat, kontaktológia, fordításelmélet, kétnyelvűség-kutatás, pszicholingvisztika.

Ukrajna: Az intézet tevékenysége elsősorban a következő területekre terjed ki: 1. a kárpátaljai magyar nyelvhasználat tudományos (legfőképpen szociolingvisztikai) vizsgálata; 2. írott és beszélt nyelvi adatbázisok építése, archiválása, elemzése; 3. a helyi magyar nyelvhasználat nyelvtervezési problémáinak áttekintése, javaslatok megfogalmazása; 4. oktatás, továbbképzés; 5. kutatásszervezés; 6. a tudományos utánpótlás nevelése, segítése; 7. a nyelvészetiek mellett társadalomtudományi kutatási programok segítése, támogatása. [Az ukrajnai beszámoló eredeti folytatása itt lényegében megegyezik a szlovákiai beszámolóban fentebb közölt, az 1., 2. és 3. pontok alatt olvasható szövegrésszel, ezért ezt nem közöljük. Azt azonban jelezzük, hogy az ott az 1. pont alatt említett szövegtárnak a kárpátaljai része mintegy hárommillió szövegszót tartalmaz majd. – K. J.] A Hodinka Antal Intézet saját kutatási programja alapján az alábbi témákban folytak és folynak kutatások: nyelvpolitika és nyelvi tervezés, nyelvészociológia és színtérvizsgálat, kontaktológia, kétnyelvűség-kutatás.

Románia: Az Intézetnek hármas feladatköre van: 1. más intézmények és kutatók által is használható nyelvi, bibliográfiai, demográfiai, jogi adatbázisok kialakítása; 2. részben erre épülő szociolingvisztikai,

élőnyelvi kutatások és nyelvi tervezés; 3. nyelvi szolgáltató tevékenység a sajtó, egyéb intézmények és magánszemélyek számára. – Az első körhöz tartozó feladatokat a kolozsvári iroda végzi. Mint az alábbiakban szó lesz róla, első szakaszában el is végezte, a továbbiakban az adatbázisok karbantartását, folyamatos bővítését és használhatóságát kell biztosítani. – A második kör jelenti az Intézet szakmai munkájának a lényegét: a folyamatos kutatás és részben ezzel összefüggésben fontos nyelvi tervezési feladatok megoldása. A kutatás több témában és több helyszínen folyik: iskolai nyelvhasználat, tankönyvek és más oktatási anyagok nyelve, városi fiatalok magyar nyelvhasználat, nyelvcseré szórványkörnyezetben, a sajtónyelv vizsgálata, kontaktológiai vizsgálatok, szaknyelvi vizsgálatok stb. Az ehhez kapcsolódó nyelvi tervezés elsősorban az erdélyi kisebbségi nyelvváltozat nyelvi állományának bővítését, egységesítését és anyanyelvűsítését célozza, de benne van a státustervezés és a nyelv presztízsének erősítése is. Mivel a nyelvi hiány a közigazgatásban, a közéletben és az oktatásban észlelhető, elsődleges feladatunknak tekintettük a közigazgatási nyelvhasználatot segítő kétnyelvű szótárak szerkesztését és formanyomtatványok magyar változatainak elkészítését, oktatási anyagok gondozását, oktatás-terminológiai szótár kiadását, az oktatásban csak román nyelven használt erdélyi magyar földrajzi nevek feldolgozását, román–magyar kulturális szótár előkészítését. Az összehangolt szakmai programokban eddig a moldvai magyar nyelvváltozat státusa körüli vitákban fejtettük ki véleményünket, közreműködtünk a nyelvi jogok Kárpát-medencei helyzetét bemutató kötet megírásában, és megterveztünk egy most induló hároméves kutatást az anyanyelvi oktatás témakörében. A nyelvi tervezés összehangolt programját „határtalanítási” programnak neveztük, ennek lényegét a Magyar Tudományban fejtettük ki (2004/7. szám; ennek irányítója Lanstyák István). Intézetünk szolgáltató tevékenysége kiterjed a nyelvi tanácsadásra, közérdekű szövegek, fordítások nyelvi gondozására, valamint szakvélemény kifejtésére konkrét felkérések esetében.

Szerbia-Montenegró: Az iroda feladatai több szinten összegezhetők. Legrégebben a szociolingvisztikai kutatások kezdődtek, például a nem és nyelvhasználat, a délvidéki magyar diáknyelv, nyelvjárási gyűjtések, szólások, közmondások gyűjtése, munkahelyi és közéleti kétnyelvűség. A nagyobb tervmunkálatok később indultak el, amikor a korpuszépítésbe bekapcsolódtunk; ez új feladatokkal is járt. Bekapcsolódtunk az új idegen szavak szótárának az anyaggyűjtésébe, elkészítettük pótlásként a legújabb

helyesírási szótár vajdasági „függelékét”, kiegészítését. Jelenleg a következő témákban folynak még kutatásaink: az 1919 utáni nyelvi elkülönülés, szétfejlődés szakaszai; jugoszlavizmusok és neologizmusok; az általános iskolai tanulók szókincsének vizsgálata; a vajdasági írók nyelvhasználata; párhuzamos és fordításkorpuszok elemzése; a délvidéki tájszótár, a délvidéki szólásszótár; most van folyamatban az Arany János Közalapítványnál egy pályázatunk, amelyben az új akadémiai értelmező kéziszótár délvidéki kiegészítéséhez, a sajtónyelvi vizsgálatokhoz, illetve az oktatás és nyelv kutatásához kértünk támogatást, de szerteágazó utónévgyűjtés is folyik az egész Bácskára kiterjedően.

3. Milyen eredményekről lehet számot adni? Publikációk, anyaggyűjtés, konferenciák, tanácskozások, tanácsadás stb.

Szlovákia: A kutatóállomások 2001-2002-es közös kutatásának (Kárpát-medencei kisebbségek nyelvpolitikai helyzete) eredményét összefoglaló tanulmánykötet *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában* címmel jelent meg 2003-ban, Szarka László és Nádor Orsolya szerkesztésében (Akadémiai Kiadó, Bp., 2003.). A tanulmányok német nyelvű változatát a budapesti székhelyű Európa Intézet jelentette meg (Herausgegeben von Glatz Ferenc *Begegnungen 21. Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Bp., 2003.). A Grammának eddig két „saját” könyve jelent meg: a *Tanulmányok a kétnyelvűségről* című sorozat első kötete (Lanstyák István és Simon Szabolcs szerkesztésében), illetőleg Lanstyák István és Szabómihály Gizella közös kötete, a *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok* című. 2004-ben remélhetőleg három további tanulmánykötet és néhány, a szlovákiai magyar nyelvhasználóknak szánt kiadvány is nyomdába kerül. Továbbá kiadunk egy szöveges CD-t a települési önkormányzatok számára, ez az önkormányzatok által használt fontosabb dokumentumok szlovák mintaszövegeit és magyar fordításukat tartalmazza majd. Elsősorban oktatási céllal jelentetjük meg a „Mutatványok a szlovákiai magyar nyelvjárásokból” című CD-t. Már publikált, illetve kéziratban meglevő, de a szakmai és laikus közönség számára érdekes és hasznos anyagaink honlapunkon is olvashatóak, a régebbieket pedig az érdeklődők számára elektronikus formában is el tudjuk juttatni.

Anyaggyűjtés a már említett témákban folyik: a szlovákiai magyar korpuszhoz gyűjtjük az írott és a beszélt nyelvi anyagot, valamint a lexikográfiai munkálatokhoz kapcsolódóan folynak a szlovákiai magyar

elektronikus köznyelvi adatbázis munkálatai. – Az Iroda minden novemberben Párkányban szervezi meg a Gramma Nyelvészeti Napokat, a legutóbbi, immár harmadik rendezvény témája a szlovákiai magyar nyelvjárások és az élő nyelvhasználat kutatása és dokumentálása. A több mint harmincéves hagyománnyal rendelkező Kazinczy Napok egyik társszervezőjeként a szakmai előkészítést és szervezést vállaltuk magunkra. Nyelvész-doktoranduszok, egyetemisták, főiskolások részére szakmai továbbképzésként szervezzük a Szociolingvisztikai Műhelytalálkozókat (eddig három alkalommal), illetve (a Magyar Köztársaság Kulturális Intézetével karöltve) a Gramma Nyelvészeti Műhely előadásorozatot, amelyet laikus érdeklődők is látogatnak (eddig hét előadás hangzott el). A nyelvi tervezés nyelvi-elméleti alapvetése lesz a témája a szeptember végén tartandó alkalmazott nyelvészeti műhelytalálkozónak. – 2002 februárjától nyelvi ügyfélszolgálatot működtetünk. A telefonos ügyelet szerdánként 9 és 11 óra között hívható, sokan azonban ímélnél és levélben, illetve személyesen érdeklődnek. A közérdekű kérdéseket és az azokra adott válaszokat közzé tesszük honlapunk „Nyelvi menedzsmen” rovatában, illetve a Szabad Újság napilapban „Önök kérdeznek – Mi válaszolunk” rovatában. Az Iroda az Új Szó napilapban „Otthonunk a nyelv” címmel nyelvi ismeretterjesztő, illetve „Szlovákiában – nem csak szlovákul” címmel a pozitív kétnyelvűséget képekkel is illusztráló rovatot indított, s belső munkatársainak nyelvi ismeretterjesztő előadásai rendszeresen hallhatóak a Pátria Rádióban.

Ukrajna: A kutatóállomások „Kárpát-medencei kisebbségek nyelvpolitikai helyzete” című közös kutatásának eredményét összefoglaló tanulmánykötet 2003-ban megjelent, a tanulmányok német nyelvű változata úgyszintén (l. a szlovákiai beszámolóban fentebb). Intézetünknek mindeddig három saját kiadványa jelent meg: *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.* (Szerk. Csernicskó István. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász, 2003.). – *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról* (szerk. Beregszászi Anikó – Csernicskó István. PoliPrint, Ungvár, 2004.) Beregszászi Anikó – Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról* (PoliPrint, Ungvár, 2004.). Előkészületben van további két tanulmánykötet és egy hivatalos szövegek, formanyomtatványok ukrán és magyar nyelvű változatát bemutató példatár, valamint több nyelvészeti vonatkozású felsőoktatási jegyzet is. Munkatársainknak számos tanulmánya jelent meg

különböző folyóiratokban, kötetekben, melyekről intézetünk honlapján tájékozódhatnak az érdeklődők. 2003 novemberében rendeztük meg a helyi magyar kutatók, kutatások és a tudományos utánpótlás helyzetével foglalkozó konferenciánkat Beregszászon. Idei tudományos tanácskozásunkat „Az iskola mint nyelvhasználati színtér” címmel szervezzük.

Románia: Az adatbázisok közül készen van a demográfiai adattár (az összes XX. századi és a legújabb népszámlálási adat), a jogi adattár (1818-tól az összes román törvénnyel), oktatási adattár (intézmények és bibliográfia). Folyamatosan épül a szociolingvisztikai adattár, ennek része a Nemzeti Szövegtár erdélyi anyagának gyűjtése és feldolgozása. – A bibliográfiai adattárat illetően első lépésként az 1990 óta megjelent romániai magyar élnyelvi tanulmányok bibliográfiájának összeállítását terveztük. Ez a könyvészet Péntek János munkájaként teljes egészében elkészült, sőt a tervezettnél gazdagabb lett. Nemcsak szociolingvisztikai tanulmányok bibliográfiai leírását tartalmazza, hanem felöleli a magyar nyelvtudomány valamennyi ágában megjelent publikációkat. E bibliográfia alapján írta meg a szerző összegző tanulmányát az erdélyi magyar nyelvtudomány 1990 utáni eredményeiről és problémáiról. (*Örökség és kihívás. Az erdélyi magyar nyelvtudomány a század- és ezredfordulón.* In: *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990-2001 közötti eredményeiről.* Szerk. Tánczos Vilmos – Tökés Gyöngyvér. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2002. 1: 15-50). A *Román–magyar közigazgatási szótár* munkálatai jóval korábban kezdődtek el az AESZ keretében, a véglegesítés már az Intézet keretében történt (2002-ben jelent meg az AESZ kiadványaként). 2004-ben került a nyomdába a szótár román–magyar változata. Intézeti munkaként kezdtük meg egy *Román–magyar oktatás-terminológiai szótár* szerkesztését és egy román–magyar kulturális szótár anyagának gyűjtését. A Teleki László Intézet felkérésére intézeti munkaként Benő Attila és Murádin László angol nyelvű összefoglaló tanulmányt írt az eddigi csángó kutatásokról (*Csángó Dialect – Csángó Origins.* In: Diószegi László – Teleki László ed., *Hungarian Csángós in Moldavia.* Bp., 2002.). A 2002-es közös szempontok alapján végzett kutatás eredményeit rögzíti az a tanulmány, amely 2003 nyarán jelent meg: Péntek János – Benő Attila: *Nyelvi jogok Romániában* (Nádor Orsolya – Szarka László. szerk. i. m. 123–47, Hrsg. Glatz Ferenc. i. m. 71–86). A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai sorozat első köteteként jelent meg Péntek János és Benő Attila kötete: *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi*

dominanciák az erdélyi régióban (Kolozsvár, 2003.). – A *Magyar értelmező kéziszótár* legújabb kiadásának mintáját követve, a „határtalanítás” szándékával felajánlottuk, hogy kutatóállomásaink minden Magyarországon megjelenő szótár, kézikönyv anyagát kiegészítik a kisebbségi régiók nyelvi anyagával. Ennek már itt a folytatása az Osiris Kiadó *Helyesírás* című kézikönyvének anyagában (szerzői Laczkó Krisztina és Mártonfi Attila). A sorozat további kiadványaiba is előkészítettük és előkészítjük az anyagot. Ezért beható lexikális vizsgálatokat végzünk és létrehozunk egy Kárpát-medencei lexikális adatbázist (a munka már elkezdődött). A kutatóállomásoknak vannak közös, többnyire Budapesten, az MTA Kisebbségkutató Intézete által szervezett konferenciái. A Gramma Iroda is kialakította a maga szakmai rendezvényeit. A mi Intézetünk is rendszeressé kívánja tenni a már két alkalommal megrendezett júliusi illyefalvi szemináriumot. 2003-ban itt határoztuk el a kutatóállomások tevékenységének szorosabb összehangolását, közös kutatási programok megtervezését és megvalósítását, s azt, hogy a szakmai fórumokon lehetőség szerint közösen lépünk föl. 2002-ben volt a 12. konferencia Nyíregyházán, a legutóbbit 2004 szeptemberében intézetünk és a kolozsvári egyetemi tanszék közösen szervezte. Gondot fordítunk arra is, hogy rendszeresen beszámoljunk az intézeti munkáról a jelentősebb erdélyi és magyarországi konferenciákon (például az Erdélyi Múzeum Egyesület szokásos novemberi évi konferenciáján). 2002. július 4–6 között Jászvásáron volt „A moldvai csángók nyelve és eredete” című konferencia, amelyet a Román Akadémia és Románia Parlamentje szervezett az Európa Tanács ajánlására. Ezen részt vett a csángók helyzetéről szóló jelentés két szerzője, Joao Ary és Tytti Isohookana-Asunmaa is. Mivel a konferencia román résztvevőinek többsége a moldvai csángók román eredetét próbálta bizonygatni, különös hangsúlyt kapott a magyar szakemberek jelenléte. A konferenciára mindössze két magyar nyelvészt hívtak meg (Szilágyi N. Sándort és Benő Attilát). A Heltai Gáspár Könyvtári Alapítvánnyal és a budapesti Hungarian Language School-lal közösen „Nyelvi képzés határhelyzetben” címmel szerveztünk konferenciát Kolozsváron (2003 januárjában). A konferencia előadásai és hozzászólásai a szórványhelyzetben élő, nyelvcserén átment magyar nyelvű személyek és csoportok nyelvi rehabilitációjának lehetőségeit mérlegelték. A nyelvi státustervezés feladatainak tisztázását, a nyelvi jogi helyzet leírását tűzte ki célul a sepsiszentgyörgyi konferencia (2004. január). A konferencia anyagából kötet készül

kutatóállomásunk szerkesztésében *Nyelvi jogok és nyelvhasználat* címmel. – Intézetünk szolgáltató, tanácsadó tevékenysége igen széleskörű. Példaként említjük meg: 2001-ben megbeszélést kezdeményeztünk a Monitorul Oficial magyar változataként megjelenő Hivatalos Közlöny szerkesztőivel. Felajánlottuk, hogy vállaljuk a fontosabb törvények magyar fordításának lektorálását és az állandó nyelvi tanácsadást. A sepsiszentgyörgyi munkatársak rendszeresen támogatják a székely önkormányzatokat abban, hogy élhessenek az anyanyelvű nyelvhasználat jogával. 2002-ben a hatályos új szabályozás alapján elkészítettük a rendőrök rendfokozatainak javasolt magyarítását, és ezt a szójegyzéket a hozzáfűzött értelmezésekkel együtt eljuttattuk a romániai magyar lapok szerkesztőségéhez. A 2001-es és 2002-es év eseményei több közérdekű ügyben is szakmai állásfoglalásra készítették intézetünk munkatársait. Így 2001 novemberében a magyar nyelvű tankönyvek ügyében Péntek János kezdeményezte és megfogalmazta az Intézetnek a Magyar Írószövetséggel, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságával és a Nemzetközi Filológiai Társasággal közös nyilatkozatát *A felháborodás, az aggodalom és a reménység szava* címmel. Az ügyről a sajtó is írt (Visszatért a múlt: Krónika 2001. november 10–11.). Kereskényi Sándor szenátor felkérésére Péntek János 2002-ben magyarrá fordította a román nyelvtörvény-tervezetet, és szakértői véleményt írt a román nyelvtörvény akkori változatáról.

Szerbia és Montenegró: Publikációk: Adryántól Adorjánig – Szociográfiai és szociolingvisztikai műhelytanulmányok. Logos Grafikai Műhely – Kanizsai Szociográfiai Műhely, Magyarakanizsa, 2004. Benne: Papp György: *Adorján ragadványnevei*; Rajsli Ilona: *Nem és nyelvhasználat*; Papp György: *A Kisfától a Nömösútig – Településtörténet a helynevekben*; Rajsli Ilona: *Szinkovics Jenőről és a Magyar Nyelv 1913. Évfolyamában megjelent adorjáni tájnyelvi gyűjtéséről. – Kisebbségi létjelenségek, szórvány- és szociolingvisztikai kutatások.* Szerk. Gábrityné Molnár Irén. MTT kiadása. Benne: Andrić Edit, *A szerb nyelv hatása a magyar általános iskolás tanulók nyelvhasználatára*; Papp György: *A nyelvi korpuszépítéssel kapcsolatos tevékenység és hasznosulási beszámoló*; Rajsli Ilona: *Nyelvi attitűdvizsgálatok a vajdasági fiatalok körében. – A X. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Napok tudományos tanácskozása.* Hungarológiai Közlemények 2003/2. szám. Benne: Rajsli Ilona: *Egy délvidéki regionális tájszótár elvi, módszertani kérdései*; Papp György: *Milyen legyen a vajdasági szólásszótár?*; Molnár Csikós László: *A vajdasági magyar nyelv*

rétegei; Andrić Edit: *A szerb-magyar párhuzamos korpuszról*. – 2003 áprilisában tanácskozás: „A frazeológiai kutatások elméleti, gyakorlati kérdései”; résztvevők: Rozgonyiné Molnár Emma, Forgács Tamás, Andrić Edit, Rajsli Iлона, Molnár Csikós László, Csorba Béla, Silling István. A kötet megjelenése folyamatban van. – Egymillió szövegszó letöltése, tisztítása, feldolgozása, validálása és a Nyelvtudományi Intézetbe juttatása megtörtént, és a következő egymillió egység feldolgozása folyamatban van. – Kérdőíves gyűjtések: ezer kérdőív a középiskolások nyelvi, nyelvhasználati mintái tematikával kapcsolatban. – Ötszáz kérdőív feldolgozása a vajdasági magyar diáknyelv köréből. – Az 1–8. osztályos tanulók utónévvizsgálata a Bácskában. – A Simonyi Zsigmond Helyesírási Verseny vajdasági selejtezőinek szervezése a szabadkai és újvidéki Módszertani Központtal együtt. – Magyar logopédiai tanácsadás.

4. Milyen a tudományos kutatásnak és az ismeretterjesztésnek, illetve a gyakorlati alkalmazás elősegítésének a viszonya és aránya az Iroda tevékenységében?

Szlovákia: Irodánk (és a munkatársak) tudományos tevékenysége kezdetektől fogva erőteljesen gyakorlatorientált volt: főként olyan kutatási témákon dolgoztunk és dolgozunk ma is, amelyek nemcsak elméletileg érdekesek, hanem elősegítik beszélőközösségünk lehető legtágabban értelmezett nyelvi-nyelvhasználati gondjainak megoldását is. Ismeretterjesztő és tanácsadó, sőt szakfordítói tevékenységünk is elsősorban szociolingvisztikai és kontaktológiai vizsgálatainkhoz, valamint a szaknyelvi tervezéshez kapcsolódik. Mindezekből adódóan tevékenységünkben a kutatás és az alkalmazás összefonódik.

Ukrajna: Kutatásaink és programjaink legnagyobb része gyakorlati jellegű. Kiemelt figyelmet fordítunk a helyi közösség nyelvi, nyelvhasználati gondjaira, megoldási javaslatokat dolgozunk ki. Munkatársaink immáron harmadik éve kapcsolódnak be a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség által szervezett Kölcsey Nyári Pedagógus-akadémia munkájába, ahol óvodapedagógusok, tanítók, tanárok továbbképzésén tartanak előadásokat. A Kárpátalja című hetilapban, valamint a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Közoktatás című módszertani folyóiratában az intézet kutatói rendszeresen jelentkeznak tanulmányokkal, cikkekkel, ismeretterjesztő és tudománynépszerűsítő írásokkal.

Románia: Az Intézet tevékenységében a fentebb kifejtett hármas feladatkör szerencsésen kiegészíti egymást, noha az arányokat, a

viszonyokat többnyire nehéz előre megtervezni. Különösen a szolgáltató jellegű munka olyan, hogy az igényekhez kénytelen igazodni. Jóval ütemesebb az, ami előre megtervezhető. Az elmúlt hónapokban a megjelenőben levő szótárak anyagának kiegészítése igényelte a legtöbb időt és munkát, mivel ebbe viszonylag későn kapcsolódtunk be, viszonylag kevés előmunkálattal. Hasonlóképpen itthoni munkáink közül sürgős volt a *Magyar–román közigazgatási szótár* szerkesztése.

Szerbia és Montenegró: Kutatási, publikálási célkitűzéseinket egyértelművé teszi a veszélyeztetett magyar nyelvhasználat, a magyarországi kutatásokhoz való felzárkózás, illetve a lemaradások pótlása. Olyan és annyi elméleti kutatást végezhetünk, amennyi nélkülözhetetlen a gyűjtések, vizsgálatok feldolgozásához, értelmezéséhez és a gyűjtés forrásainak meghatározásához. Az ismeretterjesztő tevékenység elsősorban a kutatások közösségi, támogatási háttérének megteremtésére irányul. Például a sajtónyelvi korpusz bizonyos feldolgozási szakaszaiban bemutató tanácskozásokat szervezünk az érintett sajtótermékek, hírközlő eszközök számára: Magyar Szó, Hét Nap, Családi Kör, Újvidéki Rádió, Szabadkai Rádió, Képes Ifjúság stb. A közös tervmunkálatok, mint a helyesírási szótár, idegen szavak szótára, vajdasági magyar helységnevtár, intézménynevek adattára kifejezetten a gyakorlati alkalmazást szolgálják.

5. Milyen távlati célkitűzések körvonalazódtak az eddigi tapasztalatok alapján?

Szlovákia: A kutatóállomások 2003-as, az erdélyi Illyefalván tartott közös nyári tanácskozásán a Gramma és a Szabó T. Attila Intézet jelen levő munkatársai a lexikográfiai munkálatok összehangolásában, hasonló témájú publikációk (például földrajzi nevek szlovák/román–magyar szótára, oktatási szótár) megjelentetésében, illetve az említett szótártani kutatás eddig összegyűjtött anyagának egységes szerkezetű adatbázisként való továbbfejlesztésében állapodtak meg. Ami saját tevékenységünket illeti, folytatjuk a már megkezdett kutatásokat, nagyobb súlyt fektetve néhány, eddig kevésbé kutatott területnek, ilyen például a magyar vagy a magyar anyanyelvű romák nyelvhasználata, a kontaktológia és a fordításelmélet kapcsolata, a kétnyelvű nyelvi szocializáció, illetve a kétnyelvű beszélők nyelvi kompetenciája. Célunk az, hogy kutatásaink eredményét monografikus feldolgozásokban is közzé tegyük.

Ukrajna: A kutatóállomások közötti együttműködés révén számos, az egész Kárpát-medencére kiterjedő kutatási program gondolata felmerült.

Ezek között a lexikográfiai munkálatok azok, amelyek terén már konkrét együttműködési keret kezd kialakulni. Folyamatosan bővítjük saját kutatási témáinkat is. A jövő évtől például a nyelvileg vegyes családban felnövő gyermekek nyelvi fejlődésével, illetve a szülők iskola- és tannyelv-választási stratégiáival is foglalkozunk majd.

Románia: Távlati céljaink és közelebbi elképzeléseink, megtervezett programjaink bőven vannak. A legtöbb tennivaló a nyelvi tervezés területén van, és ezek jórészt közös feladatok minden külső régióban. Szakmai terveink vannak, a kutatóállomások sorsa azonban bizonytalan. A Szabó T. Attila Intézet teljes önállósításával még várunk kell, mivel az eddigi támogatás kizárólag pályázati és ösztöndíj jellegű volt. Arra számítottunk, hogy néhány próbaév után kialakulhat egy biztosabb, normatív támogatási rendszer. Ennek azonban egyelőre az ellenkezőjét tapasztaljuk: a korábbi közös intézeti pályázatot bizonytalan időre szóló egyéni ösztöndíjpályázatok váltották föl, és értesüléseink szerint az Arany János Alapítvány sorsa bizonytalan, az MTA költségvetési támogatása is csökkent. Ilyen körülmények között olyan önálló státusokra gondolni sem lehet, amelyek biztos alapot és perspektívát teremtenének a legfiatalabb munkatársaknak.

Szerbia-Montenegró: Legjelentősebb célkitűzéseink a következők: A „Magyar értelmező kéziszótár” szóanyagához a vajdasági kiegészítések elkészítése, amely sajnos, rajtunk kívülálló okokból, nem került az egységes kötetbe; regionális tájszótár, regionális szólásszótár; tanulóink szókincsének, nyelvhasználatának, helyesírási készségének regionális vizsgálata, írói szótárak, kétnyelvű fogalomtárak (rokonságnevek, dohánytermesztés, fordítástudomány, tantárgy-terminológia stb.).

[A 2005-ben, a *Magyar Nyelvben* (101/1: 105–113) megjelent beszámolóból elhagytuk azokat a tájékoztató jellegű információkat – pl. címeteket, elérhetőségeket –, amelyek mai, aktuális változatukban szerepelnek a kötetben.]

**Kiegészítés a szomszédos országok
magyar nyelvi kutatóállomásairól szóló beszámolóhoz**
(2005)

A szomszédos országok magyar nyelvi kutatóállomásainak tevékenységéről folyóiratunk (Magyar Nyelv) idei 1. számában jelent meg beszámoló (105–13). Ehhez fűzünk most kiegészítést. 2003-ban ugyanis az erdélyi Illyefalván tartott műhelytalálkozón az a megállapodás született, hogy a szóban forgó kutatásokba a szlovéniai (Muravidék), az ausztriai (Burgenland) és a horvátországi (Drávaszög) magyar kistérségek (egyéni) kutatóhelyei is bekapcsolódnak. Ennek folyományaként immár valamennyi szomszédos ország magyar nyelvhasználata vizsgálatának az összefogása valósággá lesz.

Eme örvendetes tényre először Lanstyák István hívta föl figyelmemet, majd Bokor József tette ugyanezt. Így az ő jóvoltukból, valamint három kolléganőnk munkájának eredményeként már most közzétehetjük a kiegészítő beszámolókat. Fogadják mindnyájan köszönetemet! A szlovéniai beszámolót Kolláth Anna, az ausztriai Szoatak Szilvia, a horvátországit Žagar-Szentesi Orsolya készítette.

Mi a különbség a korábban alakult négy kutatóállomás s az e beszámolóban bemutatandó kutatóhelyek között? Kolláth Anna tájékoztatása szerint a „kutatóállomások vagy nyelvi irodák valamely más (oktatási) intézmény belső szervezeti egységként jöttek létre, s szakmai háttérüket az adott régiók egyetemi szaktanszékei biztosítják. A három kutatóhely ebben a munkacsoportban többnyire egy-egy személy munkájában realizálódik egyelőre (Burgenland: Szoatak Szilvia, Muravidék: Kolláth Anna, Horvátország: Žagar-Szentesi Orsolya és Čurković-Major Franciska), innen az inkább zárójelben használatos egyéni jelző. A kutatóhely elsősorban abban különbözik a kutatóállomástól, hogy nincs önálló cégbíróági bejegyzése, nem részesül rendszeres anyagi támogatásban, nincsenek külön alkalmazottai, sőt Burgenland esetében nélkülözi az intézményi háttérét is. A közös kutatási programokat az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete koordinálja”.

A Kárpát-medencei magyar kisebbségek anyanyelvi nyelvhasználatának és kutatásának tekintetében biztató jelenségnek tekintjük a szóban forgó beszámolókból foglaltakat. Egyetértéssel idézzük Péntek Jánost: „Mindebben kivételes szerepet vállalt a Magyar Tudományos Akadémia

saját tudománystratégiájával: a Domus programmal, a testületek kiterjesztésével, azokkal a külső régiókban létrehozott kutatóállomásokkal, amelyek összehangolt programjaik hálózatával munkálkodnak a legfontosabb nyelvi tervezési és nyelvstratégiai feladatok elvégzésén.” (Magyar Szemle 2005/3-4: 100).

Kiss Jenő

1. Mikor alakult a kutatóhely?

Szlovénia: A szlovéniai kutatóhely a Maribori Egyetem Pedagógiai Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékéhez kötődik, amely két egységből áll: az 1966-ban alapított s azóta is működő Magyar Nyelvi Lektorátusból, valamint az 1981-ben létrehozott Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékből. A tanszék Szlovénia egyetlen magyar tanszéke. Muravidék két-nyelvű iskolái számára képez tanárokat, s léte most is a kisebbségi különjogokhoz van kötve (ennek értelmében akár egy hallgatóval is indíthatunk évfolyamot). Ez a tanszék az egyik legkisebb hungarológiai műhely a világon (maximum 5 hallgató évfolyamonként s 3 főállású oktató: Bokor József habilitált egyetemi rendes tanár, Kolláth Anna habilitált egyetemi docens, Rudaš Jutka egyetemi tanársegéd és a magyar állam kiküldöttjeként Rácz I. Péter lektor. Állandó szerződéses oktató Bence Lajos habilitált egyetemi docens. Részt vesz a munkában a tanszék korábbi vezetője, Varga József habilitált rendkívüli egyetemi tanár is). A tudományos kutatómunka – különösen a kezdetekben – elsősorban dialektológiai tárgyú volt, hiszen a Szombathelyről érkezett lektorok személyén keresztül, illetve a két intézmény közötti együttműködés értelmében szorosan illeszkedett a Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvi Tanszékének nyelvföldrajzi, nyelvészeti kutatási programjába (elsősorban Bokor József, Gadányi Károly, Guttmann Miklós, Kolláth Anna, Molnár Zoltán Miklós, Szabó Géza, Varga József, Vörös Ottó munkáiban). Nem csupán szakmai háttér a tanszék, hanem működési keret is egyben. Eredményei nem a semmiből jöttek létre. A tanszék tudományos munkájára épült, abból nőtt ki, párhuzamokban él, s bízom abban – a kutatóállomások Péntek János említette bizonytalan sorsa ellenére (MNY. 2005: 113), éppen tanszékekben élése miatt –, hogy jövője is van.

Ausztria: Burgenland esetében nem beszélhetünk tanszéki háttérről, azonban a helyi civil szervezetek és intézmények munkatársai nagyban hozzájárultak a munka eredményességéhez: Pathy Livia, a Kétnyelvű

Szövetségi Gimnázium vezető magyar szakos tanára, Tóth Mária, az ORF Burgenland Rádió munkatársa, pulyai tanár, Klenner Livia, a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület titkára, Somogyi Attila, a Burgenlandi Magyarok Népfőiskolájának vezetője, Kelemen László, Magyar Média és Információs Centrum vezetője stb. Az egyéni kutatóhely létrejöttének jelentősége tudománytörténeti szempontból az, hogy lehetőség nyílt a Kárpát-medence legkisebb létszámú magyar népcsoportjának bekapcsolódására a tudományos vérkeringésbe

Horvátország: A Zágrábi Egyetem Hungarológiai Tanszékének két oktatója – Ćurković-Major Franciska és Žagar-Szentesi Orsolya – Lanstyák István felkérésére – 2004 tavaszán kapcsolódott be a határon túli nyelvi irodák akkor már összehangoltan működő és 2003-ban két ún. egyéni kutatóhellyel bővített hálózatában folyó kutatásokba. A konkrét bekapcsolódási lehetőséget a Lanstyák István által koordinált és a határon túli magyar kisebbségek anyanyelvhasználatának sajátosságait lexikológiai-lexikográfiai céllal feldolgozó szótártani projekt szolgáltatta. A munkálatokba való bekapcsolódásunk jelentősége abban rejlik, hogy ezáltal „zárult a köre” az említett kutatásokban érintett és a határközeli kisebbségi magyar nyelvhasználat tudományos leírásának szempontjából jelentős régióknak: ezeknek sorában eddig, a szomszédos államokat tekintve, csak a horvátországi magyarok lakta területek nem voltak képviselve. Ennek elvi jelentőségét nem csökkentheti az a tény sem, hogy a kilencvenes évek háborús eseményei következtében napjainkra a horvátországi magyarság a határon túli magyar etnikum egyik legkisebb létszámú csoportjává vált.

2. Mi a kutatóhely feladatköre?

Szlovénia: A kutatóhelyek fent vázolt helyzetéből következően a maribori műhely feladatköre az oktatáson kívül elvileg ugyanaz, mint a nyelvi irodáké: tudományos kutatás, tudományszervezés, nyelvi szolgáltató tevékenység. A szociolingvisztikai, élőnyelvi kutatások a magyar nyelv muravidéki kontaktusváltozataira, a magyar nyelvhasználatra irányulnak. A nyelvi tervezésben a hangsúly a korpusztervezésen van, hiszen a magyar nyelv jogi státuszával Szlovéniában minden rendben az elmélet szintjén (regionális hivatalos nyelv). A tanszék által szervezett tudományos konferenciák közül most csak kettőt emelek ki (1996: *Az anyanyelv a kétnyelvűségben – Materni jezik v dvojezičnosti*; 2004: *Nyelvek és kultúrák a Mura menti kistrégióban – Jeziki in kulture v pomurski regiji*), az előbbi

kötetben is megjelent (Bokor József szerk. *Az anyanyelv a kétnyelvűségben*. Maribor–Lendva, 1999.), az utóbbi kiadását is tervezzük.

Ausztria: A burgenlandi kutatóhely hasonlóan a nyelvi irodák által is gyakorolt feladatkörhöz főképp tudományos kutatással foglalkozik a szociolingvisztika témakörében. Kiemelném a Lanstyák István vezetésével folyó szótártani munkálatokat. Elsőként az Osiris Kiadó *Helyesírás* c. kötetét, amelyben őrvidéki szókészleteti elemek is találhatók. Ennek jelentősége azért nagy, mert egyrészt ez az első olyan szótár, amely őrvidéki szavakat is tartalmaz, másrészt ez az első olyan szótár, amely az egyetemesség igényével készült, azaz a magyarországi magyar nyelv mellett a határon túli nyelvváltozatok sajátosságait is figyelembe veszi. Gyűjtöttünk szavakat a készülő idegen szavak szótárába (Tolcsvai Nagy Gábor szerk.), valamint az ugyancsak szerkesztés alatt álló *Képes diákszótárba* (Kiss Gábor szerk.). Folyamatban van egy három évre tervezett oktatáskutatás: Magyar nyelvű oktatás a kisebbségi régiókban címmel. A kutatás célja, hogy átfogó és összehasonlítható ismereteket tudjunk közvetíteni a kisebbségi oktatás jogi helyzetéről, intézményrendszeréről, az oktatás és anyanyelvhasználat kapcsolatáról, a kétnyelvűség típusáról az adott régióban, valamint az anyanyelvi, többségi és tanult nyelvi kompetenciák fokáról. Ebben a régióban is összegyűlt írott és beszélt nyelvi anyag, de a korpuszmunkálatokba emberi erőforrás hiányában nem tudtunk bekapcsolódni. Ugyancsak ez a gátja a főleg helyesírási kérdésekben realizálódó nyelvi tanácsadásnak.

Horvátország: a zágrábi színhelyről zajló eddigi gyűjtő- és elemzőmunka menetét nagyban meghatározta néhány olyan terepi sajátosság, mely a többi régió viszonyaihoz képest egyedivé teszi a zágrábi munkatársak adatgyűjtő-kutatási lehetőségeit.

A kisebbségi nyelvhasználati szakterületen eddig rendszeresen nem kutató Ćurković-Major Franciska és Žagar-Szentesi Orsolya a Zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Karán 1994-ben megalakult Hungarológiai Tanszék oktatói, napi oktatói-kutatói tevékenységük ehhez a színtérhez kötődik. Kiemelendő, hogy – a burgenlandi régió kivételével, ahol nem áll rendelkezésre tanszéki intézményes háttér – a kutatás által lefedett országok sorában Horvátország az egyetlen olyan térség, ahol az egyébként országosan egyetlen, magyar kultúrát közvetítő tudományos-felsőoktatási műhely (a zágrábi Hungarológiai Tanszék) távol esik attól a területtől, ahol a magyar kisebbség, ha számszerűleg a többi határon túli régióhoz

képezt csekély arányban is, de viszonylag tömörszerűnek mondható. A drávaszögi, illetve a kelet-szlavóniai magyar kisebbség nyelvi identitása szempontjából meghatározónak mondható helyi kulturális szervezetek és a zágrábi hungarológiai műhely között jelenleg kevés az intézményes kommunikáció, amely egyelőre csak szerény mértékű és reprezentativitású empirikus kutatásokat tesz lehetővé a horvátországi magyarság anyanyelvhasználati sajátosságainak feltérképezéséhez. A magyar kisebbségi anyanyelvhasználatra vonatkozó vizsgálódást eddig jórészt a Zágrábban és környékén leginkább szórványviszonylatban élő magyarok körében végeztük, és csak kisebb részben lehetett hozzá mozgósítani kelet-szlavóniai, illetve drávaszögi tömbökben élő interjúalanyokat. A muravidéki kutatóhelyen és a nagyobb régiók kutatóállomásain rendelkezésre álló és kézenfekvő kiindulási alapként szolgáló nyelvészociológiai és kisebbségnyelvhasználati kutatási hagyományrendszerrel Horvátország esetében egyelőre nem beszélhetünk: ez részben abból fakad, hogy a zágrábi hungarológiai tanszék csupán egy évtizedes működésével a többi nyelvi iroda háttérintézményeként szolgáló magyar tanszékek körében a „legfiatalabb” műhely, így kutatási érdekköre jelenleg még kevésbé definiált. Ennek legfőbb oka az egyre kritikusabbá váló (de rövid távon remélhetőleg megoldásra kerülő) kutatói és természetesen oktatói létszámhiány, mely egyelőre gátat szab a tanszékhez kapcsolható összehangoltabb és hosszabb távú kutatási programok eltervezésének és megvalósulásának. Tanszékünknek jelenleg két állandó alkalmazotti státusú oktatója van (Ćurković-Major Franciska állandó lektor és Žagar-Szentesi Orsolya egyetemi adjunktus), akiknek a munkáját az átlagost jóval meghaladó mértékben segíti a Balassi Bálint Intézet szerződtette jelenlegi magyarországi lektor, Ladányi István. A nyelvészeti és irodalmi előadásokhoz kapcsolódó feladatokat Budapestről lejáró vendégtanáraink (jelenleg Nyomárkay István egyetemi tanár, akadémikus és Lukács István habilitált egyetemi docens) látják el. Munkánkat továbbá két, külsős előadóként alkalmazott magyarországi oktató – Lőkös István egyetemi tanár és Mann Jolán működése teszi teljessé. Tanszékünknek a horvát tudományosságban elfoglalt/előirányzott helye és alapvetően hungarológusi (tehát nem tanárképző) képzési struktúrája fényében, illetve a hallgatói állomány összetétele alapján (a tanszék 25–30 elsőéves hallgatót regisztrál, túlnyomó többségük a magyarral mint idegen nyelvvél ekkor kezd el ismerkedni) annyi prognosztizálható, hogy a horvátországi magyar kisebbség anyanyelvhasználati sajátosságainak

feltérképezéséhez tanszékünk intézményi erőforrásai jelenleg nem elegendők. A határon túli nyelvi irodák hálózatában folyó összehangolt kutatásokban való részvételre egyéni kutatómunka formájában lehetőséget látunk, illetve alapvetően szükségszerűnek érezzük azt, így a cikk elején említett szótártani munkálatokba való bekapcsolódásra az első felkérést követően igent mondtunk.

3. Milyen eredményekről lehet számot adni?

Szlovénia: A nyelvi irodák elméleti kutatásainak első közös eredménye a Nádor Orsolya és Szarka László szerkesztette *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában* című kötet (Akadémiai Kiadó, Bp., 2003.) – benne a szlovéniai tanulmánnyal –, amely az adott térség nyelvi jogi körképén kívül kilenc országtanulmányban mutatja be a magyar nemzeti kisebbségi közösségek jogi helyzetét, azokat az egyéni és közösségi jogokat, amelyek hatással lehetnek az egyes kisebbségek közösségi létére, nyelvhasználatára és életminőségére. (A kötet németül is megjelent: Herausgegeben von Glatz Ferenc, *Begegnungen 21. Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Bp., 2003.) A nyelvi rendszer egészére irányuló dokumentációs kutatásban, azaz a készülő Kárpát-medencei Magyar Nyelvi Korpusz munkálataiban – merthogy ereje véges – sajnos nem vesz részt Maribor. Annál inkább az ún. határtalanító szótárprogramban (koordinátora Lanstyák István; határtalanításon azt a folyamatot értjük, amellyel a határon túli változatok sajátosságai beépülnek az egyetemes magyar nyelv szótáraiba, nyelvtanaiba és kézikönyveibe): már muravidéki szóanyagot is tartalmaz Laczkó Krisztina és Mártonfi Attila *Helyesírás* című idézett munkája. Elkészült az ún. határon túli lista (ht-lista) muravidéki szóanyaga is. Ez a szójegyzék a Tolcsvai Nagy Gábor szerkesztette „A magyar nyelv kézikönyvtára” c. sorozata készülő kötete számára állt össze (*Idegen szavak szótára*), a leggyakrabban használt államnyelvi eredetű kölcsönszokat tartalmazza mind a hét régióból. Készen van Kiss Gábor *Képes diákszótárának* határon túli anyaga is, amelynek egy részét a muravidéki közvetett kölcsönszók és -kifejezések alkotják. A muravidéki szólisták az elkövetkező időben – a hálózattal összehangolt munkában – kiegészülnek (folyamatos gyűjtés eredményeként) egyrészt a már említett, „magyar Duden”-nek is nevezett sorozat további kötetei, valamint a Word helyesírás-ellenőrző program „határtalanítása” (Prószéky Gábor, illetve a MorphoLogic Kft.) számára. A három

kisrégió képviselői (Žagar-Szentesi Orsolya, Kolláth Anna, Szoták Szilvia) közösen számoltak be a lexikográfiai munkálatokról „A kisebbségi magyar nyelvhasználat kutatási eredményei (Burgenland, Muravidék, Horvátország)” címmel azon a tudományos konferencián, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Területi Bizottsága szervezett 2004 októberében az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság támogatásával és az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete közreműködésével (A határon túli magyar tudományosság intézményrendszere lehetőségek, problémák, fejlesztési irányok az Alpok–Adria és a Duna–Dráva–Mura régióban). Az alkalmazott nyelvészeti kutatások elsősorban a nyelvi tervezés, nyelvi tanácsadás, nyelvi ismeretterjesztés, nyelvoktatás területeit ölelik fel. Ezek a tevékenységek élnek a tanszék megalakulása óta. A muravidéki nyelvművelés múltjának, jelenének és jövőjének egy szeletéről Kolláth Anna tartott vitaindító előadást a Gramma Nyelvi Iroda által szervezett I. Alkalmazott Nyelvészeti Műhelytalálkozón, Paláston, 2004. október 1-jén. A tanulmány nyomtatásban is megjelent (Kolláth Anna: *Kontaktusjelenség vagy nyelvhelyeségi hiba? Muravidéki nyelvhasználati jelenségek és megítélésük*. Fórum Társadalomtudományi Szemle 2004/4: 13–24). A tanszék tudományos kutatómunkájának irányvonalát nemcsak az oktatók publikációi, hazai és nemzetközi konferenciákon tartott előadásai, hanem – akárcsak másutt – végzős hallgatóink diplomamunkái is jelzik. Most készül a „Magyar nyelvű oktatás a kisebbségi régiókban” c. projektum (Bartha Csilla és Péntek János irányításával) szlovéniai országtanulmánya is. A muravidéki kétnyelvű oktatás kutatásában, szervezésében és alakításában-korszerűsítésében a tanszék mindig is részt vett. A tanulmány összeállításában olyan korábbi és mai tanszéki kutatásokra támaszkodhatom, amelyek elsősorban Bokor József és Varga József publikációiban realizálódnak (pl. Bokor József: *A muravidéki kétnyelvű oktatásról*: Nyr. 1995: 393–7, *A magyar nyelv és használata a szlovéniai Muravidéken az ezredforduló küszöbén*: MNy. 1997: 34–52; Varga József: *A kétnyelvű oktatás Szlovéniában*. In: Ruda Gábor szerk., *Nemzetiségi iskolák – kétnyelvű oktatás: szentgotthárdi konferencia: konferenca v Monostru: Konferenz in Szentgotthárd 2000*. Pilisvörösvár, Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület; Graz: Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark, 2002. 9–19 és passim). A tanárképzésen kívül a Szlovén Köztársaság Érettségi Bizottsága magyar nyelv és irodalom tantárgyi bizottságában (Kolláth Anna), vagy az új, 9 osztályos általános

iskolát előkészítő magyar tantárgyi és magyar kibővített tantárgyi bizottságban (Bokor József) részt veszünk az érettségi összes feladatának, illetve a különböző iskolatípusok tantervének, valamint az ún. szakvizsga katalógusának elkészítésében s a szakvizsga lebonyolításában – hogy csak a legfontosabbakat s a legaktuálisabbakat említsem. A Szlovén Köztársaság Vizsgaközpontja, valamint Pedagógiai Intézete megbízásából folyamatosan lektoráljuk a szlovénról magyarra fordított általános iskolai tankönyveket, az érettségi írásbeli vizsga feladatlapjait. Továbbképzéseket tartunk a tanároknak, a muravidéki magyar rádió és televízió munkatársainak. Részt veszünk az ottani magyarság kulturális életében, pl. az iskolai vetélkedők, szavalóversenyek, irodalmi pályázatok zsűrijében, irodalmi folyóiratok, egyéb muravidéki kiadványok szöveggondozásában.

Ausztria: a burgenlandi magyarság életével és problémáival 2000-ben, az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete által koordinált kutatási program (Kisebbségi konfliktusok, megoldási alternatívák Kelet-Közép-Európában) keretében ismerkedtem meg, amelyben az interetnikus viszonyokra, lokális identitásra helyeződött a hangsúly. A hosszú terepmunka alatt olyan máig tartó kapcsolatokat sikerült kiépítenem, amelyek nagyban elősegítették a további projektekben való sikeres részvételt. Noha „hivatalosan” az egyéni kutatóhelyek 2003-ban alakultak, már korábban bekapcsolódtak a nyelvi irodák közös munkáiba. Ennek első megnyilvánulása a már sokszor emlegetett, Nádor Orsolya és Szarka László szerkesztésében 2003-ban megjelent „Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában”, amelyben az ausztriai kisebbségek nyelvi jogait ismertető tanulmány is szerepel. Ugyancsak a burgenlandi magyarság nyelvi jogai volt témája annak az előadásnak, amely az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság alsóöri kihelyezett ülésén hangzott el 2003-ban. A három kistérségi képviselői – Žagar-Szentesi Orsolya, Kolláth Anna és Szoták Szilvia – először számoltak be közösen a szótármunkálatokról „A kisebbségi magyar nyelvhasználat kutatási eredményei (Burgenland, Muravidék, Horvátország)” címmel azon a tudományos konferencián 2004. októberében, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Területi Bizottsága az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság támogatásával és az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet közreműködésével szervezett „A határon túli magyar tudományosság intézményrendszere: lehetőségek, problémák, fejlesztési irányok az Alpok–Adria és a Duna–Dráva–Mura régióban”

témakörben. Blénesi Éva – Mandel Kinga – Szarka László szerkesztésében jelent meg 2005-ben *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer* című kötet, amelynek elektronikus formája a Határon túli magyar intézményi adatbázis, amely az MTA KI honlapján hozzáférhető (www.mtaki.hu). Ennek ausztriai része saját terepmunkám eredménye.

Horvátország: A határon túli nyelvi irodák hálózatával való egyéves együttműködésünk alatt az ún. „határtalanító szótárprogram” keretében három jelentős lexikográfiai kiadványhoz volt alkalmunk adatokat szolgáltatni a horvátországi magyar nyelvváltozatban tetten érhető többségi nyelvi kölcsönszók és kifejezések köréből. A Laczkó–Mártonfi-féle Helyesírás korpuszában ennél fogva már jelen van néhány, a horvátországi magyar nyelvváltozatban gyakran előforduló tulajdonnévi megjelölés. A hét régió leggyakrabban használt államnyelvi eredetű lexikai kontaktusjelenségeit számba vevő ún. „határon túli lista” horvátországi tételei bekerültek továbbá a Tolcsvai Nagy Gábor szerkesztésében megjelenő *Idegen szavak szótárába*. Kiss Gábor megjelenés alatt levő *Képes diák-szótára* munkánk nyomán szintén tartalmazza a horvátországi magyar nyelvváltozatban fellelhető és a szótár tematikai profiljába illeszkedő jelentősebb kölcsönkifejezéseket. A lexikográfiai munkálatok különböző helyi aspektusáról a három kiségió (Muravidék, Őrvidék és Horvátország) képviselőjében Kolláth Anna, Szoták Szilvia és Žagar-Szentesi Orsolya *A kisebbségi magyar nyelvhasználat kutatási eredményei* címmel számoltak be azon a szimpóziumon, melyet az MTA Pécsi Területi Bizottsága szervezett 2004 októberében az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság és az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézetének közreműködésével.

4. Milyen a tudományos kutatásnak és az ismeretterjesztésnek a viszonya?

Szlovénia: a többi kutatóállomáshoz és -helyhez hasonlóan a kutatómunka Mariborban is erősen gyakorlatközpontú. A leíró szemléletű nyelv-művelő íráskor mindig aktuális nyelvi, nyelvhasználati témákat dolgoznak fel. A már megjelent Osiris-Helyesírás és a hamarosan megjelenő más szótárak szóanyagainak folyamatos frissítése, kiegészítése, pontosítása is a muravidéki magyarság nyelvhasználati gondjainak megoldását szolgálja. Főleg a szótármunkálatok jelentőségét emelném ki, hiszen a már eddig megjelent *Helyesírás* (Osiris Kiadó) is nagyban hozzájárul a határon túli

helyesírási problémák könnyebb megoldásához. A fentebb vázolt viszonyokból következik, hogy olyan fajta „szolgáltató jellegű” nyelvhasználati-tanácsadó tevékenységre, mint amilyenel a határon túli irodák legtöbbje foglalkozik, a térségben előreláthatóan kisebb az igény, hiszen a magyar nyelvet nyilvános fórumokon (helyi médiában), illetve hivatalos írott közegben használók köre országos viszonylatban is egyre szűkebb.

Ausztria: Főleg a szótármunkálatok jelentőségét emelném ki.

Horvátország: A szóban forgó kérdésben a helyzet nagyon hasonló a szlovéniaihoz.

5. Milyen távlati célkitűzések körvonalazódnak az eddigi tapasztalatok alapján?

Szlovénia: A kutatóállomások összehangolt tevékenységének megfelelően folytatódnak a szótártani munkálatok. Részt vennénk – a 2004-es illyefalvi megbeszélés értelmében – a földrajzi nevek szlovák/román/szlovén–magyar szótárának elkészítésében is. A kétnyelvűség kutatásában nagyobb hangsúly helyeződne a nyelvválasztásra, a kétnyelvű beszélők nyelvi kompetenciájára és nyelvi attitűdjére. A kétnyelvű oktatás tanulmányozásában az anyanyelv–környezeti nyelv–idegen nyelv viszonyának szocio- és pszicholingvisztikai összefüggései kerülnének középpontba. A tudományos kutatás minden mozzanata – a nyelvi irodák és kutatóhelyek virtuális hálózatába ágyazva, a tanszékbe fonódva – Mariborban is a magyar nyelv megmaradásának szolgálatában áll. A felelősség nagy, hiszen köztudomású, hogy a Muravidék hat és fél ezres magyarságának nyelvhasználatát – a nagyrégióktól merőben eltérő nyelvpolitikai helyzet ellenére – az erőteljes nyelvcsere jellemzi. Csak arra van esélye mind a tudománynak, mind az oktatásnak, hogy a megfelelő módszerek és szemlélet segítségével legalább a másodnyelv-domináns kétnyelvűség megőrződjék. A szlovéniai viszonyok ismeretében jól tudjuk, hogy a nyelvcsere folyamatát megállítani már nem, lassítani viszont talán még lehet. A további munkát, munkánkat ezek a tényezők határozzák meg.

Ausztria: Terveztük egy olyan helyesírási szójegyzék összeállítását, amely azokat a fontos közneveket, tulajdonneveket tartalmazná, amelyek az írásbeli kommunikációt könnyítenék meg az adott régióban. Azon kevesek munkáját segítené ez, akik írásban is használják a magyar nyelvet (honlapok, média). Erre azért lenne szükség, mert könnyebben eljuttatható lenne akár nyomtatott, akár elektronikus formában a felhasználókhöz, s azért is,

mert sajnos az Osiris-féle *Helyesírás* kötetbe nem kerülhetett be minden általunk ajánlott kifejezés.

Az irodák és kutatóhelyek közös új feladata a MorphoLogic Kft. által készített Word helyesírás-ellenőrző program legújabb változatának elkészítésében való részvétel. A szoftver tartalmazná például – és így nem húzná alá hibaként – a határon túli magyar helységneveket és közszavakat.

Horvátország: A nyelvi irodák összehangolt szótártani munkájának következő szakaszába – szerény erőforrásainkhoz mérten – szintén bekapcsolódunk: ennek keretében a Word helyesírás-ellenőrző program legújabb változatához próbáljuk meg egybegyűjteni a gyakrabban használt horvátországi kontaktuselemeket, így a program korpuszába felvett határon túli helységneveket és közszókat a szoftver nem minősítené hibás alaknak.

Noha helyi erőforrásaink és a zágrábi Hungarológiai Tanszék vonzáskörzetében mozgósítható magyar ajkúak száma a többi régióhoz viszonyítva szerény mértékű, a 3. pontban említett „határon túli lista” horvátországi többségi nyelvi kontaktuselemeinek sorát mindenképpen célszerű lenne tovább bővíteni, így várhatóan a jelenleginél pregnánsabban felszínre kerülnének olyan kontaktusjelenségek is, amelyek a horvátországi magyarnyelv-használat specifikus, a vajdasági regionális változattól eltérő sajátosságai.

[*Magyar Nyelv* 101/3: 371–377]

***Termini: magyar nyelvészeti kutatóállomások
hálózata a Kárpát-medencében***
(Péntek János 2008)

A *hálózat* nem ok nélkül vált korunk tudomány-módszertani kulcsszavává, mint ahogy a tudományszervezésben is parancsoló szükségszerűséggé vált a *hálózati együttműködés*. Ez különösen azok számára nyilvánvaló, akik – mint a peremrégiók magyar nyelvészei – valóságos közös intézménybe nem tömörülhetnek, noha vizsgálati tárgyuk azonossága ezt föltétlenül indokoltta tenné. Ez a vizsgálati tárgy a külső régiók magyar nyelvhaszná-lata, az a kisebbségi nyelvváltozat, amely helyzetében és anyagában ugyan régióként is különbözik, jellegében és folyamataiban azonban nagyon sok hasonlóságot mutat. A kutatás maga még elképzelhető volna egymás-tól függetlenül is, ha csupán elméleti tanulságai lennének fontosak, mivel azonban ennél közvetlenebb cél az alkalmazás a magyar nyelvi tervezés-ben, semmiképpen nem rekedhet meg a részleges tervezésnél. A nyelv – noha változatosságában és változataiban él – fő változataiban és működé-sében egyetemesen van jelen a nyelvterület és a nyelvi közösség egé-szében. Emiatt a nyelvi tervezés is csak úgy válhat hatékonyá, ha min-denütt azonos célokat követ. Ezzel a mindennapi munkában is folyama-tosan együttműködő, kis (virtuális) intézményekből álló hálózattal ismer-kedhet meg az, aki a világhálón a *Termini Kutatóhálózatra* keres rá, vagy a <http://ht.nytud.hu> honlapot kezdi el böngészni.

Azok között, akik azonos szakterületen dolgoznak, a személyes kapcsolat is létrejön. Ilyen személyes ismeretségre, kapcsolatokra épült a kezdeti együttműködés a 90-es években, a konferenciák és a kiadványok hoztak össze bennünket, majd közösen elvégzett kutatások. Intézményileg két központi kutatóintézet teremtette meg mindennek a keretét: az MTA Nyelvtudományi Intézete és Kisebbségkutató Intézete.

A szakmai munkával mindig velejáró, néha kielezett viták ellenére a kapcsolatok egyre erősödtek, és ez a belső tendencia találkozott az Aka-démiának a hasonló szándékú kezdeményezésével, hogy pályázati keretei-ből magyar nyelvi kutatóállomásokat hozzon létre a kisebbségi régiókban. Ez 2001-ben történt meg a nagy lélekszámú határon túli régiókban. A ku-tatóállomások létrejöttéről, tevékenységük első négy évéről a *Magyar Nyelvben* jelent meg beszámoló, és már előtte, 2004-ben megjelent egy, a

magyar nyelvi tervezéssel kapcsolatos közös állásfoglalásunk a *Magyar Tudományban* (ezek a szövegek kötetünkben is olvashatók). Akkor már folyamatos volt a hálózati kapcsolatok építése is: ezt a célt szolgálták nyári szemináriumaink az erdélyi Illyefalván 2003-ban, 2004-ben és 2005-ben, és hasonló szerepet is betöltöttek a rendszeresen megtartott élőnyelvi konferenciák. Most az azóta eltelt újabb négy év, a „2. félidő” fejleményeit, eseményeit, eredményeit vesszük számba a magunk által megfogalmazott kérdések és az egyes intézményeket képviselő kollégáink válaszai alapján.¹

1. Az első kézenfekvő kérdés az: melyek a legfontosabb intézményi, személyi változások az elmúlt négy évben?

Általánosan az mondható el, hogy folytatódott az intézményesülés, intenzívvé vált a hálózattá szerveződés és a hálózati tevékenység. Ez több újdonsággal járt a kisebb régiókban, kevesebbel a nagyobbakban. Három kistrégiót, a horvátországit, a szlovéniait és az ausztriaiakat korábban egyéni kutatóhelyek képviselték a közös programokban. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy egy-egy, az adott régióban élő vagy ott kutató kolléga próbált lépést tartani a nagyobb kutatóállomások által ellátott, lokális szinten is megvalósítható feladatokkal, így segítségükkel a közös kutatásokból egyetlen határon túli régió sem maradt ki. A náluk bekövetkezett változásról Szoták Szilvia a következőket írja: „Hogy mindhárom kistrégió mögött legyen intézményes háttér, 2007. szeptember 3–4-én, a kutatóállomások őszi debreceni megbeszélésén bejelentettük egy burgenlandi (örvidéki) székhelyű nyelvi intézet létrehozásának tervét. Ezt követően pár hónapos intenzív előkészület után jutottunk el oda, hogy intézetünk megnyitásával a nyilvánosság elé lépünk. 2007. november 23-án az alsóóri (Unterwart/Ausztria) Öreg Iskolában mutatkoztunk be a helyi közösségnek és a széles nyilvánoságnak. A megalakult **Imre Samu Nyelvi Intézet** a Magyar Média és Információs Központ (Ungarisches Medien- und Informationszentrum) belső szervezeti egysége, ezen intézet nyelvtudományi bizottságaként látja el feladatát. (További információ: www.isnyi.org). A tudományos munkát a Muravidéken Kolláth Anna régiós alelnök, a Maribori Egyetem Magyar Tanszékének vezetője, Horvátországban

¹Az egyes régiók beszámolóit Benő Attila, Csernicskó István, Kolláth Anna, Szabó Mihály Gizella és Szoták Szilvia készítette. Közreműködésüket ezúton is köszönöm.

Žagar-Szentesi Orsolya régiós alelnök, Ausztriában Szoták Szilvia, az intézet elnöke irányítja. Ez utóbbi régió régiós alelnöke, Kelemen László, aki informatikai-gazdasági képzettségével, kapcsolatrendszerével és nagy tapasztalatával járul hozzá a kutatómunka sikerességéhez. Interregionális központként az ISNYI nemcsak az egyes autonóm régiók kutatásait ösztönzi és támogatja, hanem a nyelvi irodák hálózatával közös, határokon átnyúló munkálatok elvégzésében is részt vesz, valamint feladatának tekinti közös európai célkitűzések megvalósítását is. Az intézetben folyó tudományos munkával szeretnénk felhívni a figyelmet a kultúrák és nyelvek integratív erejére, a nyelvi sokszínűség ápolására és megőrzésére; arra az értékre, amely szerves részét képezi a térség kulturális örökségének. A nyelv, az identitás megőrzése a térség lakóinak együttes felelőssége. Emellett célunk az, hogy az intézet mindhárom kisrégióban beépüljön munkájával a helyi közösségek életébe, és tanácsaival segítse a kétnyelvű oktatást. Célunk emellett az élőnyelvi dokumentálás, s nem utolsósorban a helyi érdeklődők bevonása a tudományos munkába.” Az örvidéki régió csapatát Pathy Lívia, a Felsőőri Kétnyelvű Szövetségi Gimnázium tanára; Zsótér Írisz, a Bécsi Tudományegyetem Filozófiai Doktori Iskolájának hallgatója; Horvát Evelin, a Bécsi Tudományegyetem Transzkulturális Kommunikáció szakos egyetemi hallgatója; valamint Dowas Katalin óvónő, Wallner Margit tanárnő alkotják. Az intézetnek egyetlen állandó munkatársa sincs.

Az Intézet 2008. szeptember 13-án tartotta második rendezvényét az ausztriai Alsóőrben „Örvidéki magyarokról örvidéki magyaroknak” címmel. A rendezvény – ahogy a címből is kitűnik – a helyi magyaroknak szólt elsősorban. Legfontosabb a tudomány hasznosítása, a tudás közzététele volt, azaz a szűk szakma mellett ahhoz a közösséghez eljuttatni a terepmunka tapasztalatait, amely ebben közvetlenül érintett volt. Ezt a törekvést igyekszik az intézet jövőbeni tevékenységében is megmutatni. Különösen fontos ez egy olyan közösség életében, ahol a nyelvcsere lezárulóban van, azaz az élet legtöbb területén a magyar nyelvet a német nyelv váltja/váltotta fel.

A szlovéniai kutatóhely Kolláth Anna beszámolója szerint beépült ugyan az Imre Samu Nyelvi Intézetbe, de természetesen továbbra is elsősorban a Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékéhez kötődik. Nem csupán szakmai háttér a tanszék, hanem 2007 novemberéig szinte egyedüli működési kerete is volt egyben.

Mint írja: „a kistrégiós nyelvi helyzet ismeretében kiemelendőnek tartjuk azt a célt, hogy rendezvényeink egy része a konkrét nyelvhasználók nagyközönségének is szóljon, hogy a sokszor „túlkutatott” kisközösségek pontos tájékoztatást kaphassanak az ott (velük és „rajtuk”) végzett kutatások eredményeiről, gyakorlati hasznáról.” A muravidéki „csapat” egyelőre két főből áll, kiegészült Gasparics Judittal (II. éves az ELTE szociolingvisztika doktori iskolájában).

A Hodinka Antal Intézet a beregszászi székhelyű II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola kereteiben és épületében működik a Magyar Tudományos Akadémia és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola támogatásával. Az intézet nevét Hodinka Antaltól (Ladomér, 1864 – Bp., 1946) kapta, aki az MTA rendes tagja volt, történész, nyelvész, a Pécsi Tudományegyetem első rektora, egyetemi tanár Pécsen és Pozsonyban. Csernicskó Istvánnak, az Intézet vezetőjének beszámolója szerint az intézetben négy fiatal kutató dolgozik állandó munkatársként (Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán, Márku Anita és Molnár D. István). Mellettük több nyelvész és társadalomkutató különböző kutatási programok révén kötődik az intézethez.

Az intézet tevékenysége elsősorban a következő területekre terjed ki: a) a kárpátaljai magyar nyelvhasználat tudományos (legfőképpen szociolingvisztikai) vizsgálata; b) írott és beszélt nyelvi adatbázisok építése, archiválása, elemzése; c) a helyi magyar nyelvhasználat nyelvtervezési problémáinak áttekintése, javaslatok megfogalmazása; d) oktatás, továbbképzés; e) kutatásszervezés; f) a tudományos utánpótlás nevelése, segítése; g) a nyelvészetiek mellett társadalomtudományi kutatási programok segítése, támogatása.

A dunaszerdahelyi székhelyű **Gramma Nyelvi Iroda** továbbra is egyesületi formában működik főállású munkatársak nélkül. Az egyesületi tagok és az iroda beltágjai – hét személy – szinte valamennyien egyetemi, főiskolai oktatók (ráadásul különböző intézményekben), a Gramma tevékenységébe egy-egy program keretében, elsősorban az MTA HTMÖT által meghirdetett intézményi és egyéni pályázatok függvényében tudnak bekapcsolódni. A pályázati támogatások rövid időtartama, szűkülő kerete és esetlegessége lehetetlenné teszi főállású munkatársak foglalkoztatását, fiatal kutatók bevonását a munkába. Mindez gátolja az intézményesülést, és nagyobb szabású, több évig tartó kutatások megvalósítását. A Gramma annyiival előnyösebb helyzetben van a többi kutatóállomáshoz, hogy 2007-ben

bekerült a Miniszterelnöki Hivatal által támogatott nemzeti intézmények közé, így három éven át jelentős (évente 5 millió forint) pályázati támogatásban részesül.

A **Szabó T. Attila Nyelvi Intézet** (kolozsvári és sepsiszentgyörgyi székhellyel) intézményileg az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetségéhez kapcsolódik, szakmailag sok tekintetben a kolozsvári egyetemi tanszékhez, infrastruktúrában korábban az Erdélyi Múzeum-Egyesülethez, újabban a Kolozsvári Akadémiai Bizottsághoz. Ez a sokszoros kapcsolódás részben ellensúlyozza azt a bizonytalanságot, ami a kizárólagos pályázati háttérű működésből ered, de még így sem válik lehetővé főállású munkatárs alkalmazása, hosszú távú programok megvalósítása.

Intézményileg és a személyek tekintetében is a legnagyobb a bizonytalanság a **Vajdaságban**: az ottani szociolingvisztikai munkacsoport a Magyarorsággal tudományos Társasághoz tartozik, tagjai részt vesznek a hálózati munkában, de továbbra is bizonytalan az intézményi szervezettség és működés.

2. Hogyan alakultak a kapcsolatok az Akadémiával, az akadémiai és más jellegű szakmai műhelyekkel, testületekkel?

Akárcsak a 90-es években, továbbra is szoros a kutatóállomások kapcsolata a két budapesti akadémiai intézettel: a Nyelvtudományi Intézettel és az Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézettel. Az előbbivel az együttműködést az Akadémia 2007. évi közgyűlésén aláírt megállapodás is szentesítette. A kapcsolatok ápolásának fő akadémiai testülete a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, amely kuratóriumai révén a Domus-programot és a 2005 júniusában önállósult Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíj Programot is működteti. Az ebben a keretben készült pályázati tanulmányok legújabb válogatása nemrég jelent meg a Bizottság kiadásában, Fedinec Csilla szerkesztésében: *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban* címmel. A hálózathoz tartozó műhelyek közösen léptek föl 2006-ban a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus egyik szimpóziumán, Debrecenben, és ennek anyaga is megjelent nyomtatásban: *Nyelv, nemzet, identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. aug. 22–26.) nyelvészeti előadásai. I. Kötet.* Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság, Debrecen–Budapest, 2007. Szerk. Maticsák Sándor – Jankovics József – Nyerges Judit. Társ-szerk.: Kolláth Anna, Péntek János).

A **Gamma** arról számol be, hogy az előbbieken jelzett kapcsolatoktól független kezdeményezései is voltak. Ilyen az MTA Nyelvtudományi Intézetének nyelvművelő osztályával közösen szervezett alkalmazott nyelvészeti műhelytalálkozó rendezvénysorozat. Az ötödik találkozóra 2008. szeptember közepén került sor Budapesten. Az első két műhelytalálkozón (2005 és 2006) elhangzott előadásokat, korreferátumokat tartalmazó kötet 2007-ben jelent meg *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről* címmel, a kötetet – az eddigi reagálások alapján – a szakma jól fogadta. Bár a műhelytalálkozók a Gamma és a nyelvművelő osztály szervezésében valósulnak meg, a résztvevők között a Termini kutatóhálózathoz tartozó kollégák (pl. Kolláth Anna), illetve különböző magyarországi felsőoktatási intézmények munkatársai is rendszeresen részt vesznek. A Gamma jó kapcsolatokat ápol a békéscsabai székhelyű Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetével. Személyes kapcsolatok szintjén számos egyéb magyarországi intézménnyel, testülettel vannak kiépített kapcsolataik (pl. MANYE), a szlovákiai magyarok nyelvi és nyelvi jogi helyzetét kutató magyarországi hallgatók és doktoranduszok rendszeresen fordulnak hozzájuk konzultáció céljából, és tanulmányúton is voltak már az Irodában.

A **Hodinka Intézet** szorosan együttműködik a hálózathoz tartozó többi kutatóállomással, és ezt megállapodás is rögzíti a Gamma Nyelvi Irodával és a Szabó T. Attila Nyelvi Intézettel. Hasonló megállapodása van az Intézetnek az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetével, az MTA Nyelvtudományi Intézetével, az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetével, valamint a veszprémi Pannon Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékével stb.

Az utóbbi időben kétévenként sorra kerülő Élőnyelvi Konferenciák hagyományosan is ennek a szakterületnek a fő rendezvényei. A 13.-nak Kolozsvár volt a színhelye 2004 szeptemberében (megjelent kötete: Benő Attila – Szilágyi N. Sándor szerk. *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 3. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2006). A 14. Élőnyelvi Konferencia 2006. október 9–12-én Bükön, Magyarországon került megrendezésre, a hálózat munkatársai ezen is nagy számban vettek részt, sőt közös kutatásaikról külön megbeszélést is tartottak. A legutóbbi, a 15. ebben az évben volt Párkányban. Ennek keretében külön műhelyként szerepelt az Imre Samu Nyelvi Intézet Kolláth Anna és Szoták Szilvia vezetésével *A kisrégiók magyar nyelve* műhelyprogramban (előadók: Kolláth Anna, Szoták Szilvia, Pathy Livia, Zsótér Írisz, Horvát Evelin).

Hasonlóképpen rendszeres a kutatóállomások munkatársainak részvétele A Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszusokon.

A nyitrai, a szombathelyi és a maribori tanszékek közös rendezvénye volt 2005 októberében a Somorján megtartott *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat* című konferencia, anyaga kötetben is megjelent: Vörös Ferenc szerk. *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat: a 2005. október 20-21-i somorjai konferencia előadásai*. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 224. szám). Budapest–Nyitra–Somorja: Magyar Nyelvtudományi Társaság. Szoták Szilvia előadással vett a 2008. március 27–29-én Kolozsváron megrendezett *Európai Unió, nemzetek és nemzeti kisebbségek/Nations and National Minorities in the European Union* konferencián.

2006. április 12-én a Veszprémi Akadémiai Bizottság Nyelv- és Irodalomtudományi Szakbizottsága meghívására Veszprémben mutatkoztak be a kutatóállomások.

3. Melyek a hálózati munka közös témái (programok, elméleti, módszertani háttér-munkálatok; a határtalanítással kapcsolatos szótárak, korpuszok és publikációk)?

Modern szótárak, lexikológiai, lexikográfiai tanulmányok vagy akár leíró nyelvészeti vizsgálatok ma már nem nélkülözhetik a nyelvtechnológiai háttérrel. A Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ) munkálatai 1998 elején kezdődtek el az MTA Nyelvtudományi Intézetének Korpusznyelvészeti Osztályán Várad Tamás vezetésével. A cél egy 100 millió szavas szövegtár létrehozása volt, amely lehetőségeihez mérten reprezentatívan tartalmazza a mai magyar nyelv jellegzetes megnyilvánulásait. A munkálatok 2002-től a Kárpát-medencei Magyar Nyelvi Korpusz projekt keretében, a „határtalanítás” jegyében, kiegészültek a teljes Kárpát-medence magyar nyelvhasználatára kiterjedő gyűjtéssel. Itt a cél egy 15 millió szavas határon túli korpusz létrehozása volt. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (a továbbiakban: SZTANYI) munkatársai 2003–2005 között a tervezett 6 milliónyi szövegszónál jóval több adattal (összesen 8,9 millió szövegszóval) gazdagították a korpuszt. A Hodinka Antal Intézet feladata az volt, hogy 3 millió szóval bővítse a korpuszt. A gyűjtött anyag öt kategóriát kellett, hogy felöleljen: sajtó/újságok, tudományos ismeretterjesztő irodalom, szépirodalmi szövegek, hivatalos nyelv, beszélt nyelvi anyag. A projekt 2005 novemberében fejeződött be, és így a külső régiók nyelvváltozataival kiegészülve

valóban Kárpát-medenceivé és nemzetivé vált a Magyar Nemzeti Szöveg-tár. A nyelvi irodák és a Korpusznyelvészeti Osztály együttműködésének köszönhetően az első olyan magyar nyelvi korpusz jött létre, amely a magyarországiak mellett a határon túli magyar nyelvváltozatokat is felöleli: <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>

Közös kutatásaink fő programja, amelynek eredményeit a nyelvi tervezés közvetlenül hasznosíthatja: a határon túli magyar nyelvváltozatok leírása, különös tekintettel a szókincsre, ezzel kapcsolatos lexikológiai munkálatok: a magyar nyelv „határtalanítása”. A határon túli magyar nyelvváltozatok leírása szempontjából áttörést jelentett a *Magyar értelmező kéziszótár* 2003-ban megjelent második, átdolgozott kiadása, ugyanis ebbe erdélyi, felvidéki és kárpátaljai magyar szavak és szójelentések is bekerültek. A határtalanítási program célja, hogy az újonnan megjelenő magyar szótárak mindegyike az egész magyar nyelvterületről tartalmazza azokat az elemeket, amelyeknek helyük van a magyar nyelv szótáraiban, hogy így azok valóban „magyar” és ne csak „magyarországi” nyelvek legyenek. Ennek mintegy előmunkálata folyt 2003 és 2006 között intenzív szógyűjtéssel, 2006-ban, valamint 2007-ben már egy gazdag, több mint 2000 szócikket számláló szójegyzék került fel az internetre.

A nyelvi irodák összehangolt tevékenységének köszönhetően ez az on-line adatbázis létrejött, folyamatosan bővül, és az interneten megtekinthetők részadatok ebből a korpuszból. Ennek a „határtalanítás”-nak nevezett programnak az elméleti megalapozását és irányítását Lanstyák István végezte és végzi. 2008-ban a kutatóhelyek együttes munkájának eredményeképpen a ht-lista komplex nyelvi adatbázissá alakult át: létrejött Termini nevet viselő on-line adatbázis, amely valamennyi határon túli régióból tartalmaz szótározott szókészleti egységeket. Jelenleg több mint 3000 szócikket tartalmaz.

Az erdélyi szóanyag egyes jellemzőinek további kódolása, a lexikai elektronikus adatbázis internetes változatának gondozása és továbbfejlesztése, új szócikkekkel való gazdagítása, valamint az elektronikus adattár folyamatos karbantartása a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet folyamatos feladata. Az Intézet vállalta, hogy nemcsak az erdélyi anyag, hanem a hét külső régióból származó valamennyi adatbázist egységes kezelő felületen közzé teszi, és folyamatosan gondozza az interneten. Juhász Tihámér nyelvész-informatikus munkatársunknak köszönhetően ez meg is történt 2007-ben (<http://ht.nytud.hu>).

Az előbbieken bemutatott, összehangolt lexikográfiai munkának köszönhetően több magyarországi kiadású szótárba kerültek be határon túli reprezentatív lexikai elemek. A már említett Magyar értelmező kézi-szótáron kívül ezek a következők: 1. az Osiris Helyesírás számára készített település- és intézményneveket tartalmazó szójegyzékek, 2. az Osiris Idegen szavak szótára és annak későbbi diákkiadása számára készített szócikkek, 4. az Értelmező szótár+ számára készített önálló szócikkek, jelentések, szinonimák. A kutatóállomások közös programja volt 2006-ban a MorphoLogic Kft. magyar helyesírás-ellenőrző szoftverének a kisebbségi régióból származó helységnevekkel való gazdagítása. (Ez a számítógépes program a Microsoft Office termékcsomagban használatos Windows Word, illetve Quark XPress helyesírás-ellenőrzőjeként ismeretes.) A SZTANYI munkatársai által összeállított névanyagban valamennyi erdélyi város- és falunév szerepel és ezek a közeljövőben beépülnek a legújabb helyesírás-ellenőrző programba. Például csak az erdélyi anyag több mint 3000 településnévből áll, és ebből valamennyi bekerült a tervezett programcsomagba, és ennek köszönhetően a magyar helyesírás-ellenőrző az erdélyi magyar településnevek helyesírását, toldalékolását is ismerni fogja.

2004-2005-ben közös programunk volt *a kisebbségi oktatás jogi, intézményi és nyelvi helyzetének, feltételeinek a vizsgálata*. Ez a kutatás csak részben valósult meg, eredményeiről a közeljövőben megjelenő kötet számol be. Az Erdélyre vonatkozó kutatást Péntek János és Fóris Ferenczi Rita végezte, a felvidékit Szabó Mihály Gizella, a kárpátaljai Orosz Ildikó, Beregszászi Anikó, Csernicskó István és Bányai Szilvia, a vajdaságit Gábrityné Molnár Irén, Göncz Lajos és Bene Annamária, a szlovéniai Kolláth Anna, az ausztriai Szoták Szilvia, az elkészült összefoglaló tanulmányokat is ők írták.

A Gramma munkatársai elemezték a magyarnyelv-tanterveket és tankönyveket, a kétnyelvű gyermekek szövegértésének fejlődését, a szlováknyelv-oktatást, a pedagógiai mérések eredményeit, az iskolai szakszótárakat, a tankönyvfordítások színvonalát stb. Ezekből a témákból a programban részt vevő Misad Katalin, Simon Szabolcs, Szabó Mihály Gizella és Vančóné Kremmer Ildikó számos tanulmányt publikált, a magyarnyelv-oktatás korszerűsítése volt a témája a IV. Gramma Nyelvészeti Napoknak (2005). A magyarnyelv-oktatáson belül a nyelvművelés kérdéséről a Nyelvtudományi Intézet nyelvművelő osztályával külön szekciót és kerekasztal-beszélgetést szerveztek a 2008. évi MANYE-konferencián.

A vizsgálatok azt mutatják, hogy a fordított tankönyvek nagy hiányossága a nem megfelelő szakszóhasználaton túl az, hogy bennük csak a szlovákiai eredetű példák és források szerepelnek, így nem ösztönzik a magyar diákokat arra, hogy magyar nyelvtudásukat hasznosítva magyarországi forrásokból bővítsék ismereteiket. Ez a felismerés vezetett ahhoz, hogy a komáromi székhelyű Szakképző és Felnőttképzési Intézettel együtt 2008-ban két tankönyvet is kiadjon a Gramma: az egyik szlovák–magyar üzleti levelezés tankönyv (e-learning program keretében kibővített mintatárral hozzáférhető), a másik kiadvány a szlovákiai és a magyarországi munkajogi-munkaügyi és társadalombiztosítási rendszert mutatja be (mindkettő szerzője Szabómihály Gizella).

Kolláth Anna folytatja a muravidéki kétnyelvű oktatás kutatását.

4. Az adott régióra vonatkozó munkálatok: kutatás, nyelvi tervezés, nyelvi tanácsadás, oktatáspolitikai, nyelvpolitikai háttérmunka, rendezvények stb. Együttműködés az adott régió intézményeivel.

A Szabó T. Attila Nyelvi Intézetben fontos helyi téma a 2003-ban Péntek János irányításával tanszéki munkaként elkezdett *A moldvai magyar nyelv szótára* szerkesztésének folytatása. A szótár elképzeléseink szerint a hagyományos moldvai magyar nyelvi változat szótára lesz, azaz regionális szótár, tájnyelvi és tájszótár. A lexikográfiai problémák, a címszavak kijelölése, azaz a szótár anyagának körülhatárolása összefügg a nyelvváltozat körülhatárolásának kérdésével. Semmiképpen nem terjedhet ki azokra az újabb nyelvi fejleményekre, amelyek a moldvai magyaroknak az elmúlt évtizedbeli fokozottabb mobilitásához kapcsolódnak: a közmagyarból vagy akár az irodalmi nyelvből származó új elemekre. A teljes kétnyelvűség állapotában gondot okoz a nyelvváltozatnak, illetőleg a feldolgozott szóanyagának a romántól való elhatárolása is.

Az elkészült és a szerkesztés szakaszában lévő *speciális kétnyelvű szótárak* a nyelvi tervezés körébe tartoznak. A nyelvhasználati korlátok miatt az erdélyi magyar nyelvváltozat jellemzője a nyelvhasználati bizonytalanság, a nyelvi hiány, különösen bizonyos szaknyelvi regiszterek hiánya, napjainkban pedig ez is akadály a némely nyelvhasználati jogok érvényesülésének. A román–magyar, magyar–román szótárak ezt a nyelvhasználati gondot hivatottak bizonyos mértékben orvosolni a terminológiai egységesítés, a nyelvi állomány tudatos alakítása által.

A Fazakas Emese szerkesztésében és az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége kiadásában megjelent *Román–magyar közigazgatási szótár* párjaként 2004-ben jelent meg a *Magyar–román közigazgatási szótár* (szerk. Benő Attila és mtsai). Mindkét szótár tágan értelmezi a közigazgatás nyelvezetét, mivel a gazdasági és a jogi szaknyelvvvel összefonódik, és a közszoí adatok mellett jelentős számban tulajdonneveket (romániai intézményneveket) is tartalmaz.

Szintén az iroda szótári tevékenységének eredményeként 2008-ban megjelent kis példányszámú próbakiadványként a *Román–magyar oktatás-terminológiai szótár* (szerk. Benő Attila és Sárosi Mardirosz Krisztina). A szótár oktatási és pedagógiai terminusok mellett intézményneveket és két-nyelvű oktatási szakjegyzékeket is közöl. Megemlítenő, hogy a szótár anyagába beépült valamennyi romániai magyar iskola román és magyar neve.

Új szótári műfajt kíván meghonosítani a Szabó T. Attila Nyelvi Intézetben készülő *Román–magyar kulturális szótár*. A kulturális szótár abban különbözik a szokványos két-nyelvű szótártól, hogy nem annyira nyelvi ismereteket, mint inkább kulturális elemeket kíván röviden, tömören ismertetni a forrásnyelvi kultúrát kellően nem ismerő olvasó számára. A lexikonjellegűnek tervezett szótári munka a román kultúra legfontosabb elemeit mutatja be. Kiterjed az elit és a népi kultúra legfontosabb területeire: tudomány, művészet, irodalom, népköltészet, népi hiedelem, tárgyi kultúra, népi vallásosság. A szótár szerkesztésekor figyelembe vettük az eddigiekben megjelent kulturális szótárakat (*Angol–magyar kulturális szótár*, *Német–magyar kulturális szótár*). A Bart István által szerkesztett szótárak jellemzői, hogy a kultúrát a lehető legtágabban értelmezik, és ugyanakkor mégis reprezentatív neveket, fogalmakat vesznek számba egy-egy etnikai közösség kultúrájának megragadása céljából. Ezt a mintát követi a *Román–magyar kulturális szótár* szerkesztése is. Jeles és szimbolikus értékűnek tekinthető román történelmi személyiségek, tudósok, filozófusok, írok, művészek szerepelnek a szótárban. Korlátozottabb mennyiségben olyan földrajzi és településnevek is bemutatásra kerülnek, amelyek történelmi szimbólumokká váltak a román hivatalos történetírásban, vagy pedig földrajzi-turisztikai jelentőségűek.

Az Intézet szolgáltató jellegű tevékenységének legújabb területe mintegy száz romániai hivatalos nyomtatvány magyar fordításának nyelvi ellenőrzése. Több oka, akadálya van annak, hogy még önkormányzati szinten is nehézségekbe ütközik a magyar nyelv használata, noha ezt a jelenlegi

törvények lehetővé teszik. Már a kétnyelvű közigazgatási szótárak szerkesztésével is az volt a cél, hogy segítsük, bátorítsuk a magyar szakterminológia megismerését, használatát. A magyar nyelvű nyomtatványok szükségességét is többen felvetették, most azonban a kormány kolozsvári Kisebbségkutató Intézete rendelte meg a fordításokat, és kérte fel az Intézetet a nyelvi, terminológiai ellenőrzésre. Az elkészült nyomtatványok megtalálhatók a Kisebbségkutató Intézet honlapján: <http://ispmn.gov.ro>, és 50 CD is elkészült. A két Intézet együttműködése várhatóan folyamatos lesz más témákban is.

Ami a **rendezvényeket** illeti: a legfontosabb, hogy a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet volt a házigazdája 2004-ben a 13. Élőnyelvi Konferenciának.

2004. októberében létre jött egy együttműködési megállapodás a budapesti Magyar Iskola (*Hungarian Language School*) és a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet között a magyart idegen nyelvként oktatói tananyag romániai adaptációjára azok számára, akik a magyart idegen nyelvként szeretnék tanulni, valamint azoknak, akik nyelvcserén mentek át, és újra szeretnék a tanulni a magyart nem hivatalos, civil szervezetek által indított tanfolyamokon. A megállapodás egyéves együttműködésre vonatkozott, és az Intézet munkatársai teljesítették a 2005-ös évre vállalt feladatokat: a tananyag fordítását és adaptációját.

2005-ben szintén a SZTANYI volt a házigazdája a 3. illyefalvi nyári szemináriumnak, amelyen a hálózat munkatársai vettek részt. A program négy nagyobb témakör szerint szerveződött: 1. lexikográfiai munkálatok, 2. határon túli kisebbségi magyar nyelvváltozatok kutatása, 3. korpusznyelvészeti munkálatok, 4. doktoranduszok kutatás-beszámolóinak megvitatása.

Ugyancsak 2005-ben műhelybeszélgetést szerveztünk a romániai Hivatalos Közlöny magyar fordítóival és szerkesztőivel a nyelvhasználati, fordítási problémákról és ezek lehetséges megoldásáról.

A 2006-os év az Intézet névadójának, Szabó T. Attila emlékének szentelt centenáriumi emlékévként volt, és így mindjárt az év elején, január 12-én, a tudós születésnapján, rá emlékeztünk. Sírjának megkoszorúzását követően emlékkonferenciára és a Szótörténeti Tár legújabb kötetének bemutatására került sor az EME Jókai utcai székházában, ahol a könyvtárnak otthont adó teremben emléklakettet avattunk.

2006. szeptember 14–16 között Temesváron volt szórványkonferencia, a SZTANYI részéről ezen Péntek János, Benő Attila és Sárosi

Mardírosz Krisztina vett részt. Mindhárman előadást is tartottak nyelvi jogok és az oktatáspolitikai témájában.

A **Gramma** arról számol be, hogy az adott régióra vonatkozó munkálatok is nagyrészt összefüggenek a közös hálózati munkával, és a Gramma hosszú távú kutatási tervébe illeszkednek. Főbb kutatási programjaik:

- a) A határon túli szójegyzék fejlesztése és bővítése (a Terminihálózat keretében);
- b) korpuszépítési program;
- c) magyar nyelvű oktatás Szlovákiában;
- d) nyelvi tervezés és nyelvi problémakezelés;
- e) egyéb szociolingvisztikai és kontaktológiai vizsgálatok.

A lexikológiai-lexikográfiai kutatások egy része a *Termini-program*hoz kapcsolódik. A ht-listában egyelőre még nem szerepelnek jelentésbeli kölcsönszavak, a Kárpát-medencei Magyar Nyelvi Korpusz révén azonban lehetővé vált egy-egy szinonimasoron belül az egyes szinonimák megterheltségének vizsgálata is. Kisebbségi helyzetben ugyanis megfigyelhető, hogy a többségi nyelv hatására a szinonimasor egy tagjának az előfordulási gyakorisága megnő, egyúttal a speciálisabb jelentésű, a többségi nyelvben egyértelmű szótári megfelelővel nem rendelkező szó gyakorisága pedig csökken. A Terminitől független szlovák–magyar lexikográfiai munkálatok az Iroda nyelvtervezési-nyelvi menedzselési tevékenységéhez kapcsolódnak. A szakszójegyzékek összeállításával a cél a változatosság csökkentése (az ad hoc fordítások kiküszöbölése), a normahiány megszüntetése és a kodifikált elemek terjesztése. Így például a munkatársak folyamatosan bővítik a jogi-közigazgatási szójegyzéket, egységes szlovák–magyar intézménynévjegyzéket és földrajzinév-jegyzéket készítettek (szerző: Szabó Mihály Gizella).

A *korpuszépítési program* keretében tovább bővítik a szlovákiai magyar írott nyelvi korpuszt, elsősorban olyan típusú szövegekkel, amelyek az eredeti projekt során elkészült anyagban alulreprezentáltak voltak (pl. regionális sajtó, hivatalos szövegek, személyes közlés). Pintér Tibor az ún. ht-adatbázisban szereplő szavak lemmatizálását is elvégezte, ezáltal a keresőprogram már felismeri őket, vagyis a korpuszon belül a sajátos szlovákiai szavak (kölcsönszavak) előfordulása is vizsgálható.

A Kárpát-medencei Magyar Nyelvi Korpusz munkálataihoz kapcsolódva sor került jelentős mennyiségű *beszélt szöveg gyűjtésére*. Ez a munka

Lanstyák István vezetésével folyik. 2003 és 2008 között összesen 268 db felvétel készült; ezek hossza változó, 30 percestől egészen 90 percesig terjed, de átlagban egy felvétel a korábbi években mintegy 40–45 perces volt, az elmúlt két-három évben inkább 60 perc. Minden felvételtől készült lejegyzés, egy Lanstyák István által összeállított lejegyzési útmutató alapján. Ezek az átiratok 20–30 percnyi diskurzusrészletet tartalmaznak.

Az adatközlők Szlovákiában élő emberek, akik valamilyen mértékben tudnak magyarul. Legnagyobb részük magyar anyanyelvű és nemzeti-ségű, de vannak köztük ambivalens vagy szlovák anyanyelvű, ill. szlovák nemzetiségű beszélők is. A cél az volt, hogy a legszélesebb spektrumát gyűjtsék össze a beszélőknek – a szlovák vagy ambivalens anyanyelvű, a magyar nyelvközösség szempontjából „marginális”-nak nevezhető beszélőktől kezdve egészen a skála másik végpontjáig, a magyarországi születésű, de Szlovákiába áttelepült beszélőig.

A főként a Comenius Egyetem magyar szakos hallgatói által gyűjtött anyag már most nagyon sokrétű, ugyanis a „standard” szlovákiai magyar beszélőkön kívül van számos felvétel nyelvvesztőktől, a már szlovákdomináns kétnyelvű beszélőktől és olyanoktól is, akik a magyar nyelvet később sajátították el. A felvételek folyamatosan lejegyzésre is kerülnek, s a Lanstyák István által készített lejegyzési útmutató lehetővé teszi a szövegek sokszempontú elemzését. A *Tanulmányok a kétnyelvűségről* című kiadványsorozatukban (a 4. kötet az idén jelenik meg, az 5. pedig jövőre) rendszeresíteni szeretnénk az ilyen, tartalmi szempontból is érdekesebb szövegek közlését.

A *nyelvi tervezés és nyelvi problémakezelés program* keretében folynak elméleti kutatások, így pl. nyelvpolitikai és nyelvi jogi kérdések (Szabómihály Gizella), a nyelvalkítás (nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvmenedzselés) elméleti kérdései (Lanstyák István), szaknyelvi tervezés kisebbségi helyzetben (Misad Katalin, Szabómihály Gizella). Az utóbbi két évben külön kérdésként merült fel a határon túli magyar helynevek többszörös standardizálásából eredő problémák megoldása, ebből a témakörből is több tanulmány született (Szabómihály Gizella), és egyeztettek a magyar tárcaközi földrajzinév-bizottsággal is. E mellett azonban fontos az iroda gyakorlati tevékenysége is: a nyelvi közönségszolgálat működtetése, a szakértői tevékenység és szakfordítások készítése. A nyelvi közönségszolgálatához évente mintegy százszor fordulnak különböző kérdésekkel érdeklődők, főleg fordítók és újságírók, de laikusok is. A

munkatársak szakértői tevékenységet is folytatnak különböző magyar szervezetek részére (pl. Magyar Koalíció Pártja, Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége, Csemadok stb.). A Szlovák Oktatási Minisztérium felkérésére Szabómihály Gizella a magyar iskolákban használatos új nyomtatványokat fordítja, és egyéb tanácsadói tevékenységet is végez (pl. tantárgyak megnevezése, iskolanevek). Az iroda munkatársai természetesen tovább folytatják a szociolingvisztikai és kontaktológiai kutatásaik, ennek kapcsán külön meg kell említeni a dél-szlovákiai romák nyelvhasználatával foglalkozó kutatásokat (Menyhárt József, Pintér Tibor), valamint Menyhárt Józsefnek a szlovákiai egyházak nyelvpolitikáját és gyakorlatát bemutató írásait.

A fentiekből is kitűnik, hogy a Gramma Szlovákián belül elsősorban a magyar jellegű szervezetekkel, intézményekkel tart fenn szorosabb kapcsolatot. Szakmai szempontból a Fórum Társadalomtudományi Intézettel és a Mercurius kutatócsoporttal fenntartott kapcsolataik a legjelentősebbek (az utóbbinak egyénileg is tagjai). Megemlíthető még, hogy a Szlovákiai Magyar Múzeum állandó kiállításához 2008-ban a szlovákiai magyar nyelvjárásokból készítettek válogatást (a Comenius Egyetem hallgatói által az 1970–80-as években gyűjtött hangfelvételek digitalizált változatából).

Mindezen túl fontosnak tartják a szlovák és a cseh szakemberekkel való együttműködést is: Az V. Gramma Nyelvészeti Napokon a Szlovák Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének munkatársaival a nyelvi norma kérdését vitatták meg, a nyelvi menedzselés témakörben pedig a prágai Károly Egyetemen dolgozó kollégákkal működnek együtt (pl. a 2006-os szociolingvisztikai műhelytalálkozót ennek a témának szentelték, de további közös tanácskozásokat és közös publikációkat is terveznek). A szlovákiai magyar kisebbség nyelvi jogi helyzetével kapcsolatos témában a Szlovák Tudományos Akadémia kassai Társadalomtudományi Kutatóintézetével is kapcsolatot tartanak (konferenciárésztétel).

Rendezvények: Ez év kivételével (mivel az Élőnyelvi Konferenciát a Gramma szervezte) minden év novemberében Párkányban kerül sor a Gramma Nyelvészeti Napokra (eddig öt alkalommal), az MTA Nyelvtudományi Intézetével közös rendezvény a már említett alkalmazott nyelvészeti műhelytalálkozó, különböző szociolingvisztikai (nyelvtervezési, nyelvi menedzselési) témákkal foglalkoznak a szociolingvisztikai műhelytalálkozók.

Publikációk: a Gramma munkatársai egy-egy évben mintegy 30–35 tanulmányt és szakcikket, recenziókat, valamint szintén kb. 40 ismeretterjesztő írást publikálnak. A publikációs jegyzék megtalálható honlapon, illetve az éves jelentésekben (amelyek szintén elérhetők honlapunkon).

A Hodinka Antal Intézet saját kutatási programja alapján az alábbi témákban folytak és folynak kutatások: nyelvpolitika és nyelvtervezés, nyelvszociológia és szintérvizsgálat, nyelvi kontaktológia, kétnyelvűség-kutatás. Az intézet állandó főállású fiatal kutatóinak egyéni programjai:

1. Márku Anita: *A kódválasztás és kódváltás mint kommunikációs stratégia a kárpátaljai magyarok körében.* Kétnyelvű környezetben ismert jelenség a kódváltás, vagyis, hogy a beszélők egy-egy interperszonális kommunikációs szituáción vagy akár egyetlen mondaton belül nyelvet, nyelvváltozatot váltanak. A kárpátaljai magyar főiskolások és egyetemisták körében végzett kérdőíves felmérés segítségével képet kapunk a fiatalok kódválasztását befolyásoló tényezőkről, nyelvtudásuk szintjéről. Kárpátalján eddig más kutatások alkalmával foglalkoztak a kárpátaljai magyarok kódválasztási, kódváltási szokásaival, de csak olyan beszélgetési szituációkat vizsgáltak, amikor „kárpátaljai magyar beszél kárpátaljai magyarral”. A kódváltások előfordulási gyakoriságának felméréséhez Kárpátalján, valamint ahhoz, hogy teljesebb képet kapjanak a kódváltási szokások okairól, további kutatások szükségesek.

További kutatási célok, feladatok: 2008-ban a már meglévő lejegyzett mélyinterjúk tartalomelemzése alapján részletesebb kép alakul ki a „kárpátaljai magyar beszél kárpátaljai magyarral” szituációban előforduló nyelvváltási szokásokról. Folytatják a hanganyagok gyűjtését, hogy képet kaphassanak arról, hogyan működnek a beszélgetési stratégiák más szituációkban, például, ha egy ukrán/orosz egy/kétnyelvű társalog egy kárpátaljai magyardomináns kétnyelvűvel.

2. Karmacsi Zoltán: *Stratégiák az etnikailag vegyes házasságokban nevelkedő gyermekek nyelvhasználatában.* A kutatás célja, hogy feltárja a kárpátaljai etnikailag (szláv-magyar, magyar-szláv) vegyes házasságokban élő 3-6 éves gyermekek nyelvhasználati stratégiáit.

3. Hires-László Kornélia: *A nemzeti és lokális identitás faktorai az ezredfordulón a kárpátaljai magyar közösségben.* A kárpátaljai magyar közösség 1918 óta kisebbségben él. Ez a tény nyilván hatással van nemzeti és lokális identitására is. „A kutatás során arra teszünk kísérletet, hogy

egyrészt empirikus, kérdőíves vizsgálatok adatai alapján, másrészt mélyinterjúk segítségével feltérképezzük: mely elemekből tevődik össze a kárpátaljai magyar nemzetiségű nemzeti és lokális identitása; ebben milyen szerepet töltenek be az egyes tényezők (pl. a nemzeti azonosságtudatban mi a közös nyelv, a vérségi kötelék, az állampolgársági hovatartozás stb. szerepe, ill. hogyan, milyen elemek révén jelenik meg a helyi közösséghez tartozás az identitásban).”

4. Molnár D. István: *A migrációs tendenciák alakulása Kárpátalján a két világháború között*. A kutatási téma fontosságát jelzi, hogy Kárpátalja migrációs mutatóinak ezen időszakra történő elemzéséről viszonylag kevés publikáció áll rendelkezésre. A téma feltárása elősegíti az adott időszak népességszám változásának megértését. 2008-ban a két világháború között történt népvándorlások elemzésére kerül sor, mely kellő kiindulópontot jelenthet a Kárpátalján napjainkra kialakult nemzeti-egységi összetétel magyarázatához.

Szlovéniában Kolláth Anna elvégezte a muravidéki magyar kontaktusváltozat szakszerű leírását, és önálló kötetben jelentette meg: *Magyarul a Muravidéken*. Zora 39. Maribor: Slavistično društvo. 2005. Szintén 2005-ben a Maribori Szlavisztikai Társaság konferenciáján, meghívásra bemutatta a határtalanítással kapcsolatos munkálatokat (előadása nyomtatásban is megjelent). Több tanulmányt publikál a muravidéki két-nyelvű oktatással kapcsolatos kutatásaiból Budapesten, Bécsben, Szombathelyen, Temesváron.

Szintén folytatja a muravidéki kontaktusnyelvjárási változatok kutatását, részt vesz a szombathelyi dialektológiai szimpozionokon, legutóbb 2007 augusztusában.

Muravidéki munkatársunk 2007 tavaszán kezdte el a muravidéki ht szavak gyakorisági vizsgálatát egy 100 mondatos kérdőívvel. A munkát folytatja, eddig 100 adatközlő „kitöltött” kérdőívének feldolgozását végezte el, publikálta is az első eredményeit. A párkányi 15. Élőnyelvi Konferencián is ebben a témában tartott előadást.

Saját nyelvi iroda hiányában végez *nyelvi ismeretterjesztést* egyszerűen a tanszéken, akár telefonon vagy ímélnben is. Folyamatosan részt vesz az érettségi feladatlapok, az általános- és középiskolás tankönyvek magyar fordításának lektorálásában. 2008 szeptemberétől elnöke a magyar nyelv és irodalom általános és szakérettségi tantárgyi bizottságának. A bizottság feladata az írásbeli feladatlapok összeállítása egy „feladatlapbank”

létrehozásával, illetve a szóbeli témakörök meghatározása, a tételsor kialakítása stb.

A tankönyvfordítások „apropójából” elkészült egy kérdőív, amely a kétnyelvű tankönyvek szükségességéről, hasznáról, előnyeiről, esetleges hátrányairól, fogadtatásáról kérdezi az abszolút illetékeseket, a kétnyelvű középiskolásokat. A vizsgálatban 157 diák vett részt, az adatok feldolgozása hamarosan teljesen kész. Az első beszámolót ennek eredményeiről a 2008. szeptemberi budapesti Alkalmazott Nyelvészeti Műhelytalálkozón tartotta.

Szoták Szilvia 2007-ig **az örvidéki kistrégyó** kutatójaként egyéni leg vett részt a közös hálózati kutatásokban, a határtalanítási programban, adataival hozzájárult az Osiris Helyesírás és Idegen szavak szótára, valamint a Tinta Kiadó Értelmező szótár+ lexikális korpuszának bővítéséhez. Részt vett a *VII. Békéscsabai Nemzetközi Nemzetiségkutató Konferencián*. Szerkesztője a 2005-ben megjelent *Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében* című kötetnek (társszerkesztő: Bakó Boglárka, Gondolat Kiadó – MTA Etnikai – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet Budapest).

5. Folyamatban lévő munkálatok. Elakadt munkálatok és további tervek.

A Kárpát-medencei nyelvi kutatóállomás-hálózat, a Termini létében és tevékenységében alapvető fontosságú a folyamatosság, az alapvető programok folyamatos végzésének biztonsága. Elsősorban a közös alapkutatásokat tekintjük ilyeneknek, de azokat a tervezéshez és alkalmazáshoz tartozó témákat is, amelyek hosszabb időt, több kutató közreműködését igénylik. Az intézmények és a hálózat viszonylagos biztonságából hiányzik egy lényeges elem: a források biztonsága legalább alapszinten, fiatalok egzisztenciális biztonsága fő állású kutatóként. Ez a hiány okozza elsősorban, hogy fontos programjaink lelassulnak, vagy el is akadhatnak (mint például a kisebbségi oktatás nyelvi vonatkozásainak folyamatos vizsgálata, a magyar földrajzi nevek sztenderdizálása távlati program keretében).

E bizonytalanság ellenére folyamatosnak tekinthető minden régióban a kétnyelvűséggel és a nyelvi kontaktusokkal kapcsolatos jelenségek vizsgálat (ebbe beleértve a nyelvcserét és a nyelvi revitalizációt is). Folyamatosan történik a közös lexikális és más jellegű korpuszok anyagának gazdagítása, egyre pontosabbá válik ebben a munkában az elemzés és a

minősítés, és mindez a modern nyelvtechnológia eszközeivel. Nem változott a hálózati munkatársaknak az a szándéka és igénye, hogy az általuk vizsgált kisebbségi nyelvváltozatok közhasználatú elemei bekerüljenek a magyar nyelv készülő szótáraiba és kézikönyveibe. (Ehhez azonban a magyarországi kiadók és nyelvész kollégák részéről nem mindig van meg a szükséges fogadókészség.) Mint ahogy az is természetes, hogy lehetőségeik szerint segítik az Új magyar nyelvjárási atlasz terepmunkálatait, ez is hozzátartozik a határtalanításhoz.

Az egyes régiókban élő, ott dolgozó munkatársak azt is természetesnek tartják, hogy tevékenységüknek hatásosnak, eredményesnek kell lennie a helyi közösség nyelvhasználatának bátorításában, kétnyelvű és más szótárakkal, kézikönyvekkel, napi közönségszolgálatlall kell támogatniuk minden olyan igényt, amely a nyelvhasználatlall kapcsolatos.

Noha nem sikerült úgy előre lépni, ahogy korábban tervezték, a hálózat munkatársai nem mondtak le arról a hosszabb távú, közös programról, amelynek célja a *Kárpát-medencei magyar földrajzi nevek szten-derdizációja*. Elsősorban a pályázati források szűkülése az oka annak, hogy nem tudtak a kívánt ütemben előre haladni. Mint közismert, Trianon után a Magyarországon kívüli földrajzi nevek használatának hatósági szabályozása mint folyamatos szakmai és államigazgatási feladat átkerült az utódállamok hatáskörébe. Ennek első és általános következménye az volt, hogy a továbbiakban mindenütt figyelmen kívül hagyták a magyar nyelvi és névtani szempontokat, többnyire a helyi magyar névhasználat gyakorlatát és a történeti hagyományt is. A többszöri államhatalom-változás, a politikai rendszerek változása folyamatosan összekuszálta, jobb esetben figyelmen kívül hagyta a „nemhivatalos”-nak számító magyar neveket. Jelenleg a szomszédos államokban kiadott hegy-és vízrajzi térképeken szereplő államnyelvi domborzati nevek egy részének egyáltalán nincs magyar megfelelője, sok esetben viszont magyarországi kiadványokból az egyes terepalakulatoknak több magyar neve is kimutatható. A századvégi kedvező változások a kisebbségi nyelvek státusának javulásával bizonyos feltételekkel engedélyezte e nevek nyilvános használatát. (Kérdés, hogy a nyilvánosság mennyire tekinthető hivatalosnak). Az ezzel kapcsolatos hatósági kodifikációt, a névjegyzékek jóváhagyását viszont az egyes államok államigazgatási testületei végezték el (néha akadémiai intézmények bevonásával). Ebből szinte teljesen kimaradtak a szakmailag kompetens helyi szakemberek, testületek.

A kutatóállomások távlati célja, hogy összegyűjtse a Kárpát-medencei földrajzi nevek teljes korpuszát, rögzítse az egyes nevek pontos denotátumát, illetve államnyelvi megfelelőjét, egységesítse magyar névalakjukat, helyesírásukat, kidolgozza a névalkotás és névhasználat közös szabályait.

A sztenderdizáció közös alapelveiként a következő szempontok figyelembevételére merült fel: 1. a helyi magyar névhasználat (beleértve ebbe az illető helységnévnek a helybeliek által követett ragozási sémáit); 2. a történeti hagyomány; 3. a magyar helységnévadás és -használat általános szabályai (beleértve ebbe a helységnevek írásmódjára, helyesírására vonatkozó szabályokat). A több évre tervezett kodifikációs tevékenység három szakaszban valósulhatna meg: Először kodifikálni kell az egyes régiókon belüli helységneveket, a területi adminisztratív egységek nevét, valamint a legfontosabb tájneveket (beleértve ebbe az illető régió nem magyar lakosságú, de magyar névvel is megjelölt helységek nevét, valamint a nem latin betűs nevek átírását). Másodsor egyeztetni kell a külső régiókban használt neveket a névadás, névhasználat, névforma szempontjából. Harmadszor össze kell vetni és lehetőség szerint egyeztetni kell mindezeket a magyarországi hivatalos nevekkkel, névadási és névhasználati elvekkel és gyakorlattal.

A már korábban megfogalmazott elképzelés szerint ebben a programban folyamatosan részt venne a Magyar Földrajzinév-bizottság, az MTA Nyelvtudományi Intézete és a Debreceni Egyetem Magyar nyelvészeti tanszéke. Ez volt az egyik fő témája annak a műhelytalálkozónak, amelyet 2007. aug. 30. és szept. 2. között tartottunk Debrecenben. Erdélyben a település- és a tájnevek rendszeres gyűjtése folyik. Kárpátalján elkészült egy elektronikus Kárpát-medencei földrajzinév-azonosító adatbázis, amely helyi földrajzi nevek adott államnyelvi és magyar névváltozatait tartalmazza: a településeknél nagyobb adminisztratív-közigazgatási egységek neve; tájnevek; a földfelszín természetes alakulatainak a megnevezései (domborzati nevek, víznevek).

A SZTANYI közeli tervei között szerepel a román–magyar oktatásterminológiai szótár anyagának bővítése, a szótár magyar–román változatának megszerkesztése, részben ezzel párhuzamosan a magyar–román kulturális szótár anyagának gyűjtése.

Közelebbről létrejött együttműködés keretében a kolozsvári Kisebbségkutató Intézettel a továbbiakban is közreműködik abban a törekvésben,

hogy az állami és az önkormányzati adminisztrációban Romániában minél szélesebb körű legyen a magyar nyelv használata. Közreműködik (szintén ezzel az Intézettel) egy, az egész régióra kiterjedő reprezentatív szociológiai és szociolingvisztikai vizsgálatban

A Gramma Nyelvi Iroda a már említett hosszú távú kutatási programot kívánja folytatni, kiegészítve a munkatársak egyéni kutatási terveivel. A Fórum Kisebbségkutató Intézet által jegyzett *Magyarok Szlovákiában* című kiadványsorozat keretében önálló reprezentatív kötetet terveznek, amely az eddigi kutatások eredményeit összefoglalva és újabbakkal kiegészítve a korábbi feldolgozásoknál átfogóbb, mélyebb és árnyaltabb képet nyújtana a szlovákiai magyarság jelenlegi nyelvi helyzetéről, nyelvhasználatáról. Egy másik tervezett kiadványuk az eddigi gyakorlati nyelvtervező, nyelvi ismeretterjesztő tevékenység eredményeit összefoglaló nyelvi tanácsadó szótár.

A Hodinka Antal további kutatási programjai Kárpátalján:

1. *A magyar nyelv a Kárpát-medencében* c. kutatási program követő kutatása (Cserniczkó István). A kutatási program célja egy valóságos idővizsgálat lebonyolítása, az 1996-ban végzett ún. RSS vizsgálat ismétlése. 2006-ban megtörtént a kérdőív újrakérdezése 594 fős mintán. Jelenleg az adatok elemzése folyik.

2. *Magyar nyelvű oktatás a kisebbségi régiókban (Cserniczkó István és Beregszászi Anikó)*. A 2005-ben indult közös, három évre tervezett kutatás célja az, hogy átfogó képet kapjunk a kisebbségi magyar oktatási intézmények nyelvi viszonyairól, az oktatás és az anyanyelvhasználat kapcsolatrendszeréről, az anyanyelvi, a többségi nyelvi, valamint a tanult idegen nyelvi kompetenciák milyenségéről, a kétnyelvűség típusairól és működéséről.

3. *Nyelvek a nyelvhasználati színtereken*. A 2006-ban indult program több egyéni kutatást is magában foglal, melynek célja a nyelvek presztízsének és a kárpátaljai magyarok kódválasztási stratégiájának feltárása a különböző nyelvi színtereken az interperszonális kommunikációs szituációktól a hivatalos nyelvhasználati szféráig: látható kétnyelvűség (kétnyelvű feliratok, hirdetések, utcanév-táblák) és a hallható kétnyelvűség (hanganyagok).

Az Imre Samu Nyelvi Intézet részben a közös projekteken vesz részt, részben pedig szervezi saját programjait. Így az Intézet részt vesz a Termini Kutatóhálózat kutatási programjában, annak ütemezése szerint.

Ebben a keretben történik a határon túli magyar lexikális adatbázis bővítése, azaz az államnyelvi eredetű közvetlen kölcsönzések – kontaktuselemek – további gyűjtése és feldolgozása. Az államnyelvi kölcsönszavakból összegyűjtött ht-adatbázis három kistérségi anyagának karbantartása, bővítése és fejlesztése.

Az örvidéki szavak gyűjtését Szoták Szilvia, a muravidéki munkát Kolláth Anna, a horvátországi szógyűjtést Žagar-Szentesi Orsolya végzi és koordinálja. Ezen kívül Kolláth Anna a ht szavak diáknyelvi rétegének használati gyakoriságát, kodifikálását vizsgálja kérdőív segítségével, Szoták Szilvia hasonló gyakorisági vizsgálatot végez az Örvidéken: A 2008 nyarán három burgenlandi településen (Felsőőr, Alsóőr, Őrisziget) lekérdezett 50 mondatos kérdőív 73 kontaktuselemet tartalmazott, s közel százán töltötték ki. A feldolgozott eredmények publikálása folyamatos.

Kolláth Anna és Szoták Szilvia is bekapcsolódott az Új magyar nyelvjárási atlasz gyűjtőmunkálataiba az általuk kutatott két kistérségben. Egyelőre elakadt a tervezett muravidéki tájszótár szerkesztése.

Intézeti munka keretében Szoták Szilvia a Burgenlandi magyar szókinccsár összeállítását tervezi. A vizsgálat középpontjában Imre Samu Felsőőri tájszótárának „felülvizsgálata” áll. „Terveink szerint megnéznénk, hogy mely szavak élnek még a köztudatban, s melyek felejtődtek el. Imre Samuval ellentétben a gyűjtést nem csak a felsőőri reformátusok között végeznénk, hanem Pulyán, Szigeten és Alsóőrben is. Az élő nyelvi vizsgálatból a leggyakoribban használt államnyelvi kontaktuselemek sem maradnának ki.”

Szintén ő *Nyelvi örökségünk* címmel az ORF Burgenlandi Stúdiójának közreműködésével gyűjtőmunkára agitálja a hallgatókat. Arra kérték a rádió hallgatóit, küldjenek szüleiktől, nagyszüleiktől hallott régi szavakat, kifejezéseket. A felhívás célja az örvidéki tájszavak listájának bővítése, ugyanakkor szeretnék fókuszba állítani az örvidéki magyarság nyelvét, s felhívni a figyelmet arra a nyelvi örökségre, amely évszázadok óta fenn tudott maradni, jövője azonban veszélyeztetve van.

[Péntek János 2008. Megjelent a *Kisebbségkutatásban*: 17/4: 699–722; angol nyelven: Termini: the network of Hungarian linguistic research centres in the Carpathian Basin. *Minorities Research* 11: 97–123. Az eredeti szövegből elhagytuk a publikációk és az intézeti kiadványok felsorolását, ezek ugyanis szerepelnek kötetünk végén, más tekintetben is rövidítettünk a szövegben.]

Együttműködési megállapodás (2007)

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete és a Magyar Tudományos Akadémiának a külső régiókban működő kutatóállomáshálózata (a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kolozsváron és Sepsiszentgyörgyön, a Gramma Nyelvi Iroda Dunaszerdahelyen, a Hodinka Antal Intézet Beregszászon), ill. a többi szomszédos országban (Szerbiában, Szlovéniában, Ausztriában, Horvátországban) munkájukat velük összehangoló kutatók szakmai együttműködési megállapodást kötnek. Az együttműködés alább felsorolt formái a gyakorlatban jórészt eddig is megvoltak, a megállapodás révén azonban ezek rendszeressé és tartóssá, hivatalossá válnak, megjeleníthetővé mind az Akadémia testületei számára, mind a más intézményekkel és testületekkel való kapcsolatokban.

1. A két fél megállapodik abban, hogy közösen vesznek részt olyan, egyik vagy másik fél által kezdeményezett kutatási programokban, amelyek a magyar nyelv egészét, ill. a magyar nyelvterület egészét érintik.

1.a. Folytatják az olyan jellegű együttműködést a magyar nyelvi kodifikáció kiterjesztésére, mint amilyen a Magyar értelmező kéziszótár új kiadását megelőzte.

1.b. Szintén a „közös magyar nyelv” szellemében lehetőségeik szerint elősegítik, szorgalmazzák az alapvető monográfiák, kézikönyvek közös és kölcsönös szakmai előkészítését, az ilyen jellegű kéziratok vitáját.

1.c. Továbbra is együttműködnek a Kárpát-medencei Magyar Nyelvi Korpusz és más, fontos nyelvi korpuszok létrehozásában, karbantartásában, fejlesztésében és működtetésében.

1.d. A korpusztervezés körében kezdeményezik a Kárpát-medencei magyar földrajzi nevek kodifikációját. Támogatják az erre vonatkozó vizsgálatokat, publikációkat (egy esetleges on-line változat létrehozását).

2. Az 1. pontban említett feladatok sikeres elvégzése érdekében a külső régiók és az Intézet munkatársai az ezekhez hasonló munkálatokat megalapozó kontaktológiai, lexikológiai és frazeológiai kutatásokat végeznek és támogatnak, ehhez kapcsolódó szótárakat szerkesztenek.

3. A kutatóállomások munkatársai a Nyelvtudományi Intézet felkérésére közreműködnek az intézeti kutatásokban.

4. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársai felkérésre az adott esetre szóló megegyezés szerint szakmai támogatást nyújtanak a

kutatóállomásoknak. A legfontosabb támogatás a külső régiókbeli szakemberekkel való konzultálás, kutatási terveiknek, munkáiknak elbírálása és a fiatal munkatársak (tovább)képzése.

5. A kutatóállomások nyelvi közönségszolgálatára és a Nyelvtudományi Intézet Nyelvművelő és Nyelvi Tanácsadó Osztályának közönségszolgálatára kölcsönösen támogatja egymást, esetenként konzultál egymással, összehangolja véleményét, a nagyközönségnek szóló tájékoztatást.

6. Kölcsönösen tájékoztatják egymást a szakmai publikációkról, kiadványaikat eljuttatják egymáshoz. Lehetőség szerint támogatják a kölcsönös publikálást az egyes intézetek kiadványaiban.

7. Az előbbihez hasonlóan tájékoztatják egymást a szakmai rendezvényekről, segítik az ezeken való kölcsönös részvételt.

8. Egymás intézményének, illetve a résztvevő munkatársaknak a nevét feltüntetik azokon a publikációkon, amelyek létrehozásában közreműködtek.

9. Keresik az olyan pályázati lehetőségeket, amelyek segíthetik a közös érdekű kutatások megvalósulását.

10. A Nyelvtudományi Intézet az Akadémia szintjén, annak testületeiben támogatja, esetenként képviseli a kutatóállomások megalapozott szakmai törekvéseit.

Budapest, 2007. május 7.

Kenesei István,
az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatója

Péntek János,
az MTA külső tagja,
a bevezető részben felsorolt kutatóállomások és kutatók képviseletében

[Az Együttműködési megállapodás aláírására 2007. május 7-én, az MTA közgyűlésén került sor.]

**JELENSÉGEK, MÓDSZEREK,
TERMINOLÓGIA**

***Kontaktus, interferencia és kódváltás a
változó két- és többnyelvűségben***
(Péntek János 2006)

1. A nyelvek közötti érintkezés vizsgálata érzékeny terület mind a nyelvtudományon belül, mind azon kívül. Ennek az érzékenységnek lehetnek tisztán külső okai, és ezekkel talán nem is érdemes foglalkozni, de lehetnek belső okai is, amelyek mögött valamilyen fogalomzavar áll, vagy – még gyakrabban – a vizsgálati módszerek gyengesége, elégtelensége. Magam is néhány évtizede folyamatosan tapasztalom ezt az érzékenységet, de csak mostanában tudatosult bennem annak szükségessége, annak igénye, hogy keresnünk kell a finomabb, a pontosabb distinkciókat és a velük összekapcsolható módszertani megközelítéseket. Mindkét vonatkozásban Lanstyák István felismerései, elemzései segítettek leginkább bennünket közös munkánkban; neki köszönhetőek a részletezőbb tipológiák is, amelyekre én ebben a keretben nem térek ki (Lanstyák 2002c).

Ma már inkább csak anekdotának tűnhet, hogy jó négy évtizeddel ezelőtt a kolozsvári magyar nyelvű akadémiai folyóirat akkor főszerkesztője a román eredetű szavakkal kapcsolatos publikációkban pejoratívnak minősítette azt, hogy *jövevényszó*, nyilván az előtag köznyelvi jelentése alapján. A *kölcsönszó* végül nem elsősorban emiatt vált körünkben általános használatúvá, hanem, mert fokozatosan ezt tekinthettük összefoglaló terminusnak a lexikális átvételek megnevezésére. A hetvenes években, amikor elkészültünk *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai* című munkával, az egyik kolozsvári kiadó román igazgatója azzal utasította el a kiadását, hogy a benne foglalt több ezer szóval tulajdonképpen a román nyelv nyomasztó erdélyi fölényét akarjuk demonstrálni. Miután pedig 1977-ben a Kritérionnál végül megjelent, magyar recenzensektől kaptuk azt a megjegyzést, hogy a sok román szó, a sok adat a szakmai szervilizmus jele volna a hatalommal szemben. Mostanában is tapasztalhatjuk, hogy nyelvész kollégáink körében is különbözőképpen ítélik meg a „határtalanításnak” nevezett programunkat, azokat a szavakat, amelyek közös munkánk eredményeképpen a *Magyar értelmező kéziszótárba* és az Osiris-féle *Helyesírásba* bekerültek. Azokkal a véleményekkel, amelyek a kérdés meg nem értéséből vagy részben szándékos félreértéséből fakadnak, nem érdemes foglalkozni. Azzal viszont igen, ami bennünket is nyugtalanít: az egységesebb megközelítés hiányával, az egyenlenséggel a lexikális

elemek megítélésében. A probléma ennél is általánosabb, mivel a kodifikációs szándékú munka, amelyet végzünk, nem csupán kölcsönzésekre terjed ki, hanem más természetű regionális elemekre is a külső régiók nyelvváltozataiból.

Még csak annyit jegyzek meg előljáróban, hogy a kodifikáció kiterjesztésének szándéka vezetett már akkor is bennünket, amikor Teiszler Pállal elkészítettük Bakos Ferenc *Idegen szavak szótárának* erdélyi változatát közhasználatú romanizmusokkal bővítve.²

2. A kontaktusnyelvészet mint diszciplína alig félévszázados, a nyelvi érintkezés és főképpen maga a kölcsönzés, az átvétel viszont a klasszikus, történeti szemléletű nyelvészetnek is fontos témája. A kutatás, kutatástörténet, tudománytörténet fordított irányú a nyelvi folyamatokkal: a folyamatok az élőnyelvből, a nyelvhasználatból indulnak ki, az előbbieket a nyelvből, az írott nyelvből, sőt a nyelvemlékekből. Annak feltételezésével, hogy a kétnyelvűeknek nincs szükségük kölcsönzésekre, 1928-ban Otto Jespersen még azon a véleményen volt, hogy a kölcsönzés független a kétnyelvűségtől.

A meglévő hagyományt követtük mi is Kolozsváron a magyar-román nyelvi érintkezés vizsgálatában. Noha az ebben a témában megjelent tanulmányok, könyvek címében szinte kivétel nélkül szerepel az, hogy *kölcsönszó*, a terminus meghatározásával egyik szerző sem foglalkozott. Nyilván azért nem, mert azt annyira triviálisnak, magától értetődőnek fogtuk föl. A fogalom inkább az empirikus adatokból következtethető ki: az európai és a magyar nyelvészeti, nyelvtörténeti hagyománynak megfelelően a magyar nyelvű írott forrásokból vagy nyelvjárási lejegyzésekből hitelesen adatolt, etimológiailag igazolhatóan román (eredetű) szavak a román kölcsönszók. Szabó T. Attilának a *Szótörténeti Tár* egyik adatához fűzött megjegyzéséből az következtethető ki, hogy ebben a tekintetben számára a döntő kritérium a beszélő (a szerző) anyanyelve: ha román anyanyelvű személyről van szó, az, amit mond, nem lehet „magyar szó-készlet elem”.³

Ennek a vizsgálatnak is több szelete volt, az egyik a moldvai csángó. Most a *Moldvai magyar nyelv szótárának* szerkesztése miatt forrásként

² Bakos Ferenc egyetértésével a munka hármunk neve alatt jelent meg a Kriterion Kézírókönyvek sorozatban, nagy példányszámban, 1979-ben.

³ L. a *bobotá*-hoz fűzött megjegyzését, amelyet az alábbiakban idézünk.

újra fontossá vált számomra Márton Gyula 1972-ben megjelent munkája: *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai* (Bukarest, 1972), amely 2730 szócikket tartalmaz. Az adatok jelentős része viszonylag friss gyűjtés eredménye volt, így élőnyelvinek tekinthető, de legalább ugyanannyi benne a korábbi közlésekből, írott forrásokból kijegyzett adat. A szótári munkával kapcsolatban megfogalmazható alapvető kétely: mind kölcsönszavak-e valóban a szerző által tárgyalt címszavak? Egy olyan magyar nyelvszigetről van szó, amelynek beszélői kétnyelvűek, nyelvhasználatukban a román a domináns nyelv, jelentős részük a nyelvcsere is átment stb. Egy ilyen kétnyelvű közösségben a kitarató gyűjtő akár a 2. nyelv teljes lexikális anyagát regisztrálhatja az anyanyelvi beszélők magyar nyelvhasználatában.

Ezzel párhuzamosan készült a szerző által gyűjtött élőnyelvi anyag alapján Zsemlyei János *A Kis-Szamos menti magyar tájszólás román kölcsönszavai* című munkája (Bukarest, 1979). Az általa vizsgált belső-erdélyi szórványterület szintén teljes egészében kétnyelvű, noha a nyelvi folyamatoknak más fázisát képviseli, és a kétnyelvűségnek is más a jellege, mint Moldvában. A kérdés azonban ugyanaz: kölcsönszavak-e mind a regisztrált román (eredetű) elemek?

A moldvai és a Kis-Szamos vidéki anyag teljes egészében bekerült a már említett, 1977-ben publikált közös munkánkba, amely 4243 szócikket tartalmaz. Az összegzés természetesen nem oldhatta meg a differenciálást. Ehhez közelíthetett volna akkor, ha legalább az egyszeri előfordulású szavakról lemond, vagy külön szólistában szerepelteti őket.⁴

Mai szemmel nézve hasonló kritikai észrevételek tehetők Tamás Lajosnak a román nyelv magyar elemei tárgyaló munkájáról (1966) és gyakorlatilag más szintézisekről is, amelyek az egyes jövevényszórétegeket tárgyalják.

Végül Bakos Ferenc 1982-es összefoglalása, *A magyar szókészlet román elemeinek története* (Budapest, 1982), ebben a tekintetben is jóval árnyaltabb. Felfigyel arra, hogy „A közvetlen érintkezésen alapuló szókölcönzésben nem elhanyagolható a kétnyelvűség, ez pedig szükségszerűen együtt jár a másik nyelv egy-egy szavának alkalmi és esetleges használatával. Nem

⁴ A munka eredetileg úgy készült, mint *A mai magyar nyelv román kölcsönszavainak* gyűjteménye. Az anyag kétségtelenül regionális jellege indokolta aztán a végleges címet.

lehet pusztán véletlen, hogy a magyar–román nyelvi érintkezések során ugrásszerűen nő a hapaxok száma. Már utaltam rá, hogy megvizsgálandónak tartom, hogy a Tappolet-féle „Luxuslehnwort” és a kétnyelvűségből fakadó alkalmi szóátvétel között milyen fokú az összefüggés.” (105) Az viszont kétséges, hogy – mint írja – „a szókölcsonzés magában a nyelvben történik” (106); sokkal valószínűbb, hogy a nyelvhasználatban.

Ebben fontos Mackey distinkciója: „A kétnyelvűség nem nyelvi jelenség, hanem a nyelv használatának jellegzetessége. Nem a kód tulajdonsága, hanem az üzeneté. Nem is a 'langue', sokkal inkább a 'parole' hatáskörébe tartozik” (Mackey 1962, idézi Li Wei 1994: 5). A kölcsönzés pedig mint folyamat a nyelvérintkezésből indul ki, a nyelvhasználatból, a kölcsönzés mint eredmény (többnyire mint kölcsönszó) viszont a nyelvbe épül be, nyelvi tényvé válik.

3. Megváltozott tehát a kutatás szemlélete: a kiindulópont az élő nyelv, a kétnyelvűség mint a nyelv használatának jelensége. A kétnyelvűség körülményei között ajánlatos figyelembe venni: 1. azokat a nyelvi folyamatokat, amelyek a vizsgált nyelvi közösségben, régióban végbe mennek (kétnyelvűsödés, nyelvcsere), 2. a két nyelv viszonyát funkció, használat, státus és presztízs tekintetében, 3. a közösségen, régióon belüli esetleges eltéréseket, és 4. akár az egyéni nyelvhasználati különbségeket.

A nyelvi folyamatoknak tehát ez a kiindulópontja. Szintén a kétnyelvűek nyelvhasználatának velejárója az interferencia mint szubjektív bizonytalanság, mint esetlegesség a különböző nyelvi kódok használatában, és velejárója a tudatos vagy spontán kódváltás is. A kölcsönzés, a szókölcsonzés viszont mint kontaktusjelenség nyelvi tény, függetlenül a kétnyelvűségtől. Annak a folyamatnak, amelybe a kölcsönzés az átvevő nyelvbe került, szintén további fokozatai vannak.

Myers-Scotton a szókölcsonzést és a kódváltást ugyanazon kontinuum két szélső pontjának tekinti, és hangsúlyozza, hogy a kölcsönszó eredetileg kódváltásként jelenik meg (1990).

Több más szerző, pl. Poplack és Sankoff is, érzékeli a probléma lényegét: hol húzható meg a határ a nyelvbe beágyazott kölcsönszavak (amelyek szótárakban is szócikként szerepelnek) és az egyszeri előfordulású, hangtanilag nem illeszkedő szókölcsonzések között (1984). Érvelésük szerint a két terminust főként azért kell egymástól szétválasztva vizsgálni, mert a kódváltást általában a társadalmi motiváció és jelentés viszonyában kell elemezni, míg a lexikai kölcsönzéseket nem.

P. Trudgill is hangsúlyozza: „A vizsgálatok központi kérdése az, hogy (...) milyen mértékben különböztethető meg a kódváltás a *kölcsönzéstől*.” (1997: 37).

A feladat gyakorlatilag tehát az a *ht-lista* folyamatos bővítésében is, hogy megtaláljuk a világosabb distinkció módszertani fogódzóit annak eldöntésére, hogy a közvetlen nyelvi érintkezés nyomán mi vált nyelvi tényé az átadó nyelvből az átvevő nyelvben. Mi az, ami nem alkalmi, nem esetleges, azaz nem pusztán „interferencia”? Mi az, ami nem is a tudatos átváltás, kódváltás ténye a kétnyelvű beszélő gyakorlatában? A korábban közölt nyelvi adatok egy része nehezen minősíthető ebből a szempontból.

Van néhány olyan szempont, amely máris alkalmasnak látszik arra, hogy kontextus nélkül vagy minimális kontextussal korábban regisztrált adatokról ezt meg lehessen állapítani. 1. a gyakoriság, az adatok száma: minél többször adatolt egy szó a forrásokban, annál valószínűbb, hogy nem csupán nyelvhasználati, hanem nyelvi tény. Ennek alapján ki lehet zárni a hapaxokat, a sok moldvai példa közül: *águrida* 'éretlen szőlő'. 2. a hangalak, a szó fonológiai struktúrája; pl. *alergătoare* 'a mázörlő forgóköve' (ez hapax is ebben a jelentésben, és szaknyelvi is!), *amiază noapte* 'éjszaka'. 3. a szó alaktani viselkedése: vannak-e vele alkotott további származékok, összetételek? *băba*: *băbafonal*, *băbavirág* stb.; *bolta*, *boltă* (r. *boltă*, *bolta*, határozatlan–határozott). 4. maga a kontextus. Pl. *Áriergărda* *hátul*, *ávángărda* *elől*, *flángărda* *szélein*, *örzötték a bojárt*. Népköltészeti szövegben: katonai hátvéd, elővéd, oldalvéd. – *Az ullyan zükcentett*, *năre idějē*.

4. A nyelvi és a nyelvbeli mozgás dinamikájának legalább négy aspektusával kell számolni. 1. az adott közösségeket érintő, részben már említett nyelvi folyamatok: kétnyelvűsödés, dominanciaváltás, nyelvcseré, esetleges nyelvi revitalizáció. 2. az adott nyelvi elemeket érintő nyelvközi folyamat: nyelvérrintkezés a nyelvhasználatban: az A nyelvbéli tény nyelvi átvitelével B nyelvi jelenséggé válik az egyéni nyelvhasználatban. 3. a kölcsönzésnek az átvevő nyelvbéli mozgása: társadalmi elterjedtségében, regionális vagy regisztrertbeli használatában elszigetelt marad, elterjed, visszaszorul, teljesen kiszorul stb. 4. az időbeli folyamat a teljes nyelvi beépülést, adaptációt eredményezheti (jövevényyszóvá válik). Az átvevő nyelvbéli mozgással kapcsolatban: a szókölcönzés „konjunkturális” jellege miatt a 20. század történelmi fordulópontjai ebben is változásokat

hoztak. Pl. azoknak a román eredetű elemeknek nagy része, amelyeket a két világháború közti időszakból Blédy Géza regisztrált 1942-ben, a háború utáni időszakban már ismeretlen volt; az 1950–1990 közötti időszak átvételei közül nagyon sok a századvégi változásokkal kopott ki a használatból, Zsemlyei János példái közül pl. az ilyenek: *agroszem*, *alimentára*, *aprozár*, *autoszervire*, *braszeria*, *koperativa*, *dák*, *komkár*, *oráka* stb.

5. A jelenség dinamikájának sokrétősége miatt még problematikusabb a történeti anyag megítélése. A 60-as, 70-es években tanszéki munkálatként folyt a régi (erdélyi) magyar nyelv román eredetű elemeinek vizsgálata is, és Bakos is részletesen tárgyalja a történeti vonatkozásokat. A Szabó T. Attila irányításával végzett kutatás anyaga végül önálló kiadványként nem jelent meg, de beépült az *Erdélyi magyar szótörténeti tárba* (természetesen az etimológiai vonatkozások és hivatkozások nélkül). Mivel azonban az átvétel mechanizmusa bizonyára minden korban azonos, a problémák is azonosak. Nagyobb idő távlatából a kérdések még kevésbé tisztázhatók: az adatot szolgáltató személy kiléte, vernakuláris változata, magyar vagy román nyelvűsége, kétnyelvűsége stb.

Néhány példa ebből az anyagból: *balán*, *balána* 'fehér szőrű tehén', az előbbi adat Tordáról 1833-ból, az utóbbi Pusztaszentmiklósról, 1757-ből, feltehetően akkor is kétnyelvű vagy éppen román környezet volt, az egyik említett személy neve szerint is román; *bila* 'szálfa', két adat Hunyadból, ugyanabból a forrásból (1818, 1819, az említett személyek szintén román nevéek; *bobota* '(szalma)tűz' 1723: „*az Szalma tűz is, kivált szoros helyeken, melly vulgo bobota(na)k mondatik...*”, Kolozs megyéből. A szerkesztő ehhez fűzött megjegyzése: „A szövegbeli *vulgo* vonatkozhatik román anyanyelvűek nyelvi nyilatkozatára is; ez esetben erdélyi magyar szókészletbe tartozó adalékként nem vehető számba.” A szótár szerkesztője is érzékelt a adalékkal kapcsolatos bizonytalanságot, ennek azonban véleményünk szerint nem az a lényege, hogy milyen anyanyelvű volt a nyilatkozó, hanem, hogy mennyire volt alkalmi, esetleges, sőt egyenesen román nyelvűként idézett maga az adat. – *bolovány* 'nagy kő', egyetlen adat 1800-ból Benedekfalváról; *broszka*, tisztázatlan jelentéssel hajózási műszóként Hunyadból, egyetlen adalékként 1825-ből. „Nyilván a r. *broască* átvétele, de ennek hajózásbeli jelentése a szerk. előtt ismeretlen.” jegyzi meg Szabó T. Attila. De átvétele-e, vagy csupán ismertebb román nevén említik?

6. Az élőnyelvi vizsgálat természetesen mindenre kiterjed a nyelvi érintkezés köréből: az interferenciára, a kódváltásra és azokra a kölcsönzésekre is, amelyek már nem csak a nyelvhasználat tényei, hanem nyelvi tények is. A külső régiókban végbe menő nyelvi mozgások ismeretében biztosra vehető, hogy a továbbiakban is az interferencia és a kódváltás nyelvi adatai szaporodnak. Ezt eredményezi a kétnyelvűség kiterjedése, illetőleg a kialakuló kétnyelvűség-típusok. Az alacsony szintű felcserélő kétnyelvűségekre ugyanis a nyelv minden részrendszerében éppen a gyakori interferenciák jellemzőek. Ezért is ajánlható a kellő körültekintés abban, hogy a regisztrált adatokból, példákból mit viszünk, mit vihetünk be a közös nyelvi kodifikációba.

[Péntek János 2006. A dolgozat más címmel és kisebb módosítással jelent meg a Békési Imre tiszteletére kiadott kötetbe: Néhány (utólagos) észrevétel a nyelvek érintkezéséről. In: Galgóczi László – Vass László szerk.: *A mondat: kaland*. JGYF Kiadó, Szeged. 301–304.]

A kölcsönszavak rendszerezéséről (Lanstyák István 2006)⁵

Bevezetés

A kölcsönszavak használata – pontosabban azok egyik válfajáé, a közvetlen kölcsönszavaké – a nyelvközi kontaktusjelenségeknek a kód-vált(ogat)ás mellett a legszembetűnőbb, a laikus beszélők körében is észlelt válfaja. A nyelv szókészlete a nyelvi rendszernek közismerten leglazábban strukturált részrendszere, amely könnyen fogad be új elemeket. A szókölcsonzés a közvetlen kölcsönzésnek egyedüli reális válfaja olyan értelemben, hogy csak szavak és állandósult szókapcsolatok kerülnek át közvetlenül egyik nyelvből a másikba; a hangok, hangszínárnyalatok, todalékok másodlagosan, szavak révén jutnak be az átadó nyelvből az átvevő nyelvbe,⁶ s csak később válnak le ezekről és vándorolnak át első nyelvi szavakra (kivéve, ha maradványjelenségről⁷ van szó). Ezért a kölcsönzés többi válfajának megértése feltételezi a közvetlen szókölcsonzés problematikájának ismeretét.

⁵ Itt mondok köszönetet Fenyvesi Annának, Kiss Jenőnek, Juliet Langmannek és Tolcsvai Nagy Gábornak az írás korábbi változatához fűzött értékes észrevételeikért.

⁶ *Atadó nyelvnek* azt a nyelvet nevezzük, amely kontaktushelyzetben hatást gyakorol egy másik nyelvre, azaz változásokat idéz benne elő (új változásokat hoz létre vagy meglévőket befolyásol). *Átvevő nyelvnek* azt a nyelvet nevezzük, amelyben egy másik nyelv hatására változások következnek be (új változások jönnek létre vagy meglévők vesznek némileg más irányt, illetve fölgyorsulnak vagy lelassulnak).

⁷ *A nyelvi maradvány* olyan nyelvtani jelenség vagy – kevésbé jellemzően – szókészleti elem, amely egy beolvadt beszélőközösség nyelvéből került át a beolvasztó beszélőközösség nyelvébe. Ez a gyakorlatban úgy történik, hogy a nyelvet cserélő beszélőközösség a másodnyelvét adja át anyanyelvként a következő nemzedéknek, a benne található helyzeti és eseti kontaktusjelenségekkel együtt, amelyek így a következő nemzedék által használt anyanyelvváltozat szerves részévé válnak, s kedvező feltételek mellett immár belső nyelvi jelenségeként adódnak tovább újabb meg újabb nemzedékeknek. Az érintkező nyelveket beszélő közösségek közti hatalmi viszonyok alapján a nyelvi maradványoknak három típusát szokás megkülönböztetni: a szubsztrátumot, a szupersztrátumot és az adsztrátumot. L. például Róna-Tas 1978: 272–286; Benkő 1988: 187–190; Lanstyák 2002c: 88–89. A maradványhatás (interference through shift) és a kölcsönzés (borrowing) különbségére l. Thomason–Kaufman 1988: 37–45 és *passim*. A helyzeti és eseti kontaktusjelenségek fogalmát l. e dolgozat 2. fejezetében.

Dolgozatommal kettős célt követek. Az egyik az, hogy áttekintsem a szókincsbeli kontaktushatással, illetve azon belül a szókölcsonzéssel kapcsolatos magyar és nemzetközi terminológiának azokat az elemeit, amelyek alkalmasnak látszanak a magyar nyelv szlovákiai és más határon túli változataiban található sajátos szóképzleti egységek különféle típusainak megnevezésére, és ott, ahol hiány mutatkozik, újakkal egészítsem ki őket (1. fejezet). A másik, ettől elválaszthatatlan célom az, hogy megvizsgáljam, mi módon lehet a szinkroniában, kontrasztív nyelvészeti alapon megragadni a legfontosabb kölcsönzéstípusokat és néhány más, hozzájuk szorosan kapcsolódó szócsoportot (2. fejezet). A „kölcsonzó” és az ahhoz kapcsolódó egyéb fogalmak ugyanis eredendően történeti jellegűek, s ezért nem olyan magától értődő, hogy a történeti dimenziót nélkülöző szókincsvizsgálatok számára is hasznosak.

A szókölcsonzés terminológiája

A szókölcsonzés régi, intenzíven – sőt a legintenzívebben – művelt területe a magyar történeti nyelvészetnek. A nagy múltra visszatekintő magyar jövevényszó-kutatás során kialakult műszókincs mégsem alkalmas arra, hogy lehetővé tegye a jelenben zajló kölcsönzési folyamatok és azok eredményeinek leírását, egyrészt azért, mert a történeti nyelvészet inkább írott nyelvi források, nyelvelmékek alapján, statikus módon vizsgálta a nyelvérintkezés lexikális vonatkozásait, ezzel szemben a mai társasnyelvészeti szemléletű kontaktológia legalább ugyanakkora súlyt fektet a beszélt nyelvi adatok elemzésére, és – ami sokkal lényegesebb – a beszélők két-nyelvűségének tényéből indul ki, azaz „a nyelvben” zajló változásokat a beszélőkben végbemenő folyamatokból eredezteti (vö. Sándor K. 1998: 7).

Az alábbiakban sorra veszem a szóképzlet síkján jelentkező alkalmi kontaktushatás és a szókölcsonzés egyes válfajaira vonatkozó terminusokat, s kísérletet teszek arra, hogy tisztázzam egymáshoz való viszonyukat. Példaként ebben a fejezetben nem szlovákiai, hanem mindenki által jól ismert egyetemes magyar szavakra utalok, egyrészt azért, hogy ezzel megkönnyítsem a vizsgált jelenségek megértését, másrészt azért, hogy jelezzem: a tárgyalt folyamatok nem kötődnek kizárólag a magyar nyelv szlovákiai vagy más határon túli változataihoz, hanem megvannak vagy korábban megvoltak az egyetemes magyar nyelvben is. Vizsgálódásaim összefoglalásaképpen táblázatos formában mutatom be, melyek azok a műszavak, amelyekkel mind a beszélő tudatában zajló (nyelv)lélektani,

mind magában a nyelvben végbemenő nyelvi folyamatok, illetve ezek alkalmi vagy állandósult eredményei megragadhatók egy első ránézésre talán bonyolultnak látszó, ugyanakkor logikus rendszerben.

A közvetlen kölcsönzésre vonatkozó műszavak

Eredetbeli rétegződés tekintetében egy nyelv szókészlete egyrészt a magyar nyelvű nyelvészeti szakirodalomban *ősinek*, illetve *eredetinek* nevezett elemekből áll (ezek a magyar nyelv esetében az uráli, a finnugor és az ugor eredetű szavak, illetve a belső keletkezésű szavak, s nyilván az ismeretlen eredetű szókészleti elemek egy része is), másrészt pedig *idegen nyelvekből átvettnek*, illetve *idegen eredetűnek* nevezett elemekből (l. Rácz Endre szerk. 1976: 485–486; Benkő szerk. 1978: 261–263; Gerstner 2003: 118; Kiss–Pusztai szerk. 2003: 174–175; vö. még Fábíán 1953: 50). Az idegen nyelvekből átvett, illetve idegen eredetű szavakon belül a magyar történeti nyelvészet – német hatásra – különbséget tesz jövevényszó és idegen szó közt (vö. német „Lehnwort” és „Fremdwort”). A ma általánosan elfogadott vélemény szerint a *jövevényszavak* olyan idegen eredetű szókészleti elemek, melyek teljesen beépültek az átvevő nyelvbe; idegen eredetük csupán történeti tény, melynek a legtöbb beszélő nincsen tudatában. Ezzel szemben az *idegen szavak* még nem érték el a beépültségnek ezt a mértékét; sok laikus, idegen nyelveket nem beszélő ember is tudatában van annak, hogy ezek más nyelvből erednek. (L. pl. Fábíán 1953: 52–55; Bárczi 1955: 55; 1958: 45; Rácz szerk. 1976: 85; Benkő szerk. 1978: 265.)

Természetesen – mint mindenütt – itt is vannak átmeneti esetek, melyeket nem lehet egyértelműen a két kategória valamelyikébe sorolni (Bárczi 1955: 55; 1958: 45–6; vö. Fábíán 1953: 49–51). A különbségtétel nemcsak hogy nem mindig lehetséges, hanem ráadásul nem is mindig fontos, s ezért szükség van egy átfogó, mindkét kategóriát egybefoglaló megnevezésre. A magyar szakirodalomban használt „idegen nyelvből átvett szavak”, illetve „idegen eredetű szavak” terminusok erre a célra kevésbé alkalmasak, egyrészt azért, mert túl hosszúak és körülírászerűek (különösen az előbbi), másrészt pedig azért, mert könnyen összekeverhetők az „idegen szavak” kategóriájával (különösen az utóbbi). Sokkal célszerűbbnek látszik a Lőrincz (1968) által elvetett, s nyelvi szempontból Horger (1940: 125) által is kifogásolt *kölcsönzöt* ilyen értelemben használni, ahogy azt például már Márton is teszi (1969) teljes természetességgel a

moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavait elemző monográfiájában, később pedig egyre többen.

A „kölcsönszó” terminus létjogosultságát egyrészt az adja meg, hogy szükség van a „jövevényszót” és az „idegen szót” egybefoglaló, rövid, egyértelmű megnevezésre, másrészt pedig az, hogy ez a műszó motiváltságát tekintve összhangban van az angol *loanword*, a német *Lehnwort*, a szlovák *výpožička* stb. terminusokkal. Az Fv szókinsz⁸ 1918 utáni rétegébe tartozó Sk eredetű szavak csakis a „kölcsönszó” terminussal jelölhetők, hiszen ezek sem nem „idegen szavak” (a szlovák ebben a viszonylatban nem idegen nyelv, hanem másodnyelv),⁹ sem pedig nem „jövevényszavak” (mivel jó részükről a legtöbb beszélő tudja, hogy Sk eredetűek, sok esetben az egynyelvűek is).¹⁰ Az Fv beszélők számára

⁸ Itt és a továbbiakban a magyar nyelv szlovákiai változataira az Fv, az egyetemes magyar nyelvre az Mk (= közmagyar), az egyetemes szlovák nyelvre az Sk (= közszlovák), az egyetemes cseh nyelvre a Cs rövidítéssel utalok. Ezek a rövidítések a nyelvváltozaton kívül magukra az érintett beszélőközösségekre és az azokhoz tartozó beszélőkre is vonatkozhatnak, pl. Fv beszélőközösség ’szlovákiai magyar beszélőközösség’, Fv beszélők ’szlovákiai magyar beszélők’. Megjegyzem, hogy a fenti értelemben vett egyetemes magyar vagy közmagyar nyelv, ill. egyetemes szlovák, egyetemes cseh nyelv nem azonos az általában vett magyar, szlovák, ill. cseh nyelvvel, hanem annak az egész nyelvterület viszonylatában vett *koiné* változataira vonatkozik. Amikor általában véve beszélek ezekről a nyelvekről, beleszámítva ezekbe a nyelvekbe azok eltérő dialektusait (pl. nyelvjárásait) és regisztereit (pl. szaknyelveit) is, nem mindig használom ezeket a rövidítéseket.

⁹ *Másodnyelvnek* egy kétnyelvű beszélőközösség azon nyelvét nevezzük, melyre a közösség tagjai másodlagosan, kétnyelvűsödésük folytán tettek szert. Ez az a nyelv, amelyet stabil kétnyelvűségi helyzetben a közösség tagjainak nagy része nem anyanyelvként, hanem későbbi élete folyamán sajátít el. A másodnyelv további fontos sajátossága, hogy a kétnyelvű beszélőközösség által lakott régióban rendszerint vannak anyanyelvi beszélői is. Ha az érintett közösség kisebbségi közösség (akár számbelileg, akár hatalmi viszonyok tekintetében, akár mindkét szempontból), a másodnyelvet mindennapi élete során rendszeresen használja. Az *idegen nyelv* ezzel szemben nem kötődik kétnyelvű beszélőközösséghez, s általában nincs is az adott régióban vagy országban olyan beszélőközösség, melynek ez a nyelv volna az anyanyelve. Mindez a másodnyelv és az idegen nyelv fogalmának a közösségi kétnyelvűség szempontjából való megközelítése; a másodnyelv fogalmának az egyéni kétnyelvűség szempontjából való meghatározására l. Štefánik–Palcútová–Lanstyák 2004: 265.

¹⁰ Péntek János és Benő Attila ennél tágabb értelemben használják a „kölcsönszót”, beleértik „az egyszer előforduló, hapax szóalakokat, a szószintű kódváltásokat” is (Péntek–Benő 2003: 68). Az alkalmi vendégszókat és a megállapodott kölcsönszókat egyaránt magában foglaló átfogó megnevezésre valóban nagy szükség volna, kérdés, hogyan lehet ezt megoldani anélkül, hogy sérülne az alkalmi és állandó kontaktushatás termékei közötti terminológiai különbségtétel.

érezhetően szlovák eredetű szavaknak egyébként általában más a státusuk, mint az idegen (nemzetközi) szavaknak.¹¹

A „kölcönszóval” kapcsolatosan meg kell még jegyezni, hogy az nem pontos megfelelője az „idegen nyelvből átvett szónak”, illetve „idegen eredetű szónak”. A „kölcönszó” ugyanis – ahogy arra még alább kitérünk – tágabb fogalom, amelybe az átadó nyelvvel azonos vagy ahhoz hasonló hangalakokkal¹² átvett és használt közvetlen kölcönszavakon kívül a teljesen átvevő nyelvi elemekből álló közvetett kölcönszavak, pl. a tükörszavak is beletartoznak. Ezzel szemben az „idegen nyelvből átvett szavak”, illetve „idegen eredetű szavak” csak a közvetlen kölcönszavakat foglalják magukba.

Amikor az átadó és az átvevő nyelvi lexéma hasonló, de nem azonos hangalakú és azonos vagy hasonló jelentésű,¹³ előfordul, hogy az

¹¹ A „kölcönszó” terminus használatára a nyelvművelő irodalomból is hozható példa, sajátos módon purista indoklással. Kossa János (1978: 9) az egykori Jugoszláviában beszélt magyar nyelvvaltozatok szerbhorvát eredetű kölcönszavairól így ír: „A közvetlen szerbhorvát átvételeket jobb kifejezés híján kölcönszavaknak nevezem, ezen tehát nem »jövevényszavakat« értek. Legnagyobb részükről ugyanis nem mondhatjuk, hogy valójában meghonosodtak, hanem csak alkalomszerűen, kitől ritkábban, kitől gyakrabban használt olyan szavak, amelyeknek ezek gyakran ismerik is magyar megfelelőjét, vagy ha nem ismerik, egy kis gonddal könnyen megismerhetik. Meghonosodásukról már csak azért sem beszélünk, mert nem teszünk le arról, hogy céltudatos nyelvművelő munkával kiküszöböljük használatukat.” Mivel, amint látjuk, a szerző a meghonosodottság kérdését ideologikusan, és nem empirikusan kezeli, nyilván nem szükséges elhinni neki, hogy e szavak közt nincsenek meghonosodottak, jövevényszó jellegűek.

¹² *Azonos hangalakon* itt azonos fonemikus felépítést értünk csupán, semmiképpen sem a fonémasorok azonos fonetikai megvalósulását, hiszen fonetikai szempontból az egyes fonémák – különösen a magánhangzók – kiejtése a két nyelvben többé-kevésbé eltérő. *Hasonló hangalakú* szavakról olyankor beszélünk, ha az érintett lexémák fonemikus felépítésében vannak ugyan kisebb különbségek, ám ezek nem akadályozzák meg a hétköznapi beszélőket abban, hogy a más-más nyelvű szavakat egymással azonosítsák (vö. az ilyen megfogalmazásokkal: a *dekadencia* szó megvan az angolban is, ott úgy hangzik, hogy *decadence*, sőt: a *szimpatikus* szó megvan az angolban is, de ott azt jelenti, hogy ’együttérző’). Az ilyen azonosításhoz, ill. magának a hasonlóság tudatának fenntartásához az is hozzájárul, hogy az így azonosítható lexémák sok esetben nem elszigeteltek, hanem történeti, etimológiai okokra visszamenő típusokat képviselnek, melyek közt szabályos (szub)morfemikus megfelelések állapíthatók meg (vö. *dekadencia* mellett pl. *différenca*, *disszonancia*, *distancia*, *elegancia*, *eminencia*, ill. *difference*, *dissonance*, *distance*, *elegance*, *eminence*; *szimpatikus* mellett pl. *apatikus*, *automatikus*, *diplomatikus*, *dogmatikus*, *flegmatikus*, ill. *apathetic*, *automatic*, *diplomatic*, *dogmatic*, *phlegmatic*).

¹³ *A jelentés azonossága* azt jelenti, hogy a két nyelv egymással összehasonlított szavai elvben azonos vagy nagyon hasonló kontextusokban használhatók. Azonos jelentésről

átadó nyelvi modell hatására megváltozik a korábban is meglévő átvevő nyelvi lexéma hangalakja. Ez a változás úgy kezdődik, hogy a hagyományos forma mellett megjelenik egy új, az átadó nyelvi modellel azonos vagy ahhoz hasonlóbb hangalakú változat. Így jelent meg például a magyar *standard* szó mellett az angol *standard* [stændəd] ejtésének hatására a *sztenderd* alak, a *projektum* mellett a *projekt* és a *prodzsekt* stb. Ezt a folyamatot *hangalakkölcsönzésnek* nevezzük (Lanstyák 1998b: 39–42).¹⁴ Eredményére korábbi munkáimban mint „kölcsonhangalakra” utaltam, ám ez a megnevezés – amennyiben az egész szóra gondolunk – pontatlan, hiszen csak a szó *hangalakjára* vonatkozik, jelentésére nem. Ezért olyankor, amikor a hangalak és a jelentés egységére kívánunk utalni, célszerűbbnek látszik az *alaki kölcsonszó* kifejezést használni. Ez a műszó a tájszavak egyik típusának megnevezésére, az „alaki tájszóra” emlékeztet (l. Kiss szerk. 2001: 378). A kettő közötti párhuzam nyilvánvaló, hiszen a magyar nyelv egynyelvű változataihoz viszonyítva a kétnyelvű változatok alaki kölcsonszavai valóban egyfajta alaki „tájszónak” tekinthetők.

A „kölcsonzés” mellett – vagyis inkább helyett – a magyar nyelvtörténeti irodalomban az *átvétel* műszó használatos még. A kétnyelvűségi irodalom különbséget tesz a kettő közt akképpen, hogy „átvételnek” a kölcsonzés egyik módját nevezi, azt, melynek során átadó nyelvi hangtestek vagy hangtestelemek is kerülnek át az átvevő nyelvbe, nem csak jelentések (vö. Kontra 1981: 14). Az ilyen értelemben használt „átvétel” a Haugen-féle „importation” (1949: 288; 1972: 82) magyarítása. A kölcsonzés másik módja a *helyettesítés*, melynek során az átadó nyelvi elemek helyett nekik megfelelőetett átvevő nyelvi elemek válnak használatossá az átvevő nyelvben a korábitól eltérő módon (Kontra i. h.): vagy úgy, hogy a korábban is

leginkább a monoszém szavak esetében beszélhetünk; a monoszémia különösen a szaknyelvi terminusokra jellemző. A *jelentés hasonlóságán* azt kell érteni, hogy a két nyelv egymásnak megfelelőetett szavai részben azonos vagy nagyon hasonló, részben eltérő kontextusokban használatosak. Az, hogy milyen jelentések számítanak „hasonlónak”, s milyenek nem, ebben az összefüggésben a hétköznapi nyelvhasználókon múlik. Az ő megítélésüktől függ, hogy a két nyelv egy-egy szavát azonosítják-e mint egymás megfelelőit vagy sem, ami feltétele az eseti kontaktushatásnak, vagyis annak, hogy az átadó nyelv egy konkrét eleme valamilyen változást idézhessen elő az átvevő nyelvben.

¹⁴ Zimányi Árpád egyik nyelvművelő cikkében (2002: 503) „alakváltozás” megnevezéssel szerepel a jelenség, de ez a megnevezés nem utal a kontaktushatásra, alakváltozás belső fejleményként, kontaktushatás nélkül is végbemehet, tehát az „alakváltozás” szó tágabb fogalmat jelöl, mint a „hangalakkölcsonzés”.

meglévő átvevő nyelvi elemek újszerűen kombinálódnak egymással (tükörfordítás), vagy pedig úgy, hogy azok addig elő nem forduló kontextusban válnak használatossá (jelentéskölcsönzés).¹⁵ A „helyettesítés” ilyenformán a Haugen-féle „substitution” (i. h.) magyar megfelelője.¹⁶

Az „átvétel” nem azonosítható a fõnt említett „közvetlen kölcsönzéssel”, a „helyettesítés” sem a „közvetett kölcsönzéssel”, ugyanis az átvétel és a helyettesítés nem csupán a lexémák és morfémák szintjén érvényesül, mint a kölcsönzés, hanem azok alatt is, a fonémák és a hangszínárnyalatok szintjén. Így például a *bróker*, *mani*, *szörf*, *sztori* angol eredetű szavak alapvetően átvétel (és nem helyettesítés) révén jöttek létre, mivel nagyjából az átadó nyelvi hangtestek kerültek át a magyarba (ezért közvetlen, és nem közvetett kölcsönszavak), ugyanakkor ha hangalakjukat összehasonlítjuk angol modelljükével, a *story* [stɔ:ri], *broker* [brɔ:ukə], *money* [mʌni], *surf* [sɜ:f] formákkal, azt látjuk, hogy bennük a hosszú, félig kerekített [ɔ] az angolnál jóval kerekítettebb és rövid *o*-val, az [əu] kettőshangzó a hosszú *ó* egyeshangzóval, a centrális, kerekítetlen [ʌ] veláris, kerekített *a*-val, a hosszú centrális illabiális [ə:] labiális *ö* magánhangzó + *r* mássalhangzó kapcsolatával helyettesítődött.

A közvetett kölcsönzés műszókincse

A „kölcsönszó” használatában némi bizonytalanságot jelent, hogy általában azokat az idegen eredetű elemeket értik rajta, amelyek eredeti hangalakjukkal azonos vagy ahhoz hasonló formában kerültek át az átvevő nyelvbe, ugyanakkor tágabb értelemben az átvevő nyelvbe tükörfordítás, illetve jelentéskölcsönzés révén bekerült szavak is „kölcsönszónak” minősülnek (vö. Haugen 1972: 84). Ezért ahol fönnáll a félreértés veszélye, a szűkebb értelemben vett „kölcsönszó” helyett a Kontra Miklós (1981: 14) által alkotott *direkt kölcsönszó* vagy *közvetlen kölcsönszó* kifejezést

¹⁵ A „tükörfordítás” és a „jelentéskölcsönzés” nem egynemű fogalmak. A „tükörfordítás” interferenciajelenség, vagyis egyéni, alkalmi lélektani történés. Ezzel szemben a „jelentéskölcsönzés” az a nyelvi folyamat, melynek során egy-egy szónak új jelentésben való alkalmi használata rendszeressé válik. Alább a „tükörfordítás” párjaként bevezetjük a „jelentéskiterjesztés” fogalmát, a tükörfordításoknak a nyelv rendszerébe való beépülését pedig „tükörkölcsönzésnek” vagy „kalkkölcsönzésnek” fogjuk nevezni.

¹⁶ Az „átvétel” és a „helyettesítés” fogalmának félreértelmezésére l. Róna-Tas 1978: 253–254.

célszerű használni.¹⁷ Maga a *folyamat*, melynek révén az átvevő nyelvbe közvetlen vagy direkt kölcsönszavak kerülnek, Kontra (i. h.) *nyomán direkt kölcsönzésnek* vagy *közvetlen kölcsönzésnek* nevezhető. A „direkt kölcsönszóval”, illetve „közvetlen kölcsönszóval” az *indirekt kölcsönszó*, illetve *közvetett kölcsönszó* áll szemben, amely az átvevő nyelvbe tükörfordítás, illetve jelentéskölcsönzés révén bekerült szavak megjelölésére szolgál. Azt a folyamatot pedig, melynek révén az átvevő nyelvbe indirekt, illetve közvetett kölcsönszavak kerülnek, *indirekt kölcsönzésnek* vagy *közvetett kölcsönzésnek* nevezhetjük. Az indirekt kölcsönzés műszót Kontra (1981: 15–16) a Haugen-féle „loanshift” megfelelőjeként használja.¹⁸

A közvetlen és közvetett kölcsönzés közötti különbségtétel a magyar nyelvtörténeti szakirodalomban és nyelvművelő irodalomban rendszerint „idegen eredetű szó” (jövevényszó vagy idegen szó) és „tükörszó” ket-tősségeként jelent meg (Tompa szerk. 1961: 136–7; Rác szerk. 1976: 485; Benkő szerk. 1978: 261–269, 305–306; vö. Bárczi 1955: 55; 1958: 45), de a nyelvművelő irodalomban van példa a „közvetlen átvétel” és a „közvetett átvétel” megkülönböztetésére is (l. Kossa 1978: 9). Több szerző szóhasználatában a „tükörszó” a közvetett kölcsönzés mindkét válfaját jelenti. Benkő (1988: 210–1) szerint például a tükörszó állhat egyetlen tömorfémából (ilyenkor csak jelentéskölcsönzés mehet végbe) vagy pedig – s szerinte ez a jellemzőbb – több morféma kapcsolatából (ez a szűkebb értelemben vett „tükörszó”). Így különbözteti meg a tágabb értelemben vett tükörszó két fajtáját Balázs J. (1983: 89) is: ha a modell¹⁹ egyetlen morfémából áll

¹⁷ A „kölcsönszóba” bele kell érteni a „kölcsönkifejezést” is, vagyis a több szabad morfémából álló, de egyetlen szókészleti egységet alkotó lexémát. A fogalom szabatos megnevezése voltaképpen „kölcsönlexéma” volna, de ennek használata fölösleges pontoskodásként hatna (s többnyire az is lenne).

¹⁸ Fenyvesi Anna az erről az írásról készített lektori véleményében fölvet egy műszóhasználati problémát, melyet jelenleg nem látok megoldhatónak, de szeretném legalább fölhívni rá a figyelmet: „A *direkt/közvetlen kölcsönszó* terminus használatát igen zavarónak érzem az angol nyelvű szakirodalomban bevett *direct loan* miatt, amely ott olyan szó kölcsönzésére utal, amely az átadó nyelvben őshonos (például a latin *fešta* szó *direct loan* az angolban [feast], míg a latin közvetítéssel átvett görög *angelosz* *indirect loan* [angel]). Mivel a két terminus, a *direct loan* és a *direkt kölcsönszó*, túl közel van egymáshoz, „üti egymást”, az utóbbi helyett valami más terminus bevezetését javaslom. Ezért nem szerencsés az *indirekt kölcsönzésnek* a *loanshift* megfelelőjeként való használata sem.” (l. o.)

¹⁹ A *modell* vagy *minta* az átadó nyelvi elem vagy szerkezeti sajátosság, amely egy átvevő nyelvi elemre vagy szerkezeti sajátosságra közvetlen vagy közvetett hatást gyakorol. Például a magyar *felhasználóbarát* tükörszó átadó nyelvi modellje az angol *user-friendly*,

(pl. latin *cancer* 'rák' > magyar *rák*), „jelentéskölcsönzésről” beszél, ha viszont a mintául szolgáló lexéma legalább két morféma tagolódik (pl. német *Wasserfall* ~ magyar *víz|esés*), az átvevő nyelvbe bekerülő alakot (szűkebb értelemben vett) „tükörszónak” nevezi (l. még i. m. 92). Hasonlóképpen beszél Hadrovics (1992 : 110) egyfelől „jelentésátvételekről”, másfelől pedig „tükörszókról” és „tükörkifejezésekről” Kiss Lajos (1976: 3) fogalmilag is, terminológiailag is másképp különbözteti meg a kettőt: egyfelől „tükörjelentésről” ír, amelyre az jellemző, hogy valamely *már meglévő* szó kap idegen minta hatására új jelentést, másfelől pedig „tükörszóról”, melyet úgy határoz meg, mint valamely elemezhető idegen nyelvi szó alkotóelemeinek lefordítása, utánzása útján keletkezett szót (l. még Bakos 1989: 74; Gerstner 2003: 137). Ligeti (1976: 134) ezt még megtoldja a „tükörszólás” terminussal. A jelentéskölcsönzés és tükörszó megkülönböztetése a nyelvművelő irodalomban sem teljesen ismeretlen. Jakab (1983: 206–9) Tükörszavak és -kifejezések címen tárgyalja ugyan a jelentéskölcsönzés eseteit is, de önálló alfejezetben.

A fenti műszóhasználatban a következőket mondhatjuk. A tükörszót és a kölcsönjelentéssel rendelkező lexémát mindenképpen célszerű fogalmilag és terminológiailag egyértelműen elkülöníteni egymástól, ezért nem helyeselhető a „tükörszónak” főntebb említett tágabb, mindkét típust magában foglaló jelentésben való használata. A kettő összefoglaló megnevezésére is szükség van persze, erre az „indirekt/közvetett kölcsönszó” terminus tűnik a legalkalmasabbnak²⁰.

A „tükörszó” terminus hátránya, hogy tágabb értelemben magában foglalja a több szabad morfémaából álló tükörkifejezéseket, sőt a tükörszólásoknak is legalább egy részét (a „kölcsönszóhoz” hasonlóan). Szűkebb értelemben vett tükörszó a magyarban például a főntebb idézett *vizesés* (< német *Wasserfall*), tükörkifejezés a *kéz alatt vesz* 'nem hivatalos helyen, használtan és olcsóbban vesz' (< német *unter der Hand verkaufen*),

vagyis a magyar szó ennek az angol lexémának a lefordításával, ún. tükörfordítással keletkezett. A közvetlen és közvetett kontaktushatásra l. alább az elsődleges kölcsönszavak történeti meghatározását. A modellről bővebben l. Lanstyák 2002c: 77.

²⁰ A kettő lényegében egyenértékű, a „közvetett kölcsönszó” változatot didaktikai megfontolások támogatják. Amennyiben a kölcsönzés terminológiája bekerül a középiskolai tananyagba (ami kívánatos lenne), jobb, ha a műszókincs elsajátítását minél kevésbé nehezítik az idegen szavak. Hasonlóképpen a tudományos népszerűsítő irodalomban is célszerűbb a „közvetett kölcsönszó” terminust használni.

tükörszólás a *bakot lő* ’nevetséges vagy kirívó hibát követ el’ (< *einen Bock schießen*). Mindezek közös, összefoglaló neveként szintén a „tükörszó” használatos.

A „tükörszó” többértelműsége miatt célszerű volna – legalábbis ott, ahol a különbségtételnek *van* jelentősége – inkább a *kalk* műszót használni; ily módon a „tükörszó”, a „tükörkifejezés” és a „tükörszólás” a kalkok egyes fajtáinak a jelölésére szolgálna²¹. Megjegyzem még, hogy a „tükörkifejezés” műszót meg kell különböztetni a „tükörszerkezettől”. A *tükörkifejezés* a szókészlet síkjához kapcsolódó fogalom: olyan lexéma, amely egynél több szabad morfémából áll, azaz állandósult szókapcsolat. A *tükörszerkezet* viszont a mondatban a síkjához kapcsolódó fogalom: olyan szintagma, amelynél az egyes szerkezettagok kapcsolódási módja az érdekes, nem a konkrét szavak, amelyek a szerkezetben előfordulnak (vö. Lanstyák 1998b: 64).

Ami a *jelentéskölcsönzés* eredményét illeti, a „kölcsonjelentés” műszó nem magára a szóalakulatra utal, hanem csak az új jelentését nevezi meg; szinonimája a „tükörjelentés”, melynek használata – ha valóban csupán a jelentésre utalunk a hangalak nélkül – szintén nem kifogásolható (erre l. pl. Lanstyák 1998b: 44)²². A jelentéskölcsönzéses szó *egészének* megnevezésére nemigen van terminusunk, többnyire a *folyamatnak* a megnevezése, a „jelentéskölcsönzés” használatos a folyamat végeredményeként létrejövő szókészleti egység jelölésére is. Bár ez nem föltétlenül okoz zavart, alapvetően mégis célszerű volna a folyamatot és az eredményt megkülönböztetni. A jelentéskölcsönzés eredményének jelölésére ebben a munkámban a *jelentésbeli kölcsonszó* terminust használom, amely a „jelentésbeli tájszó” terminus analógiájára keletkezett (l. Kiss . szerk. 2001: 378). A párhuzamosság itt is főnnáll, akárcsak a fentebb említett „alaki kölcsonszó” és az „alaki tájszó” esetében, hiszen a nyelv egynyelvű változataihoz viszonyítva a másodnyelv hatására új jelentéssel gazdagodott szó valóban egyfajta jelentésbeli „tájszó”.

²¹ Korábbi munkámban (Lanstyák 1998b: 49–51) a megkülönböztetést olyképpen oldottam meg, hogy a tükörszók kategóriáján belül beszéltem „egyszerű tükörszavakról”, „tükörkifejezésekről” és „tükörszólásokról”. Az iskolai oktatásban és a tudományos népszerűsítésben ez látszik célszerű megoldásnak.

²² Hasonló problémával szembesültünk fentebb a hangalakkölcsonzésnél, melynek eredményére szintén csak akkor lehet szabatosan utalni a „kölcsonhangalak” műszóval, ha valóban csupán a szó hangtestére, nem pedig a hangalak és jelentés egységére gondolunk.

Ha egy átvevő nyelvi szónak nem a denotatív jelentése változik meg egy átadó nyelvi modell hatására, hanem érzelmi, hangulati értéke, használati köre (konkrét dialektusokhoz és regiszterekhez, ez utóbbin belül stílusváltozatokhoz való kötődése), használati gyakorisága, a megváltozott jelentésű szót *stílusbeli kölcsönszónak* nevezhetjük.²³ Ilyen pl. újabban az *auditál* ige, amely korábban specializált szakmai regiszterek szava volt 'vállalat ügykezelését, gazdálkodását (ésszerűsítés végett) vizsgálja; átvilágít', ma angol hatásra kezd gyakoribbá válni, ami befolyásolja a szó szűkebb értelemben vett stílusértékét is.²⁴ Szintén stílusbeli kölcsönszóról beszélhetünk, ha egy szó stílusértéke éppenséggel *nem* változik meg, mert a kontaktushatás megakadályozza, hogy az átadó nyelvvel érintkező nyelvváltozatokban is végbemenjen egy az adott nyelv egynyelvű változataiban bekövetkezett stílusérték-változás. A stílusbeli kölcsönszavaknak is megvan a párhuzamuk a tájszavak körében, bár a dialektológusok a „stílusbeli tájszó” terminust nem használják.²⁵

Mivel a szó jelentéséhez a denotatív jelentésen kívül stílusértéke is szervesen hozzátartozik (a stílusértékbe ebben az összefüggésben egyaránt beleérthetjük a főntebb említett érzelmi, hangulati értéket, használati kört és használati gyakoriságot), a „jelentésbeli kölcsönszó” ilyen szűkebb értelemben való használata némileg pontatlan, a rendszerben elfoglalt helye alapján, a „stílusbeli kölcsönszóval” való szembenállása folytán mégis egyértelmű.

A hibrid kölcsönzés műszókincse

A közvetlen és a közvetett kölcsönzés együttes (egymást kiegészítő) érvényesülésének folyamatát a kétnyelvűségi irodalom Kontra (1981: 15)

²³ Korábbi munkáimban „stilisztikai kölcsönszavakról” beszéltem, a „stílusbeli” jelző viszont jobban illik az „alaki” (kölcsönszó, tájszó) és „jelentésbeli” (kölcsönszó, tájszó) jelzőkhöz, ahogy erre Kiss Jenő volt szíves fölhívni a figyelmemet.

²⁴ Nemcsak egyszerű használatigyakoriság-növekedésről van szó, hanem jelentésbővülésről is: a vállalatokon kívül hivatalok, pénzintézetek, vállalkozások stb. auditálásáról is beszélnek (l. Zimányi 2002: 501), vagyis a szó regiszterről regiszterre terjed. Ez azt jelenti, hogy az *auditál* egyszerre jelentésbeli kölcsönszó és stílusbeli kölcsönszó. L. még a 2. fejezetben *Az alaptípusok egymással való kombinálódása* c. alfejezetet.

²⁵ Stílusbeli tájszó például a csallóközi nyelvjárásban a *segg*, amely ott nem durva, hanem inkább közömbös vagy egyenesen kedveskedő hangulatú – a köznyelvi *popsi*-hoz hasonlóan; úgyszintén stílusbeli tájszó a *menyegző*, amely a köznyelvben választékos szónak számít, a csallóközi nyelvjárásban viszont közömbös stílusértékű, ugyanolyan közhasználatú, mint a köznyelvben a *lakodalom*.

nyomán *hibrid kölcsönzésnek* nevezi. Kontra a hibrid kölcsönzést a magyar szakirodalomban „részfordításként” ismert jelenséggel (l. pl. Bakos 1982: 182, 1989: 80; Hadrovics 1992: 110; Kiss–Pusztai 2003: 192, 631, 810) azonosítja. Bakos (1982: 182) például a részfordítást úgy jellemzi, mint amely – a tükörszóval szemben – „az idegen minta valamely elemét mindig megőrzi” (1982: 182). Vagyis míg a szűkebb értelemben *vett tükörfordítás* teljes fordítás olyan értelemben, hogy a több morfémából álló átadó nyelvi szó *egészére* kiterjed, addig a *részfordítás* részleges fordítás olyan értelemben, hogy a több morfémából álló átadó nyelvi szónak csak *egy részén* érvényesül úgy, hogy legalább az egyik morféma közvetlenül, eredeti vagy ahhoz hasonló hangalakban kerül be a létrejövő alakulatba. Pl. a német *Amokläufer* szónak csak az utótagja került át fordítással a magyarba, az előtag átvétel útján (némi hanghelyettesítéssel) vált az *ámokfutó* hibrid kölcsönzó – pontosabban hibrid tükörszó – részévé.

A „részfordítás” és a „hibrid kölcsönzés” között terminológiailag különbséget lehet tenni: a *részfordítás* interferenciajelenség, *hibrid kölcsönzésről* pedig akkor beszélhetünk, ha ez az interferenciajelenség beépül az átvevő nyelv rendszerébe. Ily módon „hibrid kölcsönzésként” azt a folyamatot határozhatnánk meg, amely a részfordítás (első) aktusával kezdődik, s az illető hibrid elemnek az átvevő nyelv rendszerébe való beépülésével végződik. Másfelől a „részfordítás” szigorúan véve az alkalmi kontaktushatást mint folyamatot jelöli, de sok esetben félreértés nélkül használható a folyamat eredményének, vagyis a *hibrid vendégszónak* a megnevezésére is. Ha az ilyen típusú hibrid vendégszót meg akarjuk különböztetni az alább említett vegyüléssel hibrid vendégszótól, *fordításos hibrid vendégszónak* nevezhetjük.

Ami magát a létrejött új szóképzleti elemet, a részfordítás nyelvi eredményét illeti, ezt Kontra (1981: 15) nyomán *hibrid kölcsönzónak* szoktuk nevezni (magyar neve „felemás kölcsönzó” lehetne, ha a *felemás* szónak nem volna rosszhangja); ez a műszó a Haugen-féle „loanblendnek” felel meg (Haugen 1949: 288–9, 1972: 85, 90). E kölcsönzótípus pontosabb megnevezése *hibrid kalk*, mivel a hibrid kölcsönzók a kalkok sajátos esetét képviselik, bár a szakirodalom nem ilyenként szokta őket tárgyalni. Akárcsak a kalkok általában, a hibrid kalkok is lehetnek *hibrid tükörszók* vagy *hibrid tükörkifejezések* (elméletileg hibrid szólások is, de ilyenre nincs Fv példánk). A hibrid kalkokhoz viszonyítva a nem hibrid kalkokat *egynemű kalkoknak* nevezhetjük.

A hibrid kölcsönzés főntebbi meghatározása azonban, amely a hibrid kölcsönzés kezdőpontját a részfordítás műveletéhez köti, csak a több morfémából álló hibrid alakulatok (hibrid összetételek és hibrid származékok) kölcsönzésére érvényes. Azokban az esetekben, amikor a hibrid kölcsönzés eredményeként *hibrid tő* jön létre,²⁶ az interferenciahatást nem nevezhetjük részfordításnak („fordítani” csak a jelentés figyelembevételével lehet, az egyes töelemeknek azonban természetesen nincs a szó szokásos értelmében vett jelentésük,²⁷ hiszen a morféma a legkisebb jelentéssel bíró nyelvi egység).

A nyelvtörténetben a hibrid tő létrejöttéhez vezető folyamatot – egy nyelven belül – *szóvegyülésnek* vagy *kontaminációnak* nevezik (l. pl. Tompa szerk. 1961: 465–466; Rácz szerk. 1976: 168; Benkő szerk. 1978: 347; Kiss–Pusztai 2003: 187); ez a műszó átvihetőnek látszik a nyelvközi vegyülés jelölésére is, a szokásos szóvegyülestől való megkülönböztetésképpen *hangalakvegyülés* formában. Ugyanakkor a szókölcönzés terminológiájának szerkezetét figyelembe véve célszerűnek látszik a hangalakvegyülés fogalmát az interferenciahatásra leszűkíteni; az ilyen értelemben vett hangalakvegyülés eredménye a *vegyüléscs hibrid vendégszó* mint alkalmi interferenciajelenség (nyelvbtlás),²⁸ amely főleg kétnyelvű, azaz kódváltásos beszédmódban jelentkezik, ahol a beszélőnek két nyelvbeli elemeket kell sűrű egymásutánban aktiválnia.²⁹ A lazább szóhasználatban

²⁶ Hibrid tövek keletkezésének feltétele, hogy az átadó és az átvevő nyelvi megfelelők olyan lexémák legyenek, melyeknek hasonló vagy azonos jelentésükön túl a hangalakjuk is hasonló, de nem azonos. Az ilyeneket *analóg szavaknak* nevezük.

²⁷ A „szokásos értelemben vett” kitélre azért van szükség, mert bizonyos hangkapcsolatokhoz társulhat egy-egy nyelvben sajátos szemantikai tartalom, a hangalak és jelentés ilyen típusú összefüggése azonban nem mosható egybe a szójelentéscs (l. Benő 2004a: 25–26).

²⁸ Az akadémiai nyelvtan az egy nyelven belüli alkalmi szóvegyülés eredményeit „vegyüléscsóknek” nevezi (Tompa szerk. 1961: 465–466).

²⁹ Így például egy Csehországban dolgozó szlovákdomináns magyar–szlovák kétnyelvű beszélő két vegyüléscs hibrid vendégszót is létrehozott a vele készített szociolingvisztikai interjúkban, amelyekben nagyon gyakori volt a magyar–szlovák kódváltogatás, s olykor szlovák–cseh kódváltás is előfordult. Az egyik megszólalásában az Mk „tiszta” szó az Sk „čista” ’tiszta’ (nőnemben) megfelelőjével keveredett össze mintegy véletlenül, s hozta létre az Mk-Sk „čiszta” formát: „Neem aazt (.) mondtam de (.) ha egy čiszta szlovákkal beszéncs ilyen stílusba akor (.) nem tudom mennyit értene belőle?” (Husáriková 2005: 238, 253.) Egy másik diskurzusrészletben, melynek témája a szlovákok cseh nyelvtudása, az Sk „nerozumiem” [ňerozumiem] és a Cs „nerozumim” [nerozumím] vegyülése a „nerozumim” [ňerozumím] kompromisszumos formát eredményezte: „Tam počuješ

nem lehet kifogásolni azt sem, ha a „hangalakvegyülés” műszó a kölcsönzési folyamatra vonatkozik, ám a jelenség szabatos megnevezése a *hibrid hangalakkölcsönzés*.³⁰ (A folyamat eredménye természetesen nem nevezhető „hibrid vendégszónak”, csak „hibrid tőnek”. A „hibrid hangalak” ennek csupán a hangalakjára vonatkozik, a jelentésére természetesen nem, azért van szükség a „hibrid tő” kifejezésre.) A fentiek figyelembevételével a hibrid kölcsönzésnek ezt a válfaját úgy határozhatjuk meg, mint azt a folyamatot, amely a szóvegyülés (első) aktusával kezdődik, és a hibrid tőnek az átvevő nyelv rendszerébe való beépülésével végződik.

Az előzőekből egyértelmű, hogy a hibrid tövek nem sorolhatók a hibrid kalkokkal egy alaptípusba, hiszen – amint az előbb láttuk – a hangalakvegyülés nem tekinthető fordításnak, márpedig a kalkok keletkezésében alapvető szerepet játszik a fordítás. Leíró szempontból a két csoport között a lényegi különbség az, hogy a hibrid kalkok alaktanilag elemezhetők, morfémákra bonthatók (még hozzá különböző nyelvű morfémákra, l. fentebb az *ámok + futó* példáját); ezzel szemben a hibrid tövekben szétválaszthatatlanul vannak jelen a két nyelv elemei: a hangsor egyes elemei mindkét nyelvben egyeznek, más elemei az egyik, megint más elemei a másik nyelvhez tartoznak, de ezek az elemek nem esnek egybe jelentéses egységekkel, azaz morfémákkal.

Mivel a hibrid tő átvevő nyelvi részének a hangalakba való beépülése nem jelentéstani alapon történik, a hibrid tövek félig sem is tekinthetők közvetett kölcsönszónak, leginkább a közvetlen kölcsönszók egy sajátos, átmeneti típusának tarthatjuk őket. Nem úgy átmenetek, mint a hibrid kalkok, melyeknek a kialakításában mind a közvetlen, mind a közvetett kölcsönzés szerepet játszik: a hibrid tövek létrejöttében nincs szerepe a

slovenčinu to je druhý °jazyk! (..) A °nikto ešte nepovedal že (.) ja ti b+//. ja ti °nerozumím aebo /-něčo-!. [Ott hallod a szlovákot az második °nyelv! (..) És °senki még nem mondta hogy (.) én téged b+//. én °nem értelek vagy /-valami-!.] (i. m. 242, 253). (A magyarul elhangzottak álló betűkkel, a szlovákul elhangzottak dőlt betűkkel, a csehül elhangzottak pedig álló betűkkel és pontozott aláhúzással vannak szedve. Az átiratokban alkalmazott egyéb jelölésekre l. Lanstyák 2006f.) Ez utóbbi eset úgy is értelmezhető, hogy a szlovák–cseh kódváltás a *ne-* igekötő után következett be, vagyis egy szabad morfémán belül, két kötött morféma határán. Ily módon ez az alak fordításos hibrid vendégszónak is tekinthető. Persze arra nincs bizonyítékunk, hogy a hibrid szó „rozum” része épp a cseh nyelvhez tartozik, s így a morfémahatáron történő kódváltás csak föltételezés.

³⁰ A műszó természetesen nem arra kíván utalni, hogy hibrid hangalak kerül kölcsönzésre, hanem arra, hogy a folyamat eredményeképpen hibrid hangalak jön létre.

közvetett kölcsönzésnek; a közvetlen kölcsönzés viszont úgy történik, hogy a végső hangalakot a szó hagyományos átvevő nyelvi megfelelőjének a hangalakja is befolyásolja.

A hibrid kalkok és a hibrid tövek közti mélyreható különbségek ellenére a két típusnak van egy közös vonása: mindkettőben jelen vannak mindkét nyelv elemei, s ezért érdemes őket közös néven is nevezni: erre leginkább a fentebb említett *hibrid kölcsönszó* terminus alkalmas, amely a szabatos használatban mind a hibrid kalkokat, mind pedig a hibrid töveket magában foglalja.

Még egy megjegyzés: az, hogy a hibrid tövek kialakulása nem fordítás útján történik, nem azt jelenti, hogy a hibrid tövek kialakulásában a szó-jelentés nem játszana szerepet. Nagyon is játszik, hiszen a vegyülés feltétele, hogy az átadó és az átvevő nyelvi szó ne csak hangalakjában, hanem jelentésében is hasonlítson egymásra, azaz analóg szavak legyenek (amint a nyelven belüli szóvegyülésben is hasonló jelentésű szavak vesznek részt).

Az interferencia és a kölcsönzés terminológiai megkülönböztetése

Az interferenciahatás és a kölcsönzési folyamat megkülönböztetése nemcsak a hibrid kölcsönszavak létrejötte esetében lehet fontos, hanem a kölcsönszavak többi típusában is. A *közvetlen kölcsönszavak* esetében az interferenciahatás nem más, mint az egy szót vagy szókapcsolatot érintő bázistartó kódváltás,³¹ a kölcsönzés folyamata pedig közvetlen kölcsönzés. Az *alaki kölcsönszók* esetében az interferenciahatás talán szintén azonosítható a bázistartó kódváltással, bár itt a helyzet a hasonló hangalakú és jelentésű átvevő nyelvi lexéma (analóg szó) megléte miatt bonyolultabb. A kölcsönzés folyamata, amint láttuk, ez esetben „hangalakkölcsönzésnek” nevezhető.

A *kalkok* esetében az interferenciahatást a hagyományos „tükörfordítás” műszóval egyértelműen meg lehet nevezni, nincs viszont bevett kifejezésünk a kölcsönzési folyamat megjelölésére; ennek neve *tükörkölcsönzés* vagy *kalkkölcsönzés* lehetne. A *jelentésbeli kölcsönszók* esetében az interferenciahatásnak csupán nyelvművelő szemléletű megnevezése létezik: ez a „hibás szóválasztás”, illetve paronimák esetében „szótévesztés”

³¹ A *bázistartó kódváltás* olyan kódváltás, amely egy megnyilatkozásnál kisebb nyelvi egységet – többek között szót vagy szó szerkezetet – érint. A részletekre l. Lanstyák 2006f, számos további hivatkozással.

(vö. Jakab 1983: 195–203), föltételezve persze, hogy ez a másodnyelv hatására történik. Ezeket a műszavakat rosszálló mellékzöngéjük miatt természetesen nem vehetjük át, de talán a *jelentéskiterjesztés* alkalmas a jelenség semleges megnevezésére; ennek előnye az is, hogy megfelel az angol „semantic extension” műszónak (vö. Weinreich 1953/1974: 48–50, 61; Grosjean 1982: 317; Romaine 1989: 55–7). Egyes szavaknak eltérő stílusértékben való használatát nem nevezhetjük „jelentéskiterjesztésnek”, hiszen ugyanannak a szónak ugyanabban a dialektusban és regiszterben nem lehet kétféle stílusértéke. Egy-egy szó stílusértékének esetleges alkalmi megváltoztatását *stílusértékváltásnak* lehetne nevezni, ha egyáltalán meg lehet ezt a jelenséget ragadni: ha ugyanis egy beszélő nincs is tudatában egy lexéma megszokott stílusértékének, és ezért szokatlan környezetben él vele, a hallgatók számára ez *jelölt* használat lehet, ami pedig azt mutatja, hogy az érintett szó szokásos stílusértéke a „váltás” ellenére is megnyilvánul, sőt épp a szokatlan környezetben való használat miatt válik igazán érzékelhetővé. Kétnyelvűségi körülmények között azonban előfordulhat, hogy a szokatlan használat az átadó nyelv kontaktushatása miatt a hallgatóknak sem tűnik föl.³²

Egyes esetekben az interferenciahatás működéseképpen létrejövő alkalmi alakulatot is célszerű lehet külön szóval megnevezni. Ilyen a *vendégszó*, amely az egyetlen szót érintő bázisstartó kódváltás pillanatnyi eredménye.³³ Hasonlóképpen utalhatunk szükség esetén *alaki vendégszóra*, *hibrid vendégszóra*, *jelentésbeli vendégszóra* és *stílusbeli vendégszóra* is. A *vendégtükörszó* vagy *vendégkalk* helyett a *folyamat* nevével szoktunk annak pillanatnyi eredményére is utalni, vagyis általában a létrejövő alkalmi szóalakulatot is „tükörfordításnak” nevezzük.

³² Ha eltekintünk a lapszustól (= a beszélő tévedésből, mintegy nyelvbtlásképpen használja szokatlan környezetben a szót) és a nyelvi hiánytól (= a beszélő nem ismeri a szó stílusértékét) mint kiváltó okoktól, egynyelvűségi körülmények között egy-egy szónak eltérő stílusértékben való használata általában a *stílushatás* kedvéért történik, vagyis a szokatlan kontextusban az illető elem *jelölt*, tehát nem változik meg a stílusértéke. A gyakori használat folytán persze az új kontextus hatást kezd gyakorolni az érintett lexéma stílusértékére, s azt előbb-utóbb magához hasonítja. Természetesen kétnyelvűségi körülmények közt is ugyanez játszódik le, a különbség csak az, hogy azokban az esetekben, amikor a szokatlan környezetben használt elem kontaktusjelenség, másodnyelvi megfelelője befolyásolhatja a stílusérték megítélését, ill. alakulását.

³³ A vendégszónak a kontaktusjelenségek rendszerében elfoglalt helyére l. Lanstyák 2002c: 82.

A szókészletbeli kontaktushatás terminológiája – összefoglalás

A különféle típusú jelenségek megnevezésére szolgáló műszók az 1. sz. táblázatban vannak összefoglalva:

1. táblázat. A szókészletbeli kontaktushatás terminológiája

<i>interferencia</i>		<i>kölcsönzés</i>			<i>kölcsönzés típusa</i>	<i>hangalak</i>
<i>interferenciahatás</i>	<i>az interferenciahatás eredménye</i>	<i>a kölcsönzés folyamata</i>	<i>a kölcsönzés eredménye</i>	<i>a kölcsönzés egyik összetevője*</i>		
1. bázisartó kódváltás	vendégszó	közvetlen (szó)kölcsönzés ~direkt (szó)kölcsönzés sz.é.**	közvetlen kölcsönzés ~direkt kölcsönzés sz.é.	–	közvetlen	átadó nyelvi
2. bázisartó kódváltás	alaki vendégszó	hangalak-kölcsönzés	alaki kölcsönzés	kölcsönhangalak		
3. hangalak-vegyülés	(vegyüléssel) hibrid vendégszó (~ hangalak-vegyülés)	hibrid hangalak-kölcsönzés	hibrid tő	hibrid kölcsönhangalak	közvetett	hibrid
4. részfordítás	(fordításos) hibrid vendégszó (~ részfordítás)	hibrid (szó)kölcsönzés	hibrid kalk	–		
5. tükrőfordítás	vendégkalk (~ tükrőfordítás)	tükrőkölcsönzés ~ kalkkölcsönzés sz.é.	(egynemű) kalk	–	közvetett	átvevő nyelvi
6. jelentés-kiterjesztés	jelentésbeli vendégszó	jelentéskölcsönzés sz.é.	jelentésbeli kölcsönzés sz.é.	tükrőjelentés ~ kölcsönjelentés		
7. stílusérték-váltás	stiliztikai vendégszó	stílusérték-kölcsönzés	stílusbeli kölcsönzés	kölcsönstílusérték		

* A szó összetevőin itt a hangalakot és a jelentést kell érteni.

** sz.é.: szűkebb értelemben

A táblázat oszlopai egyfajta időrendet tükröznek. Kezdetben van az interferenciahatás, amely megragadható egyrészt működésben (a táblázat érdemi részének első oszlopa), másrészt e működés eredményében (második oszlop). Az interferenciahatás eredményeként létrejövő alkalmi alakulatok gyakori és rendszerszerű előfordulása egyes esetekben kölcsönzési folyamatba torkollik (harmadik oszlop), annak eredményeként pedig létrejönnek a kölcsönzések különféle típusai (negyedik oszlop). Az utolsó oszlop nem időrendet követ, így szervesen nem is illeszkedik a táblázatba: mintegy az előzők kiegészítéseképpen a kölcsönzések egyik összetevőjének – hangalakjának vagy jelentésének – sajátos megnevezését tartalmazza.

A kölcsönszók egyes típusai közt nagyobb a hasonlóság, mint más típusai közt; ennek alapján a műszók egy részét tágabb értelemben is használni szoktuk, olykor pedig az egyes típusoknak saját összefoglaló nevük is van. Ezeket mutatja be a 2. sz. táblázat.

2. táblázat. A kölcsönszavak egynél több típusára összefoglalóan használható megnevezések.³⁴

	<i>interferencia</i>		<i>kölcsönzés</i>	
	<i>interferenciahatás</i>	<i>az interferenciahatás eredménye</i>	<i>a kölcsönzés folyamata</i>	<i>a kölcsönzés eredménye</i>
1–2.	bázisstartó kódváltás	közvetlen vendégszó ~ direkt vendégszó t.é.*	közvetlen (szó)kölcsönzés ~ direkt (szó)kölcsönzés t.é.	közvetlen kölcsönszó ~ direkt kölcsönszó t.é.
3–4.	–	hibrid vendégszó	hibrid kölcsönzés	hibrid kölcsönszó
4–5.	tükörfordítás	vendégkalk t.é.	kalkkölcsönzés t.é.	kalk t.é.
6–7.	jelentésváltás	jelentésbeli vendégszó t.é.	jelentéskölcsönzés t.é.	jelentésbeli kölcsönszó t.é.
5–7.	–	közvetett vendégszó ~ indirekt vendégszó	közvetett (szó)kölcsönzés ~ indirekt (szó)kölcsönzés	közvetett kölcsönszó ~ indirekt kölcsönszó

* t.é.: tágabb értelemben

Az 1. és a 2. sz. táblázatban található műszók egy része hagyományos terminus (pl. „részfordítás”, „tükörfordítás”), más részük az újabb kontaktológiai szakirodalom révén vált ismertté (pl. „közvetlen kölcsönzés”, „hangalakkölcsönzés”, „hibrid kölcsönszó”), néhányuk mostani javaslatom, melyek alkalmazhatóságáról vitatkozni lehet (pl. „tükörkölcsönzés”, „alaki kölcsönszó”, „jelentésbeli kölcsönszó”), végül akadnak köztük jobb híján használt alkalmi szóalakulatok is („stílusértékváltás”, „jelentésváltás”).

³⁴ A táblázat első oszlopában található számok az 1. táblázat számaira utalnak vissza. Így például az 1–2. arra utal, hogy az e sorban található terminusok (bázisstartó kódváltás, közvetlen vendégszó stb.) az 1. táblázat mind 1., mind 2. sorszámmal ellátott szócsoportjának megnevezésére használatosak. Ez konkrétan azt jelenti, hogy például a „közvetlen vendégszó” terminussal tágabb értelemben mind a szűkebb értelemben vett vendégszavakra, mind az alaki vendégszavakra utalhatunk, hasonlóképpen a „közvetlen kölcsönzés” terminussal egyaránt illelhetjük a szűkebb értelemben vett közvetlen kölcsönzést és a hangalakkölcsönzést.

Lazább műszóhasználat

A fentiekben bemutatott terminusokkal kapcsolatban szükséges megjegyezni, hogy ezek következetes használatára nem föltétlenül van mindig szükség, sok esetben a kevésbé pontos megnevezések is megteszik. Erre már fentebb is láttunk példákat, amikor megemlítettem, hogy a „hangalakvegyülés”, a „részfordítás”, illetve a „tükörfordítás” terminusok nemcsak az interferenciajelenségnek tekinthető folyamat megnevezésére használhatók, hanem annak eredményére, a hibrid vendégszók, illetve vendégkalkok megnevezésére is, sőt ezt a használatot mintegy „legitimáltam” is azzal, hogy – zárójeliesen – a táblázatba is belefoglaltam. Hasonlóképpen a kölcsönzés folyamatára vonatkozó megnevezések is alkalmazhatók a kölcsönzés eredményére, így mindjárt maga a „szókölcönzés”, ill. „kölcönzés” műszó is a kölcsönző megnevezésére.

Az ilyen lazább szóhasználat – amennyiben nem okoz félreértést – nem föltétlenül hibáztatható, sőt néha kifejezetten praktikus. Például a *kölcönzó* terminus bizonyos helyzetekben félreérthető lehet, mert kétséges, hogy csak az egyetlen szóból álló lexémákat kell-e rajta érteni, vagy pedig a több szó kapcsolatából állókat is. A *szókölcönzés* – vagy ahol nem okoz zavart: *kölcönzés*³⁵ – műszó használata esetében egyértelmű, hogy az az állandósult szókapcsolatokra is vonatkozhat, s ha többes számban áll (pl. *nagy számban kerültek át szókölcönzések...*) vagy mennyiségjelző áll előtte (pl. *számos szókölcönzés került át...*), a szókölcönzés *folyamatára* semmiképpen sem vonatkoztatható, így használata nem okozhat félreértést.

Mindez azt jelenti, hogy a tényleges műszóhasználatot nem föltétlenül szükséges belekényszeríteni a bemutatott rendszer Prokrusztesz-ágyába, jó azonban, ha a terminológia használata *tudatos*, azaz a szerző tudatában van annak, hogy egy adott helyen épp „laza” értelemben használja ezt vagy azt a szakszót, szakkifejezést.

³⁵ A „kölcönzés” terminus a más nyelvi síkokon végbement kölcönzési folyamat eredményeire is vonatkozhat, például ezt mondhatjuk: *a magyar nyelv szlovákiai változataiban nemcsak szókölcönzéseket találunk, hanem hang-, alak- és mondattani kölcönzéseket is*. Ilyen összefoglaló értelemben használatos újabban a *kölcönzéséstermék* műszó (l. Lanstyák 2002c: 88).

Az egyes kölcsönszótípusok elkülönítési módja

Ahogy Haugen (1972: 100–101) megállapítja, a kölcsönzést mint történeti folyamatot a történeti nyelvészet módszereivel kell tanulmányozni. Ha a „kölcsönszó” diakron kategória, a szinkroniában szigorúan véve legfőljebb bizonyos „szerkezeti szabálytalanságok” jelölhetők ki és vizsgálhatók (Haugen 1972: 105). Csakhogy nem az összes közvetlen kölcsönszónak „szabálytalan” – azaz az adott nyelv hangsorépítő szabályainak ellentmondó – a hangalakja, a közvetett kölcsönszónak pedig legfőljebb kivételes esetekben szokatlan az alaktani fölépítésük. Ebből következően pedig a „szerkezeti szabálytalanságokra” támaszkodó vizsgálat nem lehet teljes.

Mivel a magyar nyelv szlovákiai – és más határon túli – változatainak szókincsét nem a történeti nyelvtudomány módszereivel vizsgáljuk, nem érhetjük be a kölcsönszók és az egyes kölcsönszótípusok történeti meghatározásával – ezt ugyanis nem tudjuk operacionalizálni, nem tudjuk felhasználni sem a kölcsönszók azonosításában, az átvevő nyelv más típusú elemeitől való elhatárolásában, sem pedig a kölcsönszónak minősített elemeknek az egyes kölcsönszótípusokhoz való sorolásában. Ezért az alábbiakban megkísérlem a kölcsönszavakat és főbb típusaikat kontrasztív módszerrel azonosítani.

A módszer lényege, hogy a kölcsönszó „gyanújába keveredett” Fv lexémákat összevetjük egyfelől az Sk, másfelől az Mk nyelvváltozatokban található megfelelőjükkel, azaz azokkal a lexémákkal, melyek jelentésben vagy hangalakban vagy mindkettőben a legközelebb állnak hozzájuk. Az összehasonlítás eredményeként megállapíthatjuk, hogy a megvizsgált elem kölcsönszónak tekinthető-e, s ha igen, a kölcsönszavak mely típusához tartozik. Az ilyen vizsgálat eredménye nem föltétlenül esik egybe egy potenciális történeti kutatás eredményével, ám nincs okunk föltételezni, hogy a kétféle megközelítés eredménye közt nagyon nagy volna az eltérés. Ugyanis ha nem folytatunk is a kölcsönszavak elkülönítése érdekében történeti kutatásokat, a szókölcönzés folyamatát mégis viszonylag könnyen megfigyelhetjük, ha nem is tudományos módszerességgel. Különösen a rendszerváltás járt viszonylag jelentős mennyiségű új szóképzleti elem megjelenésével; itt a többségi nyelv szerepe jól nyomon követhető történeti vizsgálat nélkül is. Ilyen jellegű megfigyeléseink alapján pedig úgy tűnik, hogy a kontrasztív módszer elég nagy mértékben alkalmas a kölcsönszavak azonosítására és típusokba sorolására.

Ha azt akarjuk, hogy a kölcsönszavak kontrasztív vizsgálatának eredményei csakugyan tükrözzék többé-kevésbé a valós történeti folyamatokat, nem kerülhetjük meg annak a kérdésnek a tisztázását, hogy mely elemeket tekintjük az Sk, illetve az Mk nyelvváltozatokban „meglévőnek”. Ahhoz ugyanis, hogy egy lexéma átkerülhessen az átadó nyelvből az átvevő nyelvbe, szükséges, hogy valóban használatos legyen az átadó nyelvben általában, vagy legalább valamely konkrét dialektusában, regiszterében. Éppen ezért nem volna célszerű például összevetni az Fv nyelvváltozatokban széleskörűen használt szavakat az Sk nyelvben csak haxként jelentkező elemekkel, akármennyire is nagy köztük a hasonlóság. Kontraproduktív volna az is, ha az Fv lexémákat az Mk nyelvváltozatokban csak szórványosan előforduló elemekkel vetnénk egybe. Ezenkívül az összehasonlítás során arra is ügyelnünk kell, hogy az Fv szavak vajon ugyanazokban a regiszterekben használatosak-e, mint föltételezett Sk vagy Mk megfelelők. Ha nem, akkor az összehasonlítás nem biztos, hogy valós eredményre vezet.

Nyilvánvaló, hogy arra aligha lesz bármikor is lehetőségünk, hogy a kölcsönszógyanús Fv elemek Sk és Mk megfelelőinek tágabb értelemben vett stílusértékét (érzelmi, hangulati értékét, konkrét dialektusokhoz és regiszterekhez való kötődését, használati gyakoriságát) és pontos jelentésszerkezetét kiterjedt élőnyelvi kutatások alapján állapítsuk meg, ezért pótmegoldásként kénytelenek vagyunk alapvetően a meglévő *szótárakra* támaszkodni. Mivel ezek kisebb vagy nagyobb mértékben, de mindenképpen egy korábbi nyelvállapotot tükröznek, némi disszonancia jön létre a ténylegesen mai nyelvi Fv szavak és a korábbi nyelvállapot alapján írt Sk és Mk szótárakban rögzített szóképzleti elemek közt. Ezen a disszonancián azzal lehet enyhíteni, hogy a szótárakon kívül forrásnak tekintjük egyrészt az Sk és az Mk nyelv módszeresen gyűjtött és elektronikusan feldolgozott *korpuszait*, a *Slovenský národný korpus*t és a *Magyar Nemzeti Szövegtárat*, másrészt pedig azzal, hogy élünk az internetes keresőprogramok nyújtotta lehetőségekkel, és a világhálóról is gyűjtünk adatokat. (Ennek módszertana külön írás témája lehetne; néhány ezzel kapcsolatos problémára l. Lanstyák 2006a.)

Mivel a korpuszok és az internetes honlapok nyelvi anyaga nem váltja ki a szótárak használatát, az Fv kölcsönszavak vizsgálata szempontjából az Sk, illetve az Mk nyelvváltozatokban (a köznyelvi, azaz nem szaknyelvi regiszterekben) „előfordulónak” azokat a lexémákat célszerű

tekinteni, melyek megtalálhatóak a ma széleskörűen használt egynyelvű általános (azaz nem szak-) szótárakban, ezek közül is elsősorban a *Krátky slovník slovenského jazyka* c. szlovák értelmező szótár 4., bővített és átdolgozott kiadásában (KSS J 2003), illetve a *Magyar értelmező kéziszótár* 2., átdolgozott kiadásában (ÉKSz.² 2003). Természetesen érdemes tekintettel lenni a korábbi keletkezésű, de bővebb vagy legalább részletezőbb értelmező szótárakra (SSJ 1959–1968, illetve ÉrtSz. 1959/1978–1962/1980), valamint az idegen szavak szótáira (VSCS 2003, SCS 1997, illetve Bakos 2002, Tótfalusi 2004) is, bár az idegen szavak szótárainak használata elég komoly problémákat is fölvet (vö. Szabómihály és mtsai 2000: 198).

Ami az Fv változatokat illeti, ezek szókincsére nézve nem rendelkezünk szótárakkal. Ezek hiányában eddigi szókincsutatásainkra, az Fv sajtó folyamatos monitorozása során szerzett adatainkra és persze szintén az internet nyújtotta új lehetőségekre támaszkodhatunk. Mindez általában nem teszi lehetővé, hogy az interferenciajelenségeket és a kölcsönzéstermékeket egyértelműen el tudjuk választani egymástól (ez sokszor az egész beszélőközösségre nézve elvileg sem lehetséges, mert számos lexémának dialektusonként és regiszterenként más-más a státusa). Ám ez mégsem olyan nagy probléma, mint amilyennek látszik, mivel az Fv változatokban alkalmilag megjelenő Sk vendégszavak sok tekintetben azonosan kezelhetők a megállapodott kölcsönszavakkal, az egyes elemek státuszának megállapítása nem előfeltétele annak, hogy foglalkozzunk velük; az egyes lexémák használati gyakoriságának, elterjedtségének, a velük kapcsolatos beszélői attitűdöknek stb. az ismeretére főként akkor van szükségünk, ha ezeket szótárazni akarjuk (erre l. Lanstyák 2006a).

A továbbiakban a) közlöm a kölcsönszavaknak, a kölcsönszavak egyes típusainak, valamint a hozzájuk kapcsolódó néhány más szócsoporthoz a történeti meghatározását; b) utána bemutatom, hogyan lehet mindezeket azonosítani a szinkroniában; c) végül pedig hozok néhány konkrét példát az adott típusba tartozó Fv lexémákra. Annak jelzésképpen, hogy nem történeti-etimológiai vizsgálatokat, hanem csupán összehasonlítást végzek, a példákban az Fv szó Sk modelljére nem a szokásos < jellel utalok, hanem a vö. rövidítéssel (még akkor is, ha nyilvánvaló, hogy az Sk elem az Fv-nek az etimonja).

Elsődleges kölcsönszavak

Az elsődleges kölcsönszavak, kölcsönszótípusok azonosítása

Az alábbiakban az elsődleges kölcsönszavaknak, valamint azok alaptípusainak az azonosítására teszek kísérletet. Az elsődleges kölcsönszavak alaptípusainak a szűkebb értelemben vett közvetlen kölcsönszavakat, az alaki kölcsönszavakat, a hibrid töveket, a hibrid kalkokat, az egynemű kalkokat, a jelentésbeli kölcsönszókát és a stílusbeli kölcsönszókát tekintem. Ezek közül – amint fentebb láttuk – a szűkebb értelemben vett közvetlen kölcsönszók, az alaki kölcsönszók és a hibrid tövek közvetlen kölcsönzés útján keletkeztek, s így a közvetlen kölcsönszók tágabb kategóriájába sorolhatók, a hibrid kalkok, az egynemű kalkok, a jelentésbeli kölcsönszók és a stílusbeli kölcsönszók viszont közvetett kölcsönzés termékei, s így a közvetett kölcsönszók csoportját alkotják. (L. fentebb az 1. és a 2. sz., illetve alább a 3. sz. táblázatot.)

1. Elsődleges kölcsönszó

a) Történetileg az elsődleges kölcsönszó olyan szó vagy állandósult kapcsolat, amely az átadó nyelv valamely konkrét szavának vagy állandósult szókapcsolatának hatására jött létre úgy, hogy nem tartalmaz egy másikat, átadó nyelvi eredetű kölcsönszót.³⁶

Ez a meghatározás azért ennyire általános (szinte semmitmondó), hogy egyaránt alkalmazható legyen a kölcsönszavak két meglehetősen eltérő típusára, a közvetlen és a közvetett kölcsönszavakra. Specifikálásához elsősorban az „átadó nyelv hatásának”, vagyis a nyelvi kontaktushatásnak a fogalmát kell pontosítani. Az átadó nyelv hatása ebben a vonatkozásban kétféle lehet: vagy új, az átadó nyelvi elemekre hangalakjukban is hasonlító elemeknek az átvevő nyelvben való megjelenését idézi elő (ez az ún. közvetlen kontaktushatás), vagy az átvevő nyelv korábban is meglévő elemeinek új kombinációban való elrendeződését és/vagy új kontextusokban való használatát (ez az ún. közvetett kontaktushatás). Ennek alapján a meghatározást úgy tehetjük megfoghatóbbá, hogy a kölcsönszót olyan szóként vagy állandósult szókapcsolatként határozzuk meg, amely az átadó nyelvből vagy hangalakjával együtt került be az átvevő nyelvbe (közvetlen kölcsönszó), vagy pedig átvevő nyelvi elemből, elemekből áll

³⁶ Ez utóbbi kitételre azért van szükség, hogy az elsődleges kölcsönszavakat megkülönböztessük az alább tárgyalt többedleges kölcsönszavaktól.

ugyan, de ezek összekapcsolódásában és/vagy használatában az átadó nyelv hatása nyilvánul meg (közvetett kölcsönszó).

b) Leíró szempontból a kölcsönszót bonyolult – és tulajdonképpen többé-kevésbé értelmetlen – lenne egyetlen formulával jellemezni, legalábbis ha abból indulunk ki, hogy e jellemzésnek gyakorlati haszna kell legyen, lehetővé kell tegye a kölcsönszavak elkülönítését az Fv nyelvváltozatok nem idegen eredetű elemeitől. Éppen ezért a legbölcsebb azt mondani, hogy elsődleges kölcsönszó minden olyan szókészleti elem, amely az alábbi hét kategória valamelyikébe tartozik, s nem tartalmaz egy másik, átadó nyelvi eredetű kölcsönszót.³⁷

2. Szűkebb értelemben vett közvetlen kölcsönszó

a) Történetileg a szűkebb értelemben vett közvetlen kölcsönszó olyan szó vagy állandósult szókapcsolat, amely morfémahelyettesítés nélkül vagy csupán az átvevő nyelv alaktani rendszerébe való beépüléshez elengedhetetlenül szükséges mértékű morfémahelyettesítéssel, azaz átvétellel³⁸ útján került be az átadó nyelvből az átvevő nyelvbe. Az átvétel ugyanakkor kisebb vagy akár nagyobb mértékű hanghelyettesítéssel is járhat, vagyis a szó hangalakja módosulhat a kölcsönzés folyamán vagy a későbbi átvevő nyelvi élete során, a kölcsönszónak az átvevő nyelvi közösségben való terjedése nyomán. Hasonlóképpen változásokon mehet keresztül a szónak a jelentése is a kölcsönzés folyamán vagy azt követően, a kölcsönszó átvevő nyelvi élete során; gyakori például ilyenkor a jelentésszűkülés, azaz a kölcsönzött lexéma az átvevő nyelvben szűkebb, specializáltabb jelentésben válik használatossá, mint az átadó nyelvben (erre l. nagy nyelvi anyagon, részletesen Benő 2004a: 75–123 és *passim*).

b) Leíró szempontból egy Fv lexéma akkor azonosítható közvetlen kölcsönszóként, ha mind az Fv, mind az Sk szókincsben megtalálható azonos vagy hasonló hangalakban és azonos vagy hasonló jelentésben, ugyan-

³⁷ Kitalálhatók persze bonyolult meghatározások, pl. a következő: „Leíró szempontból egy Fv lexéma akkor azonosítható kölcsönszóként, ha hangalakjában és jelentésében vagy csak jelentésében vagy jelentésében és alaki fölépítésében, ill. jelentéstani motiváltóságában hasonlít egy Sk lexémára, miközben az Mk szókincsben, illetve annak megfelelő részlegében vagy nincs egyáltalán ilyen hangalakú szó, vagy ha van, akkor részben más jelentésben vagy stílusértékben használatos.” Csakhogy ez és az ehhez hasonló meghatározások valójában rejtve magukban foglalják az összes további, a kölcsönszavak egyes típusaira vonatkozó meghatározást, csak éppen sokkal pontatlanabban, elnagyoltabban, és így anélkül, hogy ennek gyakorlati haszna volna.

³⁸ „Helyettesítésen” és „átvételen” itt és alább az említett haugeni fogalmakat kell érteni.

akkor viszont az Mk szókincsből nem mutatható ki azonos vagy hasonló hangalakú és jelentésű szóképzési elem. Poliszém Sk szó esetében a „hasonló jelentésű” formula azt is jelentheti, hogy az Fv szó a több jelentés egyikében használatos csupán, sőt nem is feltétel, hogy a két lexéma közt legyen teljesen egyező jelentés, elegendő, ha az Fv szó (egyik) jelentése nyilvánvaló összefüggést mutat Sk modelljének valamely jelentésével.

c) Példák: Fv *ofina* 'frufu', vö. Sk *ofina* 'ua';³⁹ Fv *mozsgyenka* 'tipli', vö. Sk és Cs *hmoždinka* 'ua'; Fv *burcsák* 'erjedőben lévő zavaros, karcos újbor; murci', vö. Sk *burčiak* 'ua'; Fv *szlagyák* 'lassú zeneszám, amelyre a párok összebújva táncolnak', vö. Sk *sladák* 'ua'; Fv *spekacski* ~ *pekacski* 'virsliehez hasonló, de vastagabb, krinolinszerű hentesáru'. vö. Sk *špekačky* 'ua'; Fv *kulturizmus* 'testépítés', vö. Sk *kulturizmus* 'ua'; Fv *promovál* '(ünnepélyes keretek közt) diplomát kap', vö. Sk *promovat* 'ua'; Fv *icsó* (leírva: *IČO*) 'statisztikai jelzőszám', vö. Sk *IČO*; Fv *Martin* 'Turóc-szentmárton', vö. Sk *Martin* 'ua'; Fv *Jednota* 'országos fogyasztási szövetkezet', 'a Jednota valamelyik regionális részlege', 'a Jednota boltja', vö. Sk *Jednota* 'ua'.

3. Alaki kölcsönszó

a) Történetileg az alaki kölcsönszó olyan szó, melynek hangalakja az átadó nyelvben található analóg szó hangalakjának hatására módosult, ahhoz igazodott. Ha a szó eredeti hangalakjában is használatos a közösségben, a folyamatot úgy lehet felfogni, hogy a meglévő átvevő nyelvi szó mellé az átadó nyelvből bekerült egy hasonló, de nem azonos hangalakú és ugyanakkor hasonló vagy azonos jelentésű lexéma, azaz haugeni értelemben vett átvétel (újra)kölcsönzés) történt.

b) Leíró szempontból egy Fv lexéma akkor azonosítható alaki kölcsönszóként, ha az Sk és az Mk szókincsben található egy-egy olyan szó, melynek hasonló, de nem azonos a hangalakja és azonos vagy hasonló a jelentése, miközben az Fv megfelelőjük hangalakja az Sk szókincsben

³⁹ Az 'ua' (= ugyanaz) rövidítés arra utal, hogy az Sk, illetve Mk szó (releváns) jelentése azonos az Fv szó feltüntetett jelentésével. Itt jegyzem meg, hogy a szavak jelentésének megállapításában az értelmező szótárakból (ÉKSz.² 2003, ÉrtSz. 1959–1962, KSSJ 2003), az *Idegen szavak és kifejezések kéziszótárából* (Bakos 2002) és az *Idegenszótárból* (Tótfalusi 2004) indultam ki; ahol munkámban szükségesnek láttam egy-egy szónak kifejtő értelmezést adni, ott általában felhasználtam e szótárak (valamelyikének) megfogalmazását.

meglévő szóéra jobban hasonlít, mint az Mk szókincsben meglévő megfelelőjére.

c) Példák: Fv *infarkt* ~ *infart* 'szívinfarktus', vö. Sk *infarkt* 'ua', de Mk *infarktus* 'ua'; Fv *invalid* 'rokkant', vö. Sk *invalid* 'ua', de Mk *invalidus* 'ua' (elavult); Fv *sztatik* 'a statika szakembere', vö. Sk *statik* [sztatik] 'ua', de Mk *statikus* 'ua'; Fv *spekulant* 'spekuláns, üzér', vö. Sk *špekulant* 'ua', de Mk *spekuláns* 'ua'; Fv *fakulta* '(egyetemi, főiskolai) kar', vö. Sk *fakulta* 'ua', de Mk *fakultás* 'ua'; Fv *kecsap* 'paradicsomsűrít-ményből készített ételízestítő; kecsap', vö. Sk *kečup* 'ua', de Mk *kecsap* ~ *kecsöp* 'ua'; Fv *dezinfikál* 'fertőtlenít', vö. Sk *dezinfikovat* 'ua', de Mk *dezinficiál* ~ *dezinfekcionál* 'ua' (szaknyelvi).

4. Hibrid tő

a) Történetileg a hibrid tő olyan szó, amely az átadó nyelv és az átvevő nyelv egy-egy hasonló, de nem azonos hangalakú és azonos vagy hasonló jelentésű lexémájából jött létre vegyüléssel úgy, hogy a hangalakja mindkét nyelvi formára hasonlít, de egyikkel sem azonos.

b) Leíró szempontból egy Fv lexéma akkor azonosítható hibrid tőként, ha nincs meg azonos hangalakban sem az Sk, sem az Mk szókincsben, ugyanakkor mindkét nyelvben van egy-egy hasonló, de nem azonos hangalakú és azonos vagy hasonló jelentésű lexéma.⁴⁰ Olyan kompromisszumos formáról van tehát szó, amely mind az Sk, mind az Mk megfelelőjének hangalakjától eltér, de mindkettőre hasonlít is.

c) Fv *garnizs* ~ *garnis* 'függönytartó', vö. Sk *garniža* 'ua' és Mk *karnis* 'ua'; Fv *patizon* 'csillagtök', vö. Sk *patizón* 'ua' és Mk *patisszon* 'ua'; Fv *paciens* 'beteg (fn)', vö. Sk *pacient* 'ua' és Mk *páciens* 'ua'; Fv *buldózér* 'földtológép', vö. Sk *buldozér* 'ua', de Mk *buldózer* 'ua'.

5. Hibrid kalk

a) Történetileg a hibrid kalk olyan szó, illetve állandósult szókapcsolat, amely az átadó nyelv valamely szavának, illetve állandósult szókapcsolatának hatására jött létre az átvevő nyelvben úgy, hogy az átadó nyelvi szó, illetve állandósult szókapcsolat elemeinek egy része átvétel

⁴⁰ Az Fv lexéma nem lehet azonos hangalakú az Sk analóggal, mert akkor nem hibrid lenne a tő, hanem a szokásos közvetlen kölcsönzésről beszélhetnénk; az Fv lexéma hangalakja az Mk analóggal sem lehet azonos, ez esetben nem lehetne szó közvetlen kölcsönzésről, legföljebb jelentés- vagy stílusérték-kölcsönzésről.

útján részévé vált az új átvevő nyelvi szóképzési elemnek, más részük pedig átvevő nyelvi elemekkel helyettesítődött. Az átvétel és helyettesítés együttes érvényesülése folytán létrejött új szóképzési elem többé-kevésbé követi az átadó nyelvi modell alaki szerkezetét, vagy legalábbis jelentéstani szempontból hasonlóan motivált, mint modellje.

b) Leíró szempontból egy Fv lexéma akkor azonosítható hibrid kalkként, ha nincs meg hasonló hangalakban és jelentésben sem az Sk, sem az Mk szókincsben, ugyanakkor az Sk szókincsben van egy olyan szó, melynek alaki szerkezete vagy legalább jelentéstani motiváltsága hasonlít az Fv lexéma alaki szerkezetéhez vagy legalább jelentéstani motiváltságához (számolva természetesen a két nyelv tipológiai különbségeiből eredő eltérésekkel). Az Fv lexéma valamely elemének hangalakja hasonlít az Sk modell valamely elemének hangalakjára (és jelentésére is). Ez az elem önállóan nem használatos, azaz szabad morfémaként nem része az Fv szókincsnek.

c) Példák: Fv *víberliszt* 'rétesliszt', vö. Sk *výberová múka* 'ua' („válogatási liszt”)⁴¹; Fv *pozinkcső* 'horganyozott cső', vö. Sk *pozinkovaná rúra* 'ua' („cinkelt cső”); Fv *Mostová utca* 'Híd utca', vö. Sk *Mostová ulica* 'ua' („Híd utca”).⁴²

6. Egynemű kalk

a) Történetileg az egynemű kalk olyan szó, illetve állandósult szókapcsolat, amely az átadó nyelv valamely szavának, illetve állandósult szókapcsolatának hatására jött létre az átvevő nyelvben úgy, hogy az átadó nyelvi szó, illetve állandósult szókapcsolat minden egyes eleme átvevő nyelvi elemekkel helyettesítődött. A helyettesítés útján létrejött új szóképzési elem többé-kevésbé követi az átadó nyelvi modell alaki szerkezetét, vagy legalábbis jelentéstani szempontból hasonlóan motivált, mint modellje.

b) Leíró szempontból egy Fv lexéma akkor azonosítható egynemű kalkként, ha nincs meg azonos vagy hasonló hangalakban sem az Sk, sem

⁴¹ Macskakörömben a szlovák modellek szó szerinti jelentését adom meg. Azoknál a képzett szavaknál, melyeknek a szó szerinti jelentése nem adható vissza magyar képzett szóval, csak összetettel, a szlovák szónak csak a tövére utalok macskakörömben.

⁴² Az első összetételi tagok, a *víber-* és a *pozink-*, illetve a szó szerkezet meghatározó tagja, a *Mostová* nem része sem az Mk, sem az Fv szókincsnek, csupán ezekben az összetételekben fordul elő, ugyanakkor mindezek megtalálhatók a szlovákban (Sk *výberový* 'válogatási' < *výber* 'válogatás'; Sk *pozinkovaný* 'horganyozott' < *pozinkovat* 'horganyoz'; Sk *mostový* 'híd [mn]' < *most* 'híd [fn]').

az Mk szókinszban, ugyanakkor az Sk szókinszban van egy olyan szóképzési elem, melynek alaki szerkezete vagy legalább jelentéstani motíváltsága hasonlít az Fv lexéma alaki szerkezetéhez vagy legalább jelentéstani motíváltságához (itt is számolva természetesen a két nyelv tipológiai különbségeiből adódó eltérésekkel). Tipikus esetben az Fv lexéma egyetlen elemének hangalakja sem hasonlít az Sk modell valamely elemének hangalakjára. Ha mégis van hasonlóság az Fv és az Sk lexéma valamely elemének hangalakja közt, akkor olyan elemről van szó, amely az Fv nyelvváltozatokban önállóan, azaz szabad morfémaként is használatos, nem csak az Sk eredetű kölcsönszóban.⁴³

c) Példák: Fv *szaktanintézet* 'szakmunkásképző iskola', vö. Sk *odborné učilište* 'ua' („szaktanintézet”); Fv *kenő* 'különféle hidegkonyhai készítmények (húskrém, halkrém, zöldségkrém stb.) összefoglaló neve', vö. Sk *nátierka* 'ua' („ken” + képző) és Cs eredetű Sk *pomazánka* 'ua' („ken” + képző); Fv *kitárcsáz* 'tárcsáz (telefonszámot)', vö. Sk *vytočit'* 'ua' („kiforgat”); Fv *magyar szalámi* 'Pick szalámi', vö. Sk *maďarská saláma* 'ua' („magyar szalámi”); Fv *távúton tanul* 'levelező tagozaton tanul', vö. Sk *učit' sa dial'kovo* 'ua' („tanulni távolságilag”); Fv *Nemzeti Munkahivatal ~ Nemzeti Munkaügyi Hivatal* 'országos munkaügyi központ', vö. Sk *Národný úrad práce* 'ua' („nemzeti hivatala a munkának”).

7. Jelentésbeli kölcsönszó

a) Történetileg a jelentésbeli kölcsönszó olyan szó vagy állandósult szókapcsolat, amely egy vagy több denotatív jelentésére átadó nyelvi megfelelőjének hatására tett szert. Ez az átadó nyelvi modell szempontjából azt jelenti, hogy az átadó nyelvi lexéma hasonló, de nem azonos jelentésű átvevő nyelvi lexémával helyettesítődött, mégpedig úgy, hogy az átvevő nyelvben nem jött létre új szóképzési elem, hanem egy már addig is meglévő szó vagy állandósult szókapcsolatnak bővült a jelentése.

⁴³ Például az Fv *alapiskola* 'általános iskola' és az Sk *základná škola* 'ua' lexémákban van egy elem, melynek hangalakja hasonlít a két nyelvben, az Fv *iskola* és az Sk *škola*. Ennek ellenére az Fv alapiskola minden további nélkül minősíthető egynemű kalknak, mivel az *iskola* elem nemcsak az Fv szókinszban használatos, hanem önálló szóként is, s ráadásul nemcsak az Fv szókinszba tartozik bele, hanem az Mk szókinszba is. Ez a kitétel tehát azért szükséges, hogy az egynemű kalkokat el lehessen különíteni a következő pont alatt tárgyalt hibrid kalkoktól, melyekben az Fv és az Sk szó valamely eleme *per definitionem* hasonlít egymásra, de az érintett Fv elem önállóan nem része az Fv szókinsznek.

b) Leíró szempontból egy Fv lexéma akkor azonosítható jelentésbeli kölcsönszóként, ha az Sk és az Mk szókincsben található egy-egy olyan szó, melynek van legalább egy közös denotatív jelentése, miközben Fv megfelelőjük jelentése valamilyen tekintetben jobban hasonlít Sk megfelelőjének jelentéséhez, mint Mk jelentéséhez.

c) Példák: Fv *szemafor* 1. 'jelzőlámpa', 2. 'vasúti jelzőberendezés', vö. Sk *semafor* 1. 'ua', 2. 'ua', de Mk *szemafor* csak 'vasúti jelzőberendezés'; Fv *bejárat* 1. 'a bejutást lehetővé tevő nyílás, ajtó, kapu', 2. 'lépcsőház mint a szalagház egyik egysége', vö. Sk *vchod* 1. 'ua', 2. 'ua', de Mk *bejárat* csak 'a bejutást lehetővé tevő nyílás, ajtó, kapu'; Fv *jutalom* 1. 'kiváló teljesítmény, hű szolgálat stb. elismeréseként adományozott pénz vagy tárgy', 2. 'illetmény; munkabér, munkadíj, fizetés', vö. Sk *odmena* 1. 'ua', 2. 'ua', de Mk *jutalom* csak 'kiváló teljesítmény, hű szolgálat stb. elismeréseként adományozott pénz vagy tárgy'; Fv *nyomda* 1. 'nyomtatással sokszorosítást végző üzem', 2. 'számítógép nyomtatója', vö. Sk *tlačiareň* 1. 'ua', 2. 'ua', de MM *nyomda* csak 'nyomtatással sokszorosítást végző üzem'.

8. Stílusbeli kölcsönszó

a) Történetileg a stílusbeli kölcsönszó olyan szó vagy állandósult szókapcsolat, melynek az átadó nyelvi modell hatására megváltozott a stílusértéke, vagy pedig épp ellenkezőleg: amennyiben az átadó és az átvevő nyelvi lexéma stílusértéke eredetileg többé-kevésbé megegyezett, az átadó nyelvi modell megakadályozta, hogy az átvevő nyelvi szó stílusértéke megváltozzon, miközben ugyanez a szó az átvevő nyelv azon dialektusai-ban, amelyek kívül esnek a kontaktushelyzeten, stílusérték-változáson ment keresztül.

b) Leíró szempontból egy Fv lexéma akkor azonosítható stílusbeli kölcsönszóként, ha az Mk szókincsben van egy azonos hangalakú és azonos denotatív jelentésű, de eltérő stílusértékű szó, miközben az érintett lexéma Fv stílusértéke jobban hasonlít Sk megfelelőjének stílusértékéhez, mint az Mk stílusértékhez.

c) Példák: Fv *inasiskola* 'szakmunkásképző' (kollokvialis), vö. Sk *učňovská škola* 'ua' („inasiskola”) (kollokvialis), de Mk *inasiskola* (régies); Fv *novella* 'törvénymódosítás' (közömbös), vö. Sk *novela* 'ua' (közömbös),⁴⁴ de Mk *novella* 'ua' (régies, erősen szaknyelvi); Fv

⁴⁴ Közömbös stílusértékű az olyan szó, amely mind informális, mind formális beszédhelyzetben használatos.

egzekútor 'végrehajtó' (közömbös), vö. Sk *exekútor* 'ua' (közömbös), de Mk *egzekútor* 'ua' (elavult); Fv *oficiális* 'hivatalos' (kollokvialis), vö. Sk *oficiálny* (közömbös), de Mk *officiális* (régies, ritka); Fv *születési bizonyítvány* 'születési anyakönyvi kivonat' (közömbös), vö. Sk *rodný list* 'ua' („születési levél”) (közömbös), de Mk *születési bizonyítvány* 'ua' (régies).

Az alaptípusok egymással való kombinálódása

Az említett kölcsönszótípusok közül néhány kombinálódhat is egymással. Ilyen kombinálódást találunk már a hibrid kalkban is, melynek egyik része a közvetlen kölcsönszóra, másik része pedig a közvetett kölcsönszóra emlékeztet, a hibrid kalkot azonban az alaptípusok közt tartjuk számon (l. fõntebb a 4. sz. alatt). Az alábbiakban két olyan kombinációról lesz szó, amely nem tekinthetõ alaptípusnak.

1. Alaki-jelentésbeli kölcsönszó

a) Történetileg az alaki-jelentésbeli kölcsönszó olyan szó, melynek hangalakja és denotatív jelentése az átadó nyelvben található analóg szó hangalakjának és denotatív jelentésének hatására módosult, ahhoz igazodott. Mindazokban az esetekben, amikor a szó eredeti hangalakjában is használatos marad a közösségben, a folyamatot úgy lehet felfogni, hogy a meglévõ átvevõ nyelvi szó mellé az átadó nyelvbõl bekerült egy hasonló, de nem azonos hangalakú és ugyanakkor hasonló denotatív jelentésû lexéma, azaz haugeni értelemben vett átvétel (újrakölcsönzés) történt.

b) Leíró szempontból egy Fv lexéma akkor azonosítható alaki-jelentésbeli kölcsönszóként, ha az Sk és az Mk szókincsben található egy-egy olyan szó, melynek hasonló, de nem azonos a hangalakja és hasonló, de nem azonos a denotatív jelentése, miközben az Fv megfelelőjük hangalakja és jelentése az Sk szókincsben meglévõ szóéra jobban hasonlít, mint az Mk szókincsben meglévõ megfelelőjére.

c) Példák: Fv *bordel* 'rendetlenség', vö. Sk *bordel* 1. 'prostituáltakat foglalkoztató üzleti vállalkozás, ill. annak épülete; kupleráj', 2. 'rendetlenség',⁴⁵ de Mk *bordély* csak 'prostituáltakat foglalkoztató üzleti vállalkozás, ill. annak épülete'; Fv *bageta* 'hússal, zöldséggel stb. töltött nagy kifli', vö. Sk *bageta* 1. '(hosszú, vékony) franciakenyér', 2. 'hússal,

⁴⁵ Fõltehető, hogy az Fv *bordel* szónak is megvan a szó eredeti értelmében vett 'kupleráj' jelentése, de nincsenek rá adataink; mindenképpen valószínűnek tûnik, hogy – szemben az Sk-val – a szó átvitt jelentése az Fv nyelvváltozatokban erõsen dominál.

zöltséggel stb. töltött nagy kifli’,⁴⁶ de Mk *bagett* ’(hosszú, vékony) franciakenyér’; Fv *hala* 1. ’nagy méretű, tágas helyiség, csarnok (gyári csarnok, sportcsarnok)’, 2. ’nagyobb előszoba’, vö. Sk *hala* 1. ’ua’, 2. ’ua’, de Mk *hall* csak ’nagyobb előszoba’.

2. Jelentésbeli-stílusbeli kölcsönszó

a) Történetileg a jelentésbeli-stílusbeli kölcsönszó olyan szó vagy állandósult szókapcsolat, amely egy vagy több denotatív jelentésére és e jelentésekhez kapcsolódó stílusértékére átadó nyelvi megfelelőjének hatására tett szert.

b) Leíró szempontból egy Fv lexéma akkor azonosítható jelentésbeli-stílusbeli kölcsönszóként, ha az Mk szókincsben van egy azonos hangalakú, hasonló, de nem azonos denotatív jelentésű és eltérő stílusértékű szó, miközben az érintett lexéma Fv jelentése és stílusértéke valamilyen tekintetben jobban hasonlít Sk megfelelőjének jelentéséhez és stílusértékéhez, mint Mk jelentéséhez és stílusértékéhez.

c) Példák: Fv *kollaudáció* ’háznak vagy lakásnak ellenőrzéssel egybekötött hivatalos átadása a tulajdonosnak, ill. használónak’ (közömbös), vö. Sk *kolaudácia* ’ua’ (közömbös), de Mk ’felülvizsgálat, ellenőrzés’ (elavult); Fv *nafta* ’gázolaj’ (közömbös), vö. Sk *nafta* ’gázolaj’ (közömbös),⁴⁷ de Mk *nafta* ’kőolaj’ (régies); Fv *rajon* 1. ’működési terület’, 1a. ’(hadseregben) körlet’ (közömbös), vö. Sk *rajón* 1. ’ua’, 1a. ’ua’ (közömbös), de Mk *rajon* ’körzet, vidék, terület’ (választékos, ritka);⁴⁸ Fv *externista* 1. ’állományon kívüli munkaerő, diák stb.’, 1a. ’óraadó tanár’ (közömbös), vö. Sk *externista* 1. ’ua’, 1a. ’ua’ (közömbös), de Mk *externista* ’kinnlakó, bejáró (növendék)’ (régies); Fv *konverzáció* 1. ’társalgás’, 1a. ’szlovák nyelvű társalgás mint tantárgy’ (közömbös), vö. Sk *konverzácia* 1. ’társalgás’, 1a. ’idegen nyelvű társalgás mint tantárgy’ (közömbös), de MM *konverzáció* csak ’társalgás’ (régies).

Többedleges kölcsönszavak

A többedleges kölcsönszavak mibenléte

A kölcsönszavak az átvevő nyelvben – az alapnyelvi és a belső keletkezésű szavakhoz hasonlóan – felhasználhatók új szóképzleti egységek

⁴⁶ Az Sk szó első jelentésére az Fv nyelvváltozatokból nincsenek adataink, azért nem tüntettük föl. Ez nem föltétlenül jelenti azt, hogy az Fv szónak nincs ilyen jelentése.

⁴⁷ A KSSJ meghatározása arra utal, hogy a szó elvben ’kőolaj’ jelentésű is lehet.

⁴⁸ Az „1a jelentés” arra utal, hogy ez a jelentés mintegy belefér a szó 1. jelentésébe.

létrehozására; a(z) elsődleges) kölcsönszavak felhasználásával létrehozott új szóképzési egységeket nevezzük másodlagos kölcsönszavaknak, a másodlagos kölcsönszavakból létrejövő új szóképzési egységeket pedig harmadlagos kölcsönszavaknak. Olykor az is előfordul, hogy harmadlagos kölcsönszóból negyedleges kölcsönszó keletkezik.⁴⁹

Szigorúan véve csak azokat a lexémákat kellene többedleges kölcsönszónak neveznünk, amelyek átadó nyelvi mintát követnek, vagyis kalkok, ám lazább értelemben e megnevezéssel illelhetjük a kölcsönszavak felhasználásával létrehozott önálló szóalkotásokat is.

A többedleges kölcsönszók közül a kalkok és a tövek is – az elsődleges kölcsönszavakhoz hasonlóan – átadó nyelvi eredetűeknek tekinthetők, de nem a bennük található elsődleges kölcsönszó miatt, hanem azért, mert jelentéstani motivációjukban, illetve alaki szerkezetükben átadó nyelvi mintát követnek. Az elsődleges kölcsönszóból alakult önálló szóalkotások, melyeknek nincs átadó nyelvi modelljük, közvetlenül nem átadó nyelvi eredetűek, hanem tisztán belső keletkezésűek.

A másodlagos kölcsönszavak, kölcsönszótípusok azonosítása

1. Másodlagos kölcsönszó

a) Történetileg a másodlagos kölcsönszó olyan szó vagy állandósult szókapcsolat, amely egy vagy olykor több elsődleges átadó nyelvi kölcsönszó felhasználásával keletkezett.⁵⁰ Másodlagos kölcsönszavak mind a közvetlen, mind a közvetett elsődleges kölcsönszavakból keletkezhetnek.

b) Leíró szempontból egy Fv lexéma akkor azonosítható másodlagos kölcsönszóként, ha nincs meg hasonló hangalakban és jelentésben sem

⁴⁹ Mivel ezzel a típussal alább nem foglalkozom, itt hozok rá két, azonos típusú példát: Fv *zsuvizás* 'rágógumi rágása, rágózás', vö. Sk – < Fv *zsuvizik* 'rágógumit rág, rágózik', vö. Sk – < Fv *zsuvi* 'rágógumi, rágó', vö. Sk *živka* 'ua' < Fv *zsuvacska* 'ua', vö. Sk *žuvačka* 'ua'; Fv *begizés* 'tollaslabdázás, tollasozás', vö. Sk – < Fv *begizik* 'tollaslabdázik, tollasozik', vö. Sk – < Fv *begi* 'tollaslabda', vö. Sk *bed'as* 'ua' < Fv *begbinton* ~ *begminton* ~ *bedbinton* ~ *bedminton* 'ua', vö. Sk *bedbinton* és (beszélt nyelvi) *begbinton* ~ *begminton* ~ *bedbinton* ~ (standard nyelvi) *bedminton*.

⁵⁰ NB.: nem elegendő itt átadó nyelvi „elemről” beszélni, mert ez esetben az elsődleges hibrid kölcsönszók is beleférnének a meghatározásba, azok ugyanis szintén tartalmaznak átadó nyelvi elemet, de az nem tekinthető kölcsönszónak, mivel önállóan, szabad morféma-ként nem használatos.

az Mk, sem az Sk szókinszben,⁵¹ ugyanakkor (legalább) az egyik eleme Sk eredetű elsődleges kölcsönszó, amely egyaránt lehet közvetlen és közvetett kölcsönszó.

c) Példák: l. alább, az egyes típusoknál.

2. Másodlagos kalk

a) Történetileg a másodlagos kalk olyan kalk, melynek egy vagy több eleme átadó nyelvi elsődleges kölcsönszó.

b) Leíró szempontból egy Fv lexéma akkor azonosítható másodlagos kalkként, ha olyan kalk, melynek (legalább) az egyik eleme Sk eredetű elsődleges kölcsönszó.

c) Példák: Fv *nanuktorta* 'jégkrémtorta', vö. Sk *nanuková torta* 'ua' ('jégkrémtorta') < Fv *nanuk* 'jégkrém', vö. Sk *nanuk* 'ua'; Fv *csinkaterem* 'súlyzókkal ellátott konditerem', vö. Sk *činkáreň* 'ua' ('súlyzó' + képző) < Fv *csinka* 'súlyzó', vö. Sk *činka* 'ua'; Fv *szétírás* 'részletekre bontott leírás', vö. Sk *rozpis* 'ua' ('szétírás') < Fv *szétír* 'részletelekre bontva leír', vö. Sk *rozpísat'* 'ua' ('szétír'); Fv *alapszolgálatos katona* 'sorkatona', vö. Sk *vojak základnej vojenskej služby* 'ua' ('alap katonai szolgálat katonája') < Fv *katonai alapszolgálat* 'sorkatonai szolgálat', vö. Sk *základná vojenská služba* 'ua' ('alap katonai szolgálat').

3. Másodlagos tő

a) Történetileg a másodlagos tő olyan mozaikszó, melynek elemei elsődleges kalkra (tükörfelfejezésre) mennek vissza.

b) Leíró szempontból egy Fv lexéma akkor azonosítható másodlagos tőként, ha olyan mozaikszó, melynek elemei megtalálhatók egy Fv elsődleges kalk (tükörfelfejezés) egyes elemeinek hangtestében, többnyire azok első vagy első néhány kezdő hangjaként.

c) Példák: Fv *héta* 'áfa', vö. Sk *DPH* 'ua' < Fv *hozzáadottérték-adó* 'ua', vö. Sk *daň z pridanej hodnoty* 'ua' ('adó a hozzáadott értékből'); Fv *MSZ* 'mezőgazdasági szövetkezet', vö. Sk *PD* 'ua' < Fv *mezőgazdasági szövetkezet* 'ua', vö. Sk *poľnohospodárske družstvo* 'ua' ('mezőgazdasági szövetkezet'); Fv *DSZM* 'Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom', vö. Sk

⁵¹ Kivételesen előfordul, hogy az Sk és az Fv lexémák nemcsak jelentésükben, hanem hangalakjukban is hasonlítanak egymásra, pl. Sk *tepláková súprava* melegítő (felső és alsó része együtt) ('melegítő garnitúra') és az ennek mintájára alakult Fv *tyepláki-súprava* 'ua'.

HZDS 'ua' < Fv *Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom* 'ua', vö. Sk *Hnutie za demokratické Slovensko* 'ua' („mozgalom a demokratikus Szlovákiáért”).

4. Másodlagos önálló szóalkotás

a) Történetileg a másodlagos önálló szóalkotás olyan önálló szóalkotás, melynek legalább egyik eleme elsődleges kölcsönszó. (Az önálló szóalkotás meghatározását l. alább.)

b) Leíró szempontból egy Fv lexéma akkor azonosítható másodlagos önálló szóalkotásként, ha olyan önálló szóalkotás, melynek legalább egyik eleme elsődleges kölcsönszó.

c) Példák: Fv *baszketbalozik* 'kosárlabdázik', vö. Sk ⁻⁵² < Fv *baszketbal* 'kosárlabda', vö. Sk *basketbal* 'ua'; Fv *félinvalid* 'csökkent munkaképességű, részlegesen rokkant', vö. Sk ⁻⁵³ < Fv *invalid* 'rokkant'.

A harmadlagos kölcsönszavak, kölcsönszótípusok azonosítása

1. Harmadlagos kölcsönszó

a) Történetileg a harmadlagos kölcsönszó olyan szó vagy állandósult szókapcsolat, amely egy vagy olykor több átadó nyelvi másodlagos kölcsönszó felhasználásával keletkezett.

b) Leíró szempontból egy Fv lexéma akkor azonosítható harmadlagos kölcsönszóként, ha nincs meg hasonló hangalakban és jelentésben sem az Mk, sem az Sk szókincsben, ugyanakkor egyik eleme Sk eredetű másodlagos kölcsönszó.

c) Példák: l. alább, az egyes típusoknál.

2. Harmadlagos kalk

a) Történetileg a harmadlagos kalk olyan kalk, melynek egy vagy több eleme átadó nyelvi másodlagos kölcsönszó.

b) Leíró szempontból egy Fv lexéma akkor azonosítható harmadlagos kalkként, ha olyan kalk, melynek (legalább) az egyik eleme Sk eredetű másodlagos kölcsönszó.

⁵² A szlovákban „baszketbalt játszik” típusú szerkezet használatos. Mivel ilyen magyarul is létrehozható, ezért az Sk *hrať basketbal* 'kosarazik' („kosárlabdát játszik”) kifejezést nem tartjuk az Fv *baszketbalozik* modelljének; az Fv alak sokkal inkább az Mk *kosarazik*, illetve *focizik*, *hokizik*, *teniszezik* stb. analógiájára keletkezett.

⁵³ Vannak szórványos adataink az Sk *poloinvalid* 'ua' („félrokkant”) alakra is, az Fv *félinvalid* viszont nem szórványos, hanem közhasználatú, így kétséges, hogy az az Sk forma hatására keletkezett-e.

c) Példák: Fv *horcsicáspohár* 'mustáros pohár, mustár tartására szolgáló pohár', vö. Sk *horčicový pohár* 'ua' („mustáros pohár”) < Fv *horcsicás* 'mustáros', vö. Sk *horčicový* 'ua' („mustáros”) < Fv *horcsica* 'mustár', vö. Sk *horčica* 'ua'; Fv *feferonos saláta* 'cseresznyepaprikát tartalmazó saláta', vö. Sk *feferónový šalát* 'ua' („cseresznyepaprikás saláta”) < Fv *feferonos* 'cseresznyepaprikából való, cseresznyepaprikát tartalmazó', vö. Sk *feferónový* 'ua' („cseresznyepaprikás”) < Fv *feferon* 'cseresznyepaprika', vö. Sk *feferón* 'ua'.

3. Harmadlagos önálló szóalkotás

a) Történetileg a harmadlagos önálló szóalkotás olyan önálló szóalkotás, amely legalább egy másodlagos kölcsönszó felhasználásával keletkezett.

b) Leíró szempontból egy Fv lexéma akkor azonosítható harmadlagos önálló szóalkotásként, ha olyan önálló szóalkotás, melynek legalább egyik eleme másodlagos kölcsönszó.

c) Példák: Fv *nohejbalozás* 'lábteniszezés', vö. Sk – < Fv *nohejbalozik* 'lábteniszezik', vö. Sk – < Fv *nohejbal* 'lábtenisz', vö. Sk *nohejbal* 'ua'; Fv *MSZ-elnök* 'mezőgazdasági szövetkezet elnöke', vö. Sk – < Fv *MSZ* 'mezőgazdasági szövetkezet', vö. Sk *PD* 'ua' < Fv *mezőgazdasági szövetkezet*, vö. Sk *poľnohospodárske družstvo* 'ua' („mezőgazdasági szövetkezet”).

Helyzeti szókészletteni kontaktusjelenségek és önálló alkotások

Eddig olyan szókészletti kontaktusjelenségekkel foglalkoztunk, amelyek az átadó nyelv konkrét elemének, elemeinek a hatására jöttek létre az átvevő nyelvben. Ám az Fv nyelvváltozatokban ezeken kívül olyan elemek is előfordulnak, amelyek nincsenek meg az Mk nyelvváltozatokban, nem is mennek vissza közvetlenül konkrét Sk mintára, létüket mégis a kontaktushelyzetnek köszönhetik, ami azt jelenti, hogy ha az Fv beszélőközösség nem lenne (kisebbségi) kétnyelvűségi helyzetben, ezek nem jöttek volna létre.⁵⁴ Az előbbi típusú kontaktusjelenségeket *eseti kontaktusjelenségeknek* nevezzük, az utóbbi típusúakat pedig *helyzeti kontaktusjelenségeknek*. Az átadó nyelvnek az előbbi típusú hatását *eseti*, az utóbbi típusú hatását pedig *helyzeti kontaktushatásnak* nevezzük.

⁵⁴ A kisebbségi és a kétnyelvűségi helyzet hatásának részletesebb bemutatására l. Lanstyák 2002a: 85–92.

Az eseti szóképzésselbeli kontaktushatás következményeiként kerülnek be az átadó nyelvbe a kölcsönszavak különféle típusai. Ami a helyzeti szóképzésselbeli kontaktushatást illeti, annak következményei közé tartoznak a *nyelvi szétagoltság*, az *egyszerűsödés*⁵⁵ és a *túlhelyesbítés* bizonyos megnyilvánulásai. Az első kettőt itt nem tárgyalom, többek között azért, mert a nyelvi szétagoltságnak és az egyszerűsödésnek a termékei nemcsak a szóképzés síkján jelentkeznek, hanem a nyelvtani rendszerben is,⁵⁶ s a kettőt együtt célszerű tárgyalni, ez viszont nem lehet témája ennek a dolgozatnak. Ezenkívül a nyelvi egyszerűsödés a nyelvcsere állapotában lévő közösségekben jelentkezik rendszerszerűen, azok szókincsét viszont eddig még nem kutattuk. A helyzeti kontaktushatásnak harmadikként említett válfaját, a túlhelyesbítéses eredetű jelenségeknek egy sajátos típusát azonban fontos meghatározni, mivel az e csoportba tartozó szóképzési elemek szorosan kapcsolódnak a kölcsönszavak egyik típusához, az alaki kölcsönszavakhoz, s az Fv szókincsnek egy jellegzetes rétegét alkotják.⁵⁷

Bizonyos mértékig a helyzeti kontaktusjelenségekhez is kapcsolódnak, de talán mégis inkább különálló csoportnak tekintendők az *önálló Fv szóalkotások*. Ezek abban különböznek a nyelvi szétagoltság, az egyszerűsödés és a túlhelyesbítés megnyilvánulásaitól, hogy keletkezésük nem függ össze a kontaktushelyzetben zajló nyelvi folyamatokkal, olyanokkal, mint amilyen épp a nyelvi szétagolódás, az egyszerűsödés vagy a nyelvi bizonytalanságból fakadó túlhelyesbítés. Az önálló szóalkotások annyiban kapcsolódnak a(z) esetünkben kisebbségi kétnyelvűségi helyzethez, hogy nemegyszer olyan fogalmak megnevezésére születtek, amelyek a másik kultúrához, a másik társadalomhoz, az adott ország politikai berendezkedéséhez stb., illetve sajátosan az érintett beszélőközösséghez kötődnek. És persze az is kapcsolódási pontot jelent, hogy az önálló alkotások egy része – amint fentebb láttuk – a másik nyelvből származó kölcsönszót is tartalmaz.

⁵⁵ A nyelvi szétagoltság és az egyszerűsödés fogalmára l. Lanstyák 2002c: 84–85, 91–92.

⁵⁶ Nyelvtani példákra a magyar nyelv erdélyi és moldvai változataiból l. Péntek 2001: 92–102.

⁵⁷ E típusnak tudtommal máig nincs neve a szakirodalomban, ezért az általánosabb és ezért pontatlan „túlhelyesbítéses alak” megnevezést használom, de fontos hangsúlyozni, hogy a túlhelyesbítésnek csak egy konkrét típusát értem rajta. Ráadásul nem is biztos, hogy élő túlhelyesbítésről van szó minden esetben, lehet, hogy pontosabb lenne „túlhelyesbítéses eredetű” formákról beszélni.

A helyzeti kontaktusjelenségek és az önálló szóalkotások azonosítása

1. Túlhelyesbítéses alak

a) Történetileg a túlhelyesbítéses alak olyan szó vagy állandósult szókapcsolat, amely nem egy konkrét átadó nyelvi lexéma, hanem egy az átadó és az átvevő nyelvben alakilag egymástól rendszerszerűen eltérő szótípus analógiás hatására jött létre az átvevő nyelvben, az átvevő nyelv rendszeréhez való hiperkorrekt alkalmazkodásként.

b) Leíró szempontból egy Fv lexéma nem azonosítható egyértelműen túlhelyesbítéses alakként, csupán azok a körülmények határozhatók meg, amelyek szükséges, de nem elégséges feltételei annak, hogy egy Fv lexémát túlhelyesbítéses alakként azonosítsunk. Egy Fv lexémával kapcsolatosan akkor merül föl annak a lehetősége, hogy az túlhelyesbítéses alak, ha sem az Sk, sem az Mk szókincsben nincs vele azonos hangalakú szó, ugyanakkor az Mk szókincsben – és a legtöbb esetben az Sk szókincsben is⁵⁸ – található egy hozzá hasonló hangalakú szó. Az esetek egy részében az Sk és az Mk szavak hangalakja azonos, az esetek másik részében eltér egymástól, az Fv szavak hangalakja azonban mindkét esetben különbözik mind Sk, mind Mk megfelelőjüktől.⁵⁹

c) Példák: Fv *konkurenció* 'konkurencia', vö. Sk *konkurencia* 'ua' és Mk *konkurencia* 'ua'; Fv *monológus* 'monológ', vö. Sk *monológ* 'ua' és Mk *monológ* 'ua'; Fv *deliktus* 'bűncselekmény', vö. Sk *delikt* 'ua', de Mk *deliktum* 'ua', Fv *prófécia* 'prófécia', vö. Sk –, de Mk *prófécia* 'ua'.⁶⁰

2. Önálló szóalkotás

a) Történetileg az önálló szóalkotás olyan szó vagy állandósult szókapcsolat, amely mind az átadó nyelv azonos vagy hasonló jelentésű lexémájától, lexémáitól, mind a kétnyelvűségi helyzetben érvényesülő helyzeti kontaktushatástól függetlenül jött létre az átvevő nyelvben.

⁵⁸ Az Sk analóg megléte nem szükségszerű, a túlhelyesbítés ugyanis nem konkrét Sk és Mk lexémákhoz kötődik, hanem a lexémák bizonyos hangalaki *típusaihoz*, az Sk és az Mk szókincsbe eltérő módon beilleszkedő (görög-)latin eredetű szavakhoz.

⁵⁹ Ha az Fv lexéma hangalakja nem különbözne Sk megfelelőjének hangalakjától, akkor közvetlen vagy alaki kölcsönszó lenne; ha nem különbözne Mk megfelelőjétől, akkor legfőbb jelentésbeli vagy stílusbeli kölcsönszó lehetne.

⁶⁰ A Mk *prófécia* és Fv *prófécia* Sk megfelelője a belső keletkezésű *prorok*. Ez a szó jól mutatja, hogy nem lehet szó eseti kontaktushatásról, hiszen ez esetben nem is létezik az átadó nyelvben olyan forma (**profecia*), ami (ellen)hatást gyakorolhatna az Fv szó hangalakjára.

b) Leíró szempontból egy Fv lexéma akkor azonosítható önálló szóalkotásként, ha nincs meg hasonló hangalakban sem az Sk, sem az Mk szókinsben, az azonos vagy hasonló jelentésű Sk lexéma jelentéstani motiváltsága és alaki szerkezete pedig nem hasonlít az Fv lexéma jelentéstani motiváltságához és alaki szerkezetéhez.

c) Példák: Fv *szakosító képzés* 'post secondary képzés', vö. Sk –⁶¹; Fv *nyilvántartási szám* 'az építmények megjelölésére szolgáló azonosító szám, amelyet az illetékes polgármesteri hivatal utal ki az építtetőnek az építési engedély kiadásakor', vö. Sk –⁶²; Fv *Csemadok* 'Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség', vö. Sk *Csemadok*⁶³ < Fv *Csemadok* 'Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Szövetsége' < Fv *Csemadok* 'Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége' < Fv *Csemadok* 'Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete'.

Összegzés

Dolgozatomban a kölcsönszavak és néhány más, hozzájuk kapcsolódó szócsoport rendszerezésével foglalkoztam; példaanyagként a magyar nyelv szlovákiai változataiban található kölcsönszavakat használtam. A kölcsönszavak rendszerezését a terminológiai kérdések áttekintésével igyekeztem megalapozni. Egyfelől az interferencia és a kölcsönzés megnevezésére, másfelől ezek folyamatának és eredményének megnevezésére használatos terminusok viszonylag következetes megkülönböztetésével igyekeztem rendet teremteni a műszavak összevisszaságában, egyben óhatatlanul arra kényszerülve, hogy a megnevezések számát újabbak bevezetésével növeljem. Így jött létre a műszavaknak egy olyan rendszere, amely a kölcsönszavak hét alaptípusára nézve képes megkülönböztetni nemcsak az általában vett interferenciát és kölcsönzést, hanem az interferenciahatást és annak eredményét, illetve a kölcsönzés folyamatát és annak eredményét is. E műszavak alkalmazásával ekképpen foglalhatjuk össze a különféle típusú kölcsönszavak meghonosodásához vezető folyamatot:

⁶¹ A szlovákban használatos forma egészen másképpen motivált: Sk *nadstavbová vjúčba* 'ua' („felépítmenyi képzés”). Az Fv *szakosító képzés* kifejezést tudatosan hozták létre, éppen annak érdekében, hogy kiszorítsák vele az Sk modell alapján spontán módon létrejött *felépítmenyi képzés* tükrökifejezést.

⁶² A szlovákban használt forma az eltérő motiváltságú *súpisné číslo* 'ua' („összeírási szám”).

⁶³ A szlovák forma közvetlen kölcsönzés a magyarból.

1. *Bázistartó kódváltás* révén az Fv beszélők magyar nyelvű diskurzusaiban Sk *vendégszavak* jelennek meg. Ezek egy része az Fv diskurzusokban gyakorivá és rendszerszerűvé válik, ami *közvetlen* vagy más szóval *direkt szókölcsönzéshez* vezet, ennek eredményeképpen pedig az érintett Fv nyelvváltozatokban Sk eredetű *közvetlen* vagy *direkt kölcsön-szavak* jelennek meg.

2. Azokban a speciális esetekben, amikor a *bázistartó kódváltás* következtében az Fv beszélők magyar nyelvű diskurzusaiba bekerülő Sk *vendégszavak* hangalakja és jelentése hasonlít Mk megfelelőjükhöz, az interferenciahatás eredményeképpen a *vendégszavaknak* egy sajátos típusa, *alaki vendégszavak* jelennek meg az Fv diskurzusokban. Ezek egy része az Fv diskurzusokban gyakorivá és rendszerszerűvé válik, ami *hangalakkölcsönzéshez* vezet, ennek eredményeképpen pedig az érintett Fv nyelvváltozatokban Sk eredetű *alaki kölcsön-szavak* jelennek meg. Az alaki kölcsön-szó hangalakja *kölcsönhangalagnak* nevezhető.

3. Amikor az átadó és átvevő nyelvi lexémáknak hasonló a hangalakjuk és a jelentésük, azaz analóg lexémákról van szó, *hangalakvegyülés* mehet végbe (különösen a kétnyelvű, azaz kódváltásos beszédmódban), ennek következtében pedig a hibrid *vendégszók*nak egy sajátos típusa jelenik meg az Fv diskurzusokban, a *vegyüléssel hibrid vendégszók*. Az ilyen *vendégszók* gyakori megjelenése kölcsönzési folyamathoz, azaz *hibrid hangalakkölcsönzéshez* vezethet, melynek végeredménye a *hibrid tő* megjelenése. A hibrid tő hangalakja *hibrid kölcsönhangalagnak* nevezhető.

4. A *részfordításnak* nevezett eljárás következtében az Fv beszélők magyar nyelvű diskurzusaiban *fordításos hibrid vendégszók* jelennek meg; a folyamatot kódváltásnak is tekinthetjük, mégpedig olyannak, amelyben a váltás egyetlen szókészleti egységen belül történik (vagy egy szabad morfémán belül, vagy egy állandósult szókapcsolat tagjai közt). Amennyiben a hibrid *vendégszók* megjelenése gyakorivá és rendszerszerűvé válik az Fv diskurzusokban, *hibrid kölcsönzés* megy végbe, ennek eredményeképpen pedig *hibrid kalkok* jelennek meg az Fv nyelvváltozatokban.

5. *Tükörfordítás* révén az Fv beszélők magyar nyelvű diskurzusaiban alkalmilag létrehozott *vendégkalkok* jelennek meg; ezek egy része az Fv diskurzusokban gyakorivá és rendszerszerűvé válik, ami *tükör- vagy kalkkölcsönzéshez* vezet, ennek eredményeképpen pedig az Fv nyelvváltozatokban Sk mintára visszavezethető *kalkok* jelennek meg; az előző pontban

említett hibrid kalkoktól való megkülönböztetésképpen *egynemű kalkoknak* is nevezhetjük őket.

6. Ha magyar szavakat szlovák megfelelőjük hatására az Fv beszélők olyan kontextusokban is használnak alkalmanként, ahol az az Mk nyelvváltozatokban nem szokásos, *jelentéskiterjesztés* megy bennük végbe, ennek következtében pedig az Fv diskurzusokban *jelentésbeli vendégszók* bukkannak föl. Azokban az esetekben, amikor ezek használata gyakorivá és rendszerszerűvé válik, *jelentéskölcsönzés* megy végbe, melynek eredményeként az Fv nyelvváltozatokban *jelentésbeli kölcsönszavak* jelennek meg. A Fv szó jelentésszerkezetében megjelenő új jelentést *tükör-* vagy *kölcsönjelentésnek* nevezzük.

7. Amennyiben a magyar szavakat szlovák megfelelőjük hatására az Fv beszélők nem más denotatív jelentésben használják, hanem más stílusértékben, egyfajta alkalmi *stílusértékváltás* következik be (ezt azonban a beszélőknek legalább egy része valójában úgy érzékeli, hogy az illető szavak nem megfelelő helyzetben voltak használva), az Fv diskurzusokban pedig *stílusbeli vendégszavak* jelennek meg. Ezek egy részének gyakorivá és rendszerszerűvé válásával *stílusérték-kölcsönzés* megy végbe, melynek eredményeként az Fv nyelvváltozatokban *stílusbeli kölcsönszavak* jelennek meg. E szavak stílusértékét *kölcsönstílusértéknek* lehet nevezni.

Írásom második részében kísérletet tettem arra, hogy kontrasztív módszerrel elhatároljam egymástól a *kölcsönszavak fő típusait* és az Fv nyelvváltozatok szókincsében található *néhány további szócsoportot*. A tárgyalt jelenségek körét a dolgozat első fejezetéhez képest egyrészt leszűkítettem, másrészt kibővítettem. A szűkítés abban állt, hogy immár nem foglalkoztam sem a lélektani, sem a nyelvi folyamatokkal, hanem csupán a nyelvi folyamatok többé-kevésbé megállapodott, megszilárdult eredményeivel, magukkal a kölcsönszavakkal, illetve azok egyes típusaival. Bővítésre egyrészt azért volt szükség, hogy ne sikkadjon el a különbség az elsődleges és a többedleges kölcsönszavak közt, másrészt pedig azért, hogy ne maradjanak ki a rendszerezésből teljesen azok a jelenségek sem, amelyek nem tekinthetők ugyan kölcsönzés eredményének, mégis a kétnyelvűségi helyzethez kötődnek.

Az *elsődleges kölcsönszavaknak* az előbb említett hét csoportját különböztettem meg, s fölhívtam a figyelmet arra is, hogy ezek némelyike kombinálódhat egymással. A *többedleges kölcsönszavak* kategóriáján

belül különválasztottam a másodlagos és a harmadlagos kölcsönszavakat, s arra is utaltam, hogy az Fv nyelvváltozatok szókincsében szórványosan előfordulnak negyedleges kölcsönszavak is. Mind a két csoporton belül különbséget tettem a kalkok és az önálló szóalkotások között, ezenkívül a másodlagos kölcsönszavak csoportján belül megkülönböztettem még a másodlagos tövek csoportját is. Ami a harmadik és a negyedik csoportot illeti, a *helyzeti szókészleti kontaktusjelenségek* és az *önálló szóalkotások* csoportját, ezeket arányossági megfontolásokból egyetlen alfejezetben tárgyaltam; ehhez ürügyként az a tény szolgált, hogy az önálló szóalkotások sem tekinthetők teljesen függetlennek a kontaktushelyzettől. A helyzeti kontaktusjelenségek közül csak egyet ragadtam ki, az ún. túlhelyesbítéses alakokat; ezeket korábbi munkáimban az alaki kölcsönszavakhoz kapcsolva mutattam be. A rendszerezésnek a többedleges kölcsönszavakra és a helyzeti szókészletbeli kontaktusjelenségekre vonatkozó része előzmény nélküli, ilyen módon ebben a munkámban foglalkoztam velük első ízben.

A bemutatott kategóriák rendszerét a 3. sz. táblázat szemlélteti.

3. táblázat. A koiné típusú Fv nyelvváltozatok sajátos szókincsének rendszere

szűkebb értelemben vett közvetlen kölcsönszók ----- alaki kölcsönszók ----- hibrid tövek	közvetlen kölcsönszók	elsődleges kölcsönszók	eseti kontaktusjelenségek	
hibrid kalkok ----- egynemű kalkok ----- jelentésbeli kölcsönszók ----- stíusbeli kölcsönszók	közvetett kölcsönszók			
másodlagos kalkok ----- másodlagos tövek ----- másodlagos önálló alkotások	másodlagos kölcsönszók	többedleges kölcsönszók		
harmadlagos kalkok ----- harmadlagos önálló szóalkotások	harmadlagos kölcsönszók			
túlhelyesbítéses alakok				helyzeti kontaktusjelenségek
önálló szóalkotások				

A dolgozatomban található rendszerezéssel az volt a célom, hogy előkészítsem vele a magyar nyelv *koiné* típusú szlovákiai változataiban található szlovák és részben cseh eredetű lexémák típusonkénti

bemutatását, majd pedig leírását. A kölcsönszavak legfontosabb típusainak meglehetősen gazdag nyelvi anyagon való bemutatása már csak egy következő munkámban kaphat majd helyet, a sajátos szlovákiai magyar szókincs átfogó leírása pedig a távolabbi jövő feladatai közé tartozik.

[Lanstyák István 2006. In: *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szó-kölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 15–56. (Hivatkozások 245–257.)]

***Köznyelvi lexikai egységek szemantikai sajátosságai
a kisebbségi magyar nyelvváltozatokban***

(Benő Attila 2009)

1. Tanulmányomban a kisebbségi magyar nyelvváltozatokban, rendszerint kétnyelvű környezetben elterjedt idegen szók és kölcsönszók a magyarországi nyelvhasználattól eltérő jelentéseit vizsgálom. Arra keresem a választ, hogy miben állanak ezek a különbségek és milyen jelentéskategóriákkal fejezhetők ki ezek az eltérések. A külső régiók magyar nyelvváltozatok adatai a Ht-online lexikai adatbázisból származnak (<http://ht.nytud.hu/htonline>) egy olyan korpuszból, amely Lanstyák István irányításának is köszönhetően először összegzi többféle szempont szerint a Kárpát-medencei kisebbségi magyar nyelvváltozatok fontosabb idegen és kölcsönszavait. Ez az internetes, folyamatosan épülő nyelvi adatbázis a **határtalanítás**nak nevezett lexikográfiai program része. (A határtalanítás programról l. Kolláth 2006. Lanstyák 2006, Tolcsvai 2007b.)

A közmagyar és a határon túli magyar nyelvváltozatokban megjelenő idegen és kölcsönszók jelentésbeli különbségeit a jelentéstan és a logikai viszonyok ismert kategóriái szerint kísérlem meg osztályozni. Mindvégig azonban szem előtt tartandó, hogy a jelentésviszonyok csak konstruáltak abban az értelemben, hogy leginkább nem a közmagyar jelentések eltolódásáról van szó, hanem rendszerint a többségi, az államnyelvből származó szemantikai interferenciáról, illetve az átvételek magyar nyelvi jelentésrendszerhez való alkalmazkodás következtében megjelenő belső különfejlődéséről (Benő 2004a, 2007). Másrészt a magyarországi köznyelvre vonatkozó források, nem mindig tükrözik hitelesen az élő nyelvhasználatot. Gondolok itt az idegen szavak szótáira, amelyek többnyire megbízhatóak, de újabb jelentésvonatkozások hiányozhatnak is belőlük. Mivel más egybevetési lehetőségem nem igen adott, az egyik legjobb és legújabb idegen szavak szótárát Tolcsvai szerkesztette lexikográfiai munkát (Tolcsvai 2007a) használtam az összehasonlítás alapjául, mivel ez a szótár nagy mennyiségű nyelvi anyagot tartalmazó elektronikus korpuszokra (MNSZ, Magyar Történeti Korpusz) is alapozva szerkesztette meg a szócikkeit.

2. A magyarországi köznyelv és a kisebbségi magyar nyelvváltozatokban adatható idegen szók és kölcsönszók egyik leggyakoribb jelentésbeli eltérése abban mutatkozik, hogy a határon túli nyelvváltozatokban a **szűkebb, specifikusabb denotatív jelentésekkel** találkozunk. Ezek a szűkebb fogalomkörű jelentések rendszerint a többségi nyelvből származnak, másodlagos jelentéskölcsönzéssel. A vizsgálatok azt jelzik, hogy többféle módon is érvényesül a szűkebb denotatív értékű jelhasználat.

Az egyik leggyakoribb formája abban nyilvánul meg, hogy a közmagyar vagy magyar szaknyelvi jelentések nem közismertek a kisebbségi régióban, az adott kölcsönszavaknak többnyire csak egy jelentése elterjedt. Amint ezt az 1. táblázat adatai szemléltetik.

1. táblázat. Szűkebb jelentésben elterjedt lexémák az erdélyi magyar nyelvváltozatokban

Lexéma	Köznyelvi vagy szaknyelvi jelentés(ek)	A kisebbségi magyar nyelvváltozatban lejegyzett jelentés	Az etimon jelentése(i)
<i>detasál</i>	1. 'csapatot előre küld'; 2. 'értékpapír szelvényeit levágja'	'ideiglenesen áthelyez'	r. a <i>detaşa</i> 'ua.' ⁶⁴
<i>indexál</i>	'valorizál, a pénzromlás mértékét hozzáadva számol ki valamely értéket'	'alpbért kiegészít (az infláció függvényében)'	r. a <i>indexa</i> 'ua.'
<i>inspekció</i>	1. 'ügyeletes szolgálat (pl. kórházban)'; 2. 'felügyelet, felvigyázás'; 3. 'megfigyelés'	'hivatalos ellenőrzés iskolákban, hivatalokban, nagyvállalatoknál'	r. <i>inspecție</i> 'hivatalos ellenőrzés'
<i>talon</i>	1. 'szelvény, szelvényutalvány', 2. 'letét (kártyajátékban)', 3. 'tartalék, vésztartalék'	'forgalmi engedély'	r. <i>talon (de înscriere)</i> 'ua.'
<i>tituláris</i>	'címzetes'	'(tanári) állásban véglegesített pedagógus'	r. <i>/profesor/ titular</i> 'ua.'

⁶⁴ A román nyelvi jelentéseket az akadémiai román értelmező szótárban, a DEX-ben ellenőriztem (Dex 1998.)

A kisebbségi magyar nyelvváltozatokban olyan jelentésgyarapodással is találkozunk, amelyekben az új jelentés a jelölt fogalom tekintetében szűkebb körű ugyan, mégsem tekinthetjük egyértelműen jelentésszűkülésnek, mivel a szó más jelentései is ismertek és használtak: ilyen a *formál* '(telefonszámot) tárcsáz', illetve a *kód* 'postai irányítószám'. Az ilyen eseteknél minden bizonnyal olyan román nyelvi hatással van dolgunk, amelyeknek forrásai kollokációs szerkezetek, mivel román ekvivalensük ilyen jellegű nyelvi szerkezet: r. *a forma număr* 'telefonszámot tárcsáz', *cod poștal* 'postai irányítószám'.

Előfordul, hogy egy adott lexémának azért mondhatjuk, hogy szűkebb a fogalmi köre, mert az adott regionális köznyelvben csak egy bizonyos jelentésében elterjedt, más jelentései kizárólag szaknyelvekben jelentkeznek, nem közismertek. Ilyen például a *rekuperáció*, amely az erdélyi magyar beszélők számára elsődlegesen 'orvosi rehabilitáció' jelentésű, és csak a kémiai vagy fizikai szaknyelvben szerepel 'vegyi és technológiai folyamatokban egyes anyagok visszanyerése, illetve energia-visszanyerés' értelemben.

Egy másik formája a szűkebb jelhasználatnak a poliszém lexémák konkrétabb fogalomkörökkel való gazdagodása. A *kabinet* szó például Felvidéken 'kutatóintézeti részleg, szakosztály' és 'valamely intézmény módszertani részlege, szakosztálya' jelentésben is használatos a közmagyar jelentések mellett.

3. A másik leggyakoribb szemantikai jelenség abban mutatkozik meg, hogy a többségi nyelv hatásának köszönhetően **új jelentésekkel gyarapodik** egy olyan lexéma, amely a kisebbségi nyelvváltozatban is többértelmű, poliszém jellegű. Tehát ilyen esetben a többértelmű hangalak jelentésgyarapodása egyértelműen az államnyelv hatásával magyarázható (2. táblázat).

Megjegyzendő, hogy a közmagyar és a kisebbségi magyar nyelvhasználati különbségek olykor nemcsak a denotatív jeletés módosulásában mutatkozik meg, hanem a nyelvi regiszter tekintetében is, hiszen a táblázatban szereplő *diffúzor* vagy a *kalorifer* Magyarországon kimondottan szaknyelvi jellegű, Erdélyben pedig már-már köznyelvnek minősíthető.

2. táblázat. A többértelmű, idegen eredetű szók jelentésgyarapodása az államnyelvi hatás következtében

Lexéma	Köznyelvi jelentés	Az erdélyi magyar nyelvváltozatokban lejegyzett újabb jelentés	Az etimon jelentése(i)
<i>blokk</i>	1. 'vmely összetett szerkezet egység'e; 2. 'tömb, nagyméretű test'; 3. 'előregyártott épületem'; 4. 'ház-tömb, házak csoportja'; 5. 'jármű áthaladását megakadályozó berendezés'; 6. 'vasúti pályán térbiztosító berendezés'; 7. 'író-tömb, jegyzet-tömb', 8. 'egyszerű számla'; 9. 'bélyegsorozat'; 10. 'pártok szövetsége'	'panelház; tömbház'	r. <i>bloc</i> 'ua.'
<i>butélia</i>	1. 'hosszú nyakú palack'; 2. 'pálinkás- v. borosüveg'	'palack, gázpalack'	r. <i>butelie</i> 'ua.'
<i>diffúzor</i>	1. 'csövezeték'; 2. 'átlátszó felület'	'hangszóró'	r. <i>diffuzor</i> 'ua.'
<i>diploma</i>	1. 'birtokadományozó oklevél'; 2. 'díszes hatósági oklevél'; 3. 'felsőfokú szakképzettséget igazoló oklevél'	1. 'elismerő oklevél' 2. 'iskolai bizonyítvány'	r. <i>diploma</i> 'ua.'
<i>kabinet</i>	1. 'kisméretű szoba'; 2. 'kabinetszekrény'; 3. 'szakterem'; 4. 'kormány testülete'	'rendelőintézet, orvosi rendelő'	r. <i>cabinet (medical)</i> 'ua.'
<i>kalorifer</i>	1. 'épület központi légfűtéses berendezése'; 2. 'kaloriméter működéséhez szükséges, ismert hőmennyiség átadására alkalmas eszköz'	'(melegvízzel működő) fűtőtest'	r. <i>calorifer</i> 'ua.'
<i>kancellár</i>	1. 'miniszterelnök, kormányfő'; 2. 'magas rangú állami vagy egyházi tisztségviselő'	'egyetemi tudományos titkár'	r. <i>cancelar(ul) universităţii</i> 'ua.'
<i>lektor</i>	1. 'olvasókanonok'; 2. 'szövegszerkesztő'; 3. 'kéziratosokat véleményező személy'; 4. 'idegen nyelvet oktató tanár egyetemen vagy főiskolán'	'egyetemi adjunktus'	r. <i>lector universitar</i> 'ua.'

Olykor a poliszém alak több jelentéssel is gyarapodik, amit ezt a *komplex* szó használatában tapasztalhatjuk. Az *Idegen szavak szótára* (Tolcsvai 2007a) a *komplex* következő jelentéseit tartja számon:

1. 'összetett, sokrétű', 2. 'átfogó', 3. 'több tudományág módszereit egyesítő'. A Ht-online lexikai adatbázisban pedig a következő szócikket találjuk:

komplex

1. *Ép Okt Er*⁶⁵ (id) (közh) (köz) olyan (kül. diákszállókból álló) épületcsoport, ahol étkeзде és más közellátási intézmény is van ♠ *Er Kiadós zuhany után, hajnalra értünk haza a diáknegyedbe, valami hatalmas kerülővel (valahol a 3-as majd 7-es villamos vonalán, Sági út, Gyiroki út, Stadion – onnan szivárogtunk be a komplexbe).* (lektur.transindex.ro)

2. *Ép Ker Er* (id) (közh) (köz) többféle üzletből álló kereskedelmi egység.

3. *Ép Ker Műsz Er* (id+nép) (közh) (köz) több műhelyt magában foglaló szolgáltató egység.

4. *Vegy Er* (isk) (szak) (köz) komplex vegyület ♠ *11 óra alatt kb. 100 000 m³ szennyezett víz folyt ki, amely nagy koncentrációban tartalmazott cianidokat és cianidkomplexeket.*

A román nyelvi hatást az jelzi, hogy a román a *complex* főnévnek 'a közös célt szolgáló épületcsoport' jelentése közismert (DEX, 1998).

Ebből az adatsorból is jól látható, hogy nemcsak új, más jelentésekről van szó, hanem szófajváltásról is, hiszen a *komplex* a magyar köznyelvben mellékévi használatú az erdélyi regionális köznyelvben pedig főnévi értékben is gyakran előfordul.

A jelentésgyarapodás olykor csak egy újabb jelentésárnyalat megjelenésében észlelhető, amit az a *konveniál* ige használata mutatja, amely a közmagyar 'tetszik vmi, vkinek vmi a kedvére van' jelentés mellett Erdélyben előfordul 'összhangban van valamivel' jelentésben is, amint azt az internetes adatbázis példamondata is megerősíti: „...*(a) terv egyúttal konveniál a szabad identitásválasztás modern politikai eszményével*”.

4. A jelentésbeli különbségeknek másik nagy csoportja a **metonimikus viszonyba állítható fogalmi eltérések**. Itt sem a magyarban létrejött jelentésekről van szó, hanem inkább más nyelvből származó jelentéskölcsönzésről, amint ezt a 3. táblázat adatai jelzik.

⁶⁵ A ht-online lexikai adatbázis felségjelzései a következők: *Er*: Erdély, *Fv*: Felvidék, *Ka*: Kárpátalja, *Va*: Vajdaság, *Őr*: Órvidák, *Hv*: Horvátország, *Mv*: Muravidék.

3. táblázat. Fogalmi érintkezéssel minősíthető jelentésbeli különbségek a közmagyar és a kisebbségi magyar nyelvváltozatok szóhasználatában

Lexéma	Az idegen szavak szótárában szereplő jelentések	Kisebbségi magyar nyelv-változatokban lejegyzett jelentés és államnyelvi hatást jelző etimon	Példamondat
<i>katedra</i>	'tantermi dobogó és tanári asztal'	'tanári állás' r. <i>catedră</i> 'ua.'	<i>A tagozat megszűnése három pedagógus katedráját érinti, akiket már áthelyeztek más falusi iskolákhoz.</i> (Er)
<i>kollektív</i>	1. 'halmazból álló'; 2. 'közös, együttes, egy csoportra, közösségre jellemző, azok tagjai által elfogadott'; 3. 'általános, mindenre kiterjedő'	1. 'közösség, osztályközösség, munkaközösség'; 2. 'mezőgazdasági termelőszövetkezet, téesz' r. <i>colectiv</i> 1. 'csoport, közösség', 2. 'téesz'	<i>Dolgozni kellett a kollektívben, 1 lej 50 bani volt egy napra a bér.</i> (Er)
<i>konszignáció</i>	1. 'kimutatás, jegyzék'; 2. 'vmit engedélyező aláírás'; 3. 'írásbeli utasítás áruk eladására, átadására vagy megőrzésére'; 4. 'letét, bizomány'	'bizományi bolt' r. <i>consignație</i> 'ua.'	<i>Itt ez a kisebb óra, amit Nagyváradon vettem, még a régi rendszerben, egy konszignációban.</i> (Er)
<i>brigád</i>	'munkacsapat, munkacsoport'	1. 'társadalmi munka' 2. 'alkalmi munka' szl. <i>brigáda</i> 'ua.'	1. <i>Amikor 1992-ben szétzedtük az öreg kultúrházat, naponta 50-60 ember jött brigádra.</i> (Fv) 2. <i>Kisegítő munkaerőket brigádra felvesznek egy autokempingbe.</i> (Fv)
<i>delegáció</i>	'küldöttség'	'hivatalos kiszállás' r. <i>delegație</i> 'ua.'	<i>Érkezett viszont egy gyalogos delegáció, amely zárt ajtók mögött hosszasan tárgyalt az itteniekkel.</i> (Va)
<i>szatellit</i>	'műhold'	'műholdvevő készülék' <i>satelitka</i> 'ua.' ⁶⁶	<i>A szobák a parkra nyílnak, szatellittal, kábeltévével, rádióval, közvetlen vonalas telefonnal, hűtővel, és egyes szobák légkondicionálással vannak felszerelve.</i> (Fv)

⁶⁶ A szlovák nyelvi etimonok és jelentései Lanstyák István személyes közléséből származnak. Itt fejezem ki a köszönetemet értük.

Ezek a jelentésbeli eltérések olyan metonimikus viszonyokkal, fogalmi érintkezésekkel ragadhatók meg, mint **a tárgy és a tárgyhoz kapcsolódó státus érintkezése** (*katedra* 'tanári asztal' – 'tanári állás'), **a tulajdonság és tulajdonság hordozójának fogalmi kapcsolata** (*kollektív* 'egy közösségre, csoportra jellemző' – 'közösség'), **a cselekvés tárgya és a cselekvés helyének az érintkezése** (*konzignáció* 'letét, bizomány' – 'bizományi bolt') **a cselekvő és a cselekvés fogalmi kapcsolata** (*delegáció* 'küldöttség' – 'hivatalos kiszállás', **tárgyi érintkezés** (*szatellit* 'műhold' – 'műholdvevő készülék').

5. A szó fogalmi jelentésének **elvontabb, általánosabb** használatára kevés adatunk van. Ám a szemantikai természetű kontaktusjelenségek közül is tudjuk, hogy ez a folyamat sokkal ritkább más típusú jelentésmódosulásokhoz képest mivel az idegen szónak vagy az újabb keletű kölcsönzavak szemantikai meghonosodására nagyobb mértékben jellemző a jelentésspecializálódás, mint az eredeti jelentés általánosabbá vagy elvontabbá válása (Benő 2004a). Ebbe a ritkábban érvényesülő szemantikai viszonyba sorolhatjuk a kisebbségi nyelvváltozatokban használt *licencia* és a *grafikon* szavak jelentésének viszonyát a közmagyarnak tekinthető jelentésekhez (4. táblázat). Itt is a többségi nyelvből (ebben a két adatban az ukrán és a románból) származó jelentésekkel találkozunk.

4. táblázat. Idegen eredetű szók elvontabb, általánosabb használata a határon túli magyar nyelvváltozatokban

Lexéma	Az Idegen szavak szótárában szereplő jelentések (Tolcsvai 2007a)	Kisebbségi magyar nyelvváltozatokban lejegyzett jelentés	Példamondat
<i>licencia</i>	1. 'szabadalom'; 2. 'gyártási engedély'; 3. 'autóversenyző vezetői engedélye'	'engedély'	<i>Egy új szak indul, az erdőmérnöki, amelyre már megérkezett Kijevből a licencia. (Ka)</i>
<i>grafikon</i>	grafikon: 1. 'mennyiségi viszonyokat, összefüggéseket szemléltető ábra'; 2. 'munkarendet, menetrendet időpontokra lebontva ábrázoló rajz'	'menetrend'	<i>A fogyasztókat grafikon szerint kapcsolják a hálózatba. (Ka)</i>

A dokument a Magyarországgal szomszédos kisebbségi régiók mindegyikében használatos 'dokumentum', illetve 'hivatalos irat' értelemben,

míg Magyarországon – az internetes adatok szerint – túlnyomórészt informatikai értelemben ’adatállomány’ jelentésben fordul elő. Itt a szó kisebbségi magyar változatokban jelentkező általánosabb használata a forrásnyelvek különbségével is magyarázható, hiszen Erdélyben, Felvidéken, Kárpátalján és a Vajdaságban a román, a szlovák, az ukrán és a szerb hatása erősíti ennek a hangalak- és jelentésváltozatnak a használatát, míg az informatikai szaknyelv részeként az angol hatásának köszönhető bizonyos mértékű elterjedése.

Hasonló módon a *kamion* Erdélyben, a Vajdaságban és Horvátországban általánosan használható mindenféle tehergépkocsi megnevezésére, míg a magyarországi köznyelvben ’távolsági áruszállításban használt, nagy, zárt rakterű tehergépkocsi (T.I.R.)’ jelentésű. A határon túli magyar nyelvváltozatok általánosabb denotatív értékének az oka ebben az esetben is a többségi államnyelv jelentésrendszerében keresendő.

6. Olykor a külső régiók nyelvhasználatában jelentkező idegen szók **értékjelentés** tekintetében különböznek a szélesebb körben ismert jelentésekhez képest. Ez a folyamat leginkább pejoratív irányba történő jelentésmódosulásban jelentkezik. Így a *voluntarisztikus* Erdélyben és Felvidéken nemcsak az ’akaratot előtérbe helyező ember’-t jelöli, hanem ’önkényes(kedő) ember’-t is. Hasonlóképpen a felvidéki adatok szerint a *benevolens* nem mindig ’jóindulatú, jóakarátú személy’-re utal, hanem ’elnéző, engedékeny ember’-re is. Ugyanígy a *flegma* valamennyi kisebbségi régióban ’nagyképű személy’ jelentésben is használt az általánosan elterjedt ’közömbös’; ’hidegvérű’; ’egykedvű, nyugalmból nehezen ki-mozdítható személy’ jelentés mellett. Ugyanezt tapasztaljuk a *fond* lexéma használatában mutatkozó különbségek vizsgálatánál. A szó Erdélyben, Felvidéken, Vajdaságban, Kárpátalján és Horvátországban ’pénzalap’ jelentésben is előfordul, és nem csak szaknyelvi regiszterekben, míg a magyarországi nyelvhasználatban kimondottan szaknyelvi jellegű és ’levéltári egység, irategyüttes’ jelentésben adatható.

7. Ugyanannak a hangalaknak a magyarországi és a külső régióbeli magyar nyelvhasználatban **nagymértékben eltérő, különböző fogalmi jelentésben** való megjelenésére viszonylag kevés adatunk van. Ilyen a *blattol*, amely Magyarországon 1. ’zenedarabot első látásra lejátszik v. elénekel kottából’, 2. ’kártyázik’ jelentésben használatos, míg az erdélyi nyelvhasználatban akkor fordul elő, ha arra kíván a beszélő utalni, hogy valaki ’érvényes menetjegy nélkül utazik’. A jelentésbeli különbség értelmezésében egy

ugyanolyan jelentésű román kollokációs szerkezet (*a face blat*) hatását feltételezhetjük. Ugyanígy a *diéta* a Felvidéken és Órvidéken ’napidíj’ jelentésű, míg a közmagyarban ’meghatározott egészségügyi szempontok szerint előírt étrend’. A különbség a külső régiók hagyományőrzőbb természetével is összefüggésben van, hiszen a *konduktor* Kárpátalján ’jegyellenőr (tömegközlekedési járaton, helyi érdekű vasúton)’ jelentésű, míg Magyarországon ez a jelentés elavultnak minősíthető, de megjelenik más értelemben – igen nagy számban az internetes adatok szerint – ’mozgássérültekkel foglalkozó gyógypedagógus, gyógytornász’ jelentésben.

Az azonos hangalakú lexémák eltérő denotatív értékű használata a különböző regiszterekbe való tartozásra is utalhat. Ezt jelzi a *komposztál* ige erdélyi népnyelvi jelentése: ’(lyukasztással) vonaljegyet kezel a buszon’ és a magyarországi, főleg a mezőgazdasági szaknyelvi jelentésvonatkozása: ’(szárazföldi, kerti hulladékot) komposzt készítése céljából (földdel, műtárgyával keverve) rétegesen lerak és nedvesítve érlel’.

8. A kisebbségi helyzetben használt magyar nyelvváltozatokban számos olyan hangalakvariánssal találkozunk, amelyek a hangszerkezet szempontjából igen közel állnak a közismert idegen szavakhoz, mégis sokszor nehéz eldönteni, hogy **alakváltozatokkal** van dolgunk vagy pedig egy másik szóval. Ennek a kérdésnek a tisztázása, amint látni fogjuk, a szemantikai viszonyok feltárását is érinti, és általános nyelvészeti tanulságai is vannak. A továbbiakban ezeknek a különböző fokú rokonságokra és ezek problematikus viszonyára találunk adatokat.

Az alábbi párhuzamos adatokat bizonyára alakváltozatoknak tekinthetjük, mivel jelentésük megegyezik, és származásuk is közvetett vagy közvetlen módon ugyanarra az etimonra megy vissza:

gripa ’meghűlés, influenza’ (Er, Va, Hv, Mv) – *grippé* ’ua.’
deczió ’végzés, jogi döntés’ (Er) – *decízió* ’ítélet, határozat, döntés’
budzset ’költségvetés’ (Er, Va, Hv) – *büdzsé* ’költségvetés’
doszár ’irattartó, dosszié’ (Er) – *dosszié* ’irattartó’
dóza ’adag’ (Er, Va) – *dózis* ’ua.’

Ám vannak olyan alakváltozatok, ahol kisebb mértékű különbségeket találunk a hasonló hangalakú szavak jelentésszerkezetében, a kisebbségi nyelvváltozat többletjelentéssel gyarapodott, vagy pedig némileg általánosabb jelentésárnyalatú a köznyelvi hasonló hangalakú és jelentésű párjához képest:

bufet 1. 'falatozó, talponálló' (Er, Va, Ka); 2. 'kocsma' (Er) – *büfé* 'talponálló'

bilánc (Er) 1. 'egyenleg'; 2. 'cégek évi pénzügyi kimutatása' – *bilanz* 'vagyonmérleg, mérleg'

borderó 'kimutatás, kísérőjegyzék' (Er) – *bordereau* 'értékpapírok jegyzéke'

delegát (Fv) 'futballmérkőzés főellenőre' – *delegátus* 'megbízott, kiküldött hivatalos személy'

kontakt (Fv) 1. 'elektromos érintkezés'; 2. 'összeköttetés, kapcsolat'; 3. 'elérhetőség' – *kontaktus* 1. 'elektromos érintkezés'; 2. emberi kapcsolat; 3. segítő kapcsolat, protekció

Az ilyen esetben a jelentések összefüggnek, és éppen úgy lehet osztályozni őket, mint egy többértelmű, poliszém hangsor vizsgálatakor. Kérdéses, hogy az ilyen jellegű, hasonló alakú, de jelentésben némileg különböző szóalakokat alakváltozatoknak tekinthetjük-e, lévén, hogy az alakváltozatok esetében a hagyományos megközelítésben a fogalmi jelentések azonossága magától értetődő feltétele annak, hogy alakváltozatokról beszéljünk.

Az alakváltozatoknak látszó lexémák jelentéskülönbsége azonban olyan nagy mértékű is lehet, hogy a hasonló hangalakú lexémákat külön szavakként kell számon tartanunk, amint azt alábbi adatok jelzik:

kartella 1. 'élelmiszerjegy, étkezdei jegy' (Er); 2. 'a mobiltelefon feltöltőkártyája' (Er) – *kartell* 1. 'kereskedelmi vállalkozások közötti megállapodás a piac felosztásáról'; 2. 'megegyezés (pl. az államok között)'

Mindez azt jelzi, hogy az alakváltozatok és a hasonló hangalakú, de többé-kevésbé eltérő szavak elkülönítése a konkrét adatok szintjén problematikus, és jogosan feltételezhetjük, hogy skálaszerű, fokozatos átmenet van a két jelenség között, mivel olyan olyan lexikai egységeket is találunk, amelyek alakváltozatoknak tűnnek, de jelentésük némileg eltérő lehet. Az azonban továbbra is kérdés, hogy az ilyen adatokat alakváltozatoknak tekinthetjük-e, lévén, hogy nem elégíti ki a klasszikus értelemben vett alakváltozatnak azt a kritériumát, hogy a denotatív jelentések azonosak legyenek (mint például a *fen* - *fönt*, *veder* - *vödör* esetében).

9. Következtetés. A Kárpát-medencei kisebbségi magyar nyelvváltozatok és a közmagyar idegenszó- és kölcsönszóhasználatában a különb-

ségek bizonyos szemantikai viszonyokba rendezhetően leírhatók, és ezek a különbségek rendszerint a többségi nyelvekből származó szemantikai hatásként értelmezhetők. Az adatok ugyanakkor azt is jelzik, hogy a külső régiók magyar nyelvváltozatainak leggyakrabban használt idegen és kölcsönszó rendszere nem különül el élesen a magyarországi nyelvhasználatól, és számos párhuzamos jelenséggel találkozunk a különböző nyelvi hatásoknak kitett magyar nyelvváltozatok között.

[Benő Attila 2009. In: Borbély A. – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó, 25–36.]

Magyar szaknyelv és szakstílus Magyarország határain túl (Szabó Mihály Gizella 2010)

Bevezetés

Amint a cím is utal rá, jelen tanulmány témája a határon túli magyar közösségeken belüli szaknyelvhasználat. A téma azonban némi pontosításra szorul, mégpedig elsősorban abban a tekintetben, hogy a határon túli magyar közösségek alatt a Kárpát-medencei magyar közösségeket értem, vagyis ebben az írásban nem térek ki a világon egyéb országokban élő szórványokra. Ennek egyrészt az az oka, hogy a szaknyelvhasználatról csak az említett őshonos kisebbségi közösségekből vannak tapasztalataim és példáim, a másik ok pedig az, hogy a többi egyéb közösségben – éppen szórvány jellegük miatt – még kevésbé vannak meg annak a feltételei, hogy e közösségek tagjai egymással szakmai kérdésekről rendszeresen magyarul társalognanak. Az előző mondatokból az is kitűnt, hogyan értelmezem a kisebbségi szaknyelvhasználatot: a kisebbséghez tartozó személyek által elsősorban az adott kisebbség tagjaihoz szóló, az adott kisebbség tagjai között zajló – írásbeli és szóbeli – magyar nyelvű szakmai tárgyú kommunikációt vizsgálom. Ezt azért tartom fontosnak megemlíteni, mert a határon túli (erdélyi, kárpátaljai, szlovákiai, délvidéki, muravidéki, örvidéki) magyar kisebbségi közösségek tagjai között vannak olyan szakemberek, tudósok, akik rendszeresen publikálnak Magyarországon, írásaik a magyarul olvasó szakmai közönséghez szólnak. Ezek a szakemberek vagy elsajátították az adott szakterületre jellemző magyarországi szakmai stílust, vagy írásukat a magyarországi szerkesztők a magyarországi normáknak megfelelően módosították (ha szükségesnek látták), vagyis a tőlük megjelent szövegek témánk szempontjából atipikusak és irrelevánsak.

A témával foglalkozó szakirodalom a magyar szaknyelv(ek) határon túli helyzetét meglehetősen borúlátóan ítéli meg, rámutatva arra, hogy a határon túli magyarok jelentős része közép- vagy felsőfokú szakmai képzésben a többségi lakosság nyelvén részesül, a munkahelyén és a közéletben nagyrészt a többségi nyelvet kénytelen használni, ezért saját szakmáját magyar nyelven még akkor sem nagyon gyakorolhatná, ha „tökéletesen” bírná az adott szaknyelvet.

A kisebbségi magyar közösségekben valóban a magyar nyelv funkcionális térvesztésének vagyunk szemtanúi, és ez a térvesztés

elsősorban a szaknyelveket érinti, nem érthetünk azonban egyet azzal a leegyszerűsítő megállapítással, hogy „[A] határokon túli magyar nyelvvaltozatokban gyakorlatilag eltűnnek a magyar szaknyelvek, mert a magyar nemzetiségűek a szaknyelvi kommunikációt már államnyelven tanulják meg” (Balázs G. 2003: 9). A határokon túli magyar közösségekben nem tűnt el a szaknyelvek használata, csak éppen kevesebb szakterületet érint, és némiképp más jellemzői vannak, mint Magyarországon.

A tanulmányban a továbbiakban a szaknyelvekkel és a szaknyelvhasználattal kapcsolatos határon túli (ezen belül főleg a szlovákiai) helyzetet mutatom be, mégpedig az alábbi altémák szerinti bontásban:

1. a szaknyelvek elsajátításának intézményes lehetőségei – a középfokú szakoktatás, valamint felsőoktatás általános helyzete a Kárpát-medencei magyar kisebbségeknél;

2. a szaknyelvek elsajátításához szükséges, használatukat elősegítő források – tankönyvek és szakszótárak –, valamint a szakfordító- és szaktanárképzés;

3. szaknyelvhasználati színterek kisebbségi helyzetben;

4. a határon túli szakszövegek néhány jellemző jegye;

5. szaknyelvi nyelvtervezés kisebbségi helyzetben.

1. A szaknyelvek elsajátításának intézményes lehetőségei a határon túli magyar közösségekben

A nagyrégiókban (Szlovákia, Erdély, Kárpátalja, Vajdaság) magyar tannyelvű általános iskolába járó magyar tanulóknak lehetőségük van arra, hogy a tudományok alapszókincsét anyanyelvükön elsajátítsák, ugyanis néhány tantárgy kivételével – mint pl. Erdélyben Románia történelme és földrajza – felső tagozaton mind a társadalom-, mind a természettudományokat magyar nyelven tanulják. Ez a magyar nemzetiségű és anyanyelvű tanulóknak régióként eltérő arányban mintegy 80 %-ára érvényes. Az államnyelvű iskolába járó 15–20% természetesen semmilyen magyar nyelvű képzésben nem részesül. A kiségiókban (Horvátország, Muravidék, Órvidék) ennél rosszabb a helyzet, mert a felső tagozaton rendszerint többségi vagy kétnyelvű oktatás zajlik, ez utóbbi esetben meghatározó a többségi nyelv, és a magyar fokozatosan a háttérbe szorul (Szlovénia I. Bernjak 2008).

Középfokon minden régióban csökken a magyarul tanulók száma, ennek oka elsősorban a nem megfelelő szakképzési kínálat, emiatt pl.

Erdélyben vagy Kárpátalján a diákok többsége általános műveltséget nyújtó középiskolába, liceumba, gimnáziumba jár (Szlovákiában ez csak 30%), és aránylag magas az iskolai tanulmányokat tovább nem folytató, az iskolarendszerű képzésből kilépő tanulók száma is. Minden régióban magas (néhol a szakoktatásban részt vevő középiskolai tanulóknak az 50%-a vagy annál több) azok aránya, akik többségi nyelvű szakközépiskolában vagy szakiskolákban folytatják tanulmányaikat. Ennek egyik oka – mint említettük – a középfokú szakképzést jellemző szűk szakmai keresztmetszet és a regionális eltérések. Az előbbi azt jelenti, hogy az adott országokban kisebbségi nyelven (esetünkben magyarul) jóval kevesebb szakmát lehet anyanyelven tanulni, mint a többségi nyelven. Szlovákiában szakközépiskolában például műszaki, közgazdasági, mezőgazdasági, óvopedagógiai, egészségügyi szakirányokat lehet teljes mértékben vagy részben magyarul is tanulni. A szakmunkásképzőkben hasonló a helyzet, elsősorban építő-, élelmiszer- és vendéglátó-ipari, ruhaipari, valamint mezőgazdasági szakmákat oktatnak részben magyarul. Erdélyben 1999-ig a szaktantárgyakat csak románul lehetett oktatni, azóta javult a helyzet, sok helyütt azonban a szaktanárok a nem megfelelő magyar nyelvű kompetenciájuk miatt nem vállalják a magyar nyelvű oktatást (Péntek 2001). Kárpátalján a 14 szakképző iskola közül ötben van magyar tagozat is, nagyrészt hasonló kínálattal, mint Szlovákiában (Beregszászi et al. 2001: 46). A Vajdaságban 23 szakképző iskolában lehet magyarul is tanulni, bár a magyar nemzetiiségű tanulók száma fokozatosan csökken, elsősorban a szakiskolákban, azaz szakmunkásképzőkben. A határon túli magyar középfokú szakképzésről elmondható, hogy nem tartozik a magyarok által preferált formákhoz (Csete et al. 2009: 17).

Felsőfokon még tovább szűkülnek a magyar nyelvű oktatás lehetőségei: Erdély kivételével – ahol például Marosvásárhelyen magyar nyelvű orvostudományi képzés is folyik – a legtöbb régióban a magyar nyelvű oktatás a legutóbbi időkig a pedagógusképzésre korlátozódott. Az utóbbi években szinte mindenhol próbálják kibővíteni a felsőfokú szakképzést, így Szlovákiában és Erdélyben van magyar nyelvű közgazdász képzés, a nagyrészt régiókban mezőgazdasági mérnököket és informatikusokat is képeznek magyarul. A felsőfokú szakképzési kínálat bővítésében – elsősorban a múlt század kilencvenes éveiben – fontos szerepet játszottak egyes magyarországi felsőoktatási intézmények (pl. a Corvinus Egyetem, a Gábor Dénes Műszaki Főiskola, a Kecskeméti Kertészeti Főiskolai Kar, a tatabányai

Modern Üzleti Tudományok Főiskolája), amelyek székhelyen kívüli képzést indítottak több határ menti magyarlakta városban. A rendszerváltozás után több, a többségi nyelven tanuló diáknak van lehetősége arra, hogy Magyarországon részképzésen vegyen részt, és folyamatosan nő a Magyarországon továbbtanulók száma is. Ez utóbbi csoportba tartozó fiatalok jelentős része azonban nem tér vissza hazájába, tehát a magyar szaknyelvet nem terjeszti otthon.

2. Tankönyvek és szakszótárak, szaktanárképzés

A szaknyelvoktatás szempontjából az egyik leginkább kritikus momentum az, hogy a ritka kivételektől eltekintve a magyar tannyelvű iskolákban mind a közismereti, mind a szaktantárgyakat államnyelvből fordított tankönyvből oktatják. A szlovákiai tapasztalat azonban azt mutatja, hogy egyes szakmák esetében már le sem fordítják a tankönyvet, mert az alacsony diáklétszám miatt a kiadás nem rentábilis. A tankönyvvé nyilvánítás előtt a kéziratot megadott szempontok szerint értéklik, minőségét ellenőrzik, erre azonban csak az eredeti kézirat jóváhagyása előtt kerül sor, a fordított tankönyvet még optimális esetben sem vizsgálja részletekbe menően senki sem, legfeljebb a szakszóhasználatot nézi meg a szerkesztő vagy a lektor(ok). Ennek nyilván az a laikus vélekedés az oka, hogy ha az eredeti szöveg megfelel az értékeléskor alkalmazott kritériumoknak, akkor ez a fordításra is érvényes. Holott könnyen belátható: az eredeti és a fordított szöveg nem ugyanakkor a célcsoportnak készül, ezért ha a fordítás nyelvi színvonalától eltekintve csak az egyéb, elsősorban tartalmi és didaktikai szempontokat nézzük is, az ugyanazon tartalmú szöveg a két célcsoportnál eltérő hatást vált és válthat is. A tágabb politikai-társadalmi környezet azonos ugyan a többségi és magyar tanulók esetében, a mikrokörnyezet, valamint a nemzeti identitás, az anyanyelv meghatározta előismeretek azonban eltérőek. A szlovák/román/ukrán stb. tankönyveket szlovák/román/ukrán anyanyelvű, a szlovák/román/ukrán társadalomban szlovákként /románként/ukránként szocializálódott szerzők szlovákul/románul/ukránul beszélő és szlováknak/románnak/ukránnak szocializálódott diákoknak írják. A magyar anyanyelvű és magyarnak szocializálódott gyermekek tehát olyan tankönyvből tanulnak, amely magyar nyelven ugyan, de más perspektívából mutatja be az adott témát, ami egyes tantárgyak esetében különösen problematikus lehet, ilyen például a történelem, a földrajz vagy a honismeret.

Az „egyperspektívájúság” általános hiányossága azonban az, hogy valójában figyelmen kívül hagyja a nem szlovák/román/ukrán stb. identitású és anyanyelvű tanulók eltérő háttértudását és bővebb nyelvismeretét, nem aktivizálja azt és nem épít rá. Így például kiegészítő szakirodalomként csak többségi nyelvű műveket említene a tankönyvek, csak többségi nyelvű (írott, újabban elektronikus) forrásokra utalnak. A magyar iskolába járó tanulók jól tudnák hasznosítani a magyarországi forrásokat, és munkaerő-piaci esélyeiket is javítaná, ha már az iskolában megismerkednének egy-egy szlovákiai, romániai, ukrainai intézmény, jogszabály stb. magyarországi megfelelőjével.

Az eredeti magyarországi szövegek tanulmányozása nyelvileg is hasznos volna, hiszen így a diákoknak lehetőségük volna a magyar szakszóhasználatot és szakstílust szokni.

A tankönyvfordítások nagy hátránya ugyanis, hogy a forrásnyelvi szöveg szakszóhasználatát és stilizálását jelentősen korlátozza, pontosabban meghatározott irányban befolyásolja a magyar nyelvű fordítást. Ez ahhoz vezethet, hogy az adott szakterületnek bizonyos magyar(országi) szakszavai a fordításban nem jelennek meg. Így például a szlovák adójog is ismeri a *veszteségelhatárolás* fogalmát, a közgazdasági szakközépiskolák számára a szlovákiai adójogszabályokat bemutató tankönyv viszont ezt nem szakszóval, hanem verbális elemet tartalmazó körülírással fejezi ki. Ha a magyarországi szakterminológiát nem ismerő fordító ezt a körülírást fordítja le, a tanulók nem ismerik meg a *veszteségelhatárolás* szakszót, magyarországi szöveget olvasva nem azonosítják az általuk is ismert jelenséggel⁶⁷.

További gond az, hogy az azonos szakterülethez tartozó, tartalmilag egymásra épülő tankönyveket, a tankönyvcsalád tagjait esetlegesen más-más fordító fordítja, ezért a terminológiahasználat eltérő lehet, ami megnehezítheti a tananyag elsajátítását.

Mind Szlovákiában, mind Erdélyben a fordított tankönyvek elemzése azt mutatja, hogy a szolid színvonalú fordítások mellett megjelentek

⁶⁷ A *veszteségelhatárolás* azt jelenti, hogy a valamely adóévben keletkezett veszteséget az adózó a következő adóévekben érvényesítheti, azaz ennek összegével fokozatosan csökkentheti nyereségét. Az említett tankönyvben azt a folyamatot verbális elemmel fejezte ki a szerző: *odpočítat' daňovú stratu*. Ha a magyar fordító nem ismeri a *veszteségelhatárolás* szakszót, „szó szerint” így fordíthatja le az adott kifejezést: *leszámítja/kivonja a veszteséget* (az *odpočítat'* elsődleges jelentése ugyanis ez: 'leszámol, leszámít, kivon').

olyanok is, amelyeket tankönyvként nem volna szabad használni. A tankönyv célja az ismeretek szakszerű átadása, az, hogy a diák megtanulja az adott tudományterület, szakterület szakszókincsét, és elsajátítsa a szakszerű fogalmazást. Sokszor a fordítást és annak ellenőrzését olyan pedagógusok vállalják el, akik nem ismerik sem a megfelelő magyar terminológiát, sem pedig a szakstílust, sőt azt sem, milyen forrásokra támaszkodhatnak a fordításkor.

Ezzel a kérdéssel függ össze a fordítóképzés megoldatlansága, valamint a megfelelő terjedelmű és minőségű kétnyelvű szótárak hiánya is. A Magyarországgal szomszédos államok közül Ausztriában két egyetemen (Bécsben és Grazban) folyik régebb óta magyar szakpárosítással fordító- és tolmácsképzés (Törzsök 2008: 125), a többi országban csak a rendszerváltozás után indultak ilyen kezdeményezések, részben a magyar kisebbség szorgalmazására. Szlovákiában a besztercebányai Bél Mátyás Egyetemen angol–magyar, francia–magyar és német–magyar szakpárosításban szerveznek fordítóképzést, a 2007/2008-as tanévtől a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karán indítottak BA-szinten magyar–szlovák fordítóképzést. Szlovéniában a Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Karán a 2008/2009-es tanévben indult ún. nyelvközi tanulmányok–magyar nyelv alapképzés, erre épül majd az MA-szintű szlovén–magyar fordító- és tolmácsképzés. Romániában a Sapientia Tudományegyetem marosvásárhelyi Műszaki és Humántudományok Karán hirdettek meg a 2009/2010-es tanévre hároméves angol–magyar, német–magyar és román–magyar fordító- és tolmácsképzést.

Lényegében mindenhol megoldatlan a hatósági (hiteles) fordítók képzése és továbbképzése, holott bizonyos szövegek esetében kötelezően őket kell felkérni. Szlovákiában magyar érettségivel és egy jogi tanfolyam elvégzésével, valamint az előírt vizsga letételével bárkiből hivatalos fordító lehet. Az általuk magyarra, ill. szlovákra fordított szövegek elemzése azt mutatja, hogy jelentős részük nem ismeri sem a jogi szakkifejezéseket, sem a jogi szaknyelvet (annak sajátosságait a két nyelvben), forrásként leginkább általános szótárakat használnak (a szlovákiai szakfordítások színvonaláról l. pl. Szabómihály 2003).

A kétnyelvű szótárak kapcsán megállapítható, hogy Románia kivételével a többi országban 1989 előtt főképp kis- és középszótárakat, illetve iskolai szakszótárakat adtak ki. Romániában viszont elsősorban a Kriterion a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben román–magyar

és/vagy magyar–román műszaki, erdészeti, jogi szótárakat is megjelentetett. A rendszerváltozás után általában tovább folytatódott az a trend, hogy a korábbi középszótárakat kiegészítve új kiadásban folyamatosan megjelentették, így minden többségi nyelvvel létezik iskolai használatra alkalmas középszótár. Egyúttal az is megfigyelhető, hogy elsősorban a magyar kisebbségi intézményekhez és felsőoktatási intézményekhez kapcsolódva több általános és szakszótár is elkészült, a legtöbb természetesen Romániában (pl. matematikai, gazdasági, orvosi, műszaki stb.), sőt ott háromnyelvű (angollal vagy franciával bővített) szótárakra is van példa. A magyar nyelvnek a hivatalos kapcsolatokban és a közigazgatásban való használatát nagyban elősegítik a jogi-közigazgatási szótárak (l. pl. Fazakas szerk. 2002; Benő és mtsai. 2004; Orosz 2005). Több régióban további szótártervek vannak a megvalósítás stádiumában. Legvégül meg kell említeni, hogy az utóbbi években az interneten megjelentek az on-line kétnyelvű szótárak (általános és szakszótárak) és adatbázisok is. A kétnyelvű szótárak színvonala változó, ez nemcsak attól függ, mennyire voltak lexikográfiaileg-lexikologiaileg képzettek a szerzők (szerkesztők), hanem attól is, mennyire voltak/vannak szinkronban a magyar szaknyelv fejlődésével (erre a problémára mutat rá pl. Misad 2007).

Az előző fejezetből kitűnt, hogy a felsőfokú képzés nagyrészt államnyelven zajlik, ezért a szakközépiskolákban oktató szaktanárok, mérnökök szinte mindegyike, a közismereti tárgyakat oktató pedagógusok jelentős része nem magyarul tanulta a szakját. Ebből adódik, hogy a fordított tankönyvi szöveg hibáit javarészt fel sem ismerik, és magyar nyelvi kompetenciájuk „megrekedt” a magyar érettségi szintjén. Az utóbbi időben több kezdeményezés indult mind Magyarországon, mind a határon túl a magyar szakértelmiség szaknyelvi továbbképzésére, államilag támogatott és rendszeres magyar szaknyelvi képzésre azonban egyik államban sem volt eddig példa. A továbbképzések kapcsán végezetül azt is meg kell említeni, hogy az államilag szervezett, sokszor európai uniós támogatással megvalósuló munkaerő-piaci át- és továbbképzések, szakmai tanfolyamok szintén többségi nyelven folynak.

3. Szaknyelvhasználati szinterek

A fentiekből kitűnt, hogy a magyar szaknyelvhasználat legfontosabb szintere határon túl a magyar tannyelvű iskola, az oktatás. Az iskolából kilépő fiatalok munkahelyükön már csak korlátozottan hasznosíthatják

a tanultakat. Erre leginkább a vállalkozóknak, magyar többségű városban, magyarokból álló munkahelyi kollektívákban dolgozó munkavállalóknak van lehetőségük, mégpedig elsősorban szóban. Az írásbeli kommunikáció döntően – intézmények között szinte kizárólag – többségi nyelven zajlik. Ennek az egyik következménye a gyakori nyelvközi (a többségi nyelv és a magyar közötti) kódváltás: a többségi nyelvű írott szövegek hatására a beszélők esetlegesen olyan szakszavakat is többségi nyelven használnak, amelyeknek magyar megfelelőjét tanulták, ismerik⁶⁸. A kódváltás nemcsak a munkahelyen belüli, hanem a szakemberek és a laikusok közötti kommunikációban is megfigyelhető.

A nem szigorúan vett szakmai nyelvhasználat egy további színtere a magyar sajtó, amely a belpolitikai történésekről, a jogszabályi változásokról tudósítva szükségszerűen számos szakkifejezést használ. Ezek a cikkek javarészt többségi nyelvű forrásnyelvi szövegek fordításai vagy azok alapján készült feldolgozások, amelyek esetenként más-más fordító, újságíró munkái, ezért a szakszóhasználatban jellemző rájuk a variabilitás (a szlovákiai magyar sajtóból származó anyagaim legalábbis ezt igazolják), amely azzal magyarázható, hogy a határon túli írott norma egyértelműen elutasítja a többségi eredetű elemek használatát, azaz a kódváltást és a közvetlen kölcsönzést (egyresen tulajdonneveket, elsősorban betűszókat és rövidítéseket kivéve). Ezért nem egy fogalom esetében a közmagyar vagy a Magyarországon használt szakkifejezés mellett akár több helyi variáns is előfordulhat, olykor egyetlen íráson belül is. Így a *társadalombiztosítási járulék* kifejezés mellett a szlovákiai magyar lapokból még ezek is adathatók: *társadalombiztosítási díj*, *szociális biztosítás*, *társadalombiztosítási jutalék*, *társadalombiztosítási elvonás*; a *cégjegyzék* mellett (vagy helyett) a *kereskedelmi jegyzék*, *cégregiszter*, *vállalati regiszter* stb. kifejezésekre is akad számos példa (a további példákat l. Szabó Mihály 2002).

A harmadik nagy terület, ahol elvileg lehetséges a magyar nyelv használata, elsősorban szintén szóban, a jogszolgáltatás és a közigazgatás. A magyar nyelv szélesebb körű használatát e területen is gátolja, hogy az

⁶⁸ Szlovákiában Lanstyák István vezetésével több szakdolgozat is született az iskolai és a munkahelyi kódváltásról. Ezekben számos olyan példa található, amikor az interjúalany először szlovákul mondja a szakszót, aztán pedig magyarul, azaz korigálja magát. természetesen, azaz nem interjúhelyzetben ezt valószínűleg nem tenné meg. (A példákat l. Lanstyák 2006).

alkalmazott törvények nincsenek magyarra fordítva⁶⁹, az iratanyag szlovák nyelvű, sok helyütt nincs elég nyelvtanilag kompetens tisztviselő, és az állam nem törődik sem a kisebbségi nyelvhasználatot lehetővé tevő törvények végrehajtásával, annak támogatásával, sem az esetlegesen magyar változatban elkészült szövegek színvonalával, a fordítók és a hivatalnokok nyelvi képzésével.

Legvégül meg kell említeni a par excellence szakmai nyelvhasználat színterét, a szakmai publikációkat. A helyi kis számú magyar szakmai közönség miatt Románia kivételével a többi határon túli magyar közösségben a legutóbbi időkig a tudományos és csak a szakmának szóló közlemények szinte kizárólag a társadalomtudományok területéről jelentek meg (elsősorban nyelv- és irodalomtudomány, történelemtudomány, néprajz, szociográfia és szociológia), azonkívül a hazai publikálási lehetőségek is nagyon korlátozottak voltak. A rendszerváltozás óta javult a helyzet⁷⁰, a társadalomtudományi publikációk túlsúlya azonban továbbra is fennmaradt. Erdélyben a más régiókénál több a publikálási lehetőség, sőt ott jogtudományi, közgazdasági, pszichológiai és szociológiai szakfolyóirat is megjelenik. A határon túli szakmai publikációk nyelvi színvonala változó, de jellemző, hogy a nem Magyarországon végzett vagy a doktori képzésben nem Magyarországon részt vevő, illetve nem magyar szakos kutatók, szakemberek írásainak stílusa a beszélt köznyelvhez áll közel, s a többségi nyelv is rányomja a bélyegét a szövegre. Példaként egy részletet idézünk a szlovák felsőoktatást bemutató tanulmányból: *„Magán főiskolák – jogi személy, szlovákiai székhellyel, mely képzés és kutatási tevékenység alapján jogosult magán főiskolaként működni, ha a Szlovák Köztársaság kormánya is jóváhagyja az állam nevében. Az állami beleegyezés nem ruházható át más személyekre és jogi helyettesekre. Finanszírozásukhoz a Minisztérium hozzájárulhat, de nem köteles.”* Az idézetben olyan szlovák kontaktusjelenségekre is van példa, mint a *főiskola* szó, melyet a szerző a

⁶⁹ Romániában a hivatalos közlöny magyar változata közli ezeket, ám a fordított szöveg alacsony színvonala miatt elvileg használhatatlanok. Szlovákiában 1997-ig jelent meg a *Verejná správa* magyar mutációja, a *Közigazgatás*, ez rendszeresen közölt teljes törvény-szövegeket vagy összefoglalókat, de a fordítások színvonala szintén elfogadhatatlanul alacsony volt.

⁷⁰ Szlovákiában az utóbbi években például a magyaroktól dél-szlovákiai régióval foglalkozó közgazdasági, gazdaságföldrajzi és környezetvédelmi közlemények is megjelentek vagy önállóan, vagy a *Fórum Társadalomtudományi Szemlében*.

szlovákiai magyar mindennapi nyelvhasználattal egyezően használ: a szlovák *vysoká škola* (szó szerint: *magasiskola, főiskola*) megnevezés az összes felsőoktatási intézmény összefoglaló neve, tehát az egyetemekre is vonatkozik. A *jogi helyettes* a szlovák *právny nástupca* „félrefordításával”⁷¹ jött létre, a jelentése valójában ’jogutód’⁷².

4. A határon túli szakszövegek néhány jellemző jegye

A határon túli szaknyelvek és szaknyelvi nyelvhasználat alaposabb vizsgálatára még nem került sor, a rendelkezésre álló (elsősorban szlovákiai, részben erdélyi) írott anyag alapján a határon túli, otthon iskolázott és otthon is dolgozó szakembertől származó átlag szakszöveg jellemző vonásai az alábbiak:

a) A köznyelvben is használatos szakszavak problémamentes használata (pl. *adó, illeték, jövedelem, költség*), a speciálisabb szakszavak és szakkifejezések nem ismerete, főként akkor, ha többségi nyelvben és a magyarban eltérő szemantikai motiváció alapján nevezték meg a fogalmat. Az elemzett szlovákiai magyar szövegekben például a *zárlat, vagyonzárlat* helyett a *nútená správa* tükörfordításának minősíthető a *kényszerfelügyelet* fordult csak elő. Az adóügyi bizonylatot kiállító elektronikus *pénztárgépet* erdélyi források *fiskális kasszagép*-nek nevezik, Szlovákiában pedig sok helyütt *certifikált pénztárgép*-ként hirdetik.

b) Szakszó helyett a köznyelvi megfelelő használata: *okmánybélyeg, építkezési*⁷³ *engedély, eljárást megállít* a szaknyelvi *illetékbélyeg, építési engedély, eljárást felfüggeszt* helyett.

⁷¹ Valójában a hasonló hangzású *zástupca* szónak van ’helyettes, képviselő’ jelentése.

⁷² Ugyanez az idézet szabatosabban megfogalmazva: „*Magán felsőoktatási intézmények: Oktatási vagy kutatási céllal alapított szlovákiai székhelyű jogi személy a kormány hozzájárulásával államilag elismert magán felsőoktatási intézményként jogosult működni. Az állami elismerés iránti kérelmet a kormányhoz az oktatási minisztérium terjeszti elő. Az engedély más jogi személyre, illetve a jogutódra nem ruházható át. A magán felsőoktatási intézmények finanszírozásához a minisztérium nem köteles hozzájárulni.*”

⁷³ Magyarországi eredetű elektronikus szövegek vizsgálata azt mutatja, hogy az *építkezési* melléknév szinte kizárólag magánéres építkezésre vonatkozó kontextusban fordul elő, pl. *építkezési kedv, építkezési láz*. Egyéb kontextusokban egyértelműen az *építési* jelző dominál, a hivatalos építési eljárással kapcsolatban pedig szinte kizárólagos a használata, pl. *építési engedély, pályázat, tender, hatóság, bírság* stb. Ugyancsak internetes adatok alapján úgy tűnik, hogy a határon túli régiókban a magyarországinál jóval gyakoribb az *építkezési* jelző, amely még olyan szókapcsolatokban is előfordul, mint az *építkezési takarékpénztár, dokumentáció, hitel, bírság*.

c) Ad hoc fordítások, ennek következtében a megnevezések nagyfokú variabilitása: a 3. pontban idézett példákon túl még egy jellemző szlovákiai példát említek, amely egyben a nem egyértelmű szaknyelvhasználat veszélyeire is rávilágít. Köztudott, hogy a szülő nőket terhességük utolsó heteiben és a szülés után, majd pedig rendszerint a gyermek hároméves koráig speciális szabadság illeti meg. Az első szabadságtípust a szlovák így nevezi: *materská dovolenka* (Mo: *szülési szabadság*), az erre az időre járó támogatás neve jelenleg *materské v. materský príspevok* (Mo: *terhességi-gyermekágyi segély*). Ezután igényelhető a másik szabadság, a *rodičovská dovolenka* (Mo: *gyermekgondozási szabadság*), az időtartama alatt kapott ellátás *a rodičovský príspevok* (Mo: *gyermekgondozási segély*). A szlovákiai magyar sajtó a nálunk szinte teljesen ismeretlen *terhességi-gyermekágyi segélyen* kívül a többi magyarországi megfelelőt használja, ezeken kívül azonban nagy számban adathozhatóak a szlovák hatásra létrejött *anyaszabadság* (a szl. *materská dovolenka* tükörfordítása), mégpedig olykor 'szülési szabadság', olykor 'gyermekgondozási szabadság', illetve az *anyasági* (l. szl. *materské*) 'terhességi-gyermekágyi segély' és 'gyes' értelemben is.

d) A magyar terminusok alaki felépítésének szabályszerűségeit figyelmen kívül hagyó, tükörfordítással létrehozott kifejezések használata, pl. a szlovák hátravetett jelzöt tartalmazó szakkifejezés lefordítása hátravetett jelzöt vagy verbális elemet (melléknévi igenevet) tartalmazó kifejezéssel, ilyen például az *illeték közterület használatáért* kifejezés (helyesen: *közterület-használati díj*), amely a szlovák *poplatok za užívanie verejných priestranstiev* fordítása. Egyébként a szlovákban és a többi környező indoeurópai nyelvben igen gyakori a hátravetett jelző terminusokban is. A szerkezet jobbra bővíthetősége hosszú, a *differentia specifica* jegyet leíró terminusokat eredményez, pl.: *poplatok (genus proximum) za vjazd do historickej časti mesta* (*differentia specifica*). Szó szerint: *a történelmi városrészbe motoros járművel történő behajtásért fizetendő* (*differentia specifica*) *díj/illeték (genus proximum)*. Ezek magyarra fordítása szinte teljességgel lehetetlen, helyettük rövidebb magyar megfelelőt kell alkotni vagy át kell venni a magyarországi megnevezést (l. *dugódíj, behajtási díj*).

e) A szöveg megfogalmazásában az indoeurópai nyelvekre jellemző megoldások, illetve a szóbeli közléshez hasonló fogalmazásmód. Elsősorban fordításokban figyelhető meg az analitizáló szerkesztésmód, például mellékmondat vagy birtokos jelzős szerkezet minősítő jelzős szintagma

vagy összetett szó helyett, továbbá az indoeurópai nyelvekre jellemző passzív szerkesztésmód fordításával kapcsolatos bizonytalanság (minderről bővebben Szabó Mihály 2005a, 2008a). A vizsgált szlovákiai magyar (eredetileg magyarul írt) szövegekben megfigyelhető, hogy a szerzők a bonyolultabb szerkezetű összetett mondatok helyett az egyszerűbb szerkezetű mondatokat, a többtagú jelzős szerkezet helyett a mellékmondatot vagy az önálló mondatot preferálják. Nézzünk erre egy rövid idézetet, amelyet azért is érdemel figyelmet, mert benne a szerzők az *amely* vonatkozó névmás helyett az *ami*-t használták: „*A kilencvenes évek második felére akkora szociális feszültség alakult ki [Szlovákiában], ami felett már nem lehetett elsiklani. A szociális feszültség kialakulásának oka elsősorban a korábbi rendszer öröksége volt.*”

5. Szaknyelvi tervezés kisebbségi helyzetben

A korábbi időkkel összehasonlítva a rendszerváltozás után lényegében minden régióban javultak a magyar szaknyelvhasználat feltételei, a további előrelépéshez azonban javítani kell a szaknyelvoktatást és rendszeresíteni kell a magyar szaknyelvi továbbképzést, illetve el kell érni, hogy magyar nyelvű át- és továbbképző tanfolyamokat is szervezzenek. Státustervezési kérdés a magyar nyelvhasználat lehetőségeinek a bővítése a közigazgatásban és a professzionális szférában. Ennek azonban meg kell teremteni a nyelvi feltételeit is: növelni kell a jó minőségű és egységes terminológiahasználatú nyilvános magyar szövegek számát, és el kell érni, hogy ezek minél több beszélő számára legyenek hozzáférhetők. Ilyen jellegű kezdeményezéssel szinte minden régióban találkozhatunk már.

Mivel a szaknyelvek, a szakterminológia esetében a nyelvi különfejlődés vagy különfejlesztés kontraproduktív volna, alapvetően a magyarországi terminológiához való alkalmazkodást, annak átvételét szorgalmazzuk. A magyarországi vagy közmagyar terminológia átvétele a természettudományokban és a legtöbb társadalomtudományban természetes. Különálló szaknyelvi tervezésre elsősorban az állami intézményrendszerhez, a közigazgatáshoz, a társadalomszervezéshez kapcsolódó szakterületeken van szükség. Jelenleg a szaknyelvi tervezésen belül a legsürgetőbb feladatok az alábbi területeken mutatkoznak: 1. közigazgatás (intézményrendszer, társadalom- és egészségbiztosítás, foglalkoztatáspolitikai, szociális ellátások és juttatások, adók és illetékek stb.); 2. oktatásügy (intézménytípusok, tanügyi igazgatás, oktatásszervezés, tantárgyak stb.); 3. gazdasági-üzleti élet

(pénzügyi szektor, szolgáltatások, kis- és nagykereskedelem: termékek, árucikkek neve, reklámok stb.); 4. Földrajzi terminológia (a szomszédos országokban található természet- és társadalom-földrajzi objektumok, egységek magyar nevének egységesítése; bővebben l. Szabómihály 2007b).

A szaknyelvi tervezés folyamata az alábbi lépéseket foglalja magában: 1. az adott határon túli és a magyar terminológiai rendszer szinkrón és diakrón összevetése fogalmi szinten (pl. az adók és illetékek rendszere, az egyes típusok megnevezése); 2. a két rendszer közötti egybeesések és különbségek azonosítása mind fogalmi, mind formai szinten (a megnevezés szempontjából az eltérő motiváció relevanciájának vizsgálata); 3. az átvehető magyarországi szakkifejezések azonosítása; 4. a kisebbségi magyar nyelvhasználatban „forgalomban levő” megnevezések státusának rögzítése (pl. hivatalos, köznyelvi); 5. a magyar rendszerből hiányzó, illetve valamilyen egyéb okból nem átvehető terminusok megalkotása (bővebben l. Szabómihály 2002); 6. a javasolt terminusok terjesztése.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy már most is vannak regionális eltérések a szaknyelvek területén (l. pl. Molnár Csikós 2007), a szabályozott regionalizálódás valószínűleg nem zavarja a magyar–magyar megértést, viszont helyben megerősítené a magyar nyelv használatát, pozícióit, gyakorlati értékét és presztízsét, amelyek köztudottan asszimilációt lassító tényezők.

[Szabómihály Gizella 2010. In: Dobos Csilla szerk. *Szaknyelvi kommunikáció*. Miskolc–Budapest: Miskolci Egyetem – Tinta Könyvkiadó. 2010. 205–216.]

Változatok és változások a mai magyar nyelvben

(Péntek János 2010)

1. Ezt az esztendőt, 2009-et, azért tekintjük, azért tekinthetjük a *Magyar nyelv évének*, mert erre az évre esik a magyar nyelv és művelődés történetének több jeles évfordulója, kiemelten Kazinczy Ferenc születéséé is. Magam nemrég egy irodalmi folyóiratban tekintetem át az idei évfordulók szempontjából az elmúlt közel ötszáz évet Sylvester János Grammatikájának 470 évétől Benedek Elek születésének és az Erdélyi Múzeum-Egyesület létrejöttének 150 éves évfordulójáig (Péntek 2009.). Ebben az áttekintésben, némi erdélyi elfogultsággal, helyet kapott Apáczai Csere János (halálának van 350 éves évfordulója), Árva Bethlen Kata (Kazinczy születése évében, 250 éve halt meg) és a hozzá tartozó Bod Péter, Körösi Csoma Sándor (225 éve született). Az a megtisztelő felkérés, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság közgyűlésén a magyar nyelv mai állapotáról tartsak előadást, arra döbbsentett rá, hogy ennek az óhatatlanul múltba, nyelvtörténetibe forduló jelenkornak is évfordulója van. Húsz éves évfordulója van annak, hogy a magyar nyelv egészéről beszélhetünk, a magyar nyelv egészét vizsgálhatjuk, hogy a szakmai közösség is együtt lehet. És noha ennek megítéléséhez időbeli távlatra lesz szükség, kétségtelen, hogy a nyelvi változások dinamikája is jóval erőteljesebb volt ebben az időszakban, mint a korábbi évtizedekben, és az is kétségtelen, hogy tetten érhető benne „a nyelvtörténet jövőbe irányuló fejlődésvonala” (Fülei-Szántó 1987: 135), azaz a korábbi tendenciák folytatása, némelyek fölgyorsulása, mások lassulása. Ennek a dinamikus változásnak egyik lényeges mozzanatát talán úgy lehetne leírni, hogy *a magyar nyelvközösség ebben az időben kommunikációs közösséggé is vált*, kiszabadult korábbi elszigeteltségéből, elválasztó határai közül. Ennek a közös, gyakorlatilag mindenkit elérő magyar kommunikációnak fontos része a technikai jellegű tömegkommunikáció, a világháló és egyéb digitális eszközök elterjedése, a beszélők mobilitása, mozgása, a baráti és intézményes kapcsolatok, a szakmai, tudományos kapcsolatok és együttműködés. Néha az embernek az az érzése, hogy túlságosan is gyakran használjuk a *határ* szót, gyakran és néha indokolatlanul hivatkozunk rá, és nem vesszük észre, hogy a mentális *határ* erősebben van meg bennünk, a gondolkodásunkban, esetleg szakmai véleményünkben is, mint a valóságban.

A nyelv és szakma dinamikáját az is jelzi, hogy szinte áttekinthetetlenül gazdag az ebben az időben megjelent, témánkra vonatkozó szakirodalom. Ha megszállott bibliográfus volnék, és jóval több idő állna rendelkezésemre, akkor sem vállalkozhatnék még a 2000 utáni publikációk áttekintésére sem. Más-más szemléletű, de mind igen színvonalas leírások, grammatikák jelentek meg a magyar nyelv rendszeréről (Keszler szerk. 2000.; Kiefer 2003., ebben: Kontra 2003.; Kiefer szerk. 2006.; Kádár 2007.), 2003-ban került kiadásra egy jóval korábbi országos szociolingvisztikai felmérés eredményeinek elemző bemutatása (Kontra szerk. 2003.). 1998 és 2000 között jelent meg önálló kötetekben három külső régió nyelvi helyzetének monografikus bemutatása egy közös Kárpát-medencei vizsgálat adatai alapján (Csernicskó 1998.; Göncz Lajos 1999.; Lanstyák 2000.). Ugyanabban az évben, 2004-ben jelent meg É. Kiss Katalin könyve (Anyanyelvünk állapotáról) és Balázs Géza szerkesztésében, két kötetben *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője* című tanulmánygyűjtemény. 2008-ban közös akadémiai kiadványban közölt fontos tanulmányt Csernicskó István, Lanstyák István, Péntek János és Szilágyi N. Sándor (Fedinec szerk. 2008.), ebben az évben pedig a Magyar Tudományban Kiss Jenő a tudományos nyelvek helyzetéről (Kiss 2009.)

A megjelent publikációkra általában (de nem kizárólag) az jellemző, hogy részben a tematikai megoszlásból vagy a kutatás jellegéből adódóan külön-külön közelítenek a külső régiók nyelvváltozataihoz vagy csak a magyarországihoz, és ebből akár az a téves következtetés is adódhat, hogy a magyarországi magyar nyelvváltozatnak lehet csak igazán a (belső) állapotáról írni, a külsőknek pedig csak a „külső” állapotáról, azaz a helyzetéről. Ez nyilván téves következtetés volna, mert *a magyar nyelv rendszerének a leírása természetesen az egész nyelvre vonatkozik (vagy arra kellene vonatkoznia), a magyar nyelv helyzete, külső állapota pedig – eltérő jelenségeivel és folyamataival – szintén vizsgálható egységes keretben.*

2. *A Kárpát-medencei magyar nyelvi közösség egy, a legutóbbi, 2001-2002-es népszámlálásokat összegező, az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetében 2006-ban megjelent kiadvány szerint 12 millió magyar anyanyelvű beszélőt számlál, 300 ezerrel többet, mint magyar nemzetiségűt (Kocsis és mtsai. 2006.). (További egymillióra becsülhető azok száma, akik a Kárpát-medencén kívül élnek.) A Kárpát-medencében még mindig a magyar a legtöbbször által beszélt nyelv: 40,8%. A 12 millió magyar anyanyelvű beszélő 79,5%-a Magyarországon él, további 12% (1 431 000) él*

Erdélyben, 4,6% (573 ezer) Szlovákiában, 2,4% (284 ezer) a Vajdaságban, 1,3% (159 ezer) Kárpátalján, 0,1% (11 ezer) Pannon-Horvátországban, 0,05% (6 500) Muravidéken és szintén 0,05% Őrvidéken. Magyar anyanyelvűek alkotják Magyarország népességének 93,6%-át, az erdélyiek 20%-át, a szlovákiaiak 11%-át, Kárpátalja népességének 12,7%-át, a vajdaságiak 14%-át, Pannon-Horvátország népességének 0,4%-át, a muravidékiek 8%-át, az őrvidékiek 2,5%-át (i. m. 30-31; ez utóbbi adatokat a 6. táblázat adatai alapján magam számítottam ki). Ezekből az adatokból látni lehet a széttöredezettséget államiság tekintetében és a jelentős aránytalanságokat. Az erdélyi magyar anyanyelvűek, akik a történelem folyamán is külön nagy régiót alkottak, sőt külön államiságban éltek, két és félszer annyian vannak, mint a szlovákiaiak, ötször annyian, mint a vajdaságiak, kilencszer annyian, mint a kárpátaljaiak, a három kisrégió pedig 0,1%-nyi vagy annál is kevesebb Kárpát-medencei szinten.

3. É. Kiss Katalin néhány jól ismert, a szakirodalomban eltérő megítélésű hangtani, alaktani és mondattani változó vizsgálata alapján említett könyvében arra a megnyugtató következtetésre jutott nyelvünk állapotára nézve, hogy „*Semmilyen jel sem mutat a nyelv szerkezetének romlására.*” (É. Kiss 2004: 72). Ezek a változások velejárói a nyelvtan állandó mozgásának. A *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében* című kutatás keretében körültekintően kiválasztott adatközlőkkel végzett felmérés is azt mutatta, hogy a magyar nyelvi változók egy része egyetemes jellegű (pl. a *nákolás*), és vannak közöttük olyanok is, amelyek releváns eltérésű megoszlást mutatnak kétnyelvű területen. Ilyeneket bőven találunk mindhárom régiómonográfiában, valamint *A magyar nyelv kézikönyve* Kontra Miklós által írt fejezetében és Szilágyi N. Sándor 2008-ban publikált tanulmányában. Ide tartoznak olyan változók, amelyek szintetikus – analitikus páruak, és ez utóbbiak gyakoribbak (lehetnek) kétnyelvű környezetben (*tagdíj – tagsági díj, labdázik – labdát játszik*); hasonlóképpen azok, amelyek foglalkozásnevek esetében a nemre való utalást is tartalmazzák; a többes számú alakok (esetleges) nagyobb gyakorisága más nyelvek környezetében, kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában stb. Legváltozatosabbak a lexikális változók, és érthetően ezek mutatják a leghatározottabb elkülönülést az újabkori államnyelvi átvételek miatt.

Néha valószínűleg csak a peremrégiók (vagy csak az erdélyiek) konzervatívabb nyelvhasználata és a közelebbi nyelvjárási háttér okozza, hogy ott nagyobb gyakoriságú pl. az ikes igelakok használata, a tárgyas

feltételes *-nók/-nők*, szintén a kiterjedtebb nyelvjárási háttérrel függ össze a *suksükölés*, *szuksükölés*, megőrződik pl. az *egyelőre* és az *egyenlőre* kettőssége a magyarorszáigival szemben, hogy archaikus igealakokat őriz a nyelvjárás (és a kétnyelvű környezet), hogy a szoros kommunikációs kapcsolatok ellenére nehezebben terjednek a peremrégiók felé a magyarországi nyelvi divatok (pl. *az egy dolog, hogy...; nem igazán; a magasságában* mint újdivatú névutó stb.), az általános tegeződés, a durvább, vulgárisabb stílus. Vizsgálat nélkül nem mindig könnyű eligazodni újabb és újabb változók megoszlásán: biztosra vehető, hogy kontaktusváltozó a *sok egészséget! a jó egészséget!*-hez viszonyítva, hogy magyarországi a *tegye föl a kezét! az emelje föl a kezét!*-hez viszonyítva. *Ezek a változók és a belőlük kibontakozó változatosság természetesnek tekinthető.* „A művelt köznyelvi normával ütköző alakok nem „romlottak” vagy helytelenek, hanem olyan változatok, melyek a nyelvnek csupán valamely regionális vagy társadalmi változatában: valamely nyelvjárásban vagy valamely társadalmi réteg nyelvében nyertek polgárjogot.” (É. Kiss i. m. 72.). Ez a megállapítás a kontaktusváltozók jelentős részére is érvényes.

4. A magyar, mint minden más nyelve is a világnak, folyamatosan érintkezett más nyelvekkel, kapcsolatba került velük, őrzi a történeti nyelvi kapcsolatok gazdagító, megtermékenyítő lenyomatait. Mindig voltak tehát más nyelvekkel érintkező felületei a magyar nyelvnek. Hosszú idő óta közvetlenül ez a szomszédos nyelveket jelenti: a román, a szerbet, a horvátot, a szlovént, a németet (nemcsak helyi nyelvként), a szlovákot és az ukránt (bizonyára az orosz és a ruszint is), helyi diaszpóra nyelvként a roma nyelvet (és a beást), jelenlegi, nem területi érintkezésben az angolt mint világnyelvet. Az érintkező nyelvek beszélőinek kisebb-nagyobb csoportjai az országhatár belső oldalán, Magyarországon is élnek. *Ezek a határt is átfedő kétnyelvű peremrégiók kontaktus zónák. Természetes körülmények között a nyelvi és a kulturális kapcsolatok zónái, az eltérő államiság és nemzeti ideológiák körülményei között azonban ütköző zónák, feszültségzónák is, egyik oldalon a nyelvi térvésztes (regresszió), másik oldalon a nyelvi térnyerés, térhódítás (expanzió) zónái.*

Az egész régióknak és az utódállamoknak általánosan, magyar szempontból különösen kedvezőtlen XX. századbéli népmozgalmi folyamatait, amelyekkel a nyelvi folyamatok szorosán összefüggnek, jól dokumentálja az idevonatkozó szakirodalom: a migrációs és a természetes apadást, a népesség elöregedését, a nyelvhatár szűkülését és a magyar közösségek

szórványosodását, a korábbi felekezeti arányok szintén kedvezőtlen változását, a gazdasági jellegű térvesztést, az iskolázottsági szint csökkenését stb. (Kocsis és mtsai. 2006.; Csernicskó 1998.; Göncz 1999.; Lanstyák 2000.; Péntek 1999.).

Ezekről a folyamatokról lehet úgy gondolkodni, hogy semmi kö-zük sincs magához a nyelvhez, és úgy is, hogy ezek a centrumtól, Buda-pesttől, Magyarországtól vagy akár személyesen tőlünk nagyon távol zaj-
lanak. *A nyelv mindenkori állapotát mégsem lehet úgy tekinteni, hogy az teljesen független volna a nyelvhasználatól és a nyelv beszélőitől. Így mindhárom szinten, amelyen a térvesztés végbemegy, okként vagy okozat-
ként a nyelv, a nyelvhasználat is szerepel, és egyik sem olyan, hogy leszű-
kíthető volna „csak” a külső régiókra.* Az első a humán szint: a demográ-
fiai veszteség, amelynek van biológiai és migrációs komponense, de nem csekély mértékben van szerepe benne a nyelvcsere, az asszimilációnak. A biológiai reprodukció negatív mutatói mindenki számára jól ismertek. A migráció, az elvándorlás lehet befele irányuló is (a peremrégiókból az anyaországba), és lehet „kivándorlás” a magyar nyelvterületről (ez általános jelenség). A keleti külső régiókból az elvándorlás és a kivándor-
lás nem csupán gazdasági érdekből történhetik, hanem az intolerancia, a „megfélemlített anyanyelvhasználat” légköre miatt is. Statisztikailag ke-
vésbé ragadható meg, térbeli kiterjedtségében és arányaiban mégis kimutatható a magyar népesség folyamatos nyelvcsereje és asszimilációja. Ennek nyelvkörnyezeti és attitűdbeli hátterét erdélyi vonatkozásban Szilágyi N. Sándor elemezte részletesen (Szilágyi N. 2005.).

A térvesztés földrajzi szintjén folyamatos a nyelvi határ szűkülése, a nyelvhatáron belül a szórványosodás, szórványközösségek megszűnése, egyre nehezebbé válik a nyelvmegtartás a nagyvárosi lakótelepek szórvá-
nyaiban, a peremek maradványszigetein vagy a peremen kívül, a moldvai magyarok körében (erről részletesebben l. Péntek 2005.). Leginkább ezek-
ben a nyelvi környezetekben zajlanak a nyelvcsere csendes folyamatai, személyes vagy családi drámái. Mind a helyi, mind a nagy régiók közössé-
geiben az apadás és a szétszóródás következményeként számolni kell a be-
szélők olyan kritikus szintre csökkenő „tömegével” és arányával, amely kilátástalanná teszi a nyelvmegtartást, tárgyaltalanná az igényes nyelvi kultúra óhaját.

Szellemi és kommunikációs síkon térvesztésnek tekinthető a nyelvi funkciók sérülése, szűkülése, az, hogy a magyar nyelvnek az anyanyelvű

beszélők szempontjából alapvető szerepeit kényszerítő okokból vagy más megfontolásból a környező államnyelvek vagy a világnyelv veszi át.

5. A korábbi évszázadoknak a nyelvi egységesülés irányába ható folyamatai és törekvései után, *a XX. században a peremrégióknak más-más államiságba való kerülésével szétfejlődés indult el*. Nem maga a nyelvi környezet változott meg egyik napról a másikra, hanem a magyar nyelv jogi státusa, bekövetkezett az államhatárok okozta elszigeteltség, amely már önmagában is szétfejlődést indíthat el, és megszűntek azok az alapvető oktatási, művelődési és tudományos intézmények, amelyek szintén feltételei a nyelv teljes szerepkörű használatának és áthagyományozásának. Ehhez járult aztán folyamatosan a demográfiai és a nyelvi környezet változása minden régióban. Nyelvileg mindezek következménye a korábbinál jóval intenzívebb államnyelvi hatás és a kétnyelvűsödés. A nyelvjárási régiók mellett, amelyeket szintén szétvágtak az államhatárok, az új határokhoz igazodó kontaktusváltozatok is kialakultak. Ezeknek olyan jellemzőik vannak a nyelvi változók szintjén, amelyek egyszerre földrajziak, nyelvkörnyezeti és társadalmiak.

Az elmúlt két évtizedben ezeknek a kontaktusváltozatoknak a megítélése körül folyt a legtöbb, gyakran indulatoktól fűtött vita. Nem volt egységes, és ma sem egységes ezeknek a változatoknak a megnevezése sem (magam leginkább a *kisebbségi nyelvváltozatot* használom), a szétfejlődés mértékének megítélése (mennyire teszi ez kérdésessé most vagy a jövőben a magyar nyelv egységét), és legkevésbé az, hogy miképpen kell ehhez viszonyulnia a nyelvművelésnek és a nyelvi tervezésnek. Különösen ez utóbbi osztja meg még ma is a szakmát. Néha úgy tűnhet, az egyik oldalon állnak azok a nyelvészek, főleg maguk is kisebbségiek, akik kutatóként és e nyelvváltozatok használóiként a magyar nyelv és a köznyelvi norma egysége ellen érvelnek, a másik oldalon pedig azok, akik az évszázadok során megteremtett nyelvi egység és a művelt köznyelv normájának a védelmezői. Mindenféle szakmai vitában – azon kívül, hogy elvárható a kölcsönös jóhiszeműség és tisztelet – az lehet a célravezető, ha miután felismertük a tényeket, el is ismerjük őket. Magam nem hiszek az „ideológiamentesség” ideológiájában, előítéletektől és emócióktól sem tudjuk mindig távol tartani magunkat, óvakodnunk kellene viszont az olyan szakmai „szenvédélytől”, amely éppen egymás megértését és az együttműködést nehezíti meg, vagy teszi lehetetlenné.

A tények, a kutatások adatai azt igazolták, hogy a *magyar nyelv megőrizte viszonylagos szerves egységét*: „Szerencsére a magyar nyelv állami változatainak szétfejlődése csekély mértékű, a magyar *standard* állami változatai közötti eltérések csak egy-két szakregiszterben számottevők.” (Lanstyák 2000: 229); „... a magyar nyelv egységének megbomlásától való félelemnek nincs, és még nagyon hosszú ideig nem is lesz semmi alapja.” (Szilágyi N. 2008: 107) Nem arról van tehát szó, hogy bármilyen valószínűsége volna nagyobb történeti távlatban annak, hogy a magyar nyelv több nyelvvé osztódjék. A nyelv megtartásában, a beszélőknek a nyelvhez való ragaszkodásában nagyon sokat jelent saját nyelvváltozatuk presztízse, az a tudat, az az érzés, hogy az ő nyelvváltozatuk is része az egységes és közös magyar nyelvnek. Ez egyaránt vonatkozik azokra, akik a külső régiókban az ottani kontaktusváltozat, regionális köznyelv beszélői, és azokra is, akik a nyelvterület bármelyik részén a helyi nyelvjárást beszélik. A kisebbségi beszélők számára szimbolikusan is fölértékelődik az anyanyelv, azonosságtudatuknak legfontosabb eleme, és ehhez föltétlenül társulnia kell a nyelvi otthonosság érzésének és tudatának is. Ezt a célt szolgálja a Termini Kutatóhálózat határtalanítási programja (l. Lanstyák 2008.; a kutatóállomások létrejöttéről, működésének első időszakáról l. Csernicskó–Papp–Péntek–Szabó Mihály 2005.; az ezt követő időszakról: Péntek 2008b.). A viszonylagos egység fenntartásának van egy fontos feltétele, és ezt Szilágyi N. Sándor így fogalmazta meg: „A mostani nyelvtörténeti korszakban ... a magyar nyelv egységét csakis úgy lehet fenntartani, ha tudomásul vesszük, hogy magyarul beszélni többféleképpen is lehet, és ez így van rendjén. Ez nem azt jelenti, hogy már nem érvényes a „csak egy magyar nyelv van” tétele. De csak akkor maradhat az, ha úgy fogjuk fel, hogy ezen az egy magyar nyelven az emberek különbözőképpen beszélnek, helyzetüknek megfelelően.” (Szilágyi N. 2008: 115).

Vannak jelzések, amelyek arra figyelmeztetnek, hogy a nyelvi szétfejlődésnek nemcsak a nagy régiókat érintő tünetei vannak. Pusztai Ferenc hívta föl a figyelmet arra, hogy a nyelv belső változatai is távolodnak egymástól: a standard és a szubstandard változatok általában, a szaknyelvek és a köznyelv különösképpen: „Az idetartozó nyelvi tények és tendenciák részben a posztmodern irányzat (vagy inkább irányzatok) alkotásaiban, részben a szaknyelvek, különösen az informatika, a számítástechnika körében mutatkoznak meg.” (Pusztai 1999: 95) Ez is olyan felismerés,

amelynek ösztönöznie és befolyásolnia kell mind a nyelvi korszerűsítést, mind általában a belső konvergenciát.

6. *Az elmúlt időszakban végzett vizsgálatok, felmérések* nem a kisebbségi változatok vésszes szétfejlődését igazolták tehát, hanem sokkal inkább *a leépülésre, a funkcionális térvessztésre hívták föl a figyelmet.* Mindez elsősorban a magyar nyelv jogilag alárendelt státusának a következménye. Ez az alárendeltség többek között azzal jár, hogy explicit vagy implicit jogi szabályozással korlátozzák a nyelv használatát. Az, hogy a korlátozás miatt a nyelv fontos színterekről és funkciókból szorul ki, és adja át a helyét a domináns államnyelvnek, az azokhoz a funkciókhoz kapcsolódó nyelvi regiszterek leépülését eredményezi. A leépülésnek az is alapvető oka, hogy „...Magyarországon kívül egyik országban sincs teljes körű és minden szintű anyanyelvű oktatás, ez az intézmény nem biztosítja teljesen a magyar szakkifejezések elsajátításának lehetőségét, sem a különböző szakmák, sem a tudományok terén.” (Szilágyi N. i. m. 114). A jogi korlátozásnak nyelvi korlátozottság, nyelvi hiány lesz a következménye. Ez a nyelvi hiány egyébként a legfőbb oka a lexikális átvételeknek is. „Ami a kisebbségi helyzetben élő kétnyelvű beszélőkre, sőt magára az általuk használt anyanyelvre nézve valóban veszélyt jelent, az a kisebbségi helyzetből fakadó, sokszor a többségi hatalom nyelvviasszaszorító, lingvistica politikája által is gerjesztett nagyfokú *nyelvi* hiány, ill. ennek szélsőséges változata, a nyelvcserehelyzetben jelentkező *nyelvreépülés.*” (Lanstyák 2000: 229). Ez a hiányzó vagy csak töredékesen meglévő szint pedig éppen a közéleti-szakmai szint. É. Kiss Katalin 2004-ben jelezte: „Fennáll a veszély, hogy amikor a törvényi lehetőségek majd tágabbra nyitják az anyanyelvhasználat körét, a magyarság a megfelelő nyelvváltozatok nem-ismerete miatt nem fog tudni élni a lehetőségekkel.” (i. m. 124). Közben a nyelvi jogok köre Erdélyben például kétségtelenül bővült, látványos intézményesülés is végbement az oktatás, a szakmai és tudományos élet területén, és most valóban ott tartunk, hogy a nyelvi korlátozottság az akadály pl. az anyanyelvű szakoktatásnak, a magyar nyelv hivatali használatának, némely szakokon a színvonalas felsőfokú oktatásnak stb. Ezek a közösség egészére kiterjedő közigazgatási és szaknyelvi hiányok csak tudatos nyelvi tervezéssel orvosolhatók (ilyen célú korpusztervezés folyik egyébként most mindegyik külső régióban).

A nyelvek belső piacán a kisebbségi nyelvek már közel száz éve egyenlőtlen versenyben vannak az államnyelvekkel, és ennek következményeivel kell szembesülniük a kisebbségi közösségeknek. Ehhez járul most

az, hogy a nyelvek piaca is nemzetközivé vált, globalizálódott. Ezen a piacon a magyar nyelv egészének kell bizonyítania versenyképességét, teljesítőképességét. A magyar nyelvnek megvan ez a teljesítőképessége. Ezt viszont, mint Kiss Jenő írja a Magyar Tudományban megjelent tanulmányában, a magyar nyelvközösség csak úgy tudja megőrizni: „Ha saját belső piacán megtartja, biztosítja teljeskörű használatát azzal, hogy tagjai a társadalmi élet minden szintjén és színterén használják.” (Kiss 2009: 69). A közösség tudós tagjairól van szó elsősorban, akik a tudományos versenyben a világnyelv használóiként kétnyelvűek. Ezen a szinten mindnyájunknak szól a figyelmeztetés: „A kétnyelvű közösségek is addig őrzik meg eredeti nyelvüket, amíg az ... értéktulajdonítás miatt értelmét látják nyelvük használatának. Ha az értelmiségben ez nincs meg az anyanyelvvel szemben, akkor csökken az anyanyelvi tudományművelés esélye, s ha az nincs, akkor a nyelv megfosztódik fontos tekintélyt adó lehetőségétől, versenyképességének nélkülözhetetlen feltételétől.” (i. m. 72). Kiss Jenő az értelmiségi elit felelősségére figyelmeztet. Ebben a körben is különös felelősségük van a nyelvészeknek, intézményként pedig az Akadémiának, amelynek kezdeti feladata az volt, hogy összekapcsolja a nyelvet, a nemzetet és a tudományokat. Most az a feladata, hogy egyben tartsa őket.

7. Noha vannak, akik ezt kétségbe vonják, tagadhatatlan, hogy a nyelv nem csupán kommunikációs eszköz, nem csupán technika, és így az értéke sem szűkíthető le a piaci, azaz használati értékére. *Minden nyelvnek vannak többletértékei, de ezek az értékek elsősorban vagy kizárólag az anyanyelvhez kapcsolódnak, az anyanyelvi beszélő számára fontosak.* Ilyen többletérték a kulturális érték, amely az adott nyelven megőrzött és a mai élő kultúrával, irodalommal kapcsolódik össze, ilyen lehet a hitélet anyanyelvisége, az egyházak anyanyelvhasználata. A külső régiók magyar anyanyelvű közösségeiben legfontosabb azonban az *a szimbolikus érték, amely abból fakad, hogy önazonosságuknak legfontosabb tényezője éppen a magyar nyelv.* Ennek a nyelv szempontjából kedvező attitűdnek a kialakulásában, a nyelv szimbolikus felmagasztosulásában bizonyára egyaránt szerepe van a XX. századi folyamatos alárendeltségnek és veszélyeztetettségnek, de a történelmi tapasztalatnak és mítosznak is s főleg annak a nyilvánvaló ténynek, hogy nincs is más közös jellemzője az együvé tartozásnak. A vizsgálatok szerint az anyaországiak jóval közömbösebb identitásában kisebb szerepe van a nyelvnek (l. Kocsis és mtsai. 2006: 30-31), mint a kisebbségiek védekező identitásában, de a tények alapján az is

nyilvánvaló, hogy a szimbolikus érték a külső régiókban sincs teljesen összhangban azokkal a pragmatikus döntésekkel, amelyek a nyelv választásban az államnyelvet részesítik előnyben. A tannyelv-választás az egyik ilyen releváns próbája az anyanyelv igazi értékelésének, és a statisztikai adatok szerint egyre többen választják az államnyelvet az oktatás nyelveként, a kétnyelvűségben is erősítve ezzel a másodnyelv fölényét.

Nem hanyagolható el az a használati értéken messze túlmutató többletérték, nyelvi minta sem, amelyet a szépirodalom, a színház, az egyházi nyelvhasználat hordoz és közvetít. A Kárpát-medencében is érvényes természetesen az a világtrend, hogy az olvasás, a könyv iránti igény háttérbe szorult, a színháznak is megváltozott a helyzete, csökkent a szerepük az átalakuló világban. Személyes vagy közösségi elszigeteltségben azonban éppen a könyv jelentheti a nyelvvel való bensőséges kapcsolatot, a nyelv gyakorlását, a nyelvi tudás naponkénti felfrissítését. Egy olvasás-szociológiai felmérés megállapítása szerint *„A kisebbségi helyzet az ízlés terén is erősen felértékeli a kulturális tradíciók, a klasszikus irodalmi értékek szerepét.”* (Gereben 1999: 209); *„... az esztétikailag értékesebb ízléskategóriák aránya – minden régió esetén – szórvány-szituációban magasabb...”* (i. m. 211; kiemelés az eredetiben). Ez a helyzet minden tekintetben biztató, hiszen éppen a szórványokban a legfontosabb az a folyamatos nyelvi inspiráció, minta és bátorítás, amelyet a szépirodalom képvisel. Ahhoz azonban, hogy az irodalomnak bármilyen hatása legyen, fontos a nyelvismeret, az írni-olvasni tudás, a nyelvvesztés generációs folyamatában azonban ez a feltétel gyakran hiányzik. Nem hanyagolható el az a szerep sem, amelyet az élő irodalom alkotói jelenlétükkel, műveikkel, véleményükkel betöltenek. Az íróknak, költőknek nagy tekintélyük van, és viszonylag általánosnak tekinthető az az írói attitűd is, amely a nyelvre nemcsak úgy tekint, mint anyagra, amelyből a vers vagy a prózai mű – Kányádi Sándor szavával: mint szobor – kikerekedik, hanem mint az alkotást ösztönző ihletforrásra, közös éltető és megtartó elemre.

8. A jelen és a jövő szempontjából is fontos és biztató, hogy a részben folytatódó kedvezőtlen folyamatok ellenére a magyar nyelv megőrizte egységét, kölcsönös érthetőségét. Ma is vannak természetesen társadalmi és táji változatai, vannak műveltségi, használati és stílári szintjei, szaknyelvi regiszterei, amelyek mind hozzátartoznak gazdagságához, funkcionális teljességéhez. Fontosak a hagyományba visszanyúló és a regionális nyelvi tartalmak, a nagy nyelvi tömbök megléte a külső régiókban is, az

erdélyi és a többi régióknak a magyar irodalom egészét gazdagító irodalmi értékei. Az elmúlt két évtizedben a külső régiókban is jelentős mértékben gyarapodtak a nyelvhasználat alkalmi és színterei: a létrejött magyar intézmények a közéleti, az intellektuális, a szakmai nyelvhasználat lehetőségeit teremtették meg, a média erősítette mind a belső, mind a nemzeti kapcsolatokat. A magyar nyelv közös, művelt változatai gyakorlatilag mindenki számára elérhetőkké váltak.

[Péntek János 2010. Előadásként hangzott el a Magyar Nyelvtudományi Társaság 105. közgyűlésén, 2009. december 9-én, megjelent a *Magyar Nyelvben*: 106/1: 14–23.]

NYELVPOLITIKA, NYELVI JOGOK

**Törvényes garanciák és gyakorlat a horvátországi,
szlovéniai és ausztriai magyarság életében**
(Szoatak Szilvia 2009)

Bevezető gondolatok

Előadásomban az Imre Samu Nyelvi Intézet által összefogott, a címben megjelölt három kétnyelvű közösség nyelvi jogainak összehasonlítására tesztek kísérletet.⁷⁴

Abból indulok ki, hogy bármely közösség nyelvi viselkedése csak az őt érintő szocio-kulturális környezet ismeretében tanulmányozható (Haugen 1972). A három közösség nyelvhasználatát a társadalom–csoport–egyén viszonyrendszerében vizsgálom, s csak vázlatosan fogom érinteni azokat a történeti, gazdasági, demográfiai, jogi stb. tényezőket, amelyek a beszélőközösségek nyelvhasználatára hatást gyakorolnak. Igyekszem mindig abból a régióból példát hozni, ahol vagy példaértékű, vagy éppen az ideálistól eltérő, de megfontolandó intézkedésekkel találkozhatunk.

A Kárpát-medencében élő kisebbségek közül az ausztriai *autochton* népcsoport volt az egyetlen, amely 1945 után polgári demokráciában, kapitalista berendezkedésű nyugat-európai államban élt, ugyanakkor az anyaországtól a vasfüggöny által fizikailag elszigeteltségben. A többi magyarul beszélő régióhoz képest a horvátországi és szlovéniai kisebbség helyzete is sajátos volt: összevetve a Moszkvából irányított szocialista tagállamok gazdasági és jogrendszerével „...minden kétséget kizáróan Jugoszlávia volt az az állam, ahol a magyar kisebbségnek viszonylag a legjobb sorsa volt, és nemcsak a magyar kisebbségnek, a többi kisebbségnek is.” (Várady 2007: 4).

A szlovéniai magyarság léthelyzetét is hasonlóan jellemezhetjük: „Muravidék területe 1921 után egy gazdaságilag fejlettebb közeghez került, mint az anyaország [...] ennek az lett a következménye, hogy a muravidéki magyarság egyre inkább a szlovén értékrendszerrel azonosult [...] a muravidéki magyarság nemzeti tudatába komoly zavarok ékelődtek.” (Göncz László 2006a: 73)

⁷⁴ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Kolláth Annának, a Maribori Egyetem tanszék-vezetőjének a rendelkezésemre bocsátott információkért.

Mindhárom régiót az anyaországához viszonyítva jólét, de a többségi államhoz viszonyított elmaradottság jellemezte, s ennek következtében népességmegtartó ereje a területnek nem volt.

Demográfia

A demográfiai adatok lehetővé teszik, hogy több aspektusból megvizsgáljuk a népesedési folyamatokat és azok hatásait a kisebbségek életére. A nemzeti kisebbségek számának alakulását három tényező befolyásolhatja: a természetes szaporodás és fogyás (sajnos ez negatívan hat a kisebbségek létszámát tekintve a mai öregedő Európában), a népszámlálásoknál a legnehezebben regisztrálható migráció, valamint az asszimiláció (Gyurgyik 2005: 136). A 2000-es évek elején Kárpát-medence szerte lebonyolított népszámlálási adatok eredményei azt mutatták, hogy szinte minden határon túli régióban csökkent a magyarok száma, így van ez a három nyugati kiséregióban is. Mindhárom szórvány a nyelv- és kultúrávesztés folyamatában él (vö. Lábadi 2003: 177)

I. táblázat. A burgenlandi, muravidéki, horvátországi magyarok száma a legutóbbi két census alapján.

	1991	2001	össztlakossághoz képest a magyarok aránya 2001-ben
AUSZTRIA/Burgenland	6763	6641	0,0008 %
HORVÁTORSZÁG	22 355	16 595 /nemzetiség	0,37%
SZLOVÉNIA/Muravidék	7243	5212/nemzetiség	0,32%

Ausztriában sajátos a helyzet: az őshonos magyarság mellett az emigráns magyarok csoportja is megtalálható, ezért ez tovább alakítja a magyarok részarányát:

II. táblázat. Ausztriai magyarság száma a 2001-es census alapján.

AUSZTRIÁBAN ÖSSZESEN	BURGENLAND	BÉCS	össztlakossághoz képest a magyarok aránya 2001-ben
40 583	6641	15 435	0,005%

Az, hogy a burgenlandi autochton magyarság száma évtizedek óta szinte alig változik, azzal magyarázható, amivel az ausztriai magyarság számának folyamatos növekedése is: tíz év bejelentett ott tartózkodás után

az Erdélyből, Magyarországról, s főként a volt Jugoszlávia területéről érkező magyar migránsok megkapják az osztrák állampolgárságot.

Mindhárom magyar szórvány reprodukciós képességét jellemzi az alacsony gyerekszám és az előregedés, valamint az asszimiláció, a jobb megélhetés okán való elvándorlás (vö. Lábadi 2003: 176; a 2006: 69; Baumgartner 1995) az ország fejlettebb vidékeire, vagy például Burgenlandban ingázás a fővárosba. Mindhárom szórványközösség már létszámából kifolyólag is magában hordja a fogyás, az asszimiláció veszélyét.

Nyelvpolitika – kisebbségpolitika

Nyelvi jogok tekintetében a nemzeti alkotmányok tekinthetők a legfontosabb jogforrásnak. Ezen túlmenően a közigazgatásai és eljárási jogi szabályok határozzák meg a nyelvi jogok érvényre jutását (Trócsányi 2006: 8). A vizsgált alkotmányok⁷⁵ különbséget tesznek őshonos és egyéb kisebbségi csoportok között. Az osztrák alkotmány az autochton népcsoport, a szlovén alkotmány a nemzeti közösség, a horvát alkotmány nemzeti kisebbség terminológiát alkalmazza. A területiség elve érvényesül valamennyiben, azaz a kisebbségek csak az általuk lakott területeken élhetnek jogaikkal.

A kisebbségek védelmi szintje az illető ország demokráciájának jellegét és fejlettségét tükrözi. (Klopčič 1994: 105; Vratuša 1996: 95; idézi Kolláth 2003: 191)

Szlovénia korrekt módon ratifikálta a nemzetközi dokumentumokat (*A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartáját* vagy a *Keretegyezményt a nemzeti kisebbségek védelméről*), de világviszonylatban is példa értékű, pozitív diszkrimináción alapuló kisebbségi politikát folytat (Kolláth 2003: 191).

Ausztriában a kisebbségpolitikai döntések mindig az adott bel- és külpolitikai helyzet függvényében születtek, így hosszú távú stratégiát nem dolgoztak ki a kisebbségi helyzet megoldására. A Második köztársaság alatt meghonosodott elv érvényesül, mely szerint nem kell minden lehetséges jogot biztosítani, csak azt, ami feltétlenül szükséges. (Baumgartner 1995: 17) Ebből következően „csöpögtetve” születtek meg a kisebbségekre vonatkozó törvények. Az 1955-ös Államszerződés a bur-

⁷⁵ Ausztria: 1955-ös Államszerződés, 1976-os Népcsoporttörvény; Horvát Köztársaság Alkotmánya 1990.; Szlovén Köztársaság Alkotmánya 1991.

genlandi horvátokat és karintiai szlovéneket említi meg őshonos kisebbségként, a burgenlandi magyarok és bécsi csehek jogait az 1976-os Népcsoporttörvény deklarálja, de a Bécsben és környékén élő magyarokat és szlovákokat csak 1992-ben, a romákat és szintiket 1993-ban ismerik el autochton népcsoportként.

A kisebbségek képviseleti jogának lehetőségei

Az Európa multietnikus és multikulturális államainak többségében nem rendelkeznek a kisebbségek önkormányzati jogokkal. Szlovénia és Horvátország azon tizenhét állam egyike, amelyben a törvényesen elfogadott nemzeti kisebbségek képviseleti joggal rendelkeznek. A szlovéniai magyarok megválaszthatják önkormányzati egységként saját nemzeti tanácsait, képviseleti joggal rendelkeznek az önkormányzatokban és az országgyűlésben. Az országgyűlésben a képviselőnek a nemzetiségek különjogait érintő kérdésekben vétőjoga van. (Kolláth 2003: 193)

Horvátországban az alkotmány szerint (14 tc. 2. bek.) minden nemzeti kisebbségnek, így a magyaroknak is, joga, hogy képviselőt válasszon a Horvát Száborba, azaz parlamentbe. (Lábadi 2003: 179) 2002. december 13-án a Horvát Szábor elfogadta a nemzeti kisebbségek jogairól szóló, alkotmányerejű kisebbségi törvényt, amely lehetővé teszi a kisebbségi önkormányzatok létrehozását is. A három közül a magyar az egyetlen népcsoport, amely politikai párttal rendelkezik. (Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége)

Az ausztriai magyarság helyzete a legrosszabb a képviselet tekintetében. Az 1976-os Népcsoporttörvény értelmében az őshonos kisebbségek népcsoporttanácsokat alkothatnak, s mindössze javaslattételi joggal rendelkeznek. A magyar népcsoporttanács 1979-ben alakult, és tizenhat fővel (nyolc Bécs, nyolc Burgenland) működik.

Anyanyelvhasználat a hivatalokban

Szlovéniában a hivatali nyelvhasználatot az 1994-es *A közigazgatásról szóló törvény* határozza meg. Az ügyvitel a kijelölt területeken szlovén és magyar nyelven folyik, az okmányok is kétnyelvűek. *Az állami szervek alkalmazottairól* szóló törvény kimondja, hogy az alkalmazottnak szlovén, illetve a nemzeti közösségek nyelvének aktív tudására is szükség van, s ezt az állam nyelvpótlékkal honorálja. *A bíróságokról szóló törvény* alapján a bíróságoknak biztosítani kell a két nemzetiségi nyelv egyenjogúságát, azaz az olasz és magyar nyelvét. A bírósági határozatok

kétnyelvűek az eljárás nyelvétől függetlenül (Kolláth 2003: 196). A magyar nyelv használata a hivatalokban inkább szimbolikus, s ez elsősorban a fiatalabb generáció közömbösségével magyarázható, de „sajnos az is gyakori jelenség, hogy a hivatalnok nem bírja a magyar nyelvet, s mivel magyar párbeszéd spontánul nem alakulhat ki, az ügyfél már eleve a szlovén nyelvhez folyamodik.” (Göncz 2006a: 70)

Horvátországban *A nemzeti kisebbségek nyelv- és íráshasználatáról* szóló törvény lehetővé teszi a hivatali életben is az anyanyelvhasználatot azokban a városokban, ahol a nemzeti kisebbség többségben él. (Lábadai 2003: 181) Ilyen a Bellyei és Hercegszöllősi járás.

Ausztriában 2000-ben született meg a *Rendelet a magyar hivatali nyelvről* (BGBl. 229/2000), amely az osztrák és az EU tagállamok polgárai számára lehetővé teszi a magyar nyelv használatát a német mellett Alsóőr, Felsőőr, Felsőpulya és Vasvörösvár körzeteiben a helyi rendőrségen, a járási bíróságokon, az önkormányzatokon és a járási hivatalokban (Szoták 2004: 182). Ugyanakkor a törvény nem kötelezi az intézményeket arra, hogy kétnyelvű ügyintézőket foglalkoztassanak. Kétnyelvű nyomtatvánnyal például az alsóőri polgármesteri hivatalban találkoztam, de a helyiekkel folytatott beszélgetésekből az derült ki, hogy a magyar nyelvű nyomtatványra és ügyintézésre leginkább az idősebbek és a magyarországi emigránsok vagy ingázók tartanak igényt, akik még nem beszélnek jól németül. A magyarul is tudó alkalmazott híre az utóbb említett csoport körében elterjed.

Anyanyelvhasználat az oktatásban

A horvátországi magyarok oktatási struktúrája az 1991-es háborús események során olyan súlyos anyagi és létszámbeli veszteségeket szenvedett el, melyet a mai napig nem sikerült teljes mértékben helyreállítani. A Horvát Köztársaság Parlamentje által elfogadott *Törvény a nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatásáról és neveléséről* 2000-ben rendezte a kisebbségi és nemzeti iskolák státuszát. Ennek eredményeként óvodától a középiskoláig tanulhatnak **egynyelvű osztályokban**, anyanyelven a diákok. A nemzeti kisebbség nyelvén folyó oktatást a horvátnál kisebb létszámú csoport részére is lehet szervezni. A szórványterületeken kétnyelvű oktatásra van lehetőség, például Zágrábban. (Szekeres 2006: 66)

A Muravidéken 1959-ben került sor a kétnyelvű oktatási modell bevezetésére. Ebben a struktúrában mind a többség, mind a kisebbség tanulja egymás nyelvét, mindkét nyelv tannyelv és tantárgy is egyben.

(Kolláth 2003: 197) „Napjainkban azt tapasztaljuk, hogy a modell a kétnyelvűségnek nem a pozitív, hozzáadó változatát eredményezte; nem adott, hanem inkább elvett. A magyar anyanyelv dominanciája, illetve egyenrangúsága csak és kizárólagosan az általános iskola alsó tagozatában érvényesül. Az oktatás erőteljesen tanárfüggő, s erősen befolyásolja az adott település, az adott osztályközösség magyar nyelvi attitűdje is. A muravidéki modell ma már inkább **másodnyelvű oktatás** a magyarok számára (többségi nyelvű oktatás), amelyben az anyanyelvnek egyre kevesebb szerepe és színtere maradt” (Kolláth 2009a). A Szlovén Köztársaság területén, a Tengermelléken élő olaszok egynyelvű oktatási modellje említhető pozitív ellenpéldaként. Működőképes, a szlovén gyerekek is szép számmal látogatják az olasz iskolákat. Ennek igen egyszerű oka van – az olasz nyelv magas presztízse.

Ausztriában az 1994-es *Burgenlandi kisebbségi iskolatörvény* a tartományban élő magyarok, horvátok, és romák oktatási jogait szabályozza a különböző oktatási szinteken. A törvény legfontosabb eleme, hogy nem korlátozódik csak a magyarlakta településekre. Az elemi iskolákban engedélyezi a kétnyelvű oktatást, illetve egynyelvű osztályok/iskolák működését is. Ez utóbbi esetben az államnyelvet heti hat órában kell kötelezően tanulni. Ez utóbbi oktatási formával a szülők általában nem élnek, mert attól félnek, hogy gyermekük nem fogja megfelelő kompetenciával elsajátítani az államnyelvet. (Szoják 2009: 22)

Középiszkolai szinten kétnyelvű oktatást engedélyez a törvény. Burgenlandban a felsőöri Kétnyelvű Szövetségi Gimnáziumot a tartomány egyik legjobb iskolájaként tartják számon. Anyanyelvi tanárok oktatnak, akik nagy toleranciával, megőrizendő értéként beszélnek a magyarok által beszélt helyi dialektusról, erősítve ezzel a beszélők nyelvi tudatát. Hiába a jogi keret, ha a népcsoport nem használja ki a lehetőségeket. Bécsben csak délutáni vagy hétvégi iskola keretében lehet magyarul tanulni.

Média mint nyelvhasználati színtér

Kisebbségi helyzetben az optimális gyakoriságú anyanyelvű műsor-szolgáltatás és a kisebbségekkel kapcsolatos sajtótermékek megjelenése segíti, hozzájárul az anyanyelvi identitás fenntartásához. Az alábbi táblázatból azt olvashatjuk ki, hogy műsoridő tekintetében a legjobb a muravidéki magyarság helyzete. A másik két magyarlakta kisérségben az anyanyelven

való információszerezés lehetősége csak korlátozott mértékben adatik meg a magyar népcsoporthoz tartozóknak.

III. táblázat. A magyar nyelvhasználat a médiában Ausztriában, Horvátországban és Szlovéniában

	<i>AUSZTRIA</i>	<i>HORVÁTORSZÁG</i>	<i>SZLOVÉNIA</i>
<i>RÁDIÓ</i>	<i>ORF Burgenland</i> - naponta ötperces hírek - Magyarul Burgenlandban magazinműsor vasárnaponként 30 percben - Színes kultúránk hírműsor hétfőnként 15 percben	<i>Eszéki Rádió</i> - naponta 30 perces hírműsor	<i>Lendvai Rádió</i> - napi 10–12 órás műsor
<i>TV</i>	- Adj Isten magyarok évi hat alkalommal 24 percben bécsi és burgenlandi témáról - Servus, Szia, Zdravo, deltuha multikulturális műsor évente négyszer 24 percben	<i>Szlavón TV</i> - Drávatáj , heti 30 perces adás <i>Zágrábi TV</i> - Prizma nemzetiségi műsor heti 25 percben	- hetente négyszer 30 perces magyar nyelvű tévéműsor
<i>SAJTÓ</i>	Bécsi Napló kéthavonta <i>Burgenlandban az Őrvidéki Hírek, Őrség, Napocska</i> időszakai kétnyelvű kiadványok	Új Magyar Képes Újság/hetilap Barkóca gyereklap 1996–99 között működött Horvátországi Magyar Napló	Népújság 1956 óta hetilap

Szlovéniában a nemzeti közösségek tájékoztatási jogát *A nyilvános közleményekről és a médiáról szóló törvény szabályozza*. Az 1956 óta a folyamatosan megjelenő *Népújság* szolgáltatja a kisebbségi és többségi híreket magyar nyelven. Naponta 10–12 órában sugároz a rádió magyar adást, s a tévében hetente négyszer adnak magyar nyelven.

Önálló szerkesztőséggel sem a horvátországi, sem az ausztriai magyarok nem rendelkeznek. Az osztrák médiapolitikában a *Médiatörvény* 2001-es megalkotásáig nem létezett olyan jogszabály, amely a kisebbségi anyanyelvű műsorszolgáltatásra vonatkozott volna (Kogoj 1998: 15).

A legújabb törvény értelmében a hat autochton népcsoport nyelvén köteles a közszolgálati televízió „méltányos mennyiségben” műsort sugározni. Kár, hogy a törvény nem fejt ki, mit ért „méltányos mennyiségű” műsoridőn. Az állam kisebbségpolitikájára a már említett módon jellemző, hogy a médiaszabályozás területén nem vállal felelősséget, mert ugyan ratifikálta a *Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájá*-t 1992-ben, de a Tömegtájékoztatási eszközök című 11. cikkelyből egyetlen paragrafust sem választott. Jelenleg ORF burgenlandi stúdiójában készülnek kisebbségi műsorok.

Hitélet

Szlovénia: A vallási életben eléggé ellentmondásos a magyar nyelv használatának lehetősége, mert a nemzeti közösségek nyelvének használati joga az egyházi szertartásokon nem tartozik az állam kötelezettségébe. A katolikusoknak biztosítják a magyar nyelvű vallásgyakorlást, de az evangélikusoknál ez nincs így, a reformátusok lelki gondozását pedig magyarországi pap látja el (Kolláth 2003: 198). Ma az egyház kimondottan vallási célokra koncentrál a Muravidéken, nem tölt be nyelvmentő szerepet (Göncz L. 2006a: 73).

Horvátországban visszaszorul az anyanyelvű igehirdetés, a magyarlakta közösségek legtöbbször horvát a liturgia nyelve. Bár az anyanyelvű vallásgyakorlás biztosított, nincsenek magyar papok, de magyarul beszélőkből is kevés van (vö. Lábadi 2003: 186).

Az ausztriai magyar népcsoportot vallási szempontból heterogenitás jellemzi. Az eltérő felekezethez való tartozás évtizedekig gátja volt a magyarok közötti házasodásnak. Napjainkban – bár a lehetőség adott a magyar nyelvű egyházi szertartások celebrálására – leginkább a vallási közösség élén álló személytől függ, hogy felvállalja-e a magyar nyelv ápolását, vagy a közösség igényének megfelelően alakul egyházi színtereken a nyelv megválasztása. Ahol a legoptimálisabbak a körülmények (Felsőőr, Sziget), ott is a német nyelv dominanciája jellemzi a közösség nyelvhasználatát a templomi liturgia során.

Összegző gondolatok

A nyelvek fennmaradása Európa kulturális örökségének záloga. A fentiek ismeretében elmondhatjuk, hogy a példaértékű vagy legalább is ideálisnak mondható jogi lehetőségek sem jelentenek önmagukban garanciát kisebbségi helyzetben az anyanyelv megtartására, ha ezek a törvények

az utolsó pillanatban születnek, s maga a kisebbség nem tud, vagy a felsorolt okoknál fogva nem akar velük élni.

A nyelvi jogok területén az államnak nem csak elismerő feladata van, felelősséget is kell vállalnia a kisebbségi nyelvi jogok védelmében és végrehajtásában. Egy globális, multikulturális világban a nyelvi jogoknak nagyon fontos szerepük van, a nyelv ügye nem lehet veszélyes téma. (vö. Trócsányi 2006: 7)

A Kárpát-medencében élő magyar kisebbségek nyelve veszélyeztetett helyzetben van. A nyelvvisszaszorulásnak, a nyelvcserefolyamat felgyorsulásának, a másodnyelvi iskoláztatás terjedésének okát abban találjuk, hogy a magyar nyelv nyelvhasználati színtereket veszít: kiszorul a politikából, a közéletből, a közigazgatásból. (vö. É. Kiss 2004: 154) Azáltal, hogy a magyar mint kisebbségi nyelv nem használható mindenhol, nincs meg az emberben a teljesség érzése a nyelvével kapcsolatban. Elfelejtji, vagy nem is fogja megtanulni bizonyos szakterületek szókincsét, nem érti majd meg magyarul egy nyomtatvány kifejezéseit, s a következő lépcső az lesz, hogy a szülő nem érzi majd fontosnak, hogy átadja anyanyelvét gyermekének.

Jelen konferencia a 2009. szeptember elsejétől bevezetésre kerülő szlovák nyelvtörvény kapcsán szerveződött. Ausztriában nincs klasszikus értelemben vett nyelvtörvény, de jelen van a hiánya a politikai diskurzusokban. Elképzelések szerint a német nyelv védelmére alkotnák meg.

A szlovén nyelv nyilvános használatáról szóló törvényt 2004-ben fogadta el a parlament. A szlovén nyelv globalizáció elleni védelmében jött létre. A szlovén nyelvről nem mint államnyelvről, hanem mint az ország, s mint az EU hivatalos nyelvéről beszél, de regionális hivatalos nyelvként a magyart és az olaszt is megemlíti. A szlovén jogalkotás újra példaértékű.

Marko Stabej (2004) a Ljubljana-i Egyetem Bölcsészkarának neves nyelvésze nyilatkozta a nyelvtörvény kapcsán a következőket: „A szlovén nyelv a közélet minden területén teljes életet él. Fontos, hogy az emberek nemcsak képesek használni, hanem akarják is használni, hiszen ez a nyelvi kommunikációjuk elsődleges eszköze. A törvény talán azért (is) jó, mert azok az emberek, akik eddig nem vagy alig gondolkodtak a szlovén nyelv funkcióin, állapotán, most elkezdnek gondolkodni ezen. A lényeg: ha a szakma nem vigyáz kellőképpen arra, hogy a beszélők pozitívan gondolkodjanak a szlovén nyelvről, kialakulhat egyfajta „félelem” a törvénytől.

És a beszélők félelme arra vonatkozóan, hogyan is használják a szlovén nyelvet, a lehető legrosszabb, ami egy nyelvvel történhet.”

Az utolsó sorokra hívnám fel a figyelmet: Egyrészt, Stabej a szakma felelősségéről beszél. S valóban, számtalan olyan társadalmi probléma van, amelynek enyhítésében a nyelvész komolyan segíthetne, a közérdekét szolgálná (Kontra 1999). Szolgálhatja, ha erre lehetőséget kap. Erre jó példa ez a mai konferencia.

Másrészt, Stabej a félelemről beszél, a beszélők félelméről, amely ha egy nyelvvel kapcsolatban meggyökeresedik a fejekben, ha félelem kapcsolódik egy nyelv használatához, akkor az hosszabb, rövidebb úton a nyelvsere felé viszi a nyelvet.

Sajnos, a szlovák nyelvtörvény ebbe az irányba mutat. Elbizonytalanítja a beszélőt, a hétköznapi embert, félelmet kelt, és büntetni akar. Ezek mind olyan intézkedések, amelyek a nyelv ellen, a nyelv fennmaradása ellen valók, különösen kisebbségi léthelyzetben.

[Sztók Szilvia 2009. In: *Magyar Tudomány* 2009/11: 1321–1329.]

Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól

(Csernicskó István és Szabómihály Gizella 2010)

1. Bevezetés

A statisztikai-demográfiai felmérések és népszámlálási adatok, valamint a kisebbségi magyar közösségekben folytatott identitásvizsgálatok (pl. Gereben 1998a; 1999: 90; Papp–Veres szerk. 2007) egyértelműen igazolják, hogy a magyar nemzetiség és a magyar anyanyelv bevallása/vállalása nagyfokú korrelációt mutat, e közösségek tagjainak etnikai tudatában pedig a magyar nyelvközösséghez tartozás központi helyet foglal el. Ennek következtében tehát a nyelvcsere rendszerint egyben nemzetiségváltást is jelent, és viszont.

A fenti tények ismeretében a kisebbségi magyar közösségek fennmaradása szempontjából rendkívül fontos a nyelvmegtartás, ez pedig csak akkor érhető el, ha a magyar nyelv nem szorul vissza a magánéletbe, hanem pozíciói megmaradnak és erősödnek a nyilvános nyelvhasználati színtereken is, és továbbra is fennmaradnak, sőt kibővülnek a nyelvmegtartást lehetővé tevő, azt erősítő oktatási programok. A magyardomináns oktatási programok presztízse nagymértékben függ attól, színvonalas képzést, piacképes tudást nyújtanak-e, biztosítják-e a diákok számára az esélyegyenlőséget ahhoz, hogy sikeresen érvényesüljenek a hazai, a magyarországi és esetleg a külföldi munkaerőpiacon. Ehhez azonban az is szükséges, hogy a magyar tannyelvű iskolák megfelelő színvonalon oktasák és sajátíttassák el a többségi nyelvet és legalább egy idegen nyelvet.

2. A fogalmi keret tisztázása, terminológiai kérdések

Tanulmányunk címében a *magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés* kifejezés szerepel. Mivel mindhárom szó többjelentésű, szükségesnek tartjuk tisztázni, milyen értelemben használjuk őket, valamint mi a viszonyuk más, általunk használt terminusokhoz.

A nyelvpolitika és a nyelvtervezés a szakirodalomban általánosan használt fogalmak, ám a közöttük levő viszonyt különböző szerzők különbözőképpen értelmezik (l. Labrie 1999: 22). Ez azzal függ össze, hogy mindkettő háttérében a nyelvi pluralizmus áll: mind a nyelvpolitika, mind a nyelvtervezés legalább két nyelv vagy egyazon nyelv több nyelvváltozata

közötti viszonyt, kapcsolatot befolyásolja, szabályozza. Ebben a tanulmányban a nyelvpolitikát a nyelvi viszonyokba és a kommunikációs szokásokba történő, rendszerint valamilyen ideológiai háttérű politikai beavatkozásként (l. Bochmann 1999: 32), a nyelvtervezést pedig (részben) ennek a végrehajtásaként értelmezzük (l. Trudgill 1997: 63; Kontra 2004: 25). Mivel a nyelvpolitikát a politikai szereplők szintjére helyezzük, és többnyelvű környezetben vizsgáljuk, a tanulmányban az érintett államok döntéshozó szerveinek és a kisebbségi politikai szerveződéseknek a többségi nyelv és a kisebbségi nyelvek (ezen belül a magyar) viszonyával, funkciómegoszlásukkal, használatukkal kapcsolatos elképzeléseit, döntéseit tárgyaljuk. A nyelvtervezést e munkánkban korpusztervezés⁷⁶ értelemben fogjuk használni; ez az ún. „belső” nyelvpolitika, amely a nyelvi-nyelvtani normákat, kódhasználatot szabályozza. Írásunkban e tekintetben a magyar nyelv központi (magyarországi) és kisebbségi változatai közötti kapcsolattal foglalkozunk.

A harmadik szó, amelynek jelentését tisztáznunk kell: a *magyar* melléknév, amely utalhat a magyar nemzetre és a magyar államra (Magyarországra). A magyar nyelvpolitika, magyar nyelvtervezés kifejezéseket tehát értelmezhetjük magyar nemzeti, ill. magyarországi nyelvpolitikaként/nyelvtervezésként. A kisebbségi magyarok a magyarországiakkal egy nyelvközösséget és kulturális értelemben egy nemzetet alkotnak, viszont különböző államok állampolgárai, ennél fogva eltérő nyelvpolitikai helyzetben vannak. Ezért teljesen egységes magyar nemzeti nyelvpolitikáról és nyelvtervezésről aligha beszélhetünk, érdemes volna ugyanakkor a különböző országok magyar közösségeiben (ideértve a magyarországit is) a nyelvpolitikát és a nyelvtervezést összehangolni. Tanulmányunk címében a magyar melléknév ebben az átfogó értelemben szerepel.

Külön foglalkozunk az oktatáspolitikával, pontosabban annak nyelvi részével, ugyanis a nyelvpolitika és a nyelvtervezés szintjén hozott döntések befolyásolják az oktatást: az oktatott nyelveket, ezeken belül a

⁷⁶ A nyelvtervezésen belül hagyományosan megkülönböztetünk státusz- és korpusztervezést. Előbbi azokat a nyelvtervezési döntéseket jelöli, amelyek meghatározzák, hogy egy adott közösségben vagy országban különböző célokra milyen nyelveket vagy nyelvváltozatokat választanak ki; a korpusztervezés ezzel szemben egy adott nyelvváltozat nyelvi tulajdonságainak a kiválasztását, meghatározását jelenti. Kimenete tipikusan valamilyen kodifikációs célú kiadvány: szótár, helyesírási szabályzat stb. L. Trudgill 1997: 40., 70.; Tolcsvai szerk. 1998; Tolcsvai 2005.

nyelvváltozatokat, azok viszonyát, a tanterveket és az oktatási módszereket. Az pedig, hogy egy nyelv megjelenik-e vagy sem az oktatásban, ill. miként (tantárgyként vagy tannyelvként), jelentős hatással van a nyelv presztízsére, jövőjére.

3. A kisebbségi közösségek nyelvpolitikai és nyelvi jogi helyzete

3.1. Általános kérdések

A trianoni békedöntés után több országba került magyar közösségek nemzetiségi és nyelvi jogait elsősorban az adott állam többségi nemzetének politikája, a kisebbségekhez való viszonya határozta meg. A második világháborút követően (az ausztriai közösséget kivéve) a szovjet érdekszféra államaiba került magyar kisebbségeknek a kötelező internacionalista propaganda köntösébe bújtatott asszimilációs politikával kellett szembenéznük. Ez a politika időnként szélsőséges formában nyilvánult meg (l. pl. a 18–55 éves kárpátaljai magyar férfiak 1944 novemberi deportálását, vagy a csehszlovákiai magyarság 1945 és 1948 közötti teljes jogfosztottságát).

Az évek során a szocialista tábor országaiban élő magyar közösségek mindegyikében sikerült átmenteni/kialakítani valamilyen mértékű magyar intézményrendszert: iskolákat, könyvtárakat, színházakat, közművelődési intézményeket stb. A magyar nyelv tehát, ha korlátozott mértékben is, de jelen volt a nyilvános szférában, elsősorban az oktatásban és a kulturális életben a Magyarországgal szomszédos országokban. Ennek ellenére minden régióban jelentős asszimilációs veszteségek érték a magyar kisebbségeket.

A 20. század végén a térség politikai és gazdasági átrendeződése merőben új helyzetet teremtett a Kárpát-medencében. A szovjet befolyás megszűnése, a demokratikus átalakulás a nemzetiségi és nyelvi jogok területén is változásokat hozott. Ám a megváltozott helyzet azt is magával hozta, hogy a frissen függetlenné vált államokban a többségi nemzetek és a kisebbségi magyar közösségek közösségépítő törekvései keresztezték egymást. A fokozatosan saját államiságot nyert szlovákok, ukránok, szerbek, horvátok és szlovének, valamint a kötelező internacionalizmus béklyóját levető románok nemzetállam-építésbe kezdtek, s ebben kiemelt, szimbolikus szerepet kapott az ún. államnyelv, amely valójában a többségi nemzet nyelve. Ugyanakkor azonban a demokratikus átalakításban rejlő lehetőségeket kihasználó magyar kisebbségek minden régióban megszervezték

saját érdekvédelmüket, igyekeztek nemzetiségi és nyelvi jogukat kibővíteni, intézményhálózatukat megerősíteni.

A magyar kisebbségek és a többségi társadalmak szándékai és törekvései közötti nyelvi alapú konfliktusok tehát nagyrészt abból fakadnak, hogy a Magyarországgal szomszédos államok többségében a nyelvi nacionalizmus ideológiája az uralkodó, amely a többségi nyelv nemzeti-reprezentatív funkcióját a kommunikatív funkció elé helyezi. Többek között ez azt jelenti, hogy az államnyelvet mindenkinek saját jól felfogott érdekében meg kell tanulnia, mert ez a társadalmi előmenetel nélkülözhetetlen eszköze, legfőbb záloga. Eközben a nemzetállamot építő politikai hatalom olyan helyzetet teremt az országban, melyben az államnyelv valóban a társadalmi hierarchiában való előrejutás alapvető feltételévé válik, s a központilag hangoztatott ideológia az államnyelv egységesítő, szimbolikus és gyakorlati értékeiről a mindennapokban is igazolást nyer. Azaz a hozzáadó (additív) kétnyelvűség helyett a többségi társadalmak a felcserélő (szubtraktív) kétnyelvűséget s ezáltal az integráció helyett az asszimilációt kínálják a kisebbségeknek (az egyéni kétnyelvűség típusairól lásd Bartha 1999: 184–196; Göncz 2004; Göncz 2005a).

3.2. Közös és eltérő vonások, nemzetközi vonatkozások

A kisebbségi magyar közösségek jelenlegi helyzetét számos belső (az adott államon belüli) és külső (nemzetközi) tényező befolyásolja, ezért bizonyos hasonlóságok ellenére minden közösség helyzete e tekintetben más és más, ill. e közösségek bizonyos szempontok szerint csoportosíthatók. Témánkat tekintve ilyen szempontként merül fel:

a) A közösség nagysága: a „nagy” közösségek (a romániai, szlovákiai, ukrainai, szerbiai) esetében több lehetőség nyílik az anyanyelv használatára mind a nyilvános nyelvhasználati színtereken, mind pedig a magánéletben⁷⁷, mint a „kis” közösségekben (horvátországi, szlovéniai és ausztriai), a nagyobb közösségek nagyobb érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek, mint a kis létszámúak.

⁷⁷ A kis közösségekben értelemszerűen nő az etnikailag vegyes házasságok aránya, ezért a kisebbséghez tartozó családtagnak még családi körben is nehéz anyanyelvét használnia, továbbá az ilyen közösségekben könnyebben megszakad a kisebbségi nyelvnek a családon belüli átörökítése. Ezt igazolják a magyarországi kisebbségek körében végzett különböző kutatások is, l. pl. Homišinová 2008: 168–177.

b) Tömbhelyzet és szórványhelyzet: a nagy közösségeken belül is léteznek szórványok, a kis közösségek azonban maguk is szórványnak minősülnek, hiszen a saját lakóhelyükön is nagyrészt kisebbségben vannak.

c) Európai uniós tagállamban, ezen belül a schengeni övezetben élő kisebbségi magyarok és a nem uniós állampolgár magyarok: az előbbi csoport számára jóval egyszerűbb a kapcsolattartás a többi nemzetrésszel, mint utóbbiaknak.

d) Az adott államnak Magyarországhoz viszonyított gazdasági helyzete: valamely nyelv presztízse összefügg a beszélő- és nyelvközösség gazdasági erejével; míg a szocializmus idején, de a múlt század kilencvenes éveiben Magyarország e tekintetben jobban állt, mint a legtöbb környező ország, mára ez az „előnye” nagyrészt megszűnt.

e) A magyarság száma és helyzete az adott államban élő többi kisebbséghez viszonyítva: a tapasztalatok azt mutatják, hogy egy-egy országban a kisebbségekkel szemben folytatott állami nyelvpolitikát a legnépesebb kisebbséggel szembeni (történeti) viszony határozza meg. Szlovákiában és Romániában ez a magyar kisebbség, a szlovák és a román nyelvpolitikát nagyban befolyásolja a területvesztéstől való félelem. Ezzel szemben például Ukrajnában a magyar kisebbség a jelentős létszámú és a gazdaságilag erős orosz kisebbséggel szembeni ukrán politika szenvedő alanya. A kisebbségi nyelvi jogok tekintetében „nagyvonalúbbak” azok az országok, ahol kisebb a kisebbségek aránya.

Az említett különbségek ellenére a kisebbségi magyar közösségek jelenlegi nyelvpolitikai és nyelvi jogi helyzetében számos hasonlóság is kimutatható, ez elsősorban az 1980-as évek végétől kezdődően a volt szocialista országokban lezajlott társadalmi változásokkal, ezen belül egyrészt a többségi politikai elitek nemzetállami törekvéseivel, másrészt pedig az alapvető emberi és a polgári jogok, így a szólásszabadság, a gyülekezési és az egyesülési jog érvényesülésével függ össze. E jogokat kihasználva új, különféle profilú magyar sajtóorgánumok létesültek, számos önálló magyar szervezet, szakmai szerveződés jött létre, amelyek tárgyalási nyelve a magyar lett, a magyarság és a kisebbségek érdekeinek védelmét célul tűző pártok alakultak. A magyar pártok létrejötte több szempontból is pozitív fejleménynek tekinthető. A nyelvhasználati és az oktatási jogok biztosítása, valamint az asszimiláció lassítása közötti nyilvánvaló összefüggés miatt e pártok agendájában a kisebbségi jogok – s ezen belül a nyelvi jogok – érvényesíthetősége jelentős helyet foglal el.

Az önálló párt(ok) révén a magyarság már nem csupán a politika objektuma, hanem a politikát alakító tényező is, azaz hathat a helyi, a regionális és az országos nyelvpolitikai döntésekre. A magyar pártok működése a nyelvhasználatra abban a tekintetben is pozitívan hatott, hogy jelentős mértékben fejlődött a magyar nyelvű közélet, új témák jelentek meg a közbeszéd szintjén, több politikáló embernek van lehetősége és alkalma arra, hogy nyilvános, formális helyzetekben magyarul beszéljen.

A vázolt folyamatokkal párhuzamosan hatott a nemzetközi környezet változása. A kisebbségi és nyelvi jogok érvényesülését korábban az is nehezítette, hogy a kilencvenes évek előtt a releváns nemzetközi szervezetek ezekkel a problémákkal igen felületesen foglalkoztak, s csak az utóbbi évtizedekben gyorsult fel a fejlődés e területen. A Kárpát-medencei magyar kisebbségek számára elsősorban az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (ill. ezen belül a nemzeti kisebbségi főbiztos) és az Európa Tanács játszott jelentős szerepet, ugyanis ezeknek minden érintett állam a tagja. Az EBESZ dokumentumai közül elsősorban az emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai konferencia dokumentumát kell megemlíteni,⁷⁸ mivel ennek IV. fejezete tartalmazza azokat a minimális kisebbségi nyelvi jogokat, amelyeket a tagállamoknak tiszteletben kell(ene) tartaniuk. Eszerint a kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van arra, hogy anyanyelvüket a magán- és a közéletben szabadon használják, továbbá joguk van az anyanyelvű információterjesztéshez, információhoz jutáshoz és információcseréhez, anyanyelvük oktatására vagy az anyanyelvükön való oktatásra, anyanyelvük használatára a hatóságokkal való kommunikációban. Az említett jogokat azért soroltuk fel, mert ezek jelennek meg (többé-kevésbé részletezve) a kisebbségvédelmi keretegyezményben és A kisebbségi vagy regionális nyelvek európai chartájában, illetve a Magyarország és a szomszédos államok között az 1990-es években megkötött ún. alapszerződésekben.

Az Európa Tanács fontos szerepet játszik az európai kisebbségvédelemben: a 90-es évekre jellemző tagfelvételi hullámban a tagság egyik feltétele a demokratikus jogrendszer és az európai „standardoknak”

⁷⁸ *Document of the Second Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE*, 1990. Magyarul: Majtényi–Vizi szerk. 2003: 195–198. A kisebbségi nyelvi jogok szempontjából természetesen nagy jelentőségűek a főbiztosi ajánlások: az oktatási kérdéseket érintő hágai ajánlások (1996) és a nemzeti kisebbségek nyelvi jogait rögzítő oslói ajánlások (1998).

megfelelő kisebbségvédelmi jogszabályok megléte volt. Emiatt húzódtott el aztán például Szlovákia vagy Horvátország felvétele is. A témánk szempontjából legfontosabb két ET-dokumentum A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája (1992) és A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény (1995), ugyanis ezeket a Magyarországgal szomszédos minden állam aláírta, az egyezmények a részes államok számára kötelezettségeket fogalmaznak meg, és van ellenőrzési mechanizmusuk, bár szankciók nélkül (a nemzetközi jogi környezetről és dokumentumokról bővebben Majtényi–Vizi 2003; de 2001; Szabómihály 2005a).

A Magyarországgal szomszédos államok közül Ausztria, Szlovénia, Szlovákia és Románia tagja az Európai Uniónak, és bár az unió a tagfelvételnélkor a tagjelöltek kisebbségpolitikáját is vizsgálta, nincs egységes kisebbségi és nyelvpolitikája. A kisebbségi kérdés viszont folyamatosan napirenden van, és a kilencvenes években elfogadott ajánlások már utalnak az említett ET-dokumentumokra, sőt az EU a tagállamokat a Chartához való csatlakozásra buzdítja. A magyar kisebbségek szempontjából természetesen annak is jelentősége van, hogy minden uniós tagállam nyelve – így a magyar is – az EU-ban hivatalos nyelv.

3.3. A többségi nemzetek (államok) kisebbségi nyelvpolitikája

A magyar kisebbséggel rendelkező Kárpát-medencei államok csatlakoztak (olykor nemzetközi nyomásra) a releváns nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumokhoz, ami azt jelenti, hogy vállalták a már említett minimális kisebbségi nyelvi-nyelvhasználati jogok biztosítását. Abban azonban már különbségek vannak, miképpen építették be ezeket jogrendjükbe, és milyen e jogok érvényesíthetősége. Látszólag példaértékű a szlovén kisebbségi nyelvpolitika, hiszen a muravidéki ún. vegyes lakosságú területeken a magyar is hivatalos nyelvnek számít, ám a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban „a magyar nyelv használata inkább szimbolikus, ténylegesen csak elvétve fordul elő” (Göncz László. 2006a: 71).

A jogok és alkalmazhatóságuk közötti „szakadék” más országok esetében még érzékelhetőbb, sőt a legtöbb országban már a jogszabályok szintjén is megnyilvánul a kisebbségi nyelvi jogok szűkítése, és amint említettük, nyelvpolitikájukat az asszimilációs ideológia határozza meg. Ma már eléggé ritka a nemzeti ideológia nyílt hangoztatása, gyakrabban találkozunk viszont a gazdasági és társadalmi érdekeknek, akárcsak a

kisebbségi integráció szükségességének a hangoztatásával. Ilyen érvekkel szorgalmazzák például a kisebbségi iskolákban a többségi nyelven (államnyelven) oktatott tantárgyak számának növelését, vagy a közigazgatásban a többségi nyelv elsődleges alkalmazását. A belső jogszabályokat áttekintve (l. Kontra–Hattyár szerk. 2002, Glatz szerk. 2003, Nádor–Szarka szerk. 2003) úgy tűnik, hogy az érintett országok leginkább a kulturális életben, az alsó fokú oktatásban és részben a tömegtájékoztatásban hajlandók elismerni és támogatni a kisebbségi nyelvek használatát, azaz arra törekednek, hogy a kisebbség nyelve (esetünkben a magyar) csak a közösségen belüli kommunikáció nyelve maradjon, ne bővüljenek társadalmi funkciói. Az érintett országokra jellemző, hogy a kisebbségek tagjaitól rendszerint elvárják a többségi nyelv magas szintű ismeretét, azt azonban alig (vagy egyáltalán nem) támogatják, hogy a kisebbségekkel együtt élő többségi lakosság elsajátítsa és használja is a kisebbségi nyelvet.⁷⁹ Azaz a többségi társadalmak az aszimmetrikus kétnyelvűséget tartják természetesnek.

Ezzel a megközelítéssel függ össze a már említett szakadék jog és gyakorlat között: a hatóságok a kisebbségi nyelvi jogok érvényesítését a kisebbségi beszélők magánügyének tartják, és ehhez csak a minimális támogatást adják meg. Jó példája ennek a közigazgatás, ugyanis az ügyfelek, a lakosság csak akkor tud a hatóságokkal kisebbségi nyelven kommunikálni, ha az érintett hivatalok megteremtik ennek a feltételeit, így alsóbb szintű jogszabályban (pl. végrehajtási rendeletben) részletezik ennek módját, ha vannak az adott kisebbségi nyelvet megfelelő szinten bíró tisztviselők, hivatalnokok, ha az ügyfeleket kisebbségi nyelven is tájékoztatják, ha az űrlapok és nyomtatványok kisebbségi nyelven is hozzáférhetők stb. Erre azonban az államigazgatásban szinte alig akad példa, sőt ezzel ellentétes gyakorlat figyelhető meg: a vonatkozó törvények szövegezése nem egyértelmű, vagyis nem lehet tudni, hogyan alkalmazhatók a gyakorlatban, hiányoznak a végrehajtási rendeletek, nincs elég kisebbségi nyelven (esetünkben magyarul) beszélő hivatalnok, hiányoznak a kisebbségi

⁷⁹ Szlovéniában a Muravidéken ugyan pl. a magyart környezeti nyelvként tanulják a szlovénok is, a kétnyelvű oktatás szlovén modellje azonban nem hozta meg a várt eredményt: a szlovénok alig tanulnak meg magyarul, a magyar tanulók viszont fokozatosan áttérnek a szlovén használatára (Bernjak 2008).

nyelvű vagy kétnyelvű úrlapok. Ezek a hiányosságok lényegében minden, magyarok lakta országra érvényesek.⁸⁰

Az állam alapvetően sehol sem támogatja aktívan a kisebbségi nyelvek valós használatát, azt, hogy tényleges kommunikatív funkciója legyen a magyar nyelvű szövegeknek. Legalábbis erre utal az a tény, hogy a hatóságok nem törődnek a magyar nyelvű szövegek színvonalával, sem – mivel rendszerint ragaszkodnak ahhoz, hogy a magyar szöveg a többségi nyelven írt eredeti fordítása legyen – a megbízott fordító felkészültségével. Romániában például a törvényeket magyarul is publikálják, ám alacsony színvonaluk miatt e fordítások nem képesek betölteni jogi szöveg funkciójukat. Romániában, Ukrajnában és Szlovákiában is rendszeresen felmerül, hogy a tanulmányi versenyek kérdéseit, esetleg bizonyos központi vizsgák tételeit nem megfelelően fordítják, s ezért a magyar szöveget választó versenyző, vizsgázó hátrányba kerül.

Ezzel a kérdéssel függ össze a fordítóképzés megoldatlansága, valamint a megfelelő terjedelmű és minőségű kétnyelvű szótárak hiánya is. A Magyarországgal szomszédos államok közül Ausztriában két egyetemen (Bécsben és Grazban) folyik régebb óta magyar szakpárosítással fordító- és tolmácsolás (Törzsök 2008: 125), a többi országban csak a rendszerváltozás után indultak ilyen kezdeményezések, részben a magyar kisebbség szorgalmazására. Szlovákiában a beszercebányai Bél Mátyás Egyetemen angol–magyar, francia–magyar és német–magyar szakpárosításban szerveznek fordítóképzést, a 2007/2008-as tanévtől a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karán indítottak BA-szinten magyar–szlovák fordítóképzést. Szlovéniában a Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Karán a 2008/2009-es tanévben indult ún. nyelvközi tanulmányok–magyar nyelv alapképzés, erre épül majd az MA-szintű szlovén–magyar fordító- és tolmácsolás. Romániában a Sapientia Tudományegyetem marosvásárhelyi Műszaki és Humántudományok Karán hirdettek meg a 2009/2010-es tanévre hároméves angol–magyar, német–magyar és román–magyar fordító- és tolmácsolás képzést.

⁸⁰ A Romániai Magyar Jogtudományi Közlönynek a kisebbségi nyelvi jogokkal foglalkozó 2006. évi 2. számában a jogszabályok nem egyértelmű szövegezésére mutatott rá tanulmányában pl. Csernicskó István (Ukrajna) és Szabómihály Gizella (Szlovákia), a magyarul beszélő tisztviselők hiányára Csernicskó István, Szabómihály Gizella és Veress Emőd (Románia).

Lényegében mindenhol megoldatlan a hatósági (hivatalos) fordítók képzése és továbbképzése, holott bizonyos szövegek esetében kötelezően őket kell felkérni. Szlovákiában magyar érettségivel és egy jogi tanfolyam elvégzésével, valamint az előírt vizsga letételével bárkiből hivatalos fordító lehet. Az általuk magyarra és/vagy szlovákra fordított szövegek elemzése azt mutatja, hogy jelentős részük nem ismeri sem a jogi szakkifejezéseket, sem a jogi szaknyelvet (annak sajátosságait a két nyelvben), de még azt sem tudják, milyen forrásokra támaszkodhatnak, pontosabban forrásként leginkább általános szótárakat használnak (a szlovákiai szakfordítások színvonaláról l. pl. Szabó Mihály 2003, a fordítók felkészültségéről Sándor A. 2008).

A kétnyelvű szótárak kapcsán megállapítható, hogy Románia kivételével a többi országban⁸¹ 1989 előtt főképp kis- és középszótárakat, illetve iskolai szakszótárakat adtak ki. Romániában viszont elsősorban a Kriterion a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben román–magyar és/vagy magyar–román műszaki, erdészeti, jogi szótárakat is megjelentetett. A rendszerváltozás után általában tovább folytatódott az a trend, hogy a korábbi középszótárakat kiegészítve új kiadásban folyamatosan megjelentették, így minden többségi nyelvvel létezik iskolai használatra alkalmas középszótár. Egyúttal az is megfigyelhető, hogy elsősorban a magyar kisebbségi intézményekhez és felsőoktatási intézményekhez kapcsolódva több általános és szakszótár is elkészült, a legtöbb természetesen Romániában (pl. matematikai, gazdasági, orvosi stb.), sőt ott háromnyelvű (angollal vagy franciával bővített) szótárakra is van példa. A magyar nyelvnek a hivatalos kapcsolatokban és a közigazgatásban való használatát nagyban elősegítik a jogi-közigazgatási szótárak (l. pl. Fazakas szerk. 2002; Benő és mtsai. 2004; Orosz 2005). Több régióban további szótártervek vannak a megvalósítás stádiumában. Legvégül meg kell említeni, hogy az utóbbi években az interneten megjelentek az on-line kétnyelvű szótárak (általános és szakszótárak) és adatbázisok is. A kétnyelvű szótárak színvonala változó, ez nemcsak attól függ, mennyire voltak lexikográfiai-lexikológiai képzetek a szerzők (szerkesztők), hanem attól is, mennyire voltak/vannak szinkronban a magyar szaknyelv fejlődésével (erre a problémára mutat rá pl. Misad 2007).

⁸¹ Magyarországon az Akadémiai Kiadó kiadásában megjelentetett szótárakat nem említjük.

3.4. Magyar kisebbségi nyelvpolitikák

A rendszerváltozást követően szinte minden országban, régióban létrejöttek magyar pártok és politikai mozgalmak, ezek programjában az adott ország által ratifikált nemzetközi egyezményekben szereplő kisebbségi nyelvi, oktatási és kulturális jogok érvényesíthetőségének, kibővítésének követelése mellett a különböző típusú autonómiák kialakítása iránti igény is megfogalmazódik. Az autonómia problémáját azért említjük, mert a különböző típusú autonómiákhoz kapcsolódó intézményrendszer fontos mind a kisebbségi nyelv használati színtereinek bővítése, mind pedig a kisebbségi nyelvtervezés, nyelvfejlesztés szempontjából.⁸² Az érintett hét állam közül jelenleg csak a három volt Jugoszláv tagköztársaságban rendelkeznek a kisebbségi magyar közösségek törvényileg garantált kulturális autonómiával: Szlovéniában, Horvátországban és Szerbiában. Szlovákiában, Romániában és Ukrajnában viszont a hatalom mindenféle autonómia-elképzelést elutasít. Azokban az országokban, ahol végbement a közigazgatás decentralizálása (pl. Szlovákiában), a jelentős magyar lakossággal rendelkező településeken – ha a magyar lakosság aktív részvételének következtében a helyi képviselő-testületekben erős a magyarság képviselete – nyilván nagyobb lehetőség van a helyi magyarság sajátos igényeinek a képviseletére vagy megvalósítására, akárcsak a magyar nyelv használatára ezekben a hivatalokban. Ezek az önkormányzatok és képviselő-testületek azonban ugyanolyan jogosítványokkal rendelkeznek, és ugyanolyan feladatokat látnak el, mint bármely más település önkormányzata. Nyelvi szempontból viszont mindenképpen pozitív hatást gyakorolnak a környezetükre, még ha tapasztalataink szerint a magyar nyelv használata főleg a szóbeliségre korlátozódik is.

Az állam által a magyar közösségeknek biztosítandó jogok, ezen belül nyelvi jogok tekintetében a többség (és reprezentánsa, az állam), valamint a magyar kisebbség (a magyar kisebbségi pártok) között nyelvi konfliktus áll fenn,⁸³ amelynek intenzitása a politikai helyzet függvényében

⁸² Terjedelmi okokból nem térünk ki az egyes kisebbségi pártok és egyéb érdekvédelmi szervezetek programjaira, ugyanis véleményünk szerint ezeket a témával foglalkozó kutatók folyamatosan elemzik; l. pl. Bárdi 2000; Gerencsér–Juhász 2001; Blénesii–Mandel szerk. 2004; Szarka 2004.

⁸³ Ez természetesen elsősorban a nagy (romániai, szlovákiai, ukrajnai és szerbiai) magyar közösségekre érvényes. Nem lehet azonban azt mondani, hogy a többi országban ideális volna a helyzet, a magyar kisebbségi közösség kis száma és gyengébb érdekérvényesítő képessége miatt azonban a konfliktus kevésbé „látványos”.

változó. A szlovákiai és a romániai magyar pártok kormányzati szerepvállalása azt bizonyította, hogy bizonyos szinten (szintig) lehet enyhíteni a nyelvi konfliktust és lehet érvényesíteni a kisebbségi nyelvpolitikai érdekeket: így Szlovákiában a Magyar Koalíció Pártjának, Romániában pedig a Romániai Magyar Demokrata Szövetségnek nagy szerepe volt a kisebbségi nyelvhasználatot lehetővé tevő törvények megalkotásában, a nemzetközi egyezményekhez való csatlakozásban. A következetes és egyértelmű szabályozást azonban nem sikerült elérniük, ezért a fent részletezett okok miatt bizonyos nyelvi jogok érvényesíthetősége a pártok közötti háttéralkuktól függ, ill. attól, hogy az érintett magyar párt kormányzati pozícióban (esetleg megyei szinten vezető pozícióban) van-e. Egyúttal úgy tűnik, hogy a kisebbségi pártok és mozgalmak nyelvpolitikai elképzelései elsősorban a jogszabályi garanciák elérésére korlátozódnak, ugyanis szinte minimális figyelmet fordítanak arra, hogy a már meglévő jogok érvényesítésében támogassák a kisebbségi lakosságot, ezért ez leginkább a civil szervezetekre hárul.

3.5. A magyarországi nyelvpolitika

Magyarországi nyelvpolitikán jelen esetben azt értjük, milyen nyelvpolitikai elképzelések fogalmazódnak meg és milyen gyakorlat érvényesül Magyarország részéről a szomszédos államokban élő magyar közösségek irányában. A rendszerváltozás utáni első években Magyarország arra törekedett, hogy a szomszédos államok a már említett EBESZ- és ETDokumentumokban rögzített kisebbségi jogokat elismerjék, ezért az ún. alapszerződésekben vagy külön egyezményben megfogalmazásra is került, hogy a felek elismerik a kisebbségeknek a dokumentumok szerinti kisebbségi jogait. A későbbiekben pedig a vegyes bizottságok révén a szerződésekben foglaltak végrehajtásának ellenőrzésére, konkrét ajánlások megfogalmazására helyeződött a hangsúly.

A 2006 óta hatalmon levő magyar kormány nemzetpolitikai céljait így fogalmazta meg: „Magyarország arra törekszik, hogy az egyéni emberi jogok mellett teret nyerjen a közösségi jogok elfogadottsága, biztosítva a kisebbségi létből fakadó hátrányok kiegyenlítését, a kisebbségek kultúrájának, nyelvének, identitásának fennmaradását. Támogatja a kisebbségi oktatási, kulturális és egyházi intézményrendszert, kiemelt figyelmet fordít a térség kulturális sokszínűségének fenntartására, többnyelvűségének megőrzésére, a kisebbségek autonómiájának támogatására. Az identitásmegőrző normatív támogatások mellett a versenyképességet és ezzel a

szülőföldön boldogulást szolgáló, uniós forrásokat is felhasználó fejlesztésekre összpontosít.⁸⁴ A Gémesi Ferenc külkapcsolatokért és nemzetpolitikáért felelős szakállamtitkár jegyezte és a magyar kormány a külhoni magyarokkal kapcsolatos politikájáról készített tájékoztató szerint a kormány nemzetközi fórumokon is fellép a határon túli magyarság jogait „csorbítani igyekvő” törekvésekkel szemben.⁸⁵

Magyarország tehát a határon túli magyar közösségek viszonylatában aktív nyelvpolitikát folytat: a kétoldalú kapcsolatokban és a nemzetközi fórumokon támogatja a kisebbségi nyelvi jogok érvényesülését, konkrét segítség pedig a támogatáspolitikán keresztül valósul meg. Amint az idézetből kitűnik, a normatív, anyagi támogatás a kisebbségi oktatási, kulturális és egyházi intézményrendszerbe, vagyis alapjában véve azokra a nyelvhasználati színterekre irányul, amelyeken a környező államok is lényegében akceptálják a kisebbségi nyelvhasználatot. Ezek a támogatások azonban esetleg csak közvetetten segítik a magyar nyelvnek például a közigazgatásban vagy a gazdasági életben való alkalmazását, holott ez emelné a magyar nyelv gyakorlati értékét. Bár nem a kormányzati nyelvpolitikával függ össze, érdemes megemlíteni, hogy a magyar cégek szomszédos országokban való megjelenésének sincsenek látható nyelvi jelei.

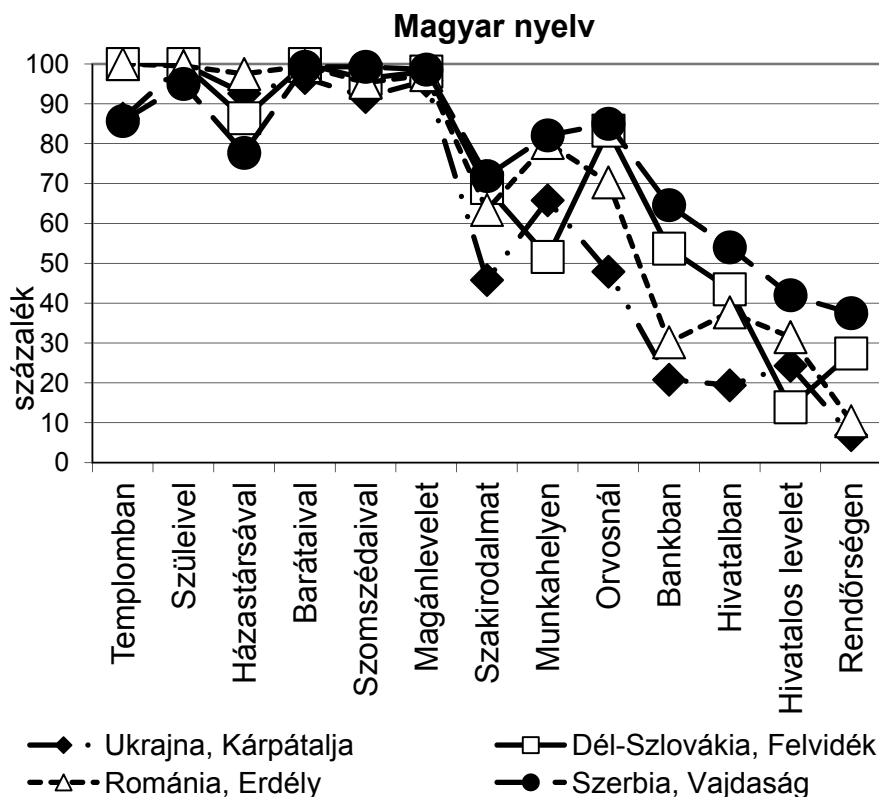
4. A magyar nyelv helyzete, nyelvpolitikai és nyelvtervezési feladatok a határon túli magyar közösségek körében

4.1. A magyar nyelv státusának és a nyelvválasztásnak az összefüggései

A fentebb tárgyalt nyelvpolitikai tényezők szükségszerűen hatással vannak a határon túli magyarok nyelvhasználatára, nyelvválasztására. Az anyanyelv használatára vonatkozó korlátozott jogok egyenes következménye, hogy a kisebbségi magyarok számos helyzetben nem az anyanyelvüket, hanem az államnyelvet használják. Egy 1996-os, azonos szempontok szerint végzett vizsgálat során négy országban (Románia, Szlovákia, Szerbia és Ukrajna) több száz magyar válaszolt arra a kérdésre, milyen nyelvet vagy nyelveket használ egy-egy szituációban. Az 1. ábrán azt tüntettük fel, hogy a válaszadók hány százaléka használja a magyar nyelvet a megadott helyzetekben. A templomban és a családban szinte mindenki magyarul beszél mindegyik régióban, de a lakásból kilépve egyre kevesebben használják a magyart.

⁸⁴ www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Magyarország+a+világban/

⁸⁵ www.nemzetpolitika.gov.hu/index.php?main_category=5&action=view_item&item=949

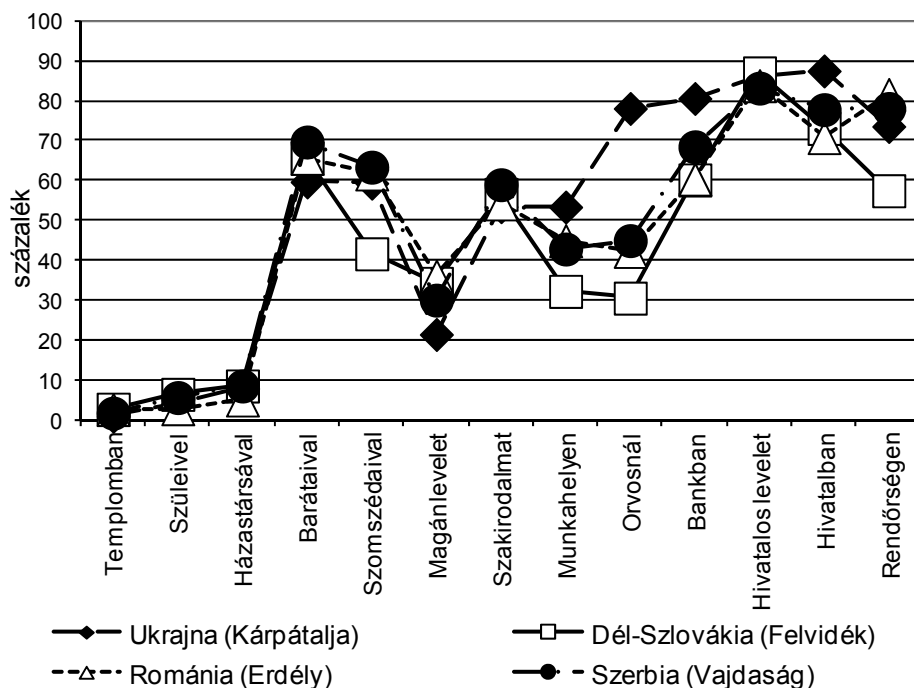

1. ábra. A magyar nyelvet (is) használók aránya négy ország magyar lakossága körében (Forrás: Beregszászi–Cserniczkó 2004a: 62)

A 2. ábrán a többségi nyelv(ek) használatát mutatjuk be. A családban alacsony, a nyilvános helyzetekben ellenben mind a négy országban magas az államnyelv használati aránya.

Ha összevetjük az ábrákat, észrevehetjük, hogy valamennyi régióban azonos szintereken csökken a magyar nyelv használati aránya, és ezzel párhuzamosan emelkedik a többségi nyelv. Minél távolabb kerülünk a privát szférától és közeledünk a formális nyelvhasználati szinterek felé, úgy emelkedik az államnyelv használatát jelző görbe és esik a magyar nyelvet jelölő. Az ábrákról az is leolvasható, hogyan befolyásolják az előző fejezetben tárgyalt jogszabályok és törvényi lehetőségek a kisebbségi nyelvhasználatot: a nyilvános szintereken a legjobb értékek a Vajdaságban mutathatók ki, ez annak a következménye, hogy ott már a titói időkben is támogatta az állam a két- és többnyelvűséget.

Többségi nyelv(ek)

2. ábra. A többségi nyelvet (is) használók aránya négy ország magyar lakossága körében (Forrás: Beregszászi–Cserniczkó 2004a: 62)

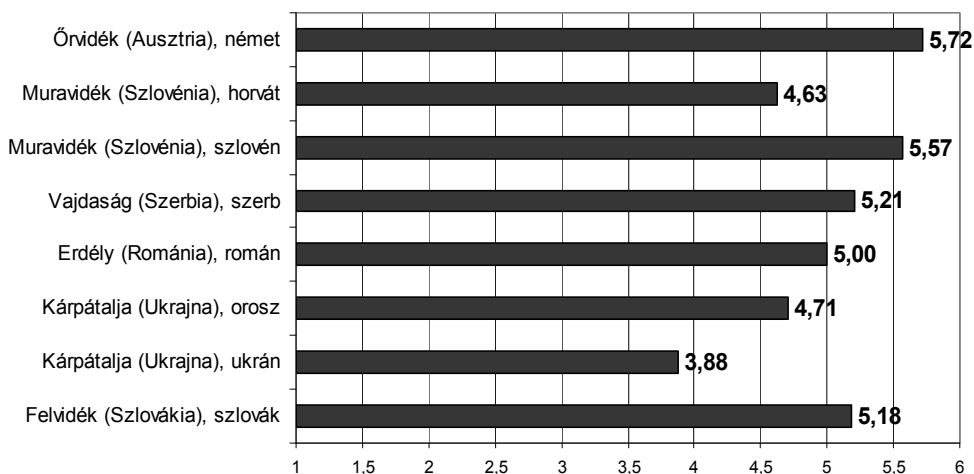
A fenti adatok egyébként nem azt jelzik, hogy a határon túli régiókban a magyar nyelv már kiszorult volna a nyilvános színterekről, épp ellenkezőleg: a kisebbségi nyelvek nyilvános és hivatalos használatát lehetővé tevő, az előző fejezetben említett jogi szabályozás következtében egyes színtereken erősödött jelenléte. A magyar lakosság létszámától függően különböző mértékben jelen van a tömegtájékoztatásban – a hagyományos írott sajtó, televízió, rádió mellett megjelentek a magyar nyelvű hírportálok és egyéb kisebbségi magyar tartalmak –, a közoktatás mellett már a felsőoktatásban is – új, magyarul is oktató felsőoktatási intézmények létesültek Erdélyben, Szlovákiában, Kárpátalján, a Vajdaságban –, valamint a közigazgatásban, utóbbi szintéren elsősorban beszélt, kevésbé írott formában.

A magyar nyelvű hivatali nyelvhasználat szempontjából nagy jelentősége volt és van bizonyos államigazgatási jogköröknek a helyi önkormányzatokra történt delegálásának. Egyúttal a tapasztalatok azt mutatják, hogy a magyar nyelv tényleges hivatali használatára ott van

lehetőség, ahol a helyi képviselő-testületben és a polgármesteri hivatalokban a magyarok többségben vannak.

Az előzőekben már érintettük, milyen fontos egy nyelv presztízse szempontjából a használhatósága, ezen belül is az, ha a gazdasági és üzleti életben is megjelenik. A rendszerváltozás után e területen is javult a helyzet, legalábbis a nagy régiókban, azaz vannak magyar vagy kétnyelvű reklámok, szórólapok és hirdetések. Ezek azonban csak részben célozzák meg a helyi magyar beszélőközösséget, a magyar nyelvű szövegek jelentős része, elsősorban a turisztikai szolgáltatásokat kínáló reklámok, honlapok és egyéb szövegek a potenciális magyarországi látogatóknak szólnak.

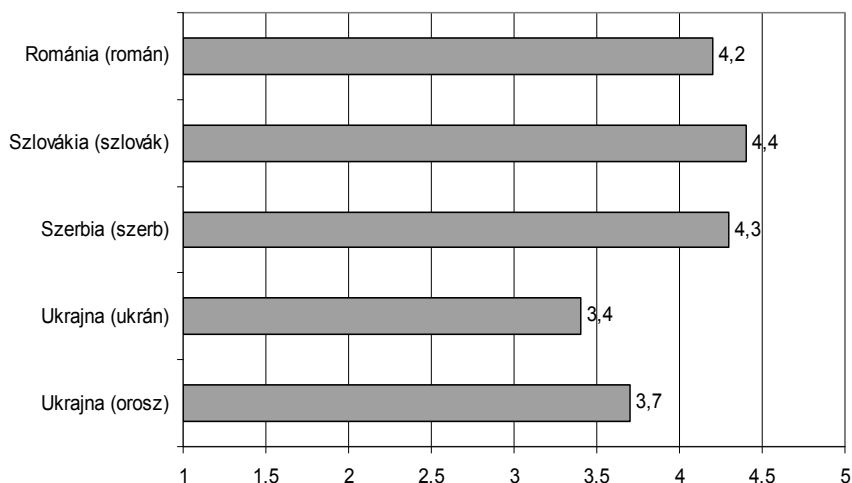
A nyelvválasztást természetesen a nyelvtudás is befolyásolja. A kisebbségi magyar közösségek minden régióban kétnyelvűek valamilyen szinten. Ám arról, milyen fokon ismerik a többségi nyelvet, nincsenek érdemi adataink. 1996-ban 1-től 7-ig terjedő skálán válaszoltak kisebbségi magyarok arra a kérdésre, milyen szinten beszélnek a többségi nyelve(ke)t.⁸⁶ Ám ezek az adatok egyrészt kis mintától származnak, másrészt szubjektív önbevallást mutatnak (3. ábra).

3. ábra. Kárpát-medencei kisebbségi magyarok államnyelvismeretének foka önbevallás alapján (1996; N=832) (Forrás: A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén c. kutatási program adatai alapján)

⁸⁶ 7: anyanyelvi szinten; 6: nagyon jól; 5: jól; 4: nem nagyon jól; 3: alig néhány szót; 2: nem beszélem, csak értem; 1: egyáltalán nem.

A Kárpát Panel 2007 kutatás (Papp–Veres szerk. 2007) a fentihez hasonló módszerekkel 6 fokozatú skálán⁸⁷ mérte a szlovákiai, ukrainai, romániai és szerbiai magyarok nyelvtudását (4. ábra).

4. ábra. Kárpát-medencei kisebbségi magyarok államnyelvismeretének foka önbevallás alapján (2007; N=2230) (Papp–Veres szerk. 2007 adatai alapján)

4.2. A magyar nyelv határon túli változatainak jellegzetességei, a nyelvi szétfejlődés problémája és a „határtalanítás” programja

4.2.1. Miben különböznek a kisebbségi magyar nyelvváltozatok a magyarországiaktól?

A Kárpát-medencei kisebbségi magyar közösségek – a második világháború időszakát kivéve – kilencven éve élnek kisebbségi helyzetben, a központi magyar nyelvterülettől határok által elválasztva úgy, hogy voltak olyan időszakok, amikor az élő magyarországi nyelvhasználattal szinte semmilyen kapcsolatuk sem volt,⁸⁸ a többségi nyelv azonban mindennapi életük részét képezte. Mindezek a tények természetesen kihatottak a magyar nyelvhasználatra is.

A magyarországi és kisebbségi magyar nyelvváltozatok közötti eltérések között tarthatjuk számon például azt, hogy a határon túl

⁸⁷ 1: nem is érti, nem is beszéli, 5: jól, 6: anyanyelve.

⁸⁸ Itt nemcsak a szocializmus idejére jellemző utazási nehézségekre gondolunk, hanem például arra, hogy a határtól távolabb nehezen vagy nem is voltak foghatók a magyarországi rádió-, majd később tévéadók.

nyelvjárásiasabb a nyelvhasználat. A kisebbségi magyar közösségek a magyar nyelvterület peremén élnek, s a központtól távol(abb) eső régiókban jellemzően tovább maradnak fenn az archaikus és nyelvjárási nyelvi formák. Ez mindig így volt, a nyelvi konzervativizmust azonban nagyban fel erősítette Trianon, mivel ezt követően a központ és a peremrégiók közötti kapcsolatok meglazultak, a nyelvi újítások ezért is lassabban jutnak el a magyar nyelvterület perifériájára (l. P. Lakatos–T. Károlyi 2002). Így pl. Magyarországon a *laktanya* szó a köznyelvből kiszorította a *kaszárnya* szót,⁸⁹ amely a határon túli régiókban viszont köznyelvi használatú.⁹⁰ Továbbá – amint ezt az előzőekben láthattuk – azoknak a nyelvhasználati színtereknek egy jelentős részén, ahol Magyarországon a köznyelvet használják, a kisebbségi régiókban a többségi nyelv fordul elő. Ezért kisebbségben a nyelvjárások jóval gyakrabban és több funkcióban használatosak, mint Magyarországon, ahol a nyilvános beszédhelyzetekben leggyakrabban a köznyelvet használják.

A határon túli magyarok mindenütt két- vagy többnyelvű környezetben élnek, ahol anyanyelvük mellett szükségszerűen jelen van a többségi közösség nyelve is. Ezek a kontaktusok is több száz évre mennek vissza, bár a 1918 előtt természetesen jelentőségük jóval kisebb volt, mint azután, hogy az érintett közösségek kisebbségi helyzetbe kerültek. A kétnyelvű környezet a nyelv(használat) valamennyi szintjén nyomot hagy. Az anyanyelv (a magyar) korlátozott használatának egyik legjellemzőbb következménye a nyelvi lapszus és a nyelvi hiány (bővebben Lanstyák 2000: 176–184; 2002b). Az első esetben a beszélőnek nem jut eszébe a kontextusba illő anyanyelvi elem, a másik esetről akkor beszélünk, amikor nem is ismeri. A nyelvi lapszus és hiány kiküszöbölésére – melyek a beszélő szempontjából problémaként jelentkeznek – az empirikus kutatások szerint a beszélők többfajta stratégiát alkalmazhatnak: a hiányzó szó helyett használhatják a fölérendelt fogalmat (a szó hiperonimáját), szinonimát, körülírást stb. A másik lehetőség az, hogy a többségi nyelvből átveszik azt az elemet, amelynek magyar nyelvi megfelelője nem jut az eszükbe vagy nem is ismerik. Ha átmeneti, az adott kontextusra korlátozódó az idegen

⁸⁹ A Magyar értelmező kéziszótár a *kaszárnya* szót elavulónak minősíti.

⁹⁰ L. a határon túli magyar kutatóállomás-hálózat (Termini) honlapján az ún. ht-online szótárban: <http://ht.nyud.hu/htonline/htlista.php?action=search>

elem (vagy akár hosszabb szöveg) átvétele, akkor kódváltásról⁹¹ beszélünk; ezzel szemben a kölcsönzés olyan kontaktuselem, amely beépült a kisebbségi beszélők nyelvhasználatába, azaz állandósult.

A kódváltásra, valamint a hosszabb, az állandósult kontaktushatás eredményeként jelentkező kölcsönzés egyik válfajára, az ún. közvetlen kölcsönzésre (a kölcsönzőtípusokra l. Lanstyák 2006b) figyelnek fel leginkább az egynyelvűek. A legfeltűnőbb hatás tehát a nyelv leggyorsabban változó részében, a szókészletben jelentkezik.

A kölcsönyszavak között vannak olyanok, amelyek csak egy-egy régióban használatosak. Erdélyben (Er, Románia) ismert például a *motorina* ‘gázolaj, nyersolaj’, *doszár* ‘irattartó, dosszié’; Felvidéken (Fv, Szlovákia) használják a *válenda* ‘heverő’, *zsumpa* ‘emésztőgödör’ szavakat; a Vajdaságban (Va, Szerbia) élő magyarok körében a bizalmas nyelvhasználatban elterjedt a *duduk* ‘bárgyú, tökkelütött’, *kuluk* ‘robot (munka)’; Kárpátalján (Ka, Ukrajna) mindenki tudja, mi a *csurma* ‘börtön’, a *pápka* ‘irattartó, dosszié’; a Horvátországban (Hv) élők használják a *penkala* ‘töltőtoll’, *vozácska* ‘jogsi’ lexémákat; Muravidéken (Mv, Szlovénia) *lucska* a (nyeles) jégkrém, *narasztek* a festett haj kinőtt töve; Őrvidéken (Öv, Ausztria) *glüvájn*-nak nevezik a forralt bort, *pikkelli*-nek a (gépkocsi) műszaki vizsgáját. Akadnak olyan kölcsönyszavak is a határon túli magyar nyelvváltozatok szókészletében, melyek valamennyi vagy több kisebbségi magyar közösségben ismertek: ezek gyakran hangalakjukban is hasonlóak vagy azonosak. Így például minden régióban közvetlen kölcsön szóval is megnevezik az influenzát, s ezek a szavak hangalakjukban is erősen hasonlítanak egymásra: Er Va Hv Mv *gripa*, Ka *gripp*, Öv *grippe*, Fv *chripka*. A különféle üdítőitalok neve is hasonló a legtöbb régióban: Er *szukk* ‘üdítőital’, ‘szörp’, Ka *szok* ‘gyümölcslé’, Mv *szok* ‘gyümölcslé, üdítőital, szörp’, Hv *szók* és Va Hv *szokk* ‘gyümölcslé, üdítőital, szörp’. Előfordulnak több (öt, hat, hét) régióra kiterjedő teljes hangalaki és jelentésbeli azonosságok is a

⁹¹ A szlovákiai magyarok körében végzett vizsgálatok (Lanstyák–Szabó Mihály 1996) azt mutatják, hogy a kódváltás oka leginkább a szlovákul hallott vagy mondott szöveg idézése, szlovák nyelvű iratra, dokumentumra való hivatkozás. Ami a nyelvi hiánynak a kódváltással történő megoldását illeti, ez tipikusan a szaknyelvi regiszterben jelentkezik: a szlovákiai magyarok többsége szlovák nyelven végezte tanulmányait, tehát nem ismeri jól a magyar szakkifejezéseket, ezért használ helyette szlovák szót, szakkifejezést. A kódváltás típusairól l. Lanstyák 2005a; 2005b; Lanstyák 2006a; a román–magyar kódváltásra Benő 2008: 44–53; ukrán/orosz–magyar kódváltásra Beregszászi 2004, Márku 2008.

közvetlen kölcsönszavak között. Például Er Fv Va Hv Mv Öv *cirkula* ‘körfűrés’, Fv Va Ka Hv Mv *szesztra* ‘(kórházi) nővér, ápolónő’ stb.

A szókészleten kívül a többségi nyelvek hatása gyengébben ugyan, de a grammatikai szerkezetek szintjén is megmutatkozik. Ez elsősorban azt jelenti, hogy a többségi nyelvek hatására bizonyos nyelvtani szerkezeteket a kisebbségi magyarok esetenként szignifikánsan gyakrabban használnak, mint a magyarországiak, ilyenek például az ún. feminizáló formák (a foglalkozásnevek női változatának preferálása) vagy bizonyos analitikus szerkezetek (a nyelvtani szerkezetekre bővebben l. Lanstyák–Szabó Mihály 1997; Göncz 2004: 85–195; Kontra 2006a).

A nyelvi hiányból eredő kódváltás, valamint a kölcsönelemek különböző típusainak, beleértve a kalkokat is)⁹² használata a beszélők természetes reakciója az előző fejezetben vázolt kisebbségi nyelvi helyzetre: a beszélők ily módon oldják meg azt a kommunikációs és nyelvi problémát, hogy bizonyos fogalmakat, jelenségeket csak többségi nyelven tudnak megnevezni.⁹³ A kisebbségi magyarok nyelvhasználatában megfigyelhető kontaktushatásokat (elsősorban a direkt kölcsönszókat) a magyar nyelvvelés ennek ellenére nagyon sokáig rendkívül negatívan értékelte. Sokan úgy vélekedtek, hogy az ilyen szavak „fölöslegesek”, „szennyeznek” a nyelvet, „nyelvromlást” okoznak, s ezzel veszélyeztetik a magyar nyelv jövőjét. A nyelvtudományilag igazolható tény azonban az, hogy sem „szennyezett”, sem „romlott” nyelv nem létezik: ezek a minősítések nyelvtudományi szempontból értelmezhetetlenek. Egyetlen olyan nyelv sincs a világon, melyben ne volnának idegen eredetű szókészleteti elemek. A magyar

⁹² A kalkok (tükörszavak, tükörkifejezések, tükörszólások) „olyan szókészleteti egységek, amelyek az átadó nyelv szavainak hatására jöttek létre az átvevő nyelvben úgy, hogy azok többé-kevésbé követik a modellként szolgáló szavak alaki szerkezetét, vagy legalábbis jelentéstani szempontból hasonlóan motiváltak, mint átadó nyelvi modelljeik” (Lanstyák 2002a: 97). Ilyen például a szlovákiai magyarban a ’munkaköri leírás’ jelentésű *munkatöltet* (a szl. *pracovná náplň* mintájára), a romániai magyarban a *vizsgát ad*, azaz ’vizsgázik’ (l. román *a da examen*), a kárpátaljai magyarban a *becsenget* ’telefonál’ (l. orosz/ukrán *звонить/дзвонити*).

⁹³ A kétnyelvű környezetre jellemző különböző kommunikációs és nyelvi problémák kezelésére egy kisebbségi közösségben l. Lanstyák–Szabó Mihály 2009. A kontaktuselem használata a kétnyelvű közösségen belül nem okoz megértési problémát, hiszen a beszélőpartner is ismeri ezeket, mivel a kisebbségi magyarok anyanyelvüknek egy ún. kontaktusváltozatát sajátítják el. A kutatók és a tapasztalatok is azt mutatják, hogy egyes kölcsönszók idegen eredetét a beszélők fel sem ismerik, magyar szónak tartják őket (l. pl. Lanstyák–Simon–Szabó Mihály 1998, Szilágyi N. 2008 adatait).

nyelvben egyébként is nagy számban találhatóak más nyelvből származó elemek (a szláv eredetű *ablak*-tól a németből kölcsönzött *zsák*-ig), ám a magyar nyelv jövőjét ez nem fenyegeti. A kölcsönzavak önmagukban ugyanis soha nem lehetnek kiváltói a nyelvcserenek. Ha egy kétnyelvű közösségben beindul a nyelvcsere folyamata, annak mindig nyelven kívüli, társadalmi okai vannak. Például az, ha a beszélők szemében a nyelv elveszíti a presztízsét, értékét, és nem akarják tovább használni, amint ezt az ausztriai magyarság nyelvvesztéséről írt klasszikus munkájában Susan Gal is bizonyította (Gal 1979, l. még Gal 1991).

A kisebbségi helyzet és a domináns helyzetben levő többségi nyelvek felől érkező állandó hatások következtében tehát a kisebbségi nyelvváltozatok bizonyos eltéréseket mutatnak egymáshoz és a magyarországi köznyelvhez viszonyítva. Ezért számosan megfogalmazták azt az aggályt: a különböző országokban beszélt magyar nyelvváltozatok olyannyira elkülönülnek egymástól, a magyar nyelv olyannyira szétfejlődik, hogy néhány évtized múlva ezek a nyelvváltozatok kölcsönösen érthetetlenek lesznek. Eddigi kutatásaink ezt az aggályt nem igazolják. A többségi nyelvi hatás mindenhol elsősorban is a szókészletet – ezen belül is meghatározott fogalomkörökhöz tartozó szavakat – érinti (l. Lanstyák 2008), a nyelvtani szerkezet esetében a többségi nyelvi hatás ott érvényesül, ahol ez összhangban van a magyar nyelv egynyelvű változataiban is megfigyelhető tendenciákkal (bővebben l. Lanstyák–Szabó Mihály 1997). A magyarral kontaktusban levő nyelvek az indoeurópai nyelvcsaládba tartoznak, ezért nagymértékben különböznek a magyartól, ami szintén gátolja a nyelvi kölcsönhatás nagyfokú érvényesülését (Lanstyák 2002a: 106). Szilágyi N. Sándor pedig a nyelvi változatosságban éppen a magyar nyelv életképességének bizonyítékát látja (2008: 106).

4.2.1. A magyar nyelvészek együttműködése és a nyelvi határtalanítás programja

Már az 1990-es évek elején világossá vált, hogy a kisebbségi magyarság hosszú távú fennmaradása szempontjából a nyelvmegegyezésnek kiemelt jelentősége van, és a kisebbségben élő magyarok nyelvi, nyelvhasználati gondjait nem lehet a hagyományos nyelvvelés elméleti keretein belül és a hagyományos nyelvvelői módszerekkel – pl. nyelvvelői cikkekkel – kezelni, átfogóbb nyelvpolitikai, nyelvstratégiai programra volna szükség, ilyen azonban nincs (l. Kontra 1994/1998, 2009a).

A magyar (nyelv)tudomány e területen kialakult adósságának egyik oka – a belső, nyelvtudományi okok mellett⁹⁴ – politikai tényezőkben keresendő: a kommunizmust építő, kötelezően internacionalista blokkon belül nem volt ildomos az egy szekértáborba tartozó baráti szocialista állam belügyének tekintett s akként is kezelt, a kisebbségi problémákkal szorosan összefüggő nyelvi, nyelvhasználati és nyelvi emberi jogi kérdések felvetése, az alap kutatások szinte teljes hiányában pedig nem is lehetett érdemben, szakmai alaposással foglalkozni a témával.⁹⁵

Talán elsőként a nyelvészek között kezdődött el az a fajta együttműködés, melynek eredményeképpen tudományos kutatásokból származó rendszerezett ismereteink vannak az egyes határon túli magyar közösségek nyelvpolitikai helyzetéről, a közösségek nyelvállapotáról, a nyelvcsere és nyelvmegtartás kontinuumában elfoglalt helyzetéről. Az 1988-ban indult Élőnyelvi Konferenciák sorozata arra teremtett lehetőséget, hogy a magyar nyelvészek országhatároktól függetlenül megismerhessék egymás kutatásait; a Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről c. kötet (Kontra szerk. 1991) a probléma felvetését is szolgálta. Az összehangolt tudományos együttműködés 1994-ben az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya koordinálásával indult A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című kutatási programmal, melynek keretében az európai nyelvi kontaktusokat bemutató kézikönyv (Goebel et al eds. 1996–1997) szempontrendszerére alapozva országonként elemzik a kutatók Trianon nyelvi következményeit társasnyelvészeti szempontból. A könyvsorozat kötetei folyamatosan jelennek meg (Csernicskó 1998, Göncz 1999, Lanstyák 2000), s több nemzetközi publikáció is született a kutatási programból.⁹⁶

Ma már egységes hálózatként, összehangoltan működő intézményi háttere van a határon túli magyar régiókban létrejött nyelvészeti kutatóállomásoknak a dunaszerdahelyi Gramma Nyelvi Iroda, a kolozsvári és sepsiszentgyörgyi Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, a beregszászi Hodinka

⁹⁴ Itt elsősorban is arra gondolunk, hogy a múlt század nyelvtudományát a nyelvi rendszerre összpontosító, azt leíró nyelvészeti irányzatok határozták meg, amelyek nem vettek tudomást a nyelv társadalmi beágyazottságáról, a nyelvhasználati feltételekről és környezetről.

⁹⁵ A kutatások politikai korlátaira mutat rá az a tény is, hogy a Magyar Nyelvjárások Atlaszának például mindössze 68 határon túli kutatópontja lehetett (az anyagát 1949–1962 között gyűjtötték).

⁹⁶ L. pl. a Multilingua c. folyóirat 19–1/2 (2000) számát; Fenyvesi ed. 2005 stb.

Antal Nyelvi Intézet, a szabadkai Magyarságkutató Tudományos Társaság és a szlovéniai, horvátországi és ausztriai magyar nyelvészeti kutatásokat integráló Imre Samu Nyelvi Intézet révén, melyek egyfajta ernyőszervezetként működik a Termini Kutatóhálózat. A kutatóhálózat intézetei számos konferenciát szerveztek, több kötetet publikáltak saját kutatásaikból.⁹⁷

A Termini Kutatóhálózat közös programjainak egyike az ún. határtalanítás, amely lényegében az előző alfejezetben említett „különfejlődési” félélemre adott egyfajta válasznak is tekinthető. A határon túli magyar nyelvváltozatokban az államnyelv(ek) hatására használt szavak közül több nemcsak a szóbeli érintkezésben fordul elő, hanem az újságokban, folyóiratokban vagy a szépirodalomban is. Ez azt jelenti, hogy ezek a szavak nem csupán a lezser(ebb) nyelvi rétegeknek a részei, esetleg alkalmi használatúak, hanem egy részük a helyi régió magyar köznyelvéhez tartozik. A magyar nyelv szótárai azonban hosszú évtizedekig nem vettek tudomást ezekről a szavakról, így valójában nem a magyar nyelv, hanem csak a magyarországi magyar nyelv szótárai lehettek. A rendszerváltást követően a magyar nyelvészek között a magyar nyelv magyarországi és határon túli változatainak egymáshoz való viszonyáról kialakult élénk, indulatoktól sem mentes vitákban (l. Kontra–Saly szerk. 1998) ez a kérdés is felmerült (Lanstyák–Szabómihály 1994/1998).

Az első lépést a Magyar értelmező kéziszótár második, átdolgozott kiadása (Éks²) jelentette⁹⁸, ezzel vette kezdetét a „határtalanítás” néven emlegetett tevékenység, amelynek célja, hogy a magyar nyelvet vagy annak valamely részrendszerét bemutató kiadványok a határon túli magyar beszélőközösségek által beszélt nyelvváltozatokat is magában foglaló *egyetemes magyar nyelvvel foglalkozzanak* (Péntek 2004; a határtalanításról bővebben Kolláth 2005b, 2008; 2008; Lanstyák 2005c, 2006c, 2006d).

A program révén ma már több olyan szótár is van, mely bátran állíthatja magáról, hogy „a” magyar nyelv szótára. Az Értelmező szótár+ (Eöry főszerk. 2007), az Osiris Kiadó kiadványai közül az Idegen szavak

⁹⁷ Pl.: Benő 2004, Beregszászi–Csernicskó 2004a, Csernicskó szerk. 2003, Göncz 2004, Kolláth 2005a, Lanstyák–Szabómihály 2002, Péntek–Benő 2003 stb.

⁹⁸ Sajnálatos azonban, hogy – a csaknem egy évtizednyi átdolgozási munkálatok ellenére – a határon túli magyar lexikális jelenségek bemutatása igencsak töredékesre sikeredett: csak az erdélyi, szlovákiai és kárpátaljai sikerült adatokat szereznii, az egyes régiók szóanyaga között nagyságrendnyi eltérések vannak, a lexikális elemek feldolgozása, beépítése sem összehangoltan történt. Az értelmező kéziszótár ún. határon túli anyagához: Beregszászi–Csernicskó 2004b; Kiss 2004; Lanstyák 2002d; 2005c.

szótára (Tolcsvai 2007a) éppúgy tartalmaz határon túli magyar szavakat, szójelentéseket, mint például a 2004-ben megjelent Helyesírás (Laczkó-Mártonfi 2004) című kiadvány szótári része.

A határtalanítási program azt a célt szolgálja, hogy a magyar nyelvváltozatok között ne a különbségek váljanak hangsúlyossá, hanem a magyar nyelv változatosságban élő egysége, vagyis az, hogy ne néhány, hanem egyetlen közös standard magyar nyelvváltozat, köznyelv legyen, amely nem kirekeszt, hanem befogad.

4.3. Nyelvpolitikai és nyelvtervezési feladatok

A magyar nyelv hosszú távú fennmaradása Magyarországon kívül elsősorban politikai tényezők függvénye: „megfelelő státusának biztosítása, használati körének (törvény által garantált) radikális kibővítése [...] nélkül a visszaszorulás és leépülés folyamat nem állítható meg” (Lanstyák 1998/2002: 131). Nem a magyar nyelvet kell védeni a többségi nyelv határaitól, hanem a nyelvet beszélő közösség nyelvhasználati jogait kell bővíteni. Arra kell törekedni, hogy a közösség minél több helyzetben használni tudja anyanyelvét, hiszen a nyelvet használata tartja fenn.

A 3. fejezetben említettük, mind a kisebbségi magyar pártok, mind a magyarországi kormányzat (pártállástól függetlenül) arra törekednek, hogy az érintett államok legalább a nemzetközi szerződésekben vállalt szinten biztosítsák a nyelvi jogokat. Ezen túl azonban célként a hasonló nagyságú és hasonló helyzetben levő nyugat-európai őshonos kisebbségek (pl. a finnországi svédek vagy a dél-tiroli németek) által elért státusz fogalmazódik meg, vagyis az, hogy a magyar nyelv az adott államban legalább regionális szintű hivatalos nyelv legyen. Ez a törekvés azonban (jelenleg még) a többségi politikai elitek ellenállásába ütközik, amelyek alapvetően csak a minimális egyéni nyelvi jogok biztosítására hajlandóak. A „magasabb szintű” nyelvi státus jogszabályi garantálása a többségi politikai elit támogatása nélkül lehetetlen, ezért meg kell keresni a hatékony érdekérvényesítés és együttműködés lehetőségeit.

A kisebbségi magyar nyelv státusának rendezése során ki kell használni Magyarország politikai támogatását, s azt, hogy az Európai Unió parlamentjébe nemcsak magyarországi, hanem határon túli magyar képviselők is bejutottak. Magyarország emellett saját hatáskörében, pl. a szomszédos államok magyar közösségei számára nyújtott támogatások révén, ill. a nemzetközi fórumokon, valamint a szomszédos államokkal történő

diplomáciai egyeztetések által is jelentős hatást gyakorolhat a magyar nyelv státusának erősítésére a környező országokban.⁹⁹

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a nyelvi jogok törvényi szintű garantálása a kisebbségi nyelvek tényleges használatának csak előfeltétele. Az érintetteknek ismerniük is kell jogaikat, és meg kell teremteni számukra a „környezetet”, valamint a feltételeket. Az utóbbi időben e területen is megfigyelhető előrelépés, például Romániában a nyelvi jogokkal kapcsolatos ismeretek terjesztését célzó, a nyelvi jogok gyakorlati alkalmazását segítő honlap indult (l. *www.nyelvi jogok.ro*), és hasonló készül Szlovákiában is; a Termini Kutatóhálózatot tartozó szervezetek munkatársai is kifejtenek ilyen irányú ismeretterjesztő tevékenységet, sőt a nyelvi jogok kérdése fokozatosan bekerül a tankönyvekbe is.¹⁰⁰

Ezzel szemben szinte alig van (ha van) példa arra, hogy a magyarok peres úton szereznének érvényt kisebbségi nyelvi jogaiknak. Ennek egyik fontos oka nyilván az, hogy nehezen bizonyítható a nyelvi jogok megsértése¹⁰¹, másrészt viszont szükség volna olyan útmutatókra, amelyek az adott ország jogrendjét figyelembe véve az ügyfél szempontjából írják le részletesen a követendő eljárásrendet, továbbá intézményes támogatást kellene nyújtani azoknak a kisebbségi állampolgároknak, akiket nyelvi alapú diszkrimináció ért.

A fentiekkel szoros összefüggésben a nyelvi jogok gyakorlati érvényesítésének nyelvi feltételei kapcsán is vannak feladataink (bővebben l. Lanstyák–Szabó Mihály 1999/2002). Az előzőekben már rámutattunk, hogy a kódváltás, de főleg a kölcsönszavak használata annak a

⁹⁹ Időnként Magyarország akaratlanul is rontja a magyar nyelv határon túli pozícióit és presztízsét; pl. azzal, hogy a legnagyobb magyar bank szomszédos országokban nyitott fiókjában sem szóban, sem írásban nem lehet használni a magyar nyelvet, miközben több szerb vagy ukrán tulajdonú bankban kétnyelvű feliratok, úrlapok és magyarul is beszélő ügyintézők fogadják az ügyfeleket; vagy azzal, hogy elveszi a magyar közszolgálati rádió hallgatásának lehetőségét a kisebbségben élők nagy részétől (l. Kontra 2009a).

¹⁰⁰ A Szlovákiai Lilium Aurum Kiadó 2002-ben *Általános és kisebbségi jogok* címmel kiegészítő tankönyvet adott ki az állampolgári ismeretek tantárgy oktatásához, s most készült el az új gimnáziumi magyarnyelv-tantervhez igazodó első osztályos tankönyv (szerzői a Gramma munkatársai: Misad Katalin, Simon Szabolcs és Szabó Mihály Gizella), amelyben már van a nyelvi jogokat, azok érvényesíthetőségét tárgyaló fejezet. Ennek fontosságára már Szépe György (2001: 67–68) is felhívta a figyelmet. Kárpátalján az új, 5–12. osztályos magyar nyelv tantervben is helyet kaptak a nyelvi jogi ismeretek.

¹⁰¹ A strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságán tárgyalt esetek is ezt bizonyítják (l. pl. Ernszt 2006; Varennes de 2001).

következménye, hogy a beszélő nem ismeri bizonyos fogalmak magyar nevét.¹⁰² A nyelvi hiány tipikusan a szakszavak esetében jelentkezik: egyrészt a beszélők szakképzettséget rendszerint többségi nyelven szereztek, másrészt az államigazgatási szervekkel, intézményekkel való kapcsolattartásban, a hivatali ügyintézésben, az üzleti életben a magyar nyelv írásban évtizedeken át csak korlátozottan (vagy egyáltalán nem) volt használatos. Ezért bővíteni kell a magyar nyelvű szakképző programokat közép- és felsőfokon, illetve a felnőttképzésben, két- és többnyelvű terminológiai adatbázisokat kell kialakítani, majd ezek alapján szakszótárakat lehet összeállítani, ezek anyagát folyamatosan korszerűsíteni és karbantartani, és nem utolsó sorban arra kell törekedni, hogy a kisebbségi magyarok minél több jó minőségű magyar szöveggel találkozzanak.

E szempontból kiemelt jelentősége van a lehető legszélesebb értelemben vett közigazgatás és közszolgáltatások „kétnyelvűsítésének”: el kell készíteni a vonatkozó jogszabályok, tájékoztatók és űrlapok egységes terminológiájú magyar fordítását, s ezeket az érintett hivatalok, hivatalnokok, valamint kisebbségi ügyfelek számára hozzáférhetővé kell tenni. Mivel ezeket a feladatokat a legtöbb érintett országban nem vállalják magára a hatóságok, más magyar szervezetekkel karöltve jelenleg elsősorban a Termini Kutatóhálózatba tartozó nyelvi kutatóállomások végzik.¹⁰³ A valóban pozitív irányú elmozduláshoz azonban szükség van a fordítást vállalók (beleértve a hivatalos tolmácsokat és fordítókat is) rendszeres nyelvi és szakmai képzésére és továbbképzésére.

Mindezek a gyakorlati feladatok megfelelő elméleti háttér nélkül nem végezhetőek el, azaz szükség van szaknyelvi fejlesztésre és tervezésre. Mindeközben azonban azt is szem előtt kell tartani, hogy a kisebbségi nyelvváltozatoknak egymáshoz, ill. a magyarországihoz viszonyított és a korábbiakban már bemutatott nyelvi különbségei e területen a lehetőségek szerint minél kisebb legyenek. Amennyire kedvezően ítéljük meg a szinonimák megjelenését például a köznyelvben, vagy a nyelvjárás és köznyelv

¹⁰² A Gramma Nyelvi Iroda nyelvi közönségszolgálatához érkező kérdések mintegy 90%-ában szlovák szó, kifejezés magyar megfelelője iránt érdeklődnek a hozzánk fordulók.

¹⁰³ A Szabó T. Attila Intézet munkatársai a már említett közigazgatási szótárakon kívül (Fazakas szerk. 2002; Benő és mtsai 2004) a www.nyelvi jogok.ro honlapra felkerülő nyomtatványok, űrlapok fordítását és nyelvi lektorálását végzik. A Gramma az önkormányzatok számára az általuk használt nyomtatványok kétnyelvű változatát és egyéb dokumentumokat tartalmazó CD-t készített (2002).

vonatkozásában, annyira nem kívánatos a párhuzamos terminusok kialakulása a szakterminológiában.

Szakmai-szaknyelvi és jogi-politikai szempontból kiemelt kérdésként kellene kezelni a Kárpát-medencei magyar helynévrendszer (ezen belül a helységnevek) egységes újrakodifikálását, ugyanis a nyelvi szétfejlődés éppen ezt a tulajdonnév-típust érintette erőteljesen. Trianon egyik nyelvi következményeként a határon túlra került régiók természet- és társadalomföldrajzi nevei gyakorlatilag kikerültek a magyarországi standardizálás hatóköréből. Az utódállamok saját szempontjaik alapján megalkották, alakították államnyelvű földrajzi terminológiájukat, egyúttal részben a korábbi magyar neveket is megváltoztatták, sőt a múlt század folyamán egy-egy területen többször is sor került más-más szempontokat figyelembe vevő névrendezésre. Az egyéb (pl. közigazgatási) változásokkal együtt mindez oda vezetett, hogy egyazon földrajzi objektumnak esetenként több magyar neve is használatos, vannak viszont olyanok, amelyeknek nincs (standardizált) magyar neve, s ezért jó néhány földrajzi objektum csak az államnyelvi neve alapján azonosítható (bővebben Szabómihály 2007b).

A korpusztervezési munkálatok során sem tekinthetünk el azonban nyelv társadalmi beágyazottságától. A szakterminológia kidolgozása és kodifikálása folyamatában az egységességre való törekvés nem jelentheti a magyarországi szakterminológia teljes átvételét. Mára valamennyi nagyobb határon túli magyar régióban kialakultak olyan szavak, kifejezések, melyek általános használatúak az adott régió sajátos intézményhálózatának, a jogi környezet, hivatali élet egy-egy elemének megnevezésére¹⁰⁴; a magyar–magyar kommunikáció megkönnyítése végett tisztázni kell azonban e regionális hatókörű terminusok státuszát¹⁰⁵, az azonos vagy hasonló funkciójú magyarországi terminushoz való viszonyát.

Sikeres – a társadalom, az adott közösség által elfogadott – nyelvtervezéshez megfelelő jogosítványokkal (vagy presztízzsel) rendelkező intézmény(ek) szükséges(ek). A teljes magyar nyelvterületen ezek közé

¹⁰⁴ Ide tartozik tipikusan bizonyos intézménytípusok neve: pl. *városi v. községi hivatal* 'polgármesteri hivatal', *alapiskola* 'általános iskola' Szlovákiában, *liceum* 'gimnázium' Romániában és Ukrajnában, továbbá az adók, illetékek, járulékok, az állami juttatások, a társadalombiztosítási ellátások stb. fajtái és nevük.

¹⁰⁵ A magyar nyelv nagyobb mértékű használatát a közigazgatásban és általában a közéletben a terminológiahasználatban megfigyelhető bizonytalanság és variabilitás is gátolja. Ugyanarra a fogalomra többféle megnevezés van használatban, ezek egymáshoz való viszonya nem tisztázott (bővebben l. Szabómihály 2002; 2007a).

csak magyarországi intézmények tartoznak, ilyen elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia. Ezért kívánatos, hogy a nyelvtervezés eredményeinek terjesztésébe (pl. szakszótárak készítése és kiadása) az Akadémia is bekapcsolódjon.

5. Oktatáspolitikai, oktatástervezés

Az asszimilációs nyelv- és nemzetiségpolitika megvalósításának legfőbb területe a Magyarországgal szomszédos országokban a többségi nemzet által kontrollált oktatási rendszer. A kisebbségi oktatás ezért nyelvpolitikai vonatkozásokkal (is) bír. A kisebbségi magyar oktatás legfontosabb nyelvi céljait vázlatosan így foglalhatjuk össze:

a) a magyar identitás fenntartása, megerősítése, a nyelvmegetartás elősegítése;

b) a beszélők minél alaposabb felkészítése a kisebbségi helyzetből (is) adódó nyelvi kihívásokra;

c) az integráció és mobilitás lehetőségének biztosítása.

Ha a magyar kisebbségek a magyar nemzeti identitás és a magyar nyelv megtartását, a tanulók nyelvi repertoárjának bővítését, valamint az integrációt tekintik célnak, akkor elengedhetetlen, hogy valamilyen szinten elsajátítsák a többségi társadalom nyelvét is. Többség és kisebbség egyetért abban, hogy a kisebbségek integrációjának szükséges eszköze a kétnyelvűség. Ám abban már nincs konszenzus az államszervező többségi közösségek és a magyar kisebbségek között, hogy milyen típusú kétnyelvűség kialakítását kell elősegítenie és mi módon az oktatási rendszernek.¹⁰⁶

A kisebbségek által kitűzött cél a funkcionális, anyanyelv-domináns kétnyelvűség kialakítása, melyet a magyart tannyelvként használó iskolában, az anyanyelv-megőrzési program révén lehet a leghatékonyabban elérni.¹⁰⁷ Itt az oktatás nyelve a kisebbségi nyelv, a többségi nyelvet tantárgyként oktatják az anyanyelvi ismeretekre alapozva kétnyelvű, a kisebbségi nyelvet is ismerő tanárok segítségével, speciálisan az adott közösség számára kidolgozott tantervek, tankönyvek alapján.

A többségi (állam)nyelv mint tantárgy azonos címen szerepel ugyan a többségi és kisebbségi tannyelvű iskolák tan- és órarendjében, ám

¹⁰⁶ Az egyéni kétnyelvűség típusairól l. Bartha 1999; Göncz 2004.

¹⁰⁷ Az egy-, ill. kétnyelvűséget eredményező oktatási programról és társadalmi céljaikról, következményeiről l. Skutnabb-Kangas 1990/1997.

nem lehetnek azonosak a tárgy oktatásának céljai, s ebből fakadóan módszerei sem, amiből logikusan következik, hogy a kimeneti követelmények sem lehetnek egyformák (Kontra–Szilágyi 2002). Ha a többségi és kisebbségi gyerekeknek azonos szemlélet, módszertan és követelmények alapján oktatják az államnyelvet, az semmiképp sem vezet magas szintű nyelvtudáshoz, s „nem az esélyegyenlőséget teremtik meg többségi és kisebbségi diákok között (...), hanem a nyelvi alapon meghatározott csoportok közti társadalmi hierarchiát (diszkriminációt) termelik újra” (Kontra 2006a: 571). Márpedig a többségi nyelv oktatása valamennyi Magyarországgal szomszédos országban olyan elméleti keretben és olyan módszerek alkalmazásával folyik, melynek eredményeként a magyar tannyelvű iskolában szocializálódók nagy részének államnyelvi ismeretének foka nem megfelelő. Ennek következtében és gyermekük vélt jobb érvényesülésének reményében sok magyar szülő dönt a többségi nyelven oktató iskola mellett.

Amikor az állam szeretné kiszorítani a kisebbség nyelvét az oktatásból, rendszerint arra hivatkozik, hogy csupán a kisebbség integrációját, esélyegyenlőségét próbálja biztosítani. Mégpedig azért, hogy kiszabadítja őket nyelvi és nemzetiségi/etnikai gettójukból.¹⁰⁸ Vagyis a többség a kisebbségek hátrányos helyzetét nem úgy kívánja megszüntetni, hogy szélesebb nyelvi, nyelvhasználati és oktatási jogokat biztosít számukra, hanem úgy, hogy saját (többségi) nyelvét mint az érvényesülés és a társadalmi mobilitás eszközét kínálja fel. Ám szociológiai kutatások sora igazolja, hogy szoros kapcsolat van a nemzeti identitás megőrzése és az anyanyelven végzett iskolai tanulmányok, illetve fordítva: az asszimiláció és az államnyelven való iskoláztatás között (Gereben 1999, Molnár 2009). Pszicholingvisztikai vizsgálatok mutatnak rá arra, hogy a nem domináns nyelven való tanulás negatív hatással van a tanulók személyiségfejlődésére, iskolai előmenetelére, s a menet közbeni (például az iskola 5. osztályában bekövetkező) tannyelv-váltás is jelentősen rontja a tanulás hatékonyságát (Göncz 2004). A nem magyar tannyelvű iskolában szocializálódottak körében magasabb a nemstandard nyelvi változatok előfordulási aránya (Lanstyák–Szabó Mihály 1997). Mindezek alapján meghatározó az anyanyelvi iskolák megőrzése, ill. a tannyelv-választás lehetséges következményei tekintetében tájékozatlan szülők felvilágosítása.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Az ehhez hasonló érvelésre lásd pl. Patten 2001. Bírálataira lásd pl. Kontra 2006c.

¹⁰⁹ A szerbiai (Göncz 2005b), ukrainai (Csemicskó–Göncz 2009), szlovéniai (Kolláth–Varga–Göncz 2009), horvátországi (Máté–Kosic–Göncz 2009) és ausztriai (Kelemen–

Az anyanyelven oktató iskola keretében kell kialakítani azokat a feltételeket, melyek a többségi nyelv eredményes elsajátításához vezetnek. A kis régiókban azonban az ilyen oktatási forma bevezetése nem reális, s itt a már működő kéttannyelvű oktatás lehetőségeit kell felhasználni arra, hogy az iskola segítse a közösség nyelvi és társadalmi céljainak elérését.

A kisebbségi magyar oktatás kapcsán leggyakrabban a tömbben élő magyarok képzési lehetőségeiről esik szó, ritkán merül fel a szórványok oktatásának kérdése. Nem ritkán megfélekedünk arról, hogy ha a tömbben élő, magyar domináns magyarok számára az anyanyelvet tekintjük a leginkább ajánlható tannyelvnek, akkor azok számára, akik már egyáltalán nem, vagy csak alig beszélnek magyarul, szintén anyanyelvük (esetükben a többségi) a leghatékonyabb tannyelv, s a magyar nyelv kapcsán a nyelvélénkítés vagy a nyelvésztés jöhet szóba (Péntek 2008: 150).

Oktatástervezési koncepcióinkban helyet kell kapnia a magyar anyanyelvű romák oktatásának is. Egyre nagyobb gondot okoz a roma gyerekek arányának növekedése a magyar tannyelvű osztályokban/iskolákban. A más szocializációs közegből érkező roma gyerekek kultúráját a gyakran előítéletes pedagógusok nem ismerik. A roma gyerekek standardtól eltérő nyelvváltozataik miatt nehezen boldogulnak a számukra idegen nyelvi kódot megkövetelő iskolai szituációban, beilleszkedésüket szociálisan hátrányos helyzetük is fokozza. Sok kistelepülésen a magyar tannyelvű iskola fennmaradását szinte a roma gyerekek beiskolázása biztosítja. A demográfiai trendeket figyelembe véve a kisebbségi magyar oktatás alapvető érdeke a magyar iskolákban tanuló, jelentős részben magyar ajkú roma gyerekek erőteljesebb integrálása, lemorzsolódási arányaik csökkentése.

A képzési rendszerek átjárhatóságára és a munkaerő szabad áramlásának biztosítására törekvő Európában a szak- és felsőfokú (sőt: középfokú) képzésnek a vertikális mellett a horizontális mobilitás lehetőségét is számításba kell vennie. Fel kell készítenünk diákjainkat arra, hogy akár szűkebb településterületükön kívül is megállják a helyüket. Olyan képzést kell kínálnunk intézményeinkben, mely megteremti a lehetőségét ahhoz, hogy a kisebbségi magyar diák szülőföldjéről indulva akár az adott államban, akár Magyarországon, akár valamely más országban folytathassa tanulmányait, vállalhasson munkát. Ehhez nyelvi alapokra és hasznosítható

Szoták–Göncz 2009) magyar szülők szervezett akció keretében juthattak szakszerű információhoz ennek kapcsán.

minőségi tudásra van szükség. A kisebbségi magyar oktatás hatékonyságához ugyanis a magyar tannyelvként való használata önmagában kevés. Presztízse attól is függ, milyen színvonalú képzést nyújtanak intézményeink.

Az anyanyelvi nevelés területén (Magyarországon és azon kívül egyaránt) szemléletváltásra és az ezzel kapcsolatos módszertani megújulásra van szükség. A változtatásokra tartalmi szempontból (mit tanítsunk), a tananyag révén közvetített rejtett tantervben (milyen nyelvszemléletet és nyelvi ideált közvetítünk) és tantárgy-pedagógiailag (hogyan oktassunk) egyaránt megérett az idő (a jelenlegi helyzet bírálataira l. pl. a Csernicskó–Várad szerk. 1996 és Csernicskó–Kontra szerk. 2008 tanulmányait, valamint Lanstyák–Szabómihály 1994; Simon 2005; Szabómihály 2005b). A nyelvi mítoszok és babonák (ezekről l. Lanstyák 2007a, 2007b) konzerválása és terjesztése helyett feladatunk a létező nyelvi valóság alakítása. A magyar iskolák nagy része ugyanis ma még a nyelvi alapú egyenlőtlen-ségek és a diszkrimináció újratermelője (Kontra 2006b, 2009b). A magyar anyanyelvi nevelés országhatároktól függetlenül évtizedekig egyik kiemelt céljának tekintette a nem standard nyelvváltozatok és nyelvi jegyek kiirtását a tanulók nyelvhasználatából a standard elsajátíttatására hivatkozva (1998). Az ilyen nyelvszemlélet ellen nyelvészeti, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi érvek szólnak (Beregszászi–Csernicskó 2004a). Kisebbségben a nyelvjárásvesztés, az otthonról hozott nyelvváltozat eltűnése együtt járhat a nyelvcserével, hiszen számos településen a nyelvjárás az egyetlen használt változata a magyar nyelvnek. Az anyanyelvoktatásnak el kell mozdulnia a nyelvtan és a helyesírás oktatásának hagyományos körétől, ezt ki kell egészíteni olyan témákkal, melyek a gyakorlati nyelvhasználatra vonatkoznak.

A határon túli magyar oktatás vonatkozásában mindezidáig vajmi kevés szó esett arról, jelen kell-e lennie (ha igen: milyen kortól, formában, mértékben) az államnyelvnek és az idegen nyelvnek az óvodai nevelésben. Alig foglalkozott valaki a szakmunkásképzők és szakközépiskolák tannyelvének problematikájával, a szaknyelvi regiszterek anyanyelvi fejletlenségével, ill. azzal, hogy szükség van-e egyáltalán anyanyelvi szakképzésre. Bár a rendszerváltást követően mindegyik nagy határon túli régióban létrejöttek a magyar nyelven oktató felsőoktatási intézmények, a felsőoktatás tannyelvi kérdései körül sem alakult ki érdemi párbeszéd. Jószerivel fel sem vetődött, van-e létjogosultsága a csak magyar nyelvű felsőoktatásnak; szükség van-e arra, hogy a felsőfokú intézményekből

kikerülő fiatal értelmiségiek ne csak magyarul, hanem államnyelven és világnyelv(ek)en is képesek legyenek szakmájuk művelésére.¹¹⁰

Olyan oktatási szerkezetet, modelleket és programokat kell tehát kialakítanunk és alkalmaznunk, melyek fenntartják a magyar nyelvet, újratermelik a magyar identitást, valamint versenyképes tudást biztosítanak. S ilyen intézményekre van szükség minden szinten: az óvodától a doktori képzésig, nem kifejejtve a szakképzést, szakoktatás. S ez esetben a kisebbségi helyzetből fakadó hátrányból akár előny is kovácsolható.

6. Összefoglalás

Egyik tanulmányában Péntek János (2008: 140) azt hangsúlyozza: „nem a nyelvi emlékek reliktszerű, muzeális mentésére vagy érzésére kell tervet vagy stratégiát kidolgozni, hanem az élő nyelv megtartására a mindennapi használatban, lehetséges funkcióinak teljes körében”. A kisebbségi magyar közösségekben ma még nagyrészt természetes a családon belüli nyelvátörökítés. Hogy ez a jövőben is így maradjon, hatékony és összehangolt magyar nyelvpolitikára és nyelvi tervezésre, valamint az ezekhez „igazított” támogatáspolitikára van szükség. Tanulmányunk ezekhez kívánt szempontokat nyújtani.

[Csernicskó István – Szabómihály Gizella 2010. In: Bitskey Botond szerk.: *Határon túli magyarság a 21. században*. Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest. 167–198.]

¹¹⁰ Bár a felsőoktatás kapcsán az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság szervezésében 2004-ben sor került egy konferenciára, a tanácskozás és az ennek nyomán (Kontra szerk. 2005) megjelent tanulmánykötet címe egyben jellemzi is a helyzetet.

*A határon túli magyar nyelvváltozatok a többségi
nyelvpolitikák rendszerében: Románia és Ukrajna példája*
(Csernicskó István – Péntek János 2010)

1. Bevezetés

A kisebbségi magyar közösségek hosszú távú fennmaradása szempontjából a nyelvmegtartás meghatározó. Ez pedig csak akkor érhető el, ha a magyar nyelv nem szorul vissza a magánéletbe, hanem pozíciói megmaradnak és erősödnek a nyilvános nyelvhasználati színtereken is. Azt már az 1990-es évek első felében egyértelművé vált, hogy a hagyományos értelemben vett nyelvművelés eszközei nem alkalmasak arra, hogy érdemben befolyásolják a magyar nyelv státusát, helyzetét Magyarországon kívül (az ide vonatkozó vitacikkek összefoglalását lásd: Kontra–Saly szerk. 2008). A magyar nyelv helyzetére, státusára, használati körére érdemben a nyelvpolitikai és nyelvtervezési döntések lehetnek hatással. Ám Magyarországgal szomszédos országokban a magyarok kisebbségi közösséget alkotnak, a nyelvpolitika és nyelvtervezés azonban jellemzően olyan tevékenységek, melyek az államok vagy állami kontroll alatt álló intézmények hatásköre. Ezzel párhuzamosan, vagy nem ritkán ezzel ellentétes irányban hatnak az egyes civil mozgalmak, társadalmi vagy politikai szervezetek saját nyelvpolitikai törekvései, nyilván annak következtében, hogy mások a többségi és a kisebbségi közösségek céljai és törekvései.

Ebben a tanulmányban azt tekintjük át, hogyan jelenik meg, megjelenik-e egyáltalán két, Magyarországgal szomszédos állam (Románia és Ukrajna) nyelvpolitikájában a magyar nyelv, illetve milyen társadalmi, politikai és nyelvi célok elérésre irányulnak ezek a nyelvpolitikák. Mivel a nyelvpolitikát a politikai szereplők szintjére helyezzük, és többnyelvű környezetben vizsgáljuk, a tanulmányban az érintett államok döntéshozó szerveinek és a kisebbségi politikai szerveződéseknek a többségi nyelv és a kisebbségi nyelvek (ezen belül a magyar) viszonyával, funkciómegoszlásukkal, használatukkal kapcsolatos elképzeléseit, döntéseit tárgyaljuk.

2. A romániai és ukrainai nyelvpolitika és a magyar vonatkozások

2.1. Románia

Romániában a kisebbségieknek az össznépességen belüli aránya 10,52%, a nem román anyanyelvűeké: 8,96%. Ezen belül a magyar és a roma kisebbség különül el, az előbbi 6,6%, az utóbbi 2,5%; egy következő csoportban az ukrán, a német, az orosz, a török és a tatár nyelv szerepel azzal, hogy a populáció egészében 1% alatti, a kisebbségi populációban 1% feletti. Figyelemre méltó, hogy a kisebbségiek közül csak a magyar esetében nagyobb a magyar anyanyelvűek száma, mint a magyar nemzetiségűeké. A többi kisebbség a kisebbségi populáción belül is 1% alatti arányban szerepel.¹¹¹ Az 1992–2002 közötti időszakban a demográfiai trend általános csökkenést mutatott a roma, a horvát és a görög kisebbség kivételével. Az országostól lényegesen eltérő képet mutat az erdélyi nagyregió demográfiai helyzete, ahol 74,7% a román, 19,6% a magyar, 3,4% a roma, illetve 1% alatti az ukrán, a német, a szerb és a szlovák nemzetiség aránya.¹¹² A magyar nyelv valóságos, nyelvkörnyezeti aránya tehát nem az országos 6,6%, hanem az erdélyi közel 20%-os. A politikai, oktatáspolitikai közbeszédben kizárólag a megtévesztő országos arányra szokás hivatkozni, Bukarestben pedig, ahol a politikai döntések születnek, az országos arány alapján szintén ezt az elhanyagolható sokszínűséget érzik, a releváns sokféleséget nem. A multikulturalitás divatos jelszava is gyakran csak arra szolgál (pl. a kolozsvári egyetemen is), hogy a valóban jelen levő, helyi nyelvről és kultúráról elterelje a figyelmet.

Az asszimilációs kisebbségpolitikák jórészt általános elvének megfelelően, amely szerint „minél kevesebb, annál kedvezőbb”, a román kisebbség- és nyelvpolitika szempontjából, arányainál fogva, a magyar és a roma etnikumnak, a magyar és a cigány nyelvnek van kiemelt jelentősége. A kettő azonban mind jellegében, történelmi háttérben, mind jelenkori folyamataiban teljesen eltér egymástól. Közismert Erdélynek a magyar államisághoz való tartozása nagyregióként évszázadokon át, belső egységeinek sok évszázadra visszanyúló autonómiája, az erdélyi magyarnak a magyar nyelvvel és kultúrával való szerves összetartozása. A közös nyelv

¹¹¹ Az adatok a legutóbbi, 2002-es népszámlálás adataiból valók.

¹¹² Az Erdélyre vonatkozó adatok közvetlen forrása: Kocsis–Bottlik–Tátrai 2006: 23–42, 88–103.

és a kultúra teszi ma is erős identitásúvá, nemzeti alapon összetartozóvá az erdélyi magyarokat a magyarországiakkal, a többi külső régió magyarjaival és a magyar diaszpórával. Kisebbségi státusában a magyarra is a térvesztés, a regresszió jellemző, a demográfiai apadás és az asszimiláció, és az, hogy mindezek ellenére Romániában a magyar az egyetlen olyan nyelv, amelynek több anyanyelvű beszélője van, mint ahányan magyar nemzetiségűnek vallják magukat. A roma diaszpóráként az egész országban, egész Európában jelen levő etnikum, számában és arányaiban Romániában bizonyára jóval népesebb, mint amit a népszámlálási adatok tükröznek. Az egyetlen olyan etnikum, amely biológiai reprodukciója, disszimilációja és nyelvi revitalizációja következtében erős expanzióban van. A roma etnikumúak több mint fele más anyanyelvűnek vallja magát, a magyar régiókban magyar anyanyelvűnek. Ezek a lényeges eltérések mind eltérő, differenciált kisebbség- és nyelvpolitikát igényelnének: a roma kérdés a maga Európára kiterjedő jellegében elsősorban szociális, kulturális, etnikai, jóval kisebb mértékben nyelvi jellegű, a magyar elsődlegesen nyelvi, kulturális és regionális (autonómia) igényű. Az egyik egy erőteljes expanzív és offenzív, helyét kereső diaszpóra egész Európában, a másik egy regresszív, defenzív, összetartó és értékörző nyelvi közösség a maga történelmi szálláshelyén. A magyarok számára ennél fogva rendkívül nagy tétje van a nyelvmegtartásnak, amelynek kulcsa a nyelv szabad használata. Az állam nyelvpolitikája azonban – az egyenlőség rosszul értelmezett elvéből kiindulva – megoldásaiban jórészt uniformizáló jellegű és tendenciájú. Az uniformizálás pedig mindig az erősebb etnolingvisztikai vitalitású, legnagyobb arányú etnikai és nyelvi csoportokat érinti kedvezőtlenül.

A nyelvpolitika megvalósulásának kiemelt színhelye a parlament. Romániában a kisebbségek parlamenti képviselőit a választási törvények szabályozzák: alacsonyabb bejutási küszöbrel biztosítják minden kisebbség számára egy mandátum megszerzésének lehetőségét. A magyar az egyetlen, amely szabályos képviselő útján szerzi mandátumait. A mostani parlamenti ciklusban a román parlamentben 22 képviselő képviseli a magyar közösséget, 18 a többi romániai kisebbséget.

A kormányzati szintű érdekérvényesítés lehetősége 1993-ban intézményesült. Ennek az intézménynek azóta többször változott a neve és a státusza, ma ez az Etnikumközi Kapcsolatok Hivatala. Meghatározó szerepe van a végrehajtó hatalom szintjén: határozatokat kezdeményezhet, felügyeli a kisebbségvédelmi jogszabályok betartását. A kormány már 2000-ben határozott arról, hogy intézetet hoz létre a kisebbségek

kutatására, a *Nemzeti Kisebbségkutató Intézet* (a román elnevezés pontos fordítása: „A Nemzeti Kisebbségek Problémáit Kutató Intézet”) 2007-ben kezdte el működését kormányzati intézményként Kolozsváron.¹¹³

Az erdélyi magyarság politikai érdekképviselője, az RMDSz, 1996-tól vállalt kormányzati szereplést, azóta a politikai konjunktúrától függően, változó koalíciós partnerekkel része a hatalomnak. Ezzel megnövekedett ugyan a mozgástere, több lehetősége nyílt a döntések közvetlen befolyásolására mind a törvénykezdeményezésekben, mind a végrehajtásban, de ennek arányában megnőtt a felelőssége is. Ez a szerepvállalás, valamint az a tény, hogy a közösség legfőbb elvárásai (önálló egyetem, autonómia, a magyar nyelv státuszának rendezése, kisebbségi törvény, korlátozást és hátrányos megkülönböztetést nem tartalmazó oktatási törvény) nem teljesültek, kialakította az érdekképviselőt közösségen belüli ellenzékét, nyelvi ügyekben is egyre inkább aktivizálta a szakmai és a civil szervezeteket is.

A romániai kisebbségek közül a magyar nemzeti közösség volt az, amely 1990 után – szabadabb légkörben, bátorító nemzetközi környezetben – a legerőteljesebben nyilvánította ki jogigényét. Ennek következtében általában javult a magyar nyelv jogi státusza Romániában. Ennek a javulásnak a fázisait Veress Emőd (2005: 126–127.) jogász a következő eseményekkel kapcsolja össze: 1. 1991-ben egy, ma már nem hatályos, közigazgatási törvény általánosan ismerte el anyanyelv-használati jogokat olyan területi-közigazgatási egységekben, ahol „jelentős”, számban élnek valamely kisebbséghez tartozó személyek. 2. Az 1999. évi 188. törvény a köztisztviselők jogállásáról rendelkezett úgy, hogy ott, ahol a kisebbségekhez tartozó személyek aránya meghaladja a 20%-ot, az állampolgárokkal közvetlen kapcsolatban álló tisztviselők ismerni fogják az illető nemzeti kisebbség nyelvét (ezt a törvény nem abszolút alkalmazási feltételként írja elő). Ezt teljesíti ki a 2001-ben elfogadott helyi közigazgatási törvény, amely biztosítja a nyelvhasználati jogokat a kisebbségek számára mindazokban az esetekben, amikor az adott településen belüli arányuk meghaladja a 20%-ot. 3. A 2003-as alkotmánymódosítás a korábbi törvényi előírások közül a legfontosabbakat alkotmányos szintre emeli, és kiterjeszti az anyanyelv-használati jogokat az önkormányzati igazgatásról az

¹¹³ www.ispmn.gov.ro

államigazgatásra is. A magyar nyelv presztízsét az is növelte, hogy Magyarország csatlakozásával az Európai Uniónak is hivatalos nyelvévé vált. 2007. január 1-jétől Románia is tagja lett az Európai Uniónak. Az ebben a kontextusban még szabadabbá váló mobilitás, némely intézményi kapcsolatok kiterjedése¹¹⁴ a magyar nyelvhasználatot is bátorítja, új szintereit teremti meg a nyelvhasználatnak. Jelentős az is, hogy a közösség saját képviselői is bejutottak az Európai Parlamentbe, és így ott is kifejezhetik véleményüket mindarról, ami az országban vagy Európában történik.

A legfontosabb belső jogforrás az ország alkotmánya. Ennek első cikkelye nyilvánítja ki Románia nemzeti állam státusát, szuverén, független és egységes jellegét. A 13. szakasz azt, hogy a román az ország hivatalos nyelve. A 148. szakasz (1) bekezdése pedig azt írja elő, hogy nem lehet felülvizsgálni az alkotmánynak azokat a rendelkezéseit, amelyek az egységes, oszthatatlan nemzeti államra, területi integritásra és a hivatalos nyelvre vonatkoznak. Mindezek ellentételezéseként az alkotmány biztosítja a kisebbségekhez tartozó személyek jogát anyanyelvük tanulásához és az ezen a nyelven való oktatáshoz (32. szakasz), a nyelvi, etnikai identitás megőrzéséhez, előjogok, tehát pozitív diszkrimináció nélkül (6. szakasz). Ezeket a jogokat az alkotmány kizárólag személyek, és nem közösségek jogaiként értelmezi, azaz egyéni és nem kollektív jogokként, figyelmen kívül hagyva az erre vonatkozó nemzetközi ajánlásokat.

A névjogot, a személynévválasztás és -használat jogát már az 1968-as névtörvény biztosította, ebben Románia valóban kivétel a környező országokhoz viszonyítva. Hogy ez mégsem érvényesülhetett akadálytalanul, abban elsősorban a helyi hatóságok marasztalhatók el. Ennek is megvan az orvoslási lehetősége: az érintettek elérhetik család- vagy keresztnévük, esetleg mindkét nevük megváltoztatását.

Néhány környező államhoz viszonyítva abban is mindenképpen pozitív kivétel Románia, hogy itt nem készült államnyelvtörvény. A közérdekű tájékoztatásban is általában kedvező a változás: szélesedett a magyar nyelvűség köre. Az önkormányzati tájékoztatás ebben is előtte jár az államhatalmi intézményekének. Folyamatos jogi tájékoztató szerepe van a parlament felügyelete alatt álló *Monitorul Oficial* című kiadvány magyar változa-

¹¹⁴ Pl. a Magyar Tudományos Akadémia Kolozsvári Területi Bizottságának létrejötte 2007-ben: www.kab.ro.

tának, a *Hivatalos Közlönynek*. Lényeges különbség, hogy a román változat szövegeinek jogi hatályuk van, a magyarnak csak tájékoztató jellege.

Az oktatási törvénynek kiemelt szerepe van az implicit nyelvpolitika érvényesítésében, mivel az oktatásban a nyelv két vonatkozásban is fontos: elsősorban az oktatás nyelveként, másodsorban pedig az oktatás tárgyaként. Az, hogy milyen az anyanyelvű oktatás, és hogyan folyik az ország nyelvének oktatása, alapvetően meghatározza, hogy milyen lesz a kisebbségiek és a többségiek kétnyelvűsége. Alapvetően azt is, hogy ez milyen mértékben szolgálja, és készíti elő a nyelvcserét. A nyelvi jogokat közvetlenül érintő román oktatási törvény lehetővé teszi ugyan az anyanyelvű oktatást egy olyan oktatási rendszerben, amely az anyanyelv tekintetében korlátozó és diszkriminatív jellegű, de nem teszi lehetővé a magas szintű, additív kétnyelvűség kialakítását. Korlátozó a történelem és a földrajz kötelező román nyelvű oktatásával, de azzal is, hogy nem teszi lehetővé önálló állami egyetem létrehozását.¹¹⁵ Főképpen pedig diszkriminatív, lingvicista, mivel az esélyegyenlőséget nem az anyanyelvre alapozza, hanem az államnyelvre, és ezzel a magyar anyanyelvű fiatalok már eleve hátrányos helyzetbe kerülnek. Paradox módon a román nyelv hatékony oktatását sem biztosítja. Nem meglepő ily módon, hogy a magyar nyelvű oktatás alapvető mutatói 1990 után is kedvezőtlen tendenciát mutatnak, pl. iskolázottságban, a felkészültség színvonalában stb. És részben szintén ennek a következménye, hogy magyar szülők jelentős arányban, 30-40%-ban, a román egynyelvű oktatást választják gyermekeik számára. Többség–kisebbség viszonyát bizonyára kedvezően befolyásolná, ha a nyelvi környezettől függően a többségiek számára is előírnák, vagy legalább lehetővé tennék a kisebbségi nyelv tanulását, Erdélyben a magyarét. A magyarral szembeni fóbia ugyanis jelentős részben abból fakad, hogy érthetetlen, hogy idegen, holott ott van a román beszélő közvetlen környezetében.

Az igazságszolgáltatásban a nyelvhasználat három vonatkozásban válik fontossá. Az egyik az, hogy milyen nyelven beszél az ügyfél, és milyen nyelven beszélnek hozzá. Hogy tehát biztosítják-e számára azt a

¹¹⁵ Jellemző, hogy 20 év alatt egyetlen olyan miniszteri, kormány- vagy ennél is magasabb szintű, lényeges politikai döntés sem született, amely önálló intézményben, állami költségvetéssel stabil keretet teremtett volna a magyar nyelvű felsőoktatásnak, holott minden korábbi korlátozás, leépítés, beolvasztás politikai döntés következménye volt.

jogot, hogy megismerje a vele kapcsolatos dokumentumokat, valamint azt, hogy ő az eljárás során mindent megértsen, és őt is megértsék. Ebben a tekintetben a nyelvhasználati jog nem kisebbségi jog, hanem egyetemes emberi jog. Ezt garantálja *Az Emberi Jogok Európai Egyezményének* 6. cikkelye. A másik az igazságszolgáltatás nyelve, az, hogy milyen nyelven folyik az eljárás, a tárgyalás, milyen nyelven beszél a bíró, az ügyész, az ügyvéd, a szakértők stb. Sok olyan ország van, ahol az eljárás nyelve kizárólagosan az államnyelv, de vannak olyanok is, amelyekben kisebbségi jogként elismerik, megengedik, hogy az eljárás nyelve a helyi közösség nyelve legyen. Izsák Balázs hívta fel a figyelmet arra, hogy ebben a tekintetben Romániában visszalépés történt: 2003-ban úgy módosult a korábbi törvény, hogy a valóságos kisebbségi jogot törölte, azt tudniillik, hogy az eljárás nyelve is lehet más, mint az állam nyelve, és csupán azt hagyta meg, amely általános emberi jog. A módosított 7. cikkely így hangzik: „A büntetőperben a bírósági eljárás román nyelven folyik. A bírósági szervek előtt biztosítani kell a feleknek és más, a perben megidézett személyeknek anyanyelvük használatát, az eljárás iratai román nyelven készülnek.” A jelek szerint a kisebbségi érdekképviselet a törvényhozásban nem volt képes ezzel kapcsolatban érvényesíteni a megszerzett jog visszavonhatatlanságának általános elvét, sőt a mostanában előterjesztett kisebbségi törvénytervezet, szintén figyelmen kívül hagyja a korábbi jog visszaállítását (Izsák 2005). Ez az egyoldalúság a jogászképzéssel kapcsolatban is megnyilvánul. És ez az igazságszolgáltatás nyelvének harmadik vonatkozását érinti: azt, hogy az ügyfélnek, az állampolgárnak milyen lehetősége van anyanyelve használatára, amikor ügyvédhez, közjegyzőhöz fordul. A lehetőséget nagymértékben korlátozza, hogy a jogászképzés kizárólag román nyelven történik, és hogy a jogászok újabb nemzedékében nagyon kevesen vannak, akik ettől függetlenül beszélnek magyarul. A BBTE ún. magyar „vonalán” a jogászképzés magyar helyei magyar etnikumúaknak vannak fenntartva, a képzés viszont 90%-ában román nyelven folyik. A Sapientia keretében ebben az évben, 2010 őszén indul magyar nyelvű jogászképzés.

A nyelvhasználati jogok körének szélesítésében nagy jelentőségű a 2001-ben elfogadott új közigazgatási törvény. Ez általánosabb megfogalmazásban a módosított alkotmányba is bekerült a következőképpen: „Azokban a területi közigazgatási egységekben, ahol az egy nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárok jelentős arányban élnek, biztosítják az illető nemzeti kisebbség anyanyelvének használatát, szóban és írásban, a

helyi közigazgatási hatóságokkal és a dekoncentrált közszolgálatokkal való kapcsolatukban, az organikus törvény feltételei között.” (120/2) A hivatkozott „organikus” törvény ezt a „jelentős arányt” 20%-ban határozza meg. Ha tehát a magyar vagy más kisebbség helyi aránya ezt meghaladja, a hatóságoknak biztosítaniuk kell az anyanyelvhasználat jogát és feltételeit: az illető nyelven is nyilvánosságra kell hozni a helyi és megyei tanácsok üléseinek napirendjét, e testületek határozatait, a tanácsok tagjai anyanyelvükön is felszólalhatnak, a hatósághoz és szakigazgatási szervekhez anyanyelvükön is fordulhatnak az állampolgárok (szóban és írásban). Mindehhez biztosítani kell a megfelelő nyelvtudással rendelkező hivatalnokokat. A 90. szakasz 4. bekezdése előírja: „A helyi közigazgatási hatóságok biztosítani fogják, hogy a települések és az autoritásuk alá tartozó közintézmények elnevezését az illető kisebbség anyanyelvén is kifüggeszék, a közérdekű közleményeket pedig az illető kisebbség anyanyelvén is köztudomásra hozzák.” A méltányosság szempontjából vitatható, hogy a 10, 20 vagy 30% az a határ, amely fölött a kisebbség helyi jelenléte jelentősnek tekinthető. Talán ennél is fontosabb lehetne az a szempont, hogy a nyelvmegtartás éppen valamely kritikus szint alatt – lehet, éppen 20% alatt – válik kilátástalanná. Ebből a megfontolásból a nyelvmegtartás bátorítására, kedvező feltételekre, pozitív diszkriminációra bizonyára éppen az ilyen kisközösségeknek volna szükségük.

A hivatalos nyelvhasználat színterein túl a jogi előírásoknál fontosabb szerepe van a közéleti vagy a nyilvános nyelvhasználatban a hagyománynak és a nyelvismeretnek. A romániai magyarságnak hozzávetőleg a fele él olyan nyelvi környezetben, amely az adott településen vagy akár a kisebb vagy nagyobb régióban többségében anyanyelvi. Többségében magyar nyelvi régióként legjelentősebb a Székelyföld. Az ilyen jellegű területeken és településeken nyelvileg élesen elkülönül (vagy éppen elszigetelődik) a helyi állami hatóság (prefektúra, rendőrség, katonaság, bíróság), amely mindenütt román többségű vagy egy gyarmati rendszerhez hasonlóan kizárólag román, nem ismeri, vagy ha ismeri, a hivatalban nem használja a helyi lakosság nyelvét. A közigazgatási törvény, mint láttuk, előírja ugyan, hogy azokon a településeken, ahol a lakosság több mint 20%-a másnyelvű, a hatóságnak a helyi lakosság nyelvét ismerő hivatalnokot, rendőrt (is) kell alkalmaznia, de ez az előírás az elvi követelmény szintjén áll, a gyakorlatban nem érvényesül. Az olyan környezetben, ahol a hatóság fölénye nyelvi gögben is megnyilvánul, a helyi nyelvről tudni nem akaró

hatóság és az államnyelvet (tökéletesen) nem ismerő helybeliek között gyakorlatilag állandó a kommunikációs feszültség.

A magyar helységnevek kodifikációjában, a hivatalos helységnevjegyzék összeállításában az előző kormányzati ciklus idején az akkori kisebbségi minisztérium felkérésére magyar nyelvészek is részt vettek. Ennek a jegyzéknek a véglegesítése aztán később történt meg a román akadémia keretében. Noha a magyar szakértővel nem rendelkező bukaresti akadémia szakmai illetékessége megkérdőjelezhető, maga a művelet elfogadható eredménnyel zárult, és nem került sor olyasmire, amit sajtóbeli viták szerint a román közvélemény egy része elvárt, hogy ti. a hagyományos magyar nevek helyett a jelenlegi román helységnevek fordításait tegyék hivatalossá.¹¹⁶ Az ellenkezés, a törvény előírásainak akadályozása ebben az esetben is helyi szinten történt: több mint tíz éven át dúlt a „táblaháború”, mint máshol is a külső régiókban (Szlovákiában, Ukrajnában). A magyar helységnevtáblákat lefestették vagy leverték, és ezt tették néha „vizonzásul” a román nyelvű táblákkal is. Most ott tartunk, hogy hasonló háború folyik az utcanév-táblák miatt (Nagyváradon például), pedig a törvény előírása erre is kiterjed.

A többségiek személyes ellenkezésén túl mindenütt megnehezíti az anyanyelv hivatali használatát az a körülmény, hogy a kisebbségi nyelvváltozattól gyakorlatilag hiányzik a hivatali nyelvváltozat, annak terminológiája, szövegtípusai, sajátos stiláris jegyei. Különösen a hivatali nyelv írott változata okoz gondot a magyarul egyébként jól beszélő hivatalnokoknak is: jegyzőkönyvek, határozatok megfogalmazása, típusnyomtatványok összeállítása, a hivatali levelezés stb. Ezen a feltűnő hiányon próbálnak segíteni a nyelvi tervezésben közreműködő szakmai és civil intézmények a folyamatos szaknyelvi konzultációval, kétnyelvű közigazgatási szótárakkal, típusnyomtatványok elkészítésével, az intézménynevek folyamatos kodifikációjával.¹¹⁷

A munkahelyi környezet általában román nyelvi környezetet jelent, ezt szigoríthatja a munkahelyi vezetők más nyelvek használatára vonatkozó tiltása vagy bátorítása, esetleg az az egyre inkább terjedő felismerés, hogy pl. a szolgáltatásban, kereskedelemben nyelvileg is igazodni kell a megrendelő vagy a vevő elvárásaihoz. A közszolgáltatás, a kereskedelem

¹¹⁶ Az ezzel kapcsolatos szakmai észrevételeket l. Földrajzinév-bizottság 2005: 197–201.

¹¹⁷ www.sztanyi.ro, www.nyelvi jogok.ro

részben már alkalmazkodik az ilyen igényekhez, noha most gyakran a vevő beidegződései eredményezik, hogy továbbra is románul szólal meg. Nincs határozott tiltás, mint volt korábban, de az üzleti érdek sem érvényesül minden esetben. A kereskedő, az elárusító, a pincér nyelvtudása, magatartása a döntő. Az árucikkeken szereplő használati utasítások, figyelmeztetések rendszerint román nyelvűek (is), ha többnyelvűek, vagy ha az árucikk éppen magyarországi eredetű, akkor magyar nyelvű is (lehet).

Az egészségügyi intézményekben a beteg, kiszolgáltatott helyzetében, az intézmény vagy az orvosi, a kórházi személyzet elvárásaihoz kénytelen alkalmazkodni, az ellenkező irányú természetes alkalmazkodásra ritkán van példa, valamely jog érvényesítéséről vagy a nyelvi jogra való hivatkozásról pedig ilyen körülmények között szó sem lehet.

Következtetésként állapíthatjuk meg, hogy 1990 után kétségtelenül kedvezően változott meg a magyar nyelv romániai nyelvpolitikai, nyelv-jogi környezete és még inkább az a kontextus, amelyet maga a szabadság jelent a szűkebb Kárpát-medencei és a tágabb európai környezetben. Azonban Kelet-Európa egészéhez hasonlóan az erdélyi magyarságban sincs meg a kellő polgári bátorság arra, hogy minden esetben kifejezze jogigényét, és még arra sem, hogy kellő méltósággal éljen legalább a törvényben biztosított jogaival. Igaz, folyamatosan érzékelheti, hogy a román politikai elit nem változtatta meg a nemzetállammal és az államnyelvvvel kapcsolatos ideológiáját, sem asszimilációs stratégiáját. A nemzeti közönség politikai képviselője általában úgy értékeli, hogy a legfőbb eredményeket éppen a nyelvi jogok biztosításában ért el. Mint a fentiekben kifejtettük: az alapkérdésben, a magyar nyelv alárendelt státuszának megszüntetésében nem történt áttörés. Nagyon fontos a magyar nyelv sok feltételtől függő, gyakran meg sem valósuló hivatali használata, ez azonban még nem emeli hivatalos státuszba magát a nyelvet, még regionális vagy helyi szinten sem. Ennek megoldása bizonyára összefügg az autonómia általánosabb koncepciójával. Hasonlóképpen nem tűntek el a korlátozások és a hátrányos, diszkriminatív megkülönböztetések (pl. az oktatásban, de máshol sem), nem tűnt el a magyar nyelvvel szembeni fobia, a beszélők veszélyeztetettség-érzése, a megalázottság, kiszolgáltatottság gyakori érzése az őt el nem fogadó nyelvi környezetben: hivatalban, rendőrségen, bíróságon, kórházban.

2.2. Az ukrainai nyelvpolitika alapproblémáiról és alakulásának nehézségeiről

2.2.1. Az alapprobléma: az ukrán és orosz nyelv helyzete

Az ukrainai nyelvpolitikában kiemelten kezelt kérdés az ukrán és orosz nyelv egymáshoz viszonyított helyzete. Ahhoz, hogy megérthessük az ukrán nyelvpolitika alapproblémáit, ez a kérdés megkerülhetetlen. Ezt igazolják azok a kutatások, melyek ennek a problémakörnek a leírásával és elemzésével foglalkoznak.

Az ukrainai nyelvek használatára, használati körére, funkcionális megterheltségére vonatkozó kutatások között mindenképp említésre méltó a Zaliznyak–Maszenko (2001) szerzőpáros monográfiája, mely a fővárosban, Kijevben elemzi az ukrán és orosz nyelv használatát. A szerzők megállapítják, hogy az ukrán főváros mindennapjaiban az orosz nyelv dominál.

Az ukrán társadalom 1994–2005: szociológiai monitoring (Panina, N. 2005) c. kötet az Ukrán Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetének az ukrainai társadalom 1800 fős, régiók, kor és nem szerint reprezentatív mintáján 1994 és 2005 között végzett kérdőíves trendvizsgálatának az eredményeit foglalja össze. Megállapítja, hogy bár a családi nyelvhasználatban a legtöbben elsősorban az ukrán nyelvet használják (pl. 1994-ben megkérdezettek 36,7%-a, 2005-ben 41,8%-a), a főként az oroszot használók aránya is jelentős (1991-ben 29,4%, 2005-ben 36,4%). Ugyanakkor a családban mindkét nyelvet használó adatközlők aránya szintén számottevő (1994-ben 29,4%, 2005-ben 21,6%). Érdekes azonban, hogy arra a kérdésre, miszerint a következő felmérés idején milyen nyelven válaszolna szívesebben a kérdésekre, mindössze 47,8% választotta az ukrán, a megkérdezettek 50,7%-a inkább az orosz nyelvet részesítené előnyben (Panina 2005: 68).

Az ukrán társadalom 1992–2007: szociológiai monitoring (Vorona–Sulha szerk. 2007) és *Az ukrán és orosz nyelv funkcionálása az ukrán társadalomban* (Sulha 2000) című kiadvány ugyanennek az országos szociológiai felmérésnek az eredményeit dolgozza fel. Az adatok alapján egyértelmű, hogy Ukrajnában mind az ukrán, mind az orosz nyelv használati köre kiterjedt, a társadalom jelentős része (a családban 42,7%, gondolkodás közben 34,9%, közterületen 45,1%, a munkahelyen pedig 46,3%) mindkét nyelvet használja (lásd még Alekszejev 2008, Sulha 2008, Visnyak 2008a, 2008b, Medvegyev 2007).

Egy másik szociológiai kutatás 1991 és 2003 között folyamatosan vizsgálta összesen közel 173 ezer azonos szempontok alapján készített szociológiai interjú révén Ukrajna lakosságának nyelvhasználatát a felnőtt lakosság reprezentatív mintája alapján (vö. Khmelko 2004). Ennek a vizsgálatnak az eredményei szerint is igazolódott, hogy Ukrajna különböző régióiban más-más nyelvi helyzetet találunk a nemzetiség és az anyanyelv alapján. A szerző által megkülönböztetett öt nagy régióban jelentősen eltérő azok aránya, akik anyanyelvként az ukránt és az orosz, illetve a két nyelv kontaktusváltozatát, az ún. szurzsikot használják.

Ukrajna regionális törésvonalai (erről ld. pl.: Arel–Khmelko 1996, Khmelko–Wilson 1998, Cserniczkó 2006, Kulyk 2008, Melnyik–Cserniczkó 2010) egyáltalában nem meglepőek, ha figyelembe vesszük, hogy az ország a mai határain belül csak az 1950-es években alakult ki a Szovjetunió belül. A keleti és déli régiók hosszú századokon át a cári Oroszországhoz tartoztak, a nyugati részek hol a lengyel-litván államhoz, hol Lengyelországhoz, hol pedig az Osztrák-Magyar Monarchia császári részéhez; Kárpátalja csak 1945 után, a Krím-félsziget pedig 1954-ben került a Szovjetunió 15 köztársasága egyikeként csupán korlátozott jogkörökkel létező Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz, mely 1991-ben a szovjet birodalmon belüli külső és belső határait örökölve vált független állammá. Ebben a kontextusban Ukrajna lakosságának legnagyobb része számára a szovjet múlt az egyetlen közös jegy a kollektív emlékezetben, melynek megítélése eltérő az egyes társadalmi rétegekben és régiókban (Bauring 2008: 55).

A cári Oroszország, majd a Szovjetunió oroszosító politikája következtében az ukránok ukrán–orosz kétnyelvűsége – amint azt a kutatások igazolják – nemcsak tömegessé vált, hanem – főként a középső régiókban, ahol az ukrán és orosz ajkú lakosság vegyesen él – a két nép és nyelv érintkezésének eredményeként egy úgynevezett kontaktusváltozat alakult ki: a szurzsik [суржик]. A szurzsik olyan dialektus megnevezése az ukrán szakirodalomban, mely több nyelv elemeit tartalmazza, de egyik nyelv standard változatával sem azonos; alapját az ukrán nyelv grammatikai rendszere alkotja, ám számos orosz szó, kifejezés, nyelvtani szerkezet, gyakran oroszos kiejtés, hangsúly jellemzi (lásd Vahtyin és mtsai 2003, del Gaudio–Taraszenko 2008, Bilaniuk 2003, 2004, 2005). Sok ukrán állampolgár a szurzsikot sajátította el alapnyelvként, és nem az ukrán vagy orosz nyelvet használja a mindennapokban, hanem ezt a kontaktusváltozatot. A

változat presztízse alacsony, a purista ukrán nyelvűvelők kedvelt célpontja, használóival rendszerint alacsony iskolázottságot, műveletlenséget, bizonytalan identitást társítanak (Bilaniuk 2004, Maszenko 1999, 2002).

Ezen modell szerint tehát Ukrajnában nem három nagy nyelvi csoporttal kell számolnunk, mint ahogyan az a 2001. évi census alapján látszik (ukrán anyanyelvűek, orosz anyanyelvűek, más kisebbségi nyelvet anyanyelvként beszélők), hanem négygel: ukrán nyelvűek, orosz nyelvűek, kisebbségi nyelvűek (bár ennek a csoportnak szinte egyáltalán nem szentelnek figyelmet) és szurzsik nyelvűek. S ha a szociológiai felmérések alapján kialakult nyelvi képet tekintjük, akkor Ukrajnában nem az ukrán anyanyelvűek, hanem valójában az orosz anyanyelvűek alkotják a relatív többséget. Egy nemzetközi kutatócsoport által 2015 fős reprezentatív mintán végzett kutatási program megkérdezettjeinek 9,7%-a válaszolta azt, hogy azon a településen, ahol él, a lakosság többsége alapvetően a szurzsikot használja a mindennapokban, 3,1% pedig úgy véli, maga is ezen a nyelvváltozaton nyilatkozik meg a mindennapokban (Besters-Dilger szerk. 2008, –Taraszenko 2008).

A fentiek alapján nem meglepő, hogy egyes elemzők szerint Ukrajnában valójában nem két nyelv (az ukrán és az orosz), hanem valójában három: az államnyelvi státusú ukrán, az államhatalom és néhány elemző által a posztkoloniális örökség nyelveként (lásd pl. Maszenko 2004) aposztrofált orosz és a két nyelv kontaktusváltozataként kialakult szurzsik szolgálja ki a beszélőket (lásd pl. Berezovenko 2002). Radcsuk (2002) úgy látja, hogy ezt a köztes nyelvváltozatot több millió ukrán állampolgár használja a mindennapokban. Bár a szurzsik alapos nyelvészeti leírása még várat magára, a kontaktusváltozat jól példázza a szoros ukrán–orosz nyelvi kapcsolatok történetiségét, intenzitását és kiterjedését.

2.2.2. A nyelvi helyzet csapdájában

A röviden ismertetett nyelvi helyzetet az ukrán nyelvpolitika szereplői alapvetően kétféle megközelítésben látják és láttatják (összefoglalásuk alapja Besters-Dilger szerk. 2008 és Majboroda és mtsai szerk. 2008, valamint Maszenko 2010; lásd még Kulyk 2006, 2007).

Az első megközelítés fő képviselői a magukat nemzeti-demokratikus erőként aposztrofáló, a 2004-es „narancsos forradalom” révén hatalomra jutott erők. Szerintük Ukrajna nyelvi helyzete unikális, mert a többségi nemzet (az ukrán) nyelve a cári orosz birodalom, ill. a Szovjetunó

erőszakos oroszosító politikája következtében visszaszorult, az orosz nyelv máig uralja a közélet jelentős részét. Egyetlen olyan ország sincs a világon, vélik ezen álláspont képviselői, ahol egy kisebbségi nyelv ennyire széles körben elterjedt volna a társadalomban, mint Ukrajnában. Ez a fajta nyelvi helyzet deformált, melyet az állami nyelvpolitikának – attól függetlenül, megvan-e ehhez a társadalmi konszenzus – „ki kell egyenesítenie”¹¹⁸, azaz: vissza kell hoznia azt az ideálisnak vélt állapotot, amikor az orosz valóban csak egyike a sok kisebbségi nyelvnek, az ukrán ellenben államnyelvként az összes formális funkcióban (az államigazgatásban, a jogalkotásban és jogalkalmazásban, a sajtóban, a politikai életben, a kultúrában, a tudományban és az oktatásban) egyeduralkodó lesz. A szemlélet mögött rejlő nyelvi nacionalizmus ideológiája nyilvánul meg például Julija Timosenko 2010. július 6-án tett nyilatkozatában, mely szerint az orosz ajkú kelet-ukrajnaiaknak nem tanulnia kell az ukrán nyelvet, hanem csupán fel kell idézniük azt a genetikai emlékezetből. „Az ukrán nyelv bennünk van” – mondta meggyőződéssel az egyébként orosz anyanyelvű, s ukránul csupán a nagypolitikában való megjelenése során megtanult politikus.¹¹⁹ Hasonló elképzelések kormányzati szervek hivatalos dokumentumaiban is megjelennek. Például *Az ukrán nyelv oktatásának a nemzetiségi nyelven oktató iskolákban történő javítását célzó állami ágazati program a 2008–2011. évekre*¹²⁰ címmel az oktatási és tudományos minisztériumban kidolgozott dokumentum szerint az ukrán nyelv „a nemzet genetikai kódja, az ország fejlődésének biztos alapja és a nemzeti kultúra kialakításának eszköze.”

A nemzeti irányultságú politikusok (és a velük egy nézetet valló értelmiségiek, pl. Rjabcsuk 2000, 2002) egy része két Ukrajnáról beszél: az ország egyik fele mentalitásában és nyelvében ukrán, a másik pedig

¹¹⁸ Ide vonatkozóan ld. *Az állami nyelvpolitika koncepciója* c. dokumentumot, melyet Juscsenko elnök regnálásának utolsó napjaiban adott ki: Концепція державної мовної політики. Схвалено Указом Президента України від 15 лютого 2010 року № 161/2010.

¹¹⁹ A nyilatkozatot lásd itt: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1093480/print>

¹²⁰ Галузева Програма поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки. Затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України Про затвердження Галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки № 461 від 26.05.2008 р.

„kreol” nyelvű és identitású, azaz voltaképpen eloroszosított, akiket „vissza kell téríteni” az ukrán nyelv és nemzet kebelére (Jevtuh 2009: 317, Portnov 2009: 40–41). E tábor hívei közül többen etnolingvisztikai alapon sorolják erkölcsi kategóriákba az ország lakosságát (Rjabcsuk 2002; erről lásd , V. 2000).

Ennek a nyelvpolitikai attitűdnek központi gondolata, hogy a közös ukrán nyelv az újonnan formálódó egységes ukrán politikai nemzet és identitás egyik kiemelt szimbóluma. A már idézett minisztériumi program szerint „A nyelv államisága univerzális formája az emberek egy egészben, egy népben való egyesítésének. Fontos tényezője a nemzet önmeghatározásának”.¹²¹ Ukrajna Alkotmánybíróságának 2008. április 22-én hozott állásfoglalása¹²² (5.1. pont) pedig így fogalmaz az államnyelv szimbolikus szerepe kapcsán: „Az ukrán nyelv államnyelvi státusa az állam alkotmányos rendjének az állam területével, fővárosával, állami szimbólumaival azonos szintű összetevője.”

„Az egyetlen államnyelv feltétele a fejlett európai állam létezésének. Két államnyelv bevezetése Ukrajnában nem szolgálja a konszolidációt. Konszolidálódni csak egyetlen valami mentén lehet” – írja például Ukrajna egykori elnöke, Viktor Juscsenko (2010), aki szerint „A kétnyelvűség az eurázsiai tipikus megnyilvánulása”. Ezért mindazok, akik két államnyelv mellett érvelnek, vagy akik úgy vélik, hogy a kisebbségi nyelveknek hivatalos státust kell biztosítani, azok voltaképpen az új ukrán állameszme ellen, az ukrán identitással szemben, valamint az egységes nemzet és állam ellen foglalnak állást (Majboroda–Pancsuk 2008: 207–209). A 2010 februárjában Juscsenko elnök kezdeményezésére készült állami nyelvpolitikai koncepció¹²³ az országra és a nemzetre, illetve az állami szuverenitásra leselkedő nemzetbiztonsági veszélyként tesz említést azokról a „politikai spekulációkról”, melyek az egyedüli államnyelvként

¹²¹ Галузева Програма...

¹²² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 15 Кодексу адміністративного судочинства України, статті 7 Цивільного процесуального кодексу України від 22.04.2008 р. № 8-рп.

¹²³ Концепція державної мовної політики. Схвалено Указом Президента України від 15 лютого 2010 року № 161/2010.

és hivatalos nyelvként kodifikált ukrán pozícióit és az állami egynyelvűség célszerűségét megkérdőjelezzik.

Ezen politikai álláspont képviselői törvényszerűnek tartják, hogy az állami függetlenséget kivívott ukrán nép a történelem során rákényszerített aszimmetrikus kétnyelvűséget követően egynyelvűségre törekszik, s értetlenkedve fogadják, hogy sokakban negatív asszociációkat ébreszt az „ukránosítás” kifejezés (vö. Semsucsenko–Gorbatenko 2008: 167–168). Az ukránosítás és a *de jure* egynyelvűség ebben a kontextusban a korábbi oroszosításra adott adekvát válaszként jelenik meg (ld. Pavlenko 2006).

A másik álláspont hívei főként az oroszbarátnak tekintett, magukat demokratikus jogvédőként beállítók soraiból kerülnek ki. Szerintük Ukrajna nyelvpolitikáját a jelenlegi valós nyelvi helyzetre kell alapozni, azaz kodifikálni kell az ország *de facto* kétnyelvűségét azzal, hogy az oroszot a második államnyelv státusába emelik. Az érvelés fontos eleme, hogy az erőszakos ukránosítás veszélyezteti az oroszajkú lakosság nyelvi és nemzetiségi jogait, fenyegeti a demokráciát, az emberi jogokat, az ukrán nyelv pozícióinak erősítése háttérbe szorítja az orosz nyelvet (Kulyk 2007, Portnov 2009: 18, Dickinson 2010).

A két, egymással ellentétes nyelvpolitikai jövőkép mögött szinte teljesen azonos erőforrásokkal rendelkező, egymással szembenálló politikai tábor áll: az elsőnek Viktor Juscsenko és Julija Timosenko, a másodikonak Viktor Janukovics a központi alakja. Az egyik tábornak a dominánsan ukrán nyelvű északon és nyugaton, illetve részben az ország középső régióiban (Kijev és környéke) van a szavazóbázisa, a másíknak a jellemzően orosz nyelvű délen és keleten. Az ország nyelvi, nyelvhasználati megosztottsága tehát egyben politikai preferenciát is jelent (lásd Melnyik–Cserniczkó 2010: 18, 74, 76–78).

A kiélezett és bizonytalan ukrainai politikai helyzetben, ahol kormányok jönnek és mennek, rendkívüli elnöki és országgyűlési választások követik egymást, s ahol a 450 fős parlamentben a többség gyakran öt-hat szavazaton múlik, és a koalíció felbomlása állandóan fenyegeti a kormányzó többséget, a tömegeket mozgósítani képes nyelvi kérdés elképzelhetetlen mértékben átpolitizálttá vált. A nyelvi kártya már a legelső ukrán választásokon aduásként jelent meg a kampányban, s ez azóta sincs másként (Kulyk 2008, Zaremba–Rimarenko 2008a). A vezető ukrán politikai erők vagy az egyik, vagy a másik tábor által preferált nyelvpolitikát tüzték zászlajukra, és hol az egyik (pl. az ukránosító Juscsenko az oroszpártiként

elkönyvelt Janukoviccsal szemben 2005-ben), hol a másik (Janukovics diadala Juscenko ellen 2010-ben) került ki győztesen a harcból. Medvegyev (2007) elemzése szerint egyenlő erők küzdelme folyik az országban.

Az nyilvánvaló, hogy az ország összlakosságának mindössze 0,3%-át kitevő kárpátaljai magyarság nem tudja eldönteni ezt a patthelyzetet, ám politikai érdekképviselője révén regionálisan megpróbál minél kedvezőbb pozíciókat kivívni.

A narancsos forradalom utáni időszakban a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség a Viktor Juscenko nevével fémjelzett, a nyugat által támogatott blokkal kötött választási szövetséget. A választások után azonban a nemzeti erők erős nemzetállam-építésbe kezdtek, és a kijevi politikusok megfélemeztek regionális szövetségesüknek tett ígéreteikről.

Az oroszpártinak tekintett s ezért sokak által kisebbségbarátként beállított Viktor Janukovics győzelme után az elnökválasztási kampányban Janukovics mellett agítáló Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség abban bízik, hogy jelentősen javul majd a kisebbségek, s ezen belül természetesen a magyarok helyzete. Ám az optimisták megfélemeznek arról, hogy a nyelvi, nyelvpolitikai kérdés, illetve ezen belül az ukrán és orosz nyelv státusa a hatalom megszerzésének egyik lényeges eleme a független Ukrajnában.

A 2004-es narancsos forradalom előtti időkben a hatalomra került politikai erők, bármilyen nyelvi álláspontot képviseltek előzőleg a kampányban, megpróbálták egyensúlyozni a két politikai tábor és a két részre szakadt ország régiói között, s megválasztásuk után már nem ragaszkodtak korábbi ígéreteik megvalósításához (Kulyk 2008: 53–54). Ezt a taktikát követte a független Ukrajna első elnöke, a pártnomenklatúra hatalmát sikeresen átmentő Leonyid Kravcsuk, aki nem erőltette az ukránosítást, ám számos állami kulcspozíciót engedett át a nemzeti elkötelezettségű elitnek, amely jelentős eredményeket ért el az államigazgatás ukrán nyelvűségének kialakítása terén. Ennek a politikának is a mestere volt a tíz éven hatalmon lévő Leonyid Kucsma, aki képes volt az érkei megkívánta mértékben mindkét nyelvpolitikai elkötelezettség mellett kiállni. Hintapolitikájának jó példája az 1996-ban elfogadott Alkotmány, melynek 10. cikkelye kimondja: Ukrajna egyetlen államnyelve az ukrán, ám a következő bekezdés szerint „Ukrajnában szavatolt az orosz és a többi nemzeti kisebbség nyelvének szabad fejlődése, használata és védelme”.

Az alaptörvény 92. cikkelye kizárólag a törvényi szabályozás hatálya alá helyezi a nyelvhasználat kérdésének rendezését. Ám Kucsma elnökségének tíz esztendeje sem volt azonban elegendő ahhoz, hogy megváltoztassák a még 1989-ben elfogadott (s egyébként máig hatályos) nyelvtörvényt, mely sajátos és kiemelt státust biztosít az orosz nyelvnek (Kulyk 2008). A Kucsma-éra alatt számtalan nyelvtörvény-tervezetet nyújtottak be az illetékes parlamenti bizottság elé. Köztük közel azonos arányban voltak az ukrán helyzetét megerősítő, illetve az orosz használati körét erőteljesen kiterjesztő tervezetek is. Mindegyikükben közös azonban, hogy egyiket sem tűzték napirendre a Verhovna Radában. A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának ukrainai ratifikációja szintén jól jellemzi Kucsma nyelvpolitikáját. Ukrajna 1999-ben a kisebbségi nyelvek beszélőinek viszonylag széles jogköröket biztosítva ratifikálta a Kartát,¹²⁴ ám az Alkotmánybíróság – a ratifikáció ügyrendi hibáira hivatkozva – hatályon kívül helyezte a törvényt.¹²⁵ 2003-ban ismét ratifikálta Ukrajna a nemzetközi dokumentumot,¹²⁶ ám jóval kevesebb vállalással, mint korábban (lásd Beregszászi–Cserniczkó 2004, 2007).

A Kucsma utáni Ukrajnában bizonytalanná vált a belpolitikai helyzet, egymást követik a választások, folyamatos a politikai hatalomátrendeződés. Mivel a bármikor esedékessé válható újabb választások veszélye ott lebeg valamennyi kormány felett, a narancsosok szakítottak a korábbi gyakorlattal, és – az ország egyik felének nyelvi elvárásainak megfelelően, de figyelmen kívül hagyva a lakosság másik felének igényeit – a korábban jellemző óvatosság helyett az egyértelmű ukránosítás mellett kötelezték el magukat (erről lásd pl. Cserniczkó 2008, 2009a, 2009b). Így aztán nem meglepő, hogy a 2010. évi elnökválasztási kampánynak ismét kiemelt témája volt a nyelvi kérdés.

¹²⁴ Закон України Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р. від 24.12.1999 р. N 1350-XIV. Відомості Верховної Ради України від 21.01.2000 р., № 3, ст. 24.

¹²⁵ Lásd az Alkotmánybíróság 9–рп/2000 számú határozatát a <http://alpha.rada.kiev.ua/honlapon>. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин 1992 р.” від 12.07.2000 р. № 9-рп/2000.

¹²⁶ Закон України Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин від 15.05.2003 р. № 802- IV. Відомості Верховної Ради України від 25.07.2003 р., № 30, ст. 259.

A szinte folyamatos választási mozgósítás és a nyelvi kérdésben is kiélezett kampányok következtében a mai Ukrajnában egyfajta paradox helyzet állt elő a nyelvek státusának megítélését illetően. A szociológiai kutatások igazolják, hogy az egyértelműen ukrán dominanciájú nyugati országrészben attól rettegnék, hogy ha az orosz második államnyelvvé válik, akkor megszűnik az ukrán államiság, veszélybe kerül az ukrán nyelv és nemzet. „Állítható, hogy az ukrán állam túlélése az ukrán nyelvnek az állami és társadalmi élet valamennyi szférájába történő reális bevezetésétől függ. A jelenlegi körülmények között a nyelv a nemzeti biztonság, a területi egység, a nemzettudta és a nép történelmi emlékezetének garanciája” – véli Juscsenko (2010). Az államigazgatást kivéve szinte teljes mértékben orosz nyelvű délen és keleten ezzel szemben úgy gondolják, az ukránosító politika léteben veszélyezteti az orosz nyelvet és az oroszok nemzeti azonosságtudatát Ukrajnában (vö. Zaremba–Rimarenko 2008b: 276).

Ha ilyen körülmények között Janukovics egyértelműen az ukrán–orosz kétnyelvűség kodifikálása mellett foglal állást, voltaképpen ugyanazt a hibát követi el, mint elődje, Juscsenko, csak épp ellenkező előjellel: az ország egyik felének érdekeit előtérbe helyezve figyelmen kívül hagyja a lakosság másik részének preferenciáit. Ezt pedig a közelgő önkormányzati választásokra való tekintettel valószínűleg nem engedheti meg magának.

Milyen esélyei vannak akkor a nyelvkérdés rendezésének Ukrajnában? A nyelvi és politikai helyzet ismeretében úgy tűnik, a probléma érdemi megoldására csak akkor kerülhet sor, ha a két, nagyjából azonos erőket mozgósítani képes politikai tábor kompromisszumot keres és talál. Egyes elemzők (pl. Kulyk 2008) szerint ez a kompromisszum az lehet, ha Ukrajnának egyetlen államnyelve marad: az ukrán, ám az orosz nyelv regionális hivatalos nyelvi státust kap azokban a régiókban, ahol erre az orosz ajkú lakosság igényt tart. Ennek a kompromisszumos megoldásnak a támogatottságát látszanak alátámasztani azok a szociológiai kutatások, melyek egyik fő kérdése az ukrán és az orosz nyelv státusa, s melyek megkérdézteinek jelentős része nem veti el azt a lehetőséget, hogy az ukrán államnyelvelvi státusának megőrzése mellett más nyelvek regionálisan hivatalos nyelvi státust nyerjenek (Kulyk 2008, Visnyak 2008c). Erre utal továbbá az is, hogy az egyik ilyen kutatásban az adatközlők 31,9%-a ukrán, 22,5%-a pedig orosz egynyelvű jövőt képzel el gyermeke számára,

miközben a relatív többség (42,5%) az ukrán–orosz kétnyelvűséget tartja kívánatosnak utódainak (Maszenko 2008).

Ez a megoldás jelenik meg az ukrainai nyelvi helyzetet elemző egyik nyelvpolitikai kötet ajánlásaiban is (Besters-Dilger szerk. 2008: 332–339). Egy kijevi ukrán és egy kárpátaljai magyar nyelvész közös munkájaként megjelent összefoglalóban is az jelenik meg ajánlásként, hogy azon közigazgatási egységeken belül, ahol egy adott nyelv anyanyelvi beszélői elérik a 10%-os arányt, biztosítani kell a jogot ennek a nyelvnek a használatára az államnyelv mellett; ahol ez az arány 50% fölötti, kötelezővé kell tenni a kisebbségi nyelv használatát a helyi államigazgatási szervek munkájában, s ehhez az államnak meg kell teremtenie minden szükséges feltételt (Melnik–Cserniczkó 2010: 146).

Az ukrán politikatörténetben sem teljesen előzmények nélküli ez a megoldás. A Szovjetunió megalakulását követő első időszakban ugyanis a birodalom nyelvpolitikájában alkalmazták a regionális hivatalos nyelvek gyakorlatát. A Szovjetunió részét képező Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Népbiztosainak Tanácsa 1924-ben határozatot fogadott el a nemzeti jogok és tanácsok kijelöléséről,¹²⁷ amely – más szövetségi rendeletekkel együtt – lehetővé tette a legalább 500 lelket számláló, többségében valamelyik nemzetiség által lakott település nemzeti tanácsa, illetve a legalább tízezer lakosú, többségében valamelyik nemzetiséghez tartozó lakost felmutató járás nemzeti tanácsa való nyilvánítását (Tóth–Cserniczkó 2009: 71). 1929-re Ukrajnában összesen 26 nemzeti jogok járás (9 orosz, 7 német, 4 bolgár, 3 görög, 2 zsidó és 1 lengyel), 1085 nemzeti jogok községi tanács (489 orosz, 253 német, 150 lengyel, 90 moldáv, 92 zsidó, 45 bolgár, 30 görög stb.) és 107 nagyközségi-kisvárosi (ebből 66 zsidó és 41 orosz) nemzeti jogok tanács alakult. Ezeknek a közigazgatási egységeknek a területén az adott nemzetiség nyelve hivatalosként funkcionált (Rjabosapko 2001: 82). A területen kisebbségben maradt nemzetiségeket (ideértve a szociológiailag többséget alkotó ukránokat is) az adott közigazgatási egység nemzeti kisebbségének nyilvánították, biztosítva számukra az ezzel járó nyelvi preferenciákat. A nemzeti jogok közigazgatási egységek létrehozásának folyamata 1930-ban véget ért, majd elkezdődött

¹²⁷ Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине: К 10-й годовщине Октябрьской революции: по материалам Центр. комис. нац. Меньшинств при ВУЦИК. – Харьков, 1927. – с. 97.

folyamatos leépítésük (Rjabosapko 2001: 84). Ez a gyakorlat még akkor is pozitív példaként értékelhető, ha gyakorlati alkalmazása terén számos probléma merült fel (lásd Tóth–Cserniczkó 2009: 72–73).

A Kárpátalja számos településén és a Beregszászi járásban abszolút többségét alkotó magyarok (lásd Molnár–Molnár 2005) számára is ez a megoldás jelenthet(ne) előrelépést.

Az ukrajnai realitásokat figyelembe véve azonban az a legvalószínűbb, hogy az épp hatalmon lévő mindenkori politikai erő a hatalom hosszabb távú megtartása érdekében a közeljövőben továbbra sem a kompromisszumos megoldás vagy az állami kétnyelvűség megteremtésének irányába indul, hanem a korábbiakban már jól bevált egy lépést ide, egyet oda taktikáját választja, és megkísérli az ország mindkét felével elhitetni, hogy szíven viseli a nyelvi kérdés számukra megfelelő módon történő rendezését. Egyelőre legalábbis ezt látszik igazolni, hogy bár a Janukovics által kinevezett új kormány hatályon kívül helyezte elődjének a gyakorlatban még életbe sem lépett azon rendelkezését, mely szerint az összes érettségi és egyben felvételi vizsgát kizárólag ukrán nyelven kell tenni, ám a valamennyi jelentős ukrajnai kisebbség által diszkriminatívnak minősített (pl. Tóth 2008) kötelező ukrán nyelv és irodalom tesztvizsgát nem törölte el.¹²⁸ Az is elgondolkodtató, hogy a 2011-es felvételi vizsgákról szóló rendeletben¹²⁹ az orosz nyelv bekerült a választható tárgyak közé, ám a magyar és más olyan kisebbségi nyelvek (pl. román, moldáv, krími tatár), melyeken szintén folyik oktatás Ukrajnában, továbbra sem szerepelnek a vizsgatárgyak között.

A feszült ukrajnai belpolitikai helyzetben a nyelvi kérdésben a kompromisszum kialakulásának esélye minimális. Ezt támasztja alá, hogy bár Janukovicshoz közel álló politikusok olyan nyelvtörvény-tervezetet¹³⁰

¹²⁸ Az erről szóló miniszteri rendelet kimondja, hogy az ukrán nyelv és irodalom vizsga továbbra is kötelező, ám (az idegen nyelv kivételével) a többi tantárgy tesztjeit le kell fordítani krími tatár, moldáv, lengyel, orosz román és magyar nyelvre. Lásd: Наказ Міністерства освіти і науки України про внесення змін до нормативно-правових актів Міністерства освіти і науки України щодо зовнішнього незалежного оцінювання в 2010 році № 238 від 25.03.2010 р. www.mon.gov.ua/?id=2

¹²⁹ Наказ Міністерства освіти і науки України про зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень осіб, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів України в 2011 році № 833 від 26.08.2010 р. Lásd: www.mon.gov.ua/?id=2

¹³⁰ http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38474

nyújtottak be a parlament elé, mely szerint az ukrán államnyelvi státusának megőrzése mellett a kisebbségek nyelvi regionális hivatalos nyelvekké válhatnak¹³¹, az ellenzék máris tüntetésekkel, éhségstrájkokkal, utcai megmozdulásokkal fenyegeti a parlamentet, ha megszavazza a tervezetet.¹³² A kormánypártként az ukránosítást erőltető Julija Timosenko Blokk politikusai arra is készek, hogy a parlament blokádjával akadályozzák meg egy ilyen nyelvtörvény elfogadását.¹³³ Vezető ellenzéki politikusok szerint egy ilyen nyelvtörvény a nemzet és az ország egységét, az ukrán nyelv jövőjét fenyegeti, ezért nem szabad hagyni, hogy elfogadják (vö. Jusczenko 2010).¹³⁴ Az egyik vezető kijevi egyetem tudományos tanácsa állásfoglalásban tiltakozott a nyelvtörvény ellen, mely a tudósok szerint a perifériára szorítja az ukrán nyelvet, megengedhetetlenül széles jogokat biztosít ellenben az orosz nyelvnek.¹³⁵ Nem véletlen tehát, hogy a 2010. október 31-i helyhatósági választások előtt a hatalompárti Régiók Pártja a választások utánra halasztotta a nyelvtörvény tervezetének parlamenti vitáját.¹³⁶

Az új nyelvtörvény tervezete kapcsán mindhárom exelnök is megszólalt. A független Ukrajna első elnöke, Leonyid Kravcsuk szerint az ország kétnyelvűsége Ukrajna egységét veszélyezteti. Aligha sikerül Janukovicsnak megváltoztatnia az Alkotmányt és a nyelvtörvényt, véli, hisz ehhez kétharmados parlamenti többség kell. Annak idején Kucsmanuk is szándékában állt az orosz második államnyelvi státusba emelése, emlékeztet Kravcsuk, ám aztán elállt ettől a tervétől, mert megértette, hogy akkor csupán az ország déli és keleti felének elnöke lesz, és Ukrajna kettészakadása katasztrofális mértéket ölt: egyik része ukránul, másik oroszul fog beszélni. Másrészt, figyelmeztet az exelnök, a nyelvi kérdés választások előtt mindig előkerül, ha fel kell tüzelni a választókat, majd a

¹³¹ www.mno.hu/portal/736816; www.mr1-kossuth.hu/archivum/az-ukranparlament-elott-van-a-regionalis-nyelvtorvenytervezet.html

¹³² Lásd a hírügynökségi sajtóbeszámolókat:

<http://korrespondent.net/ukraine/politics/1121826>;

<http://korrespondent.net/ukraine/events/1120961>;

<http://korrespondent.net/ukraine/politics/1120022>

¹³³ <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1119762>

¹³⁴ <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1120022>

¹³⁵ <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1120251>

¹³⁶ <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1122800>

kampány végeztével mindenki igyekszik félretenni ezt a kényes kérdést.¹³⁷ A Kravcsukot az elnöki székben követő Leonyid Kucsma szerint Ukrajnának csak egy államnyelve lehet, de az orosznak biztosítani kell a regionális nyelv státusát, s az orosz nem lehet idegen nyelv Ukrajnában.¹³⁸ Juscsenko (2010) külön vezércikket szentelt a nyelvkérdésnek a *Deny* c. lapban. Meggyőződése, hogy a két államnyelv bevezetése éppúgy az ország és a nemzet egységét veszélyezteti, mint az, ha az orosz hivatalos nyelvként funkcionálhat Ukrajnában.

A nyelvkérdés ukrainai történetét ismerve feltételezhető, hogy a kormányzó Régiók Pártja számára a probléma lebegtetése a legelőnyösebb. A párt egyes vezető politikusai arról nyilatkoznak, hogy előbb vagy utóbb szavazásra bocsátják az új nyelvtörvényt, más politikusai ellenben arról beszélnek, hogy egyelőre nem tárgyalják ezt a kérdést a parlamentben; ezzel egyrészt azt üzenik választóiknak, hogy gondoskodnak az orosz nyelvről, és nem feledkeztek meg választási ígéreteikről, másrészt elejét veszik annak, hogy az ellenzék az érzelmileg erősen telített nyelvkérdés miatt jól bevált szokás szerint blokkolja a Legfelsőbb Tanács munkáját, ezzel akadályozva például az adótörvények vagy a költségvetés elfogadását.

S hogy ebben a kontextusban hogyan jelenik meg a magyar nyelv? Gyakorlatilag sehogy. Az ukrainai nyelvpolitika maximum néhány statisztikai adat vonatkozásában utal arra, hogy az ukrán és orosz mellett más nyelvek beszélői is élnek az ország területén. A nyelvpolitika alakítóit olyannyira leköti az ukrán–orosz nyelvi (és természetesen a mögötte húzódó társadalmi, gazdasági és politikai) pozícióharc, hogy a többi kisebbségi nyelv iránti figyelem nagyrészt kimerül a népszámlálás rájuk vonatkozó adatainak ismertetésében és néhány statisztikai adat (például: hány nemzetiségi nyelven oktató iskola van, mennyi költségvetési forrást fordítottak az egyes kisebbségi nyelveken megjelenő tankönyvek kiadására stb.) közlésében. A magyar kisebbség és a magyar nyelv csak akkor

¹³⁷ <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Ja8A9Vlb7PIJ:www.radiosvoboda.org/content/article/1962166.html+%D0%9A%D1%80%0%B0%D0%B2%D1%87%D1%83%D0%BA%2B%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0&cd=7&hl=hu&ct=clnk&gl=hu&client=firefox-a>

¹³⁸ www.newsr.u.ua/ukraine/28sep2010/ku4ma_mowa.html;
<http://otherside.com.ua/news/detail.php?id=89356>

kerül az országos nyelvpolitika figyelmének homlokterébe, amikor a kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezeteknek, kutatóknak, médiumoknak a nemzetközi (értsd: a magyarországi) politika színterére sikerül tornászniuk nyelvi és nemzetiségi jogi problémáikat. A közelmúltban ilyen kérdés volt például az államnyelv oktatásának kérdése, illetve ezzel szoros összefüggésben az ukrán nyelven és ukrán nyelvből kötelezővé tett érettségi és egyben felvételi vizsgák problémája.

3. Összefoglalás

A magyar nyelv hosszú távú fennmaradása Magyarországon kívül elsősorban politikai tényezők függvénye. Sikeres – a társadalom, az adott közösség által elfogadott – nyelvtervezéshez megfelelő jogosítványokkal (vagy presztízzsel) rendelkező intézmény(ek) szükséges(ek). A teljes magyar nyelvterületen ezek közé csak magyarországi intézmények tartoznak, ilyen elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia. Ezért kívánatos, hogy a nyelvtervezés eredményeinek terjesztésébe az Akadémia is bekapcsolódjon. A Termini Kutatóhálózat révén a nyelvpolitika és nyelvtervezés nyelvtudományi szakmai háttere biztosított. Most már „csupán” hatékony és összehangolt magyar nyelvpolitikára és nyelvi tervezésre, valamint az ezekhez „igazított” támogatáspolitikára van szükség.

[Csernicskó István – Péntek János 2010. Ez a dolgozat rövidített változata annak, amely Csernicskó István – Péntek János – Szabó Mihály Gizella neve alatt jelent meg: *Regio* 21/3: 3–36.]

**OKTATÁS KÉTNYELVŰ
KÖRNYEZETBEN**

A kétnyelvű oktatás veszélyei és esélyei Szlovákiában
(Lanstyák István 2005)¹³⁹

Dolgozatomban mindenekelőtt az első és a második nyelv iskolai oktatásának nyelvi, nyelvlélektani, társasnyelvészeti, ill. nyelvpolitikai vetületeivel foglalkozom, a kisebbségi kétnyelvűség körülményei közt. Végső célom az, hogy szempontokat adjak annak a kérdésnek a megválaszolásához, milyen kétnyelvű oktatási programokat lehet, ill. lenne érdemes működtetni a szlovákiai magyar iskolákban. Bár a közoktatás nyelvi céljaként egyre gyakrabban határozzák meg a háromnyelvűséget, s a hivatalos propaganda szerint ez a célja az Unió oktatáspolitikájának is, ebben az írásban a harmadik nyelv elsajátításának kérdését nem érintem.¹⁴⁰ Nem azért, mert nem tartanám fontosnak (*nagyon* fontosnak tartom, már csak azért is, mert relativizálja az államnyelv elsajátításának jelentőségét), hanem azért, mert az nem fér bele a rendelkezésemre álló időbe, ezenkívül pedig ezzel a kérdéssel soha nem is foglalkoztam mélyebben.

Tudni kell, hogy a kétnyelvű oktatásnak nem vagyok szakembere, e kérdésekkel csak kényszerűségből foglalkoztam a 90-es évek közepén¹⁴¹ annak érdekében, hogy szakmai érveket adjak a politikusok, pedagógusok és szülők kezébe a nacionalista hatalom által erőltetett ún. alternatív oktatással szemben.¹⁴²

Ebben a munkában a rendelkezésemre álló terjedelemben nem tudom módszeresen kifejteni a problematikát, időmből csupán arra futja,

¹³⁹ Ez az írás szolgált alapjául annak az előadásnak, amelyet 2005. június 9-én tartottam Budapesten a *Többnyelvű oktatási modellek* című konferencián. Itt köszönöm meg Kolláth Annának dolgozatom korábbi változatához fűzött értékes megjegyzéseit.

¹⁴⁰ Ezért beszélek munkámban végig „kétnyelvű”, és nem „többnyelvű” oktatásról. Tehe-tem ezt azért is, mert a többnyelvű oktatási modellek is levezethetőek a két- és egynyel- vűekből, mivel ezekben a harmadik nyelv az első kettőhöz képest alárendelt jelentőségű.

¹⁴¹ Idevágó munkáim közül ennek a dolgozatnak a megírásához több korábbit is fölhasz- náltam. Ezek egy része megtalálható egy gyűjteményes kötetben (Lanstyák 1998a), egy viszonylag átfogó tanulmány azonban csak folyóiratban jelent meg (Lanstyák 1994). A továbbiakban az egyszerűség kedvéért az egyes részletkérdések tárgyalásakor mellőzöm az ezekre a munkákra való hivatkozást.

¹⁴² A szlovákiai „alternatív oktatással” kapcsolatos legfontosabb kérdések rövid összefog- lalása Ring Éva könyvében is megtalálható (2004: 136–137).

hogy tételszerűen megfogalmazzak néhány fontosnak érzett gondolatot, s rövid indoklásokat, kiegészítéseket, ill. magyarázatokat fűzzek hozzájuk.

1. tétel

Kétnyelvűnek azokat az oktatási programokat tekinthetjük, melyeknek célja a diákok kétnyelvűvé nevelése, nem pedig azokat, amelyek ezt a célt ilyen vagy amolyan módszerrel (pl. két tanítási nyelv alkalmazásával) érik el.

Magyarázat és kiegészítés

Azokat a programokat, amelyeket „kétnyelvű oktatási programok”-on érteni szoktak, jobb az egyértelműség kedvéért „kéttannyelvű oktatási programok”-nak nevezni. Így tekintve a kéttannyelvű programok tulajdonképpen a kétnyelvű programok egy sajátos válfaját képviselik. Bár a szakirodalomban nem ez a standard megközelítés¹⁴³, véleményem szerint mégsem igényel indoklást, ellenkezőleg: az a furcsa vélekedés szorul indoklásra, hogy a kétnyelvűvé nevelés inheresen összekapcsolódik valamilyen konkrét módszerrel, pl. két tanítási nyelv alkalmazásával, azaz a diákokat kétnyelvűvé csak egy bizonyos módszer segítségével lehet nevelni.

Ahhoz, hogy két nyelv oktatását ugyanazon diákok számára „oktatási program”-nak tekinthessük, fontos, hogy a két nyelv tanítása ne legyen független egymástól, hanem össze legyen hangolva, egységes célrendszer, valamint koncepció álljon mögötte.

Mivel a szlovákiai magyar kisebbség számára létesített jelenlegi iskolákban az oktatás nyelvi célja az, hogy a diákok kétnyelvűvé váljanak, ill. meglévő kétnyelvűségük tovább fejlődjön, erősödjön, fölmerül a kérdés, hogy tekinthetjük-e úgy, hogy ezekben az iskolákban a nyelvoktatás kétnyelvű oktatási program keretében folyik.

Ha válaszolni akarunk erre a kérdésre, különbséget kell tennünk az iskolák két csoportja közt. Az elsőbe az általános iskolák (Szlovákiában *alapiskola* a nevük) és azokat a középiskolák tartoznak, amelyekben minden tantárgyat magyarul oktatnak (a szlovák nyelv és irodalom, ill. az ún. szlovák nyelvű szakkonverzáció kivételével), a másikba pedig azok a szakközépiskolák és szakmunkásképzők, amelyekben a szaktárgyakat vagy azok egy részét szlovákul oktatják.

¹⁴³ A standard megközelítésre l. pl. Skutnabb-Kangas 2002a; May és mtsai 2004.

Az alapiskolákban és a gimnáziumokban a tanítási nyelv a magyar; a szlovák nyelvet és irodalmat mint tantárgyat magas óraszámban tanítják, mégpedig azzal a céllal, hogy a diákok kétnyelvűvé váljanak. Az alapiskola felső tagozatában és a középiskolában az egyes szaktantárgyak terminológiáját a tantervi követelmények értelmében szlovákul is kell tanulni. A szaknyelvi regiszterek megismerését és használatuk gyakorlását szolgálják az alapiskolák felső tagozatában választható, a gimnáziumokban kötelező ún. szakkonverzációs órák is; a diákok elvben érdeklődésüknek megfelelő szaktárgy konverzációs órájára jelentkezhetnek. A magyar és a szlovák nyelv oktatása nem független egymástól, a tantervek összeállítói például ügyelnek arra, hogy a diákok a fontos fogalmakkal először az anyanyelvükön ismerkedjenek meg. Az ilyen oktatás a fentiek értelmében tehát többé-kevésbé úgy tekinthető, mint amely kétnyelvű oktatási program szerint folyik (l. Lanstyák 2000b).

Némileg más a helyzet azokkal az elvben magyar tanítási nyelvű szakközépiskolákkal és szakmunkásképzőkkel, amelyekben a szaktárgyak egy részét vagy akár az összes szaktárgyat szlovákul oktatják. Ezekben a szaktárgyak szlovák nyelvű oktatása nem valamilyen előre átgondolt koncepció szerint történik, hanem egyszerűen annak a következménye, hogy az iskolának nem állnak rendelkezésére magyar nyelven is oktatni tudó szaktanárok és tankönyvek (s a hatóságok sokszor nem is nagyon töreksenek arra, hogy a helyzeten változtassanak, mivel rejtett céljuk nem a kétnyelvűség megerősítése, hanem a magyar nyelv visszaszorítása). Éppen ezért az ilyen kéttannyelvű oktatásról egyáltalán nem mondható el, hogy kétnyelvű oktatási program szerint folya.

2. tétel

A kétnyelvű oktatási programok elhatárolását más nyelvi vonatkozású oktatási programoktól nehezíti a „kétnyelvűség” fogalmával kapcsolatos bizonytalanság. A kétnyelvű oktatás céljaként – legáltalánosabb közelítésben – azt szokták kitűzni az oktatási szakemberek, hogy a diákok az iskola elvégeztével „kétnyelvűvé” váljanak. A kétnyelvűség azonban annyira képlékeny fogalom, annyiféle válfaja van, hogy ha nem tisztázzuk, milyen típusú kétnyelvűségekre gondolunk, akkor a „kétnyelvű oktatás” megfoghatatlan marad.

Magyarázat

A „kétnyelvűség” pontosabb körülhatárolása nélkül még arra sem vagyunk képesek, hogy elválasszuk egymástól az egy vagy több más nyelvet is oktató iskolát a tényleges kétnyelvű iskolától. Ennél nagyobb baj, hogy ha nem tisztázzuk, milyen típusú kétnyelvűség kialakítását akarjuk az iskolában elérni, akkor nem tudjuk kiválasztani a megfelelő oktatási módszereket sem, s nem tudjuk eldönteni, melyik nyelven milyen készségeket kell milyen mértékben fejleszteni.

Régebben a szakemberek a kétnyelvűséget a „magas szintű kiegyensúlyozott kétnyelvűség”-gel azonosították, tehát egy olyan típusal, amely a kétnyelvű beszélőknek csak egy kis hányadára jellemző (ha egyáltalán – szigorúan véve a kiegyensúlyozottságot – jellemző valakire). Bár a szakma már túljutott ezen a megközelítésen, a nem-nyelvszerek körében ma is általános.

Annak az oka, hogy „magas szintű kiegyensúlyozott kétnyelvűség” nem vagy alig létezik, egyszerű: a kétnyelvűek azért kétnyelvűek, mert olyan körülmények közt élnek, hogy pusztán az anyanyelvük nem elegendő ahhoz, hogy minden kommunikációs szükségletüket kielégítsék. A kisebbségi kétnyelvűség esetében például nagyon sok olyan nyelvhasználati színtér van, ahol a kisebbség anyanyelve nem vagy csak korlátozottan használatos, s így ezeken a színtereken a beszélők az ország többségi nyelvén kénytelenek kommunikálni. Mivel a két nyelvet nem ugyanazokban a funkciókban használják (ha így volna, akkor az egyik nyelv fölöslegessé válna, s a közösség hamarosan feladná), nem is lehetséges, hogy a nyelvismeret az adott nyelveknek a beszélők által ismert minden nyelvváltozatban azonos mértékű és jellegű legyen.

A kétnyelvűség „legfelső szintjénél” nem kevésbé problematikus a legalsó szintje sem. Nagy kérdés, hogy hogyan lehet, és meg lehet-e egyáltalán állapítani a kétnyelvűség alsó határát, vagyis meg lehet-e mondani, hol van a határ a néhány idegen szót ismerő, azokat alkalmilag a más nyelvekkel való kommunikációban sikeresen felhasználó ember és az olyan ember között, akit már „csakugyan” kétnyelvűnek lehet nevezni.

Sokan úgy gondolják: ahhoz, hogy egy embert kétnyelvűnek lehessen tekinteni, nemdomináns nyelvét „jól” kell beszélnie. Ezt így el is fogadhatnánk, ám tudni kell, hogy azt megállapítani, hogy egy ember „jól” beszél-e egy nyelvet, lehetetlen, legalábbis ha elvonatkoztatunk attól, hogy

a beszélő hol, milyen közösségben, milyen elvárások háttérében, milyen célokra és mennyire sikeresen használja az adott nyelvet. (Természetesen még kevésbé lehetséges a „jólság” kritériumait egy egész közösségre vagy pláne a világ minden kétnyelvű emberére nézve meghatározni.)

3. tétel

A kétnyelvű oktatási programoknak nem két elvont nyelvi rendszerrel kell „magas szinten” megismertetniük a diákokat, hanem arra kell törekedniük, hogy a nyelvtanulók ilyen vagy olyan szinten elsajátítsák első és a második nyelvük konkrét dialektusait, stílusváltozatait, valamint szaknyelvi (és más) regisztereit, ügyelve arra, hogy a felszíni nyelvi kompetencián túl kognitív nyelvi kompetenciára is szert tegyenek.

Fogalommagyarázat, indoklás és kifejtés

Regisztereknek az egyazon beszélő által különféle beszédhelyzetekben, különféle célokra használt nyelvváltozatokat nevezzük (pl. szaknyelvek, formális–informális stílusváltozatok, írott nyelv–beszélt nyelv), dialektusoknak pedig a beszélők egyes földrajzi és társadalmi csoportjaira jellemző nyelvváltozatokat (standard nyelv, nyelvjárások, szociolektusok, etnolektusok stb.). A regiszterek egy részének hagyományos magyar megnevezése, a „csoportnyelvek” arra utal, hogy az ilyen regisztereket meghatározott beszélői csoportok tagjaihoz szólva használjuk (pl. valamely szakma vagy hobbi művelőihez). Az így felfogott csoportnyelveken kívül a regiszterekhez tartoznak a beszédhelyzet formalitása alapján elkülönülő ún. stílusváltozatok is.

A kétnyelvű oktatás „ideális” nyelvi célját a kutatók többsége Bartha Csilla szerint ma a magas fokú kiegyenlített kétnyelvűség kialakításában látja, ami annak elérését jelenti, hogy „a diákok tanulmányaik végén mindkét nyelven azonos vagy megközelítőleg azonos kompetenciákkal, tudással, illetve ismeretszerzési képességekkel rendelkezzenek” (Bartha 2003: 61). E célkitűzéssel több probléma is van; ahhoz, hogy ezeket megértsük, meg kell néznünk közelebbről a „kiegyensúlyozott kétnyelvűség” fogalmát, s ezzel együtt ellentétpárját, a „domináns kétnyelvűség”-ét is.

Amikor azt mondjuk, hogy a kiegyensúlyozott kétnyelvű mindkét nyelvét nagyjából ugyanazon a (magas) szinten beszéli, a domináns kétnyelvű pedig az egyiket jobban beszéli a másiknál, „nyelv”-en főként a mindennapi beszélt nyelv regisztereit értjük. Ha a beszélő ezeket

nagyjából egyforma szinten birtokolja mindkét nyelvben, akkor abban a nyelvben számít dominánsnak, amelyben különféle stílusváltozatokat és szakregisztereket is ismer. Ha mindkettőben ismer ilyeneket, akkor abban a nyelvben kell őt dominánsnak tekinteni, amelyben jobban ismeri őket, ill. többet ismer belőlük. Ebből következően pedig kiegyensúlyozott kétnyelvű az a beszélő, aki a két nyelvet, főként annak mindennapi beszélt nyelvi regisztereit nagyjából ugyanazon a (magas) szinten beszéli, *s ugyanakkor* a két nyelvben nagyjából ugyanannyi regisztert és stílusváltozatot ismer (ha nem is ugyanazokat!), megközelítőleg azonos szinten. (Lanstyák 2005a: 81–82.)

A nyelvi kiegyensúlyozottság, ill. dominancia kérdését „minőségi” szempontból is meg kell határozni. A nyelvlélektani irodalom kétféle nyelvi kompetenciát különböztet meg: felszíni (vagy társalgási) és kognitív (vagy tanulási) nyelvi kompetenciát. A felszíni nyelvi kompetencia a beszéd olyan megnyilvánulásában jut kifejezésre, mint a kiejtésnek, az alapszókinsznek, az alapvető nyelvtani szabályoknak az ismerete, és lehetővé teszi a köznapi helyzetekben való kommunikációt, amikor azt a beszédhelyzet is segíti. A kognitív nyelvi kompetencia nem más, mint összetett értelmi műveletek elvégzésének képessége nyelvi eszközök segítségével; ez teszi lehetővé a beszédnek a gondolkodás eszközeként való használatát. Az elvont fogalmak megértésében, a rokon értelmű szavak ismeretében, a köztük lévő finom különbségek észlelésében, az összetett nyelvi közlések elemzésének sikerességében stb. nyilvánul meg (l. Göncz 2004: 38, 265; 2005: 49–50; May és mtsai 2004: 47, 50–51).

Ha a kétnyelvű beszélő csupán az egyik nyelvben rendelkezik kognitív nyelvi kompetenciával, akkor ebben a nyelvben domináns kétnyelvűnek minősíthető; ha mindkettőben rendelkezik kognitív nyelvi kompetenciával, akkor megvan rá a lehetőség, hogy kiegyensúlyozott kétnyelvűnek tekintsük, amennyiben megfelel az előzőekben említett kritériumoknak, azaz a két nyelv mindennapi beszélt nyelvi regisztereit nagyjából egyforma folyékonysággal beszéli, *s ugyanakkor* a két nyelvben megközelítőleg ugyanannyi regisztert és stílusváltozatot ismer, nagyjából ugyanolyan szinten (Lanstyák 2005a: 82).

4. tétel

A kétnyelvű oktatási programok nyelvi céljai nem lehetnek minden beszélőközösségben egyformák; az, hogy egy adott közösség beszélői számára milyen kétnyelvűségi típus elérésére kell törekedni, erősen függ az adott közösség jellemzőitől. Ezek közé tartozik például az, hogy hatalmi többségről vagy kisebbségről van-e szó; ha kisebbségi közösségről van szó, akkor ez őshonos-e az adott területen vagy pedig kései bevándorlókból áll; helyi szinten a lakosság többségét alkotja-e vagy számszerűen is kisebbség stb. Az eltérő léthelyzetek egyértelmű nyelvi és tudati következményekkel járnak, ezek pedig eltérő típusú kétnyelvű oktatási programok alkalmazását tehetik szükségessé.

Kifejtés és magyarázat

A kétnyelvű oktatás általános nyelvi célját általában a kiegyenlített, nem pedig a domináns kétnyelvűség elérésében látják az oktatási szakemberek (l. pl. Skutnabb-Kangas 2002a). Ez valóban szükséges cél az olyan beszélőközösségekben, amelyekben a kisebbségi beszélők a lakosság számszerű kisebbségét alkotják, különösen ha egyszersmind szórványhelyzetben vannak, s így a többség nyelvét az iskolán kívül is sokat használják, emiatt pedig könnyen és jól megtanulják. Ilyen helyzetben a kiegyenlített kétnyelvűségnek célként való kitűzésében voltaképpen azt az elvárás fejeződik ki, hogy a gyerekek *az anyanyelvüket se birtokolják alacsonyabb szinten*, mint a második nyelvüket.

Ezt a nyelvi célt azonban hiba volna kiterjeszteni az olyan beszélőközösségekre, melyekben a kisebbségi beszélők a helyi lakosság többségét alkotják, különösen, ha ez nemcsak egy-két településen van így, hanem egy nagyobb összefüggő területen, s ráadásul annak az országnak a határámentén élnek, ahol a nyelvük többségi nyelv. Ilyen közösségekben az a természetes, ha az emberek csak szűkebb funkciókban használják a többség nyelvét, s ezért nem is föltétlenül szükséges, hogy azt az anyanyelvit megközelítő szinten elsajátítsák.

Eltérő léthelyzetű csoportok nem csak különböző országokban élhetnek, hanem egy-egy országon belül is. Erre jó példa a szlovákiai magyar beszélőközösség is, amelyben jelentős eltérések vannak pl. a számszerű többségben, ill. tömbben és számszerű kisebbségben, ill. szórványban élők között.

Nyelvi szempontból a legnyilvánvalóbb különbség a kétféle csoport közt az, hogy a számszerű többségben, illetve tömbben élőknek, különösen, ha nem értelmiségi munkakörökben dolgoznak, sokkal csekélyebb mértékben van szükségük a szlovák nyelvre, mint a számszerű kisebbségben, ill. szórványban élőknek, anyanyelvük ugyanakkor sokkal stabilabb, mert sokkal több funkcióban használják rendszeresen; nemcsak a családban, hanem számos közéleti színtéren is. A számszerű kisebbségben, ill. szórványban élőknek a szlovák nyelvet sokkal jobban kell ismerniük, és sokkal több színtéren kell használniuk, viszont helyzetükből adódóan sokkal könnyebben el is sajátítják; ugyanakkor anyanyelvük megszilárdítása és fejlesztése jóval nagyobb odafigyelést igényel.

A magyar tannyelvű iskolákban folyó szlováknyelvtanulás sikerességét vizsgáló felmérések, melyeknek eredményeit egy, a szlovák Állami Pedagógiai Intézet által megjelentetett háromkötetes kiadvány foglalja össze (Halászová–Bernáthová–Varga 2004 I–III), kimutatták az összefüggést a szlováknyelvtudás mértéke és a lakóhely magyar-, ill. vegyesnyelvűsége közt. Azok a diákok, akik magyar többségű környezetben élnek, és nem használják az iskolán kívül a szlovák nyelvet, gyöngébb eredményeket értek el a szlováknyelv-tanulásában. A szerzők, az Állami Pedagógiai Intézet munkatársai is a szlovákoktatáshoz való differenciáltabb hozzáállásban látják a megoldást (eltérő óraszám a különböző régiókban, alternatív tananyagok és tankönyvek használata stb.). (L. i. m. II: 41–42, III: 37; vö. még I: 36.)

Az eltérő helyzetű csoportok eltérő kezelése során ügyelni kell arra, hogy a nyelvi oktatás ne zárja a beszélőket saját mikrokörnyezetük „nyelvi gettójába”, hanem mindenki számára tegye lehetővé, attól függetlenül, melyik csoporthoz tartozik, hogy Szlovákia és Magyarország egész területén érvényesülni tudjon (az itt nem tárgyalt harmadik nyelv révén pedig az egész Unióban).

A kétnyelvű oktatási programok nyelvi céljainak meghatározásakor természetesen más jellegű eltéréseket is figyelembe kell venni, nemcsak a lakóhely etnikai összetételét, hiszen a szlovákiai magyar közösség más tekintetben is meglehetősen differenciált, például különböző társadalmi, gazdasági, kulturális helyzetű rétegei vannak, melyeknek eltérőek a nyelvi igényeik (különösen, ha a magyar anyanyelvű, és magukat magyar nemzetiségűnek valló romákról sem feledkezünk meg, akiket nincs jogunk ki-rekeszteni a szlovákiai magyar közösségből).

5. tétel

A kétnyelvű oktatási programok nyelvi céljainak pontosabb megfogalmazásakor abból célszerű kiindulni, hogy a diákok előreláthatólag milyen helyzetekben fogják használni az első, de főleg a második nyelvet, továbbá a számításba jövő legfontosabb nyelvhasználati színtereken milyen mértékű és jellegű nyelvtudásra lesz majd szükségük ahhoz, hogy nyelvileg jól boldoguljanak. Ezek figyelembevételével kellene eldönteni, hogy az oktatási program célja milyen típusú kétnyelvűség kialakítása legyen.

Kifejtés

Az első nyelv, az anyanyelv a legtöbb beszélő számára jóval több egyszerű kommunikációs eszköznél: szerves része nyelvi és nemzeti identitásának, rendszerint erős érzelmek kötik hozzá, összekötő kapocsként szolgál a közösségen belül stb. Ehhez képest a másodnyelv szerepe a beszélők jelentős része számára ennél sokkal szerényebb; sokan csupán praktikus eszköznek tekintik ahhoz, hogy kisebbségiként a szükséges mértékben integrálódni tudjanak a többségi társadalomba. Különösen így van ez a számszerű többségben, ill. tömbben élő kisebbségi csoportok esetében.

Mivel az első nyelvnek nem csak eszköz funkciója van, az anyanyelvoktatás céljai nem szűkíthetők le azoknak a nyelvváltozatoknak az elsajátítására, amelyekre a beszélőknek későbbi életükben előreláthatólag szükségük lesz, hanem arra kell törekedni, hogy az anyanyelvnek az oktatás folyamán minél több regisztere fejlődjön ki, minél magasabb szinten. Így van rá esély, hogy a nyelvi-etnikai szempontból kedvezőtlen körülmények közt élő beszélők is képesek lesznek anyanyelvüket a következő nemzedéknek is továbbadni.

Az anyanyelv „pozitív diszkriminációjában” egyébként nincs semmi szokatlan vagy nacionalista, hiszen a többségi hatalom a saját fiataljai számára is ezt tartja magától értődőnek világszerte, mégpedig annak ellenére, hogy többségi körülmények közt a diákok anyanyelve egyáltalán nincs veszélyben.

A másodnyelv oktatásában – ennek eszköz jellegéből következően – elsősorban azt kell mérlegelni, hogy a beszélőknek milyen színtereken lesz a jövőben e nyelvre előreláthatóan szükségük. Ahhoz, hogy a beszélők a szükséges mértékben integrálódni tudjanak a többségi társadalomba, természetesen fontos, hogy magyarul nem tudó emberekkel könnyen

tudjanak kapcsolatot teremteni, ezért mindenképpen szükségük van a mindennapi beszélt nyelvi regiszterek szolid ismeretére (l. még a 6. tételt). A másik fontos terület az oktatás – a diákoknak olyan másodnyelvi ismeretekre van szükségük, amelyek képessé teszik őket arra, hogy tanulmányaikat esetleg ezen a nyelven folytassák (l. még az 7. tételt és indoklását). Egy következő fontos nyelvhasználati színtér a kisebbségi magyarok számára a hivatal – a diákokat meg kell tanítani a hivatali nyelvi regiszterek írásbeli és szóbeli használatára. Ezenkívül számos terület legfontosabb szakszavainak, szakkifejezéseinek, szaknyelvi fordulatainak a legalább passzív ismerete fontos lehet számukra, a bankszakmától kezdve a műszaki cikkeken keresztül az élelmiszeriparig.

6. tétel

A mindennapi beszélt nyelv tekintetében a kétnyelvű oktatási programok céljául a számszerű többségben, ill. tömbben élő kisebbségi csoportok számára a „magas szintű kiegyensúlyozott kétnyelvűség” helyett sokkal realitásabb azt kitűzni, hogy a diákok a középiskola végére „jól” sajátítsák el másodnyelvükben a mindennapi beszélt nyelvi regisztereket, képesek legyenek a hétköznapi élethelyzetekben megértetni magukat a többségi közösséghez tartozó egynyelvű emberekkel nagyobb kommunikációs problémák nélkül. A reális cél tehát a másodnyelvi *folylékony*ság elérése, első nyelvi dominancia mellett.

Indoklás

Ahhoz, hogy a diákok a mindennapi beszélt nyelvi regiszterekben kiegyensúlyozott kétnyelvűek legyenek, mindkét nyelvet nagyjából azonos mértékben kell használniuk *informális kontextusokban*. Ha anyanyelv tekintetében homogén osztályokkal számolunk, akkor ez csak abban az esetben lehetséges, ha az iskolán kívüli környezet is ennek megfelelő volna (vagyis a diákok az iskolán kívül mindkét nyelv beszélőivel intenzív érintkezésben állnának), hiszen az iskolában az a természetes, ha az azonos nyelvi háttérű gyerekek az órán kívül a domináns nyelvükön társalognak, ezt pedig nagyon helytelen lenne erőszakos módon megváltoztatni (s nem is nagyon volna lehetséges). Aki nem hiszi, hogy ez így van, látogasson el egy magyarországi szlovák–magyar, német–magyar, román–magyar, szlovén–magyar stb. kéttannyelvű vagy nyelvoktató iskolába, s figyelje meg, milyen nyelven beszélgetnek egymással a diákok az óráközi szünetben. (Ne legyünk illetlenek, és ne feszegetssük most azt a kérdést, hogy

vajon milyen nyelven beszélnek nemcsak a diákok egymás közt, hanem a tanár is a diákokkal az órán, amikor nincs jelen idegen személy...)

Az anyanyelvinél alacsonyabb szintű, de folyékony nyelvhasználatot eredményező nyelvtudás megfelelő körülmények mellett könnyen fölfejlődik akár anyanyelvi szintűvé is; ha ennek nincsenek meg a külső feltételei, akkor viszont a beszélőnek nem is fog nagyon hiányozni, ha a másik nyelv mindennapi beszélt nyelvi regisztereit nem beszéli annyira magas szinten.

Meg kell még megjegyezni, hogy a folyékonyság nem jelent hibátlanságot. Ez a nyelvoktatási módszerek kiválasztása szempontjából fontos (azaz leegyszerűsítve a kérdést: a nyelvhasználat-központú módszereket érdemes előnyben részesíteni a nyelvszerkezet-központúak ellenében), de ezt a kérdést itt nincs mód kifejteni.

7. tétel

A szaknyelvi regiszterek tekintetében a kétnyelvű oktatás reális nyelvi célja a számszerű többségben, ill. tömbben élő kisebbségi csoportok számára a az, hogy a kisebbségi gyerekek az *anyanyelvükön* ismerjenek meg minél több szaknyelvet, a másodnyelvet pedig úgy sajátítsák el, hogy a középiskola végére abban is szert tegyenek kognitív nyelvi kompetenciára. Így az iskola elvégeztével a fiatalok mindkét nyelvüket tudják használni az ismeretszerzés és az elvont gondolkodás eszközeként. Ehhez nincs föltétlenül szükség kéttannyelvű oktatási programra.

Indoklás

Az iskolai eredményességet elsősorban a kognitív nyelvi kompetencia határozza meg, mert a legtöbb iskolai helyzet verbálisan telített és dekontextualizált (vagyis a diák a szövegértésben és szövegalkotásban nem vagy csak kevésbé támaszkodhat a beszédhelyzetre és más nyelven kívüli elemekre). A fejlett felszíni nyelvi kompetencia még nem jelenti e nyelvnek mint az elvont gondolkodás eszközének sikeres használatát is. Cummins (1993) szerint a kognitív nyelvi kompetencia részben olyan egyetemes jártasságokból áll, amelyek a világ minden nyelvében megvannak. Mivel a jelzett körülmények közt élő, iskolába lépő diák, még ha esetleg rendelkezik is bizonyos szlovák nyelvtudással, a mindennapi

beszéltnyelvi regiszterekben legtöbbször magyardomináns kétnyelvű,¹⁴⁴ világos, hogy a sikeres ismeretszerzés szempontjából az első nyelv további fejlesztése az előnyös a számára.¹⁴⁵ Ez a stratégia ugyanakkor a másodnyelvi kognitív nyelvi kompetencia kialakulásának is kedvez, ugyanis ha az anyanyelvi kognitív kompetencia kialakulása során a beszélő szert tett az említett egyetemes jártasságokra, a következő nyelvek tanulásakor ezeket már fel tudja használni. Ha viszont ez nem történik meg hiánytalanul, nehezebben megy a további nyelvek elsajátítása is. (l. még May és mtsai 2004: 40–54.)

A nemdomináns nyelven való tanulás még akkor is nyilvánvalóan hátráltatja az ismeretszerzést, ha már bizonyos mértékben ki van benne alakulva a kognitív nyelvi kompetencia. A kémiaoktatásnak az a célja, hogy a gyerek minél jobban tudja a kémiát, a tanárnak az a kötelessége, hogy ezt elérje, s nagyon rossz, ha ezt egy mesterséges tényező akadályozza, az ti., hogy a diáknak a nemdomináns nyelvén kell küszködni a kémiával, annak érdekében, hogy jobban elsajátítsa ezt a nyelvet (amelyen pedig lehet, hogy soha nem lesz szüksége kémiáról beszélnie). Ez túl nagy ár, amit a nyelvtanulásért fizetni kell, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy vannak más lehetőségek is.

Ilyen „más lehetőség” először is a másodnyelvi óra, ahol egy bizonyos szint elérése után az irodalom, sőt a nyelvtan oktatása is a másodnyelven folyik, vagyis fejlesztődik a kognitív nyelvi kompetencia; nemcsak – sőt talán nem is elsősorban – a szaknyelvi, hanem a formális köznyelvi. Továbbá a jelenlegi szlovákiai magyar tannyelvű iskolákban vannak még – amint említettük – ún. szakkonverzációs órák is, amelyeken a diákok – jó esetben szakmai érdeklődésüknek megfelelően – valamely szakma terminológiáját tanulják, s gyakorolják a szövegalkotást az adott szaknyelvi regiszterben. (Legalábbis elvileg ez így van. Itt se tegyük most föl azt az illetlen kérdést, hogy vajon milyen mértékben folynak másodnyelven ezek az órák, amikor nincs bent idegen...)

¹⁴⁴ Anyanyelvének formális regisztereit kevésbé, szaknyelvi regisztereit pedig szinte egyáltalán nem ismeri a kis első.

¹⁴⁵ Más kérdés, hogy vannak oktatási programok, az ún. belemerülési programok, melyeknek egy része – speciális körülmények közt – a hatékony ismeretszerzést feláldozza a másik nyelv minél gyorsabb elsajátításának az oltárán. Ezekben egyébként rendszerint a hatalmi szempontból is többségi gyerekeket tanítják a kisebbség nyelvére, olyan gyerekeket, akiknek az anyanyelve az adott közösségben nincs veszélyben (l. még a 10. és 11. tételt, ill. ezek indoklását, magyarázatát, kifejtését).

A tapasztalat azt mutatja, hogy a szlovákiai magyar iskolákból a szlovák (és cseh) egyetemekre kerülő fiataloknak általában vannak ugyan kisebb nyelvi (általános nyelvi, szaknyelvi) nehézségeik az egyetem első évében, ám valószínűleg nagyon kevés az olyan hallgató, akinek pusztán nyelvi okokból kell abbahagynia felsőfokú tanulmányait. Ez is amellett szól, hogy a kisebbségi tannyelvű kétnyelvű oktatás is meghozza hosszú távon a maga gyümölcsét (vö. Halászová–Varga 2004 I–III). (S még inkább meghozná, ha a pedagógusok és feletteseik komolyabban vennék a szakterminológia-oktatást és a szakkonverzációs órákat, illetve ha a magyar nyelvnek rendezett lenne a nyelvpolitikai helyzete – ez utóbbi tényező fontosságára l. a 11. és 12. tételt, ill. azok indoklását, magyarázatát, kifejtését!)

8. tétel

A kétnyelvű oktatásban követett nyelvi célok pontosabb kijelölésének összhangban kell lennie az adott közösség nemzet- és nyelvstratégiai céljaival. A magyar kisebbségek oktatásának legfontosabb nyelvstratégiai célja a magyar nyelv megtartása, ill. megerősítése, azokban a közösségekben pedig, ahol már erőteljesen leépülőben van, a cél a nyelvvesztés, ill. nyelvcseré¹⁴⁶ megállítása, s ha lehet, visszafordítása. Ennek érdekében elengedhetetlen, hogy a kétnyelvű oktatási programok az első nyelvet kiemelten kell kezeljék, annak fejlesztését tekintsek elsőrendű céljuknak.

Magyarázat

A magyar nyelv kisebbségi helyzetben való megtartása, ill. megerősítése, a nyelvcseré megállítása, ill. visszafordítása olyan stratégiai cél, amelyben egység van a Kárpát-medence minden magyar közösségének

¹⁴⁶ A nyelvvesztés az a folyamat, melynek során egy kétnyelvű beszélőnek az egyik nyelvben meggyöngül, majd pedig (szinte) teljesen megszűnik a nyelvi kompetenciája. Nyelvvesztésnek nevezzük ezenkívül a vázolt folyamat végeredményeként beálló állapotot. A nyelvvesztés patológiás tünet is lehet, amely pl. afázia következtében jön létre akár egy-, akár többnyelvű beszélőknél. (l. Lanstyák 2002b: 90; l. még Bartha 1999: 125–126.) A nyelvcseré az a folyamat, melynek során egy kétnyelvű beszélőközösségben egyre több beszélő szocializálja gyermekeit másodnyelvén. Nyelvcserének nevezzük ezenkívül a vázolt folyamat végeredményeként beálló állapotot, a közösség eredeti első nyelve anyanyelvként való használatának megszűnését az egynyelvűsödött beszélőközösségben. (l. Lanstyák 2002b: 90; vö. még Bartha 1999: 125–127.)

mérvadó szakemberei és politikusai közt. (Más kérdés, hogy ebből tudtommal sosem született eddig működőképes cselekvési program sem Magyarországon, sem a határon túli régiókban.)

Ha a hagyományosan alkalmazott „kiegyenlített kétnyelvűség”, ill. „domináns kétnyelvűség” kategóriákat akarnánk használni, azt mondhatnánk, hogy az iskolának olyan kétnyelvűsége kell törekednie, amelyben globálisan véve az első nyelv a domináns. A tömegmértetű kiegyensúlyozott vagy pláne másodnyelvdomináns kétnyelvűség elsősorban nyelvstratégiai okokból hátrányos, hiszen nagymértékben növeli a nyelvcsere veszélyét. A szórványban élő kisebbségek esetében a tágabb társadalmi közege „másnyelvűsége” a másodnyelv megerősödésének kedvez, s gyakran idéz elő a beszélőkben – az iskolától függetlenül is – kiegyenlített kétnyelvűséget, sőt mindinkább másodnyelvi dominanciát. A tömbben élő, nagy lélekszámú nemzeti kisebbségi csoportok esetében semmi sem indokolja, hogy nyelvük ne lehessen széleskörűen használatos a közéletben, a hivatalokban, a munkahelyeken stb., s így nincs is szükség a lakosság nagy részére kiterjedő magas szintű kétnyelvűsége (vö. Ankerl 1993: 906–907). Csupán ott, ahol az illető nemzeti közösség számszerűen is kisebbségben van, valamint az értelmiségiek esetében tekinthető természetes kívánalomnak a nagyobb fokú másodnyelvtudás, a többé-kevésbé kiegyensúlyozott kétnyelvűség. E rétegek számára pedig a másodnyelv kellő szintű elsajátítása rendszerint nem is okoz gondot; inkább az anyanyelv megőrzése igényel tudatos erőfeszítést.¹⁴⁷

A nemzet- és nyelvstratégiai célokkal való összhang fontosságára egyébként Ring Éva is fölhívja a figyelmet könyvében (2004: 139).

9. tétel

A magyarnyelvmegtartás mint elsőrendű nyelvstratégiai cél nem lehet – és valószínűleg nincs is – ellentétben a diákok személyes érdekeivel, azzal, hogy olyan nyelveket, ill. nyelvváltozatokat vehessenek birtokba, melyekre szükségük lesz a jövőben, s amelyek segítségével jobban boldogulnak.

¹⁴⁷ Érdemes itt újra utalni a szlovák Állami Pedagógiai Intézet által végzett, főntebb említett felmérésekre, amelyek kimutatták, hogy a szakmunkásképzőket látogató, továbbtanulni nem készülő diákok szlovák nyelvtudása gyöngébb, mint a továbbtanulni készülő, érettségivel záruló szakmunkásképzők, szakközépiskolák és gimnáziumok diákjaié (Halászová–Bernáthová–Varga 2004 III: 39).

Indoklás

Amint az 5. tétel kifejtéséből is kiderült, a legtöbb Kárpát-medencei, ezen belül pedig szlovákiai magyar olyan helyzetben van, hogy az anyanyelve ténylegesen is fontosabb számára, mint a másodnyelve, egyrészt a nemzeti azonosságtudathoz való erős kapcsolódás miatt (vö. pl. Gerebenn 1999: 94, 2005: 58), másrészt a tényleges használat miatt: a legtöbb határon túli magyar még Trianon után 85 évvel is életének jelentős részét magyarul éli le (vö. Gereben 1999: 44–55, 2005: 63–80). Az első nyelv a legtöbb szlovákiai magyar beszélő számára egyedüli vagy döntő meghatározója nyelvi identitásának, így szerepe összehasonlíthatatlanul fontosabb a másodnyelvénél, amely sok esetben csupán eszköz arra, hogy az emberek a szükséges mértékben integrálódni tudjanak a többségi társadalomba. A másodnyelv indokolatlan mértékű fejlesztése, a másodnyelvi dominancia az egyént elidegenítheti otthoni környezetétől és saját kisebbségi közösségétől.

A nyelvcserhelyzetben lévő közösségekben a helyzet valószínűleg nem ilyen egyértelmű, ezért itt nagyon fontos az, hogy a kisebbségi nyelvet ténylegesen is hasznosnak érezzék a beszélők, azaz ne „csak” kulturális, hanem társadalmi presztízse is legyen a számukra.

10. tétel

<p>Az anyanyelvi dominancia megtartására, ill. elérésére a kisebbségi tannyelvű kétnyelvű oktatás a legalkalmasabb, tehát az olyan oktatás, amelyben az összes tantárgy a kisebbség nyelvén tanítódik, kivéve – egy bizonyos szinten túl – a többségi nyelvet és irodalmat, ill. a többségi nyelv jobb elsajátítását célzó esetleges egyéb tantárgyakat (pl. Szlovákiában az ún. szakkonverzáció).</p>
--

Kifejtés és indoklás

Ebben a kérdésben – úgy látszik – meglehetősen egyetértés van a nyelvészek és az oktatási szakemberek közt (vö. Bartha 2003: 59–61). Ring Éva (2004: 138) is az anyanyelvű oktatást látszik támogatni szlovákiai vonatkozásban, kérdés, hogy jó meggyőződésből-e, vagy pedig azért, mert tart tőle, hogy egy kiegyensúlyozottabb modell erőteljes visszautasításra találna a szlovákiai magyar értelmiségi elit körében (ha így volna, aggodalma teljesen jogos). Ring egyébként az anyanyelvű oktatást

némileg összemossa az anyanyelvdomináns kétnyelvű oktatással:¹⁴⁸ leszögezi, hogy az „anyanyelvi képzésnek a közoktatásban nem lehet alternatívája” (Ring 2004: 138), s ugyanakkor arról beszél, hogy a „tantárgyakat, ill. azok túlnyomó többségét [kiemelés tőlem] anyanyelven szükséges oktatni”, ami arra utal, hogy az anyanyelvdomináns kétnyelvű oktatást is anyanyelvű oktatásnak tekinti. Olyan tantárgyak oktatását látja lehetségesnek másodnyelven, amelyek kevésbé fontosak az általános műveltség és a szaktudás szempontjából (i. h.). Hangsúlyozza ugyanis, hogy az „alapvető műveltségi háttérrel, amelyre ráépülhet a képességek szerinti legmagasabb szintű szaktudás, a felnőttkori szakmai váltás, munkahelyi mobilitás, a világban való eligazodást biztosító társadalmi ismeret, nem lehet biztosítani az anyanyelvnek nevezett első nyelv nélkül” (i. h.).

E tétel megtámogatására ugyanazok az érvek hozhatók föl, amelyek a 6. és a 7. tétel indoklásában szerepelnek. (l. még Bartha 2003: 60–61.)

11. tétel

A kétnyelvű oktatás sikerességének elengedhetetlenül fontos szociálpszichológiai feltétele, hogy a tágabb társadalmi környezet mindkét nyelv elsajátítását támogassa, a nyelvtanulók (és a kisebbségi közösség többi tagjai) ne érezzék anyanyelvüket veszélyben; másodnyelvüket azért tanulják, hogy kommunikációs lehetőségeik még jobban kibővíljenek, ne azért, hogy majd egyszer anyanyelvük helyébe lépjen. Szlovákiában – globálisan véve – a kétnyelvű oktatás sikeres működésének nincs meg ez a fontos szociálpszichológiai feltétele.

Magyarázat és indoklás

Ez a tétel arra utal, hogy a kétnyelvű oktatás sikeres működésének nemcsak nyelvi, nyelvlélektani, módszertani, pedagógiai, gazdasági, kulturális stb., feltételei vannak, hanem mindezekon túl az is alapvetően fontos, hogy a két nyelv tanulásához az adott közösségben megfelelő legyen a szociálpszichológiai háttér.

Az olyan nyelvi helyzetet, amelyben mindkét nyelvet nagyra becsülik, elsajátításukhoz és megtartásukhoz pozitívan viszonyulnak, hozzáadó kétnyelvűségi helyzetnek nevezi a szakirodalom. Ennek kialakulásához,

¹⁴⁸ Nem olyan nagy baj ez egyébként, hiszen ezek a kategóriák a valóságban is egymásba olvadnak, ezenkívül pedig az oktatás kimenetele szerint e kétféle modellt azonos elbírálás alá esik (vö. pl. Magga és Mtsai 2005).

ill. megmaradásához elengedhetetlen, hogy a kisebbségi nyelvnek is nagy legyen a presztízse. Ha ez így van, a másodnyelvi ismeretek hozzáadódnak az első nyelvekhez, a másodnyelv nem veszélyezteti az első nyelv épségét. A hozzáadó kétnyelvűségi helyzet kedvez a nyelvfenntartásnak, s egyzsersmind lehetővé teszi a másodnyelvnek viszonylag korai beiktatását a tanrendbe anélkül, hogy tartani kellene attól, hogy az károsan fogja befolyásolni az első nyelv fejlődését (l. Skutnabb-Kangas 2002a).

A hozzáadó kétnyelvűségi helyzettel a felcserélő kétnyelvűségi helyzet áll szemben; ez olyan nyelvi helyzet, amelyben a kisebbség nyelvét lenézik, elsajátítását és megtartását nem támogatják. Ilyen körülmények közt a másodnyelvi ismeretek bővülésével párhuzamosan az első nyelv fejlődése megakad, a csupán kénytelen-kelletlen vállalt anyanyelv lassanként leépül, visszafejlődik. Ugyanakkor a másodnyelv sem tud – kellő első nyelvi alapok híján – teljesen kifejlődni. Felcserélő kétnyelvűségi helyzetben a másodnyelv korai beiktatása súlyosan veszélyeztetheti az első nyelv fejlődését, mert olyan korban zavarja azt meg, amikor az még nem elég szilárd (l. Skutnabb-Kangas 2002a).¹⁴⁹

A „felcserélő” és a „hozzáadó” kétnyelvűségi helyzet nem egymást kizáró kategóriák, hanem egy folyamat két végpontját jelölik, amelyek között számos átmenet található (Göncz 2004, 2005: 45–46). Létezik tehát „többé vagy kevésbé hozzáadó, illetve felcserélő helyzet”. Erre jó példa épp Szlovákia. Szlovákiában a magyar nyelv helyzete országos szinten felcserélő, mivel az államhatalom ellenségesen viszonyul hozzá, s Csehszlovákia 1918-ban történt megalakulása óta koronként változó módszerekkel ugyan, de nem lankadó kitartással törekszik a visszaszorítására (l. pl. Lanstyák 1991, 2000a; l. még a 12. tétel kifejtését). Helyi szinten a magyar nyelv helyzete attól függ, milyen a magyar lakosság részaránya az adott településen és a régióban, ill. a magyar lakosság mennyire szervezett. Ott, ahol kisebbségben él, felcserélő kisebbségi helyzetről beszélhetünk, aminek az ilyen helyzetben élő magyarok körében erőteljesen zajló nyelvcsere-folyamatok a bizonyosságai. Ott, ahol többségben él a magyar lakosság, helyi szinten a helyzet inkább hozzáadóként értékelhető, mert a

¹⁴⁹ A hozzáadó és a felcserélő kétnyelvűség fogalmára l. pl. Lambert 1972: 122; May és mtsai 2004: 1, 8 és *passim*; magyarul Göncz 1985: 8, 16; 1999: 25, 66, 112–115; 2004: 264; 2005: 45–46; Skutnabb-Kangas 1990/1997: 44. A hozzáadó és felcserélő oktatásra l. Aikio-Puoskari–Skutnabb-Kangas 2007.

közvetlen környezet mindkét nyelv elsajátítását támogatja, ugyanakkor ott is hat az országos szinten teremtett kisebbségellenes légkör, s ezért bár kisebb mértékben és inkább csak egyéni szinten, de a nyelvvesztés is jelen van.

12. tétel

A hozzáadott kétnyelvűségi helyzet kialakulásának elengedhetetlen (de nem elégséges) nyelvpolitikai feltétele, hogy a kisebbségi nyelv helyzete jogilag magas szinten rendezett legyen. A kétnyelvűség viszonylagos stabilitása akkor teremthető meg, ha a kisebbségi közösség kellő garanciákkal rendelkezik arra nézve, hogy nyelvének funkcionális hatóköre nem fog leszűkülni. Mivel Szlovákiában a kétnyelvű oktatás sikeres működéséhez nincs meg ez a nyelvpolitikai feltétel, a kéttan-nyelvű oktatás, ha a kisebbségi tannyelvű kétnyelvű oktatást váltaná fel, egyértelműen a magyar nyelv további visszaszorulásaként értelmeződne.

Kifejtés

A kétnyelvű oktatás eddigi tapasztalatai világszerte arra engednek következtetni, hogy a siker legfontosabb nyelvpolitikai feltétele az, hogy a gyermekek anyanyelve az adott közösségben ne legyen veszélyben. Az anyanyelv – érthető módon – akkor van a legkevésbé veszélyeztetve, ha az illető nyelv az ország domináns nyelve. Ezért van az, hogy például a belemerülési programok, amelyekben az oktatás nyelve eleinte akár csaknem kizárólagosan a gyerekek megtanulandó nyelve, csak többségi gyermekek számára létesített iskolákban, osztályokban sikeresek. Finnországban például, ahol pedig a finn és a svéd nyelvnek elvben azonos a státusza, csak a svéd gyerekeknek oktatják így a finnt, a finn gyerekek finn tannyelvű iskolákban tanulják a svédet.

Skutnabb-Kangas (1994, 2000, 2002a) nyolc alapelvet vagy ajánlást fogalmaz meg, amelyet minden kétnyelvű oktatási program kidolgozásában figyelembe kell venni. A szerző abból indul ki, hogy a kétnyelvű oktatás problematikája nem választható el a nyelvi emberi jogok kérdésétől.¹⁵⁰ Ezek legalapvetőbbike az, hogy a kisebbségnek joga van nyelve használatára és fejlesztésére iskolákban és más oktatási intézményekben,

¹⁵⁰ A nyelvi emberi jogokra l. Skutnabb-Kangas–Phillipson szerk. 1994; Phillipson – Skutnabb-Kangas 1995/1997.

mégpedig úgy, hogy a tantervet és a tanítási nyelv(ek)et a kisebbség saját oktatási szakemberei határozzák meg. Továbbá nagyon fontos a kisebbség belső ügyeit érintő autonómiához való jog, legalább a kultúra, az oktatás, a vallás és az információáramlás területén. Az egyik legfontosabb alapelv: *minden* gyermeknek kétnyelvűvé kell válnia, nem csak a kisebbségieknek.

A kétnyelvű oktatás sikeres működésének ezek a nyelvpolitikai feltételei szoros összefüggésben állnak a kétnyelvű oktatás sikerességének a 12. tételben említett szociálpszichológiai feltételeivel. Figyelmen kívül hagyásuk nagy károkat okozhat az oktatási programokban részt vevő gyerekeknek, s hosszabb távon az egész kisebbségi közösségnek. A magas jogi státusz rendkívül fontos tényezője a 11. tétel magyarázatában említett presztízsnak.¹⁵¹

A kétnyelvű oktatási programok sikeres működéséhez azért nincsenek meg Szlovákiában a nyelvpolitikai feltételek, mert a magyar nyelv Dél-Szlovákiában – akárcsak az összes többi határon túli régióban – alárendelt helyzetben van, mégpedig azokon a településeken is, ahol a magyarság az összlakosság erős többségét alkotja (vö. még a 11. tétel magyarázatával és indoklásával). Az ország többségi nyelve, a szlovák, államnyelvi státuszt élvez, amely – szemben a *hivatalos nyelv* terminussal – a többségi nyelv egyeduralkodó mivoltát jelzi. A nyelvhasználatot jogilag alapvetően az elfogadásakor (1995-ben) nagy nemzetközi felháborodást kiváltó, diszkriminatív államnyelvtörvény szabályozza, melynek méregfogatát a néhány évvel később (1999-ben) elfogadott kisebbségi nyelvtörvény sem tudta kivenni (l. Lanstyák–Szabó Mihály 2002). A magyar nyelvnek a hivatalokban és más közéleti színtereken való jelenléte esetleges, a törvény senkit sem kötelez a kisebbségi nyelv használatára, azt csak megengedi bizonyos színtereken. A hivatali használat jórészt a szóbeliségre korlátozódik. A nyelvhasználat számos színterén a magyar írott nyelv egyáltalán nincs jelen, holott annak nem volnának technikai akadályai.

¹⁵¹ Itt azonban meg kell jegyezni, hogy a magas jogi státusz nem garantálja automatikusan a magas presztízst. A nyelvcserehelyzetben lévő közösségekben például előfordul, hogy a hatóságok pozitív hozzáállása, a magas jogi státusz ellenére a kisebbségi nyelvnek nincs elegendő társadalmi presztízse ahhoz, hogy átadódjon a következő nemzedéknek. (Vö. Skutnabb-Kangas 2002b.) Ennek nyilván legfőbb oka, hogy az illető nyelvet a beszélők nem érzik elég „hasznosnak” az adott társadalomban. Ezt az esetet nagyon jól illusztrálja épp a Muravidék esete, ahogy az Kolláth Anna munkájából ki is derül.

13. tétel

Annak érdekében, hogy a szlovákiaihoz hasonló ambivalens kétnyelvűségi helyzetben a hozzáadó kétnyelvűséghez legalább helyi szinten megteremtődjenek valamennyire a feltételek, az iskolában a kisebbségi tanulók első nyelvét kell erőteljesebben fejleszteni. Akkor van rá esély, hogy a kedvezőtlen nyelvpolitikai körülmények ellenére is kognitívan és kulturálisan gazdagító kétnyelvűségi típusok jönnek létre. Ennek pedig a legjobb eszköze a kisebbségi tannyelvű kétnyelvű vagy az erős első nyelvi dominanciájú kéttannyelvű oktatás.

Magyarázat

Az, hogy a kisebbségi tannyelvű kétnyelvű oktatás nyelvi céljai eddig sohasem valósultak meg kielégítő módon, főleg a szlovák nyelvcsajátítás tekintetében, részben a rossz oktatási módszereknek köszönhető, de a fentiekből következően ebben talán még nagyobb szerepe van annak, hogy a nyelvi helyzet felcserélő. A magyar és a többi kisebbségi nyelv helyzete nem rendezett, a magyar anyanyelvű diákok sokszor úgy érzik: azért kell megtanulniuk szlovákul, hogy bizonyos beszédhelyzetekben ne az anyanyelvüket használják, ennek pedig ösztönösen ellenállnak.

Mivel a kéttannyelvű oktatási programok a kedvezőtlen nyelvpolitikai feltételek miatt nem jöhetnek számításba, nem marad más megoldás, mint a kisebbségi tannyelvű kétnyelvű oktatás, legalábbis azokban a régiókban, amelyekben ezeket a meglévő oktatási programok *helyett* akarnánk bevezetni (de vö. a 4. és a 14. tétellel). A kisebbségi tannyelvű kétnyelvű oktatás ugyanakkor nem tekinthető csupán „jobb híján” való megoldásnak, hiszen ezt más, a fentiekben ismertetett megfontolások is támogatják (l. pl. az 7. és a 9. tételt és indoklásait). Ezért ez a program a szlovákiai magyar iskolák számára nem „szükséges rossz”, hanem „szükséges jó”.

14. tétel

A számszerű kisebbségben élő kisebbségi beszélők csoportján belül külön elbírálás alá esnek a nyelvcserehelyzetben lévő közösségek tagjai; ezek oktatása mindenképpen eltérő megközelítést igényel. Az ilyen beszélők vagy másodnyelvdomináns kétnyelvűek, vagy egyenesen nyelvvesztők, sőt egy részük már egyáltalán nem is beszéli szülei anyanyelvét. Mivel ezeknek már a többségi nyelv az erősebb (vagy éppen kizárólagos) nyelvük, számukra ez a nyelv az ismeretszerzés leghatékonyabb eszköze.

Kifejtés

Ilyen helyzetben vannak Szlovákiában elsősorban a Nyitra, Léva, Nagykürtös és Kassa környékén élő falusi magyarok, valamint a nyelvhatár környékén elhelyezkedő városok (Szenc, Vágsellye, Érsekújvár, Léva, Losonc, Rozsnyó stb., ill. a nagyvárosok, Pozsony, Nyitra és Kassa) magyar lakosai. Hasonló helyzetű csoportokat minden határon túli régióban találunk, sőt a kistérségekről – Horvátországról, Muravidékről és Órvidékről – elmondható, hogy azok valamennyi magyar lakosa nyelvcserehelyzetben van.

Mivel az ilyen régiókban élő, magyar gyökerű fiatalok jelentős része már átasett a dominanciaváltáson, sőt sokan már nem is beszélnek magyarul, az ő számukra a kéttannyelvű iskola határozott előrelépést jelentene. Ring Éva (2004: 128–129) is leginkább a „nyelvhatáron található erősen asszimilált régiókban” tartja kivihetőnek az Európa-iskoláknak, ill. azok óvodai tagozatának a létesítését, olyan településeken, amelyeken a gyermekek többsége szlovák nevelési, ill. tanítási nyelvű intézményeket látogat.

Van itt azonban egy veszély, amelyet föltétlenül el kell hárítani: az, hogy az ilyen oktatási programok esetleges sikeres működése vonzerőt gyakorolhatna a magyar többségű területeken élő szülőkre is. Ezért biztosítani kellene, hogy ezek az oktatási programok feltétlenül egy *speciális* iskolatípushoz kapcsolódjanak, s ilyenek típusú iskolákat a magyarlakta területeken ne lehessen létesíteni, ott ugyanis ezek a magyar iskolából is elszívják a gyerekeket, nem csak a szlovákból.

Annak érdekében, hogy a szlovák többségű területeken létrejött elit kéttannyelvű oktatási programok ne szolgálhassanak hivatkozási alapként a hatóságok vagy a szülők számára a magyarlakta területeken, az ilyen iskolák működését csak akkor volna szabad engedélyezni, ha szlovák tagozatuk is létrejönne, azaz szlovák párhuzamos osztályok is működnének, ahol a magyar is szerepelne oktatási nyelvként. Ez a feltétel nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az ilyen iskoláknak egyáltalán közük legyen az Európa-iskolák működését meghatározó alapeszmékhez, illetve a Skutnabb-Kangas-féle elvekhez (márpedig ezeket az elveket nagyfokú felelőtlenség és a szlovákiai magyar kisebbség sorsával való hazardírozás volna nem figyelembe venni). Kérdés azonban, hogy szlovák szülők részéről volna-e kellő érdeklődés a kisebbségi nyelv elsajátítását célzó kéttannyelvű oktatási program iránt, s ha egyáltalán nyílnának ilyen osztályok,

nem túlnyomórészt magyar nemzetiségű vagy vegyes házasságokból származó gyerekek járnának ezekbe is, akárcsak a másik tagozathoz tartozó osztályokba.

Ez esetben pedig visszajára fordulna a nemes szándék, s nemcsak a két nyelvnek legalább az iskola falain belüli egyenrangúsága válna illuzórikussá, hanem semmivé válna maga a nyelvoktatás mögött álló egyik legfontosabb alapeszme: „a másság elfogadása és az ezzel együttélésre nevelés” (Ring 2004: 138). A magyarokat ugyanis – főleg szlovák többségű vidékeken – nem nagyon kell a másság elfogadására ösztönözni, kisebbségi helyzetben ez a létezés legtermészetesebb alapeleme. Amint Ring Éva is megállapítja munkája bevezető fejezetében, „a politikai viták ellenére a határon túli magyarság egyre kevésbé érzi idegennek a többségi nemzet tagjait, s egyre szorosabban integrálódik ahhoz” (Ring 2004: 7) Sokkal inkább az a probléma Szlovákiában, hogy a magyarok „túlzásba viszik” a másság elfogadását, olyannyira, hogy maguk is tömegesen asszimilálódnak a másik nyelvhez és kultúrához.

Ha mégis szükség volna magyar részről még nagyobb toleranciára nevelésre, akkor is először a kiváltó okokat kellene megszüntetni, a szlovák nyelvpolitika nyelvviasszaszorító törekvéseit, az „én vagyok az úr a házban” magatartást, amely a magyarok egy részéből védekező reakciókat vált ki. Nem volna bölcs dolog teljesen leépíteni a védekezési mechanizmusokat, miközben a másik fél a maga részéről semmit sem tesz, vagy alig tesz valami érdemlegeset a közeledés érdekében. A „toleranciára nevelés” hatalmilag alárendelt helyzetben könnyen eredményezheti a hatalom elnyomó politikájával szembeni ellenállás gyöngülését, ezzel pedig az asszimilálódás fölgyorsulását.

Összegzés és konklúzió

A fentiek legfontosabb tanulsága az, hogy bárhonnan nézzük is a kétnyelvű oktatás kérdését – akár a benne részt vevők személyes érdekei felől, akár a kisebbségi közösség nemzeti és nyelvi érdekei felől, akár a két nyelv tényleges használata szempontjából, akár a fennálló nyelvpolitikai helyzet szempontjából –, arra az eredményre jutunk, hogy a szlovákiai magyarok túlnyomó többsége számára általában véve az anyanyelvdomináns kétnyelvűségi modell a legmegfelelőbb. Ezért az első nyelv oktatásának célja egy olyan szintű és jellegű nyelvismeret kellene legyen,

mint amilyennel a többségi körülmények közt élő, azonos korú egynyelvű diákok rendelkeznek (természetesen nem a nyelvi rendszer tényei, hanem a nyelvi készségek és a változatgazdagság tekintetében¹⁵²). Ezzel szemben a második nyelvben elegendőnek látszik annak elérése, hogy a diákok a középiskola elvégzésével folyékonyan beszéljék a mindennapi beszélt nyelvi regisztereket, s kellő szinten birtokolják a formálisabb stílusváltozatokat és a föntebb említett szaknyelvi regisztereket is. Arra kell tehát törekedni, hogy a beszélők képesek legyenek a saját gondolataikat a mindennapi beszélt nyelvi, a legfontosabb általános írott nyelvi, valamint bizonyos szaknyelvi regiszterekben nagyobb zökkenők nélkül kifejezni, lehetőleg ne csak a beszédhelyzetre erőteljesen támaszkodva tudjanak beszélni, hanem dekontextualizáltan is, s ha szükségük lesz rá, a későbbiekben ne okozzon számukra nagy nehézséget ezt a nyelvet az ismeretszerzés eszközeként is használni.

Az elmondottakból levonható másik fontos következtetés az, hogy az ilyen típusú kétnyelvűség eléréséhez jelenleg a kisebbségi tannyelvű kétnyelvű oktatási programok látszanak a legmegfelelőbbnek. Kivételt csupán a nyelvcsere folyamatában lévő közösségek nyelvvesztő beszélői jelentenek, akiknek már a szlovák nyelv az erősebb nyelvük, így azon a nyelven hatékonyabb számukra az ismeretszerzés is. Ráadásul ezek olyan régiókban élnek, ahol nem állnak rendelkezésükre magyar tannyelvű iskolák (sok esetben épp ez a tény a nyelvcsere előidézője). Az ilyen régiók magyar lakossága számára tehát valóban előrelépést jelenthetne a kéttannyelvű oktatási programok valamilyen válfajának bevezetése.

Azt, hogy mennyire érdemes az Európa-iskolákból kiindulni, lehet-e egyáltalán alkalmazni az Európa-iskolák mintáját egy gyökeresen más nyelvi helyzetre, s ha lehet, a szükségszerű módosítások révén marad-e még valami az eredeti koncepcióból, ami miatt még ezeket is Európa-iskoláknak lehet nevezni, a kérdéshez nálam sokkal jobban értő oktatási szakembereknek kellene alaposan megvitatniuk (ez nyilván részben már meg is történik ezen a konferencián).

Végül érdemes még megjegyezni, hogy önmagában az, hogy egy oktatási programban az első nyelv a kizárólagos vagy fő oktatási nyelv,

¹⁵² Ez a megjegyzés azért fontos, mert a kétnyelvű beszélők mindkét nyelve szükségszerűen különbözik az érintett nyelvek egynyelvű beszélőinek nyelvétől, mivel szükségszerűen jelentkeznek benne különféle típusú kontaktusjelenségek.

nem garantálja a képzés hatékonyságát még az első nyelv tekintetében sem, a másodnyelvről nem is beszélve. Az első nyelv tekintetében például fontos, hogy milyen szemléletű az anyanyelvi nevelés, milyen nyelv-változat(ok) elsajátítását tűzik ki célul az anyanyelvi órán, a szaknyelveknek milyen változatát, változatait fejlesztik a többi órán stb. A másodnyelv vonatkozásában pedig még fontosabb, hogy milyen módszerekkel történik az oktatás. Ezek a kérdések azonban egy külön dolgozat, ill. konferencia témája lehetnének.

[Lanstyák István 2005. In: Ring Éva szerk., *Felzárkózás vagy bezárkózás? A többnyelvű oktatás előnyei, veszélyei a kisebbségi közösségek életében*. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. 43–73.]

Kihívások és megoldások.
Gondolatok a szlovéniai Muravidék kétnyelvű oktatásáról
(Kolláth Anna 2008)

„A kisebbségi életben gyakrabban kellene gondolni arra a drámai paradoxonra, hogy a jövőnk a legfontosabb hagyományunk, egyszerűen azért, mert az idő nem rostokol, a jövő úgy érkezik, mint a szélvihar. Hova sodor bennünket? Igen, a múlt már nem a régi, de a jövő még mindig az.”

(Végel László 2003: 145)

1.1. A határon túli magyar közösségeket eltérő számbeli arányuk, más-más társadalmi és szociokulturális környezetük, léthelyzeteik, sorseseményeik különbözősége ellenére azonos cél vezérli oktatási rendszerük kialakításában. Minden nemzeti közösség úgy próbálja megválasztani oktatási programját – az adott nyelvi és nem nyelvi helyzet megszabta lehetőségek vonzásában és választásában, hogy a diákok az anyanyelv dominanciájának megtartásával (funkcionális) kétnyelvűvé váljanak. Nincsenek könnyű helyzetben, hiszen az állam által működtetett oktatási (és egyéb) intézmények rendszerint a többségi nemzet igényeit tartják szem előtt – még hibátlannak tűnő jogi szabályozás mellett is, s a többségi lakosság céljai általában eltérnek a kisebbségek céljaitól (Szarka 2005: 5).

1.2. Köztudomású, hogy a Kárpát-medencei magyar kisebbségek etnikai identitásának – tömbben és szórványban egyaránt – legfontosabb eleme az anyanyelv (Gereben 1998b). A kisebbségi közösségek megmaradásában, etnolingvisztikai vitalitásuk megtartásában, s ha kell, revitalizációjában az anyanyelvi és az anyanyelvű oktatásnak meghatározó szerepe van. A muravidéki szlovén–magyar kétnyelvű közoktatás korrekt alkotmányos, jogi, tárgyi-financiális szabályozottsága, az anyanyelvi dominancia többségi és kisebbségi értelmezésének különbözőségei meghatározzák a magyar anyanyelv iskolai helyzetét. A muravidéki modellről vázolandó hiteles képhez feltétlenül hozzátartozik annak a *szlovéniai hungarikumnak* a hangsúlyozása, hogy e kisebbség nyelvi jogairól szólva a makulátlannak látszó belső jogi biztosítékok következtében eltolódik a hangsúly. Nem az európai dokumentumok adaptálása az érdekes elsősorban, hiszen azt Szlovénia törvénykezésében maradéktalanul pozitívan érvényesítette, hanem azoknak az ellentmondásoknak a feltárása a fontos, amelyek a hibátlannak

látszó elmélet (az elfogadott elvek) és a gyakorlat (tényleges megvalósulás) között feszülnek. Az anyanyelvi megmaradás attól függ, hogy a magyar nemzeti közösség mennyire tud és akar, a többségi szlovén lakosság pedig mennyire akar és tud élni a példás joggyakorlattal. Hiszen a kedvező jogi helyzet ismeretében akár érthetetlennek is tűnhetne a muravidéki magyarság fogyása létszámát, nyelvét, identitását tekintve.¹⁵³

1.3. A fennállásának negyedszázados évfordulóját ünneplő maribori Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéknek – Szlovénia egyetlen magyar nyelvű felsőoktatási egységének – meghatározó szerepe van a kétnyelvű iskolák magyartanárainak képzésében. A jubileum jó alkalom az „önvizsgálatra”, arra, hogy megnézzük, hol és hogyan lehetne magyar nyelvű programunknak a megváltozott társadalmi és nyelvi körülményekhez igazodva az eddiginél sokkal hatékonyabban – közvetlenül és közvetve – hozzájárulni a nyelv-visszaszorulás, a nyelvvesztés és nyelvcsere visszafordítását vagy legalábbis lassítását szolgáló, egyre égetőbb igénnyel jelentkező muravidéki nyelvstratégia (mint a szórványstratégia legfontosabb szegmense) kialakításához. Hogy erre megvan a reális esély, azt a Lendván megrendezett novemberi konferencia is bizonyíthatja: elindult ugyanis egy olyan egészséges diskurzus a muravidéki kétnyelvű oktatási modellről, amelybe most már a meghívott (helybeli és magyarországi) nyelvészelőadók, s a helyi oktatáspolitikai és kultúra képviselői mellett a közvetlenül érintett pedagógusok is bekapcsolódtak. Az ilyen jellegű párbeszédre a továbbiakban még nagyobb szükség van, hiszen az anyanyelvi és anyanyelvű oktatásban jelentkező konkrét problémák megoldásában a kisebbségi közösség alapvetően csak saját magára számíthat.¹⁵⁴

¹⁵³ A 2002 áprilisában lezajlott népszavazás adatai alapján a közel kétmillió Szlovéniában élő magyar (az összlakosság 0,32%-a), 2258 olasz és 2990 roma él (www.stat.si/letopis/). Az őshonos magyarság a szlovén–magyar határ menti, egykor Vas és Zala megyékhez tartozó szűk, 195 km² nagyságú területen, viszonylag összefüggő tömbben, kistelepüléseken, öt községben (közigazgatási egységben) él a Muravidéken (Hodos – Hodoš, Šalovci, Dobronak – Dobrovnik, Lendva – Lendava, Moravske Toplice) – Lendva központtal. Mind a magyarok, mind pedig az olaszok lakta területet *nemzetiségileg vegyesen lakott területeknek* nyilvánították (mindkét nyelv regionális hivatalos nyelv). Ez képezi az egyik jogi alapját Szlovénia világvizonylatban is példa értékű, a *pozitív diszkrimináción* alapuló kisebbségpolitikájának.

¹⁵⁴ A ZPIMVI (*Zakon o posebnih pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja* – Az olasz és a magyar nemzeti közösség külön jogai az oktatásban és a nevelésben) 7. szakasza kimondja, hogy a kétnyelvű oktatás programját (célok, tantárgyfelosztás, tantervek, tudás- és vizsgakatalógusok) meghatározó dokumentumok elfogadásához a Szlovén Köztársaság Általános Oktatási Szaktanácsa

2.1. A Muravidéken 1959 óta kétnyelvű oktatás folyik.¹⁵⁵ Az 1945 után gyakorlattá vált egynyelvű nemzetiségi iskolarendszer kétnyelvűvé alakításához több ok is vezetett. Az első az anyanyelvű osztályok elnéptelenedése. Annak kifejtésére, hogy ez mennyire volt inkább elnéptelenítés a többségi hatalom részéről (az anyanyelvű tanárok elköltöz(tet)ése, más-hová helyezése, rossz anyagi és tárgyi feltételek, valamint a magyar nyelvű középiskola hiánya), illetve, hogy mennyire vonható párhuzam Kelet-Közép-Európa akkori államainak hasonló történéseivel, most nem vállalkozhatom.¹⁵⁶ A változtatás jogi lehetőségét a Szlovén Szocialista Köztársaság 1959-ben elfogadott általános iskolai törvénye teremtette meg, aláhúзва a nemzeti kisebbségek társadalmi-kulturális helyzete rendezésének szükségességét, biztosítandó a többségi és kisebbségi közösségek etnikai, nyelvi, kulturális identitása megőrzését és fejlesztését (Varga 2002: 10). Az átalakításban részt vevők szerint az előzmények alapján, illetve az akkori (nyelv)politikai helyzet meghatározta valóságban az új oktatási forma kialakításakor az alternatívát nem az anyanyelvű : kétnyelvű, hanem a szlovén egynyelvű : kétnyelvű oktatás jelentette (Göncz L. 2006b: 24–26). Lehet, hogy már akkor is világos volt: a magyarok számára a nyelvi

(*Strokovni svet RS za splošno izobraževanje*) köteles kikérni a két kisebbség illetékes szerveinek véleményét. Egyetértésük és aláírásuk nélkül nem fogadhatók el sem a kétnyelvű programok (beleértve a módosításokat és az újításokat is), sem pedig az azokról szóló, az azokat érintő hivatalos dokumentumok sem. Ennek következetes megvalósulása nyomon követhető az írásos anyagokban. (A törvényt a szlovén parlament 2001. április 25-i ülésén fogadta el, lényegében az 1982-es változat megújításáról van szó.)

¹⁵⁵ A kétnyelvű oktatás bemutatásában az alapvető hivatalos, többnyire szlovén nyelvű dokumentumokra támaszkodtam. Minden forrásomul szolgáló törvény, kivitelezési utasítás megtalálható a közoktatási minisztérium, illetve az oktatási intézet honlapján: www.mss.gov.si, www.zrss.si. Az iskolaigazgatóktól kapott „belső” információk, az iskolastatisztikák nélkül hiteltelennek tűnhetne minden megállapításom. Itt köszönöm meg Solarič Ladislav (Dobronak), Sobočan Jožef (Lendva), Herman Jožefa (Pártosfalva), Varga Štefan (Göntérháza) és Füle Tibor (Lendva, középiskola) iskolaigazgatóknak, Kovač Katarina akkori óvodapedagógusnak, a Dobronaki Kétnyelvű Általános Iskola mostani igazgatójának, valamint Dancs Annának, az Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség korábbi hivatalvezetőjének a segítségét.

¹⁵⁶ Tény, hogy az 1958/59-es tanévben a lendvai közigazgatási egység 3067 elemi iskolása közül 1206 volt magyar nemzetiségű, ez az összes iskolás 40%-a. Közülük 825 diák járt magyar tagozatra (69%), a többi 381 (31%) pedig szlovénra. A legkritikusabb helyzet e téren Lendván volt tapasztalható, itt ugyanis a magyar anyanyelvű diákok több mint fele választotta a szlovén tannyelvű oktatást, magyar tagozatra szinte csak a környező falvakból bejáró gyerekeket iratták a szülők (Orešnik 1978).

alkalmazkodásban a *divergencia* (az anyanyelv megőrzése, a nyelvben való megmaradás) csak *konvergenciával* (közelítés a másik nyelvéhez, esetünkben az oktatás kétnyelvűsége) lehetséges (erről bővebben Kolláth 2005a: 166–185). A napjainkban egyre erősödő folyamat, amely az identitástartalmak eltolódását (is) eredményezi, a magyar nyelv erőteljes visszaszorulásával jár, s a nyelvvesztésnek és a nyelvcsereinek kedvez.¹⁵⁷

2.2. Kétnyelvű oktatásról beszélünk minden olyan oktatási forma esetében, amelynek egyik kiemelt célja a diákok kétnyelvűvé válása. Mivel azonban a kétnyelvűségnek nagyon sok összetevője, számos válfaja, ennek megfelelően sok meghatározása van, a kétnyelvű oktatás adott formájának definiálásához tisztázni kell, milyen típusú kétnyelvűség az elérendő cél. A célok nem lehetnek minden beszélőközösségben azonosak. A magas szintű *kiegyensúlyozott (kiegyenlített) kétnyelvűség* sokáig hangoztatott igényének helyébe a kisebbségi kétnyelvűségben egyre inkább az *anyanyelvdomináns kétnyelvűség* lép mind az elvárás, mind a megvalósulás terén – a másodnyelv beszélt nyelvi regiszterének jó szintű elsajátításával, az anyanyelv ugyanis fontosabb mind a kommunikatív, mind pedig a kognitív funkciók szempontjából, a második nyelv csak eszköz a többségi társadalomba való integrálódásra (Göncz 2004: 273). Tény viszont, hogy a Muravidéken – nyelvviszszaszoruló helyzetben, dominanciaváltás után – a kegyenlített kétnyelvűség akarásában a kisebbségnek az a jogos igénye fogalmazódik meg, hogy a diákok az anyanyelvüket se birtokolják alacsonyabb szinten. A kétnyelvű oktatásnak a kisebbségi kétnyelvűségi helyzetben létező típusai közül ma csak azokat említem, amelyek annak muravidéki változatával összefüggésben állnak (Skutnabb-Kangas 1997, Bartha 1999, 2003, Lanstyák 2005).

2.3. A kéttannyelvű oktatásban két, közel azonos súllyal bíró tan nyelv szerepel. A többségi szlovén és a kisebbségi magyar nyelv vonatkozásában ez volt a minta, az elérendő cél a Muravidéken a többség és a

¹⁵⁷A *nyelvvesztés* az a folyamat, illetve a folyamat végeredményeként beálló állapotot, amelynek során egy kétnyelvű beszélőnek az egyik nyelvben meggyöngül, majd pedig (szinte) teljesen megszűnik a nyelvi kompetenciája. A *nyelvcsere* azt a folyamatot jelöli, amelynek során egy kétnyelvű beszélőközösségben egyre több beszélő szocializálja gyermekeit másodnyelvében. Nyelvcsereinek nevezzük ezenkívül a vázolt folyamat végeredményeként beálló állapotot, amikor az adott közösségben megszűnik az eredeti első nyelv anyanyelvként való használata, azaz a közösség másodnyelvében válik egynyelvűvé (Lanstyák 2002:90; vö. még Bartha 1999:125–127)

kisebbség számára egyaránt kötelező jelleggel bevezetett oktatásformában. Megvalósításában az ún. célirányos (kétirányú) párhuzamos módszert választotta a többségi és a kisebbségi oktatáspolitiká. Ez elvileg azt jelenti, hogy egyazon tanórán mindkét tannyelvet használják, azonos arányban. E modell prototípusa, amikor az oktatás folyamatában a tantárgyak egy részét az egyik, másik részét a másik nyelven tanítják, csak az utóbbi két évben merült fel lehetőségként a Muravidéken, méghozzá az egyetlen meglévő középiskolai program megváltoztatásának, átalakításának már most élénk vitát kiváltó felvázolása kapcsán. A közel fél évszázada utópisztikusnak indult kéttannyelvű oktatás – ma már tudjuk – utópia maradt, a kétnyelvűségnek nem a pozitív, hozzáadó változatát eredményezte; nem adott, hanem inkább elvett, s ezzel az anyanyelvnek nemcsak a dominanciája, de az egyenrangúsága is illúzió maradt csupán. A muravidéki modell ma már inkább *másodnyelvű oktatás* a magyarok számára (többségi nyelvű oktatás), amelyben az anyanyelvnek egyre kevesebb szerep és színtér marad. Negatív következményei elsősorban az anyanyelvű szaknyelvek teljes hiányában (és nem leépülésükben, hiszen kialakulásukra sosem volt mód), a gyakori kódvált(ogat)ásokban ragadhatók meg, ezek hatásaiként a magyar nyelv presztízsének további csökkenésében, a nyelvcsere folyamatának felgyorsításában. Valójában ez *átirányító program*, amelynek eredménye nem az anyanyelv megmaradása, hanem a többségi nyelvre való átállás, nem az *integráció*, hanem az *asszimiláció* (a kettő különbségére l. Skutnabb-Kangas 1997: 18–19).

2.4. A kétnyelvű oktatásnak a kisebbségi közösségek számára legideálisabb változata Szlovénia másik őshonos kisebbségi közösségében, az olaszoknál jól bevált gyakorlat. Olasz tannyelvű iskoláikban teljes anyanyelvű vagy *erős anyanyelvi dominanciájú kétnyelvű oktatás* valósul meg a szlovén nyelv kötelező tanításával.¹⁵⁸

3.1. Az 1945 után kialakított nemzetiségi iskolát (anyanyelvű osztályok) 1959-ben – ahogy erről már fentebb szó volt – felváltotta a

¹⁵⁸ Az olaszok a Tengermellék (Obala) három községében élnek, Koperben (Capodistria), Izolán (Isola) és Piranban (Pirano). A 2002-es népszámlálás hivatalos adatai szerint 2258 olasz nemzetiségű és 3762 olasz anyanyelvű állampolgár él Szlovéniában, ez az ország összlakosságának 0,11%-át jelenti. Közülük 1840 fő, tehát 81,5%-uk él a kétnyelvű területen, 418 személy (18,5%) pedig az ország más településein.

*kétnyelvű oktatási rendszer.*¹⁵⁹ Az óvodai programok csak két évvel később váltak kétnyelvűvé. A napjainkban uralkodó magyar (anya)nyelvi helyzet, az erős dominanciaváltás kialakulásához nagymértékben hozzájárult az a tény is, hogy 1981-ig nem volt kétnyelvű (magyar–szlovén) középfokú oktatás Szlovéniában (a magyar nyelv fakultatív oktatását 1975-ben vezették be a muravidéki középiskolákban), s ezzel összefüggésben a magyar nyelv és irodalom csak 1981-ben kapott tanszéket a Maribori Egyetem Pedagógiai Akadémiáján (a mai Bölcsészettudományi Kar elődje) a már 1966 óta sikeresen működő Magyar Nyelvi Lektorátus mellé, elsősorban azzal a céllal, hogy kétnyelvű tanárokat képezzen a Muravidék kéttannyelvű közoktatási intézményei számára. Azóta is ez Szlovénia egyetlen magyar tanszéke, magyarul egyedül a magyar szakos pedagógus program végezhető.¹⁶⁰ A Ljubljana-i Egyetemen 1982 óta működik magyar nyelvi lektorátus. Talán a teljes vertikumú kétnyelvű közoktatás kiépülésében megmutatkozó *fáziskésésnek* (22 év hiátus a magyar nyelvű középiskolai oktatásban), s nem csupán a mennyiségi mutatóknak (a négy kétnyelvű általános iskola mellett csak egy kétnyelvű középiskola működik) tudható be, hogy a kétnyelvű oktatás gerincét mind a mai napig az általános iskola képezi.

3.2. A kétnyelvű oktatás mai arculatát az 1990/91-es tanévben bevezetett *kétszintű magyar- és részlegesen kétszintű szlovénoktatás* határozza meg. Az addig homogén osztályok anyanyelvi (m1 – sz1) és környezetnyelvi vagy második nyelvi (m2 – sz2) tanulócsoportokra bomlottak. A változtatást szakmai felmérések előzték meg. Az Albina Nečak Lük

¹⁵⁹ Az átállás nem volt zökkenőmentes, jóllehet az új oktatási forma kidolgozásában többségi és kisebbségi szakemberek egyaránt részt vettek. A szlovén szülők egy része az 1960-as évek végén az alkotmánybírósághoz fordult, mert meggyőződésükké vált, hogy a kétnyelvű oktatás muravidéki modellje negatívan befolyásolja gyermekeik nyelvi és kognitív fejlődését, hátrányos helyzetet teremtve számukra az iskolai eredményeik, továbbtanulási esélyeik szempontjából az egynyelvű szlovén iskolákhoz viszonyítva. Az alkotmánybíróság – megvizsgálva a helyzetet – jelentésében törvényesnek ítélte a kétnyelvű oktatást, javasolta viszont egy szakbizottság létrehozását, amely értékeli a kétnyelvű iskolák szakmai tevékenységét. A szlovén–magyar kétnyelvű oktatás szakmai felmérése leszögezte, hogy a kétnyelvű iskola főbb vonásaiban megvalósítja pedagógiai célkitűzéseit, és olyan rejtett tartalékokkal is rendelkezik, amelyek alapján kiküszöbölhetők fogyatékoságai, javítható eredményessége (Varga 2002: 15).

¹⁶⁰ A bolognai folyamat megkövetelte változások értelmében nemcsak a meglévő programok átalakítása történik, hanem akkreditáció előtt áll a magyar–szlovén fordító és tolmács szakunk is (az egyetem szakbizottsága az új Bölcsészkar 19 bolognai programjának második, javított változatát véleményezi éppen).

vezette, többségi és kisebbségi oktatási szakemberekből álló kutatócsoport a beszédkészség fejlődése és a gyermekek kognitív képességeinek szintje közötti összefüggések felmérésével mutatott rá arra, hogy mind a magyar, mind pedig a szlovén nyelv tanításában szükség van a differenciált oktatásra (Nećak Lük: 1992). A második nyelvbéli beszédértési tesztek mindkét oldalon azt bizonyították, hogy az első és második osztályosok esetében az anyanyelvi kompetencia a biztosabb mind a szlovén, mind pedig a magyar nemzetiségű gyerekek körében (a más nemzetiségűek, pl. a Muravidéken élő horvát tanulók szlovén nyelvi beszédértése sokkal jobb a magyarénál). Az iskolába lépéskor tehát világosan elkülöníthető az egyes kisdíjakok erősebb (anyanyelv) és gyengébb (a második) nyelve. A kutatások eredményei egyértelműen megfogalmazták, hogy a kétnyelvű oktatás a vegyes házasságokban élő gyerekeknek kedvez igazán (ez a megállapítás vezetett aztán a kilencosztályos általános iskola első harmadának legfontosabb innovációjához, a személyhez kötött nyelvi oktatáshoz, az *egy személy – egy nyelv* elvének érvényesítéséhez), hiszen ott a két szülő két különböző anyanyelvre, nyelvhasználata egészséges megoszlásban a közéleti kétnyelvűség gyakorlatának leképeződése. Ma már viszont tényként kell elfogadnunk azt is, hogy a kétnyelvű családok többségében a nyelvhasználat természetességét az egyre erősebb szlovén egynyelvűség jelenti.¹⁶¹

3.3. A ma érvényben lévő új, kilencosztályos általános iskolai oktatásformát 1999 őszén kezdték el Szlovénia néhány iskolájában, kísérleti jelleggel,¹⁶² a 2002/2003-as tanévben minden iskolába bevezették, s a

¹⁶¹ Egyre gyakoribb az a jelenség, hogy a homogén magyar családban sem az anyanyelv a társalgás nyelve. Az effajta nyelvi szocializációnak is megvannak a maga mozgatórugói. Nyelvészként az a dolgunk, hogy ezeket kutassuk, emberként az, hogy ezeket az embereket megértsük, de szülőként, nagyszülőként az, hogy mi ne ezt a példát kövessük.

¹⁶² A kéttannyelvű általános iskolák közül Göntérháza (Genterovci) vett részt a „kísérletben”. Ebből adódik, hogy a kilencosztályos kétnyelvű programok dokumentumainak kialakításában és véglegesítésében az iskola oktatóiból alakult team nagyon fontos szerepet játszott. Az ún. *kivitelezési utasítások* (is) az Albina Nećak Lük és Draženka Kulovec vezette csoport munkájának, valamint a göntérházi tapasztalatoknak köszönhetőek. Az *Izvedbena navodila za izvajanje programa 9-letne dvojezične osnovne šole* (legfrissebb változatának) elkészítésében Štefan Varga, Valerija Šebjanič, Marija Tot Slavinec (Dvojezična osnovna šola Genterovci), Vlado Milekšič és Irena Kumer (Zavod Republike Slovenije za šolstvo), Mira Mazovec Smolej (Ministrstvo za šolstvo in šport), valamint a Szlovén Köztársaság Nemzetiségi Oktatási Bizottságának tagjai (Komisija RS za šolstvo narodnosti): Albina Nećak Lük, Albina, Bojan Hozjan (KÁI, Lendva), Draženka Kulovec és Mária Pisnjak (Oktatási Intézet, Lendva) vettek részt.

fokozatos átállás következményeként 2007-re Szlovénia összes általános iskolájában felváltja majd a nyolcosztályos programradványokat is. Nem titok, hogy az új programtól kisebbségi berkekben a kétnyelvű oktatás megreformálását is várták. A módosított tantervek – amelyben a szaktárgyi célok mellett fokozottabban vannak jelen mindig a nyelvek is – látszatra nagyon pozitívan fogalmazzak: a tanítási nyelvek aránya, a már eddig is alkalmazott normatívák figyelembevételével a konkrét mikrokörnyezethez igazodik, tehát az egyes osztályok összetételéhez, a diákok nemzetiségi megoszlásához. A megvalósítás elsősorban a tanáron, annak szaktudásán és szaknyelvi tudásán múlik, a program alapja elméletileg a tanár autonómiája. Hogy mennyiben tud az új program hozzájárulni az anyanyelvi revitalizációhoz, azt egyelőre nem lehet megmondani.

3.4. A muravidéki kétnyelvű oktatás a kezdetektől fogva a szakmai érdeklődés középpontjában állt. Hazai és külföldi küldöttségek ismerkedtek célkitűzéseivel, módszereivel, ámulattal nézték a nyelvileg heterogén osztályokban folyó oktatást. A hetvenes évek végéig szinte mindenki az eufória hangján nyilatkozott róla, igaz, inkább a felszínről, s inkább elpolitizálva, mint elemezve a tényeket és azok következményeit. A hetvenes évek végén aztán erős megtorpanás következett be, elmúlt a lelkesedés: egyre világosabbá vált ugyanis, hogy a kétnyelvű oktatási forma nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Nemhogy kiegyenlített kétnyelvűséget nem eredményezett, hanem a szlovén nyelv dominanciáját hozta a maga minden nyelvi és nem nyelvi következményével a kisebbségi diákok esetében, ezzel nagyban hozzájárult – az egyén anyanyelvvesztésének meggyorsításával – a mai nyelvserehelyzet kialakulásához. Az elméletben a két tannyelv azonos értékén és rangján nyugvó oktatásnak nem sikerült elérnie, hogy a két nyelv azonos arányban legyen jelen végig az oktatás teljes folyamatában. Mára a két nyelv órai használatának aránya csak az általános iskola első harmadában és a negyedik osztályban 50-50%, az ötödik osztálytól kezdve fokozatosan „éri el” a középiskolai 70-30%-ot a szlovén nyelv javára. A magyar gyerekek ennek következtében nem az anyanyelvre az első/domináns nyelvre, hanem a szlovén.¹⁶³ S mivel az anyanyelv használatának színterei egyre szűkülnek (a szlovén diákok

¹⁶³ Anyanyelven azt a nyelvet értem, amelyet az egyén elsőként tanult meg/sajátított el, amellyel mint anyanyelvével azonosul, illetve amellyel őt anyanyelvi beszélőként mások azonosítják, s amelyet a legjobban ismer és a legtöbbet használ (Skutnabb-Kangas 1997: 13–14).

funkcionális kétnyelvűségének hiánya, s a második nyelvhez való nem mindig pozitív viszonyulása az óráközi kommunikációt is másodnyelvivé teszi), szegényednek a regiszterek és a stílusváltozatok (nincs szaknyelv), az anyanyelv jobb esetben is csak a családi szférában létezik.¹⁶⁴ A kilencvenes évek elejéig éppen ezért tabutéma volt a kétnyelvű oktatás. A csend megtörésében az elsők egyike volt a maribori Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék 1996-ban rendezett *Anyanyelv a kétnyelvűségben* című konferenciája (az elhangzott előadásokat l.: Bokor szerk. 1999). Beszéd- és kutatási témává vált a kétnyelvű oktatás, a véleményekben és elemzésekben a jelenlegi helyzet elfogadása (egyfajta beletörődés) mellett egyre erősebben körvonalazódik az út- s a kiútkeresés szándéka, egyre többször fogalmazódik meg a kérdés: van-e – mert lennie kell –, vagy nincs – mert nem lehet – *alternatíva*.

3.5. A muravidéki kétnyelvű oktatás mai helyzetét látva, a konkrét tér és idő meghatározta realitásokkal szembenézve azt kell mondanom – még akkor is, ha tisztában vagyok azzal, hogy az anyanyelvi dominancia megtartására, ill. elérésére a *kisebbségi tannyelvű kétnyelvű oktatás* a legalkalmasabb –, hogy a gyakorlatban már nincs alternatíva, az esetleges változtatásokat már szinte a bevezetés pillanatában lekéste a közösség, és nemcsak az azóta megváltozott, átrétegződött identitástartalmak, a kulturális asszimiláció bizonyos tünetei, s a másodnyelv nagyobb presztízse miatt. A magyar anyanyelv megmaradása érdekében ehhez az iskolatípushoz kell ragaszkodni, mert a tények ismeretében reálitásnak mutakozó alternatíva – az egynyelvű oktatás a másik nyelv kötelező tanításával – a jelenlegi helyzet „radikális” megoldását jelentené. A magyar nemzeti közösség alacsony létszáma, az egyre kisebb gyereklétszám, a szlovén nyelv és kultúra magasabb presztízse ugyanis nem tenné lehetővé a magyar anyanyelvű osztályokat (nem véletlen a kisebbségi közösség óvatossága a mostani rendszer „megbolygatásának” kezdeményezésében: a szlovén egynyelvű oktatás nagyon gyorsan ellehetetlenítené a magyar anyanyelvűt); a magániskolákat az állam a kétnyelvű területen nem engedélyezi (csorbulna a pozitív diszkrimináció); a határok megszűnésével sem lehetne

¹⁶⁴ Elgondolkodtató, hogy a szlovén diákok a kétnyelvű oktatásban nem válnak kétnyelvűvé. Elképzelhető, hogy a két nyelv valós órai használatát a kivitelezési utasításokban rögzített, az anyanyelvre nézve abszolút kedvezőtlen százalékarányok még így sem tükrözik reálisan (?).

naponta busszal vinni a diákokat pl. a szomszédos Lentibe, mert ez nem egyezik meg a kisebbség akaratával; a magyarországi ösztöndíjak – ha lennének is újra a mostani pénztelenségben – nem vonzzák kellő mértékben a diákokat, mert a nagy többség a szülőföldjén szeretne iskolába járni, élni és dolgozni. Ez azonban – meggyőződésem szerint – semmiképp nem jelenthet feladót, beletörődő magatartást sem a kisebbség, sem az anyaország részéről. Éppen ellenkezőleg: a nyelvcsere megállításához, a muravidéki magyar nemzeti közösség etnolingvisztikai vitalitásának fenntartásához, frissítéséhez nagyon körültekintő, a konkrét tényekre, a nyelvi valóságra alapozott nyelvi tervezés kell, amelynek egyik legfontosabb eleme a kétnyelvű oktatás anyanyelvűségének erősítése, valamint az anyanyelvi oktatás minőségének folyamatos szinten tartása, ha kell, javítása.

4.1. A muravidéki nemzeti közösség jelenlegi anyanyelvi helyzetét alapvetően a *nyelvvisszaszorulás* határozza meg (a magyar anyanyelv minden szintéren veszít a szlovénnel szemben), amelynek szükségszerű következménye a beszélők nyelvtudásában megmutatkozó dominancia-váltás (amely aztán anyanyelvvesztéshez vezet). A folyamat megállítása és lassítása érdekében, azért, hogy a magyar és a szlovén nyelv *virtuális egyenlősége* és *aktuális egyenlőtlensége* között keletkezett viszonylag mély szakadék valamelyest feltöltődjék, s ne mélyüljön még tovább, emelni kell a magyar nyelv presztízsét mind a kisebbség, mind a többség körében (Kiss 1995). Ehhez egyrészt korrekt, reális politikai koncepció, élénk gazdasági kapcsolatok, virágzó kulturális élet, másrészt megfelelő, *kétnyelvűségi nyelvszemlélet* szükséges. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a kisebbségi diákoknak nem úgy kell tanítani az anyanyelvet, mint az anyaországban, hiszen az előbbieket kétnyelvűek, tehát nyelvhasználatuk törvényszerűen más, mint az egynyelvűeké. Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy az egynyelvű anyanyelvváltozat irreális követelés a kisebbségi kétnyelvűségben, hiszen nem „csak” az egyes emberek létét keseríti meg, hanem – különösen nyelvcserehelyzetben – a közösség létét veszélyezteti. Az anyanyelvi oktatásban következetesebben kellene építeni a családban elsajátított vernakuláris anyanyelvre, a muravidéki kontaktusnyelvjárási változatra, fontos, hogy ezen jusson el a gyermek az oktatás magasabb szintjeihez. Ez a nyelvpolitikai szemlélet egybevág azzal az általános pszicholingvisztikai alapelvvel, hogy a gyermek sokkal jobban tud teljesíteni az anyanyelvén (a Cummins-féle küszöbhipotézisről l. Göncz 2004: 38–39). Segíthetné e változtatást, ha sikerülne elfogadtatni a

vernakuláris nyelvváltozat közvelegességét (kontaktusosságát és erős archaikus nyelvjárási színezetét), azt, hogy a másik (többségi) nyelv nem egyszerűen hibaforrás, hanem boldogulni kívánó emberek életének sajátos része (Szépe 2001: 147). A probléma megoldását nehezíti viszont az a tény, hogy a kisebbségi diákok egyetemi tanulmányaikat Szlovéniában csak szlovénul folytathatják, így, mivel az additív kétnyelvűségi helyzetet eredményező társadalmi és iskolai nyelvhasználat García-féle modellje csak fikció a Muravidéken (Kontra 2005: 33), a versenyképességük megtartásának jogos igénye ellentétes irányban mozog az anyanyelven való ismeretszerzés sikerességének tényével. A homogén családokban még meglévő vernakuláris anyanyelvi elsődleges szocializáció ellenére egyre több magyar szülő él a differenciált oktatás adta lehetőségével, és magyar2-re, ezzel automatikusan szlovén1-re írattja gyermekét (anyanyelvi szlovén, második nyelvi magyar, tehát a késleltetett olvasástanítási módszer alapján szlovénul tanul meg először írni és olvasni). Nem a miatt teszi ezt, mert a gyerek nem tud (jól) magyarul, hanem azért, mert nem akarja nyelvi hátrányos helyzetbe hozni a szlovén dominanciájú iskolai oktatásban. Ezzel viszont kétszeresen is bezárja a gyereket, elsősorban nem is az anyanyelvébe, hanem az anyanyelvváltozatába. Megnehezíti (ha meg nem is akadályozza) ugyanis a gyerek számára, hogy az iskolában megtanulja anyanyelvének más változatait (pl. a standardot), mert erre az anyanyelvi magyar programban nagyobb esélye lenne. A szlovén nyelv dominanciája (a más szakos tanárok egy részének hiányos vagy hiányzó szaknyelvi kompetenciája, a kisebbségi nyelvre vonatkozó negatív attitűdje) megfosztja a magyar gyereket az anyanyelvű szaknyelvtől. Feltétlenül szükséges lenne tehát a „tannyelvválasztás” előtt a szülőket minden évben tájékoztatni a kétnyelvűség egyik legfontosabb pszicholingvisztikai tényezőjéről, mégpedig a felszíni és a kognitív nyelvi kompetencia összefüggéseiről, az anyanyelvnek az ismeretszerzésben betöltött szerepéről, és felhívni a figyelmet arra is, hogy az anyanyelv második nyelvként való tanulása a dominanciaváltás katalizátora.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Ez tudomásom szerint az előző tanévben már megtörtént: a muravidéki kisiskolások szüleikhez a határon túli kutatóműhelyek, illetve a lendvai oktatási bizottság közreműködésével eljutott Göncz Lajos *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban* című írása (Göncz Lajos 2005).

4.2. A kétnyelvűségi szemlélet elterjesztésében, a kétnyelvű iskolák magyartanárainak képzésében a Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének nagy szerepe van. A más szakosok többsége egynyelvű szlovén egyetemeken szerzi meg tanári diplomáját, a választható heti két lektori órában nem tanulhatja meg a magyar szaknyelvet (mintha nem lenne kiút ebből az ördögi körből), így számukra a *magyarországi részképzések*, a folyamatos nyelvi és szaknyelvi *továbbképzések*, diskurzusok elengedhetetlenek a mostani helyzet javításában. Valamennyien tudjuk, hogy magyar nyelvű egyetemi szakok indítása a magyarság kis száma miatt Szlovéniában szóba sem jöhet. Sokat segítene viszont, ha pl. a Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Karának egyes szaktanszékei – választható tanegységként – *magyar szaknyelvi stúdiumot* hirdetnének meg a muravidékről származó, illetve a kétnyelvű iskolákban tanítani szándékozó hallgatók számára (ez tanszékünk kínálatában is hangsúlyosabban szerepel majd az új bolognai programunk akkreditációja után), s nagyon fontos lenne a *kétnyelvű oktatás általános és speciális módszereit tárgyaló kurzus* is.¹⁶⁶ Egyelőre az indítványaink nem jártak sikerrel (elsősorban a csoportindítás minimumhatárát el nem érő hallgatói létszám miatt), holott itt van a dolog egyik kulcsa: a magyar szakosok egyedül nem tudják megoldani a kétnyelvű oktatás problémáját, az iskolai nyelvi revitalizáció a más szakosok nyelvi kompetenciáján, attitűdjén, identitásán is múlik.

4. 3. Az oktatás sikerének elengedhetetlen feltétele a *jó tankönyv*, a jó minőségű, kiváló szakmai és nyelvi színvonalában is a muravidéki diákoknak szánt, esztétikus taneszköz. Olyan, amelyben nem a nyelvi és kulturális másság és távolság uralkodik a tankönyvi szöveg alkotója és befogadója között, amelyben nem kerül szembe egymással a modernizáció és a nemzeti identitás ügye. Ezek jócskán megkönnyítenék a tanároknak a munkáját is.

Az általános iskola alsó tagozatában vannak kétnyelvű tankönyvek és munkafüzetek (általában a szlovén tankönyvek fordításai), az anyanyelvet magyarországi tankönyvcsaládokból tanítják. A felső tagozatban használatos tankönyvek magyarra fordítása még nem teljes, de már nagyon jó úton halad (a fordítások kérdése ugyanakkor újabb nyelvi és

¹⁶⁶ A hallgatót nemcsak etnikai-nyelvi-kulturális identitása, hanem a kétnyelvű oktatási intézmények tanárainak járó kétnyelvűségi pótlék (a fizetés 20%-a) is motiválhatja.

nem nyelvi problémákat vet fel). A középiskolában most is szlovén nyelvű tankönyvekből tanítanak, a magyar nyelv és irodalom tantárgyat magyarországiakból, s természetesen ezek egyike sem alkalmazkodik a kisebbségi nyelvi helyzethez, a kiterjedt kétnyelvűséghez. Meg kellene próbálni a tankönyvírással (erre talán az EU-s pályázatok ösztönzőleg hathatnának); a speciális helyzet megkívánta speciális tankönyvek létrehozásában helybeli és magyarországi, elméleti és gyakorlati szakemberek, gyakorló pedagógusok közös munkájával lehet eredményt elérni. Tanszékünk – bár erőnk és időnk véges – nyitott minden ilyen kezdeményezésre.

4.4. A magyar nyelv presztízsének emelését a határon túli nyelvi irodák és kutatóhelyek már elkezdett *nyelvi határtalanító programja* is szolgálja. Azok a jelenleg elsősorban lexikológiai, lexikográfiai és korpusznyelvészeti munkálatok, amelyeknek célja a magyar nyelv szótárainak, nyelvtanainak és kézikönyveinek egyetemes léptékűvé, összmagyarrá alakítása. Ezt az egyes állami változatok szókincse jellegzetes darabjainak (államnyelvi eredetű kölcsönszók, közvetlen és közvetett kontaktusjelenségek) e kiadványokban való tükröztetésével kívánja elérni. Meggyőződésem, hogy ha a folyamat eredményeként megszűnik a kontaktusjelenségek stigmatizációja, ha a muravidéki magyar nyelvváltozatban már szervezővé vált közvetlen és közvetett kölcsönszavakat a szótárba kerülés legitimizálja, és minderről tudomást is szerez a beszélő az oktatásból és a különböző nyelvi ismeretterjesztő tevékenységek során, akkor megszűnik „büntudata” ezek használatakor, és anyanyelvében biztonságban, otthon érezheti magát (a témáról bővebben: Kolláth 2005a, Lanstyák 2006).

5. A muravidéki kétnyelvű oktatás újra döntéshelyzetben van: középfokú oktatásának megreformálása szándékával *multikulturális gimnáziumot* akar létrehozni. Nem a meglévő mellé, választási lehetőségként (erre a közösség alacsony létszáma nem ad lehetőséget), hanem a mostani helyett. A tervek szerint az európai érettségire felkészítő iskola első két évében kétnyelvű maradna az oktatás (megőrződne a nemzetiségi komponens), a harmadik és a negyedik osztályban viszont az angol lenne a tanítás nyelve, a szlovén nyelv dominanciáját az angol váltaná fel. A szlovén és a magyar nyelv tantárgyként lenne jelen a két utolsó év programjában (Király M. 2006: 10). A terv joggal osztja meg a muravidéki közvéleményt. Az európai iskola mindenfajta adaptációja üdvözlendő napjaink átrendeződő oktatási struktúrájában (nem szabad elfelejteni, általában elitképző intézményekről van szó). Az idegen nyelvekkel és kultúrájukkal

egyre több ablakot nyit az ember a világra saját maga és mások számára is. Nemcsak ismereteket szerez, hanem toleranciát is tanul, a saját másságának elviseltetésén kívül a másik másságának elviselését is. Ha így nézzük, óriási lehetőség egy kistrégióban mindenfajta pozitív kulturális, gazdasági következményével együtt. De a lehetőségek és a döntések nem globalizálhatók, a megvalósulás mindig hely és idő függvénye. S ha az anyanyelv, amely már most is alárendelt szerepű mind az iskolában, mind a magyar kisebbség többségének tudatában, még inkább háttérbe szorul, mert nem tudja állni a versenyt sem nyelvi, sem társadalmi-szociokulturális vonatkozásban a többivel, akkor nemcsak a réven veszítünk, hanem a vámon is. És el kell azon gondolkodni, ki viseli ennek a felelősségét.

6. A kisebbségi közösségek nyelvi megmaradásában, a nemzeti identitás fejlesztésében vagy – a másik oldalon – az asszimilációban az iskola, az anyanyelv oktatása játssza a legfontosabb szerepet. A muravidéki példán is látjuk viszont, hogy a kisebbségi anyanyelv iskolai jelenléte önmagában sem a nyelv fennmaradására, sem pedig a kisebbség etnikai identitásának megőrzésére nem biztosíték. Eredményt elérni, azaz hatékony nyelvstratégiát kidolgozni és azt következetesen alkalmazni (ennek legfontosabb eleme az anyanyelv megtartása, a nyelvviszasszorulás, a nyelvvesztés/nyelvcserre megállítása, s ha lehet, visszafordítása) csak a többség és a kisebbség aktív párbeszédével, valamint a szocializáció összes lehetséges színtereinek (a család, az iskola, a munkahely, a társadalom) harmonikus kölcsönhatásával lehet. Hozzáteszem, hogy e törekvések sikerének háttérében lennie kell(ene) egyrészről egy tudományosan megalapozott és politikailag is reális (össz)magyar nyelvpolitikai koncepciónak; másrészt a kétnyelvű oktatás nyelvi céljai meghatározásának összhangban kell(ene) állnia az adott közösség nemzet- és nyelvstratégiai céljaival is (Lanstyák 2005: 57).

[Kolláth Anna 2008. In: Csernicskó István – Kontra Miklós szerk.: *Az üveghegyen innen. Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus azonos című szimpóziumán elhangzott előadások anyaga.* Ungvár–Beregszász: PoliPrint, 2008. 81–104.]

Az ukrainai oktatáspolitikai a nyelvi asszimiláció szolgálatában (Csernicskó István 2009)

1. Az oktatáspolitikai alakítja egy-egy állam, régió oktatási intézményhálózatának szerkezetét, típusait és sűrűségét, meghatározza az oktatott tartalmakat, az intézmények révén közvetítendő ideológiákat. Az oktatáspolitikai azonban sohasem öncélú: mindig valamilyen társadalmi, gazdasági és politikai célok mentén működik. Hátterében gyakran állnak nemzet- és nyelvpolitikai célkitűzések is. Tanulmányunkban ezt igazoljuk konkrét példa: az ukrainai oktatáspolitikai helyzet nyelvi, nyelvpolitikai vonatkozásainak felvázolásával.

Alkotmánya és a nyelvtörvénye értelmében Ukrajna egynyelvű állam (lásd Beregszászi–Csernicskó 2007: 251). Az ország azonban a gyakorlatban többnyelvű. Ezt a többnyelvűséget a legtöbb ukrainai elemző elismeri, ám problémaként értékeli (lásd pl. Lozinskyi 2006: 217). Az alábbiakban ennek az ukrainai többnyelvűségnek mutatjuk be néhány sajátosságát, majd azt próbáljuk érzékeltetni, hogyan törekszik a hatalmon lévő ukrainai elit a nyelvi sokszínűség fokozatos feloldására, a *de jure* és a *de facto* helyzet közötti összhang megteremtésére, s ebben milyen szerepet kap az oktatáspolitikai.

2. A 2001. évi népszámlálás adatai alapján Ukrajna lakosságát anyanyelv szerint a következő csoportokra oszthatjuk:

a) ***ukrán anyanyelvűek***; ezen belül:

- ukrán nemzetiségű ukrán anyanyelvűek (a magukat ukrán nemzetiségűnek vallók 85%-a);
- orosz nemzetiségű ukrán anyanyelvűek (a magukat orosz nemzetiségűnek vallók 4%-a);
- ukrán anyanyelvű nemzeti kisebbségek (pl. az ukrainai lengyelek 71%-a, szlovákok 42%-a stb.);

b) ***orosz anyanyelvűek***; ezen belül:

- orosz nemzetiségű orosz anyanyelvűek (a magukat orosz nemzetiségűnek vallók 96%-a);
- ukrán nemzetiségű orosz anyanyelvűek (az ukrán nemzetiségűek 15%-a);
- orosz anyanyelvű nemzeti kisebbségek (pl. az ukrainai belaruszok 62%-a, tatárok 59%-a stb.);

- c) *kisebbségek, akiknek anyanyelve és nemzetisége megegyezik* (pl. a magyarok 95%-a, a románok és krími tatárok 92%-a stb.);
- d) *kisebbségek, akik valamely más nemzeti kisebbség nyelvét tekintik anyanyelvüknek* (pl. a kárpátaljai cigányok 62%-a a magyart tekinti anyanyelvének, lásd Molnár 2004: 120–121; ez az ukrain cigány nemzetiségűek 18%-a; lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat. Ukrajna lakossága anyanyelv és nemzetiség szerint a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

NEMZETISÉG ÉS ANYANYELV	FŐ	%
ukrán nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	31970728	66,27
orosz nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	328152	0,68
ukrán anyanyelvű nemzeti kisebbségek	278588	0,58
UKRÁN ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	32577468	67,53
orosz nemzetiségű orosz anyanyelvűek	7993832	16,57
ukrán nemzetiségű orosz anyanyelvűek	5544729	11,49
orosz anyanyelvű nemzeti kisebbségek	735109	1,52
OROSZ ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	14273670	29,59
kisebbségek, akiknek anyanyelve és nemzetisége megegyezik	1129397	2,34
kisebbségek, akik valamely más kisebbség nyelvét tekintik anyanyelvüknek	260367	0,54
KISEBBSÉGI ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	1389764	2,88
UKRAJNA ÖSSZESEN	48240902	100

A független Ukrajna történetének 2001-ben rendezett első népszámlálási adatai szerint az ország lakosságának nemzeti és anyanyelvi összetétele között jelentős különbség figyelhető meg:

- a) nemzeti szempontból a lakosság 77,82%-a ukrán, 17,28%-a orosz, 4,90%-a pedig egyéb nemzetiségű;
- b) ezzel szemben anyanyelv alapján Ukrajna lakosainak kétharmada (67,53%-a) ukrán, csaknem harmada (29,59%-a) orosz, 2,88%-a pedig egyéb anyanyelvű (lásd a 2001. évi census hivatalos adatait a www.ukrstat.gov.ua honlapon).

Ha a nemzeti és anyanyelvi adatok mellé még egy mutatót figyelembe veszünk, akkor tovább árnyalódik Ukrajna nyelvi képe. Ez az adat az országban különböző nyelveken tanulók aránya. A 2003/2004. tanévben az ukrain iskolások 75,05%-a tanul ukrán nyelven, 23,89%-a

orosz nyelven, s mindössze 1,06% azok aránya, akik egyéb nyelven sajátíthatják el a tananyagot. Vagyis:

- a) többen tanulnak ukránul, mint amennyi ukrán anyanyelvű polgára van Ukrajnának, de kevesebben, mint amennyien ukrán nemzetiségűnek vallották magukat;
- b) kevesebben tanulhatnak oroszul, mint amekkora az orosz anyanyelvűek aránya az országban, ám jóval többen, mint amennyi az orosz nemzetiségű lakosok aránya;
- c) bár a nem ukrán/orosz nemzetiségűek aránya közel öt százalék, a kisebbségi nyelveket anyanyelvként beszélőké pedig csaknem három százalék, mindössze minden századik gyerek (az iskolások egy százaléka) tanulhat nem ukrán/orosz nyelven Ukrajnában.

3. Az ukrán állami nyelvpolitika szeretné az ország nyelvi képét összhangba hozni a kodifikált jogi helyzettel. Kimondatlanul az a cél, hogy Ukrajna középtávon gyakorlatilag egynyelvű, mégpedig ukrán nyelvű állammá váljék. Ezen cél eléréséhez ideális eszközt látnak az oktatásban. Az alábbi néhány példa véleményünk szerint igazolja, hogy az oktatáspolitikát ilyen nemzet- és nyelvpolitikai célok érdekében aktivizálták.

Ukrajna elnöke 2008. március 20-án N 244/2008 számmal kiadott, az ukrainai oktatás minőségének javítását célzó rendelete 8. pontja értelmében többek között úgy kell kielégíteni a nemzeti kisebbségek oktatási igényeit, hogy a kisebbségi nyelven oktató iskolákban bizonyos tárgyakat ukrán nyelven kell oktatni. A dokumentumban a kisebbségek anyanyelvi oktatásának helyzete fel sem merül. Az oktatási tárca egykori vezetőjének, Ivan Vakarcsuknak 2008. május 26-án kiadott 461. számú rendelete hatályba helyezte a nemzetiségi iskolák számára az ukrán nyelv oktatásának javítása céljából kidolgozott ágazati programot, mely a 2008–2011. közötti évekre érvényes.¹⁶⁷ A cselekvési terv alapján 2008. szeptember 1-jétől a nemzetiségi nyelven oktató iskolák 5. osztályaiban Ukrajna történetét két nyelven kell oktatni: anyanyelven, illetve ukránul (a fakultatív órák terhére). A 6. osztályban (2009. szeptember 1-jétől) már csak ukrán nyelven kell oktatni ezt a tárgyat. A 6. osztályban a földrajzot kell két nyelven oktatni, a 7.-ben matematikát, majd a következő osztályban teljesen át kell állni ezen tantárgyak államnyelven történő oktatására. A 10. osztályokban szeptembertől két nyelven kell oktatni Ukrajna történetét és

¹⁶⁷ Lásd Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma honlapján: www.mon.gov.ua

a matematikát, a 11. osztályban a 2009-es tanévkezdéstől két nyelven a matematikát és csak államnyelven egy, a tanulók által választott tantárgyat. A központi alapján valamennyi megye és a Krími Autonóm Köztársaság is kidolgozta saját regionális programját.¹⁶⁸ Ezt a programot erősíti meg a kárpátaljai regionális program is, melyet a megyei közigazgatási hivatal oktatási főosztálya 2008. július 2-i, 548. számú rendeletében léptet hatályba.¹⁶⁹

A miniszteri rendelettel megerősített program az úgynevezett átírányítási (tranzitív) oktatási modell bevezetését irányozza elő a nem ukrán tannyelvű iskolák számára. Az asszimilációt, a fokozatos nyelvi beolvadást célzó oktatási program lényege, hogy az iskola első szakaszában (az elemi osztályokban) a kisebbségi gyerekek anyanyelvükön kezdenek el tanulni, és anyanyelvük mellett a többségi nyelvet is oktatják számukra. A következő szakaszban, amikor a kisebbségi tanulók másodnyelvi készségeit megfelelőnek tartják arra, hogy a többség nyelvét tanulásra, ismeretszerzésre használják, a tanulókat fokozatosan átírányítják a többségi nyelven való tanulásra, s az utolsó fázisban már gyakorlatilag minden tárgyat államnyelven tanítanak. Ennek az oktatási modellnek a célja hosszú távon többségi egynyelvűség kialakítása az oktatás révén. A programban a kisebbségi nyelv szerepe arra korlátozódik, hogy segítse a második nyelv elsajátítását, megerősítését, s ezzel a többségi nyelven való oktatásra való átírányítást, hosszú távon az integráció helyett az asszimilációt (vö. Göncz 1999: 106–107; Skutnabb-Kangas 1997: 25).

Miközben az oktatási minisztérium az egyik legfontosabb oktatási problémának épp azt tekintette, hogy a nemzetiségi nyelven oktató iskolákban nagyon alacsony az államnyelv oktatásának színvonala és határfoka,¹⁷⁰ 2008-ban kötelezővé tették az ukrán nyelv és irodalom tantárgyat mint érettségi és felvételi vizsgát. A tesztvizsga követelményei teljesen

¹⁶⁸ Az egy kaptafára készült regionális cselekvési tervek hozzáférhetőek a kijevi oktatási tárca honlapján.

¹⁶⁹ *Az ukrán nyelv oktatásának a nemzetiségi nyelven oktató iskolákban történő javítását célzó regionális állami ágazati program a 2008–2011. évekre.* Megtalálható az oktatási minisztérium honlapján.

¹⁷⁰ Az oktatási miniszter egyenesen így fogalmazott 2008. március 4-én megtartott beszédében: „Kiderült, hogy az ukrán nyelv oktatása helyett nem ritkán ezt csak imitálják, a bizonyítványokba pedig a legmagasabb osztályzatok kerülnek.” www.mon.gov.ua/newstmp/2008/05_03/doc.doc

azonosak voltak az ukrán tannyelvű iskolákban érettségizők és a nem államnyelven tanulók számára egyaránt.¹⁷¹ Miközben országos átlagban a maturálók 8,38%-a bukott meg az ukrán emelt szintű érettségien,¹⁷² a magyar tannyelvű iskolák végzősei között ez az arány 29,58%.¹⁷³ 2009-ben országos átlagban a felsőoktatásba igyekvő vizsgázók 9%-a bukott meg az ukrán nyelv és irodalom vizsgán, Kárpátalján viszont 15%-a. A magyar tannyelvű iskolák 2009. évi végzőseinek 28%-a (535 fő) szeretne volna a felsőoktatásban folytatni a tanulmányait és futott neki a minden szakra, szakirányra körtelező ukrán nyelv és irodalom tesztnek. 44%-uk azonban elbukott ezen a vizsgán, és nem tanulhatott tovább.¹⁷⁴ Ezek a mutatók azonban nem a magyar tannyelvű iskolákban folyó oktatás színvonalára, hanem a bevezetett vizsga diszkriminatív jellegére bizonyíték (erről részletesen lásd Csernicskó 2008b, 2009; Ferenc 2009; Orosz 2009; Papp 2010: 490–494; Tóth 2008).

A máig mindegyik szakra kötelező ukrán nyelv és irodalom teszten azonos követelményeket támasztanak ukránból a végzősök elé, függetlenül attól, milyen tannyelvű iskolában tanulnak, illetve milyen programok, tankönyvek és óraszám alapján tanulták az ukrán nyelvet és irodalmat.¹⁷⁵

Az oktatási miniszter 2008. március 21-én az ország felsőoktatási intézményeinek vezetőivel tartott találkozón elmondott beszédében kijelentette: „Az oktatási és tudományos minisztérium egyik legkiemeltebb feladata az oktatás teljes mértékben államnyelven történő bevezetése a felsőoktatási intézményekben.”¹⁷⁶ A felsőoktatási törvény oktatási tárca

¹⁷¹ A független tesztközpont vezetője, Ihor Likarecsuk 01/10-661 számú, 2008. július 17-i keltezésű, a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség elnökének címzett (ukrán nyelvű) levelében azt írja, hogy az állami követelmények ukrán nyelvből és irodalomból azonosak a magyar és ukrán tannyelvű iskolák tanulóival szemben.

¹⁷² Lásd: www.testportal.gov.ua

¹⁷³ Lásd a *Kárpátalja* c. hetilapban (2008. június 6., 5.).

¹⁷⁴ Lásd: *Kárpátalja* c. hetilap 2009. július 24., 13. lap.

¹⁷⁵ Lásd az oktatási miniszter 2008. szeptember 2-án kelt 802. számú, az Igazságügyi Minisztériumban 2008. szeptember 24-én 892/15583. számmal regisztrált rendeletét.

¹⁷⁶ A beszéd ukrán nyelven megtalálható:

www.mon.gov.ua/main.php?query=newstmp/2008/21_03

által 2008 tavaszán kidolgozott tervezetében ennek megfelelően az áll, hogy Ukrajnában a felsőoktatási képzés nyelve az ukrán.¹⁷⁷

4. Nem állíthatjuk, hogy a kisebbségi nyelven folyó oktatási rendszer szűkítésére való törekvés új jelenség Ukrajnában. Az ukrán oktatási tárca már 1997-ben is kidolgozott egy koncepciót a kisebbségi oktatás átalakítására. A több (legalább négy) változatot megért koncepció szintén az átírányítási (tranzitív) modellt, illetve az úgynevezett polikulturális oktatást kínálta a kisebbségeknek (lásd Csernicskó 1998: 182–185), ám az erőteljes tiltakozási hullám után visszalépett annak bevezetésétől (lásd Orosz 2005: 47–49).

2. táblázat. A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai Kartája oktatási cikkelyéből Ukrajna által alkalmazni kívánt pontok és bekezdések az 1999. és 2003. évi ratifikációs törvényben

	N 1350-XIV. sz. törvény (1999) (ha a kisebbség aránya eléri a 20%-ot)	N 802-IV. számú (2003) törvény
1. Pont		
a) óvodai nevelés	a (i), a (ii), a (iii)	a (iii)
b) általános iskolai oktatás	b (i), b (ii), b (iii)	b (iv)
c) középiskolai oktatás	c (i), c (ii), c (iii)	c (iv)
d) szakmunkásképzés	d (i), d (ii), d (iii)	–
e) felsőoktatás	e (i), e (ii)	e (iii)
f) felnőttoktatás	f (i), f (ii)	f (iii)
g)	g	g
h)	h	h
i)	i	i
2. pont	2. pont	2. pont

Szintén a kisebbségi oktatással szembeni törekvésekre utalnak a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának Ukrajna által 1999-ben, illetve 2003-ban ratifikált változata közötti különbségek (lásd a

¹⁷⁷ A független tesztközpont vezetőjének, I. Likarcsuknak már említett 01/10-661 számú, 2008. július 17-i keltezésű levelében az olvasható, hogy a felvétel a független külső értékelés eredményei alapján történik felsőoktatási intézményekbe, ahol az oktatási-nevelési folyamat államnyelven folyik. Vagyis az emelt szintű érettségi s egyben felvételi vizsgát szervező és lebonyolító intézmény vezetője szerint már a 2008/2009. tanévben is ukrán nyelvű lesz a felsőoktatás Ukrajnában (vagy annak kell lennie).

2. táblázatot).¹⁷⁸ Míg az Alkotmánybíróság által hatályon kívül helyezett 1999-es törvényben az oktatás valamennyi szintjén a lehető legkedvezőbb bekezdések alkalmazását vállalta az ország (biztosítva, hogy a kisebbség nyelve tannyelv lehessen), 2003-ban már csak azt a lehetőséget biztosítja, hogy tantárgyként tanulható legyen a kisebbségi közösség nyelve.

5. Az ukrán nyelv fejlesztésének 2004–2010. évekre kidogozott és a kormány által jóváhagyott állami program a következőképpen fogalmaz: „Az államalkotási folyamatban az ukrán nyelvnek vezető szerepe van”. A dokumentum a nyelvet a nemzeti identitás lényeges mutatójának tekinti.¹⁷⁹ Ukrajna Alkotmánybíróságának 2008. április 22-én elfogadott állásfoglalása így fogalmaz: „Az ukrán nyelv államnyelvi státusa az állam alkotmányos rendjének az állam területével, fővárosával, állami szimbólumaival azonos szintű összetevője”. Az ukrán nyelv oktatásának javítása céljából a 2008–2011. közötti évekre kidolgozott minisztériumi program az alábbi szerepet tulajdonítja az ukrán nyelvnek mint államnyelvnek: „A nyelv államisága univerzális formája az emberek egy egészben, egy népben való egyesítésének. Fontos tényezője a nemzet önmeghatározásának, a nemzet genetikai kódja, az ország fejlődésének biztos alapja és a nemzeti kultúra kialakításának eszköze”.¹⁸⁰ Hogy az oktatásnak, illetve az oktatás nyelvének miért van fontos szerepe az ukrán nemzettudat formálásában, az egységesnek megálmodott Ukrajna kialakításában, jól mutatja néhány statisztikai adat.

A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája Ukrajna által 2003-ban ratifikált törvénye értelmében az ország 13 nemzeti kisebbségének nyelve esik a Karta védelme alá. A 3. táblázatban a többségiek (ukránok) mellett ezen 13 közösség és nyelv vonatkozásában mutatjuk be, milyen összefüggés látszik a nyelvi identitás, a nyelvmegtartás, illetve az oktatás nyelve között.

¹⁷⁸ A Karta Ukrajna által ratifikált két változatról lásd Beregszászi–Cserniczkó 2007.

¹⁷⁹ Az ukrán nyelv fejlesztésének és funkcionálásának állami programja a 2004–2010. évekre. Jóváhagyta Ukrajna Kormánya 2003. október 2-án kiadott 1546. számú rendelete (www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/zakon/p_1546.htm).

¹⁸⁰ *Az ukrán nyelv oktatásának a nemzetiségi nyelven oktató iskolákban történő javítását célzó állami ágazati program a 2008–2011. évekre.*

3. táblázat. Nemzetiségi, anyanyelvi és tannyelvi adatok Ukrajna nagyobb nemzeti közösségei vonatkozásában

	Számuk	Arányuk az ország lakosságán belül	Anyanyelvük és nemzetiségük megegyezik	Anyanyelvén tanul	
				fő	az összes iskolás %-ában
Ukrán	37541693	77,82	85,16	4379675	75,05
Orosz	8334141	17,28	95,92	1394331	23,89
Belarusz	275763	0,57	19,79	–	–
Moldáv	258619	0,54	70,04	6508	0,11
Krími tatár	248193	0,51	92,01	5945	0,10
Bolgár	204574	0,42	64,15	120	0,00
Magyar	156566	0,32	95,44	20229	0,35
Román	150989	0,31	91,74	27471	0,47
Lengyel	144130	0,30	12,95	1404	0,02
Zsidó	103591	0,21	3,10	–	–
Görög	91548	0,19	6,37	–	–
Német	33302	0,07	12,18	–	–
Gagauz	31923	0,07	71,49	–	–
Szlovák	6397	0,01	41,16	97	0,00

A 4. táblázatból látszik, hogy azon közösségek esetében előrehaladott a nyelvcsere, amelyek nem rendelkeznek anyanyelvi iskolákkal. Hiába alkotják például az oroszok után a legnagyobb ukrajnai kisebbséget a belaruszok, nincsenek belarusz nyelven oktató iskoláik, és mindössze 19,79%-uk vallja anyanyelvének nemzetisége nyelvét. Ezzel szemben például a románok és a magyarok ragaszkodnak nyelvükhöz és iskoláikhoz egyaránt. Azt persze nem könnyű eldönteni, hogy körükben azért olyan magas a saját nyelvüket megőrzők aránya, mert saját nyelvükön tanulhatnak, vagy esetleg azért ragaszkodnak iskoláikhoz, mert erősek a nyelvmegtartásra irányuló törekvéseik, ám az valószínűsíthető, hogy a két mutató kapcsolatban van és erősíti egymást.

A 4. táblázat azt mutatja be (Ukrajnának a Karta alkalmazásáról 2007. április 20-án készített első jelentése alapján¹⁸¹), hogy a Karta hatálya

¹⁸¹ A jelentés anyagát lásd az alábbi honlapon:
www.minjust.gov.ua/files/dopovid_20_04_2007.zip

alá eső 13 ukrainai kisebbségi nyelv hogyan jelenik meg az oktatás különböző szintjein. Ez az adatsor is arra világít rá, hogy azoknak a közösségeknek a nyelve van jelen tannyelvként (is) az oktatás különböző szintjein, melyek körében a nyelvmegtartás a jellemző, illetve ellenkezőleg: a teljes nyelvcserre irányába haladó közösségek nyelve alig van (tannyelvként egyáltalán nincs) jelen az oktatásban (esetleg csak a nemzeti kultúrát, hagyományokat oktatják számukra, illetve tantárgyként tanulhatják közösségük nyelvét).

4. táblázat. Ukrajna 13 nemzeti kisebbségének nyelve az oktatás különböző szintjein

Kisebbségi nyelv	Óvodai nevelés nyelve	Nemzeti kultúra, hagyományok	Fakultatív tárgy	Tantárgyként oktatják	Tannyelv (1–4. oszt.)	Tannyelv (5–11. oszt.)	Szakoktatásban tannyelv	Oktatják a felsőoktatásban
Belarusz			+					
Bolgár		+	+	+	+	+		+
Gagauz		+	+	+				
Görög		+	+	+				+
Jiddis		+	+	+				+
Krími tatár		+	+	+	+	+		+
Lengyel	+	+	+	+	+	+		+
Magyar	+	+	+	+	+	+	+	+
Moldáv	+	+	+	+	+	+		+
Német	*		*	*	*	*	*	*
Orosz	+	+	+	+	+	+	+	+
Román		+	+	+	+	+		+
Szlovák		+	+	+	+			+

* Idegen nyelvként oktatják.

A fenti adatok ismeretében nem meglepő tehát, hogy az ukrán állam úgy véli: a nemzetiségi nyelven folyó oktatás fokozatos visszavételével, az ukrán nyelven tanulók számának folyamatos emelésével el lehet érni az ország állampolgárainak ukrán nyelvűvé formálását. Ezen törekvés elsősorban az abszolút az orosz dominanciáját mutató keleti és déli országrész ukránosítását célozza meg. S ha figyelembe vesszük, hogy az ország nyelvi és nemzetiségi alapon való kettészakadása egyben politikai törésvonalat is jelent (Melnik–Cserniczkó 2010: 67–82), akkor érthetővé válik az oktatás- és nyelvpolitikai igyekezet. Azokban a keleti és déli régiókban ugyanis, ahol az orosz anyanyelvűek alkotnak többséget, a parlamenti és

elnökválasztásokon rendre az Oroszországgal való kapcsolatok erősítését támogató, a NATO-csatlakozást elvető erők gyűjtik be a voksok túlnyomó többségét, míg a dominánsan ukrán nyelvű északi és nyugati megyékben a magukat demokratikusnak valló, az euroatlanti integrációt hirdető politikusok tarolnak (Melnik–Cserniczkó 2010: 77–78).

Az oktatáspolitikai asszimilációs célokra fordítását az ukrán nemzet saját tapasztalatai is erősítik. A Szovjetunió fennállása idején az akkori szovjet tagköztársaság déli és keleti régióiban alig működött ukrán tanyelvű iskola, ukrán gyerekek tömegei tanultak orosz nyelven. Részben ez is magyarázza, miért tekinti a krími ukrán nemzetiségűeknek csak 40%-a, a donyeck megyeieknek 41%-a, a luhanszk megyeieknek 50%-a anyanyelvének az ukránt (Melnik–Cserniczkó 2010: 19).

6. Ukrajna oktatáspolitikai döntéseiből kitűnik, hogy az 1991-ben kisebbségből többségi pozícióba került ukrán nemzeti elit a Szovjetuniótól örökölt lenini nemzetiségi politika elveit és módszereit követi: a felszínen széles jogokat biztosítanak a kisebbségeknek; ám közben azt sugallják számukra, hogy csak akkor lehetnek sikeresek, ha az ukrán tanyelvű iskolákat választják, és hosszú távon feladják nyelvüket. Az állam a kisebbségi integráció útjaként a nyelvi asszimilációt jelöli meg. Ebben a rendszerben a kisebbségek szerepe az, hogy folklórfesztiválokra felvegyék népviseletüket, elénekeljék népdalaikat, eltáncolják hagyományos táncaikat, elkészítsék nemzeti ételeiket, s így igazolják az állami nemzetiségi politika diadalát. De amint belépnek egy állami hivatalba vagy a munkahelyükre, esetleg az iskolába, váltsanak át az ukrán nyelv használatára. Az állam úgy kommunikálja a két tanyelvű oktatás bevezetését, illetve az államnyelven folyó képzésre történő fokozatos áttérést, hogy mindez a kisebbségek sikeresebb integrációja, versenyképességének javítása érdekében történik. Az oktatási tárca például 2008. szeptember 11-én sajtóközleményben hangsúlyozta a következőket: „A Minisztérium abból indul ki, hogy az anyanyelv és az államnyelv elsajátítása lényeges előfeltétele a fiatalok további életében elért sikereinek, az ukrán társadalomba való teljes értékű integrációjuknak.”¹⁸² Ezt igazolja Ivan Vakarcsuknak – aki Juscsenko elnök idején állt a kijevi oktatási tárca

¹⁸² A saját fordításomban idézett sajtóközleményt teljes egészében ukrán nyelven lásd a minisztérium honlapján: www.mon.gov.ua/main.php?query=newstmp/2008/11_09.

élén – az a nyilatkozata is, mely szerint ahhoz, hogy valaki kisebbségiként Ukrajnában minőségi felsőoktatásban vegyen részt, karriert csináljon, megvalósítsa önmagát, anyanyelve mellett természetesen ukránul is tudnia kell. Hozzátette továbbá: „Nekem mint miniszternek világos: senkinek nincs joga és nem lehet lehetősége arra, hogy korlátozza az állampolgárok azon alkotmányos jogát, hogy az államnyelven tanulhassanak és szerezhessenek végzettséget. Én amellet vagyok, hogy minden anya az anyanyelvén énekeljen bölcsődalt gyermekének. Ám Ukrajna minden állampolgára, többek között a nemzeti kisebbségek képviselői is, az ukrán mint államnyelv magas szintű ismerete révén teljes értékűen integrálódjanak az ukrán társadalomba és legyenek sikeresek.”¹⁸³ Az ukrainai kisebbségeknek szánt szerepre következtethetünk az ukrán delegáció vezetőjének az ukrán–magyar kormányközi kisebbségi vegyes bizottság 2008 szeptemberi ungvári ülésén tett nyilatkozatából is. A Kárpátalja című hetilap beszámolója szerint a diplomata úgy véli, a kárpátaljai magyar szülők azon döntése, hogy gyermeküket a magyar tannyelvű iskola helyett ukránba íratják, „természetes folyamat”, hiszen „az emberek nem akarnak pluszterheket magukra venni a magyar nyelv tanulásával, s ezért választják az ukrán tannyelvű iskolát (...), anélkül, hogy megnehezítenék a saját életüket a magyar nyelv és kultúra ismeretével”.¹⁸⁴

Ukrajna tehát a mai nemzetiségi és nyelvi sokszínűség helyett inkább a nemzetiségi szempontból színes, ámde nyelviileg homogén (mégpedig ukrán egynyelvű) állam modelljét tekinti mintának. A szovjet internacionalizmus köntösébe bújtatott oroszosítás után az álcázott ukránosítás következik.

[Csernicskó István 2009. *Korunk* 2009/2: 33–40.]

¹⁸³ Lásd a miniszter interjút a Vysokyj zamok című lap 2008. október 23-i számában. Az interneten megtalálható az alábbi címen:
www.mon.gov.ua/main.php?querz=newstmp/2008/23_10/1.

Lásd továbbá a minisztérium sajtóosztályának közleményét:
http://www.mon.gov.ua/main.php?query=newstmp/2008/11_09.

¹⁸⁴ Lásd a Kárpátalja című hetilap 2008. szeptember 26-i számában (1. és 2. oldal).

A HATÁRTALANÍTÁS PROGRAMJA

***A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon
túli magyar nyelvváltozatok. A Magyar Tudományos Akadémia
határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi
irodák állásfoglalása***
(Péntek János 2004)

2003 nyarán jelent meg a Magyar értelmező kéziszótár második, átdolgozott kiadása. A megújítási munkálatok során a szótár nemcsak az előző, 1972. évi kiadás óta Magyarországon keletkezett új szavakkal gazdagodott, hanem – egyelőre csupán mutatóként, korlátozott terjedelemben – három határon túli magyar nyelvváltozatból, az erdélyiből, a szlovákiaiból és a kárpátaljaiból is kerültek be szavak, szójelentések és szókapcsolatok a szótárba. Ezzel ez a fontos szótári mű megszűnt nevét meghazudtolóan kizárólag *magyarországi* szótár lenni, s fontos lépést tett afelé, hogy csakugyan a *magyar* nyelv értelmező kéziszótára legyen.

Az értelmező kéziszótár egyetemes léptékűvé válása *szimbolikus* okokból is fontos, hiszen arra utal, hogy a magyar nyelvterület határai nem esnek egybe a jelenlegi országhatárokkal, amiképpen a magyar nemzet sem azonos a magyarországi magyarok közösségével, és hogy a kizárólag vagy nagyjából a határon túli régiókban használatos szavak, kifejezések is a magyar nyelv legitím elemei. A szimbolikus okokon túl a határon túli szóanyag bekerülésének *gyakorlati* jelentősége is van. Egyfelől a magyarországi magyarok megismerkedhetnek a határon túli magyar nyelvváltozatok legfontosabb elemeivel, ami megkönnyítheti számukra a magyar–magyar kommunikációt, másfelől pedig a határon túli magyarok megtudhatják, hogy az általuk nemegyszer kizárólagosan használt sajátos szóképzleti elemeknek melyek a magyarországi magyar megfelelőik, ami szintén javíthatja a magyar–magyar kommunikáció minőségét, hosszabb távon pedig akár a magyar nyelv magyarországi és határon túli változatai közti szóképzleti különbségek csökkenéséhez is vezethet. Végül pedig a szimbolikus megjelenítés és a gyakorlati hatás mellett a határon túli szavak szótári rögzítése voltaképpen a nyelvléírás része, s így *elméleti* jelentősége is van: serkentője lehet a magyar szóképzlet differenciálódásával kapcsolatos vizsgálatoknak, ezeket egy újabb dimenzióval gazdagíthatja (az eddig is vizsgált regiszterbeli, stilisztikai és nyelvjárási differenciálódáson túl).

Az értelmező kéziszótár új kiadásának határon túli magyar szavakkal való gazdagodása azonban csak az első lépés, melyet számos továbbiak kellene követnie. Ez az első próbálkozás ráadásul hiányos és bizonytalan is, hiszen kimaradt belőle egy fontos állami változat, a vajdasági, s a többi háromban sem összehangoltan történt a szavaknak a szótárba való beépítése, ezenkívül pedig a szótár nem rendelkezik olyan minősítési apparátussal, amely lehetővé tette volna a bekerült szókészlet elemek egy részének korrekt stílusminősítését. A továbbiakban egyfelől fontos lenne, hogy a kéziszótárnak ezentúl ne legyenek változatlan utánnyomásai, hanem minden új kiadás megújított, felfrissített kiadás legyen – ennek ma már nincsenek technikai akadályai, mivel az új kiadás szóanyaga számítógépes adatbázis formájában is megvan. Ez azt jelenti, hogy nem lehet technikai akadálya annak sem, hogy a következő kiadásban megjelenjenek a vajdasági magyar szavak is. Ezenkívül pedig a négy állami változat szókészletének összehasonlító vizsgálata alapján el kell végezni a szükséges korrekciókat annak érdekében, hogy a következő kiadásba bekerülő mutatóanyag kiválogatása lehetőleg azonos szempontok alapján történjék. Másfelől elengedhetetlennek tartjuk, hogy mostantól fogva a magyar nyelv szókészletének egy-egy aspektusát bemutató más típusú szótárak is tartalmazzanak határon túli magyar szavakat.¹⁸⁵

Mivel számos szótári mű hagyományosan az értelmező szótárakra épül, föltehető, hogy egyes új szótárakba mintegy automatikusan is bekerülnek majd a kéziszótár jelenlegi (és a további) kiadásaiban meglévő határon túli magyar szavak. Ez azonban nem elegendő. Egyrészt azért nem, mert – amint említettük – a kéziszótár második kiadásában található szóanyag hiányos és nem egységes szempontok alapján történt a kiválogatása, s így nem biztos, hogy megfelelően reprezentálja az érintett határon túli magyar nyelvváltozatokat. Másrészt azért nem, mert az eltérő típusú szótárakba sok esetben eltérő szempontok alapján kell a határon túli magyar szavakat kiválogatni. Ebből következően nélkülözhetetlennek tartjuk, hogy a jelenleg készülő és a jövőben tervezett szótári művekbe,

¹⁸⁵ Jelenleg a négy nagy határon túli nyelvváltozat szókincsének bevonását tartjuk fontosnak, tehát az erdélyi, a szlovákiai, a vajdasági és a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok szókincsének egy részét. Vita tárgyát képezheti, mennyire szükséges ezt a munkát a jövőben esetleg más Kárpát-medencei (horvátországi, muravidéki, órvidéki) vagy akár távolabbi magyar nyelvváltozatok (pl. amerikai) sajátosságaira is kiterjeszteni.

azok jellegétől függő mértékben a határon túli magyar nyelvészek is be legyenek vonva. A Magyar Tudományos Akadémia határon túli kutató-állomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák munkatársai – akik 2003. július 18-i illyefalvi tanácskozásukon Péntek János erdélyi nyelvésztt bízták meg azzal, hogy képviselje őket a különféle magyarországi szakmai és tudományszervezési fórumokon – szívesen segítenek a megfelelő szakemberek kiválogatásában és a munka koordinálásában.

Az említett tanácskozáson a nyelvi irodák képviselői megvitatták ezt a kérdést; ennek alapján elsősorban a következő szótártípusokban tartják fontosnak a határon túli magyar nyelvváltozatokhoz tartozó sajátos szóképzleti elemek egy részének beépítését:

1. értelmező szótárak, pl. a most készülő Kiss Gábor-féle diák-szótár, frazeológiai szótárak;
2. idegen szavak szótárai, pl. a most készülő tízkötetes „magyar Duden” idevágó kötete;
3. helyesírási szótárak, pl. a „magyar Duden” idevágó kötete, a Földrajzi nevek helyesírási szótára, valamint a helyesírás-ellenőrző számítógépes programok;
4. szinonimaszótárak;
5. névszótárak, különösen az utónévkönyv, valamint az enciklopédikus jellegű művek, pl. helységnévtárak, névlexikonok;
6. csoportnyelvi szótárak, mindenképp szlengszótárak;
7. szakszótárak;
8. két- és többnyelvű szótárak.

Ennek érdekében a nyelvi irodák munkatársai fölveszik „hivatalosan” is a kapcsolatot a Nyelvtudományi Intézet lexikográfiai osztályával, hogy pontos áttekintésük legyen a folyó szótártani munkálatokról, s így – ahol szükségesnek látják – lépéseket tudjanak tenni a határon túli szavak felvétele érdekében. Továbbá a nyelvi irodák munkatársai tájékozódni fognak arról, milyen más intézmények foglalkoznak szótárkészítéssel, hogy áttekintést szerezzenek minden olyan munkálatról, amely fontos lehet a határon túli magyar szóképzlet vonatkozásában.

A szótárakon kívül más elméleti és alkalmazott nyelvészeti munkákban is szükséges tekintettel lenni a magyar nyelv határon túli változataira, mindenképp a helyesírási szabályzatban, valamint a leíró nyelvtanokban, amennyiben ez utóbbiak kitérnek a regionális és regiszterbeli eltérésekre. Ami a helyesírási szabályzatot illeti, itt egyrészt azon

kell lenni, hogy az egyes szabályok illusztrálásaképpen bemutatott példanyagban arányosan szerepeljenek határon túli szavak, földrajzi nevek, intézménynevek stb., másrészt pedig szorgalmazni kellene a helyesírási szabályok ésszerű mértékű „föllazítását”, több írás- és alakváltozat föl vételét, tekintettel a határon túli nyelvváltozatokban használt változatokra is (pl. a *nejlon* mellett a *nájlon*, a *jöttök* mellett az erdélyi és kelet-magyarországi *jösztök*). Szintén fontos lenne, hogy a nyelvtudomány érintett területeinek jelenleg széleskörűen elfogadott álláspontját tükröző, korrekt nyelvhelyességi kézikönyvekben (pl. a „magyar Duden” idevágó kötetekben) is megfelelő arányban képviselve legyenek a határon túli magyar nyelv változatok nyelvhelyességi problémái.

[Péntek János 2004. *Magyar Tudomány* 2004/7: 724–726.]

1. Köznevek határtalanítása

A Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz bővítése, a magyar nyelv „határtalanításának” egyik újabb eredménye
(Pintér Tibor 2008)

Bevezetés

A mai nyelvészeti kutatások módszertani alapelve az adatorientáltság, a kutatás mélységének és milyenségének megfelelő adatmennyiség biztosítása. A „megfelelő mennyiség” a kutatás céljától, illetve a kutatást végző nyelvészeti diszciplína milyenségétől függően változhat. A kutatás eredményeinek pontossága azonban általában növelhető a feldolgozandó anyag mennyiségének növelésével. Ennek megfelelően a nyelvészetben egyre inkább felértékelődik az adatbázisok szerepe. (Az adatbázisok fontosságát újabban a magyar generatív nyelvészet egyes képviselői is elismerik. Kiefer Ferenc [2005: 7] például a nyelvi modalitásról szóló könyvében így ír a korpuszok hasznáról: „A korpusz nem csak arra volt alkalmas, hogy autentikus példákkal igazolja korábbi elképzeléseimet, hanem újabb összefüggések megállapítását is lehetővé tette”.)

A különféle kutatásokhoz szükséges adatgyűjtés általában elvégezhető az adott diszciplína területén belül is, azonban az összegyűjtött adatok feldolgozása így általában esetleges, minimális marad, hiszen nem biztos, hogy az adatbázist – az egyféle megközelítésmód miatt – más diszciplína is fel tudja használni. Az ideális állapot valószínűleg az lenne, ha olyan, különböző módon strukturált adatbázisok készül(het)nének, amelyek a legtöbb tudományterület számára felhasználás és feldolgozás céljából elérhetőek lennének, és egy teljes beszélő- vagy nyelvközösséget reprezentálnának. Mindkét cél elérése jelenleg szinte elérhetetlennek tűnik, főként két ok miatt. Egyrészt azért, mert a nyelvészet egyes ágai oly mértékben differenciálódtak, hogy szinte lehetetlen valamennyit kielégíteni (nehéz lenne olyan adattárat készíteni, amit például a kísérleti fonetika és a nyelvtörténet ugyanolyan mértékben használna), másrészt egy nagy létszámú beszélőközösség, sőt nyelvközösség reprezentatív mintavételen

alapuló adattárának összeállítása szinte kivitelezhetetlen (az adatbázisok reprezentativitásáról l. Biber 1993., Pintér 2003: 74–76).

Az adatbázisok feldolgozásának esetlegessége, azaz a feldolgozás részletessége és szélessége a széles körű kívánalmak miatt szinte áthidalhatatlan feladat. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem lennének rá kísérletek – akár a magyar nyelv(terület)en belül is. Az adattárak kezelésében, szerkesztésében, feldolgozásában a legnagyobb szerepet jelenleg a korpusznyelvészet (és a tőle szinte elválaszthatatlan számítógépes nyelvészet) játssza. A korpusznyelvészet elterjedésével módosultak az adattárak feldolgozásának módjai, illetve részben módosult azok besorolása, megnevezése is. Bár a szakirodalom nem egységes a korpusz (vagy számítógépes szövegtár) definiálásában, mégis úgy tűnik, módosulnak a korpuszok meghatározásának követelményei. A korpusznyelvészet térnyerésével egyre inkább a számítógépes feldolgozottságot (nem beszélhetünk tehát korpuszról akkor, ha az adattár például újságok vagy hangfelvételek gyűjteménye: ez adattár, de nem korpusz), illetve a strukturáltságot (tehát a számítógépen tárolt szövegek önmagukban még nem korpuszok) tekinthetjük a legfontosabb szempontnak a korpuszok meghatározásában.

A magyar nyelven készült korpuszok közül a legnagyobb a ma már több mint 187 millió szavas Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz (Kmmnyk.). Ennek elődje, a Magyar nemzeti szövegtár az NKFP 5/044/2002. sz. pályázatának segítségével kiegészült egy 15 millió szóból álló, a határon túli magyar nyelvváltozatokat bemutató alkorpuszsal. Az így összeállított korpusz valóban „nemzeti” lett, mivel nemcsak a magyarországi magyar nyelvváltozatokból merít, hanem a Magyarországgal szomszédos államokban beszélt magyar nyelvváltozatokból is. (Szervezett gyűjtés és feldolgozás eddig a szlovákiai, romániai, ukrainai és szerbiai magyar nyelvváltozatokból történt.)

A kivitelezők: az MTA Határon Túli Kutatóhálózata.

A Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz határon túli magyar alkorpuszának elkészítéséhez a háttérrel a Magyarországgal határos országokban létesített kutatóhálózat állomásai szolgáltatták: Szlovákiában a dunaszerdahelyi Gramma Nyelvi Iroda, Erdélyben a Kolozsvárott és Szepeszentgyörgyön működő Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, Kárpátalján a beregszászi Hodinka Antal Intézet, a Vajdaságban pedig a kanizsai Vajdasági Magyar Nyelvi Korpusz. A nyelvi irodák létrehozásában legfontosabb

szerepet a határon túli magyar nyelvváltozatok vizsgálatát érintő feladatok, illetve a határon túli magyarságot érintő különféle társadalomtudományi kutatások megszervezése játszotta (Lanstyák–Menyhárt 2001: 190–191). A fent említett intézmények a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének (főként akkori igazgatójának, Szarka Lászlónak) szervezésében 2001. október 1-jétől működnek, létrehozva az MTA Határon Túli Kutatóállomásainak hálózatát. A kutatóhálózat feladatai között kiemelkedő jelentőséggel bíró korpusznyelvészeti kutatások szakmai koordinátora a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Korpusznyelvészeti Osztálya lett (mai neve: Nyelvtechnológiai és Élőnyelvi Osztály), a kutatások gazdasági háttéréért pedig a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete felelt.

A Kmmnyk. határon túli anyagokkal történő bővítése csupán egy az MTA Határon Túli Kutatóállomásainak feladatai közül (a feladatokról bővebben l. www.mtaki.hu/kuta-toallomasok). Bár a kutatóhálózatot alkotó irodák saját problémákkal foglalkozó kutatási területekkel is rendelkeznek, legnagyobb eredményeiket mégis az ún. közös kutatásokban mutatják fel. Ezek a Kárpát-medencei magyarság nyelvi helyzetére irányulnak, s a következő területeket ölelik fel: 1. a Kárpát-medencei magyar nyelvű oktatás helyzete (a magyar nyelv helyzete a kisebbségi magyar régiókban); 2. a magyar nyelv állami változatait érintő lexikográfiai kutatások (a Magyarországon kiadott kodifikációs érvényű szótárak anyagának bővítése a Magyarország határain kívül használt magyar nyelvváltozatok szavaival – határtalanítás I.); 3. a korpuszépítéssel kapcsolatos közös kutatásokban (a Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz bővítése a Magyarország határain kívül használt magyar nyelvváltozatokkal – határtalanítás II.).

A közös kutatások legeredményesebbjei a korpusznyelvészeti és a lexikográfiai kutatások voltak. A kutatóhálózat lexikográfiai munkája a következő szótárak munkálatait segítette: Magyar értelmező kéziszótár (ÉKsz.²), az Osiris Helyesírás (OH.) szótárrésze. A szótárprojektek közül az Eöry Vilma szerkesztette „Képes diákszótár” második kiadásába, a Tolcsvai Nagy Gábor szerkesztette „Idegen szavak szótára”-ba, illetve a MorphoLogic Kft. által gyártott MS Word helyesírás-ellenőrző és nyelvhelyesség-ellenőrző program szótárrészebe gyűjtöttünk határon túli magyar nyelvi anyagot. A lexikográfiai munkálatok között külön fejezetet képvisel a Termini magyar-magyar szótár szerkesztése és fejlesztése.

A Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz

A Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz határon túli alkorpusza (így a Szlovákiai magyar korpusz is) a magyar nyelv legkiegyensúlyozottabb számítógépes nyelvi adatbázisának részeként jött létre. Röviden összefoglalva: a határon túli magyar korpusz négy Magyarországgal határos országban megjelent vagy elhangzott szövegek számítógéppel feldolgozott, rétegzett gyűjteménye. Ez a korpusz nem kíván a határon túli magyar szövegek reprezentatív mintája lenni, hiszen a reprezentativitás kritériumait ez esetben lehetetlen lenne megfogalmazni, s ha ezek a követelmények megfogalmazódnának is, az egyes szövegtípusok állandó változását, az egyes arányok mozgását szinte lehetetlen lenne követni (vö. a Problémák című fejezet utolsó bekezdésével).

A határon túli magyar korpuszban a határon túli magyar nyelvű anyagok aránya a következőképpen lett meghatározva: szlovákiai magyar rész 4 millió, a romániai magyar 6 millió, a kárpátaljai magyar 3 millió, míg a vajdasági magyar 2 millió szövegszó. Mint ahogy azt a következő táblázat mutatja, ezeket a követelményeket nem volt nehéz teljesíteni. Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a korpusz a határon túli anyagok összegyűjtése előtt is tartalmazott szlovákiai és romániai magyar napilapokat, amelyek a kiegészülés után a kisebbségi sajtóhoz lettek csoportosítva.

1. ábra. A Kmmnyk. felépítése a következő (a számszerű adatok millió szóban vannak megadva, százezer szóra kerekítve)

	magyarországi	szlovákiai	kárpátaljai	erdélyi	vajdasági	összesen
sajtó	71,0	5,7	0,7	5,5	1,5	84,5
szépirodalom	35,3	1,4	0,4	0,8	0,2	38,2
tudományos	20,5	2,3	0,7	1,6	0,3	25,5
hivatalos	19,9	0,2	0,3	0,6	0,1	20,9
személyes	17,8	-	0,4	0,4	0,1	18,6
összesen	164,7	9,5	2,5	8,9	2,0	187,6

forrás: <http://corpus.nyttud.hu/mnsz/>; 2011. április 1-jei állapot

A Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz több tulajdonságával is kitűnik a többi magyar nyelvű korpusz közül. Jelenleg több mint 187 millió szót tartalmaz, regiszterei között megtalálhatók az írott és beszélt nyelvváltozatok is, illetve ez az egyetlen olyan magyar nyelvű

magyarnyelvi korpusz, amely nemcsak a magyarországi, hanem a határon túli magyar nyelvváltozatokat is tartalmazza. (A Kmmnyk. egyébként a maga majdnem 200 millió szövegszavával korántsem a legnagyobb magyar korpusz volt. Ez a cím minden kétséget kizáróan a Szószablya projektum keretében létrehozott Webkorpuszt illeti meg, amely 1,48 milliárd szót tartalmaz, amelyből 589 millió van morfológiailag feldolgozva. Csak érdekesség kedvéért jegyzem meg, hogy a korpusz majdnem 18 gigányi szöveget tartalmaz.)

A határon túli alkorpusz készítésének előzménye a Magyar nemzeti szövegtárig nyúlik vissza. A Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz megvalósítását (és így a határon túli magyar korpusz megvalósítását is) ugyanis megelőzte a Magyar nemzeti szövegtár projektje. Az akkor még 140 millió szavas korpusz pár millió szava származott határon túli folyóiratokból (a felvidéki Új Szóból és az erdélyi Romániai Magyar Szóból). Ezt természetesen akkor csupán mutatóként vagy jó szándékként lehetett értelmezni, ami a szókereséskor inkább zavaró volt, mint segítő, hiszen a nem magyarországi sajtóban külön nem lehetett keresni, viszont a magyarországi adatok keresése közben a határon túli adatok zavaróan hatottak.

Nyilvánvaló volt tehát, hogy szükség és igény van egy nagyobb, a kisebbségi magyar nyelvváltozatokat bemutató szövegtárra is. A határon túli magyar nyelvváltozatokat bemutató korpusz része a kutatóállomás egyik fő feladatául aposztrofált határtalanításnak, hiszen a szövegtár célja a határon túli magyar nyelvváltozatok magyarországi megismertetése. A kutatóhálózat korpuszmunkálatokért felelős munkatársai sajnos eleinte nem hangsúlyozták eléggé, hogy a Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz is része a határtalanításnak. A korpuszmunkálatok és a határtalanítás kapcsolata először Kolláth Anna 2005-ben írt határtalanításról szóló tanulmánya után merült fel. Kolláth „A határtalanítás” című fejezetben így fogalmaz: „a határtalanításnak az a célja, hogy a magyar nyelv szótárai és kézikönyvei, amelyek Trianon óta, de elsősorban 1945 után inkább csak a magyarországi magyar nyelvről szóltak, egyetemes léptékűvé, összmagyarrá váljanak” (Kolláth 2005a: 16). Abban egyetértek a tanulmány szerzőjével, hogy a határtalanítás „hordozóinak” mindenképpen a szótáraknak kell lenniük. A számítástechnika fejlődése azonban módosítja a már megszokott szótárdefiníciót, megjelennek a számítógépes „szó-tárak” legújabb fajtái, a korpuszok, amelyek esetünkben szintén a határtalanítás szerves

részei – ezt azóta a kutatóhálózat tagjai is hangsúlyozzák. A korpuszok szintén egy nyelv szóanyagát dolgozzák fel, s felhasználásuk nemcsak a szókeresésben merül ki, hiszen ismertek olyan szótárak és nyelvtanok is, amelyek korpuszok alapján íródtak (pl. Collins Cobuild English Grammar).

A Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz határon túli anyaga még a továbbiakban is bővülni fog, s remélhetőleg nemcsak mélységében, hanem szélességében is – amennyiben az MTA Határon Túli Kutatóállomásainak segítségével sikerül legalább őrvidéki és muravidéki anyagokat is gyűjteni, illetve feldolgozni. A kiteljesedésre lehetőség lesz a megújuló Magyar nemzeti szövegtár keretei közt.

Kezdeti lépések a határon túli magyar korpusz terén

A Határon túli magyar korpuszról szóló első hivatalos feljegyzések 2001-ben kerültek papírra. A kutatóhálózat létrehozása után minden iroda kidolgozta saját tervezetét és a munka megvalósulásának ütemtervét. A munka gyakorlati részének elindításában az MTA Nyelvtudományi Intézetében működő Korpusznyelvészeti Osztály (mai nevén: Nyelvtechnológiai Osztály) által szervezett korpusznyelvészeti tréningek jelentettek felbecsülhetetlen segítséget. A tréningek és a kezdeti munkatapasztalatok után az előzetes tervek módosultak: voltak feladatok, amelyek a munka szempontjából később feleslegesnek bizonyultak (pl. a korpusznyelvészeti munkákhoz szorosan nem kapcsolódó listák készítése a szlovákiai magyar sajtóról, kapcsolatfelvétel olyan nyelvészekkel, akikkel a későbbiekben nem érintkeztünk), és voltak teendők, amelyek csak az első tréning után merültek fel (pl. a későbbi munkák szempontjából legnagyobb jelentőségű számítógépes szövegátalakítás vagy kapcsolattartás, kommunikáció a többi irodával, illetve a Nyelvtudományi Intézettel).

Három év távlatából visszanézve figyelemre méltó, hogy az irodahálózat kezdetben olyan feladatra vállalkozott, amelynek elvégzéséhez nem állt rendelkezésünkre sem tudás, sem tapasztalat. Ezek, valamint a kezdeti sikertelenségek fényében ma már elmondható, hogy ezt a projektet ilyen formában merészség volt létrehozni. Bár később az összes szükséges anyagi eszközt és szervezési segítséget megkaptuk, az irodák egymás közti földrajzi távolsága miatt az érdemi munka csak nagyon nehezen indult meg. Ebben szerepe volt az irodák közti nehézkes párbeszédnek is (illetve a munka természetéből adódó tapasztalatlanságnak), pedig a kommuni-

káció gyorsítása végett a kutatóhálózatot alkotó nyelvi irodák számára közös levelezőlistát is létrehoztunk. Erre az ún. nyelvészet-levelezőlistára – vagy ahogy Kolláth Anna elnevezte: „nyelvésznetre” – minden iroda feliratkozott, illetve a listára mindenki felkerülhetett, aki valamilyen formában érintve volt vagy van a kutatóhálózat munkájában; tehát nemcsak nyelvészek, hanem más kutatók is. Az első két évben sajnos a kommunikáció nagyon esetlegesnek bizonyult (ennek okát az irodák túlterheltségében, illetve a korpuszon dolgozók elszigeteltségében látom), ám a feladatok halmozódásával és az idő sürgetésével a kommunikációs problémák megoldódtak.

A Kmmnyk Határon túli korpusza egységes formátumú és szerkezetű szövegcsoporthoz tartozik. Ennek feltétele azonban nemcsak a közös munka volt, hanem a jó szervezés is. A munka természete úgy kívánta, hogy a kutatóhálózat korpusznyelvészeti teendőit több személy koordinálja. Az egyes irodák munkájához szükséges technológiai követelmények biztosítását, a budapesti szakmai összejövetelek szervezését, illetve a hálózat koordinálását Bartha Csilla végezte. Mivel Bartha nem számítógépes nyelvész, a szakmai feladatok ellenőrzéséért Oravecz Csaba, illetve Váradi Tamás feleltek.

A kutatóhálózat létrehozója és irányítója az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete volt. A hálózat feladatai között előzőleg nemcsak nyelvészeti, hanem egyéb társadalomtudományi kutatások végrehajtása és szervezése is helyet kapott. Az a kezdetektől fogva nyilvánvaló volt, hogy a korpusznyelvészeti tevékenységet egy társadalomtudományi kutatásokkal foglalkozó intézet (MTA ENKI) nem fogja tudni felügyelni. Bartha Csilla, illetve Váradi Tamás személyében azonban ez a probléma megoldódott, hiszen így ezt a projektet szakmailag nyelvészek irányították.

A gazdasági és szakmai felügyelet megoszlása 2005 tavaszáig működött ilyen formában, ekkor a kutatóhálózat irányítása átkerült az MTA Nyelvtudományi Intézetéhez. Az Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézettől ez érthető lépés volt, hiszen a kutatóhálózat közös feladatai nyelvészeti témájúak (noha a kutatóhálózat természetéből adódóan ezek is minden esetben rendelkeznek „kisebbségi” vonatkozással, s az irodák egyéni kutatásai között is vannak kisebbségeket érintő – nem csak nyelvészeti – kérdések). Az új helyzet nem érződött a kutatásokon, hiszen azok ugyanolyan intenzitással folytak minden régióban. Ez annak is köszönhető,

hogy a „közös kutatásként” megfogalmazott feladatokat az irodahálózat munkatársai és Bartha Csilla, azaz minden esetben nyelvészek koordinálták. A lexikográfiai kutatások szervezője és lelke Lanstyák István (Gamma Nyelvi Iroda), a korpuszkutatások és az oktatáskutatás szervezéséért Bartha Csilla (MTA Nyelvtudományi Intézet) felelt – a korpuszkutatások szervezésében, valamint az irodák közötti kommunikációban Pintér Tibor (Gamma Nyelvi Iroda) segítette munkáját. Az irodahálózat saját képviselőjének Péntek Jánost választotta.

Az irodahálózat mára önjáróvá vált, lényegében önállóan pályázik.

Korpusznyelvészeti tréningek

Az előzetes megbeszélések és levelezések után a Kmmnyk Határon túli alkorpuszának készítői az első elméleti és gyakorlati információkat 2003. január 30–31 -én kapták meg, de – mint később a gyakorlatból kiderült – a folyamatos, eredményes munka végzéséhez ez az egyszeri alkalom nem volt elegendő; további folyamatos egyeztetésekre, szakmai összejövetelekre volt szükség. Mivel a kutatóhálózat korpusznyelvészeti teendőket ellátó munkatársai egyik esetben sem rendelkeztek számítógépes nyelvészeti vagy korpusznyelvészeti képzettséggel – számítógépes előismerete is csak néhányuknak volt –, ezért szükség volt az előkódolást végző személyek betanítására (a kódolásról bővebben l. Pintér 2003: 79–80). Mivel a szövegtár szerkesztése javarészt mechanikus folyamatok elvégzése, ezért a számítógépes előképzettség itt nem volt feltétel. Ezt bizonyítja az is, hogy több irodában azok, akik kezdetben a korpuszsal foglalkoztak, még nyelvészeti ismeretekkel sem rendelkeztek. A nyelvészeti beállítottság, a nyelvészeti alapismeretek hiánya természetesen nem jelenthetett problémát, hiszen a nyelvészeti tudást igénylő munkát a nyelvi irodák nyelvészei is elvégezhették.

A tréningeket (a második 2004. június 21–22-én volt) az MTA Nyelvtudományi Intézetének Nyelvtechnológiai Osztályát vezető Várad Tamás és Oravecz Csaba tartották. Az első találkozó alkalmával a határon túli szövegek gyűjtését és kódolását végző személyek¹⁸⁶ megismerkedtek a

¹⁸⁶ A Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz határon túli anyagának előkódolását végzők: Szlovákia (Gamma Nyelvi Iroda): Pintér Tibor, Mészáros Tímea, illetve Simon Szabolcs; Erdély (Szabó T. Attila Nyelvi Intézet): Becze Orsolya, Sárosi Mardírosz Krisztina; Kárpátalja (Hodinka Antal Intézet): Molnár D. István, Márku Anita, Hires László Kornélia; Vajdaság (Vajdasági Magyar Korpusz): Varga Tünde, Darabán Piroska, Fodor Attila.

kódoláshoz szükséges elméleti és gyakorlati információkkal, így a második találkozó során már megvitathatták a kódolás folyamán felmerült gyakorlati problémákat is. Mivel ezek az összejövetelek Budapesten zajlottak, kisebb-nagyobb számban mindig minden kutatóállomás képviseltette magát.¹⁸⁷ Bár mind a négy iroda azonos feladatot végez, a második megbeszélésen irodánként mégis más-más problémák merültek fel. A megbeszélések csak részben hozták meg a tőlük várt eredményeket, mivel az utolsó közös megbeszélés után sem gyorsult az anyagfeldolgozás, és a problémákkal küszködő irodák egy év elteltével is ugyanazon hibák kiküszöbölésével foglalkoztak.

A korpusznyelvészeti tréningek eredményeiről, illetve a kutatóhálózat korpusznyelvészeti tevékenységéről honlap is készült, melyre a kódoláshoz, illetve a munka közben felmerült problémák megoldásához szükséges információk Oravecz Csaba révén folyamatosan felkerültek (<http://corpus.nytud.hu/mnszworkshop/index.html>).

A Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz készítésének részei

Anyaggyűjtés

Az irodák által feldolgozott anyag főbb szerkezeti pontjaiban követi a Magyar nemzeti szövegtárat. A gyakorlati megvalósulásban ez azt jelenti, hogy az MNSz magyarországi anyagához hasonlóan a határon túli korpusz is kötelezően öt alkorpuszból áll: tudományos próza, publicisztika, szépirodalom, hivatalos nyelv, személyes közlések. Az anyaggyűjtést minden irodában gondos szervezőmunka előzte meg, hiszen a felgyűjtött anyagoknak már egy kész struktúrába kellett beilleszkedniük.

A sajtónyelvi alkorpusz összeállítása kiemelten fontos előkészületet kívánt. Egyrészt mivel a sajtónyelvi szövegek maguk is többfélék

¹⁸⁷ A korpusznyelvészeti összejövetelek sajátos formái voltak a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet által Illyefalván szervezett találkozók, ahol a kutatóhálózat tagjai egy héten keresztül részletesen megbeszélhették az egyes kutatásokat (nemcsak a korpusznyelvészeti teendőket, hanem a lexikográfiai, oktatásügyi, illetve szervezési kérdéseket is). Sajnos az illyefalvi találkozók nem váltották be a hozzájuk fűzött kezdeti reményeket, mivel a három alkalom közül a 2004-ben örvidéki, muravidéki és horvátországi kutatóhelyekkel kiegészült kutatóhálózat egyikén sem tudott teljes létszámban részt venni. Így az első két találkozó után harmadik alkalommal a kutatóhálózatból már csak a szervezők voltak jelen. Ennek oka valószínűleg a találkozó „fakultatív” jellegéből adódott: a részvétel egyik évben sem volt kötelező – ellenben a budapesti találkozókkal. Mára az éves értekezletek színhelyei Budapestre és Debrecenre helyeződtek át.

(napilapok, ifjúsági lapok, női lapok stb.), így a belső arányokat is meg kellett állapítani; másrészt mivel a határon túli magyar lapok magyarországi lapokból, illetve hírügynökségektől is vesznek át cikkeket, s ezeket előzőleg ki kellett válogatni, hiszen nem magyarországi anyagok feldolgozását tűztük ki célul.

A Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz a magyar nyelv jelenlegi állapotát kívánja rögzíteni. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a korpusz nem tartalmazhat rendszerváltás előtt keletkezett szövegeket. Ezt a követelményt nem minden alkorpusz esetében tudtuk betartani, mivel például a szépirodalmi szövegek között vannak korábbi keletkezésűek is. (A hasonló követelményt a Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz elődje, a Magyar nemzeti szövegtár sem tartotta be, amit a gyűjtés és feldolgozás körülményessége miatt nem is lehet a szerkesztőknek felróni.) Ez azonban nem okoz értelmezési és szerkezeti gondot (már csak azért sem, mivel a szépirodalmi stílus „szabadsága” kortalan, illetve kevésbé változó, mint mondjuk a beszélt nyelvi).

A tudományos prózát tartalmazó alkorpusz összeállításának, gyűjtésének fő problémája, hogy a határon túli magyar tudományos élet bizonyos szinten gyakran többségi nyelven folyik. Például a szlovákiai magyar tudományos elitet alkotó réteg szlovák nyelvű munkahelyeken dolgozik, illetve – általában – szlovák nyelven publikál. Ezért a szigorúan tudományos ismérvek szerint írott szövegekből jóval kevesebb van, mint Magyarországon, illetve arányában több a tudományos ismeretterjesztő próza, mint a magyarországi mintában.

A határon túli magyar hivatali nyelvet (nyelvhasználatot) bemutató alkorpusz egyik alappillére a kutatóhálózat nyelvtervezési tevékenysége volt (például a Gramma Nyelvi Iroda nyelvtervezési és fordítótevékenysége).

A legösszetettebb és legmunkaigényesebb részfeladatot a beszélt nyelvi alkorpusz megszerkesztése jelentette. A beszélt nyelvi szövegek lejegyzését a kutatóhálózat komoly problémaként élte meg. Az egyes hangtani jelenségek lejegyzésénél nemcsak a hanganyag lehető legárnályaltabb visszaadását kellett figyelembe venni, hanem a számítógép diktálta lehetőségeket, a minél könnyebb számítógépes keresés feltételeit is állandóan szem előtt kellett tartani. Így a lejegyzés nem lehet olyan részletekbe menő, mint egy fonetikai vagy részletes nyelvjárási lejegyzés, ám a hangzó nyelv legfőbb sajátosságait mindenképpen írásban is meg kell próbálni visszaadni. A beszélt nyelvi szövegek lejegyzési útmutatójának véglegesítése

csak hosszadalmas és időigényes egyeztetések után fejeződött be, mivel a Gramma Nyelvi Irodában készült részletes útmutatót fonetikus és számítógépes nyelvész is véleményezte. A lejegyzés egységesítése fontos, hiszen csak úgy készülhet(né)nek összehasonlítható átiratok, ha a szövegek egységes kódolási minta alapján készülnek el. Éppen ezért minden irodának lehetősége volt közös minta összeállítására, azonban sajnos nem minden iroda élt ezzel a lehetőséggel, és nem tett javaslatot az útmutató kialakítására. A lejegyzési útmutató így a Gramma Nyelvi Irodában, a Lanstyák István által szerkesztett javaslat alapján készült el Kassai Ilona egységesítésével (bővebben a Problémák című fejezetben).

Az anyaggyűjtés módja

Az anyaggyűjtés legegyszerűbb és legköltséghatékonyabb módszere nagy mennyiségű anyagok gyűjtésekor az internetről történő letöltés. Az internet legnagyobb előnye, hogy a rajta lévő anyagok mindenki számára szabadon hozzáférhetők, letölthetők, illetve hogy a kész anyag (ez esetben szöveg) gyorsan és könnyen hozzáférhető. Sajnálatos módon azonban az anyaggyűjtésnek ez a módja sem tökéletes, mert amellett, hogy az internet a korpusz számára sok felesleges adatot tartalmaz (pl. képek, videók, mozgó reklámok, azaz nem szöveges részek, amik kiszűrése ugyan nem jelent problémát), a letöltött anyagok felhasználása szerzői jogi problémákat is felvet – tehát az internetes gyűjtés sem minden esetben problémamentes. Ezért minden internetről letöltött szöveg felhasználására előzőleg engedélyt kell (kellene) kérni a szerzőktől, illetve a honlap működtetőjétől.

Bár az anyaggyűjtés szempontjából az internet óriási előnyökkel jár, mégsem nyújtott az összes alkorpuszhoz anyagot (leginkább a sajtónyelvi és a hivatali nyelvi alkorpusz gyűjtésében volt segítségünkre.) Mivel az irodák munkatársai saját régiójukban közismert emberek, ezért gyakran magánszemélyektől, illetve személyes ismeretség alapján kiadóktól és szerkesztőségektől is kaptunk szövegeket. Az anyaggyűjtés, azaz a helyi ismertség és ismeretség kiaknázásának, értékesítésének szempontjából pozitív lépésnek bizonyult a kutatóhálózat korpusznyelvészeti megbízása.

Feldolgozás

A gyűjtés utáni szövegfeldolgozás, azaz munkánk érdemi része nem jelentett különösen nehéz feladatot, mivel az csupán már meglévő szövegek XML-formátumúvá történő átalakításában merült ki. Megfelelő

programok hiányában a feladat nehézsége főleg a folyamat hosszúságában rejlett, ám ez a folyamat (akár egyszerű Word-alkalmazásokkal is) jól automatizálható – így ideje jelentősen csökkenthető. A határon túli anyagok esetében a feldolgozás két elkülöníthető folyamatból áll. Az első folyamat, azaz a szövegek átalakítása az egyes irodákban, míg a feldolgozás második és egyben bonyolultabb folyamata pedig az MTA Nyelvtudományi Intézetében történt.

Az alapformátumtól (alapszövegtől) a célformátumig tartó számítógépes és számítógépes nyelvészeti folyamatokat a következőképpen tagolhatjuk:

1. Az MTA Határon túli irodáiban végzett folyamat:

.doc, .txt	}	.xml-szöveg → validált .xml-szöveg
.html → tiszta .html-szöveg		

Ahogy az ábrából is látszik, a folyamat nem túl bonyolult, mindössze egy szövegszerkesztő programra és egy előre meghatározott xml dtd-re van szükségünk. A megformázott és annotált szövegek további elemzését az MTA Nyelvtudományi Intézetében végezték el.

2. A Nyelvtudományi Intézetben végzett folyamat során minden adott szóalak morfoszintaktikai jegyei kódok formájában (msd, azaz morpho-syntactic description kódok) az adott szóalak mellé kerülnek. Ezt a kódolást a MorphoLogic Kft. -ben kifejlesztett HUMOR (High-Speed Unification Morphology) morfológiai elemzőprogram végzi: a program lényege, hogy szótár és nyelvtan segítségével felismeri (elemzi vagy adott esetben generálja) az adott szóalakokat. Mivel a program lényegében nem rendelkezik szemantikai ismeretekkel, így általában egy-egy szónak több elemzését is létrehozza (pl. *ultramarinkék* = *ultramarin*[FN]+*kék*[FN] ~ *ultra*[FN]+*mar*[FN]+*i*[_IKEP]+*nk*[PSt1]+*ék*[FAM] + [NOM]). Ezek a szóalak-homonimák többségében azonban még a morfológiában kezelhetőek, sőt a szövegszintaxis ismeretében általában majdnem teljes mértékben egyértelműsíthetőek (a HuMor program működéséről és az elemzés folyamatáról l. még Novák 2003., Novák–M. Pintér 2006). A már egyszerűsített szöveget az .xml-dokumentumoknak megfelelő szerkezet szerint szabványos fejléccel látják el, amely tartalmazza a szöveg keletkezésére és megjelenésére vonatkozó információkat (pl. a szöveg keletkezésének ideje, helye, a szöveg szerzője, a kiadó neve, stb.). A szövegek feldolgozásának második részét röviden a következőképpen foglalhatjuk össze:

validált .xml-szöveg → szövegrészek szegmentálása → (szóalak-homonimák) egyszerűsítése → annotált (kódolt) részkorpusz → TEI header (fejléc) → belső referenciamutatók → végső validálás

Problémák

Az előző fejezetben felvázolt alapkódolás az egyes régiókban eltérő gyorsasággal, eltérő módszerekkel, illetve eltérő számítógépes programokkal valósult meg (a végeredmény azonban minden kutatóállomáson azonos volt: ez garantálta az egységes kimenetet.) Az eltérő módszerek természetesen később a munkafolyamatban eltérő problémákat okoztak. Ezek megvitatásával és megoldásával több csatornán próbálkoztunk. Erre szolgáltak a már említett korpusznyelvészeti tréningek, továbbá az irodák közös megbeszélései, az illyefalvi találkozók, illetve tájékoztató céllal jött létre a Kmmnyk határon túli korpuszának honlapja (<http://corpus.nytud.hu/mnszworkshop/index.html>), valamint az egymás közti kommunikáció elősegítése végett, az irodák közös ügyeinek megvitatására létrehozott „nyelvészet-levelezőlista” vagy „nyelvésznet” is. A felmerülő kérdések megválaszolásában a közös fórumok mellett elsősorban a Nyelvtudományi Intézet Nyelvtechnológiai Osztályának munkatársai (Oravecz Csaba és Váradi Tamás) segítettek.

A határon túli korpusz sajátos természetű problémája az élőnyelvi alkorpusz. A probléma alapját az élőnyelvi szövegek lejegyzését elősegítő egységesített lejegyzési útmutató elkészítésének csúszása jelentette. A kutatóhálózat megbeszéléseiről készült emlékeztetők tanúsága szerint már 2002 májusában szó esett az élőnyelvi lejegyzés elkészítéséről, az arra szóló megbízásról. Ez kommunikációs és egyéb (szervezési) problémák miatt sajnos csak 2005 decemberében készült el. Az élőnyelvi szövegek lejegyzésének esszenciája az egységes kódolás. Az alkorpusz létrehozásának csak akkor van értelme, ha minden régióban azonos minta alapján történik a lejegyzés. Mivel az összes határon túli régió egy közös szövegtár anyagát bővíti, ezért a régiókban készülő anyagok végső formátumának kivétel nélkül azonosnak kell lenniük, hogy a szövegekben történő egységes keresetőséget biztosítsák. Ez azonban csak akkor valósulhat meg, ha előzőleg a szövegek azonos rendszer alapján voltak kódolva. Ilyen megfontolásból tehát különböző kódolási minták használatának nem lett volna értelme: pontosan a határon túli korpusz alap gondolatát, a különböző régiók nyelvi anyagában történő egységes keresést akadályozták

meg. Ez természetesen még nem zárja ki az egyes irodákban felmerülő, az alapkódoláson túli további, speciális kódolást, mivel minden iroda saját akarata szerint tovább kódolhatja a szövegeket.

Az egységes lejegyzési útmutató elkészítésében minden iroda szabad kezet kapott. A lejegyzendő hangtani jelenségek összeállítása feladata lett volna minden irodának: a közös megegyezések értelmében elsődlegesen egy nyers változat készült volna el, amely tartalmazta volna az irodák által fontosnak tartott élőnyelvi jelenségek lejegyzésére vonatkozó javaslatokat. Az irodák által összeállított lejegyzési útmutatót később Kassai Ilona egységesítette volna. Sajnos félreértések miatt a lejegyzési útmutató összeállításának ez a terve nem valósult meg. A kutatóhálózatból – Lanstyák István munkájának köszönhetően – csupán a Gramma Nyelvi Iroda tette meg javaslatát. Mivel a Lanstyák által összeállított kódolási útmutató (ennek egy korábbi változatát l. Lanstyák 2004: 181–185) – idő hiányában – hosszúnak és bonyolultnak bizonyult, ezért a Gramma Nyelvi Iroda előállt egy rövidebb és számítógépes szempontokat is figyelembe vevő javaslattal. A többi iroda közül később csupán a vajdaságiak tettek javaslatot (Rajslí 2004: 65), azonban ez nem felelt meg az előzőleg meghatározott követelményeknek. (Az általuk készített útmutató inkább dialektológiai leírást, a vajdasági nyelvváltozatok sajátos elemeinek leírását, és nem egy általános élőnyelvi lejegyzést takar: ezt mutatja az is, hogy helyspecifikus és nem általános jelenségeket tartalmaz.) Mivel így a szövegtárral foglalkozó négy régióból csupán egyikük javaslata volt használható, a szervezők Kassai Ilonát kérték fel egy alkalmazható lejegyzési útmutató elkészítésére. Kassai 2006 elejére készítette el az útmutatót, mely nagy részben a fent említett Lanstyák által készített lejegyzési útmutatón alapszik.

Az élőnyelvi szövegek lejegyzésének problémája napirenden volt az irodák találkozóin; 2004 júliusában Illyefalván is felvetődött. Az irodák és az MTA Nyelvtudományi Intézetét képviselő Oravec Csaba akkor abban egyeztek meg, hogy amíg a lejegyzést végzők nem kapnak közös lejegyzési útmutatót, elegendő lesz, ha a meglévő szövegeket valamilyen editorban (txt-fájlként) standard helyesírással lejegyezik, s így – ideiglenesen – ez képezné a későbbi feldolgozás alapját (a standard helyesírást annak egységes jellege miatt választottuk). A kódolás formája mellett egyezség született a lejegyzendő szöveg típusait illetően is. Az egyezség szépséghibája, hogy a 2004-es illyefalvi találkozón a négy iroda közül

csupán a szervezők (Szabó T. Attila Nyelvi Intézet) és a Gramma Nyelvi Iroda képviseltette magát. Öröndetes azonban, hogy a nyelvi irodák (kutatóállomások) mellett képviseltette magát az örvidéki (Ausztria) és a muravidéki (Szlovénia) kutatóhely is. (Sajnálatos módon az illyefalvi egyezmények korpusznyelvészeti teendői csupán két iroda megbeszélései után jöttek létre, a kárpátaljai – Hodinka Antal Intézet – és a vajdasági – Vajdasági Magyar Nyelvi Korpusz – kutatóállomások később hagyták jóvá azokat.)

A beszélt nyelvi korpusszal kapcsolatosan az irodák munkatársai 2004-ben a következőkben egyeztek meg:¹⁸⁸

1. A lejegyzendő hangfelvételek nem lehetnek az 1990-es éveknél korábbiak.

2. A standard mellett dialektusoknak is helyet kell adni a hangfelvételek között, ezek a dialektusok azonban csupán a főbb nyelvjárási területeket képviselhetik. A korpuszba kerülő egyes dialektusok arányát az azokat beszélők arányából kell kiszámolni. A nyelvjárási hanganyag nemcsak informális beszélgetéseket, hanem formális regisztereket is kell tartalmaznia (pl. ritualizált szövegek, élettörténetek). A nyelvjárási hanganyag az egész anyag 40–50%-át teheti ki.

3. A felvételek között formális (pl. műszaki, orvosi, humán szövegek; konferenciák, prédikáció, tanári magyarázat, politikai nyilatkozat, önkormányzati ülés) és informális (különbéféle beszélgetések, pl. bolti) regiszterekhez tartozó standard szövegek is legyenek. A dialogikus és informális regisztereknek kell többségben lenniük, az összes 70–80%-át kell alkotniuk.

4. Kétnyelvűségi típusok: a magyardomináns kétnyelvű beszélőktől származó hangfelvételek az anyag 40–50%-át, az államnyelvi domináns beszélőktől származó felvételek az anyag 35%-át, egynyelvű beszélők hanganyagának az egész 15%-át kell alkotnia.

5. Az adatközlők kiválasztásának szempontjait hierarchizálni kell.

6. Korcsoportok: gyerekekre és idős adatközlőkre is szükség van. A gyerekek képviselhetik az informális, egynyelvű, az idősek a nyelvjárási beszélőket.

7. Az egyes digitalizált hangfájlokhoz és a hozzájuk tartozó lejegyzett szöveghez csatolni kell fejléctet is, amit célszerű lenne külön fájlban tárolni. Ennek a fejlécnek a következő adatokat kellene tartalmaznia: a

¹⁸⁸ Sajnos a megegyezettek megvalósítására mindeközéig nem került sor.

felvétel időpontja, a felvételt készítő személy neve; az adatközlő neve, neme, életkora, foglalkozása, születési helye, lakóhelye, hol élt többet: városban/faluban, családi állapota; az általa elsajátított nyelvek, a családjában használt nyelvek; téma, szituáció, a jelen levő személyek száma, azok és az adatközlő közti viszony jellege; rádióban elhangzott felvételek esetében: élő műsor vagy felvett műsor, nyers vagy javított felvétel; a hangfájl helye a számítógépen (annak elérési mutatója), a fájl formátuma, a fájl száma.

Ott, ahol lehetett, igyekeztük az egyes szövegtípusok százalékos arányát is meghatározni. Mivel tisztában voltunk vele, hogy az arányok betartása nehéz feladat, ezért úgy határoztunk, hogy a megállapított arányoktól minden iroda 10%-kal eltérhet.

Bár az anyaggyűjtéshez tartozik, mégis itt szólnék a hivatali nyelvet és a személyes közlést (amely magában foglalja a beszélt nyelvi szövegeket) bemutató alkorpuszról. A két alkorpusz gyűjtése két különböző problémát vet fel. A határon túli magyar hivatali nyelvvél kapcsolatban két kérdés merül fel. A hivatali írásbeliség leggyakrabban formanyomtatványok formájában van jelen, ezek pedig leggyakrabban a magyarországi nyomtatványok formahű átvételei. Ezek esetében tehát nem beszélhetünk szlovákiai magyar vagy romániai magyar hivatali nyelvről. A magyarországi minták követését illetően jó lenne különbséget tenni a beszélt és írott nyelvváltozatok között, hiszen nyilvánvaló, hogy az írott nyelvváltozat jobban közelít majd a standard formákhoz, illetve a magyarországi mintákhoz, míg a beszélt változat erősebben tükrözi a kétnyelvű beszédkörnyezetben élő kontaktusváltozatokat. (Egy későbbi változatban talán jó lenne megkülönböztetni egy írott és egy beszélt hivatali nyelvet bemutató alkorpuszt.) A kisebbségi régiók hivatali nyelvének egy másik sajátossága a megvalósulásuk sokfélesége. Mivel a hivatalos dokumentumok (legyen az fordítás vagy eredeti szöveg) kiadása nem centralizált, így gyakori jelenség egy régióon belül is, hogy ugyanannak a dokumentumnak különböző településeken eltérő formája van. A kutatóhálózat egyik szerepe éppen a hivatalos dokumentumok, formanyomtatványok központosítása, a jogi-közigazgatási terminológia egységesítése és az adott régió magyar nyelvű hivatalos írásbeliségének kialakítása.

A beszélt nyelvi alkorpusz elkészítése szintén két alapvető kérdést vet fel. A Magyar nemzeti szövegtár anyagaiból és elveiből kiindulva, ennek az alkorpusznak tartalmaznia kellene egy élőnyelvi lejegyzéseket

magában foglaló beszélt nyelvi részt, illetve a beszélt nyelvhez közelítő, gyors beszédfordulókból álló csetfórumok anyagát (ezt nevezhetjük személyes közlésnek is). Mivel az élőnyelvi anyagok problémájáról már az előzőekben volt szó, most csak a személyes közléseket érintem. Sajnos egyik régióban sem találtunk megfelelő fórumot, ezért a határon túli alkorpusz „személyes közléseket” magában foglaló része tartalmában eltér majd a magyarországitól (pl. emlékezések, magánlevelek). A beszélt nyelvet és a személyes közlést bemutató korpusz esetében előre meg kellett volna határozni a belső struktúrát és arányokat, azonban erre nem került sor. A két alkorpuszról elmondható, hogy valószínűleg sosem teljesítik majd a szerkesztők által meghatározott legalább 10%-os arányt. Ennek okai összetettek, kereshetjük a nyelvi valóságban és az irodákban is.

Valódi problémát jelent a százalékos arányok betartása is, hiszen ez nem minden alkorpusz esetében kivitelezhető. Az előzetes megállapodások értelmében az egyes határon túli alkorpuszok szerkezeti egységei (szépirodalom, tudományos próza, sajtó, hivatalos nyelv, személyes közlés) azok legalább 10%-át kellett, hogy alkossák. Ez a 10%-os határ azonban nem minden alkorpusz esetében volt megvalósítható; leginkább a hivatalos nyelvváltozatot és a személyes közlést tartalmazó alkorpuszok esetében nem. Ennek oka, hogy a hivatalos nyelvet bemutató alkorpusz esetében nem találtunk megfelelő mennyiségű anyagot. Ebben a pontban a valóság „nem felelt meg az eredeti elképzeléseknek”, hiszen a kisebbség nem „termel” akkora mennyiségű hivatalos iratot, mint az elvárható lenne, illetve ennek összetétele is – a tudományos prózához hasonlóan – kevésbé hivatalos anyagokkal van vegyítve. Átmenetileg problémát jelent a személyes közlés alkorpusz is: ennek legalább két részből kellene állnia – egyik része a gyors beszédfordulókból álló csetfórumok szövege, a másik a beszélt nyelvi szövegek lejegyzett változata. A beszélt nyelvi szövegek folyamatosan bővíthetőek, de csupán azután, hogy az irodák kellő gyakorlatot szereztek a lejegyzési útmutató használatában. Így a 10% elméletileg elérhető (vagy inkább csak elképzelhető), ám mivel a többi alkorpusz is gyarapszik, ennek esélye egyre kevesebb (a hivatalos nyelvi szövegek esetében inkább elképzelhetetlen).

Wordject

Végül szólnék még a kutatóhálózat egy további munkájáról, a MorphoLogic Kft. által gyártott magyar nyelvű helyesírás-ellenőrző és

nyelvhelyesség-ellenőrző (a továbbiakban csak: helyesírás-ellenőrző) programcsomag határon túli magyar anyagának összeállításáról (gyűjtés és kódolás). Ez a program a Microsoft Office termécsomagban használatos Windows Word, illetve Quark XPress helyesírás-ellenőrzőjeként ismeretes, de korpuszelemzőként is működik. A program fő célja, hogy jelezze a szövegben előforduló elütéseket és hibás szavakat. A termék felhasználhatósága azonban ezen túlmutat, hiszen rendelkezik egy, a nagyközönség által kevésbé ismert funkcióval is: a nyelvhelyesség-ellenőrzés alapja egy magyar nyelvre alkalmazott morfológiai generáló-elemző motor (HUMOR), amely számítógépen tárolt korpuszok nyelvi elemzésére is alkalmazható. Mivel ezeket a műveleteket nem ember, hanem gép végzi, ezért „taníthatósága” eléggé korlátozott: csak meglévő nyelvtani szabályok és kész szótár alapján tud generálni, illetve elemezni. Ez azt jelenti, hogy csak azokat a szavakat fogadja el helyesnek, amelyek az ellenőrző szótárában megtalálhatók (amelyeket a morfológiai elemzőprogram generál); ez lehet vagy az alapsomag szótára, vagy a felhasználó által összeállított ún. saját szótár. Az alapsomag szótárát a MorphoLogic Kft. állítja össze, így ezt minden általuk terjesztett helyesírás-ellenőrző tartalmazza. Ez akár több millió felhasználót is jelenthet, ha figyelembe vesszük a számítógépen magyar nyelven írók számát. A leírtakból következik, hogy feltehetően ma ez a Magyarországon leggyakrabban használt szótár (bár a felhasználók valószínűleg nem tudnak erről). Az alapszótár csak Magyarországon készített szótárakból áll, így érthető, hogy nem tartalmaz anyagot a magyar nyelv határon túli változataiból. (Bár az elemző legújabb változata tartalmazza az „Értelmező kéziszótár” második kiadását és az Osiris Kiadó Helyesírását.)

A szövegszerkesztőkbe épített helyesírás-ellenőrző aláhúzással jelzi, hogy a felhasználó „valószínűleg” hibás szót írt le, vagy egyéb nyelvhelyességi hibát vétett. A zöld hullámvonallal történő aláhúzás általában nyelvhelyességi vagy szövegszerkezeti hibát jelöl: például szóközök (*felesleges szóköz*), mondathatár ellenőrzése (*! ez egy új mondat.*) vagy trágár kifejezések megjelölése (*szar*). Ez valójában érdektelen a magyar nyelv állami vagy határon túli változatainak megítélése szempontjából, hiszen a szövegszerkezeti sajátosságok és az elemző által kezelt stilisztikai apróságok minden magyar nyelvváltozatra egyformán érvényesek. A piros hullámvonallal történő aláhúzás a helyesírás-ellenőrző által nem ismert szavak megjelölését jelenti. Minden olyan szót aláhúz, amelyet sem az

alapszótárban, sem a sajtószótárban nem talál meg. Mivel a határon túli magyar nyelvváltozatok nem részei a szótárnak, így minden határon túli magyar közszt és a helységnevek túlnyomó többségét aláhúzza, azaz hibás szónak minősíti. Az már tudományos közhelynek számít, hogy a magyar nyelvközösség normatív beállítottságú, azaz a nyelvészekről, szótáraktól kapott információt általában mérlegelés nélkül elfogadja – mivel az úgysis szakemberektől származik. Ebben a folyamatban nagy szerepet játszik a helyesírás-ellenőrző is, hiszen egy ilyen széles körben használt termék (szótár) nem hibázhat. Tehát a nyelvhelyesség-ellenőrző minősít: a Magyarország határain kívüli magyar településnevek esetében gyakori, hogy a szótár nem ismeri a helységnevet, ezért hibának minősíti azt. Ez azonban régi és/vagy széles körben ismert magyar településnevek esetében kétszeresen is bántóan hathat, hiszen ilyenkor az elemző akaratlanul is a magyar nyelv olyan elemeit stigmatizálja, amelyek annak „teljes jogú” és gyakran használt részei és a magyar kultúra alapelemei, például *Huszt*, *Ilosva* stb.

Nyilvánvaló, hogy a magyar nyelv ellenőrzésére legszélesebb körben használt nyelvhelyesség-ellenőrző alapszótára kiegészítésekre szorul. Az azonban nem várható el a magyarországi nyelvészekről, hogy többlet-energiát befektetve felgyűjtsék termékeikbe a magyar nyelv határon túli elemeit, valamint megfelelően kódolják is azokat.

Azon kívül, hogy az alapszótár bővítése árnyaltabbá tenné a helyesírás-ellenőrző munkáját, teljes mértékben elemezhetővé tehetné a Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz határon túli alkorpuszát is, amely a határon túli magyar nyelvváltozatok sajátos lexikai elemei miatt jelenleg csak részben elemezhető.

A szótár bővítése az MTA Határon túli irodáinak munkatársaitól két munkafolyamatot követel meg:

1. Az alapszótárba bekerülő szavak kiválasztása. – A válogatás közben mindvégig szem előtt kell tartani, hogy a szövegszerkesztőt használók legnagyobb része magyarországi magyar beszélő, illetve hogy az elemzőt – írott szövegek elemzése miatt – magasabb fokú normativitással rendelkező nyelvváltozatok (szövegek) elemzésére tervezték (nem pedig nyelvjárási vagy regionális köznyelvi szövegekre). Ebből az következik, hogy a felgyűjtött szavaknak túl kell mutatniuk a regionalitáson (ideális esetben az egész magyar beszélőközösségben azonosan használt szavaknak kellene lenniük) és – legalább az állami változatok szintjén –

normatívnak kell lenniük. Ezeknek a követelményeknek leginkább a tulajdonnevek, illetve a közvetlen kölcsönszók (idegen nyelvből átvett idegen szavak: *cujka*, *zmizik* stb.) felelnek meg. Az utóbbiaknak nagy szerepük van az összetett szavak elemzésében, mivel csak azt az összetett szót fogadja el helyesnek a program, amelyet vagy tartalmaz a szótár, vagy össze tudja rakni a meglévő elemekből. Terveinkben a következő típusú szavak gyűjtését kívánjuk megvalósítani: a) földrajzi nevek, b) vezetéknevek, c) keresztnévek, d) közvetlen kölcsönszavak, e) magyar eredetű közvetett kölcsönszavak.

2. Az összegyűjtött anyag előkódolása. – A gondosan megfogalmazott követelmények szerinti gyűjtés utáni következő lépés a kész szólisták kódolása. Ez alapján később minden szó hovatarozása egyértelműsíthetővé válik, valamint a morfológiai kódok alapján a szavak az elemzőbe is beépíthetőek lesznek. Annak illusztrációjaként, hogy hogyan épül fel a szótár, vegyük az örvidéki Sopronkeresztúr példáját (ezt egyébként értelemszerűen az elemző pirossal aláhúzza, hiszen az adott toponimát a szótár nem ismeri): Sopron+kereszt+úr[FN|pse];nyv:öv;rp.

Jelölni kell tehát az összetételi határt (a + jel jelöli), mivel a szó végi toldalékoláskor módosulhat a szótest (a szó elejére kerülő elemek esetében természetesen nem); hogy milyen szófajú az elem (FN, azaz főnév); hogy a szófajon belül milyen altípusba tartozik (*pse*, azaz helynév); hogy melyik állami változat eleme (*nyv:öv*, azaz örvidéki nyelvváltozat); hogy szótó-e vagy toldalék (*rp*, azaz jobbra bővülő, tehát szótó), illetve főnevek esetében az egyes szám harmadik személyű birtokos személyjeles alakját is (a példában nincs semmi, azaz *Sopronkeresztúrja* a kívánt alak). A melléknevek esetében többletként jelölni kell a melléknév essivusi alakját (ESS_Ul, azaz *sopronkeresztúriul*):
sopron+kereszt+úr@i[MN|pse];nyv: öv;rp:Ess_Ul.

A munka első fázisában a helységneveket és az egyéb földrajzi neveket (folyók, térségek stb. nevei) gyűjtjük össze, s a gyűjtés, illetve kódolás tapasztalataiból kiindulva folytatjuk majd a személynevekkel és a köznevekkel. A köznevekre vonatkozóan már vannak tapasztalataink, amelyet az ún. ht-adatbázis (azaz „a határon túli vonatkozású magyar szókészlet elemek listája”, vagy Termini magyar-magyar szótár) összeállítással szereztünk és szerzünk folyamatosan (az adatbázis bárki számára – regisztráció után – elérhető a <http://ht.nytud.hu> címen). Furcsa helyzet, de ez esetben nem is a gyűjtés, hanem a válogatás jelent majd problémát. Bár

a MorphoLogic Kft.-től szabad kezet kaptunk az anyag mennyiségi és minőségi kritériumainak meghatározására, mégsem vehetünk fel minden szót, hiszen egyebek mellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy az egyes határon túli szócsoportok a magyarországiakhoz viszonyítva ne legyenek túlreprezentálva – az például nagyon furcsa lenne, ha a program szótára több határon túli helységnevet tartalmazna, mint magyarországit.

Összefoglalás

Háromévnyi munka után elkészült a Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz határon túli alkorpusza. Az anyag csupán töredéke a magyarországinak, mégis jelentős előrelépés a magyar nyelvű korpuszok terén, hiszen ezzel a Nyelvtudományi Intézetben olyan korpuszt alkottak, amely már a határon túli magyar nyelvváltozatokat is magába foglalja, lehetővé téve ezzel akár az összehasonlító kutatásokat is.

A Kmmnyk létrejöttével azonban még nem zárultak le a munkálatok. Egyelőre két kérdés maradt megválaszolatlanul. Az élőnyelvi szövegek átírása és annotálása még mindig nem zárult le; hátra van még a munka összehangolása, azaz a már elkészített lejegyzések egységesítése, illetve annotálása. Ez azt is jelenti, hogy a korpuszépítés folytatódik, viszont a további lépések egyelőre nem egészen világosak. Kérdéses, hogy a közeljövőben határon túli magyar nyelvváltozatokat tartalmazó Kmmnyk határon túli anyagát érintő munkálatok folytatódnak-e. Ennek eldöntése főként Váradi Tamáson és az MTA Nyelvtudományi Intézetének Nyelvtechnológiai Osztályán múlik, hiszen a projektet szakmailag ők irányítják. Bárhogy alakuljon is a pályázat jövője, a kutatóállomások továbbra is folytatják az anyagok gyűjtését, mivel mind a négy kutatóállomás a saját régiójában elindította regionális korpuszának építését, illetve pályázott a Wordject-projekt elkészítésére. Ha azonban az MTA Nyelvtudományi Intézetében nem valósul meg egy újabb közös projektum, akkor elképzelhető, hogy a kutatóállomásokon folyamatosan gyűlő anyag egymástól eltérő formájú lesz (bár egyelőre az sincs kizárva, hogy a későbbiekben más szakmai felügyelet alatt egy másik projektet hozzanak létre).

A határon túli magyar korpusz megvalósulása a kezdeti elképzelésekhez képest módosult. A változás két alkorpuszt: a hivatali nyelvet és a személyes közlést tartalmazót érintette. Bár a hivatali szövegek gyűjtése eddig is folyamatos volt, ám mivel a magyar nyelv kisebbségi helyzetben

csak másodlagos szerepű, használata a hivatalos szférában pedig – nyelvtörvények által – korlátozott, nem valószínű, hogy a határon túli magyar alkorpuszban valaha is elérik a kívánt arányokat (már csak azért sem, mert a tudományos, szépirodalmi és publicisztikai alkorpusz nagyobb mértékben bővül, így az abszolút számok is folyamatosan növekszenek, s egyben elérhetetlenné válnak).

Az NKFP által támogatott pályázat 2005 októberének végén járt le. A korpusz első nyilvános bemutatójára 2005. november 22-én a Magyar Tudomány Napja alkalmából rendezett előadássorozat keretén belül került sor. Személy szerint csak remélni tudom, hogy minél szélesebb körben ismertté válik, s minél többen kihasználják majd az általa nyújtott kutatási és oktatási lehetőségeket.

[Pintér Tibor 2008. A dolgozat *Gondolatok a Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz bővítéséről. A magyar nyelv „határtalanításának” egyik újabb eredménye* címmel a Magyar Nyelvben jelent meg: 2008/1: 81–88, 2: 211–218]

Transzszilvanizmusok, romanizmusok és a határtalanítás programja

(Péntek János 2007)

1. Annak a nyelvi tervezési programnak, amelyet a határon túli kutatóállomások munkatársai általuk általánosan elfogadott terminussal „határtalanítás”-nak neveznek,¹⁸⁹ az a célja, hogy csökkenjenek, idővel esetleg el is tűnjenek azok az országhatárok által generált és fölerősített nyelvhasználati eltérések, amelyek esetenként zavar(hat)ják a magyar–magyar kommunikációt. Ezt a nyelvi állomány közössé tételeivel, minden beszélő számára elérhetővé tételével (korpusztervezés) és a nyelvi attitűd befolyásolásával (presztízstervezés) kívánják elérni. Általánosabban megfogalmazva: a nyelvi kodifikáció kiterjesztésének igényéről van szó, hogy ez által a standardváltozat átfogóbbá, nyitottabbá és rugalmasabbá váljon. Közvetve az is célja, hogy legalább részben ellensúlyozza a külső nyelvi régióknak a magyar szempontjából kedvezőtlen nyelvi folyamatait (hogy pl. az anyanyelv iránt a nyelvválasztásban is megnyilvánuló kedvező attitűd és a zökkenőmentes kommunikáció hatására ne a felcserélő, hanem a hozzáadó kétnyelvűség legyen a jellemző). Ez a távlati program az említett akadémiai kutatóállomások alapvető feladata, olyan feladat, amelyet csak tevékenységük folyamatos összehangolásával és megfelelő támogatással láthatnak el. Ebben az összehangolásban alapvetően fontos az együttműködés a magyarországi szakmai intézményekkel és akadémiai testületekkel, mindenekelőtt az Akadémia Nyelvtudományi Intézetével. Ez csak szakmai konszenzus alapján lehetséges.¹⁹⁰

Általánosítva a szakmai célkitűzés lényegét: el kellene érni, hogy a *magyar* jelző a nyelvvel kapcsolatban (valamint a kultúra, a történelem stb. vonatkozásában) valóban *a magyart* jelentse, ne csak *a magyarországit*! A szakmabeliek közül is csak viszonylag kevesen látják be, hogy ez most nem így van, és emiatt a „határtalanítás”-ban a magyar (vagy a *magyarországi magyar*) nyelv elleni merényletet gyanítanak. Ezért is

¹⁸⁹ Az okokra közvetlenebbül utaló, de ideologikus „detrianonizálás” helyett.

¹⁹⁰ A programról, a vele kapcsolatos elvi és gyakorlati problémákról a határtalanítás egyre gazdagodó szakirodalmából l. Csernicskó 2004c; Kolláth 2005; Lanstyák 2005; Szoták 2005.

véltük úgy, hogy a hungarológiai kongresszus, amelynek témája a *kultúra*, a *nemzet* és az *identitás*, jó alkalom az eszmecserére: a szakmai konszenzus kialakítására és a szélesebb közönségnek is szóló tájékoztatásra.

2. A program maga bizonyos értelemben a másfél évtizede folyó előnyelvi vizsgálatok újabb, már a nyelvi tervezés körébe tartozó szakasza. Ezek a vizsgálatok többszörösen igazolták azt a korábbi empirikus felismerést, hogy a 20. század folyamán a megváltozott államhatárokkal, jelentős közösségek jogi státusának megváltozásával a magyar nyelv mozgása divergenssé vált. Ez előbb úgy fogalmazódott meg, hogy a külső régiók magyar nyelvi változatai *különfejlődtek*, eltávolodtak egymástól és a mintegy stabil viszonyítási alapnak tekintett Magyarországitól. A divergens változás jelölésére utóbb találóbbnak bizonyult a *szétfejlődés* terminus, mert az anyaországi nyelvhasználat is folyamatosan változott, a nyelvi kodifikáció pedig – amely a standardot szűkítette, merevítette és misztifikálta – szinte kizárólag csak erre volt tekintettel. A külső régiók nyelvhasználata pedig úgy változott külön-külön, hogy ebben a változásban a státusbeli hasonlóság alapján sok volt a párhuzamosság, az analógia. Ezt éppen mostanában látjuk egyre tisztábban, amikor az ún. közös ht-lista elemei összekerülnek az egyes régiókból. Ezért is gondoltunk arra, hogy ezeket az elemeket areális, nyelvföldrajzi szempontból is meg kell majd vizsgálni.

3. Mint lenni szokott, a határtalanítás is jóval korábban kezdődött, mint ahogy magát a programot a kutatóállomások munkatársai megfogalmazták volna, és megnevezték volna. 1994-ben a Nyelvtudományi Intézetben a *Magyar értelmező kéziszótár* megújított kiadásán dolgozó munkaközösség, annak vezetője, Pusztai Ferenc, szakmailag indokoltnak látta azt az igényt, hogy a magyar nyelv kisebbségi változataiból is kerüljenek be a szótárba olyan szavak, szókapcsolatok, jelentések, amelyek általánosan használatosak az egyes régiókban.¹⁹¹ Ekkor már az is nyilvánvaló volt, hogy a megváltozott körülmények között nem lesz akadálya a szótár forgalmazásának sem a szomszéd országokban. Azt az elvárást pedig szintén méltányolni kellett, hogy a szótár minden magyar anyanyelvű használója érezhesse benne saját nyelvváltozatának jelenlétét, szimbolikus elismerését.

¹⁹¹ Dr. Bakró-Nagy Marianne intézeti igazgatóhelyettes felkérő levele okt. 11-én kelt, Pusztai Ferenc körlevele, amely a válogatás szempontjait és a bővítés kereteit vázolta, 1995. jan. 11-én.

A szótárnak ez az ilyen értelemben is bővített kiadása, mint ismeretes, 2003-ban jelent meg. Ezzel az első lépéssel óhatatlanul együtt járó hiányokat és esetlegességeket mi magunk éreztük legjobban, akik ebben a bővítésben közreműködtünk, és ezeket jeleztük is abban az állásfoglalásban, amely a nyelvi irodák közös szövegeként a Magyar Tudomány júliusi számában jelent meg 2004-ben (Péntek 2004).

Ebben az állásfoglalásban, amely 2003 júniusában készült, a további igényeket és a várható lépéseket is meghatároztuk. Felsoroltuk azt a hét szótártípust, amelyekben szükségesnek véljük a kisebbségi nyelvvaltozatok szóanyagának megjelenítését, és hozzá tettük azt is, hogy „A szótárakon kívül más elméleti és alkalmazott nyelvészeti munkákban is szükséges tekintettel lenni a magyar nyelv határon túli változataira, mindenképp a helyesírási szabályzatban, valamint a leíró nyelvtanokban, amennyiben ez utóbbiak kitérnek a regionális és regiszterbeli eltérésekre.”

Noha az állásfoglalásban erre nem történt utalás, közben a Nyelvtudományi Intézet munkatársainak ajánlatára, kezdeményezésére, az ő felügyeletükkel, hasonló szellemben történt meg és történik az ún. *korpuszmunkálatokban* a Nemzeti Szövegtár anyagának kiegészítése.¹⁹²

4. Az eddigi eredmények a munkálatoknak megfelelően három szinten vehetők számba: az egyes régiókban folyó munkálatok és az ezekkel kapcsolatos kiadványok, a régiók hálózati szinten összehangolt programjai és a Kárpát-medencei közös programok, amelyeknek eredményei Magyarországon megjelenő szótárakban, kézikönyvekben tükröződnek.

A közös programokat Magyarországon először az Akadémia Nyelvtudományi Intézete karolta föl: a kétnyelvűség-kutatások az Élőnyelvi Osztály, személyesen Kontra Miklós szakmai irányításával folytak; itt készült az ÉKSz. említett, 2003-as kiadása; és az Intézet a gazdája a korpuszmunkálatoknak is. A közös kutatások szervezésében, a kutatóállomások adminisztrálásában, az Akadémiával való kapcsolatukban, több fontos kiadvány megjelentetésében az Akadémia másik intézete, az Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet és annak vezetője, Szarka László vállalt fontos szerepet.

Tolcsvai Nagy Gábor, az Osiris Kiadó tervezett *A magyar nyelv kézikönyvtára* sorozat szerkesztője, szintén együttműködik a kutatóálla-

¹⁹² Ezzel vált és válik folyamatosan a Szövegtár mai elnevezésének megfelelően *Kárpát-medencei Magyar Nyelvi Korpuszá*.

másokkal. Ennek az együttműködésnek az első eredménye a 2004-ben, a sorozat első köteteként megjelent *Helyesírás* (Laczkó Krisztina és Mártonfi Attila munkája), amely szintén tartalmazza a határon túli nyelvváltozatok általános használatú lexikális elemeit: kisebb számban közneveket, nagyobb számban földrajzi neveket és intézményneveket. Kiss Gábor, a Tinta Kiadó vezetőjeként már a *Magyar szókincstár* (1998) szerkesztésében is tekintettel volt erre az igényre, és a további kiadványok előkészítésébe is bevonta a külső régiók munkatársait. Prószéky Gáborral, a Word-szövegszerkesztő programvezetőjével, szintén szoros az együttműködés.

A kutatóállomások együttműködésének összehangolását a közös kutatások és a közösen előkészített kiadványok tették szükségessé. A ht-listával kapcsolatos kutatóhálózati program legtöbb elemzése, ajánlása Lanstyák István nevéhez fűződik. Ehhez hozzátartozik maga a folyamatos gyűjtés, leltározás, a nyelvi, lexikális adatokból kialakuló korpusz fejlesztése, gondozása, az egyes adatok elemzése. Lanstyák István körültekintő ajánlása szerint az elemzés a következőkre terjedne ki: szókészletteni, jelentéstani elemzés; nyelvtani, stilisztikai; nyelvváltozatok és regiszterek szerint; mindezek leíró, történeti, nyelvföldrajzi és értékközpontú megközelítésében.

Fontos közös témaként merült föl Kárpát-medencei magyar helységnevek, földrajzi nevek kodifikációjának igénye. Ez is több mint egy évszázados mulasztást pótolna.

Az egyes régiók saját programjai közül csak azokat említjük példaként, amelyekben Erdélyben mi magunk is részt vettünk. Magyarországi kiadványok felkért munkatársaiként az erdélyi nyelvhasználat szempontjából véleményeztük a Deme–Grétsy–Wacha szerk. *Nyelvi illemtan* szócikkait (Szemimpex Kiadó, Bp., é. n.); kiegészítettük a *Helyesírásunk. Szabályzat és szójegyzék* 9., bővített kiadását (szerk. Fábíán Pál, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995, erdélyi közreműködő: Fazakas Emese, Péntek János); az említett *Magyar szókincstár*nak Fazakas Emese volt az erdély szerkesztője (főszerk. Kiss Gábor, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 1998). Az ÉKsz. új kiadásában Péntek János és Szilágyi N. Sándor működött közre. Eddigi erdélyi kiadványaink kettős céllal készültek: egyszerre kívánják pótolni fontos szaknyelvi regiszterek hiányát, és közelítik is ezeket a regisztereket az anyaországihoz a határtalanítás szellemében. Ilyen a *Román–magyar közigazgatási szótár* (szerk. Fazakas Emese.

Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2002); a *Magyar–román közigazgatási szótár* (szerk. Benő Attila és mtsai. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2004); a *Román–magyar gazdasági szótár* (szerk. Fazakas Emese. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 2005). Most folyik egy oktatásterminológiai szótár kiadásra való előkészítése, egy román–magyar kulturális szótár szerkesztése, valamint a kodifikálandó földrajzi nevek korpuszának kialakítása.

5. Noha, mint említettem, az alakuló ht-listában éppen az volt a meglepő, hogy sok a hasonlóság, az analógia a magyar különböző kisebbségi változatai között, az összehangolásnak mégis vannak nehézségei. Ezek közül itt most hármat említek meg, és a harmadikkal már el is érkeztem előadásom Erdélyt érintő témájához. Az egyik ilyen nehézség abból adódik, hogy a kétnyelvűségre általánosan jellemző nyelvi folyamatoknak eltérő a dinamikája az egyes régiókban, a folyamatok más-más fázisai, szakaszai mutathatók ki a mai nyelvhasználatban. Erdélyt és a Mura-vidéket akár két végletnek is lehetne tekinteni, ha magán Erdélyen belül is nem volnának ebből a szempontból igencsak hasonlóan végletes helyzetek pl. a Székelyföld és Dél-Erdély viszonylatában. Változás is van a mozgás jellegében az elmúlt másfél évtizedben, és már az is megállapítható, melyek azok a nyelvi tények, lexikális elemek a korábbi időszakból, amelyeket nem kell regisztrálni. Az 1990-t megelőző mintegy négy évtized múltékony, a korhoz kötött ideologikus kulcsszavai, kontaktuselemei kérészetűeknek bizonyultak, kiestek a nyelvhasználatból.¹⁹³

Az is megnehezítheti az összehangolást, kétségessé teheti az általunk elképzelt nyelvi tervezés sikerét, hogy jelentős szemléletbeli eltérés van a szakmabeliek körében a nyelvi tervezési célok tekintetében. Azok a nyelvész kollégák, akik a külső régiók „kétnyelvű” valóságában élnek, viszonylag egyöntetűen ítélik meg a helyzetet, azonos paradigmában gondolkodnak. A szemléletbeli eltérésben azonban távolról sem valamiféle „magyarországi” és „nem magyarországi” szakmai ellentét nyilvánul meg, hiszen – mint az előbbieken jeleztem – eddigi eredményeink éppen közös eredmények. A természetes felfogásbeli különbségeken túlmenően két tényező áll a megosztottság hátterében: az egyik a nemzetközi szakiroda-

¹⁹³ Ezeknek a korszak vizsgálatában lehet szerepük, a további nyelvi tervezésben semmiképpen nem.

lomban is szembenálló két elmélet, két paradigma, amely ellentétes módon ítéli meg a kétnyelvűséget, a nyelv és a beszélő ember, a nyelv és a nyelvet használó közösség viszonyát, a nyelvi közösségek viszonyait stb. (erről részletesebben l. Kontra 2006c). A magyar nyelvészek körében e kétféle gondolkodásmód közvetlen hatása kevésbé érzékelhető, inkább az a hagyományos, konzervatív „nyelvféltés” nyilvánul meg, amely nem bizonyos nyelvközi folyamatokban látja a beszélő emberrel, a nyelvi közösségekkel együtt, illetve bennük a nyelv veszélyeztetettségét, hanem elsősorban az idegen nyelvi hatásban.¹⁹⁴ Noha talán nem volna nehéz belátni, hogy a nyelvmegtartás stratégiája még nemzeti keretekben is megelőzi a nyelvörzés eszméjét vagy a nyelvféltés érzését. Ennek a belátásnak a hiánya tükröződik némelyek megnevezésében, abban, hogy paradox módon a határtalanításban nem a nyelvmegtartás és a konvergens nyelvi mozgás eszközt és szándékát látják, hanem a magyar nyelv „veszélyeztetését”.

A harmadik olyan elem, amelyben jelentős különbség van az egyes régiók között: bizonyos korábbi kontaktusnyelvészeti vagy nyelvföldrajzi előmunkálatok megléte vagy hiánya. Van, ahol előmunkálatok híján szinte nullapontról, a jelenségek, a regionális vagy kontaktuselemek számbavételével, leltározásával kellett kezdeni. Máshol voltak ilyen előmunkálatok, ill. az elmúlt másfél évtizedben végzett élőnyelvi vizsgálatok hoztak sok mindent a felszínre.

6. Ebben a helyzetben nyelvföldrajzi szempontból és a nyelvi kölcsönhatások tekintetében is a magyar–román kontaktusnyelvészeti terület a leginkább feltárt terület. Jól ismertek a 20. század második felében folyamatosan végzett kontaktusnyelvészeti kutatások (Bakos Ferenc 1982; Márton–Péntek–Vöö 1977; Zsemlyei 1979; Benő 2004a), a nyelvföldrajzi kutatások és publikációk (elsősorban *A romániai magyar nyelvjárások atlasza*), a történeti anyagot enciklopédikus bőséggel felsorakoztató *Erdélyi magyar szótörténeti tár*.

A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai című szótári feldolgozásunkban a lexikális elemek nyelvváltozatok, nyelvi regiszterek, földrajzi

¹⁹⁴ Ennek adott hangot Balázs Géza 2005. ápr. 17-i a Kossuth Rádió *Édes Anyanyelvünk* műsorában, és ehhez hasonló értetlenkedést tükröz Fercsik Erzsébetnek az *Osiris Helyesírás* című kézikönyvről írt recenziója is a Magyar Nyelvben (CII, 2006, 2: 215–216).

elterjedés szerinti minősítését is elvégeztük. Ennek alapján a 4243 címszó-
nak mintegy 10%-a tekinthető relevánsnak a határtalanításban, ehhez
járulnak az újabb, szintén közhasználatúvá vált kontaktuselemek, az er-
délyi magyar tulajdonnevek (főképpen a korábban figyelmen kívül hagyott
földrajzi nevek és intézménynevek) és egyéb transzszilvanizmusok.

Magának a korpusztervezésnek is voltak Erdélyben előzményei a
20. század 2. felében. Ilyen célt szolgáltak a következő kiadványok:
Helyesírási tájékoztató. „Ez a kiadvány „A magyar helyesírás szabályai”
X. átdolgozott és bővített kiadása harmadik, lényegében változatlan lenyo-
mata (Budapest, 1959), a *Helyesírási tanácsadó szótár* (Budapest, 1961),
valamint más szótárak (*A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Budapest,
1959–1962; *Román–magyar szótár*, Bukarest, 1964) felhasználásával ké-
szült.” A szabályzati részt Szabó T. Attila gondozta, a szótári részt Gálffy
Mózes, Kelemen Béla, Márton Gyula szerkesztette (Irodalmi Könyvkiadó,
Bukarest, 1969). – *Magyar helyesírási szótár*. Szerk. Gálffy Mózes,
Kelemen Béla, Balogh Dezső. A kémiai szóanyagot Kékedy László válo-
gatta (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978). – *Idegen szavak szótára I–
II*. Szerk. Bakos Ferenc, Péntek János, Teiszler Pál. Kriterion Kéziköny-
vek sorozat (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979). Ennek előszavában
olvasható: „... szükségesnek tartottuk, hogy az általánosan elterjedt
szavak mellett szerepeltessük a hazai magyar regionális köznyelv és
nyelvjárások sajátos elemeit is. Ezért a szótár anyagát kiegészítettük a
köznyelv, a hivatalos nyelv és a szakmai nyelv leggyakoribb román ele-
meivel (ehhez forrásként Márton Gyula, Péntek János, Vöő István *A
magyar nyelvjárások román kölcsönszavai* című munkáját használtuk
fel).” (6).

A nyelvi kodifikálás kiterjesztését, romániai érvényesítését célozta
több más szótár, nyelvtan, tankönyv, a Kriterion Kézikönyvek teljes soro-
zata (16 mű 20 kötetben 1973 és 1983 között, 320 000 példányban, folyta-
tódott további kiadványokkal 1992-ig).

7. A transzszilvanizmust mint nyelvi jelenséget vagy nyelvi elemet
geolingvisztikailag, nyelvföldrajzi szempontból lehet meghatározni: min-
den, amelynek izoglosszája Erdélyre korlátozódik, és nem teljesen lokális.
Szociolingvisztikailag az olyan változók tekinthetők transzszilvanizmu-
soknak, amelyek földrajzilag megoszlanak: vagy a történeti Erdélyre,
esetleg annak kisebb régióira (Székelyföld, Belső-Erdély stb.) korlátozód-
nak, vagy a jelenlegi országhatárhoz igazodnak. Jellemző példák: *ázalék*

'májashurka, véreshurka, kolbász összefoglaló neve' (az SzT. adatai jó-részt Kolozs és Szolnok-Doboka megyéből valók, ma is elsősorban itt használatos regionális köznyelvi szinten), *hamar* 'korán', *kap* 'talál', *kert* 'kert+kerítés', *ül* 'hosszabb ideig marad vhol' (pl. *Meddig ülsz Magyarországon?*; az ÉKsz.-ben *pejoratív* minősítéssel); *szén* 'parázs'; *burján* 'gyomnövény', *kukkra dob (hajít)* 'magasra dob', *murok* 'sárgarépa', *pánkó* 'fánk', *vinetta* 'padlizsán'; *jösztek*; *a nyáron*.

A közhasználatú román eredetű elemek szinte mind egyúttal a múltbéli vagy a jelenlegi erdélyi magyar nyelv sajátos eleme, azaz transzszilvanizmus. Az élőnyelvi használat szempontjából romanizmusnak tekinthető minden olyan román eredetű elem, amelyet a beszélő is román(os)nak érez akár a jelentése, akár a hangalakja vagy szerkezete alapján. Ilyenek mindenekelőtt a xenizmusok a jelentés alapján (kulturálisán): *csorba* 'savanyú (hús)leves', *kalugyer* 'görögkeleti szerzetes, remete', *miccs* 'darált húsból kolbász alakúra összegyúrt, rostos sült ételféleség', *muzsděj* 'sós-cetes fokhagymaöntet', *pakulár* '(román) juhász', *pópa* '(román) ortodox pap', *preszkura* 'áldozati kenyér (ortodox rítusban) stb.; hangalak szerint: *aragáz* 'propán-bután gáz(kályha)', *kazetofon* 'kazettás magnetofon', *vinetta* 'padlizsán'. Kevésbé érzékelhető a jelentéskölesönzés, a tükörszerkezet: *régiség* 'szolgálati idő', *hosszú fény* 'reflektor', *sok egészséget!*

A román eredetű elemek meghonosodásával, beilleszkedésével a korábbi kölcsönzó-vizsgálat behatóan foglalkozott (l. pl. Bakos 1982, 189–197). Mivel azonban az ezzel kapcsolatos publikációk fonetikusán, ill. a magyar írásmód szerint tartalmazzák ezeket az elemeket, semmilyen útmutatást nem találunk bennük az idegen szó és a jövevényszó megkülönböztetésére vagy az írott forma kodifikálására pl. az Idegen szavak szótárában. Szociolingvisztikailag nehézséget okoz a kódváltás, az interferenciajelenségek és a kontaktuselemek elkülönítése.

A határtalanítással összefüggő kutatási program tehát a korábban lejegyzett adatok ellenőrzésével és körültekintő minősítésével kezdődik, kiegészül, és folyamatosan bővül újabb élőnyelvi adatok hiteles lejegyzésével és minősítésével. Az így összeálló közös korpusz válik alkalmassá arra, hogy a célnak megfelelő szelekció alapján forrásként szolgáljon a különböző típusú szótárak, kézikönyvek szerkesztéséhez, ill. kellő megfontolás alapján a kodifikáció kiterjesztéséhez.

8. A korpusztervezés, amelyhez a határtalanítás is tartozik, eltérő módon valósul meg a különböző nyelvi szinteken, és több, egymást követő

fázisban valósítható meg. A **standard**, mivel inkább formális, inkább az írásbeliségben van jelen és ilyen módon kodifikált, feltételezi a standardizálást és a kodifikációt. A standard erdélyi változata kiegészül transzszilvanizmusokkal, hivatali, közéleti, közigazgatási, oktatási, gazdasági terminológiával. A standarddal kapcsolatos szakmai vélemények is néha azt sugallják, hogy a standardizálás teljes egységesítést jelent, noha nyilvánvaló, hogy a standard nem zárja ki a természetes nyelvi változatosságot, a szinonimitást. A kodifikálás pedig elsősorban az írott forma egységesítését jelenti önállóként vagy szinonimaként. Az pedig naiv gondolat a standarddal kapcsolatban, hogy az anyanyelv nyelvi állományaként mintegy kötelező ismereti anyag volna. A határtalanítással a standardba esetleg bekerülő nyelvi anyaggal kapcsolatban sem az a lényeges, hogy azt mindenki megtanulja, mindenki ismerje, hanem, hogy mindannyian elismerjük, és nyelvi tudásunktól függően esetleg felismerjük. Szakmailag és attitűdben is azt a természetes folyamatot kell követnünk, amely a beszélők mobilitásával, a tömegkommunikációval a valóságban is történik.

Köznyelvi szinten, azaz elsődlegesen a beszélt nyelv szintjén, a határtalanítás köre az előbbinél tágabb. Tekintettel van bizonyos regionális ejtészváltozatokra, stiláris változatokra, regionális köznyelvi formákra, lexikális szinten pl. árucikkek nevére, ételnevekre stb. Ez a regionalizmusok, kontaktusjelenségek szélesebb körét jelenti.

A **szaknyelvi** regiszterekben az előbbiektől teljesen eltérő módon, jóval határozottabb az egységesség igénye. Pl. az ilyen kettősségeket, mint *aragáz ~ propán-bután gáz, vinetta ~ padlizsán, tva ~ áfa* (az első változat az erdélyi köznyelv eleme), köznyelvi szinten tudomásul kell venni, a szaknyelv szintjén viszont a szaknyelvi regiszternek az egyetlen közös eleméhez kell igazodni. Ez viszont a nyelvi tervezésben már a külső régiók magyar nyelvi változataiban leépült szaknyelvek „helyreállítását” feltételezi az oktatásban, a tankönyvekben, a szaknyelvi szótárakban és a szaknyelvi használatban.

A fentiekből következik, hogy az egyes régiók **szubstandardjai** a számbavétel szintjén maradnak, és közvetlenül nem kerülnek be a határtalanítás programjába. A nyelvi jelenségek természetét, a nyelvhasználat sokféleségét, valamint a nyelvi mozgás dinamikáját ismerve előre látni lehet, hogy a most még hiányzó vizsgálatok, előmunkálatok elvégzése után sem lehet majd egyértelműen határt húzni ott, ahol soha nem volt, és nem is lesz éles határ: a standard és a szubstandard között.

Mindebben a munkában, amelynek most még inkább a kezdetén tartunk, külön fázisnak tekinthető tehát a nyelvhasználat tényeinek a folyamatos számbavétele az egyes régiókban, ezeknek közös korpuszban való megjelenítése, majd további lexikológiai és kontaktológiai vizsgálata, a közös korpusz „karbantartása” és esetenkénti eldöntése annak, hogy mi az, ami részévé válhat a szélesebb körű, „határtalan” magyar nyelvi kodifikációnak.

[Péntek János 2007. In: *Nyelv, nemzet, identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. aug. 22–26.) nyelvészeti előadásai.* (Szerk. Maticsák Sándor – Jankovics József – Nyerges Judit. Társszerk.: Kolláth Anna és Péntek János). Debrecen–Budapest. I, 115–124.]

Akkor hogyan is beszélünk?...
(A ht adatbázis muravidéki elemei és használati gyakoriságuk)
(Kolláth Anna 2007)

1. A nyelvi határtalanítás ma

A határtalanításnak, amely fogalmon a határon túli adatbázis építésén kívül a külső régiók írott és beszélt nyelvi korpuszának gyűjtése és fejlesztése, a Word szövegszerkesztő program határtalanítása, s legújabb munkaként a határon túli helynevek kodifikációja értendő, napjainkban nemcsak tematikája szélesedik, hanem gyarapszik a róla szóló és a vele foglalkozó szakirodalom is, aláhúзва a folyamat nyelvtudományi hasznát és jelentőségét.¹⁹⁵ A hét külső régióban működő magyarnyelvi kutatóhálózatot 2007 májusa óta hivatalos megállapodás köti a Magyar Tudományos Akadémiához.¹⁹⁶ A most már Temini kutatóhálózat munkája nyomán eddig három szótárban – a Tolcsvai Nagy Gábor szerkesztette *A magyar nyelv kézikönyvtára* sorozat első két darabjában: az *Osiris Helyesírásban* (Laczkó–Mártonfi 2004), az *Idegen szavak szótárában* (Tolcsvai Nagy 2007a), ezen kívül az *Értelmező szótár+-ban* (Eöry főszerk. 2007) és a *Word helyesírás-ellenőrző* programban (Prószéky Gábor) – jelentek meg a magyar nyelv határon túli változatainak jellegzetes elemei, az államnyelvi eredetű közvetlen és közvetett kölcsönszavak, egyetemesség, összmagyarrá

* Köszönöm Lanstyák Istvánnak a tanulmány első változatához fűzött észrevételeit.

¹⁹⁵A magyar nyelvterület hét külső régiója (Erdély, Felvidék, Kárpátalja, Vajdaság, Drávaszög, Muravidék, Örvidek) nyelvészeinek közös munkája által jött létre az államnyelvi eredetű kölcsönszavakat és -kifejezéseket tartalmazó *határon túli lista* (erről bővebben lásd az alább felsorolt irodalomban), amelyet 2007 tavaszától a folyamatos bővítés, továbbfejlesztés, finomítás és átalakítás következtében *határon túli online adatbázisként* (ht adatbázis) tartunk számon. A határtalanítás témakörében eddig megjelent tanulmányok felsorolását lásd: Lanstyák 2006: 59. Ezen kívül még: Kolláth 2006a, b, Maticsák és mtsai szerk. 2007: 5–206.

¹⁹⁶A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete és a Magyar Tudományos Akadémiának a külső régiókban működő kutatóállomás-hálózata, a hét régió kutatói szakmai együttműködési megállapodást kötöttek, az okiratot – ünnepélyes keretek között – Kenesei István és Péntek János írta alá 2007. május 8-án, az Akadémia közgyűlésén. Az együttműködés különböző formái a gyakorlatban az aláírás előtt is megvoltak, a megállapodás révén azonban ezek tartóssá, hivatalossá válnak, megjeleníthetővé mind az Akadémia testületei számára, mind a más intézményekkel és testületekkel való kapcsolatokban (Együttműködési megállapodás).

téve ezzel a magyar nyelvtudomány alapvető kézikönyveit. A hálózat nyelvészei a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) „saját” szimpóziumon számoltak be az aktuális kutatások eredményeiről, a továbblépés lehetőségeiről.¹⁹⁷ A székelyföldi Illyefalván szervezett találkozót folytatta a 2007. szeptemberi tanácskozás Debrecenben, a DAB székházában, ahol a további tervekről, a bővítés és a bővítés lehetőségeiről, a ht adatbázis (Lanstyák István) és a ht online (Juhász Tihamér) fejlesztéséről, a helynév-határtalanítás folyamatának lépéseiről (Péntek János, Szabó Mihály Gizella), s a közös honlap kialakításáról volt elsősorban szó. Mindezek ellenére még mindig az a tapasztalatom, hogy a (szakmai) közvélemény nincs teljesen tisztában a határtalanítás szemléletével és lényegével. Írásommal szeretnék hozzájárulni az egészséges szakmai diskurzushoz. Ahhoz, hogy egyre több legyen azoknak a száma, akik nyelvi tények legitim tükröztetésének tartják a nyelvi határtalanítást, amely a kodifikáció kiterjesztésével a nyelvi egységességet szolgálja.

2. A vizsgálat miéértje

A határtalanítás muravidéki visszhangjából levont tanulságai készítették elsősorban arra, hogy megvizsgáljam a ht szavak gyakoriságát, szociális érvényét. Tizenöt éves passzív megfigyelésem alapján ugyanis meggyőződésem, hogy a ht szavak a muravidéki beszélt nyelvi regiszterek szerves elemei. A kérdőíves vizsgálat eredménye – az adatok jelenlegi, nem teljes feldolgozottsága alapján – igazolni látszik a feltevésemet. Másodsorban pedig az, hogy a gazdag dialektológiai kutatások mellett most már megfelelő hangsúly essék a magyar nyelv szlovéniai változataiban található kölcsönszavak kutatására. Tanulmányomban e kutatás első eredményeiről számolok be, a középpontban most az adatközlők *államnyelvi eredetű kölcsönszó* → *közmagyar szó*, illetve a *közmagyar szó* → *államnyelvi eredetű kölcsönszó* típusú helyettesítéseiben realizálódott nyelvi változók, maguk a szavak állnak, a független változókat nem érintem. Elemzésem csupán egy mozaikszem abban a folyamatban,

¹⁹⁷ A kongresszus 14. szimpóziuma *A határtalanítás programja és az újabb magyar nyelvi tervezés* címet viselte, szervezői Péntek János és Kolláth Anna voltak. A téma a hálózat közvetlen kutatóin kívül más, elsősorban a kétnyelvűséggel (is) foglalkozó szakembereket is vonzott. A 16 elhangzott előadás írott változatát tartalmazó kötet 2007 augusztusában megjelent (Maticsák és mtsai szerk.: 2007).

amelynek célja a magyar nyelv muravidéki kontaktusváltozatainak minél pontosabb és hitelesebb feltérképezése.

3. A kérdőív összeállítása és vázlatos elemzése a kutatás első eredményeinek tükrében

3.1. A ht szavak gyakoriságának megállapításához a szociolingvisztikában, az élőnyelvi vizsgálatokban általánosnak mondható *kérdőíves módszert* választottam. Az anyaggyűjtés aktív direkt módja teremtette beszédhelyzet (tesztszituáció) messze nem felel meg az ideális gyűjtési körülményeknek, pontosan ellentéte a labovi elvnek, hiszen úgy figyeljük (kérdézzük!) adatközlőinket, hogy ők nagyon is észreveszik, hogy figyeljük őket. Sőt, azt kérjük tőlük, hogy a mondatokra mint nyelvi elemekre tekintsenek, metanyelvi módon gondolkodjanak róluk. A szókészleti egységek ismertsége és használtsága fokának megállapításához – ha az nem már meglévő élőnyelvi korpuszra, hanem közvetlen diskurzusra támaszkodik – mégis ez a legoptimálisabb „műfaj”, mert viszonylag rövid gyűjtési idő alatt nagy számú beszélőt képes szóra bírni az adott témában. A helyzetet két szempontból próbáltam „enyhíteni”, „adatközlőbarátabbá” tenni (hiszen a cél mindig a minél hitelesebb adatok felgyűjtése, az esetlegességek kiküszöbölése): az egyik a kérdőív összeállításában, a másik a gyűjtő személyiségének meghatározásában mutatkozik meg, mindkét folyamatban hallgatóimé volt a kulcsszerep. Feltétlenül hangsúlyozni szeretném, hogy a kérdőívet kísérleti jellegűnek tekintettem, tapasztalatainak segítségével gondoltam kialakítani a véglegeset, az optimálisat, amelyet aztán a lehető legszélesebb beszélői körben alkalmazni lehet majd. A vizsgálat első szakaszában felgyűjtött korpusz alapján azonban megállapítható, hogy kísérleti kérdőívünk nem is olyan rossz sem a teremtett nyelvi helyzet, sem pedig a kapott korpusz szempontjából, ezért egyelőre ezzel folytatjuk a vizsgálódást, kiterjesztve az adatközlők körét fokozatosan (amennyiben erőnk és időnk engedi) a kétnyelvű terület egészére, mindhárom generációban. S azt sem mellékes megjegyezni, hogy az így nyert adatok a célvizsgálat mellett többféle, más szempontú nyelvi elemzés alapjául is szolgálhatnak (nyelvjárási jelenségleírások,

attitűdvizsgálatok, a nyelvválasztás–nyelvismeret–nyelvhasználat összefüggései stb.).¹⁹⁸

3.2. A muravidéki szókészleteti egységek használati gyakoriságának, szinkrón társadalmi érvényének megállapítására szánt kérdőív megalkotásában az első lépés a benne szereplő 100 szó kiválasztása volt. A ht adatbázis 420 szót tartalmazó muravidéki korpuszát első és másodéves, valamint lektori hallgatóim – a szemináriumi órák határtalanítás témájának lezárásaként – gyakorisági mutatóval látták el saját és közvetlen környezetük nyelvhasználata alapján, így alakult ki a vizsgálatban szereplő ht szavak listája. A kiválasztás mint módszer – jóllehet mindig tartalmaz egyfajta véletlenszerűséget, a hallgatók ismereteiből és „foglalkozásából”, szociokulturális helyzetéből adódó fogalomköri és regiszterbeli meghatározottságot – felhívja a figyelmet néhány fontos dologra, sejtet pl. egyfajta rétegzettséget a kölcsönszavakon belül. Az is bebizonyosodott, hogy ez az osztályozós módszer jól kiegészíthet egy másikat, pl. a lexikalitási vagy grammatikalitási ítéletekre, mondatkiegészítésekre, szinonimák keresésére alapozó vizsgálatokat. Nem beszélve arról, hogy a hallgatók egyben ellenőrizték az írásformát, állást foglaltak pl. az alakváltozatok kérdésében (kiderült pl., hogy a *profeszorica* mellett gyakori a *profeszorca*, a farmernadrágra pedig inkább a *kovbojkát* használják az adatbázisban szereplő másik két változat – *kavbojka*, *kobbojka* – helyett, a *prsut* írását senki nem „szlovénesítette”, a *racsunálnik* és a *szesztra* is gyakoribb magyarosan írva stb.). A szavakkal ugyancsak a hallgatók (valamennyien muravidékiek) alkottak mondatot, nem én, hogy minél hitelesebbek, autentikusabbak legyenek, hogy a lehető legjobban elkerüljük a csináltság, az „állatorvosi ló” eseteit. S a kérdezők, a gyűjtők is ők voltak, hogy a 65 adatközlővel minél közvetlenebb, familiárisabb beszédhelyzetet teremtsenek az optimális adatok reményében. Erre a feladatra természetesen megfelelő előkészítést kaptak a szemináriumokon, valamennyien szívvel-lélekkel vettek részt az adatgyűjtésben. Tapasztalataikat szemináriumi dolgozat formájában összegezték.

3.3. Az adatközlők kiválasztása egyelőre véletlenszerű volt, általában családtagjaik, rokonaik, ismerőseik, barátaik »töltötték ki« a

¹⁹⁸ A lexikalitási ítéletnek is nevezhető helyettesítései módszer jellegeből adódóan, a kérdőív utasítását követve a tudatos beszélő nemcsak a kölcsönszókra, hanem a helyi nyelvjárási alak- és ejtészváltozatokra is rámutathatott, ezzel az adatközlők többsége élt is.

kérdőíveket. Mivel e tanulmányban az adatok szociolongvisztikai rétegzettségével nem foglalkozom, az adatközlők csoportjának összetételét nem részletezem. Csupán két adat: 10 kutatóponton (Csente/Čentiba, Dobronak/Dobrovnik, Felsőlakos/Gornji Lakos, Göntérháza/Genterovci, Hármasmalom/Trimlini, Hosszúfalu/Dolga vas, Kapca/Kapca, Lendva/lendava, Radamos/Radamoš és Völgyifalu/Dolina) 15 fiatal (35 évesig), 30 középkorú (65 évesig) és 20 idős magyar anyanyelvű beszélő vett részt a vizsgálatban. Az adatközlők módszeres kiválasztása a kutatás további fázisaiban elengedhetetlen lépés lesz.

3.4. A kérdőív egészét – terjedelmi okok miatt – nem tudom közölni, ezért csak a mai elemzésem alapjául szolgáló 13 példamondatot adom meg a kérdőívben szereplő sorszámukkal együtt, valamint az adatközlőknek szóló utasítást.¹⁹⁹

Kedves Asszonyom, Uram!

A muravidéki magyar nyelv szókincsének vizsgálatához készült ez a kérdőív. Kérjük, hogy olvassa el a mondatokat, s ha talál bennük *olyan szót vagy kifejezést, amelyet Ön általában másképp vagy más szóval mond*, azt húzza alá, és írja a vonalra azt a formát vagy szót, ahogyan Ön használja!

Közreműködését nagyon köszönjük!

6. *Nem tudtam pénzt felvenni, mert nem működött a bankomat. 13.* *Egy-egy student csak 20 étkezési bont vehet egy hónapban. 18.* *A kórházban a nővérek mind coklát hordanak. 21.* *Diszketára vettem át minden anyagot a számítógépről. 70.* *A kocsmában a sanknál kellett fizetni. 71.* *Gyerekkoromban a smarnicát szüretkor úgy szedtem, hogy megráztam a tőkét. 72.* *Elmentem spricázni, mert nem volt kedvem végigülni a nyelvtanórát. 73.* *A pékek strájkolnak, mert elégük van a kifizetetlen túlórákból. 74.* *A bátyám student, ezért neki megy a legjobban a családban. 75.* *A nővérem studentka, mert egyetemre jár. 76.* *Van, aki csak a stipendiu miatt studéroz. 86.* *A piros ruhámhoz piros sminkát vettem. 93.* *A fagylaltosnál mindig skufkába kérem a fagylaltot.*

¹⁹⁹ A tanulmány mellékleteként megadom a kérdőívben szereplő összes szót, betűrendbe szedve, a közmagyar szinonimájukkal együtt. A kérdőívet minden kedves érdeklődőnek elküldöm ímélben, ha erre igényt tart (anna.kollath@uni-mb.si).

3.5. A kérdőív példamondatai általában a standard norma szerint íródtak, bennük egy, néha két ht szóval.²⁰⁰ A feladat megfogalmazása elég sok dilemmát vetett fel (mit akarunk, hogyan kaphatunk optimális eredményt, mi az optimális eredmény stb.). Kérdőívünk helyettesítéses (és nem javításos) feladatokból áll, az adatközlőt „lexikalitási” ítéletet vár. A helyettesítések nem a helyes–helytelen dichotómiájára épülnek, hanem a beszélő saját (esetleg a közvetlen környezet) nyelvhasználatára. A feladatban még a gyanúját is el akartuk kerülni annak, hogy az adatközlő úgy érthesse: a mondatban található helytelen szót kellett mással, a helyessel helyettesítenie. A „másképp, más szóval” megfogalmazásban szinonimákat kértünk, s abból, hogy az adatközlő más formát használt, semmiképp se következtetek arra, hogy a tényformát helytelennek tartja.

Kezdetben az a lehetőség is felmerült, hogy a mondatokba ne a kölcsönszó, hanem a közmagyar forma kerüljön, s a beszélő által minden nap használt megfelelőt kérjük tőlük (pl. a 86. számú mondatban nem a *sminkát*, hanem a *rúzs*t adnánk meg). Ez a megoldás nagyon hamar lekerült a napirendről, hiszen az adott nyelvi helyzet ismeretében (a magyar anyanyelvűek identitástartalmainak átrendeződése, a szlovén szavak használatát intim szférának, belügynek, tabu témának tartják: *így beszélünk, sajnos*, ezt az attitűdöt a gyűjtés tapasztalatait összegző hallgatói elemzések is alátámasztják) féltő volt, hogy nem akarják, vagy nem merik bevallani az adatközlők, hogy használják a megbélyegzett formákat.²⁰¹

A feladat megfogalmazásában arra is ügyeltünk, hogy ne a Muravidéken általánosan használt formát kérjük (azt a formát, amit sok

²⁰⁰ A mondatok legtöbbször közvetlen kölcsönszó fordul elő, illetve – néhány esetben – a kölcsönszó honosított alakváltozata (pl. *garanció*, *bolnisku*, *stipendiu*, *studéroz* a *garancija*, *bolniško*, *štipendija* szlovén etimonok, valamint a közmagyar *studíroz* ige helyett. E „kivételek”, azaz a hiprkorrekt alakok és a nyelvjárási ejtésváltozatok létjogosultságáról korábbi vizsgálatok eredményei győztek meg, az a tény, hogy ezeknek a szavaknak a köznyelviesített változata nem is létezik. Ezért akartam most is „provokálni” az adatközlőket, vajon történt-e változás azóta, felbukkan-e már a helyettesítésekben a kölcsönszó (helyi) standard változat (*garancia*, *bolnisko*, *stipendió*, *studíroz*).

²⁰¹ A kapott korpuszban mégis többször éltek az adatközlők azzal a lehetőséggel is, hogy a közmagyar tényszót helyettesítették a szlovén eredetű kölcsönszóval. Erre az egyes mondatok elemzésekor kitérek. Pontosan ezek a megoldások készítetnek arra, hogy a vizsgálatot egy „ellenkérdőívvel” is elvégezzük majd, tehát a tényszó a közmagyar szó lesz, s a kölcsönszó célszóvá helyettesítésének eseteit a mostani adatokkal összevetve kialakulhatnak azok a metszéspontok, amelyeknek alapján még hitelesebb kép rajzolódhat ki a kölcsönszók állapotáról és mozgásáról (hányszor helyettesítik pl. a *rúzs*t a *sminkával*).

muravidéki magyar embertől lehet hallani, és amit a magyarországiak nem ismernek), e szembeállítással ugyanis sokak szemében azonnal stigmatizáltak volna a nem magyarországi, azaz a helyi változatot, jóllehet inkább hízelgő, az anyanyelvváltozat presztízsét emelő tényként hangozhatna a megfogalmazás hiteles interpretációja, az, hogy az ő nyelvhasználatukban is vannak „többletek”, amelyeket fel lehet és fel is kell kínálni a magyar beszélőközösség egészének.

Az utasításban általánosan fogalmaztunk, nem hívtuk fel az adatközlők figyelmét a kölcsönszókra. Ennek oka az a tapasztalat, hogy a közvetett kölcsönszókat és -kifejezéseket nem észlelik másnak, „rossznak, helytelennek” magyar nyelvhasználatukban (azok magyar szavak és szerkezetek), viszont a közvetlen kontaktusjelenségekről mint kerülendő, szükségtelen rosszról beszélnek (azok nem magyar, hanem szlovén szavak), jóllehet következetesen és természetesen használják őket szinte minden nyelvi helyzetben.

A helyettesítések különböző eseteiben összefüggés van a nyelvismeret és a nyelvhasználat között. Ha nem tudja az adatközlő a közmagyar változatot, vagy abban a pillanatban az nem jut eszébe, akkor nem is tudja helyettesíteni a közmagyar változattal, még ha akarná is (emocionális helyettesítés, azaz a megoldás érzelmi/identitásbeli motivációja nagyobb a nyelvi/mentálisnál). Ilyenkor aláhúzza a lexémát a feladatnak megfelelően, illetve a fogalom tartalmának, használati körének ismeretében körülírásokkal él, amelyek legtöbbször elmondhatjuk, hogy a beszélt nyelvben soha nem fordulnak elő (pl. bágerlik : *kiásott gödör*, flomaszter : *színezett írószerszám*, studentka : *magas fokú iskolába jár*, garanció : *minősítés papír*, emso: *önazonosító szám* stb.)

A helyettesítésekben – ahogy ez várható volt – felszínre került néhány hapax is (alkalmi interferenciajelenségek, kódváltásnak látszó elemek, mint pl. a *neplácsánik* ’kifizetetlen túlóra’, *nadura* ’túlóra’, *izgovor* ’argumentum’,²⁰² *szlácsilnica* ’öltöző’, *volitva* ’választás’), ezek

²⁰² Az *argument* kölcsönszó *izgovor* kölcsönszóval való helyettesítése minden bizonnyal arra utal, hogy a beszélő nem ismeri a tényszó jelentését (emocionális helyettesítés, több ilyen eset is van a korpuszban). Az *izgovor* ugyanis ’ürügy, kifogás’ értelemben használatos a szlovénban. Ez azonban csak a kérdőív szempontja (ez a kontextus hozta létre a példamondatot). Az adatközlő logikája is tökéletes elvileg, mert a mondat túlságosan általános, nem kontextusspecifikus (Nincs egy igazi argumentem se.). Ezekre az eshetőségekre fokozottabban figyelni kell.

ugyancsak fontos adatok, de az adatbázistól elkülönítetve rögzítődnek, hogy további sorsukat figyelni tudjuk.

4. Néhány mondat elemzése: mi rejlik a számok mögött?

4.1. A kiválasztott 13 mondatból most csak annak a hétnek a vázlatos elemzését közlöm, amelyekben legalább két lehetőség volt a helyettesítésre. Bennük ritkítva szedtem a szlovén eredetű kölcsönszót (ez a kérdőívben természetesen nem így van). A mondatok után megadom a helyettesít – aláhúz – meghagy esetek számát,²⁰³ a százalékos arányt a két táblázat tartalmazza. A példamondatok alatt felsorolom a kapott válaszokat (utánuk zárójelben a helyettesítések számát). A célszó különböző típusait (ha egyáltalán vannak) virgulával választom el egymástól, ezek rendje a következő: a kettős virgula előtti adatokat most nem tekintetem helyettesítésnek, mert vagy a tényszó írás- vagy ejtősváltozatai, vagy más kölcsönszóval történt a helyettesítés. A kettős és az egyes virgula közé került lexémák *hibrid alakulatok*, olyan összetett szavak, amelyeknek egyik tagja a tényszó, a másik pedig valamilyen közmagyar szó, ezek a mostani elemzési szempontból „félhelyettesítések”. A virgulák utáni adatok a közmagyar változatok, itt a hiteles kép érdekében minden fonolexikai változatot közlök. Végezetül, a nyíl után a helyettesített lexémák következnek az előfordulás számával (a változatok vagy a különböző ragos szóalakok összevonásával keletkeztek, ahol nincs nyíl, ott nincsenek alakváltozatok egy lexémán belül), az egyenlőségjel után álló római szám pedig azt mutatja, hányféle közmagyar lexémával helyettesítették az adatközlők a kölcsönszót. A két táblázat (5. 1, 5. 2) viszont mind a 14 „közmagyar szó irányú” helyettesítés adatait tartalmazza, s megadja a közvetlen kölcsönszók gyakoriságának sorrendjét.

4.2. Az elemzésben most csak az „első pillanat” adta legszembe-tűnőbb lehetőségeket használom ki, a keletkezett korpusz gazdagsága miatt nem törekedhetek teljességre sem az értékelés lehetséges szempontjai, sem pedig annak mélysége tekintetében sem. Úgy tűnik, hosszú időre meghatározza munkámat a szóhatártalanítás.

²⁰³ Pl. a 6 – 3 – 54 számhármast (6. mondat) azt jelenti, hogy a 65 adatközlemből hatan helyettesítették a *bankomát* kölcsönszót közmagyar lexémával, hárman aláhúzták ugyan, annak jeléül, hogy ők nem így mondják, de nem írtak más lexémát, 54 beszélő pedig »érintetlenül« hagyta a mondatot, illetve az adatközlemből többsége kipipálta, megerősítve azt, hogy ő is így használja – holott ezt külön nem kértük tőlük.

6. Nem tudtam pénzt felvenni, mert nem működött a **bankomát**. 6 – 3 – 54

bankomat (1), *bankautomát* (1), *autumat* (1) || *fal* (1), *bankautomata* (3), *pénzautomata* (1), *bank automatta* (1) → fal: 1, bankautomata: 4, pénzautomata: 1 = III

A mondat *pénzt felvenni* szerkezete a helyi nyelvváltozatban nagyon gyakran a *pénzt felemelni* kalkot tartalmazó szó szerkezetben jelentkezik (*dvigniti denar*). Az egész anyagban csak egy helyettesítés történt ebben a szerkezetben (közvetett kölcsönszerkezet irányú helyettesítés), a miértekre két válasz lehetséges mostani ismereteim szerint: vagy abszolút kihalóban van a kölcsönigés szó szerkezet (nyelvi kiegyenlítődés), vagy pedig a mondat közvetlen kölcsönszava elvonta az adatközlők figyelmét az összes többiről. Valószínű, hogy a két szempont kontaminációjának következménye ez az eredmény, de ennek kiderítése más hangsúlyú mondatot, kérdőívet kíván. A *fal* megoldás teljesen meglepett, nem találkoztam még vele. Valószínűleg a *bankomát* helyét jelöli (falra van szerelve, tehát a fal ad pénzt). Hapax, a vizsgálat további fázisaiban fokozott figyelmet szentelünk neki.

18. A kórházban a nővérek mind **coklát** hordanak.

coklát: *fapapucsot* (3), *facipőt* (2), *fatalput* (1), *fatalpu* (1), *papucsot* (1), *papucsban* (1), *klumpát* (1), *egészségügyi cipű* (1) → fapapucs: 3, facipő: 1, fatalpú: 2, papucs: 1, egészségügyi cipő: 1, klumpa: 1 = VI
11 – 0 – 54

nővérek: *szesztrák* (10), *szesztra* (2), *sestrák* (2), *sestrak* (2) || *nővérök* (1) = I 16 – 0 – 49

Ebben a mondatban a közvetlen kölcsönszó irányú helyettesítés jóval nagyobb arányú, mint a közmagyar irányú (az utóbbi esetben a kettős virgula előtti adatok mutatják a változtatás aktuális eseteit), oka valószínűleg a *szesztra* nagyon gyakori használata, s az a tény, hogy a kórházban, az orvosnál többnyire szlovénul beszél az ember. Nem tartom valószínűnek, hogy a *nővér* poliszémiája játszik közre a helyettesítésben, ugyanis a helyi vernakuláris nyelvváltozatban – tudomásom szerint – a *testvér* a használatos minden esetben e vérségi kapcsolat jelölésére (nincs öcs, báty, hóg, nővér). Mindenesetre ezt a lehetőséget is feltétlenül meg kell vizsgálnunk.

15. **Diszketára** vettem át minden anyagot a számítógépről.

diszketára: lemezre (3), hanglemezre (2), Cd (1), CD-re (1), diszkre (1), flopira (1) = VI 9 – 2 – 54

számítógépről: *racsunálnikru* (2), *racsunálnikról* (2), *racsunálnikról* (1), *racsunálnikru* (1) = I 6 – 0 – 59

A példamondatban a *diszketa* helyettesítése az esetek felében nem megfelelő jelentésű közmagyar szóval történt (emocionális helyettesítés), a *racsunálnik* kölcsönszó viszont erősen él, a lexéma szintjén alakváltozatok sincsenek, különbség csak a rag nyelvjárási és köznyelvi alakjainak váltakozásában van.

A következő két mondatot (13., 74.) a kölcsönszók fogalomkörü rokonságán kívül a *student* kétszeri, de más-más környezetben való szerepeltetése fűzi össze. Ez lehetőséget ad annak összehasonlítására, befolyásolja-e – s ha igen, milyen mértékben – a helyettesítést a *mondatkörnyezet*. A 13. mondatban két kölcsönszó található, s ez elvileg megoszthatja (fókuszálhatja) az adatközlő figyelmét. A másikban a „klasszikus” eset látható, a kölcsönszó közmagyar környezetben van.

13. Egy-egy **student** csak 20 étkezési **bont** vehet egy hónapban.

student: *egyetemista* (8), *egyetemi hallgató* (1), *diák* (1) = III 10 – 0 – 55

bont: *étkezési-bont* (5) || *uzsonabont* (1) | *jegyvet* (2), *kupont* (1)²⁰⁴, *kajajegyvet*(1) = IV 4 – 1 – 60

A *studentet* két és félszer többen helyettesítik közmagyar szóval, mint a *bont*. Oka lehet egyrészt, hogy a *bon* szótárazott idegen eredetű magyar szó (más jelentésekben), s az adatközlők nem érzik azt csak szlovén eredetűnek. Másrészt tény, hogy a *student* általánosan használatos, gyakrabban fordul elő minden korosztályban.

74. A bátyám *student*, ezért neki megy a legjobban a családban. 16–1–48

magas iskolát tanul (1) | *egyetemista* (13), *főiskolai hallgató* (1), *diák* (1) = III

²⁰⁴ Közmagyar szónak tekintetem az *Idegen szavak szótárában* megtalálható idegen szavakat (Tolcsvai: 2007). Ugyanez vonatkozik a *klumpa* és a *diszk* lexémákra is.

A két különböző helyzetű *student* helyettesítésében láthatjuk, hogy míg a 13. mondatban (szomszédságban a *bonnal*) 10 adatközlő nem értett egyet a tényszóval, addig ez a 74. mondatban 16 megkérdezettnek »szúrt szemet«. Elképzelhető, hogy a két kölcsönszó egy mondaton belül tényleg megosztja az adatközlők figyelmét. Ha a kétféle helyettesítés számkifejezőit „átlagoljuk” (figyelmen kívül hagyjuk a kontextusok másságát), akkor a *student* 13 helyettesítéssel (20,0%), 0,5 aláhúzással (0,75%) és 51,5 meghagyással (79,2%) szerepelne a szavak „hierarchiájában”.

75. A nővérem *studentka*, mert egyetemre jár. 17 –1–47

magas fokú iskolába jár (1) | *egyetemista* (12), *egyetemi hallgató* (2), *tanuló* (1), *diák* (1) = IV

A 74. és a 75. mondat *student/studentka* tényszavának helyettesítéskor előfordult *magas iskolát tanul*, illetve a *magas fokú iskolába jár* szerkezeteket hibrid alakulatnak tekintem, (közvetett) kölcsönszót tartalmazó körülírásnak, a *visoka šola* szó szerinti fordításának (*visoko šolstvo* ’felsőoktatás’).

76. Van, aki csak a *stipendiu* miatt *studéroz*.

stipendiu: *ösztöndj* (10), *tandj* (2), *segély* (1) = III 13 –3–49

studéroz: *tanul* (7), *egyetemre jár* (5), *továbbtanul* (1) = III 13 – 1–51

Ebben a mondatban mindkét kölcsönszó *honosított változatában* fordul elő (lásd fentebb). Mindkét tényszó három-három célszóval helyettesítődött, egyetlen célszónak sem születtek változatai, ez a fogalomkörükből adódó gyakori használatukkal, általános elterjedtségükkel magyarázható elsősorban. Egyetlen adatközlő sem helyettesítette viszont egyik kölcsönszót sem a köznyelviesített változatával (nincs *stipendió* és *studíroz*). Ebből arra következtethetnénk, hogy nem létezik a magyar standard szlovéniai változata (a beszélők vagy a helyi nyelvjárást használják, vagy pedig a közmagyar nyelvet). Mivel azonban a domesztikált forma általános a Muravidéken, az is elképzelhető, hogy (beszél) regionális köznyelvi formának kell tekintenünk őket (azok a jelenségek, amelyek Magyarországon erős dialektalizmusnak számítanak, nem biztos, hogy a Muravidéken, a muravidéki beszélők számára és szemében is azok). De az is lehet, hogy csupán véletlen, hogy ebben a vizsgálatban nem lehet

adatszerűen kimutatni a köznyelvi formákat. Ezekre a kérdésekre további vizsgálatok hozhatnak meggyőző választ.

5. A helyettesítések alapján kialakult egy gyakorisági sorrend az elemzett korpuszdarab 15 közvetlen kölcsönszavának körében, ezt mutatja – két lehetséges rendszerezést követve – a két táblázat. Jelentős különbség nincs a kettő között.

5.1. A 13 mondat kölcsönszavainak gyakorisági sorrendje a helyettesítések száma alapján²⁰⁵ (az aláhúzott esetek a meghagy oldalon)

1. táblázat

Sorrend	A szó és gyakorisági mutatója	Mon-dat-szám	Helyet-tesít (eset)	Alá-húzott (eset)	Meg-hagy (eset)	Helyettesít %	Aláhúzott %	Meghagy %
1.	bon ①	13.	4	1	60	6,2	1,5	92,3
2.	strájkol ①	73.	4	2	59	6,2	3,1	90,7
3.	smarnica ①	71.	5	0	60	7,7	–	92,3
4.	bankomát ①	6.	5	3	56	7,7	4,6	87,7
5.	sank ②	70.	8	2	55	12,3	3,1	84,6
6.	diszketa ②	21.	9	2	54	13,9	3,1	83,0
7.	student ②	13.	10	0	55	15,4	–	84,6
8.	sminka ②	86.	11	0	54	16,9	–	83,1
8.	cokla ②	18.	11	0	54	16,9	–	83,1
10.	spricázik ②	72.	12	3	50	18,5	4,6	76,9
11.	studéroz ②	76.	13	1	51	20,0	1,5	78,5
12.	stipendiu ②	76.	13	3	49	20,0	4,6	75,4
13.	skufka ③	93.	15	2	48	23,0	3,1	73,9
14.	student ③	74.	16	1	48	24,6	1,5	73,9
15.	studentka ③	75.	17	5	47	26,2	1,5	72,3

²⁰⁵ A szavak utáni bekarikázott számok – az ÉKSz.² mintájára – a vizsgálat alapján megállapított használati gyakoriságot mutatják. A határok meghúzása most csak kísérlet. Azok a tényiszók, amelyeket az adatközlőknek legalább a fele más szóval helyettesített (a helyettesítés százalékos aránya magasabb 50-nél, illetve a meghagyás eseteinek százalékos aránya kisebb 50-nél), nem kapnának minősítést (ilyen kölcsönszó nincs a jelenlegi korpuszban). A gyakorisági mutatók a *meghagyás* százalékos értékében 10 százalékonként emelkednek.

5.2. Gyakorisági sorrend a *meghagyott esetek száma* alapján (az *aláhúz* esetei a *helyettesít* oldalon)

2. táblázat

Sorrend	A szó és gyakorisági mutatója	Mondat-szám	Meghagy (eset)	Aláhúz (eset)	Helyettesít (eset)	Meghagy %	Aláhúz %	Helyettesít %
1.	smarnica ①	71.	60	0	5	92,3	–	7,7
2.	bon	13.	60	1	4	92,3	1,5	6,2
3.	strájkol①	73.	59	2	4	90,7	3,1	6,2
4.	bankomát ②	6.	56	3	5	87,7	4,6	7,7
5.	student ②	13.	55	0	10	84,6	–	15,4
6.	sank ②	70.	55	2	8	84,6	3,1	12,3
7.	sminka ②	86.	54	0	11	83,1	–	16,9
7.	cokla ②	18.	54	0	11	83,1	–	16,9
9.	diszketa ②	21.	54	2	9	83,0	3,1	13,9
10.	studéroz ③	76.	51	1	13	78,5	1,5	20,0
11.	spricázik ③	72.	50	3	12	76,9	4,6	18,5
12.	stipendiu ③	76.	49	3	13	75,4	4,6	20,0
13.	student③	74.	48	1	16	73,9	1,5	24,6
14.	skufka③	93.	48	2	15	73,9	3,1	23,0
15.	studentka③	75.	47	1	17	72,3	1,5	26,2

Az adatok között külön szerepel, mondat-számának megjelölésével a két *student* szó, hogy így is láthassuk helyettesítésükben a kontextusból (is) következhető különbséget. Az átlagolt tényszó mindkét táblázatban a *studéroz* ige elé kerülne, a 10. helyre (**13 – 0,5 – 51,5**).

6. Összegzés (a gyűjtők és az elemző tapasztalatai)

A kapott korpusz ismeretében megállapíthatjuk, hogy a kérdőíves vizsgálattal használható, elemezhető, megbízható nyelvi anyag birtokába jutottunk. A gyűjtést folytatjuk, kiterjesztve az adatközlők számát a nyelvtérület egészére. Tervezzük a már említett „ellenkérdőív” összeállítását és kikérdezését, ebben tényszóként a közmagyar standard alakok szerepelnének, a helyettesítések feltételezett iránya a mostani fordítottja lenne. A hallgatók gyűjtés során szerzett tapasztalatai alapján, valamint az adatok eddigi – kimondottan szó központú – feldolgozása során is számos tanulság fogalmazódott meg bennem. Közülük már többet érintettem a helyettesítés konkrét eseteinek elemzésekor; összegzésként most csak a legfontosabbakat

említem, hiszen ezek fogják meghatározni a folytatást, ezek lesznek a további részletes elemzés alapszempontjai.

A szlovén eredetű tényszó közmagyar célszóval való helyettesítése, a standard alakok megjelenése, elterjedtségének foka a nyelvi kiegyenlítődésre utal(hat): arra, hogy a rendszerváltás utáni megváltozott – nyelvi következményekkel is járó – nemnyelvi körülmények hatására nagyobb az esély a közmagyar standarddal való közvetlen érintkezésen keresztül a helyi standard változat kialakítására, még ha kevesen és kevés szintéren fogják is beszélni azt. Ezt a hipotézist támasztja alá a helyi vernakuláris változat erőssége és – sok esetben – egyedulalma az anyanyelvváltozatok között (csorbítja viszont a magyar nyelv visszaszoruló helyzete).

A helyettesítések vizsgálatokor nagyon fontos szempont az is, hány esetben honosították az adatközlők a ht szót. Minél erősebb ugyanis a domesztikáció, annál stabilabb az adott lexéma helyzete az adott nyelvváltozatban. Érdekes lesz azt is megvizsgálni, milyen típusú és tartalmú, fogalomkörű szavakat honosítanak legtöbbször és legtöbbször.

A hallgatók közül többen is kitértek összegzésükben azokra a nehézségekre, amelyeket a kétféle szemlélet – az előadásokon tapasztalt kétnyelvűségi s az otthon uralkodó egynyelvű – saját »lelkükben«, azaz nyelvi tudatukban, attitűdtartalmaikban okoz. Nehezen tudják elfogadtatni közvetlen környezetükkel, hogy a második nyelv nem az anyanyelv hibaforrása, hanem természetes közege, s hogy a kontaktushelyzetnek pozitív és gazdagító nyelvi és kulturális kitevői vannak, amelyekkel mindenképpen élni kell(ene). Rámutattak azokra a bizonytalanságokra, amelyek a nyelvvisszaszorulás állapotában lévő közösség nyelvi viselkedését meghatározzák. Arra, hogy hogyan is beszélünk...²⁰⁶

²⁰⁶ Némelyik adatközlő szerint ő maga helyesen beszél magyarul, nem mondja pl., hogy *prikolica*, hanem azt, hogy *utánfutó*, habár tudom, hogy mindig *prikolicát* mond” (részlet V.J. elsőéves magyar szakos hallgató elemzéséből).

„Az egyik adatközlő a *kornet* szót *fagyira* javította ki, de a beszélgetésben elhangzott tőle: Apu a Bofrosztól vette a *kornettöt*?” (P.P. másodikéves magyar szakos hallgató elemzésének részlete.)

„Mivelhogy az adatközlőket ismerem, véleményem szerint a válaszok nem teljesen relevánsak, hiszen az adatközlők nem mindig azt írták, amit ténylegesen mondanak” (S.A. elsőéves magyar szakos hallgató elemzésének részlete).

„Voltak, akik tőlem kérdezték, hogyan tartom én *helyesnek* (!) a mondatot, pl. az *égőket* helyett én mit mondok: *lucskákat*, *zsarnicákat*, *fénylőket*, *lámpákat* ... ha én ezt így mondom, akkor ők is így mondják” (V.J.).

Melléklet (a kérdőív közvetlen kölcsönszavai és közmagyar jelentésük)

abszolvent 'felsőoktatási intézmény utolsó évét végző hallgatója', *antibiotik* 'antibiotikum', *argument* 'érv', *báger* 'kotrógép, markológép', *bágerlik* 'kavicsbánya', *balkon* 'lakóházi vagy nézőtéri erkély', *bankomat* 'pénzkiadó/pénzváltó automata', *bambusz* 'vörösborból és kólából álló italkeverék', *batri* 'szárazelem', *batrilámpa* 'elemlámpa', *bazen* 'úszómedence', *blokk* '(lakótelepi) panelház; tömbház', *bokszerca* 'bokszernadrág, sort', *bon* 'étkezési jegy', *brez veze* 'összefüggéstelenül', *bruc* 'elsőéves egyetemista', *brucka* 'elsőéves egyetemista lány' *brucovánje* 'golyaavató (az elsőévesek vidám, tréfás, esetenként akár kicsit durva beavatása az egyetemi életbe)', *burek* 'hússal, túróval, almával töltött sült tésztaféle', *center* 'centrum', *cirkula* 'körfűrészt', *cokla* 'fapapucs', *digitron* 'zsebszámológép', *diplomál* 'diplomázik', *diszketa* 'hajlékonylemez, floppy', *dizel* 'sörből és kólából álló italkeverék', *DDV* [dëdëvë] 'áfa', *dom* 'kollégium', *dzsumbusz* 'rendetlenség', *ekrán* 'képernyő', *emso* 'személyi szám', *faksz* '(egyetemi) kar', *feferóni* 'csipős hegyes paprika', *fen* 'hajszáritó, fön', *firma* 'cég; gyári védjegy, márka', *flomaszter* 'rostirón, filctoll', *frizer* 'fodrász', *gájba* 'láda, rekesz', *garanció* 'garancia', *garderoba* 'gardrób', *gibanica* 'százzrétű béles', *gnyáviz* 'nyaggat', *grafoszkop* 'írásvetítő', *gripa* 'influenza', *guzsva* 'tömeg, zsúfoltság', *hanzaplaszt* 'ragtapasz', *hauba* 'motorháztető; hajszáritó bura (fodrásznál)', *hrenovka* 'virslí', *infarkt* 'infarktus', *iverica* 'forgácslap, faforgács lemez', *invalid* 'rokkant', *jogi* 'rugós matrac', *jogurt* 'joghurt', *kanalizáció* 'szennyvízcsatorna; szennyvízcsatorna-hálózat kiépítése; csatornázás', *kandidát* 'vmely tisztségre, kitüntetésre stb. javasolt személy; jelölt', *kaucs* 'dívány, kerevet, kanapé, rekamié', *kavbojka/kovbojka/kobbojka* 'farmernadrág', *kemicsni* 'golyóstoll', *kepica* 'fagylaltgombóc', *kikiriki* 'sós mogyoró', *kita* 'copf', *kontrolka* 'dolgozat', *konzerva* 'konzerv', *kornet* 'fagylalttölesér; tölcséres jégkrém(fajta)', *kriza* 'krízis', *kulica* 'golyóstoll', *magiszter* 'pólóing', *májca* 'pólóing', *námáz* 'kenő', *obcsina* 'község mint közigazgatási egység', *paletta* 'raklap', *pasteta* 'májkrem', *pinceta*

„Azt vélte, hogy a szlovenizmusok standard magyar változatát kell leírnia, tehát azt a formát, amelyet a középiskolában helyesként tanult meg. Hiába kérleltem, hogy úgy írja le a mondatokat, ahogy ő használja, mondja. Bevallotta, hogy nem képes leírni a nyelvjárási szót, hiszen az nem helyes (!). Bizonytalan volt a helyesírásban” (P.P.).

'szemöldökcsipesz', *plastika* 'műanyag', *popravní* 'javítóvizsga', *praksza* 'gyakorlat', *praktikusan* 'a gyakorlatban, gyakorlatilag', *prikolica* 'utánfutó; pótkocsi; lakókocsi', *printer* 'számítógép nyomtatója', *privatnik* 'kisiparos, maszek', *problem* 'probléma', *professor* 'középiskolai tanár', *profesorica/profesorca* 'középiskolai tanárnő', *pršut/prsut* 'tengeri levegőn (a karszti bórán) szárított sertéssonka', *regisztráció* 'rendszám-tábla', *rezerva* 'tartalék', *sank* 'italmérő pult, söntés; a konyhát a nappaltól elválasztó étkezőpult; átadó pult', *skufka* 'fagyalttölcsér', *smarnica* 'félédes fehér asztali bor, noha', *sminka* 'rúzs', *spricáz* 'lóg az óráról', *strájk* 'sztrájk', *student* 'egyetemista fiú', *studentka* 'egyetemista lány', *studéroz* 'felsőfokú tanulmányokat végez', *szemafor* 'közlekedési lámpa', *szok* 'üdítőital', *szvetter* 'kardigán', *tangéroz* 'érint, érdekel', *trénerka* 'szabadidőruha', *tunel* 'alagút', *tuséroz* 'zuhanyozik, tusol', *zenf* 'mustár'.

[Kolláth Anna 2007. *Kisebbségkutatás* 16/4: 767–783]

A ht adatbázis őrvidéki elemei és gyakoriságuk (Szoták Szilvia 2009)

Bevezető gondolatok

Trianon következtében a magyar nyelvközösség jelentős része egy sajátosan új helyzetbe, kisebbségi státuszba került. Ennek következtében a magyar nyelv nem egy, hanem egyszerre nyolc országban változik, s mindegyik országban más-más tényezők befolyásolják fejlődését (vö. Szilágyi N. 2008: 105, Lanstyák 2008: 119). A nyelvi szétfejlődés következtében az egyes országokban a magyar nyelvnek az államnyelv által befolyásolt sajátos változatai alakultak ki. A kontaktuselemek minden határon túli területen a magyar nyelvet használók passzív vagy aktív szókincsének részévé váltak hasonlóan pl. a technikai fejlődés következtében egyre nagyobb számban elterjedő anglicizmusokhoz. S bár ezeket a változásokat magyar nyelvészek és nyelvművelők korábban is észlelték, ideológiai és érzelmi okokból elutasították őket (Lanstyák 2008: 119), de tapasztalataim szerint legtöbbször maga a kisebbség is hasonló okok miatt nem vesz tudomást a kölcsönszók használatáról, vagy éppen emiatt nyelvét nem érzi szépnek, teljesnek, felvállalhatónak (vö. Kolláth 2007c, Szoták 2008)

Egy kisebbségben élő nyelvcsoport nyelvhasználatát több szempontból sem lehet anyaországi mércével nézni. Míg Magyarországon a magyar nyelv használata teljesen természetes módon a mindennapok része, addig kisebbségi létben nagy erőfeszítéseket kell tenni annak megtartásáért, átörökítéséért, ápolásáért, oktatásáért egyaránt. A burgenlandi magyarság nyelvi- és léthelyzete, eltér(t) a nagyrégiókétól (6741 főt számláló szórványközösség, politikai képviselő nélkül, jó egzisztenciával, négy településen regionális szintű hivatalos nyelvhasználat, törvényes garanciákkal az oktatás terén), a magyar nyelv megmaradási esélyeinek tekintetében azonban hasonló tendenciát mutat: hasonlóak a tankönyv-problémák, az oktatási törvény önmagában nem tudja garantálni sem a közösségi, sem az egyéni kétnyelvűséget, nincs nyelvmegtartó ereje, stb.

A XX. század felgyorsult technikai, gazdasági, tudományos stb. változásainak szakszókincse, terminológiája nem tudott meghonosodni az anyaországtól elzárt kisközösségben. Így az élet minden területén

megjelenő „újdonság, újítás” (legyen az hivatali, szakmai szakkifejezés, elvont fogalom, stb.) németül rögzült a nyelvhasználatban, a kontaktus-elemek egyre nagyobb számát gyarapítva a burgenlandi magyarság nyelvhasználatában (vö. Imre 1943). Bár egy kis létszámú nyelvközösségről van szó, a nyelvi repertoár annál színesebb, korosztályonként mutat eltéréseket, ugyanakkor hasonlóságokat is: egyszerre vannak jelen a nyelvhasználatban a több évszázados burgenlandi magyar dialektusbeli, a magyar standard-, az ausztriai német standard- és a hienz dialektusbeli elemek, s olykor ezek keveréke (vö. Gal 1977: 313). A helyi standard változata Muravidékhez hasonlóan Burgenlandban sem tudott kialakulni (vö. Bokor 2001: 44)

A ht adatbázis és örvidéki elemeiről

A ht adatbázis egy folyamatosan változó szójegyzék, amely a ht nyelvváltozatokban található közvetlen kölcsönszavak és idegen eredetű közvetett kölcsönszavak adatbázisa, amelybe nyolc év tapasztalata alapján (általában terepmunka közben: interjúk készítésekor, külső megfigyelés útján, beszélgetések alkalmával, s a beépülő megfigyelés módszerét alkalmazva) gyűjtöttem szavakat az örvidéki magyarok körében.

Az örvidéki magyar nyelv – a többi határon túli régióhoz hasonlóan – erősen nyelvjárásias és kontaktushatások által erősen befolyásolt. A területet évszázadok óta külső nyelvjárászigetet alkot, a 16. század óta német településekkel van körülvéve. Ez a több évszázados peremhelyzet, a nyelvterület középpontjától való távolság nyomot hagyott az itteniek szókincsén, konzerválta nyelvváltozatának sajátosságait. Erősen kontaktusos, mert a szórványosodás több évszázados folyamatának eredményeképpen folyamatos nyelvi kontaktusban volt a környezeti nyelvvel, a némettel. Az anyaországtól való elhatárolódásának elszigeteltségének következtében az új nyelvi igények az államnyelvből vett közvetett és közvetlen kölcsönszavak átvételével elégültek ki.

Míthogy a régiók nyelvhasználatában megfigyelhető különbségek már 1918 előtt is fennálltak, így az örvidékiek nyelvhasználatában is megtalálhatóak azok a tájszavak, amelyek Trianon előttiek.²⁰⁷ Ezek egyik csoportja csak a nyelvterület egy részén használatos: Pu²⁰⁸ *cicemuca*

²⁰⁷ Lanstyák osztályozása alapján (Lanstyák 2008:126)

²⁰⁸ Pu=Felsőpulya, Lo=Locsmánd, Szi=Örisziget, Aö=Alsóör.

'barka', Pu *pontyos* 'terhes', Pu *gubafa* 'tölgyfa', Szi *urbiszli* 'zöldborsó, Aö *kikelle* 'zöldborsó, Szi *föhény* 'homok', Szi *csörge* 'töporlyú, Lo *zsibavirág* 'gyermekláncfü'; míg vannak olyan táji eredetű lexémák, amelyek szinte a teljes nyelvterületen használatosak: *cék* 'kullancs', *hécselli* 'csipkebogyó', *dikszaft* 'szörp', *grádics* 'létra', *kibli* 'vödör', *darametélt* 'grízestészta'. A közmagyar eredetű szavak közül megemlíteném a *járás*, az *inspektor*, *kaszárnya*, *firma* lexémákat, amelyek Magyarországon már többnyire marginálissá váltak. Az államnyelvi szavak – amelyek között két csoportot különböztetek meg –, folyamatosan pótolják a nyelvi repertoárból hiányzó elemeket: 1. dialektusbeli lexémák: *reifni* 'autógumi', *hengli* 'csésze füle', *pumpni* 'pumpa'; 2. standard lexémák: *kaisermischung* 'fröccs; fehérbor és az Ausztriában kedvelt helyi üdítőital, az Almdudler keveréke, *werbung* 'reklám', *verein* 'egyesület', stb.

A kutatás előkészítése

Hagyományosan négy magyarlakta települést szokás emlegetni, amikor örvidéki magyarságról beszélünk. 2008 nyarán három településen végeztük el eddig a ht szavak gyakorisági vizsgálatát: Alsóőrben, Felsőőrben és Őriszigeten. A feldolgozás még nem teljes, ezért jelen előadásomban a felsőőri tapasztalatokról fogok beszámolni. A gyakorisági vizsgálat lefolytatásához a szociolingvisztikai adatgyűjtés jól ismert módját, a kérdőíves módszert választottam. Fontos szempont volt, hogy olyan helyi magyarok végezzék el a kérdőívek kitöltését, akiket az adott közösség jól ismer. Az adatközlők kiválasztásánál csak autochton kisebbségi csoporthoz tartozókat kérdeztük meg (de ebből is kizártuk a Bécsbe pendlítőket,²⁰⁹ a magyarországi és egyéb magyar ajkú migránsokat, s azokat is, akik nem az adott településeken születtek vagy éltek hosszabb ideje), s olyan szociológiai változókat vettük figyelembe, mint település, életkor, nem, foglalkozás. Eredeti tervem szerint településenként 20-20 kérdőívet kellett kitölteni 10 férfival és 10 nővel, akik közül három személy 18-30 év közötti, 4 személy 31-50 év közötti, s három 51 év fölötti korcsoporthoz tartozott. A terepmunkások ezt a tervet túlteljesítve összesen 84 értékelhető kérdőívet juttattak el hozzám.

²⁰⁹ ingázók

A túlkutatottság miatt arra törekedtem, hogy a kérdőív ne legyen hosszú. Összeállításában csak asszisztensi szerepet vállaltam, a kérdőív mondatait örvidéki magyarok alkották meg, akik a burgenlandi vernakuláris nyelvváltozatok birtokosai. Az vizsgálat alapján nyert adatok a ht vizsgálat mellett több és más szempontú elemzés alapjául is szolgálhatnak majd.

Tereptapasztalatok

A terepmunkát követően a kérdezőbiztosok beszámoltak tereptapasztalataikról. Az adatközlők között voltak olyanok, akik elzárkóztak a közös munkától, mondván: „*én nem tudok magyarul írni*”. Volt, aki nagyon komolyan vette a kutatást, a kérdőívet hazavitte, s mivel úgy érezte, hogy magyarországi követelményeknek kell megfelelnie, kikereste a német szótárból a kontaktuselemek magyar megfelelőjét. A legoptimálisabb előkészítés ellenére „sokan féltek odaírni, amit gondoltak”. Az adatközlőktől érkező két visszajelzés igazolja a példamondatok hitelességét, hétköznapi használatát: „*igaz, igaz, ezt így mondjuk. Nem is tudom, hogy kellene magyarul mondani*”, „*minden úgy van, ahogy önök írták*”. S végül egy nagyon sokat segítő adatközlő, aki ténylegesen ellátta megjegyzéseivel a kérdőívet ezt írta véleményként: „*Ha burgenlandi magyarral beszélek, úgy beszélek, ahogy Önök írták. Magyarországi magyarral úgy, ahogy én írtam.*”

Kiértékelés – a felsőöri mintavétel konklúziója

A kérdőíveket a három településen összesen 84-en töltötték ki: férfiak és nők fele-fele arányban. A vizsgálat még nem zárult le, tovább folytatódik idővel Felsőpulyán és a felsőöri reformátusok körében. A felsőöri katolikusok közül 14 nő és 11 férfi, összesen 25-en töltötték ki kérdőívet. A vizsgálat menetét a kérdőív 37. és 44. mondatán fogom bemutatni. Mindkét mondat egyirányú helyettesítésre ad lehetőséget, azaz az államnyelvi alakot lehet közmagyar alakra lecserélni. *A rendőr elkérte a führungerschein* és *a zulassungsschein* mondat két kontaktuselemet tartalmazott. A *führungerschein* 'jogosítvány' esetében 11-szer nem változtattak a mondaton, s 14 esetben helyettesítették a kölcsönszót közmagyar szavak különböző alakváltozataival (11-14): *jogosítványt* (8), *papírjaimat* (1), *papírt* (1), *autópapírt* (1), *papírokat* (2), *hajtási igazolványt* (1). A *zulassungsschein* 'forgalmi engedély' esetében 21-szer nem cserélte le a

tényszót, s mindössze 4 esetben igen (21-4), de ebből három esetben a mondat két kontaktuselemét összevonva egy lexémával helyettesítették: *papírokat* (2), *papírt* (1), s mindössze egy alkalommal cserélték le a tényszót az *igazolvány* (1) lexémára.

*Milyen verein organizálja ezt a frührschoppnit*²¹⁰ korpuszrész három kontaktuselemet tartalmazott. A *verein* 'egyesület' lexémát 16 esetben hagyták jóvá, s mindössze kilenc esetben cserélték le valamilyen közmagyar alakra (16-9): *egyesület* (5), *csapat* (2), *egylet* (2). Az *organizálja* igei alak 23 esetben maradt, míg két esetben helyettesítették be (23-2): *szervezte* (1), *rendezi* (1). A *frührschoppni* főnévet 21 esetben nem cserélték le, négy esetben igen (21-4): *bulit* (2), *mulatságot* (1), *multság* (1).

A közmagyar helyettesítéseknél az adott példákban láttuk, hogy nem egy lexémát használnak (pl. *führerschein*), amiből a teljes felmérés adataira támaszkodva arra következtettek, hogy nincs egységes magyar megfelelője a kölcsönszónak a magyarok nyelvhasználatában, valamint arra is, hogy a kölcsönszó használata nagyon gyakori. Nincs ez másképp a második példamondat tényszavainak esetében sem. A mondat második kölcsönszava (*zulassungsschein*²¹¹) arra hoz példát, amikor egyáltalán nem ismert a közösségben a közmagyar szó, azaz a *forgalmi engedély* lexéma, hiszen a hivatali nyelv az esetek többségében a német, s így a közmagyar szó nem is terjedhetett el. Az örvidéki nyelvjárás toldalékrendszerére jellemző, hogy a német jövevényszavakhoz főnevek esetében – s jelen esetben is – a *-li*, *-ni* toldalék kapcsolódik, míg igék esetében az *-l*: pl.: *felrégül* 'felizgatja magát' (vö. Imre 1971: 75–78; 1977: 310). Az első mondatban nem találunk erre példát, mert a hivatali szakszókincs viszonylag új keletkezésű szavairól van szó, amely esetben standard államnyelvi alakhoz kapcsolódik a magyar tárgyrag. A másodikban annál inkább. Magukban az adatközlőkben – akik a kérdőíves vizsgálatot érdekesnek találták – merült fel annak az ötlete, hogy folytatásként egy olyan felmérést is lehetne csinálni, ahol a magyar standard nyelvi tényszók szereplnének a kérdőívben, s a mostanihoz képest fordított irányú helyettesítést kellene alkalmazni. Összességében megállapíthatjuk,

²¹⁰ A *frührschoppni* általában egyesületek által rendezett évés-ivással egybekötött összejevetel, zenés multság, alkalom a találkozásra és beszélgetésre.

²¹¹ Ausztriában 1999-től a *Zulassungsbesecheinigung* használatos hivatalosan a *Zulassungsschein* helyett, míg Németországban *Fahrzeugsschein*.

hogy érdekes, megbízható, több szempontú élőnyelvi korpuszhoz jutotunk az örvidéki magyar nyelv vizsgálatakor. Bár terjedelmi korlátok miatt a teljes kutatás leírására nincs lehetőség, röviden mégis ismertetem, hogy a kérdőívek feldolgozása során a következő eredményt kaptam: Felsőőrben a 25 adatközlő a 73 kölcsönszó közül 45 esetben 50%-nál nagyobb arányban a kontaktuselem használatát részesítette előnyben, azaz csak kis százalékban alkalmazta a közmagyar irányú helyettesítést. Alsóőrben és Óriszigeten még nagyobb volt az arány; 58 alkalommal választották inkább a kontaktuselemet. Így a feltételezés beigazolódott, miszerint a lexémáknak stabil a helyzete a burgenlandi kétnyelvű beszélőközösség nyelvhasználatában.

[Szoták Szilvia 2009. In: Borbély–Vančoné–Hattyár szerk. *„Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák”* 15. *Élőnyelvi Konferencia* Párkány, 2008. szeptember 4-6. előadásai. 467 – 473.]

A sajátos határon túli magyar szókincs változatosságának dialektális, regiszterbeli, időbeli és stilisztikai aspektusáról

(Lanstyák István 2009)

1. Bevezetés

Írásomban a sajátos ht szókincs²¹² változatosságának azon aspektusaival foglalkozom, amelyek belevetülnek az érintett szavak és állandósult szókapcsolatok stílusértékébe. Az adatok, amelyekre fejtegetéseim során támaszkodom egy internetes program segítségével épített lexikális adatbázisból származnak, a Termini magyar–magyar szótárból, illetve a Termini magyar–magyar adatbázisból. A Termini magyar–magyar szótár, illetve adatbázis építése része azoknak a „határtalanítás”-nak nevezett lexikológiai és lexikográfiai, valamint korpusznyelvészeti munkálatoknak, melyeknek célja az, hogy az újonnan készülő vagy átdolgozott magyarországi nyelvészeti kiadványokban jelentőségüknek megfelelően jelenjenek meg a magyar nyelv ht változatai.²¹³

A ht szókincs változatosságának feltárása a rendszerváltás után kezdődött. A korábbi évtizedekben a nyelvművelők minden ht régióban (még az amúgy „liberális” Vajdaságban is) néhány kivétellel minden ht szót megbélyegeztek (a közvetett kölcsönszavak zömét is), ennél fogva az egyes ht szavak használata közti mélyreható különbségek homályban maradtak (szinte mindegyik használata egyforma „bűn” volt). A rendszerváltás után az élőnyelvi konferenciák, illetve az MTA Nyelvtudományi Intézetének egykori Élőnyelvi Osztálya által is ösztönzött élőnyelvi, kétnyelvűségi, kontaktológiai, lexikológiai kutatások felszínre hozták azt a (nem meglepő) tényt, hogy a ht lexémák stílusérték tekintetében csaknem annyira sokfélék, mint a közmagyar nyelv hagyományos szókészleti

²¹² Ezen azokat a szókészleti elemeket, illetve szójelentéseket, stílusértékeket kell érteni, amelyek nincsenek meg a közmagyar nyelvben, csak a magyar nyelv egy vagy több határon túli (ht) változatában. A továbbiakban az egyszerűség kedvéért a pongyola és félrevezető „ht szókincs”, „ht szavak” formákat fogom használni, elhagyva a *sajátos* jelzőt.

²¹³ A határtalanításra lásd pl. Beregszászi–Csermicskó 2004a; Eöry 2007; Kolláth 2005b, 2007a; Lanstyák 2006; M. Pintér 2007; Péntek 2007; Tolcsvai Nagy 2007b. A határtalanítást szervező Termini Kutatóhálózatra lásd Csermicskó és mtsai 2005; Kolláth és mtsai 2005.

egységei (a meglévő különbségek jobbára e szóképzési réteg viszonylag csekély terjedelméből adódnak).

Az adatbázis építése során a ht szókincs változatossága komoly lexikográfiai problémaként jelentkezett, melynek legtöbb aspektusára itt nem térhetek ki; föl szeretném viszont hívni a figyelmet a kutatócsoport tagjainak korábbi publikációira, amelyek több idevágó kérdéssel foglalkoznak (pl. Benő 2007; Beregszászi–Csernicskó 2004a; Kolláth 2005b, 2007a, 2007d; Lanstyák 2006a, 2006e, 2009b; Péntek 2007; Péntek–Benő 2003).

2. A Termini stílusminősítési rendszerének kidolgozása

Az, hogy a szótárakban alkalmazott minősítésekkel lehetetlen szakmailag korrekt módon megragadni a ht szókincs változatosságát (amiképpen egyébként a közmagyar szókincsét is), már az 1990-es évek közepén világossá vált, amikor a Magyar értelmező kéziszótár (ÉKSz.² 2003) felújítási munkálatainak részeként három régió (Erdély, Felvidék, Kárpátalja) szavai bekerültek az új kiadásba (lásd Beregszászi–Csernicskó 2004a: 127–138; Lanstyák 2004). A Termini-adatbázis építése során, amikor már nem kötöttek bennünket más szótárak minősítési rendszerei, napirendre került a korábban használt, az ÉKSz. minősítéseire épülő rendszer átalakítása. A folyamat máig sem fejeződött be teljesen, de a jövőben már csak kisebb módosítások várhatók.

A hagyományos stílusminősítési rendszer legnagyobb problémája a minősítések egy részének többértelműsége. Pl. a „választékos” és a „bizalmas” minősítések nemcsak a lexémák beszédhelyzeti kötöttségére utalhatnak, hanem a beszélők társadalmi háttérére, sőt a lexémák expresszív stílusértékére is. Ennek következménye pedig az, hogy a szótár adatai mind szociolingvisztikailag, mind stilisztikailag nehezen értelmezhetők, ezenkívül pedig a minősítések társasnyelvészek számára vállalhatatlan nyelvvideológiai koloncokkal is meg vannak terhelve (Lanstyák 2009b; a nyelvi ideológiák általános kérdéseire lásd Lanstyák 2009b).

A Termini Kutatóhálózat munkatársai stílusminősítési gyakorlatukban arra törekedtek, hogy mindkét fenti problémát elkerüljék: a különféle típusú minősítési szempontok egymásba csúsztatását éppúgy, mint a minősítések ideologikus indíttatású használatát. Ennek érdekében a stílusminősítést igyekeztünk és igyekszünk objektív alapokra helyezni, az adott lexéma tényleges használatából kiindulni. Ez egyfelől azt jelenti, hogy gondosan megvizsgáljuk a szótárazandó lexémákra vonatkozó írott és

beszélt nyelvi adatokat, azok nyelvi kontextusát (milyen, a szótárakból ismert, „biztos” stílusértékű szavakkal fordulnak elő együtt), másfelől pedig azt, hogy empirikus kutatásokat is folytatunk a szótározott lexémák használatának jobb megismerése céljából (ezekre lásd pl. Benő 2007; Kolláth 2007c, 2009b). Empirikus vizsgálatokra már csak azért is szükség van, mert a ht szavak nem kis hányada főként a mindennapi beszélt nyelvben használatos, így kevés rá az írott nyelvi adat (vagy egyáltalán nincs is ilyen).²¹⁴

Az új rendszerezés kidolgozásában a Magyar értelmező kéziszótár minősítéseiből indultunk ki, arra törekedve, hogy azoktól indokolatlanul ne térjünk el. Ennek ellenére az új rendszer egyre inkább távolodott az értelmező kéziszótárétól, szerencsére úgy, hogy a kettő mégis jelentős mértékben „kompatibilis” maradt egymással. A változtatások többfélék voltak:

1. Néhány ÉKSz.²-beli minősítést *átértelmeztünk*. A „népnyelvi” minősítést nemcsak a falusi, hanem a városi, kevésbé iskolázott lakosságra jellemző lexémák jelölésére használjuk; ezzel összefüggésben a „tájnyelvi”-t a nagyobb földrajzi területen élő, de nemstandard lexémák jelölésére is kiterjesztettük.

2. Egy esetben az átértelmezés *átnevezéssel* is együtt járt: a „hivatalos” minősítés helyett a „közéleti”-t használjuk, és nem csak a közigazgatási szaknyelv közismert szavait jelöljük így, hanem más közéleti szavakat és kifejezéseket is. Egy másik esetben az átnevezett kategória tartalmilag megfelel az eredetinek: a „hétköznapi” minősítés lényegileg fedi a kéziszótár „nem hivatalos” címkéjét.

3. Az ÉKSz.²-ben is meglévő minősítések egy részét árnyaltuk: a „választékos” szélső pólusaként beiktattuk az „emelkedett”, a „bizalmas” szélső pólusaként pedig a „lezser” minősítést. Ezenkívül a kéziszótárt követve alkalmazzuk a „kissé” árnyaló szót is, pl. „kissé választékos”, „kissé pejoratív”.

4. Egy rendkívül megbélyegző és megtévesztő, purista, standardista, homogenista indíttatású minősítést („vulgáris”) és több más,

²¹⁴ Ennek ellenére nem mondhatjuk azt, hogy a stílusminősítés teljesen objektív, „technikai” kérdéssé vált volna számunkra, nagyon sok esetben a saját nyelvérzékünkre is kénytelenek vagyunk támaszkodni. Több ezer lexéma stílusértékének megállapítása annyi kutatást igényelne, amennyire nincs lehetőségünk, és nem is igen lesz soha.

tudományosan nem értelmezhető minősítő formulát („pongyola használatú”, „helyesen”, „helyesebben”) teljesen elvetettünk, pontosabban: ezeket soha nem is alkalmaztunk. (A „vulgáris”-ra lásd Lanstyák 2009b, a „pongyolá”-ra Lanstyák 2003.)

5. A rendszer többdimenzióssá válásának legfontosabb következményeként *új minősítéseket is bevezettünk*:

a) ezek egy része valamely dimenzión semleges stílusértéket jelöl: a dialektális dimenzión az „általános” minősítést azok a szavak kapják, amelyeket a legkülönbözőbb iskolázottságú beszélők egyaránt használnak; a regiszterbeli dimenzión a „közhasználatú” minősítés a bármely regiszterben (pl. a szaknyelvekben és a hétköznapi nyelvben egyaránt) előfordulható lexémák jelölésére szolgál; a stílusváltozati dimenzión a „közömbös” minősítést azok a szavak kapják, amelyek egyaránt használatosak formális és informális beszédhelyzetekben;

b) más részük *eddig nem jelölt* vagy *ambivalens* minősítés által jelölt stílusértékekre utal: az „iskolázott”, „idegenes”, „ifjúsági nyelvi”, „szaknyelvi”.

Rendszerezésünkben látszólag sok az új minősítés, ám figyelembe kell venni, hogy az újnak látszó kategóriák jelentős része lappangva eddig is megvolt szótárainkban (pl. a minősítetlenség utalt a szó „általános”, „közhasználatú” és „közömbös” stílusértékére, az „argó” az ifjúsági nyelvre, nemegyszer a „választékos” az „iskolázott”-ra, a különféle fogalomköri minősítések, és részben a „hivatalos” minősítés a „szaknyelvi”-re).

A változtatásokkal a fő célunk az volt, hogy az egyes minősítések alkalmazását egy olyan rendszer kívánalmai szerint módosítsuk, amely lehetővé teszi a stílusérték különböző típusú forrásainak egymástól való elkülönítését, s ezzel a minősítések többértelműségének felszámolását. Az új minősítések bevezetésével ezenkívül tehermentesíteni kívántuk a meglévő, hagyományos jelöléseket úgy, hogy használatukat leszűkítettük a legjellemzőbb területre. Például a „választékos”-t csak stílusváltozati minősítésként alkalmazzuk, mégpedig a főként formális stílusú szövegekben előforduló lexémák jelölésére; az iskolázott beszélőkre jellemző lexémákat nem „választékos”, hanem „iskolázott” minősítéssel látjuk el, az olyan expresszív szavakat pedig, amelyek más kategóriába – pl. „pejoratív”,

„durva”, „kedveskedő” stb. – nem sorolhatók be, „expresszív” vagy „átvitt” minősítéssel.²¹⁵

3. A minősítés dimenziói

Az egyes szóképzleti elemek, illetve jelentések stílusértékét különböző, szociolingvisztikailag meghatározható kategóriák mentén állapítottuk meg – ezek a *dimenziók*. A többdimenziós rendszer fő előnye – ahogy az már a fentiekből is kiderülhetett –, hogy a minősítés különféle szempontjai nem keverednek, mint a hagyományos minősítések esetében, hanem elválnak egymástól, ezáltal pedig lehetővé válik, hogy a minősítés során minden lehetséges szempontot külön-külön mérlegeljünk.

1. A *dialektális* dimenzió gyakorlati okokból egyaránt tartalmazza a földrajzi és a társadalmi dialektusokra vonatkozó minősítéseket (földrajziból ti. csak egy van). Ezek a minősítések a lexémák abból adódó stílusértékére utalnak, hogy használatuk bizonyos társadalmi csoportokra jellemző (míg más társadalmi csoportokra nem vagy nem annyira). A *földrajzi* dialektusokra a „tájnyelvi” minősítés utal (pl. Er *cinka* ’serdülő lány’)²¹⁶. A *társadalmi* dialektusokra vonatkozó minősítések valójában három további, „rejtett” dimenzión helyezkednek el: az iskolázottságin az „iskolázott” (pl. Fv Ka *audit* ’auditálás, átvilágítás’) és a „népnyelvi” (pl. Er Fv Ka *bufet* ’falatozó, talponálló’) minősítés, a kétnyelvűségben az „idegenes” (pl. Fv Va Ka Hv *advokát* ’ügyvéd’) minősítés, a korosztályon pedig a „gyermeknyelvi” (–) és az „ifjúsági nyelvi” (pl. Er *gamat* ’rossz, utálatos’) minősítés. Gyakorlati okokból semleges kategóriát csak az iskolázottsági dimenzió különböztetünk meg: ez az „általános” minősítés (pl. Fv *alobal* ’alufólia’).

2. A *regiszterbeli* dimenzió mentén jórészt azok a stílusértékek helyezkednek el, melyekre a bizonyos specializált tevékenységekhez kötődő szavak tesznek szert. Ide tartozik a „szaknyelvi” (pl. Er Fv Va Ka Hv Mv Öv *dezinfekció* ’fertőtlenítés’), a „közéleti” (pl. Er Fv Va *angazsálja magát* ’elkötelezetten csinál vmit’), a „sajtónyelvi” (pl. Ka

²¹⁵ Konkrét szótárakban egy ilyen sokelemű és sokrétű minősítési rendszert aligha lehet alkalmazni, mi azonban jelenleg nem szótárt írunk, hanem adatbázist építünk.

²¹⁶ Itt és az alábbiakban egy-egy szó régióbeli hovatartozására a következő jelölések, az ún. felségjelzések utalhatnak: Er – Erdély, Fv – Felvidék, Va – Vajdaság, Ka – Kárpátalja, Hv – Horvátország, Mv – Muravidék (Szlovénia), Öv – Örvidék (Burgenland; Ausztria).

gyermekintézmény 'bölcsőde, óvoda'), a „szépirodalmi” (–) és a „szleng” (pl. *Őv zsandamari* 'rendőrnő') minősítés. Ha egy szó – a látszat ellenére – nem szaknyelvi, a „hétköznapi” minősítést kapja (pl. Er *buton* 'nyomógomb'). Arra a tényre, hogy egy szó(jelentés) nem kötődik semmilyen specializált regiszterhez, a „közhasználatú” (pl. Er *alimentára* 'élelmszerüzlet') minősítés utal. A „szleng” és a „hétköznapi” minősítés kilóg a többi közül annyiban, hogy nem feltétlenül kötődnek specializált tevékenységhez (de kötődhetnek, hiszen a szleng jellegzetes válfaja a szakmai szleng, és a szakemberek nem „hivatalos” *terminus technicus* jellegű szakszavakat is használhatnak).

3. A *stílusváltozati* dimenziót a beszédhelyzet formalitása által meghatározott regiszterek alkotják; ezekben az egyes szavak stílusértékét az határozza meg, hogy általában formális vagy informális beszédhelyzetekben használják-e őket. Ide tartozik a „választékos” (pl. Fv Va *delikvenca* 'bűnözés') stílusminősítés és annak két szélső változata, a „kissé választékos” (pl. Fv *szaktanintézet* 'szakmunkásképző') egyfelől és az „emelkedett” (–) másfelől, továbbá a „bizalmas” (Va Hv Mv *ajde!* 'rajta!, gyerünk!, indulj!') stílusminősítés és annak két szélső változata, a „kissé bizalmas” (Fv *kituneloz* vagy *kitunelez* 'állami vagyont magánvállalatba átment') és a „lezser” (Fv *jéerdé* 'a rendszerváltás után: mezőgazdasági szövetkezet'). Azokat a szavakat, amelyek nem kötődnek egy-egy stílusváltozathoz, hanem bármilyen beszédhelyzetben használhatók, a „közömbös” (pl. *Őv almdudler* 'gyógynövényből, vízből, cukorból készült tipikus osztrák szénsavas üdítőital') minősítéssel látjuk el.

Rendszerezésünk egyik nagy előnye, hogy e dimenzió minősítései valóban *tisztán* stílusváltozati minősítések, közvetve sem utalnak a beszélők társadalmi háttéréből adódó stílusértékre. Ezért tudjuk gond nélkül jelölni például az iskolázatlan beszélők által használt „választékos” stílusértékű, nemegyszer hiperkorrekt indíttatású szavakat („népnyelvi” + „választékos”, pl. Fv Va Hv Mv *garanció* 'garancia') vagy az iskolázott beszélők által használt „bizalmas” stílusértékű szavakat („iskolázott” + „bizalmas”, pl. Ka *beszpregyel* 'államhatalmi válság következtében fellépő káosz').

4. Az *időbeliség* dimenzióján jellemző módon a nyelv korábbi állapotából fennmaradt elemeknek a mai nyelvben meglévő sajátos stílusértéke fejeződik ki. E dimenzió mentén különböztetjük meg a „régies” (pl. Er *agent* 'adószedő') és annak enyhébb fokozatát képviselő „kissé régies”

(pl. Va *apostolka* 'saru, szandál'), az „elavult” (Ka *gasztronom* vagy *gasztronóm* 'élelmiszerüzlet'), a „történeti” (pl. Fv *jéerdé* 'rendszerváltás előtt: egységes földművesszövetkezet') és az „új” (pl. Öv *hendi* 'mobiltelefon') minősítéseket. Mivel csak viszonylag kevés lexémának van időbeliségre vonatkozó stílusértéke, az egyszerűség kedvéért az időbeliség síkján sajátos stílusértéket nem hordozó szavakra nem utalunk speciális jelöléssel.

5. A nyelvváltozatokhoz kötődő sajátos stílusminősítések, illetve az időbeliségre utaló minősítések mellett rendszerezésünkben természetesen „igazi” stílusminősítések is szerepelnek, amelyekben a beszélők *érzelmei* fejeződnek ki, a szavak által jelölt valósághoz való pozitív vagy negatív viszonyulásuk. Ezen a dimenzió helyezkedik el az „eufemisztikus” (–), a „kedveskedő” (–), a „tréfás” (pl. Va *duduk* 'bárgyú, tökkeltűtött'), a „pejoratív” (Er *nyám* 'rokon, rokonság'), illetve ennek enyhébb fokozata, a „kissé pejoratív” (Fv Va *frajer* 'vakmerő, beképzelt, nagyhangú, kötekedő fiatal férfi'), az „ironikus” (Er *kondukátor* <Nicolae Ceaușescu egykori román elnök és pártfőtitkár egyik „címe”>) és ennek enyhébb válfaja, a „kissé ironikus” (–), a „durva” (Er Fv Va Ka Hv Mv Öv *debil* 'ostoba, buta (ember)') és a „kissé durva” (Fv *prúszer* 'balhé'), valamint a „trágár” (–). Az érzelmileg telített, de az előbbi kategóriákba nehezen besorolható szavakra az „expresszív” minősítéssel utalhatunk (pl. Er *letácsol* 'elhallgattat, leint, letorkol'). E dimenzióhoz sorolható a lexémából magából, annak hangalakjából és/vagy jelentésében adódó sajátos stílusérték is: a hangalakjuk miatt expresszív szavak sajátos stílusértékére szintén az „expresszív” (pl. Fv *bublifuk* 'szappanbuborék-fúvó gyermekjáték'), a jelentésük miatt expresszív szavak (metaforák) sajátos stílusértékére pedig az „átvitt” (Fv *lekció* 'tanulság levonására felhasználható kellemetlen tapasztalat; lecke') minősítés vonatkozik.

6. A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy az említett dimenziókon túl bizonyos speciális esetekben jelöljük még a lexémák gyakoriságát a „ritka” (pl. Va *arnaut* 'albán, arnauta') minősítéssel, ezenkívül rendszeresen utalunk régióbeli hovatartozásukra az Er, Fv, Va, Ka, Hv, Mv, Öv, továbbá a Hu (Magyarország) és Km (Kárpát-medence, illetve közmagyar) felségjelzésekkel. Ezek azonban rendszeren nem forrásai az érintett

lexémák sajátos stílusértékének (csak olyankor, ha nyelven belüli kódváltásképpen más állami nyelvváltozatba kerülnek).²¹⁷

4. Összegzés

Írásomban röviden bemutattam a Termini Kutatóhálózat munkatársai által a Termini magyar–magyar adatbázis építése során alkalmazott új, többdimenziós stílusminősítési rendszert, melynek fő hozadéka az, hogy alkalmazásával sikerült megszüntetni a stílusminősítések jelentős részének többértelműségét. Ez nagy előrelépés a nyelvi anyag feldolgozása szempontjából, mert jelentősen megkönnyíti a szótárírók minősítő munkáját: egy logikus rendszer birtokában könnyebb eldönteni egy-egy szóról, milyen minősítéssel szükséges ellátni, mint akkor, ha a minősítéseket nem tudjuk a maguk rendszerbeli összefüggéseiben szemlélni.

Miért tudták nélkülözni a korábbi szótárak a következetes minősítési rendszert? Elsősorban azért, mert valóban csupán szótárak voltak. Ezzel szemben a Termini-szótár egyszersmind nyelvi adatbázis is (sőt elsősorban az!), melynek fontos célja, hogy lehetővé tegye a benne található adatok statisztikai feldolgozását. Ezek az igények kényszerítették ki, hogy a magyar szótári hagyomány „megszüntetve megőrzésével” kidolgozzuk az új rendszert.

Az új minősítési rendszer kialakításával – reményeink szerint – az általunk használt minősítéseket sikerült megszabadítanunk a rájuk rakódott, számunkra vállalhatatlan ideológiai ballaszttól is. A standardista és homogenista szempontok mellőzése megnyilvánult már a nyelvi anyag rostálásában (a szavak felvételében vagy kihagyásában a dialektusbeli kötöttség, illetve az ún. „nyelvhelyesség” semmilyen szerepet nem játszik) és a minősítések megnevezésében is (az ideológiai töltetű minősítéseket, illetve minősítéspótló formulákat teljesen mellőztük), de ennél is fontosabb, hogy ezek az ideológiai szempontok a régi és új minősítések alkalmazásában sem játszanak szerepet.

Dolgozatomból végül talán az is kiderült, hogy a nyelvi változatoság megragadásának, illetve megjelenítésének egyik lehetséges, eddig nem eléggé használt eszköze a szókészlet területén a lexémák stílusminősítése különféle, szociolingvisztikailag releváns dimenziók mentén.

²¹⁷ Az egyes stílusértékek jellemzésére és további példákra lásd a Termini-szótár bemutatását (<http://ht.nytud.hu/htonline/present.php?action=szocikktozs#stilusminosites>) és magukat a szótári adatokat (<http://ht.nytud.hu/htonline/hlista.php?action=firstpage>).

[Lanstyák István 2009. In: Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga szerk., *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. élőnyelvi konferencia Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6.* Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar – Tinta Könyvkiadó, 17–24.]

A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis
(Lanstyák István – Benő Attila – Juhász Tihamér 2010)

1. A határtalanítás nyelvészeti programja

A határtalanítás azokat a nyelvészeti – jelenleg lexikológiai, lexikográfiai, korpusznyelvészeti és névtani – munkákat jelenti, melyeknek célja az, hogy az újonnan készülő vagy átdolgozott magyarországi nyelvészeti kiadványokban jelentőségüknek megfelelő mértékben jelenjenek meg a magyar nyelv határon túli változatai, vagyis ezek a kiadványok ne csak a *magyarországi magyar nyelvet* ismertessék, hanem az *egyetemes magyar nyelvet*, amely a magyarországi magyar nyelvváltozatokon kívül magába foglalja a határon túli magyar beszélőközösségek által beszélt nyelvváltozatokat is.

A *szóhatártalanítás* célja ennek megfelelően az, hogy a címük szerint a „magyar” nyelvet vagy annak valamely részrendszerét bemutató lexikográfiai munkák (értelmező szótárak, idegen szavak szótárjai, helyesírási szótárak és a helyesírás-ellenőrző számítógépes programok, szinonimaszótárak, csoportnyelvi szótárak, kétnyelvű szótárak, helyesírási kézikönyvek stb.) – címükkel összhangban – ne csak *magyarországi magyar* szókészleti elemeket tartalmazzanak, hanem határon túliakat is.

A magyarországi szótárak határtalanítása a Magyar Tudományos Akadémia határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák és kutatóhelyek egyik legfontosabb közös kutatási programja. A szóhatártalanítási program keretében eddig három szótárba javasoltak a kutatóhálózat munkatársai ht szavakat, szókapcsolatokat, alakváltozatokat, jelentéseket, vonzatokat: az Osiris Helyesírás szótári részébe, a Tolcsvai Nagy Gábor által írt Osiris Idegen szavak szótárába, valamint a Tinta Kiadónál megjelent, Eöry Vilma főszerkesztésével készült *Értelmező szótár* +-ba.

A határtalanítás másik ága, a Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz határon túli anyagának gyűjtése, a szótárprogramtól független vállalkozás. Szemben a szótárprogrammal, amely mind a hét határon túli magyar régióra kiterjed, a korpuszprogram keretében a Magyar Nemzeti Szövegtár határon túli részlegébe egyelőre csak a négy nagyrégió nyelvi anyaga került be: Erdélyé, Felvidéké, Vajdaságé és Kárpátaljáé, de tervbe van véve a kismegyei bekapcsolása is. A határon túli korpusz sajátossága, hogy beszélt nyelvi szövegek átíratait is tartalmazza, nemcsak írott nyelveket, mint a magyarországi magyar korpusz.

A határtalanítás harmadik, önállóan tekintett ága a névhatártalanítás („szóhatártalanítás”-on tehát főntebb „közszó-határtalanítás”-t kell érteni). Ennek keretében folyik a Kárpát-medencei magyar helynevek gyűjtése és rendszerezése abból a célból, hogy ki lehessen jelölni a helyneveknek azt a körét, melyeket érdemes standardnak tekinteni, és magyar nyelvi használatukat az egész Kárpát-medence viszonylatában támogatni. Trianon után ugyanis az egyes utódállamok más-más szemléletű neveket adtak a történelmi Magyarország hozzájuk került területein található településeknek, hegységeknek, vizeknek stb.; az új, államnyelvi nevek magyarra fordításával létrejött megnevezésekhez a magyarországi földrajztudomány ellentmondásosan viszonyult: egyesek az új nevek egy részét elfogadták, mások nem. Mindezek miatt nemcsak egyetemes magyar viszonylatban, hanem még magyarországi viszonylatban is olyan változatosság jött létre, amely bizonyos esetekben zavaró. Ezért fontos, hogy a helynevekkel kapcsolatos kodifikációs tevékenység az egész Kárpát-medencére nézve történjen.

2. A Termini szótár és adatbázis létrejötte és forrásai

A határon túli (a továbbiakban *ht*) magyar lexikális adatbázis építése a határon túli és magyarországi kutatókat tömörítő *Termini Kutatóhálózat* egyik legfontosabb kutatási programja. A kutatóhálózat munkatársai jórészt az MTA határon túli kutatóállomásainak feladatait ellátó nyelvi irodák és egyéni kutatóhelyek munkatársai köréből verbuválódnak. Erdélyben, a Felvidéken, Kárpátalján és a Vajdaságban 2001-ben jöttek létre nyelvi irodák az MTA kezdeményezésére: az erdélyi Kolozsváron és Sepsiszentgyörgyön Péntek János vezetésével (*Szabó T. Attila Nyelvi Intézet*), a felvidéki Dunaszerdahelyen Szabómihály Gizella vezetésével (*Gramma Nyelvi Iroda*), a kárpátaljai Beregszászban Csernicskó István vezetésével (*Hodinka Antal Intézet*), a vajdasági Magyarokanizsán (kezdetben Papp György vezetésével (*Magyar Nyelvi Korpusz*) és Gábrityné Molnár Irén közreműködésével (*Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka*). Fő feladatuk a határon túli magyar nyelvváltozatok kutatása, valamint a magyar nyelv használatának elősegítése a nyilvános nyelvhasználat minél több színterén, beleértve az írásos használatot is. A munkálatokba 2003-ban az ún. kiségiók (Horvátország magyarlakta területei, a szlovéniai Muravidék és az ausztriai Öörvidék) munkatársai is bekapcsolódtak; ezek összefogásával jött létre 2007-ben az *Imre Samu Nyelvi Intézet*.

A nyelvi irodák és egyéni kutatóhelyek központi adminisztratív hátterét az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete biztosította, szakmai szempontból pedig a Termini Kutatóhálózat az MTA Nyelvtudományi Intézetére támaszkodik leginkább. A kapcsolatot a Nyelvtudományi Intézet és a Termini közt 2007 óta együttműködési megállapodás szabályozza. A nyelvi irodák közös és régióspecifikus kutatási programjait a *Magyar Tudományos Akadémia* és az Akadémia *Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogramja* támogatja. A Termini határon túli nyelvészeti kutatóhálózat tevékenységét és kutatási témáit több tanulmány ismerteti (Cserniczkó és mtsai. 2005; Cserniczkó 2006b; Cserniczkó–Szabó Mihály 2010; Kolláth 2006, 2007a; Lanstyák 2006c; Péntek 2008, 2009, 2010b).

A legalább egyik elemükben idegen eredetű szavakat, szó szerkezeteket tartalmazó adatbázis építése 2003 óta összehangolt módon folyik a Termini hálózat keretében az MTA anyagi támogatásával, és 2007 óta minden érdeklődő számára hozzáférhető a világhálón (<http://ht.nytud.hu/htonline>).

A ht-adatbázis azon a 2012 szócikket tartalmazó jegyzéken – az ún. ht-listán – alapul, amelyet a 2007-től Termini kutatóhálózat munkatársai az Osiris Kiadónál megjelent *Idegen szavak szótárába* adtak le. Ez a magyarázata annak, hogy az adatbázis csak olyan szavakat és szókapcsolatokat foglal magába, amelyeknek legalább egyik eleme idegen szó vagy betűszó.

Az *Idegen szavak szótára* számára összeállított és a szótár szerzőjének, *Tolcsvai Nagy Gábornak* rendelkezésére bocsátott szójegyzék, a ht-lista a hét régió saját szójegyzékeinek összeolvasztásával keletkezett 2004 júniusában. Eddig az időpontig az egyes régiók munkatársai saját szólistájukon (azaz külön erdélyi, felvidéki és vajdasági listán stb.) dolgoztak ugyan, ám munkájukat Lanstyák István folyamatosan figyelemmel kísérte és koordinálta, sőt gondoskodott róla, hogy a munkatársak ismerjék még egymás listáját, s közösen fejlesszék az egynél több régióban meglévő szavakról írott szócikkeket, ezenkívül pedig az értelmezések kidolgozása és a stílusminősítések alkalmazása során tekintettel legyenek az alakilag nem azonos, de hasonló vagy megegyező jelentésű, más-más régióban használatos szavakra.

Az erdélyi, a felvidéki és a kárpátaljai szójegyzék gerincét a *Magyar értelmező kéziszótár* 2., átdolgozott kiadásába javasolt szavak

alkották, pontosabban azok egy része, az idegen eredetű elemet, elemeket tartalmazó szókészleti egységek.

Az *Osiris Idegen szavak szótárába* szánt, a *Magyar értelmező kéziszótár* 2. kiadása számára készített szógyűjteményen alapuló erdélyi szójegyzéket *Péntek János* és *Benő Attila* dolgozta ki, figyelembe véve a korábbi kutatásokat (Márton–Péntek–Vöő 1977), a felvidékit *Lanstyák István*, mégpedig *Szabómihály Gizella* közreműködésével, a kárpátaljai *Beregszászi Anikó* és *Cserniczkó István*. A többi régióban előzmények nélkül, a három nagyrégió jegyzékeit mintául véve hozták létre saját szógyűjteményeiket az adott régiók munkatársai: a vajdaságit *Papp György*, *Tóth Hajnalka* és *Varga Tünde*, a muravidékit *Kolláth Anna*, az örvidékit pedig *Szoták Szilvia*. Legkésőbb a horvátországi lista keletkezett, amely elsősorban a vajdaságira, másodsorban a muravidékire épült, de tekintettel volt a többi régió adataira is; a lista kidolgozásában *Ćurković-Major Franciska*, *Lanstyák István* és *Žagar-Szentesi Orsolya* vett részt.

Jelenleg az erdélyi vonatkozású szavak gyűjtéséért és feldolgozásáért *Benő Attila*, a felvidékiekért *Lanstyák István*, a vajdaságiakért *Varga Tünde*, a kárpátaljiakért *Márku Anita*, ill. *Hires-László Kornélia*, a horvátországiakért *Žagar-Szentesi Orsolya*, a muravidékiekért *Kolláth Anna*, az örvidékiekért pedig *Szoták Szilvia* a felelős. Mindegyik régióban sikerült a háttérkutatásba, az adatok gyűjtésébe és feldolgozásába más munkatársakat is bevonni, a nagyrégiókban pedig a munkálatokat figyelemmel kísérik az ott működő kutatóállomások vezetői, *Péntek János*, *Szabómihály Gizella* és *Cserniczkó István* is.

A szótár informatikai fejlesztését és a felmerülő technikai problémák megoldását a kolozsvári *Szabó T. Attila Nyelvi Intézet* munkatársa, *Juhász Tihamér* végzi.

A szóhatártalanítás fontos eredményei közé tartoznak azok a részben vagy teljesen lexikológiai és lexikográfiai témájú publikációk is, amelyek a ht szavakkal kapcsolatos elméleti és módszertani kérdésekről vagy a sajátos ht szókinccs konkrét problémáiról szólnak (l. pl. Andrić 1995, 2004, Benő 2004a, 2004b, 2007; Beregszászi–Cserniczkó szerk. 2004a, 2004b; Bura 2004; Cserniczkó szerk. 2003; Cserniczkó 2010; Eöry 2007; Guttmann 2004; Kolláth 2005b; 2007c, 2007d; Lanstyák 2002a, 2003, 2004, 2005, 2006a, 2006b, 2006c, 2006d, 2008, 2009a, 2009b, 2009c, 2009d; Lanstyák és mtsai 1998; Molnár Csikós 1990; Péntek 2002,

2006, 2007; Péntek–Benő 2003; Sándor 2002; Szabómihály és mtsai 2000; Tolcsvai 2007b, 2007c; Zsemlyei 1995).

3. A Termini-szótár általános jellemzői

A Termini magyar–magyar online szótár (ht-online) azokat a magyarországiaktól eltérő, idegen eredetű szavakat és állandósult szókapcsolatokat tartalmazza, melyeket a Kárpát-medencében, az országhatáron túl élő magyarok használnak. A szótárban mind a hét, Magyarországot körülvevő ország magyarlakta régióiból vannak sajátos szavak és szókapcsolatok, alakváltozatok, jelentések, jelentésárnyalatok, stílusértékek: Erdélyből (Er), a Felvidékről (Fv), a Vajdaságból (Va), a Kárpátaljáról (Ka), Horvátországból (Hv), a Muravidékről (Mv), az Őrvidékről (Öv). Tájszavakat és olyan szavakat, melyeknek egyik eleme sem idegen eredetű szó, egyelőre csak korlátozott számban teszünk közzé. A nem idegen szavak egy része is elkezdett már beépülni a Termini-adatbázisba, de a külső felhasználó számára a szótárban egyelőre nem jelennek meg.

A nyelvi anyag közzétételével célunk egyrészt az, hogy lehetővé tegyük a felhasználóknak, hogy megismerhessék más magyar nyelvváltozatok sajátos szavait és szójelentéseit (pl. Er *buletin* 'személyi igazolvány', Fv *hranolki* 'hasáburgonya', Va Hv Mv *bambusz* 'vörösborból és kólából álló italkeverék', Ka *gruscsik* 'rakodómunkás', Mv *cicibán* 'iskolaelőkészítőbe járó kisgyerek (óvodás)', Öv *melanzs* 'tejeskávé', másrészt az, hogy e régiók beszélői megismerhessék e szavak közmagyar megfelelőit (ha vannak ilyenek). Ezenkívül szótárunk egyben adatbázis is, s mint ilyen a ht nyelvváltozatok tudományos kutatásának is forrása, ill. eszköze, ezért olyan információkat is tartalmaz, amiket esetleg a hétköznapi használó fölöslegesnek tarthat, az anyag tudományos hasznosíthatóságát viszont nagyban növelik.

3.1. A Termini-szótár mint „idegen szavak szótára”

A Termini magyar–magyar szótárnak a nyilvánosság számára is hozzáférhető része a határon túli magyar nyelvváltozatok közhasználatú szóképzleti elemei – szavai és állandósult szókapcsolatai – közül azokat tartalmazza, amelyeknek legalább az egyik tagja idegen eredetű szó; ilyen értelemben szótárunk jelenlegi formájában egyfajta „idegen szavak szótára”.

A szótárunkban található szavak számottevő része az adott ország államnyelvéből származó kölcsönszó. A kölcsönszók elkülönítése a kétnyelvű beszélők által alkalmilag használt vendégszóktól (átadó nyelvi, meg nem honosodott elemektől) nem mindig könnyű. Kölcsönszónak főleg azokat a szóképzleti elemeket tekintjük, amelyeket az államnyelvet nem vagy csak kevésbé ismerő beszélők is rendszeresen használnak, amelyeket sokszor az átadó nyelvet jól ismerő beszélők is magyarosan ejtenek, s amelyeknek közmagyar vagy magyarországi magyar megfelelőjét nem minden esetben ismerik, vagy ha ismerik is, viszonylag ritkán használják. Az is az államnyelvi eredetű szó meghonosodottságára utal, ha a beszélők alkalmilag vagy rendszeresen egynyelvű magyarokkal való kommunikációjukban is használják.

A kizárólag valamely ht régióban élő „idegen” szavakon és állandósult szókapcsolatokon kívül szótárunkban azok a szóképzleti egységek is megtalálhatók, amelyek Magyarországon is használatosak ugyan, de más jelentésben, jelentésárnyalatban és/vagy más stílusértékben (pl. Fv. *benevolens* ’elnéző, engedékeny ember’; Er. *blattol* ’érvényes menetjegy nélkül utazik, bliccel’; Er. *katedra* ’tanári állás’).

3.2. A Termini-szótár mint általános szótár

A ht-online általános szótár, azaz a szóanyag kiválogatásában nem korlátozódik a nyelv valamely sajátos változataira (dialektusaira, regiszterreire), hanem elvileg minden nyelvváltozatból merít. Mindenekelőtt azok a szóképzleti egységek kerültek bele, amelyek az adott állami nyelvváltozatban (pl. az erdélyi vagy a felvidéki magyarban) többé-kevésbé elterjedtek. Elterjedtek ebben a vonatkozásban azokat a szavakat és állandósult szókapcsolatokat tekintjük, melyeket az adott ország (pl. Románia, Szlovákia, Ukrajna) magyarlakta területeinek nagy részén a beszélők számottevő hányada használ vagy legalábbis ismer; szakszavak esetében az elterjedtség természetesen az adott szakmával kapcsolatba kerülő emberek körén belül értendő.

Az elmondottakból következően a szótár csak csekélyebb számban tartalmaz olyan szavakat, amelyek csak egy-egy kisebb nyelvjáróterületen élnek, ill. csak valamely marginális szakma, foglalkozási ág sajátos, a kívülállók által nem vagy alig ismert szókincséhez tartoznak. A különféle tudományszakok, szakmák, foglalkozási ágak, kedvtelések, sportok stb. szókincséből elsősorban azokat az elemeket tartalmazza szótárunk,

melyekkel az adott tudományon, szakmán, foglalkozáson stb. kívül állók is találkozhatnak, amelyek sokuk passzív szókincsébe beletartoznak.

3.3. A Termini-szótár mint a mai magyar nyelv szótára

A lexikográfiai korpusz alapvetően a mai magyar nyelv szótára, de a „mai magyar nyelv” fogalmát rugalmasan kezeljük, s elvileg minden olyan szót felvesszünk, amely Trianon után került be a magyar nyelv határon túli változataiba vagy Trianon után változott meg számottevően a jelentése és/vagy a stílusértéke, tehát azokat is, amelyek azóta visszaszorultak. (A Trianon után bekerült szavak egy része a második világháború utáni nagy társadalmi, gazdasági, művelődési változások nyomán szorult háttérbe, egy másik rétege pedig az 1980-as és 1990-es évek fordulóján bekövetkezett rendszerváltás következtében.)

Szótárunkba szívesen vesszük fel az egészen új szóképzleti elemeket is, amennyiben használatuk legalább egy korosztály nyelvhasználatában elterjedtnek mondható. A „szótárérettség” kritériumát nem alkalmazzuk olyan aggályosan, mint a nyomtatott szótárak, hiszen ha egy szóról „menet közben” kiderül, hogy mégsem volt „szótárérett”, az adatbázisból egy gombnyomással eltüntethető.

4. A szótár mint interaktív online adatbázis

A Termini internetes szótár szerkesztése több szempontból különbözik egy hagyományos szótár szerkesztésétől. Ezek a sajátos feltételek és körülmények tették szükségessé egy sajátos munkaeszköz fejlesztését. A legnagyobb különbségnek az bizonyult a hagyományos szótárszerkesztéshez képest, hogy a szerkesztést nem egy helyen együtt dolgozó szerkesztőcsapat végzi, hanem egymástól több száz kilométerre különböző országokban tartózkodó munkatársak. Ezért elsősorban egy mindenki számára szimultán módon elérhető szótárt kellett létrehozni, valamint kommunikációs lehetőségeket, amelyek segítségével a szerkesztők a közös munka egyeztetését és koordinálását végezhetik, továbbá felügyeleti és visszakereshetőségi funkciókat, hogy a különböző szerkesztők tevékenysége követhető és esetenként visszafordítható legyen.

Mindezeket az igényeket egy online adatbázissal és testreszabott funkciókkal rendelkező kezelőfelülettel lehetett a legjobban kielégíteni. Az interneten keresztül elérhető online adatbázis lehetővé teszi, hogy egymástól távol tartózkodó szerkesztők egyszerre dolgozhassanak a szótár

anyagán, az online adatbázis létrehozásához azonban szükség volt a szótár, és azon belül a szócikkek szerkezetének formális meghatározására, hogy azok egy előre meghatározott (merev felépítésű) adatbázisban tárolhatók, és egy hasonló felépítésű kezelőfelületen keresztül szerkeszthetők legyenek. A szócikkek felépítésében az összetartozó adatok egységeit és az azok közötti viszonyokat kellett meghatározni. Így létrejött a „szócikkfej” adatszerkezet, ami a címszót, alaki felépítést, kiejtés szerinti alakot, írásváltozatokat, szófajt, kontaktusváltozatot, nyelvtani alakokat és más szócikkre való utalást tartalmazza, a „származás” egység, ami az elsődleges, másodlagos és harmadlagos átadó nyelveket, illetve etimónokat tartalmazza, a „jelentés” egység, ami a jelentés kifejtését, azaz az értelmezést és a fogalomköri minősítést vagy minősítéseket tartalmazza. Egy szócikkfejhez több „származás” és több „jelentés” egység kapcsolódhat. A jelentéshez kapcsolódik továbbá egy vagy több „minősítés” és „példamondat” egység. A minősítés tartalmazza a „felségjelzés”, „dialektus”, „regiszter”, „stílusváltozat”, „időbeliség”, „érzelmi viszonyulás” és egyéb minősítéseket, a „példamondat” egység pedig tartalmazza a régió és beszélő szerinti felségjelzést, példamondat típusát, forrását és magát a példamondatot. Egy szócikkfejhez tehát több származás, több jelentés, a jelentésekhez pedig egyenként több minősítés és példamondat kapcsolódhat. Az adatszerkezet kialakítását számítástechnikai elvek és megfontolások (a relációs adatbázisok szerkesztésének nagyon szigorúan kidolgozott szabályrendszere) irányította, ami természetesen összefügg a szótár tartalmi szempontjaival, viszont nem mindig egyezik azokkal. Így például a fogalomköri minősítés a „jelentés” egység, és nem a „minősítés” egység része lett, míg a többi tulajdonképpeni minősítés régióként változhat. A szócikkekhez ugyanakkor megjegyzések is csatolhatók, amiket a szerkesztők az egymás közötti kommunikációra használnak, illetve a szócikket megtekintő külső felhasználók ezek segítségével üzenhetnek a szerkesztőknek.

Mivel a Termini-szótárt viszonylag sok szerkesztő fejleszti (régióként legalább egy, de a gyakorlatban általában két-három munkatárs), szükségessé vált, hogy a szótár szerkesztése teljes mértékben követhető, illetve az egyes módosítások esetenként visszafordíthatók legyenek. Ezért a szócikk módosítása esetén a program nem egyszerűen felülírja a korábbi változatot, hanem meg is őrzi. Így minden szócikk esetén megőrizzük annak teljes szerkesztési történetét, hogy az illető szócikket ki,

mikor és hogyan módosította. Egy szócikk így egyetlen aktuális és több történeti változattal rendelkezik, és a történeti változatok közül bármelyik visszaállítható aktuális változáttá, ha ez szükségessé válik.

A szerkesztők megjegyzések hozzáfűzésével szócikkekhez tehát később feldolgozható üzeneteket küldhetnek egymásnak. Ez általában akkor bizonyul hasznosnak, ha egy szerkesztő valamilyen munkát elvégez a teljes szóanyagban, majd egy másik szerkesztő később áttekintheti a megjegyzéssel ellátott problematikus szócikkeket. Ezen kommunikációs lehetőség mellett a szerkesztők azonnali e-mail üzenetet is küldhetnek egymásnak az online szerkesztőfelületen keresztül. A szerkesztők a webes felületen megjelenített minden szócikk alatt egy *E-mail* hivatkozást találnak, amire kattintva továbblépnek egy e-mail küldő ablakba. Itt kiválasztják a kívánt szerkesztő(k) nevét egy listából, beírják az üzenet tárgyát és szövegét, és elküldik az üzenetet. Az ilyen és hasonló apró gyorsítások, rövidítések segítenek a hatékony és eredményes szerkesztői munkában.

Ezekon kívül a Termini-szótár rendelkezik az online szótárak esetén megszokott keresési és böngészési funkciókkal az általánosan elterjedt beállítási lehetőségekkel (keresés több mezőben: címszó, jelentés, példamondat, keresés a szó elején, szó belsejében, szó végén, teljes egyezéssel, valamint ékezet nélküli keresés), de a szerkesztők számára sajátos listázási lehetőségeket is nyújt. Jelenleg 12 különböző típusú lista generálható, a listázási szempontokat a folyó munkálatok jellege határozza meg, például: konstruált példamondatokat tartalmazó szócikkek, hiányzó adatot tartalmazó szócikkek, egyes régiók szerinti szócikkek, adott időszakban adott szerkesztő által módosított szócikkek stb.

A szótár természetesen külső felhasználók számára is hozzáférhető, ők kereshetnek és böngészhetnek a szócikkek között. A program ugyanakkor rögzíti ezeknek a lekérdezéseknek az adatait. Jelenleg zajlik a rögzített adatok feldolgozása, ami alapján statisztikákat készíthetünk a szótár külső és belső (szerkesztők általi) használatáról, valamint a keresett kifejezések elemzése várhatóan hasznos „tippeket” is tartalmaz új szócikkek létrehozására.

5. A szótár nyelvi anyaga

A szótár folyamatosan bővülő nyelvi anyaga (jelenleg több mint 3.000 szócikket tartalmaz) nemcsak egyszerű és összetett szavakat, hanem szószerkezeteket, szokványos kifejezéseket (kollokációkat) és állandósult

kifejezéseket (frazémákat) is rögzít (pl. Fv. *autorizált forgalmazó* 'márkakereskedő'; Er. *bágye Ioan* 'román falusi ember, János bácsi'; Fv. *certifikált pénztárgép* 'hitelesített pénztárgép'; Mv. *drogírozza magát* 'kábitószerelik', Er. *fele apă, fele víz* 'se ilyen, se olyan').

A szótározott lexikai egységeket tanulmányozva, számos jelentésbeli, nyelvhasználati, stilisztikai és kontextusbeli információt szerezhethetünk az egyes szavakról és szó szerkezetekről a kidolgozott és következetesen alkalmazott minősítésrendszernek köszönhetően. Megtudhatjuk, hogy az adott lexikai egységnek milyen alak- és írásváltozatai vannak, mi a szófaja, hogyan ragozzák, honnan származik, mi az etimonja, mi a jelentése, fogalomköre, milyen régióban használják, milyen nyelvváltozatba, dialektusba és regiszterbe tartozik, hogyan értékelhető a stílusváltozat az időbeliség és az érzelmi viszonyulás szempontjából. Ezenkívül rendszerint több, írott vagy beszélt nyelvből származó, nagyjából hiteles példamondat alapján lehet vizsgálni a lexikai egység tágabb nyelvi kontextusát. Szemléltesse két szócikk ezeknek a lexikográfiai információknak a sokszínűségét, illetve azt, hogy az szócikk különböző jelentései a regionális különbségekre is utalnak:

szesszió fn

1. Er (ált) (közél) (biz) ülészak

2. Pol Er (ált) (közél) (biz) parlamenti ülészak ♠ Er *Az időpont alkalmat adott arra, hogy rövid mérleget mutasson be a parlamenti szesszió törvényhozási eredményeiről, különös tekintettel az RMDSZ-szenátorok és -képviselők munkájára.* (www.hhrf.org/rmsz) ♠ Er *Bár a törvényhozás jövő héten is dolgozik, már közeledik a szesszió vége, s egy rövid tevékenységi összefoglalót tartott tegnap Sepsiszentgyörgyön Márton Árpád képviselő, aki szerint eléggé zaklatott, zsúfolt ülészak áll a parlament mögött.* (www.3szek.ro)

3. Er (ált) (köz) (biz) tudományos ülészak ♠ Er *2002. november 3-án, a Bolyai geometria születésnapja alkalmából a Magyar és a Román Tudományos Akadémia közös ünnepi szessziót tart a marosvásárhelyi polgármesteri hivatalban.* (www.emt.ro) ♠ Er *A Bolyai-napok alkalmával is választékos programot nyújtunk az érdeklődőknek: Játék-versenyt, Tudományos szessziót, Infó Ki Mit Tud versenyt, stb.* (www.bolyai.ro)

4. Okt Er (ált) (köz) (biz), **Ka** (isk) (köz) (biz) (egyetemi) vizsgaidő(szak), vizsgaszesszió ♠ Er *Nekem is vizsgaidőszak van, tegnap*

államvizsgáztam, de még van féltucat vizsgám máshol. én is idegbajos vagyok a 'szessziószagtól', túl sokat cigizek és zabálok. (www.disputa.ro) ♠ Er Ilyenkor szesszió előtt akarva akaratlanul arra gondolok, hogy miféleképpen lehetne megszabadulni ettől a ragálytól, ami ilyenkor január végén, február elején minden egyetemistát utolér. (www.tmd.ro) 5. Hiv **Ka** (ált) (közél) (biz) önkormányzati testület ülészsaka ♠ **Ka** Tavalý a járási szesszió adták ki a földeket -- kezdi egy nagygejőci férfi, de többen a szavába vágnak. (Zelei Miklós: a 342-es határkö. Negyedszázad Kárpátalján, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2006.)

arranzsál [aranzsál] ts ige ~tam, ~t, ~jon

1. **Er** (id) (szleng) (biz), **Fv** (isk) (sajtó) (köz), **Öv** (ált) (köz) (köz), **Hu** () () (köz) (ritk) rendez, elrendez ♠ **Er** En mint sarmasag kozseg, torzsgyokeres Magyar polgara a kovetkezoet varom el egy polgarmesterrol: / -legyen tisztessages MAGYAR ember, aki anyanyelvunkon irni olvasni tud! / -legyen reprezentativ, diplomatikus hisz rolla itelnek majd meg bennunket! / -legyen peldas szulo, csaladszereto munkas ember akit gyerekeink peldakeppkent tudnak maguk ele idezni / -legyen megfelelo iskolai vezetsege, felkeszultsege, hogy ugyeinket ne rendezze, esetleg aranzsalja, hanem intezze es ha kell, ereje vegezteig harcoljon kozossegunk erdekeiert (sarmasagi.ro/15) ♠ **Fv** Hogy ők személyesen jártak-e itt, arra nincs bizonyíték, de Vályi Rózsi, a kiváló magyar táncművész valószínűnek tartja, hogy Mária Terézia gyakori pozsonyi tartózkodásainak egyike-másika során az udvartartása tagjai között magával hozhatta ceremóniamesterként Noverre-t, és lehet hogy valamelyik pozsonyi bált ő aranzsálta. (uj szo.com)

2. **Ker Fv** (id) (köz) (köz) kirakatot megtervez és kivitelez

3. **Műv Km** (isk) (szak) (köz) zeneművet átír más hangszere ♠ **Fv** Ő aranzsálta a számaimat, ő kísért a fellépéseken, őszinte baráti kapcsolat fűzött hozzá. Később pedig nemcsak a színpadon, hanem az életben is társam lett. Az a szerencse ért, hogy Tonko imád tevékenykedni a konyhában. (uj szo.com)

A lexikográfiai adattár olyan jelentésbeli kölcsönszókát is tartalmaz, amelyek a magyarországi köznyelvben is ismertek, de a kisebbségi magyar nyelvváltozatok valamelyikében (esetleg több régióban is) sajátos jelentései alakultak ki, amint az alábbi szócikkek ezt szemléltetik:

szirup fn

Gaszt Er (nép) (közh) (köz), Fv () (közh) (köz), Va (ált) (közh) (köz), Ka (ált) (közh) (köz), Hv (köz), Mv (ált) (közh) (biz), Öv (biz) szörp ♠ Er Azzal felállott, s valami rejtekhelyről egy szépen metszett nagy üveget vett elő, amely majdnem teli volt pirosító itallal. -- Szirup-e? -- kérdeztem. -- Szirup a nagyanyád, de ez meggypálinka! -- mondta kevélyen. -- Akkor az erős! (<http://bookline.sk>; Tamási Áron) ♠ Fv Nálunk a család a szóda vizet részesíti előnyben, jobbára sziruppal édesítjük. (f.n.)

akadémia fn ~k, ~t, ~ja

1. Okt Fv (ált) (közél) (köz) (ritk), Öv (köz) közgazdasági szakközépiskola; kereskedelmi akadémia ♥^a Öv Az akadémián folytatom tanulmányaimat a hauptschule után. (f.n.)

2. Okt Va (ált) (közh) (köz), Hv (köz) főiskolai, egyetemi szintű oktatási intézmény ♥^a Va A pedagógiai akadémián nincs mód mindenre felkészíteni a leendő tanítókat. (f.n.) ♥^a Va A főiskolánkat a minisztérium akadémiává minősítette. (f.n.)

3. Okt Ka (köz) kiemelkedő státusú, nagy tudományos potenciállal rendelkező egyetem ♠ Ka A Kárpátaljai Régióközi Vezetőképző Akadémia a viszonylag fiatal kárpátaljai felsőoktatási intézményekhez tartozik. [...] Viktor Begy rektorral az akadémián folyó oktató-nevelői munkáról beszélgettem. (www.hhrf.org/karpatiigazszo)

4. Okt Fv (isk) (közél) (köz) (ritk) közművelődési tanfolyamokat szervező intézmény; művelődési akadémia ♥^a Fv Ezt a tanfolyamot is az akadémia szervezte?

5. Fv (isk) (sajtó) (köz) (ritk) ünnepség, díszünnepély; ünnepi akadémia (→kereskedelmi akadémia, művelődési akadémia, ünnepi akadémia)

kancellár fn

Okt Er (ált) (közh) (kissé vál) egyetemi tudományos titkár ♠ Er „Az egyetem multikulturális jellegét hangsúlyozandó és az egyetemi chartában leszögezteket is betartva a szenátus eldöntötte, hogy újabb mesterképzési lehetőségeket indít be néhány nemzetközi forgalomban levő nyelven. Ugyanakkor bármely licencvizsgát le lehet tenni idegen nyelveken is.” – hozta nyilvánosságra Vasile Cristea, az egyetem kancellárja, aki szerint ezek az újabb kiegészítések hozzá lesznek csatolva a BBTE jelenlegi

chartájához (www.transindex.ro) ♠ Er Az egyetemi kancellár az egyetem oktatási és adminisztratív vezetője (www.partium.ro/doc/charta.doc)

Olyan magyar standardbeli szavak alakváltozatait, *hangalaki kölcsönszavait* is rögzít az adatbázis, amelyeknek sajátos formája alakult ki a többségi nyelv analogikus hatásának következtében. Ilyenek például: Er Fv Ka bufet ‘falatozó, talponálló, büfé’, Er, Fv, Va *dokument* ‘dokumentum’, az Er, Fv, Va, Ka *kontakt* ‘kontaktus’, Va Hv montázs ‘montázs, összeállítás’, Fv taktizál ‘taktikázik’.

A közvetlen kölcsönszavak közt akad néhány, melynek hangalakja egybeesik egy létező közmagyar szóval, a két szó jelentése közt viszont nincs érezhető összefüggés. Ezek *kölcsönhomonimák*. A határon túli nyelvváltozatokban használt kölcsönhomonimák például a következők: Va Hv Mv bambusz ‘vörösborból és kólából álló italkeverék’; Va banya ‘gyógyfürdő’; Va Hv bíró ‘iroda, ügynökség’; Fv diéta ‘napidíj’; Mv dízel [dizel] ‘sörből és kólából álló italkeverék’; Fv dressz ‘konyhaszekrény mosogatója’; Öv drukker ‘számítógép nyomtatója’; Fv fix ‘filctoll’; Er komposztál ‘(lyukasztással) vonaljegyvet kezel a buszon’; Va koncert ‘takarmánykeverék’; Öv kuli ‘golyóstoll’; Fv lista ‘keskeny lécz’; Va Hv masszív ‘hegytömeg, őshegység’; Va Hv patika ‘edzőcipő, tornacipő’; Er patron ‘főnök, tulajdonos’.

Nemcsak *közvetlen kölcsönszavakat* találunk a szótárban, hanem olyan szó vagy szó szerkezet szintű *hibrid kölcsönszavakat* és *szó szerkezeteket* is, amelyekben a közvetlen átvétel és a fordítás egyaránt érvényesül, amint ezt az alábbi két példa szemlélteti:

kalendarisztikus terv névsz szerk ~ek, ~et, ~e

Okt Er (*isk*) (*szak*) (*köz*) (félévi) tanmenet ♠ Er Az egyéni tervezés formái: *kalendarisztikus terv, tematikus terv (a tanulási egység terve), óravazlat.* (www.legestart.ro) ♠ Er A fél éves terv egy meghatározott tantárgy tananyagának, teljes cél-, feladat és követelményrendszerének adott évfolyam/osztály számára kidolgozott részletes, az órarend függvényében pontosan hetekre, napokra, sőt órákra lebontott, a tanév egyik félévére vonatkozó tervezete. Ebben a pedagógus egymásba láncolódo fejezetekre és didaktikai egységekre osztja a tantárgy ismerettartalmát, majd meghatározza minden egyes tanítási óra témáját (a lecke címét), idejét és jellegét, esetenként a helyi körülményekhez szabottan az iskolai program

részletes követelményeit és specifikus kompetenciáit. Amennyiben pontos időbeosztással operálnak, ezeket a terveket kalendarisztikus terveknek nevezzük. (www.rmpsz.ro) (r. plan calendaristic)

sustyákinadrág ~ok, ~ot, ~ja

Ölt Fv (ált) (közh) (biz) (expr) sustyáki alsó része ♥^a Fv Ez a sustyákinadrág tábor tűzhez tökéletesen megfelel, de falunapra mégse ebbe mennék

Olyan, fordítással keletkezett *tükörszókát* és *tükörszerkezeteket* is megjelenítsünk a szótárban, amelyeknek legalább egyik eleme idegen eredetű szó, hiszen ezek sem mellőzhető sajátosságai a kisebbségi magyar nyelvváltozatok regionális köznyelvének:

pedagógiai szakközépiskola névsz szerk

Okt Fv (ált) (közh) (köz) óvónőképző szakközépiskola ♠ Fv *Az új osztály megnyitásának további kedvező hozadéka, hogy a losonci Pedagógiai Szakközépiskola magyar tagozatának növendékei a jövőben helyben végezhetik a szakmai gyakorlatot.* (www.ujso.com) ♠ Fv *A helyzet felmérése azért is időszerű, mert az 1986/87-es tanévben a Szlovák Iskolaiügyi Minisztérium megszüntette a lévai Pedagógiai Szakközépiskola magyar tagozatát.* (www.duray.sk)

reanimációs osztály névsz szerk

Orv Er (ált) (szak+közél) (köz), Va (ált) (közél) (köz), Ka (ált) (szak+közél) (köz) a különleges(en gondos) kezelést igénylőknek létesített osztály; intenzív osztály ♠ Er *1971-ben autóbaleset következtében kórházba került, és három hónapot ott kellett töltenie. Élet és halál között lebegett a reanimációs osztályon.* (www.hhrf.org/rmsz) ♠ Va [...] *férje elmondása szerint a csomagolóosztályon dolgozott, és a mérgező anyagtól lett rosszul. Elájult, ezt követően szállították a Szabadkai Kórházba, és tegnap megkezdték a kivizsgálását. A sürgősségi felvételt követően a reanimációs osztályon helyezték el.* (www.hhrf.org/magyarszo)

Terveink szerint *jelentéskölcsönzéssel* és *tükörfordítással* keletkezett lexikai egységek is megjelenítésre kerülnek a továbbiakban, amelyek nem tartalmaznak idegen szót, de elterjedtnek mondható elemei a határon túli magyar nyelvváltozatok valamelyikének. Ezt szemlélteti az alábbi, készülő (a külső felhasználó számára még nem hozzáférhető) szócikk:

régiség fn

Er (ált) (közél) (biz) szolgálati idő ♠ Er *Az ideális az lenne, ha a menedzser a szolgáltatott munka mennyisége és minősége alapján határozhatná meg a színész fizetését. Azonban, ha a munkaügyi, illetve pénzügyi bizottság ezt nem is hagyná jóvá, a jelenlegi fizetési kategóriákat akkor is módosítani kell: a régiség az előadóművészetekben nem szabad szempont legyen - mondták.* (www.eletmod.transindex.ro) ♠ Er *A szak szervezeti vezető azt is hozzátette, hogy azok a BCR alkalmazottak, akiknek 1 vagy 2 év régisége van, majdnem kétszer akkora fizetést kapnak, mint azok, akiknek nagyobb a régiségük, bár ugyanazt a munkát végzik.* (www.impulzus.ro)

A közneveken kívül *tulajdonnevek és betűszók* is találhatóak a Termini-szótárban. Ezek rendszerint intézményneveket, politikai, földrajzi és közgazdasági fogalmakat jelölnek:

Donbász fn

1. **Földr Ka** (isk) (szak) (köz) Donyec-medence

2. **Földr Ka** (ált) (szak) (köz) (tört) (retr) a kárpátaljai magyar férfiak kényszermunkájának színhelye, a Donyec-medencei szénbányák ♠ Ka *Amikor 1992 októberében Beregszászra jött Budapestről Sepsey Tamás, az országos Kárrendezői Hivatal vezetője, a találkozón a volt hadifoglyok, lágerbe elhurcolt férfiak mellett feltűntek a Donbászt megjártak is.* (Kelet felé visz a vonat. In: Kovács Elemér: Élőlátók. Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 1993, 99. old.)

Matica fn

Pol Fv (ált) (közél) (köz) Matica slovenská ♠ Fv *Az évente megtartott rendezvények közé tartoznak a Ciril-Metód ünnepek, a Matica Napok, a Komáromi Fúvóstalálkozó, a Harmonia Sacra Danubium Egyház-zenei Fesztivál és a Magyar Néptáncgyűttesek Országos Találkozója.* (www.lehar.sk)

DDV [dédév] fn **Közh Mv** (ált) (közh) (biz) áfa

emso (EMSO) fn

Hiv Mv (ált) (közh) (köz) személyi szám ♠ Mv *A II. szám alá írja be házastársának, élettársának adatait (családi-és utónév, EMSO, Állampolgárság, lakcím).* (www.mdsz.gov.si) ♠ Mv *Az EMSO és az Adószám*

mezőben írjon minden számot külön négyzetbe. Ha a Szlovén Köztársaságban rezidens, karikázza be az IGEN-t, amúgy karikázza be a NEM-et. (www.durs.gov.si)

6. Az adatbázis lehetőségei a nyelvészeti kutatások számára

A Termini-adatbázis – mint más nyelvi korpuszok – a nyelvészeti kutatások szinte minden területén hasznosítható, mivel tényleges kommunikációs helyzetből származó élőnyelvi adatok és konstruált példamondatok rendszerezett és könnyen kereshető, feldolgozható korpuszról van szó.

Mivel *lexikográfiai* adattárként kezelhető az eredmények közvetlenül hasznosíthatók a szótári munkálatokban és a lexikológiai kutatásokban. Eddig ezen a területen került leginkább felhasználásra.

A *szociolingvisztika* és a *kontaktológia* számára is nagyon sok lehetőséget kínál a korpusz a különböző nyelvváltozatok és regiszterek sajátosságainak megismerésében, a nyelvi tervezés és nyelvi menedzselés körébe tartozó problémák felismerésében, valamint a kontaktusfolyamatok szabályszerűségeinek feltárásában, hiszen az adatbázis egyben a legnagyobb mai magyar nyelvű kontaktológiai adattár. Természetesen, a kontaktológiával is érintkező etimológia számára is adatokkal szolgál az elsődleges és másodlagos kölcsönzési folyamatok feltérképezéséhez.

A leíró nyelvészeti vizsgálat *hangtani*, *alaktani* és *mondattani* jelenségekre vonatkozó információkat gyűjthet az adatbázisból. A példamondatok nagy száma lehetővé teszi, hogy az egyes szócsoportokhoz kötődő alaktani és mondattani jelenségeket viszonylag nagy számú kontextusban lehessen vizsgálni.

A stilsztika kutatói a szavak és szó szerkezetek stílusértékét tanulmányozhatják az adattárban a különböző szövegtípusokból vett példamondatok alapján.

A fordításelmélet művelői a direkt kölcsönzésre, a tükörfordításokra és jelentéskölcsönzésekre vonatkozó adatok alapján szerezhethetnek élőnyelvi adatokat a kétnyelvűségi helyzetben, azaz fordítási kényszerhelyzetben élők spontán és tudatos fordítási stratégiáiról.

Az eddigiekben az adatbázis alapján tanulmányok születtek a Termini-szótár lexikográfiai felhasználhatóságáról a különböző magyar szótárak tekintetében (Benő 2008b, 2009b, 2009c, Lanstyák 2006b, 2006c, 2009d, Péntek 2007), a kölcsönszavak által jelölt változási folyamatokról (Lanstyák 2008, Péntek 2010a), a határon túli nyelvváltozatok lexikái

változatosságáról (Csernicskó 2003, Lanstyák 2009b), a kölcsönszavak rétegeiről (Beregszászi–Csernicskó 2004b, Eöry 2007, Kolláth 2007b, Lanstyák 2009c, Péntek 2006, Szabó Mihály és mtsai 2000, Tolcsvai 2007a, 2007b), a határon túli szavak jelentésbeli sajátosságairól (Benő 2007) a variabilitás szótártani kérdéseiről (Lanstyák 2006a, 2009b, Péntek 2004).

7. A szótár funkciója és társadalmi hozadéka

Szimbolikus jelentősége. A Kárpát-medencei magyar nyelvi közösségre nézve fokozott mértékben igaz az, hogy a nyelvhatárok és az államhatárok eltérnek, és emiatt, amikor magyar nyelvhasználatra, nyelvterületre gondolunk, nem szabhatjuk vizsgálataink határát az államhatárokhoz, azaz szemléletünket is határtalanítani kell elvben és a gyakorlatban egyaránt. Ezért a Termini-szótárnak többszörös szimbolikus funkciója van: utal a nyelvészeti határtalanítás valamennyi formájára (a folyamat egyfajta első megvalósulásának tekinthető), kifejezi az államhatárok által szabdalta magyar nyelvközösségek összetartozását, valamint a belső határok által is megosztott regionális nyelvváltozatok nyelvi sokszínűségét, amelynek tényét az adatok sokaságával tanúsítja. Ilyen szempontból a határtalanítás jelentőségét nem lehet túlbecsülni. Amennyiben eredményei eljutnak a határon túli magyar felhasználók tömegeihez, és utat találnak az oktatásba, nyelvi ismeretterjesztésbe és a nyelvtervezésbe, jelentős szerepük lehet a határon túli magyarok nyelvi önbizalmának megerősítésében. A határon túli magyarok számára a saját állami változatuk, illetve annak beszélt nyelvi regisztere az „édes anyanyelvük”, érzelmileg is kötődnek hozzá, így annak megerősítése „a” magyar nyelv megerősítését is jelenti. Ez különösen a nyelvcserhelyzetben lévő magyarok számára fontos, akiknek már nem is nagyon van lehetőségük a standard magyart elsajátítani és használni. Az a gyakorlat, amely a határon túli magyar nyelvváltozatok sajátos elemeit megbélyegzi, s mindenfajta kontextusban a közmagyar formával kívánja őket helyettesíteni, a nyelvcserhelyzetben lévő közösségeket létükben veszélyezteti, és rendkívüli károkat okoz nekik. De a stabil kétnyelvűségi helyzetben élő magyaroknak sem használ az ilyen „nyelvpolitika”, őket is a „romlott”-nak érzett nyelv elhagyására, a maga „tisztá” változatában elsajátított államnyelv előnyben részesítésére készíti.

Gyakorlati haszna. Köztudomású, hogy az olyan magyar nyelv, amely kontaktusjelenségeket is tartalmaz, az érintett közösségen belül ugyanolyan hatékony eszköze a kommunikációnak, mint az, amely ezektől

mentesebb; a kontaktushatás és a nyelvcseré között nincs közvetlen összefüggés; az ezzel ellentétes vélekedés nem más, mint nyelvi mítosz. S a határon túli magyar nyelvváltozatok sajátos elemeinek „legitimálása” egyébként sem jelenti azt, hogy közmagyar megfelelőiknek háttérbe kellene szorulniuk. Inkább az ellenkezője várható: a beszélők számos határon túli magyar szónak nem ismerik közmagyar megfelelőjét, így ha ezek bekerülnek a szótárakba, végre lesz rá lehetőségük, hogy könnyen megismerkedjenek ezekkel a közmagyar szinonimákkal, s – amikor és ahol szükségesnek látják – használják is őket.

Legitimálás és kodifikálás. A határon túli elemek „legitimálását” nem szabad összekeverni „kodifikációjukkal”, azaz a standard nyelvváltozatba való beemelésükkel. A „legitimálás” csak a korábbi semmibevétel és megbélyegzettség megszüntetését jelenti, azt, hogy a magyar nyelvtudomány most már tudomásul veszi létezésüket, nem pedig azt, hogy minden ilyen szó használatos volna a magas szintű, formális stílusú írásbeliségben. Bár banálisan hangzik, sajnos mégsem haszontalan elmondani, hogy egy szótárba bekerülni nem „kitüntetés”, ahogy az sem kitüntetés egy csecsemő számára, ha anyakönyvezik: ezzel még csak a létezését ismerik el, és rögzítik legfontosabb jellemzőit, semmi több.

A ht magyarok nyelvének „kevertsége” és a szótárakozás. Laikus körökben gyakori nyelvi mítosz, hogy a nyelvész hozza létre a nyelv valamely elemét azáltal, hogy felveszi a szótárba, nyelvtanba (ezt így persze nem mondja senki, de sokan érvelnek úgy, hogy egyértelműen erre a rejtett meggyőződésre lehet következtetni). Ezért fordulhat elő, hogy a laikusok – s talán még a hivatásos nyelvvelők közül is néhányan – az értelmező kéziszótár határtalanítását úgy értelmezik, mintha ezáltal a határon túli magyarok nyelve „kevertté” vagy magyartalanná válna. A határon túli magyarok nyelve természetesen nem attól válik „kevertté”, hogy a benne használt szavakat „anyakönyvezzük”; ezzel csak vizuálisan megjelenítjük azt, ami addig is megvolt.

Nyelvalakítási feladatok. Az persze értelmes és legitim kérdés, hogy az ilyen vizuális megjelenítés milyen hatással lehet e szavak és a határon túli magyar állami változatok további sorsára: vajon inkább a további szétkülönbözés vagy ellenkezőleg: az egységesülés irányába hat-e. Sokan úgy gondoljuk, hogy a határtalanítás mindkettőt elősegítheti, attól függően, milyen nyelvtervezési lépésekkel kapcsolódik össze, s a nyelvtervezés milyen nyelvpolitikai feltételrendszerbe illeszkedik be. Ezért a

határtalanítással párhuzamosan fontos lenne kialakítani egy olyan nyelvmenedzselési koncepciót, amely úgy teszi lehetővé a beszélők számára, hogy a saját nyelvükben otthon érezzék magukat, hogy közben az integrálódást, s nem a szétfejlődést mozdítja elő. E leendő koncepció legtöbb eleme előkerült már az 1990-es évek nyelvművelési, nyelvtervezési vitái során; nem sok kell hozzá, hogy egységes nyelvstratégiává álljanak össze.

Elméleti jelentősége. A határtalanításnak nem elhanyagolható az elméleti jelentősége sem. Nem érdektelen megvizsgálni, hogyan alkalmazkodik nyelvünk a nyolc különböző országban élő Kárpát-medencei magyarok sajátos igényeihez, milyen típusú kontaktusjelenségek kerülnek be az egyes közösségekbe, mi az, ami könnyen és zökkenőmentesen be tud épülni az átvevő nyelvi rendszerbe, mi az, ami csak bizonyos átalakítások árán jut be, és mi az, ami a jelenlegi szociolingvisztikai körülmények közt egyáltalán nem tud behatolni az átvevő nyelvi rendszerbe. Minél jobban beépülnek a ht nyelvváltozatok sajátosságai a közmagyar szótárakba, nyelvtanokba és nyelvhelyességi, helyesírási stb. kézikönyvekbe, annál tisztábban fogunk látni ezekben a kérdésekben is, ez pedig nemcsak a magyar nyelvészet érdeke, hanem az általános nyelvtudományé is.

[Lanstyák István – Benő Attila – Juhász Tihamér 2010. *Regio* 21/3: 37–58.]

2. Földrajzi nevek határtalanítása

A határtalanítás a helynevek területén

(Szabó Mihály Gizella 2007)

1. A 2001-ben létrejött határon túli kutatóállomások, valamint a hozzájuk később csatlakozott kistérségi egyéni kutatóhelyek egyik nagyon fontos és hosszú távú közös kutatási projektje a Lanstyák István által először detriacionizálásnak, majd pedig – az esetleges félreértések elkerülése végett – határtalanításnak nevezett folyamat és program. Amint az először választott megnevezés is utal rá, a program egyfajta megoldást kíván adni a trianoni döntés kiváltotta nyelvi különfejlődés következményeinek kezelésére, mégpedig az eddig csak a magyarországi nyelvhasználat alapján készült szótárak, kézikönyvek összmagyarrá tétele révén (l. Péntek 2004). Mivel a kontaktusjelenségek döntő többsége köznévként, a határtalanítással kapcsolatos elméleti kérdések, illetve gyakorlati tevékenység során szinte kizárólag ezek kerültek szóba, s a program eddigi fő „kimenete”, az ún. ht-lista is közneveket tartalmaz (a folyamatról bővebben l. Kolláth 2005a, 2005b; Lanstyák 2006; Beregszászi–Csernicskó 2004b).

E tekintetben bizonyos szempontból kivételt képez az Osiris Helyesírás (Laczkó–Mártonfi 2004), mivel e kézikönyv szótári részébe javasolt határon túli szavak között a tulajdonnevek (főként intézmény- és földrajzi nevek) vannak többségben, ezek közlésének célja azonban – a kiadvány jellegéből adódóan – elsősorban az adott tulajdonnév írásmódjának a rögzítése, és nem egy névváltozat kodifikálása. Trianon egyik nyelvi következményeként ugyanis a határon túlra került régiók természet- és társadalom-földrajzi nevei gyakorlatilag kikerültek a magyarországi standardizálás hatóköréből. Az utódállamok saját szempontjaik alapján megalkották, alakították államnyelvű földrajzi terminológiájukat, egyúttal részben a korábbi magyar neveket is megváltoztatták, sőt a múlt század folyamán egy-egy területen többször is sor került más-más szempontokat figyelembe vevő névrendezésre, gyakorlatilag a települések átkeresztelésére (Kárpátaljára l. pl. Beregszászi 1997; Szlovákiára Szabó Mihály 1998: 136–137, 142). Az egyéb közigazgatási változásokkal együtt mindez oda vezetett, hogy egyazon helynévnek esetenként több neve is használatos,

eltérő nevek szerepelnek a településnév-azonosító szótárakban, lexikonokban és internetes adatbázisokban, s ezért jó néhány település vagy térfel-színi alakzat csak az államnyelvi (azaz nem magyar) neve alapján azonosítható. A jelenlegi helyzetet jellemző változatosság az oktatásban is problémát okoz, elsősorban azokban az államokban, ahol a magyar tannyelvű iskolákban a földrajzot magyarul oktatják (pl. Szlovákia vagy Ukrajna).

Az említett okok miatt tehát szükség volna a határtalanítás programját a földrajzi nevekre is kiterjeszteni.

2. A magyar helységnevek esetében a legfontosabb, máig ható standardizálásra a 19. század végén és a 20. század elején került sor, az egy település – egy név alapelv figyelembe vételével megvalósított névrendezés 1898–1912 között Árva, Liptó, Fogaras és Hunyad megye kivételével az akkori Magyar Királyság teljes területén lezajlott, ennek a törzskönyvezésnek az eredményét rögzítette az 1913-as helységnévtár. A múlt század folyamán aztán már csak 1939–1944 között került sor újabb magyar névrendezésre, s ez is csak a visszacsatolt területeket érintette.

Az utódállamokban a magyar nevek sorsa változatosan alakult, a második világháborút követő évtizedekben azokban gyakorlatilag sehol sem lehetett őket hivatalosan használni. A helyzet a kilencvenes években változott meg alapvetően: a magyar kisebbségek törekvései nyomán és nem utolsósorban a releváns nemzetközi egyezményekhez (Kisebbségvédelmi Keretegyezmény, A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája) történő csatlakozás kapcsán fokozatosan minden szomszédos államban lehetővé vált a kisebbségi nyelvű helységnevek valamilyen szintű hivatalos használata. A törvényi szabályozás keretében rendszerint a kisebbségi – így a magyar – helységneveket tartalmazó névjegyzéket is kiadtak. A standardizálási folyamatba akár helybeli magyar, akár magyarországi nyelvészek csak esetlegesen kapcsolódtak be, a névrendezést általában véve az adott ország belügyeként értelmezték az illetékes állami, kormányzati szervek. Az alábbi, a nagyrégiókra korlátozódó áttekintésből kitűnik, hogy a standardizáláskor lényegében mindenhol hasonló gondok merültek fel: az utóbbi évtizedekben lezajlott közigazgatási változások (településegysítések- és szétválások) miatt az említett régi helységnévtárak részben elavulttá váltak, különböző okok folytán egy-egy településnek két, ritkábban több magyar neve is használatos volt a közösségben, pl. a megkülönböztető előtagot tartalmazó és az előtag nélküli (néha más előtagú), illetve az idegen eredetű és a magyarosított név.

2.1. Kárpátalján két testület is foglalkozott a magyar településnevek rendezésével: a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, amely ez ügyben 1990-ben az MTA Nyelvtudományi Intézetének állásfoglalását is kikérte, valamint az akkori nevén Szovjet Hungarológiai Intézet, amely a Népképviselők Területi Tanácsának felkérésére foglalkozott a kérdéssel. A KMKSZ és a Hungarológiai Intézet elképzelése részben eltérő volt (pl. másként értelmezték a történelmi név fogalmát), sőt a nézetkülönbségek egy része az 1991-es, magyarországi szakemberek bevonásával történt egyeztetés után is megmaradt (minderről bővebben Beregszászi 1997; 2004). Kárpátalján a névrendezés, azaz a hagyományos nevek visszaállítása²¹⁸ nem egyszerre, hanem több lépésben történt, illetve folyamatban van, a törvények értelmében a névváltoztatást a helyi önkormányzat kezdeményezheti (Beregszászi 1997: 365), ennek megkönnyítése végett a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola LIMES Társadalomkutató Intézete egységes ukrán–magyar (és magyar–ukrán) helységnévtárat készített, ebben azok a települések szerepelnek, amelyekben a magyar lakosság aránya eléri a 10%-ot vagy a száz főt. A 116 településnevet tartalmazó listán a hivatalosként ajánlott magyar név mellett az általánosan használt rövidebb névváltozatot is feltüntették (Kárpátaljai településnév-jegyzék 2004, ill. a www.hhrf.org/kmtf/index1.htm honlapon). A jegyzékben szereplő neveket az 1913-as helységnévjegyzék szerinti településnevekkel összevetve megállapítható, hogy a két jegyzék alapján véve azonos, az eltérések inkább csak az írásmódot érintik, pl. *Nagyszőlős*, régen *Nagyszöllös*.

²¹⁸ Kárpátalján a politikai változások során egyes magyarlakta települések hagyományos magyar nevét állították vissza, de ukrán írásmóddal (azaz cirill betűs írással). Ezért is foglalkoztak aránylag sokat a Kárpátalján a transzkripcióval. Az említett 1991-es egyeztető tanácskozáson elfogadott állásfoglalás a párhuzamos nevek hivatalos használatát (pl. ukrán és magyar név) támogatja, a hivatalossá tett neveket természetesen minden nyelv a maga tulajdonnév-alkotási szabályai szerint alakíthatná ki. A többi régióban (pl. Szlovákiában és Erdélyben) a névrendezés elsősorban a párhuzamos névhasználat lehetővé tételét jelentette: a korábban megállapított államnyelvű név mellett bizonyos feltételekkel a kisebbségi név is használható. Szlovákiában számos magyarlakta település egyúttal azzal a lehetőséggel is élt, hogy kérelmezte az 1948 után megállapított szlovák név törlését, s helyette az első világháború után megállapított, a hagyományos magyar névhez jobban hasonlító szlovák névhez való visszatérést. Így például a Csallóközben fekvő *Nagymegyver* szlovák neveként 1920-ban a *Velký Meder*-t (*velký* = nagy, a *meder* ejtése [megyer]) állapították meg, 1948-ban a települést a *Csalló* víznév szlovákos formáját alapul véve átkeresztelték *Čalovo*-ra, majd 1990-ben a város szlovák neve újra *Velký Meder* lett.

2.2. Szlovákiában a magyar településnevek nyilvános használatáért vívott hosszú politikai csatározást a települések kisebbségi nyelvű megjelöléséről rendelkező 1994. évi 191. számú törvény (az ún. táblatörvény) zárta le. A törvény értelmében a település kezdetét és végét jelző közúti jelzőtáblán kisebbségi nyelven is megjelölik azokat az önálló jogállású településeket, ahol az adott kisebbséghez tartozó lakosság számaránya eléri a 20%-ot. A törvény melléklete tartalmazza a kisebbségi nyelveken megjelölhető települések jegyzékét, ebben azonban nem szerepelnek azok a települések, amelyeknek szlovák hivatalos nevét valamely szlovák személyiség nevéből hozták létre²¹⁹. A jegyzék „magyar” részében 489 településnév szerepel, a magyar neveknek mintegy az egyötöde (azaz száznál több) vagy nem egyezik az adott település utolsó hivatalos magyar nevével, vagy olyan település neve, amely a második világháború után alakult.

A szabályozásba nem vonták be a szlovákiai magyar nyelvészeket, a rendezés alapját a köztársasági elnöki hivatal és a szlovákiai magyar pártok által készített és a lakossági észrevételek alapján pontosított településnév-jegyzék képezte. A véleményezéssel megbízott, szlovák szakemberekből álló ad hoc terminológiai bizottság a régi megyeneveket és a folyóneveket tartalmazó előtagok eltörlését javasolta, vagyis lényegében visszatért az első világháború utáni névrendezéskor is érvényesülő ideológiához, amely a kiegyezés utáni, magyarosítónak minősített politika és általában a történelmi Magyarország elutasításán alapult, ezért is ellenezték a szlovák nyelvészek és történészek az egész Magyar Királyság területére tekintettel megállapított előtagokat tartalmazó neveket. A bizottsági javaslat elfogadhatatlan volt a magyar pártok számára, ezért a jegyzék végleges formáját a politikai egyeztetések során nyerte el (l. Zalabai szerk. 1995: 199–201). A kompromisszumok eredményeként a megyenevet tartalmazó előtagot nagyrészt törölték, több esetben azonban megmaradt például a tájegységnevként értelmezhető *Csallóköz-*, *Gömör-* és *Hont-* előtag. A folyónévi előtagot néhány esetben meghagyták, máskor viszont nem, pl. *Vágkirályfa*, de *Farkasd* (korábban: *Vágfarkasd*). Néhol pedig az írásmód változott (pl. *Mucsény* → *Mucsiny*; *Szóllóske* → *Szóllőske*).

²¹⁹ Az államnyelvű, azaz szlovák neveket érintő 1948-as általános névrendezés során több mint egy tucat magyarul lakta települést szlovák (cseh) történelmi személyiségről neveztek el, így *Feled*-et (1920: *Feledince*) Janko Jesenský szlovák író (1874–1945) után nevezték el *Jesenské*-nek, *Diószeg*-et (1920: *Velký Diosek*, *Malý Diosek*) pedig Andrej Sládkovič (1820–1872) evangélikus pap és költő után *Sládkovičovo*-nak.

Szlovákiai magyarlakta település nevével magyarországi szakemberek csak a MÁV felkérésére foglalkoztak: a tárcaközi földrajzinév-bizottság 1993-as 16/222-es határozata szerint szükségtelen a szlovákiai *Slovenské Nové Mesto* területén fekvő vasútállomásnak magyar nevet adni²²⁰, a 16/223 számú határozat értelmében pedig „a szlovákiai *Komárom* vasútállomásának magyar nevében a Bizottság nem foglal állást”. Két évvel később a bizottság már olyan értelmű határozatot hozott, hogy *Komárno* (azaz a szlovákiai *Komárom*) magyar neve *Révkomárom* legyen (l. a 20/279 határozatot). A névadási háttérrel világítja meg Földi Ervinnek, a bizottság elnökének az *Élet és Tudomány*-ban publikált cikke, amelyet a *Révkomárom* név használatát bíráló olvasói levél kapcsán írt. Eszerint a két Komárom megkülönböztetésére gyakorlati okokból volt szükség, s a megkérdezett személyek szerint a szlovákiai magyarok használják a *Révkomárom* nevet (Földi 1998).

2.3. Erdélyben szintén már a kilencvenes években napirenden volt a magyar helységnevek hivatalos elismertetése, a kérdést azonban csak a helyi közigazgatási szervek hatáskörét szabályozó 2001. évi 215-ös törvény rendezte, amely szintén 20%-os kisebbségi részarány felett biztosítja a kisebbségi anyanyelv-használati jogokat (bővebben l. Veress 2006). A 90. szakasz 4. bekezdése értelmében a helyi közigazgatási szervek feladata a települések kisebbségi nyelvű megjelölése. A törvényhez kapcsolódó, ezerkétszáz romániai magyarlakta település magyar nevét is tartalmazó hivatalos névjegyzéket a bukaresti akadémia földrajzinév-bizottsága véglegesítette, holott 1997-ben az akkori Kisebbségvédelmi Hivatal felkérésére magyar nyelvészek közreműködésével már elkészült egy településnév-jegyzék. Péntek János és Benő Attila (2003: 137) megkérdőjelezhetőnek tartják a román akadémia illetékességét egy ilyen, a magyar nyelvhasználatot érintő kodifikációban, de az eredményét elfogadhatónak minősítik. Bartos-Elekes Zsombor (2002: 22–23) a jegyzékkel kapcsolatban az alábbi hiányosságokat említi: az eredeti jegyzék nem tartalmazott minden, a törvényi előírásoknak megfelelő települést (később

²²⁰ *Slovenské Nové Mesto* község 1918-ben jött létre Sátoraljaújhely területén a vasútállomás, *Kiskarlapusza* és *Nagykarlapusza* Csehszlovákiához való elcsatolása révén, ezért a törzskönyvezéskor nem is volt magyar neve, sőt az első Csehszlovák Köztársaság idejében sem. Az 1994-es jegyzékben *Újhely* néven szerepel. Magyarországi források különbözőképpen tüntetik fel: Sebők László (1990: 67) a *Karlatanya* nevet közli, egyes térképeken a *Tótújhely* szerepel. Szlovákiai magyar szövegekből a *Szlovákújhely* is adatható.

ezt pótolták), előfordulnak benne előtag-problémás nevek, homonimák (pl. *Sárospatak*), valamint helyesírási hibák. A névjegyzékkel kapcsolatban a külügyminisztérium és a Határon Túli Magyarok Hivatala számára állásfoglalást és elemzést dolgozott ki a magyarországi földrajzinév-bizottság is (l. a 2002. évi 42/409. számú határozatot), és javaslatokat is tett az egy-séges névhasználatra.

2.4. Úgy tűnik, hogy a magyar nevek standardizálásának kérdé-sében a leginkább önállóan a vajdasági magyarok dönthettek: a vajdasági tartományi képviselőház határozata a Magyar Nemzeti Tanácsot joga-sította fel arra, hogy meghatározza a legalább 25%-os magyar lakosságú vajdasági települések magyar nevét. A tanács nyelvhasználati bizottsága által összeállított névjegyzéket nyilvános vitára bocsátották, a Magyar Szó 2003. június 30-i számában közölt felhívásban a nyelvhasználati bizottság egyes települések esetében két, ritkábban három névváltozatról kérte ki a lakosság véleményét, pl. hogy az előtagos vagy az előtag nélküli nevet (pl. *Magyarkanizsa* vagy *Kanizsa*), illetve az idegen eredetű vagy a magya-rosított nevet (pl. *Kupuszina* vagy *Bácskertes*) állapítsák-e meg hivatalos névként. A Magyar Nemzeti Tanács a 8/2003. számú határozattal hagyta jóvá a településnév-jegyzéket (l. a határozatokat l. a www.mnt.org.yu/hu/) honlapon.

Érdekes módon a magyar tárcaközi földrajzinév-bizottság csak ezek után foglalkozott a kérdéssel, mégpedig több határozatban is (l. a 2004-es 51/499, a 2005-ös 54/527, 55/537 számú határozatokat). Ezek értelmében egy ad hoc bizottság tételesen is áttekintette a vajdasági ma-gyar helységneveket, az 55/537. számú határozat szerint az ad hoc bizott-ság által összeállított névjegyzéket a bizottság kisebb módosításokkal elfo-gadta. A névjegyzék tudtommal a Vajdaságban nem került publikálásra, a Magyar Nemzeti Tanács a helységnevekkel kapcsolatban új határozatot már nem hozott. Az említett vajdasági jegyzékben egyébként aránylag sok az új, azaz a korábbi hivatalos helységnevtárakban nem szereplő település-név, ezek egy része a szerb névvel azonos, vagy annak átírása (pl. *Krivaja*, *Jaszenova*), és előfordulnak homonimák is (pl. a *Völgypart* név előfordul *Ada* és *Topolya* körzetben is).

3. A Hargita megyei helységneveket vizsgáló tanulmányában Bartos-Elekes Zsombor az exonimák és endonimák között álló, köztes névnek nevezi egy földrajzi alakulat nevét „valamely nyelven, amelyet azon a területen beszélnek, azonban ez a nyelv helyben nem hivatalos”

(Bartos-Elekes 2002: 19). Ennek értelmében a közsés nevek közé sorolja azokat a Kárpát-medencén belüli, de Magyarországon kívüli neveket, amelyeket a jelentős helybeli magyar lakosság használ. Az endonima rendszerint rögzített név, helységnevek esetében az aktuális nevet a helységnevtárak tartalmazzák, névváltoztatáskor a korábbi hivatalos név az újjal párhuzamosan már nem használatos. A közsés nevek esetében megfigyelhető több, párhuzamosan használt névváltozatot a szerző azzal magyarázza, hogy a hivatalos iratokban az államnyelvű névforma szerepel, a helyi lakosság nyelvéen pedig nincs egységesített névalak, ezért elvileg mindenki azt a változatot választja, amelyiket akarja.

3.1. Bartos-Elekes rámutat, a 2001-es romániai közigazgatási törvény révén „a közsés nevek száma csökken, egy része belső névvé válik, csupán a szórványkisebbség (20%-nál kisebb relatív arány az adott területen) nevei maradnak közsés névként” (Bartos-Elekes 2002: 22). A szerző megállapítása érvényes a többi régióra is: amennyiben valamely jogszabály vagy illetékes szerv hivatalos magyar nevet állapított meg a magyar lakosságú településeknek, akkor ezek a nevek elvileg endonimává váltak. A valóságban azonban ezek egy része továbbra is közsés névként viselkedik, azaz több névalakban is használatosak.

Jól példázzák ezt egyes szlovákiai magyar helységnevek. A jelenlegi jogszabályok értelmében a (jegyzék szerinti) magyar nevek hivatalosan csak a közúti jelzőtáblákon, valamint a kisebbségi nyelven oktató tanintézményeket megjelölő táblákon szerepelhetnek, egyéb hivatalos kontextusban azonban nem. Nem hivatalos magyar szövegekben (pl. önkormányzatok által kihelyezett feliratok, hirdetémények, tájékoztatók, honlapok, adatbázisok, tömegtájékoztatók stb.) természetesen magyarul nevezik meg a településeket, viszont nem mindig az említett törvény melléklete szerinti névalakban.

Egyértelműen a jegyzék szerinti névváltozat fordul elő írott szövegekben (elsősorban a sajtóban) a múlt századbeli magyar törzskönyvezésekkor nem létező falvak esetében. Az 1945 után önállósult települések közé tartozik például *Blahová*, amelyet az akkori *Előpatony*, *Nagylég* és *Tonkháza* közigazgatási területén 1925-ben *Blahová Dedina* néven alapítottak, és amely 1951-ben önállósult. Mivel az uradalomnak ezt a lapos, vízjárta részét Sárrétnek vagy Sár földnek nevezték, az ún. kolóniát magyarul *Sárrétpuszta* néven említették, majd ez rövidült le *Sárrét*-re (l. Zsigmond és mtsai. 2002: 274). A falu magyar nevéként Sebők László

(1990: 28) a *Gálháztanya* nevet közli (mivel ez a tanya képezte az új község magvát), erre a névre azonban nincs szlovákiai adat, nálunk egyértelműen a *Sárrét* a használatos. Ugyanez a helyzet a második világháború után önállósult, szlovákul *Dedina Mládeže* és *Vrbová nad Váhom* nevű községekkel, Szlovákiában az általánosan használt nevek az 1994-es jegyzékben is szereplő *Iffúságfalva* és a *Vágfüzes*. Szlovákiai magyar szövegekben továbbá minimális előfordulásuk a magyarosított nevek (pl. *Bodrogmező*, *Özörény*²²¹), legfeljebb csak megjegyzés utal arra, hogy valamikor ez volt a település hivatalos neve.

Egyéb esetekben az 1994-es jegyzék szerinti és a korábbi magyar hivatalos név/nevek mellett még a törzskönyvezés előtt használt névalakokra is számos példa van. A két (ritkábban három) változat használati gyakorisága településenként eltérő, a névhasználat még jegyzékekben vagy több település nevét tartalmazó felsorolásokban sem következetes. A legnagyobb variabilitás az előtagos és az előtag nélküli nevek, illetve a községegyesítések esetében figyelhető meg. A régi magyar hivatalos név előfordulása valószínűsíthető felsorolásokban és jegyzékekben, főleg ha nemcsak az 1994-es szabályozással érintett településekre vonatkoznak, például szlovák–magyar vegyes lakosságú járások minden települése szerepel bennük.

Néhány település esetében aránylag gyakoriak a szlovák megnevezés mintájára létrejött névalakok is: *Gömöralmágy* (*Gemerský Jablonec*, magyarul mindig és most is *Almágy*), *Szlovákújhely* (*Slovenské Nové Mesto*, most *Újhely*), *Kaposkelecsény* (*Kapušianske Kľačany*, 1943: *Nyarádkelecsény*, 1994: *Kelecsény*), *Rimajánosi* (*Rimavské Janovce*, magyarul mindig *Jánosi*), *Vágtornóc* (*Trnovec nad Váhom*, magyarul mindig *Tornóc*). Az itt említett nevek kontaktusjelenség voltát támasztja alá, hogy helységnevtárakból nem adatolhatóak (az egyéb példákat l. Szabómihály 2005b).

²²¹ *Bodrogmező*: 1920-ban *Polyán*, az 1994-es jegyzékben *Pólyán*, ez utóbbit használja a helyi lakosság is. Vályi András (1796) a nevet *Polány*, Fényes Elek (1851) pedig *Polyána* (*Lelesz*) alakban közli. Mező András (1982: 256) szerint a *Bodrogmező* nevet jelzőcserével és az utótag lefordításával alkották meg. *Özörény*: a törzskönyvezés előtt *Horka* (ezt közli Vályi András és Fényes Elek is), 1920-ban és 1994-ben: *Gömörhorka*, *Özörény* vagy *Ezerény* Horkához tartozó puszta volt, ezt elevenítették fel a törzskönyvezéskor (l. Mező 1982: 194).

A hozzáférhető adatok és szövegek alapján úgy tűnik, hogy a többi régióban sem általánosan elfogadottak és kizárólagos használatúak az utóbbi évtizedben megvalósított névrendezés során kodifikált nevek, sőt a Vajdaságban egyesek szerint vitatható a vajdasági Magyar Nemzeti Tanács idevonatkozó határozatának kötelező jogi jellege, s ezzel magyarázzák, hogy az említett határozat ellenére és a magyar pártok és szervezetek sürgetésére sem írják ki több helyen magyarul a helységneveket.²²²

3.2. Magyarország felől nézve a helyzet még összetettebbnek tűnik. A jelenlegi határon túli magyarlakta települések nevét tartalmazó utolsó hivatalos magyar helységnévtár 1944-ben jelent meg, a politikai változások után több településnév-azonosító szótárat is kiadtak Magyarországon (pl. Sebők 1990, 1997; Lelkes szerk. 1992, 1998; Hajdú-Moharos 2000), illetve egyéb célú publikációkban, elektronikus adatbázisokban is előfordulnak helységnévjegyzékek. Ezek azonban nagyrészt nem kodifikációs, hanem azonosítási céllal készültek (erre utal a címük is), ezért egy-egy településnek esetenként több ismert magyar nevét közlik, rendszerint egyenrangú változatként. A politikai változások után a magyar helynévanyagot közlő térképek is rendszeresen megjelennek, s itt valójában a kiadótól függ, melyik névváltozatot választja.

A szomszédos államok településeire is kiterjedő egységes hivatalos helységnévjegyzék hiányában magyarországi reprezentatív kiadványok (pl. az új nagylexikon) és szabványok az 1913-as, ritkábban az 1944-es helységnévjegyzéket tekintik alapnak, azaz az ebben szereplő névalak a fő változat, s ha egyáltalán feltüntetik az említett határon túli névrendezéskor kodifikált alakot, ennek státuszát általában nem lehet megkülönböztetni a többi változattól²²³.

A földrajzinév-bizottságnak a határon túli településneveket érintő és ebben a tanulmányban is említett határozatainak hatálya nem terjed ki a

²²² Erre a legújabb példa Bozóki Antal vitaindítója az újvidéki magyar civil szervezetek Milyen nemzeti tanácsot akarunk? címmel 2007. január 13-án Újvidéken megtartott kerekasztal-értekezletén (a szöveget l. a www.civilmozgalom.net/portal/index.php?option=com_content&task=view&id=145&Itemid=97 honlapon).

²²³ Az 1994-es szlovákiai standardizációkor számos olyan névváltozatot kodifikáltak, amelyet a helyi lakosság évszázadok óta folyamatosan használ (pl. Vályinál és Fényes Eleknél a most is használt formában szerepelnek), ám a törzskönyvezés folytán köznyelvivé vált, ezek közé tartoznak tipikusan az előtag nélküli nevek, pl. *Kisfalud* : *Duna-kisfalud*, *Kéty* : *Érsekkéty*. A *Kisfalud* és a *Kéty* tehát az egyik szempontból (Szlovákiából nézve) hivatalos, a másik szempontból nem hivatalos (Magyarországról nézve).

szomszédos államokra, tehát nem állapíthat meg külföldön hivatalos névként magyar helynevet, csak a térképi névhasználatra tehet javaslatot (l. Joó–Joó 2003: 9). Megjegyzendő viszont, hogy Magyarországon sem jár el mindenki a földrajzinév-bizottság határozatai szerint, erre példa a szlovákiai Komárno/Komárom magyar neve. Az interneten hozzáférhető magyarországi szövegekben valóban a *Révkomárom* alak tűnik a leggyakoribbnak, de több ezer adat van az *Észak-Komárom* formára is (pl. a magyarországi Komárom város honlapján), a határőrség szervezeti egységeit és a határátkelőhelyeket bemutató honlapon (web.b-m.hu/horweb/hu, frissítve 2005-ben) azonban a *Öregkomárom* név, a mellékelt térképen pedig a *Komárno* mellett a *Komárom* név szerepel.

3.3. A variabilitás az egyéb helyneveknél is megfigyelhető, azzal a különbséggel, hogy a térfelszíni alakulatok magyar nevének standardizálására egyik utódállamban sem került sor: az utódállamokban kiadott hivatalos térképeken csak az államnyelvű forma szerepel, a magyar nevek sok helyen még a tankönyvekből is kiszorultak, illetve a hagyományos magyar nevek mellett megjelentek az államnyelvű megnevezés lefordításával keletkezett nevek – mégpedig nemcsak az utódállamokban élő magyar közösségekben, hanem amint az alábbi rövid áttekintésből is látszik, magyarországi térképeken is (készült Faragó 2001 alapján).

A Magyar Királyságot ábrázoló millenniumkori térképeken a magyar névanyagban az a tájszemlélet jelentkezett, amely a Kárpát-medencét a medence „aljáról” írja le. Az utódállamok saját névadásukban szintén az államközpontúság elvét alkalmazták, ezért a geomorfológiailag együvé tartozó tájaknak az országhatárral elválasztott részét külön, saját néven nevezték, pl. a *Kisalföld* északi részének neve a szlovák térképeken *Podunajská nížina* (*Duna menti alföld*), illetve a viszonyító nevek a saját országhatáraikon belüli helyzetet tükrözik, ilyen pl. a *Biharerdő* román neve: *Muntii Apuseni*, azaz *Nyugati-Kárpátok*. A magyar névhasználat szempontjából továbbá problémaként jelentkezik, hogy az utódállamokban egyes nagyobb domborzati alakulatok (pl. hegységek) tagolása eltérő, mint a magyar térképeken, illetve egyéb földrajzi munkákban.

Az utódállamokat ábrázoló magyarországi térképeken a két világháború közötti időszakban továbbra is a hagyományos magyar névanyagot alkalmazták, sőt a második világháború alatt ennek egyre szélesebb területi kiterjesztéseként további névmagyarosításokra is sor került. 1948 után, főleg az 50-es években a teljes Kárpát-medencét bemutató térképek

(térképlapok) nem is jelenhettek meg, a szomszédos államok területét kisméretű, oktatási célú térképeken ábrázolták, ezeken csak a nagyobb terepalakulatok (pl. hegységek, nagyobb kiterjedésű síkságok, fontosabb folyók) látszanak, ezek magyar neve is változó azonban az egyes térképeken, például a *Gömör–Szepesi-érchegység* az 1945 utáni magyar térképeken 1955-ig *Érchegység* néven szerepel, később azonban megjelenik a szlovák név (*Slovenské rudohorie*) lefordításával létrejött *Szlovák-érchegység* név. A hatvanas-hetvenes évektől megjelenő, az atlaszlapoknál nagyobb méretarányú, tehát részletesebb autótérképek államnyelvi megnevezésekkel dolgoznak. Az 1989-es fordulat után liberalizálódott a magyar térképkiadás, ezért egyre több, magyar névrajzzal ellátott térkép jelent meg az utóbbi másfél évtizedben, de ezek magyar névanyaga nem egységes.

A jelenleg a szomszédos államokban kiadott, az adott ország hegy- és vízrajzát ábrázoló térképeken szereplő államnyelvi domborzati nevek egy részének egyáltalán nincs magyar megfelelője, számos terepalakulatnak viszont a különböző magyarországi kartográfiai kiadványokból több magyar neve is kimutatható. A különböző térképeken szereplő domborzati nevek száma a méretaránytól függ, s a térképek névanyagát már ezért is nehéz összevetni egymással. Egyelőre nincs olyan földrajzinévazonosító adatbázis vagy szótár, amely segíthetné a fordítókat és a téma iránt érdeklődőket. Egy ilyen adatbázis hiányát leginkább a határon túliak érzékelik (pl. az oktatásban), ugyanis a szomszédos országokat ábrázoló államnyelvű térképeken több domborzati név szerepel, mint ahány a Magyarországon készült, a Kárpát-medencét vagy Közép-Európát ábrázoló térképeken van.

4. A határon túli magyar helynevek használatában megfigyelhető nagyfokú variabilitás és bizonytalanság oka a magyar nyelv- és névterület 1920 utáni széttördelése: a Magyar Királyság területére vonatkozó korábbi magyar államközpontú névadást az utódállamok szintén államközpontú és természetesen más szempontokat érvényesítő névadása követte. A többségi nevek standardizálása jogszabályi felhatalmazás alapján rendszerint valamilyen hatóság, állami intézmény hatáskörébe tartozik. A „kisebbségi” magyar nevek standardizálását azonban elvileg két állam testülete is elvégezheti, illetve el is hanyagolhatja. Jelenleg mindkét esetre van példa – és éppen ennek a következménye a névváltozatok fennmaradása, illetve az egyes változatok státuszának (hivatalos, „félhivatalos”, nem hivatalos) bizonytalan volta.

A kialakult helyzetre több megoldás is kínálkozik. Az egyik lehetőség a helységnév-azonosító szótárak rendszeres újrakiadása – tekintetbe véve az időközben bekövetkezett változásokat, erre példa Sebők László könyve (1990; 1997). A helységnév-azonosító szótárak mintájára egyéb átfogó földrajzinev-azonosító szótárak, adatbázisok is készíthetők. A másik megoldás egy újabb névrendezés, egységesítés, majd az így kialakított helynévtár rendszeres karbantartása.

4.1. Az egységesítés szükségessége természetesen már felmerült, a tárcaközi földrajzinev-bizottság volt elnöke, Földi Ervin a vele készült interjújában szintén ezen a véleményen van, egyúttal azonban rámutat a standardizálással kapcsolatos gondokra,²²⁴ nem utolsó sorban arra, hogy „nem áll rendelkezésre megfelelő apparátus, hogy a határon túli helységnévek térképi használatában egységes álláspontot lehetne kialakítani” (Joó–Joó 2003: 8).

A magyar névanyag egységesítését nehezítik a szakemberek közötti nézetkülönbségek is. Például a domborzati nevek kapcsán a magyar térképész szakma megosztott az alkalmazandó tájszemlélet tekintetében. Az 1960-as évekből eredeztethető az országhatárokhöz igazított rendszer-tani besorolás, ennek első részletes publikációja 1989-ben jelent meg Magyarország nemzeti atlasza címmel (Magyarország 1989). A másik vonulat Magyarország természetföldrajzi tájainak felosztását a teljes Kárpát-medencébe illesztve, országhatároktól függetlenül mutatja be (Hajdú-Moharos József – Hevesi Attila 1996). A szerzők ebben az esetben figyelembe vették a szomszédos államokban készült tájtagoló térképek szemléletét is, a több országot érintő tájakat természeti keretükbe illesztették, igyekeztek elhagyni az ország-hovatartozásra utaló neveket, tájbeosztásukkal arra törekedtek, hogy egyetlen nemzet és ország érzékenységét se sértsék meg. A hiányossága viszont az, hogy a saját tájszemlélet alkalmazása következtében számos, az utódállamokbeli térképeken szereplő domborzati alakulat neve hiányzik belőle, ilyen pl. a szlovákiai *Podunajská rovina* és a *Podunajská nížina*, s így valójában a szerzők nem

²²⁴ Az említett interjújában Földi Ervin az ebben az írásban is tárgyalt okokat említi, azaz a helységnévek használatával kapcsolatos bizonytalanság a település-összevonások és szétválások miatt bekövetkezett változásokra vezethető vissza, a másik ok pedig az, hogy a magyar neveket a helyi lakosság nem mindig a törzskönyvezéskor megállapított formában használja.

foglalnak állást a *Kisalföld (északi része) ~ Szlovák-alföld ~ Duna menti alföld/Dunamenti-alföld* névváltozatokkal kapcsolatban²²⁵.

4.2. A Kárpát-medencei magyar helynevekről, elsősorban a helységnevekről állásfoglalást adtak ki a HUNGEO'96 Magyar Földtudományi Világtalálkozó résztvevői (HUNGEO'96 2000²²⁶), s így kívántak szempontokat adni a határon túli magyar névanyag használatához, főleg a térképeken történő megjelenítéséhez. Mivel azonban az állásfoglalásban konkrét javaslatok is megfogalmazódnak azzal kapcsolatban, hogy a névváltozatok közül melyiknek használata ajánlott, az állásfoglalás impliciten egységesítő-kodifikációs céllal is íródott, legalábbis bizonyos megfogalmazásokból erre következtethetünk.

Az állásfoglalás fő gondolata, hogy a magyar használók számára készült térképeken a Kárpát-medencei magyar helynévanyag minél szélesebb körű használata kívánatos, s ezt támogatni kell. Ebből az alapállásból következik, hogy az aláírók szerint a magyar névanyag használatakor az 1913. évi helységnévtárat kell kiindulópontnak és etalonnak tekinteni, mind a magyar nyelvterületen belül fekvő, mind az azon kívüli települések esetében, s az 1918 utáni fejlemények tekintetében is a „magyar névterület egészével való összhang az irányadó” (HUNGEO'96 2000: 682); az előtagot tartalmazó nevek használatával kell törekedni a homonímia kiküszöbölésére; községegyesítések esetén a magyarországi gyakorlat, azaz „az egyik tag nevének továbbvitele vagy a részegységek összeírása követendő a határon túl is” (HUNGEO'96 2000: 683).

Az 1918 óta bekövetkezett változások kapcsán az állásfoglalás a „nyelvromlás jellegű visszalépések”-et elutasítja; mivel példaként a *Toplica ~ Maroshéviz* és a *Debelyácsa ~ Torontálvásárhely* változatok szerepelnek (HUNGEO'96 2000: 683), nyelvromláson az idegen eredetű helynév használatát érthetjük. Arra azonban nem kapunk választ, miért nyelvromlás a régóta használatos idegen eredetű név: a *Toplicza* névalakra

²²⁵ Az említett kiadványban a nagytáj neve *Győri-medence (Kisalföld és peremvidéke)*, szlovák neveként a *Malá dunajská nížina* van feltüntetve, s ezen belül már csak a közép-tájak neve szerepel (pl. *Csallóköz, Szigetköz* stb.), de nincs olyan egység, amely megfelelne a szlovák térképeken *Podunajská nížina*-nak nevezett részletnek. Máshol a szerzők alkalmazkodtak a szlovák névhez, pl. *Pohronská pahorkatina : Garammenti-hátság*, ez az írásmód azonban nincs összhangban a jelenlegi helyesírási szabállyal.

²²⁶ Az állásfoglalás először a Földrajzi Közleményekben jelent meg 1997-ben (120/1–2, 96–99).

például már 1626-ból van adat (l. Kiss 1997: II/101), a szintén a legalább a 17. századig visszavezethető *Debelyácsa* magyarítására pedig 1888-ben került sor (Mező 1982: 105, ill. Kiss 1997: II/670). Mivel ugyanebben a pontban az olvasható, hogy az 1918 utáni fejlemények megítélésében alapjában véve a helyi lakosság névhasználata az irányadó, és egyes esetekben az 1913-as névalaktól való eltérések is „vállalhatók”, felmerül a kérdés, mi a teendő az olyan esetben, amikor a helyi lakosság csak az idegen eredetű nevet használja, és a magyarosítottat nem. Továbbá nem egyértelmű az sem, melyek a „vállalható” eltérések.

Az állásfoglalás szerint „az utódállamok névrendszeréhez igazodás, valamint az ideológiai háttérű változtatások csak másodlagosan vehetők figyelembe”. Szintén nem tudható, a gyakorlatban mit jelent az, hogy a változtatások „másodlagosan vehetők figyelembe”, és azt sem, hogyan kívánják az állásfoglalás szerzői és aláírói kezelni azokat az eseteket, amikor a szomszédos államokban jogszabállyal hivatalossá tett magyar név eltér a törzskönyvezéskor megállapított magyar névtől. Az állásfoglalás bevezető része egyébként utal arra, hogy a szomszédos országokban hivatalosan helységnévtáblákon használható a magyar név, de az említett probléma a szövegben nem kerül szóba.

A világtalálkozóan elfogadott állásfoglalás kitér a magyar nyelvterületen kívül fekvő települések magyar nevére is, és ezzel kapcsolatban bírálón utal a földrajzinév-bizottságnak egy közelebről nem jellemzett előterjesztésére, amely lényegében a névmagyarítás revízióját javasolja.²²⁷ Az állásfoglalás aláírói ezzel szemben a magyar nyelvterületen kívül fekvő, hagyományos magyar névvel nem rendelkező települések esetében is ragaszkodnának az 1913-as helységnévtárban található hatósági névhez, ideértve a törzskönyvezésből kimaradt négy megyét is.

Az állásfoglalás szerint nincs szükség általános névrendezésre, csak arra, hogy az 1918 utáni változásokat (pl. településegysítések, -alakítások) „a Névbizottság az érintett régiók szakértőinek bevonásával, a

²²⁷ „A Névbizottság a kárpátaljai ruszinok nevek visszaállításában a törzskönyvezés önkritikáját látja, s ezt tekinti irányadónak az egész Kárpát-medence úgymond nemzetiségi érzékenységet sértő magyar névváltozatainak eltiltásához. Vagyis: a magyarosítás utólagos revíziójával – *Apátszentmihály* helyett *Bohunic*, *Maroshévíz* helyett *Oláhtoplica* (?) bevezetésével – látná kifoghatónak a szelet a szlovák és román nacionalisták magyar nyelvhasználatot teljességgel elvető törekvései elől.” (HUNGEO'96 2000: 683)

történeti szempontok és a mai gyakorlat mérlegelésével a teljes városi-falusi névállományt felölelő listában határozza meg” (HUNGEO’96 2000: 683). Ezzel a felvetéssel egyetérthetünk, s szintén üdvözlendő az adott régió szakértőinek bevonását célzó gondolat, viszont az állásfoglalás továbbra is alapjában véve a helynevek magyarországi használatát kívánja ily módon szabályozni. Egy ilyen helységnévjegyzék természetesen használható a határon túli területeken is, nem hivatalos kontextusban, viszont továbbra is fennmaradna a kettősség az olyan, már 1918 előtt létezett településeknek az esetében, amelyeknek az utódállamokban (pl. Szlovákiában, Romániában) jogszabállyal állapították meg a hivatalos nevét, és az eltér az 1913-as helységnévjegyzékben szereplő névformától. Ezeket a neveket ugyanis az utódállamokban bizonyos helyzetekben (pl. közlekedési táblán) kötelezően kell használni.

4.3. Az egész Kárpát-térség magyar helységnévanyagának aktualizálását javasolja Hajdú-Moharos József is Magyar Településtár című művében (Hajdú-Moharos 2000), amely az említett HUNGEO’96 állásfoglalás gyakorlati megvalósításának tekinthető,²²⁸ és nyilvánvalóan egységesítő szándékkal készült, ugyanis a szócikkek elején csak egy magyar névalakot közöl a szerző, ezt javasolja a térképeken használni, l. a Bevezetés vonatkozó részét: „A Településtár a Kárpát-térség minden helységére – ahol szükséges – tartalmazza a *javasolt* [kiemelés: SZ.G.] magyar névváltozatot, az 1913-as helységnévtárból kiindulva és az államnyelvi – szlovák, ukrán, román, szerb, horvát, szlovén, német – névfejlődéssel lehetőleg párhuzamos megoldásokra irányulóan, A határon túl javasolt névalakok az ott élő kollégákkal, szakértőkkel egyeztetve, közös gondolkodás eredményeképp születtek” (Hajdú-Moharos 2000: XI). Az említett állásfoglaláshoz hasonlóan a Településtárban sem történik említés az elmúlt időszakban megvalósított határon túli standardizációkról és standardizációs kezdeményezésekről, a Hajdú-Moharos József által javasolt névalakok viszont néha ezekkel egybeesnek, sok esetben azonban nem. Szlovákiai példaként maradva: a második világháború után önállósult településeknél az 1994-es jegyzékkel azonos alak szerepel

²²⁸ A szerző sem a bevezetésben, sem másutt nem utal az említett állásfoglalásra, de az ott idézett helynevek ugyanolyan formában találhatók meg a településtárban is, azonkívül Hajdú-Moharos József az aláírók között szerepel, és a településtár mellékletében az állásfoglalás is olvasható.

Iffúságfalva (Dedina Mládeže), Sárrét (Blahová) és *Vágfüzes (Vrbová nad Váhom)* esetében, de a Komáromtól nem messze található *Virt* nevét *Vért*-ként, azaz a régebben adatolt formában közli a szerző²²⁹, ezáltal egy olyan magyar névváltozatot vezet be, amelyet a jegyzetben idézett források szerint már a 18. században sem használtak. A szerző számos település esetében él ezzel az eljárással, s nemcsak a szlovákiai névanyag esetében, ezáltal az egységesítés helyett tovább növeli a változatok számát.

A fenti idézetben ugyan az olvasható, hogy a szerző által javasolt nevek helyi szakemberekkel történt egyeztetés alapján kerültek bele a szó-tárba, azt azonban nem lehet tudni, egyes régiókból kik voltak ezek a szak-emberek. Az említett állásfoglalást például két szlovákiai résztvevő is aláírta, közülük az egyik középiskolai tanár, a másik számomra ismeretlen. A javaslatok megvitatásában, tudtommal nyelvészek nem is vettek részt.

4.4. Ha valóban egységesíteni kívánjuk a határon túli helységnevek használatát, néhány, fentebb már jelzett a problémának a megoldását nem lehet megkerülni; főképpen azt kell tisztázni, mi legyen a határon túl az utóbbi évtizedben kodifikált, hivatalosan bevezetett magyar nevekkel. Az egyik lehetőség a szomszéd államokban hivatalossá „emelt” névalakok elfogadása, függetlenül attól, hogy helyesnek, megfelelőnek tartja-e a földrajzinév-bizottság (vagy más testület). Elképzelhető az is, hogy a határon túli kodifikált alakot próbáljuk módosítani, mégpedig vagy az ottani többségi szakemberekkel és főleg politikusokkal való egyeztetések során, vagy egyéb módon. Szlovákiában például a vonatkozó törvény értelmében az adott településen népszavazás dönthet a névváltoztatásról, tehát ebben az esetben népszavazás kezdeményezhető, kérdéses azonban, aktivizálható-e a helyi lakosság, főleg olyan településen, ahol a mostani hivatalos név helyben általános használatú. Egy harmadik lehetőség a kettős névalakok fenntartása, pl. *Komárom* és *Révkomárom* használata *Komárno* magyar neveként, akkor azonban célszerű volna együtt említeni a két nevet. Ez utóbbi esetben valójában a jelenlegi helyzet maradna meg, hogy a Magyarországon exonimaként kezelik az utódállamban hivatalos, azaz endonimának minősülő nevet.

²²⁹ Csánki Dezső (1890–1913) a 13. századból a *Vért* alakváltozatot közli, de megjegyzi, hogy „jelenleg”, azaz a 19. század végén a neve *Virt*. Ugyanúgy csak a *Virt* változat szerepel Vályinál és Fényes Eleknél is (l. Még Kiss 1997: II/757).

Az állásfoglalásnak a magyar névterületen kívül eső települések nevével kapcsolatos része is felvet bizonyos gondokat. Az aláírók lényegében elvetik azt a nézetet, mely szerint a szomszéd népek „érzékenységre” való tekintettel, illetve egyéb politikai okokból kellene lemondani a magyar nyelvterületen kívül eső települések magyar nevének használatáról, ezért a párhuzamos (többségi név és magyar név) névhasználatot támogatják. Azzal egyetérthetünk, hogy magyar névterület és a jelenlegi nyelvterület nem esik egybe, s a jelenlegi magyar nyelvterületen kívül számos olyan, történelmi, irodalmi vagy gazdasági szempontból valamikor jelentős település, főleg város található, amelyeknek van természetesen kialakult és máig használt magyar neve (Szlovákiában ilyenek pl. *Zólyom*, *Szokolca*, *Selmechánya*). Másrészt viszont az 1913-as törzskönyvezéskor nagyon sok mesterséges, soha nem használt, a magyarok által rendszerint nem is ismert magyar nevet alkottak. Szlovákiában a jelenlegi mintegy háromezer település közül legalább a fele ilyen; ezeket a sajtó 1989 után nagyrészt a régi magyar hivatalos néven említi, ám mivel az olvasók nem tudják azonosítani ezeket, a szlovák nevüket zárójelben közlik. A magyarok számára ismeretlen, nem használt nevek esetében nem politikai, hanem gyakorlati szempontból volna célszerű a mesterséges neveket megváltoztatni: egyes esetekben vissza lehetne térni a törzskönyvezés előtti névhez (akár magyar helyesírással írva), ezt javasolta pl. Käfer István is (2002: 35), más esetekben a jelenlegi szlovák, román, szerb stb. nevet lehetne átvenni²³⁰. Ezek helyesírásakor – a mellékjeles betűk írásakor – a szabályzat szerint kellene eljárni.

5. Az utóbbi négy évtized magyar helynévkutatását áttekintő monográfiájában Hoffmann István (2003: 166) hasznosnak minősíti az utóbbi évtizedben megjelent helységnev-azonosító szótárakat, ám annak a véleményének ad hangot, hogy azok nem oldották meg a határon túli magyar helységnevek kodifikációját, ezt Péntek Jánossal egyetértve a magyar névtudomány nagy adósságának nevezi. A jelenlegi helyzet ismeretében úgy tűnik, hogy a határon túli magyar helynevek (elsősorban helységnevek) használatának fokozatos kiterjesztése érdekében, valamint a különböző, egyre gyarapodó adatbázisokban való keresés megkönnyítése,

²³⁰ A történelmi Magyarország határain túl található települések esetében is csak a jelentősebb városoknak alakult ki magyar neve, a többi települést az adott államban hivatalos néven nevezzük.

a települések és domborzati alakulatok azonosíthatósága végett szükség volna a határon túli helynevek, elsősorban a helységnevek egységes, mind Magyarországon, mind pedig az utódállomokban akceptálható és használható kodifikációjára.

Amint az áttekintésből látható volt, ilyen kezdeményezésekkel elsősorban a magyarországi földrajztudósok és kartográfusok léptek fel, céljuk azonban a magyarországi térképeken használt névanyag egységesítése volt, s ezért érdemben nem foglalkoztak a határon túl megvalósított standardizálásokkal, és semmi sem utal arra, hogy a javasolt névváltozatok esetében empirikus kutatásokra támaszkodtak volna; inkább úgy tűnik, hogy továbbra is a történetiség volt a vezérelv. Ezért egy valóban használható és kölcsönösen elfogadható kodifikáció során az eddig alkalmazott elvek célszerűségét is meg kellene vizsgálni, elsősorban az egy település – egy név elvre (azaz a homonímiák kérdésére), illetve az ún. „történeti” vagy „hagyományos” alak preferálásának elvére gondolok. Az ezzel kapcsolatos és olykor meddő viták elkerülhetők volnának, ha a standardizáció során a jelenlegi élő nyelvhasználatot jobban figyelembe vennénk, már csak ezért is, mert ezáltal valószínűleg a standardizált alakok elfogadottsága is javulna.

[Szabó Mihály Gizella 2007. In: Maticsák Sándor szerk. *Nyelv, nemzet identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus* (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) *nyelvészeti előadásai*. I. kötet, Debrecen–Budapest: Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság, 2007. 153–170.]

A határon túli névhasználat és a nyelvi tervezés

(Szabó Mihály Gizella 2008)

1. Ma már tankönyvekben is rögzített tény, hogy a történelmi Magyarország szétszakadásával új nyelvtörténeti korszak kezdődött; ezt a Magyar nyelvtörténet című tankönyvben így jellemzi Kiss Jenő: „Az újabb magyar kor 1920-tól napjainkig tart. A trianoni békediktátum (1920. június 4.) a magyar nyelvközösség és nyelv eddigi legnagyobb szétszakítottságához vezet. A kisebbségbe került magyarság millióinak nyelvhasználatában a kényszerű kétnyelvűségből következő nyelvi különfejlődés jelei mutatkoznak és terjednek” (Kiss 2003: 16–17). A főleg 1990 után indult kétnyelvűségi és szociolingvisztikai kutatások a nyelvi szétfejlődés számos elemét feltárták, a folyamat egyik leginkább „megfogható” és érzékelhető jelenségére, a lexikális síkon bekövetkezett változásokra azonban elsősorban köznévi példákat hoztak és hoznak, holott az elmúlt évtizedek a tulajdonnév-használatot is jelentősen befolyásolták²³¹. A változások érthetően leginkább azokat a tulajdonnév-típusokat érintették, amelyek a hivatalos szintérhez kötődnek, jogszabály alapján hatóság rögzíti vagy állapítja meg őket. A magyar nyelv státusában beállott alapvető változás, azaz kisebbségi nyelvvé válása így a személynevek, az intézménynevek és a helynevek rendszerére és használatára volt elsősorban hatással.

2. Az új államhatalom státustervezési döntést hozott akkor, amikor a magyart megfosztotta korábbi hivatalos státusától, ennek a döntésnek azonban természetesen a nyelvi korpuszra is kiható következményei voltak.

2.1. A személynevek területén az alapvető változás az anyakönyvezés nyelvének megváltozása volt, ehhez kapcsolódva egyes magyar minták a hivatalos iratokból eltűntek – pl. a *-né* képzős asszonynevek –, egyúttal új, idegen minták jelentek meg, mint 1948 után a Szovjetunióhoz

²³¹ A határon túli magyarság nyelvi helyzetét leíró munkákban a szerzők rendszerint érintik ezt a kérdést is, ezen belül kiemelten a személy- és helységnévhasználatban bekövetkezett változásokat tárgyalják (l. pl. Csernicskó 1998: 143–144; Lanstyák 2000: 172–176). Aránylag nagy teret szentelnek egyes szerzők az ingatlan-nyilvántartás többségi nyelvvé válása következtében a mikrotoponimiában bekövetkezett változásoknak (l. pl. Telekiné 2000: 216–218). A kétnyelvű tulajdonnév-használatot egyesek újabban hasonló fogalmi keretben elemzik, mint a köznyelvi kontaktusjelenségeket (l. pl. Vörös Ferenc alább említendő munkáit).

csatolt Kárpátalján az apai név (Csernicskó 1997), a szláv hivatalos nyelvű országokban a női családneveket speciális végződéssel (-*ova* ~ *ová*) látták el. A keresztény eredetű és nemzetközi utónevek esetében tipikussá vált az adott ország hivatalos nyelve szerinti forma anyakönyvezése, pl. *János* → szlovák *Ján*, román *Ioan* (Péntek 2001: 155; Vörös F. 1999b; stb.). Eléggé elterjedt az a jelenség is, amikor a többségi eredetű vagy a többségi nyelvben is élő családneveket nem a magyar, hanem a többségi nyelv helyesírása szerint rögzítik, pl. *Kovács* → szlovák *Kováč*, horvát *Kovač*, s természetesen ebbe a csoportba sorolható a magyar nevek cirill betűs átírása is. Ez a gyakorlat még az olyan országokra is jellemző, mint Szlovénia, amelyet hagyományosan a kisebbségi jogokat magas szinten biztosító államként szokás jellemezni (l. Varga 1993: 245).

2.2. Egy-egy – főleg kisebbségi – intézménynek olykor a többségi nyelvű hivatalos megnevezésén kívül magyar hivatalos nevet is megállapítottak, azaz a hatalom a magyar névformát is meghatározta. Mivel az intézménynevek esetében aránylag megszokott a szó szerinti fordítás, a hivatalos szervek is ehhez ragaszkodtak, például Szlovákiában, s így ezen a kategórián belül a magyar hagyományoktól eltérő megnevezéstípusok állandósultak (például az iskolaneveken belül).

2.3. Hasonlóképpen alakult a helységnevek sorsa is: az első, illetve a második világháború után létrejött államokban a települések számára többségi nyelvű nevet állapítottak meg²³², e mellett a magyar bizonyos megszorításokkal volt hivatalosan használható. Egyúttal itt is megjelennek a magyar hagyományoktól alapvetően eltérő nevek, pl. a teljes személynév formájú helységnév (l. *Dózsa György* Romániában). Az ún. tiszteleti névadásra 1945 után Szlovákiában is számos példa van, s bár ez csak a hivatalos szlovák névre vonatkozott (l. *Párkány* → *Štúrovo*), a magyar nyelvhasználatra is hatott, hiszen az adott település magyar nevét nem ismerők magyar szövegben is használják ezeket a neveket (Jugoszláviára l. Andrić 1992: 107).

A második világháború után a legtöbb utódállamban a magyar településnevek hivatalos használata már nem volt engedélyezett, sőt olykor

²³² A korábban csak magyar nevű helységnevek államnyelvre fordításának, illetve az államnyelvű megnevezés létrehozásának módjairól a Szerbhorvát Királyság és Jugoszlávia esetében l. Andrić Edit, Csehszlovákia esetében Telekiné Nagy Ilona tanulmányait (Andrić 1992; Telekiné 2000: 214–216).

sajtóbeli előfordulásukat is tiltották. A többségi nyelvű térképi névírás következtében a magyar domborzati nevek kiszorultak az utódállamokban kiadott térképekről, számos esetben még a tankönyvekből is.

3. A fent röviden jellemzett többségi státus- és korpusztervezési döntésekre természetesen a helyi magyar közösségek is reagáltak, a legutóbbi időkgig azonban ezek leginkább egyéni reakciók voltak, tudatos nyelvtervezési stratégiákról, döntésekről nincs tudomásunk. Ennek egyik legfontosabb oka az volt, hogy 1948 után a magyarság egyik szocialista államban sem rendelkezhetett önálló politikai képviselővel, s így nem tudott fellépni az anyanyelvi tulajdonnév-használatot akadályozó többségi politika ellen.

Ami a kérdés korpusztervezési vonatkozását illeti, nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy az anyaországgal rendelkező, a nemzeti összetartozás tudatát átérző kisebbségek esetében – mint a magyar – nehezen képzelhető el klasszikus nyelvtervezés, ha csupán annak kidolgozás (fejlesztés) szakaszára gondolunk is. A kisebbségi nyelvészek (nyelvtervezők) ugyanis kétszeresen is alárendelt helyzetben vannak: egyrészt a többségi nemzettel és nyelvészekkel szemben – mivel a többségi állami nyelvpolitika óhatatlanul behatárolja a kisebbségi szervezett nyelvfejlesztés, nyelvtervezés mozgásterét –, másrészt a saját anyanemzetükkel és az anyaországi „nyelvtervezőkkel” szemben, tudniillik ezek az adott teljes nemzeti nyelvre, nyelvközösségre vonatkozóan hoznak döntéseket, mégpedig anélkül, hogy a kisebbségi közösség(ek) sajátos helyzetét és problémáit figyelembe vennék. Egy másik, a kisebbségi korpusztervezést megnehezítő körülmény az, hogy a határon túli magyar kisebbségek még ma sem rendelkeznek olyan önálló, megfelelő kompetenciákkal felruházott, hivatalosan kijelölt vagy nagy presztízsű intézménnyel, amely a nyelvtervezést végrehajthatná, és amelynek a döntéseit mint mérvadót a közösség elfogadná.

3.1. Mindezek alapján úgy vélem, hogy a kisebbségi közösségekben zajló nyelvi folyamatok, a beszélők döntései jobban leírhatók az ún. nyelvi menedzselés elméleti keretében. Ez az elmélet a múlt század nyolcvanas éveiben alakult ki a nyelvtervezés kritikus továbbfejlesztéseként. A nyelvtervezéshez hasonlóan a nyelvi menedzselés is a nyelvi problémák kezelésével foglalkozik, s mindkettő alapjában véve ugyanazokra a szakaszokra bontható: a probléma észlelése, értékelése, kezelésére akcióterv kidolgozása, ennek végrehajtása: A nyelvi tervezés azonban

alapvetően szervezett és irányított, „felülről lefelé” haladó folyamat (l. a fishmani definíciót: Fishman 1974/1998: 31), a nyelvi menedzselés viszont a konkrét diskurzusok szintjétől, azaz alulról indulva közelít az általános felé. A nyelvi menedzselés szerint a nyelvi probléma a kommunikációs helyzettől függően különböző szinteken keletkezhet, s így különböző szinteken is kell (lehet) megoldani, ezért a nyelvi menedzselési folyamat kimenete az önkorrekciónál kezdve egészen a nyelvi reformjavaslatokig terjedhet. Nagyon fontos felismerés az, hogy a nyelvi problémák megoldásának előfeltétele a kapcsolódó társadalmi problémák kezelése (pl. a jogszabályi környezet megváltoztatása). A nyelvi menedzselési folyamat eredménye nagyban függ attól, milyenek az érdekei a legtágabban értelmezett kommunikáció résztvevőinek, s milyen hatalmi viszonyok léteznek közöttük (bővebben l. Szabómihály 2007a).

A nyelvi menedzselés formája szerint lehet egyéni és szervezett. Amint említettem, a kisebbségi közösségekben rendszerint hiányzik a megfelelő intézményrendszer a klasszikus nyelvtervezési folyamat lebonyolításához, szervezett nyelvi menedzselésről azonban 1989 előtt is beszélhetünk, ilyenek minősíthető nyelvhelyességi és nyelvművelő cikkgyűjtemények, szótárak kiadása stb. A most tárgyalt kérdések azonban minimális nyelvművelői érdeklődést váltottak ki, a szlovákiai nyelvművelők például csak egyes intézmények nevével foglalkoztak, a Csemadok anyanyelvi szakbizottsága például 1989-ben a sajtó részére egységesített szlovák–magyar intézménynévjegyzéket adott ki, amely azonban – a bekövetkezett társadalmi változások következtében – szinte azonnal elavult. Természetesen külön kell említeni az erdélyi kezdeményezéseket, így az 1978-as Magyar helyesírási szótárat, amely alcíme szerint az akadémiai helyesírási szabályzat alapján készült, de a helyi jellegű problémákra is reflektált.

3.2. Az egyéni nyelvi menedzselési folyamatok, a beszélői reakciók vizsgálata alapján azonban bizonyos kisebbségi stratégiák körvonalazódnak, a továbbiakban ezeket tekintjük át²³³.

3.2.1. A személyneveknél az egyik, tipikus stratégiát többségi irányú alkalmazkodásnak nevezhetnénk: ilyenek tekinthető például a kettős keresztnévek hiánya (Szlovákiára l. Vörös F. 2005: 204) és a

²³³ Mivel a szlovákiai helyzetet ismerem behatóbban, példákat elsősorban ebből a régióból hozok.

hagyományos asszonynevek kikopása a használatból: a *-né* képző a nem hivatalos írott nyelvhasználatban ritkává válik, sőt az autográf aláírásokban is elmarad (l. Vörös F. 2005: 203). Szlovákiában például még az olyan személyes jellegű szövegekben, mint az újságokban megjelentetett születésnap üdvözlés vagy gyászjelentés is gyakoribb a *Hoffer* született *Nagy Mária* forma, mint az asszonyneves *Hofferné/ Hoffer Pálné* született *Nagy Mária* változat.²³⁴ A jelenség nem egyedi, ezt igazolják a kárpátalji vizsgálatok is (pl. Debreceni–Balogh 1995; Beregszászi–Csernicskó é.n.: 153–158). A többségi nyelvi mintához való alkalmazkodás egy másik példája Ukrajnában az apanévnek nem hivatalos kontextusban való használata (erről bővebben Csernicskó 1997; Beregszászi–Csernicskó é.n.: 158–163). Az utóneveknél megemlíthető az idegen eredetű nevek többségi formájú átvétele, pl. szlovák és szlovákiai magyar *Iveta* : magyar *Ivett*, ritkábban, vegyes házasságban többségi név adása, pl. Szlovákiában a *Dušan, Dáša* stb.

A metanyelvi párnak tekinthető keresztnemek csoportjában általánosnak mondható, hogy formális kontextusban a hivatalosan bejegyzett többségi formát használja valaki, ezzel párhuzamosan informális kontextusban, illetve magyar szövegben viszont a magyar formát részesíti előnyben, pl. *Jozef Horváth* : *Horváth József*. A kettős névhasználathoz tartozik a családnevek szlovák és magyar változatának váltakozó használata: szlovák és hivatalos kontextusban a női családnév *-ová* végződésű formája a megszokott, pl. *Edita Kissová*, szemben az informális magyar *Kiss Edit* változattal; illetve ugyanazt a családnevet hol szlovákos, hol magyaros helyesírással írja a viselője, pl. *Kočiš* : *Kocsis* (minderről bővebben pl. Vörös F. 2003; 2005: 206).

A kettős névhasználat jelezheti természetesen a kettős identitást is, az érintettek többsége azonban feltehetően megelőző-elkerülő stratégia-ként alkalmazza: egy esetleges nyelvi-kommunikációs problémát előz meg azzal, hogy a többségi nyelvet (mintát) elváró kontextusban a többségihez alkalmazkodó formát, a kisebbségi nyelvű vagy informális kontextusban pedig a kisebbségi nyelvű formát választja.

A problémamegelőző/-elkerülő stratégia egy másik válfaja a nyelvileg semleges névforma preferálása: a gyermek olyan nevet kap,

²³⁴ Síremléken viszont a *Hoffer Pál* és felesége *Nagy Mária* szövegezés a továbbra is megszokott.

amelynek írásmódja a két nyelvben egybeesik. N. Császi Ildikó a szlovákiai Nagyker személynévanyagát vizsgálva a női nevek kapcsán azt állapítja meg, hogy a hetvenes-nyolcvanas években kedvelt *Mónika, Andrea, Szilvia, Erika, Gabriella* nevek „is eltűntek az utóbbi néhány évben, s olyan női keresztnévek hódítanak, mint a *Dominika, Simona, Sandra, Viktória, Lucia*” (N. Császi 1995: 185). Az N. Császi Ildikó által idézett valamennyi név megvan a szlovákban is, a második csoportba tartozó nevek a szlovákok között is kedveltek, a *Simona* és a *Sandra* pedig szlovákos írásmódú is. Hasonló eredményre jutott Nagycétény és Diósförgepatony névanyagának vizsgálatakor Vörös Ferenc (Vörös 1999a) is. Az általa megkérdezett negyedik osztályos gimnazisták a névválasztáskor egyébként a 4. legfontosabb kritériumként azt jelölték meg: a leírt keresztnévről ne lehessen eldönteni, hogy magyar-e vagy szlovák (minderről bővebben Vörös F. 1999a; l. még Vörös O. 2007: 190).

A többségi irányú alkalmazkodás ellentéte a magyarsághoz való tartozás manifesztálása a tipikusan magyar, lefordíthatatlan nevek választásával: *Emese, Attila, Csanád, Boglárka, Virág* stb., ez a stratégia köztudottan Erdélyben jelentkezett hangsúlyosan, de más régióban is megfigyelhető volt.

3.2.2. Bár Magyarország és a környező államok szinte azonos történelmi-politikai „pályát” futottak be az elmúlt évtizedekben, intézményrendszerük nem volt azonos, s ez kihatott az intézménynevekre: típusnevekre és egyedi nevekre egyaránt, hiszen az intézmények funkciójukban, a megnevezések a motivációban különbözhetnek egymástól. A határon túli magyar kisebbségeknek a Magyarországon nem létező vagy az ottanitól részben eltérő funkciójú intézményeknek magyar nevet kellett adniuk, de még az azonos funkciójú szervezetek esetében is dönteniük kellett arról, átvegyék-e a magyarországi megnevezést, vagy a többségi név motivációjához alkalmazkodva válasszanak nevet (ennek klasszikus példája szlovák–magyar viszonylatban az *alapiskola : általános iskola* típusnév). Szlovákia esetében az intézménynevek csoportjában a rendszerváltozásig a többségi nyelvű megnevezéshez alkalmazkodó, annak lefordításával létrejött intézménynevek voltak a meghatározóak.

Az intézményeknek államnyelven (vagy hivatalos) állapítják meg a nevét, magyar nevük rendszerint fordítással jön létre, s mivel egy-egy szó köztudottan többféleképp fordítható, egyazon intézménynek több eltérő magyar neve is kialakulhat (pl. *iskolaügyi minisztérium: oktatási*

minisztérium). Az egységesen használt magyar megnevezés hiánya kihat a rövidítésekre is: a többszavas megnevezéseknek nincs magyar rövidítésük, így a magyar szövegben is a szlovák rövidítés használatos, pl. *Národný bezpečnostný úrad: Nemzetbiztonsági Hivatal*, de csak NBÚ. Vagyis a szlovákiai magyar nyelvhasználatban lényegében hiányoznak a tulajdonnévi rövidítések és betűszók.

A szlovák (és a többi környező nyelv) az indoeurópai nyelvcsaládba tartozik, ezekre pedig jellemző, hogy az intézménynevek között gyakori a hátravetett határozót vagy birtokos jelzőt tartalmazó megnevezés (l. az *Institute for Bioinformatics, Museum of Modern Art* típusú neveket). Bár emiatt Magyarországon is feltűnik ez a típus (l. pl. *Társaság a Szabadságjogokért, Politikai Tudományok Intézete*), kisebbségi helyzetben jóval gyakoribb – főleg a birtokos szerkezet –, pl. *Nemzeti Emlékezet Intézete (Ústav pamäti národa), Kórházak Asszociációja (Asociácia nemocníc, l. magyarországi Kórházszövetség)*. A többségi nyelv hatása az intézménynevek írásmódjában is jelentkezik: a szlovák és a román minta nyomán a magyarul írt többszavas intézményneveknek is csak az első tagját írják nagy kezdőbetűvel (Romániára l. Péntek 2002: 261).

3.2.3. A magyar földrajzi nevek ismeretét és használatát nagymértékben befolyásolta az a tény, hogy ezeket hivatalos vagy általában nem magánjellegű kontextusban nem vagy csak igen korlátozottan lehetett használni, így a hagyományos magyar nevekkal a beszélők egyre kevésbé találkoztak. Közvetlen környezetük objektumait a magyarok a mindennapi érintkezés kapcsán természetesen hagyományos magyar nevükön említették, említik, a lakóhelyüktől távolabb található településeket, földrajzi objektumokat viszont egyre inkább csak többségi nyelven tudják azonosítani. A magyar név nem ismerete következtében magyar kontextusban is a hivatalos megnevezést, esetleg a többségi név lefordításával létrejött (esetenként ad hoc) megnevezés(ek)et használták (pl. a *Belianske Tatry* mintájára a *Bélai-havasok* helyett *Bélai-Tátra* megnevezést). Egy kutatásban a magyar adatközlők nagy része informális írott szövegben a magyar lakosságú települések nevét is szlovákul tüntette fel (Vörös O.–Simon 2006: 355). A szerzők szerint a többségi helynevek nagyfokú elfogadottsága a magyar nyelvű hivatalos írásbeliség hiányának tudható be: az emberek megszokták, hogy a településneveket írásban csak szlovákul használhatták. Ezzel kapcsolatban külön problémát jelentenek a település-összevonások, az összevont település ugyanis csak többségi

nyelvű hivatalos nevet kapott, magyar neve nem lévén, magyarul csak a korábbi önálló településrészeket lehetett megnevezni.

A domborzati neveknél minden utódállamban az államközpontú hivatalos névadás dominált, így a határon átnyúló alakulatoknak az új országhoz került részét önállóan nevezték meg. Ennek tipikus példája a korábban *Gömör–Tornai-karszt* szlovákiai részének a neve: *Slovenský kras*, azaz *Szlovák-karszt*. A korábban egységesnek tekintett és egységes néven megnevezett földrajzi objektumok „földarabolása”, más esetekben a korábbtól eltérő szegmentálása a magyarországi térképészetben is gondot okozott: egyes szerzők alkalmazkodtak a megváltozott államhatárok kiváltotta névváltozáshoz, ezért a szlovákiai részen a *Szlovák-karszt*, a magyarországi részen az *Aggteleki-karszt* nevet tüntették fel, mások viszont továbbra is ragaszkodtak, ragaszkodnak a hagyományos *Gömör–Tornai-karszt* névhez (minderről bővebben Faragó 2001). Tehát nemcsak a határon túli publikációk földrajzinév-használatát jellemezte a változatosság, ugyanez érvényes a magyarországi kiadványokra is.

3.2.4. Mindezek következményeként a határon túli névhasználatban:

a) Az egyes tulajdonnévtípusokon belül a magyar hagyománytól és a Magyarországon megszokottól eltérő formák, típusok jelentek meg és állandósultak.

b) A hagyományos magyar nevek, főleg a helynevek feledésbe merültek.

c) A tulajdonneveken belül jelentkezik a variabilitás: ugyanazt a denotátumot többféle magyar névvel nevezzük meg, ezáltal meggyengül a tulajdonnév alapvető funkciója, az egyedítés és az azonosítás; a denotátum azonosítására egyre inkább csak a többségi nyelvű név alkalmas és használatos.

4. A helyzet részben az utóbbi 10–15 évben változott meg, ám ez csak áttételesen függött össze a rendszerváltozással, közvetlenül annak a következménye, hogy a térség országai fokozatosan beléptek az európai szervezetekbe, s csatlakoztak a két legfontosabb kisebbségvédelmi dokumentumhoz, a Kisebbségvédelmi keretegyezményhez és A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájához, ami kikényszerítette a belső jogszabályok módosítását is. Így ma a szomszédos államokban a kisebbséghez tartozó állampolgárok neve a személyi okmányokban elvileg az anyanyelvük hagyományainak megfelelő formában szerepelhet, a kisebbségi

nyelvek korlátozottan használhatók a közigazgatásban, és bizonyos kisebbségi lakossági arány mellett a hagyományos kisebbségi település- és utcanevek is feltüntethetők (az egyes országokra l. Nádor–Szarka 2003).

4.1. Az új társadalmi-politikai helyzet és a jogi szabályozást érintő változások a tulajdonnév-használatra is hatottak. A már említett három kategóriát figyelembe véve Szlovákiában például az alábbi változások figyelhetők meg:

4.1.1. 1993-tól, ill. 1994-től lehetővé vált a magyar utónevek, nőknél az ún. *-ová* nőinév-képző nélküli családnévforma anyakönyvezése, és egyszerűbbé vált a névváltoztatás is, így a többségi nyelv helyesírása szerint anyakönyvezett családnév megváltoztatása. Jelenleg kevesen kérvényezik a korábban szlovák formában anyakönyvezett nevek magyarosítását, tehát a többi utódállamhoz hasonlóan (Szlovéniára l. pl. Varga 2005 adatait) a hivatalos és nyilvános szövegekben még mindig jellemző a család- és utónév többségi formájú írásmódja. Az újszülötteknél viszont már elég gyakori az anyanyelvi formájú utónév, nők esetében az *-ová* nélküli családnévforma anyakönyveztetése. Ennek alapján elképzelhető, hogy fokozatosan megszűnik a jelenleg még általános kétnevűség.

4.1.2. Az intézménynevek kategóriájában nagy jelentősége van az egyesülési jog érvényesülésének, azaz magyar intézmények, szervezetek alapíthatók, ezekre általában jellemző, hogy magyar személyiségek nevét veszik fel (pl. *Szüllő Géza Polgári Társulás*). Ezzel kapcsolatban külön kell említenünk az iskolaneveket. Szlovákiában ugyanis az iskolák megkülönböztetése hagyományosan a településnévvel, városban az utcanévvel történik (*Alistáli Magyar Tannyelvű Alapiskola*), s bár újabban lehetőség van „tisztelbeli név” felvételére, ezzel szinte kizárólag magyar iskolák élnek. Ezáltal ebben a tulajdonnév-csoportban lassan túlsúlyba kerülnek a magyar mintát követő nevek (pl. *Vámbéry Ármin Gimnázium*).

A magyaros intézménynevek terjedésével párhuzamosan egy másik tendencia is megfigyelhető: ez a nyelvileg semleges (latin, angol) nevek preferálása az üzleti életben (pl. *Fortune pension*), valamint egyesületek, társaságok nevében (pl. *Katedra, Gramma*). Eredeti helyesírással írva ezek az idegen nevek kétnyelvű környezetben mind a magyar, mind a szlovák ügyfélnek szólnak, tehát a személynevek kapcsán említett „semleges” nyelvi menedzselési stratégia megvalósulási formájának tekinthetők, bár az üzletfeliratok esetében természetesen nem elhanyagolható az sem, hogy ez a megoldás olcsóbb, mint a kétnyelvű tábla.

Az egyéb szlovák többszavas intézménynevek (hivatalok, közigazgatási intézmények, nagyvállalatok) csoportjában továbbra is fennáll a variabilitás. Egyúttal az is megfigyelhető, hogy ha a Magyarországon és Szlovákiában is működő, azonos funkciójú intézmények neve a két nyelven eltérő motívációjú, akkor kisebbségi körülmények között használatos lehet a szlovákból fordítással létrejött név, de a Magyarországról „importált” név is, pl. a *Najvyšší kontrolný úrad* intézményt a magyar újságok hol *Legfelső Ellenőrző Hivatal*-nak, hol *Számvevőszék*-nek nevezik (egyéb példák: Lanstyák–Szabómihály 2000/2002).

4.1.3. Részben a szervezett nyelvi menedzselés körébe tartozik az utcanévadás: ez rendszerint a helyi képviselő-testület döntésén múlik, a magyar utcanévek kiválasztásába azonban olykor bevonnak nyelvészeket is. Úgy tűnik, hogy a városokban még mindig a személynévi utcanév-adohányozás a meghatározó, a falvakban viszont inkább a helyileg kialakult, köznévi eredetű megnevezéseket választják, és van példa a régi dűlőnevek felelevenítésére is. Magyar többségű falvakban a magyar név az elsődleges, a szlovák név ennek a fordítása, adaptálása. A személynévi utcanévadás esetén is az adott településhez, régióhoz kötődő magyar személyiségek neve a tipikus, vagyis a magyar többségű települések újabb köztéri nevei inkább magyar, mint szlovák jellegűek. A magyar utcanév-állomány differenciáltságát növeli, hogy az *utca* és *út* mellett más utcanévi utótagok is megjelentek, pl. a *sor*, a *köz*, a *fásor*.

A rendszerváltozás után az utódállamokban lehetővé vált a magyar helységnevek valamilyen szintű hivatalos használata. A legtöbb helyen a hivatalos magyar névforma kiválasztását államilag kijelölt testület végezte, amelyben nem mindenhol képviseltethették magukat a magyar nyelvészek. A standardardizációk során ezek a testületek más elveket érvényesítettek, mint a magyarországi törzskönyvezéskor, illetve mint amilyen elvek mentén dönt a magyar tárcaközi földrajznev-bizottság. A legfontosabb eltérés az, hogy ha egy-egy országban célként fel is merült a homonímia kiküszöbölése, ez csak az adott államon belül található, magyar névvel hivatalosan megjelölhető települések csoportjára vonatkozott. Így vezették be Romániában a 2001-es közigazgatási törvény kapcsán a *Mezőkövesd* (*Cuieșd*) és a *Szécsény* (*Săceni*) nevet, Szlovákiában pedig az 1993-as névrendezéskor egy csallóközi kis falu magyar nevéként nem az 1913-ban törzskönyvezett *Pozsonyeperjes*-t, hanem az *Eperjes* nevet határozták meg, amely köztudottan egy Kassa melletti város hagyományos

magyar neve. A Vajdaságban a magyar helységnevek standardizálását a magyar szakemberek és a Magyar Nemzeti Tanács végezte (2003-ban), ennek ellenére a vajdasági magyar helységnevek között is léteznek homonimák: a *Völgypart* név előfordul Ada és Topolya körzetben is. Ugyancsak jellemző, hogy az utódállamokban a magyarban alkalmazottól eltérő elvek szerint történik a település-összevonással létrejött új települések nevének meghatározása (minderről bővebben Szabómihály 2007b, további bibliográfia ugyancsak ott.)

Mindezek következtében a hivatalos magyar nevek szinte minden vizsgált utódállamban kisebb-nagyobb eltérést mutatnak a Magyarországon etalonnak tekintett 1913-as településnév-jegyzékhez képest. Azonkívül a földrajzinév-bizottság a határon túli kodifikációkat a saját kritériumai szerint értékelve az új települések neve esetében sokszor eltérő álláspontra helyezkedett. A bizottság határozatai Magyarországon belül érvényesek, de annyiban kihatnak a határon túlra is, hogy számos település esetében továbbra is fenntartják a több névformát és a változatosságot. Ugyancsak fennmaradt a variabilitás a domborzati nevek esetében is, s nem megoldott azoknak a településeknek a magyar neve (magyar nyelvű említése) sem, ahol a magyar lakosság számaránya nem éri el a jogszabályban meghatározott arányt.²³⁵

5. A megváltozott jogszabályi környezet következtében tehát bizonyos előrelépés történt a magyar tulajdonnév-használat terén, a **3.2.4.** pontban jellemzett helyzet azonban – a korábban már említett okok miatt – vajmi keveset változott. A kisebbségi reakciók is inkább az egyéni nyelvi menedzselés körébe tartoznak (pl. magyar névforma anyakönyveztetése, intézménynévadás, utcanévek), szervezett, egyértelműen megfogalmazott elméleti alapon álló nyelvi menedzselésre még mindig kevés példa van. Bár a rendszerváltozás után a magyarság mindenhol létrehozta saját politikai pártjait, esetleg más típusú érdekvédelmi szervezeteit, s ezek programjában az egyéni és nemzeti identitás fontos elemét képező személy- és helységnévhasználat biztosítása fontos helyet foglal el, korpusztervezési kérdésekkel ezek a szervezetek minimális mértékben foglalkoznak. E tekintetben kivételt a helységnevek jelentenek, ugyanis a

²³⁵ Ennek kapcsán elsősorban a magyarországi törzskönyvezéskor megállapított mesterséges magyar nevek használatának problémájára utalok, pl. *Máriatölgyes (Dubnica nad Váhom)*, *Felsővízköz (Svidnik)*.

kisebbségi településnevek standardizálásakor a magyar politikai pártok (pl. Szlovákiában és Romániában) egyértelműen az 1913-as településnévjegyzékben szereplő nevek alkalmazását szorgalmazták.

5.1. A határon túli magyar névrendszer „rehabilitációja” érdekében bizonyos tervszerű, – esetlegesen a teljes magyar nyelvterületet érintő – átfogó és összehangolt lépések megtételére volna szükség.

5.1.1. A személynévhasználatot, főleg az utónévválasztást nehéz befolyásolni, hiszen ez lényegében az adott személy, család magánügye. Az azonban legitim eljárás, ha a beszélőközösség tagjait rendszeresen és minél több fórumon tájékoztatjuk arról, milyen törvényes lehetőségeik vannak család- és utónevük anyanyelvi formájú anyakönyveztetésére és használatára, s ehhez hathatós segítséget is nyújtunk, pl. a névváltoztatási formanyomtatványok közzétételével, a magyar utónevek népszerűsítésével (azaz nyelvi ismeretterjesztő tevékenységet végzünk, l. Vörös O. 2007: 191). A hagyományos asszonynevek újbóli elterjesztésére viszont aligha lehet számítani, mivel egyik utódállamban sem anyakönyvezhető ez a forma. A *-né* képző elhagyását továbbá az a jelenlegi magyarországi gyakorlat is támogatja, hogy a tömegtájékoztatásban dolgozó vagy a hírekben szereplő nők rendszerint nem az asszonynevüket használják, a hallgató viszont nem tudhatja, hogy a lánykori nevén vagy a férje családi nevén szerepel-e valaki.

5.1.2. Az eddigi tapasztalat azt mutatja, hogy szervezett nyelvi menedzselésre a teljes beszélő-, illetve nyelvközösséget érintő kategóriáknál, azaz az intézménynevek és a helynevek (helységnevek és domborzati nevek) esetében volna szükség, elsősorban a zökkenőmentes kommunikációt gátló variabilitás felszámolása érdekében (Szabómihály 2005). Több névváltozat esetén ugyanis egyrészt nem tudjuk, hogy ezek ugyanazt a denotátumot nevezik-e meg, vagy különböző denotátumok nevei, illetve, hogy a hivatalos/formális – nem hivatalos/informális használat szempontjából az egyes névváltozatok hogyan viszonyulnak egymáshoz. Ebben az esetben tehát korpusztervezési feladatunk van: az egyazon fogalom, denotátum megnevezésére használt különböző nyelvi formákat értékelnünk kell, meg kell határoznunk, melyiket milyen beszédhelyzetben ajánljuk használni, s főként a „hivatalos” vagy fő változatot kell kiválasztanunk.

A folyamat során a korábban említett nyelvi menedzselési stratégiák közül választhatjuk a többségi megnevezéshez alkalmazkodó vagy a „magyarosabb” megoldásokat. Az intézménynevek esetében az elsőként

említett stratégia azt jelenti, hogy a magyar megnevezés a többségi nyelvűhöz alkalmazkodik mind szerkezetét, mind a kifejezést alkotó szavak jelentését tekintve. Számos ilyen megoldással találkozunk például a Román–magyar közigazgatási szótárban: *Asociația pentru Protecția Animalelor : Állatvédők Egyesülete* (Fazakas szerk. 2002: 35). A bevezetőben is jelzett nyelvi különfejlődést lassíthatja, gátolhatja viszont, ha a magyar szempontból prototipikus változatot támogatjuk, azaz az *Állatvédő Egyesület* formát javasoljuk fő változatként használni²³⁶.

Az intézménynevek egységesítése elvileg megoldható egy-egy régió belül, a teljes magyar nyelvű közösséget átfogó szervezett nyelvi menedzselésre, nyelvtervezésre van azonban szükség a helynevek, ezen belül is a helységnevek körében kialakult variabilitás kezeléséhez. El kell dönteni, mennyire tarthatók a mai helyzetben a múlt század eleji törzskönyvezéskor alkalmazott elvek, ésszerű-e minden esetben ragaszkodni az 1913-as településnév-jegyzékben feltüntetett névformához, nem lenne-e hatékonyabb az utódállamokban standardizált, az 1913-as jegyzékbeli névtől eltérő (pl. előtaghiányos), de a helyi lakosság által elfogadott név általános elismerése (minderről bővebben l. Szabómihály 2007b).

6. A többségi hatalom által megvalósított és hagyományosan a státus- és korpusztervezés körébe tartozó lépések következtében a határon túli magyar beszélőközösségekben egyes tulajdonnévtípusok esetében – főleg a variabilitás miatt – meggyöngült a tulajdonnév egyedítő és azonosító funkciója. Ez a helyzet nem orvosolható nyelvművelő vagy nyelvi ismeretterjesztő módszerekkel, például cikkekkel, előadásokkal, de akár helynév-azonosító szótárak kiadásával sem. Egyfajta standardizációs-kodifikációs feladatunk van, ami nem a határon túli magyar nyelvváltozatoknak a magyarországitól való különfejlesztését jelenti, még akkor sem, ha ennek során nem a Magyarországon elterjedt vagy a magyarban prototipikus változatot, hanem a többségi nyelvű megnevezéshez jobban alkalmazkodó változatot választjuk is. A helyi beszélőközösségek igényeit és a helyi nyelvhasználatot jobban figyelembe vevő standardizálás esetén ugyanis nagyobb az esélye annak, hogy a javasolt változatot a leginkább

²³⁶ A példával azt kívánom jelezni, hogy a magyar intézménynevek esetében a minősítő jelzős szerkezetek a prototipikusak, a birtokos jelzős megnevezések pedig atipikusak.

érintettek, a helyi magyar lakosság elfogadja, és a többségi nyelvű megnevezés helyett ezt fogja használni nemcsak írásban, hanem szóban is.

[Szabó Mihály Gizella 2008. In: Bölcskei Andrea – N. Császi Ildikó szerk.: *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Balatonszárszó, 2007. június 22–24. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 2008, 41–52.]

***A romániai magyar hivatalos helységnév
kodifikálásának időszerű kérdései***
(Csomortáni Magdolna 2010)

A *hivatalos, normatív helységnév* a magyar hely-, illetve helységnévrendszer viszonylag fiatal és kivételes névfajtája. A szakirodalom az eddigiek során fiatal jellege ellenére is megkülönböztetett figyelemben részesítette, így napjainkban már a maga rendszerszerűségében tárul fel a Mező András nevéhez fűződő *Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz* (1999), illetve *A magyar hivatalos helységnévadás* (1982) című adattári, valamint monografikus feldolgozásának köszönhetően.

A rendszertelen helységnévadás korában, azaz a 18-19. században tűnik fel a magyar helynévrendszer új névfajtájaként, és a rendszeres helységnévadás első szakaszában, azaz 1898 és 1912 között az 1898-as Magyarország községneveinek törzskönyvezéséről szóló IV. törvénycikk nyomán kristályosodik ki állományával együtt, amelyet *A Magyar Szent Korona Országainak helységnévtára. 1913.* tesz közzé. A rendszeres névadás további szakaszaiban sajátos fejlődési utat követ állományával együtt.

A hivatalos helységnév mint normatív, irodalmi nyelvi névváltozat eredete és névhasználati síkja alapján különül el a helynévrendszer helységnevei körében. A hivatalos névadás alkotja korábbi közösségi név újraalkotásával, befogadásával vagy új mesterséges név megalkotásával. További ismérvei szerint: „2. ... az írott nyelv eleme, nem lehetnek változatai, tehát normatív (*Nyíregyháza*), 3. élete a hatóság önkényétől függ, érvényét törvények, a közigazgatás felsőbb és alsóbb szerveinek rendeletei szabályozzák. 4. ... használata csak a hivatalos fórumokon kötelező” (Mező András 1982. 42).

A hivatalos helységnév fejlődéstörténetének egyik legmeghatározóbb mozzanataként a magyar nyelvterület 1920 utáni szétdarabolódását kell kiemelnünk, amely állományának mennyiségi és minőségi változásait idézi elő, de magát a névfajtát is módosítja. A rendszeres hivatalos helységnévadás első szakaszában megalapozott állománya mintegy 9 ezer település nevével csappan. A lecsatolt helységek közül 4100 Romániához kerül, névanyaguk pedig ezáltal módosul.

A magyar hivatalos név romániai társadalmi terében, amelynek a nemzetállam eszméje a fő meghatározója, mindenekelőtt annak következtében változik, hogy kikerül eredeti hatósága jogköréből. Ennek ellenére

azonban nem szakad el tőle, ugyanis a törzskönyvbizottság 1926. március 31-én tartott végrehajtó bizottsági ülésén megalkotta a helységnévrendezés korában megalapozott településnév-rendszer érintetlenül hagyásának elvét, amelyet a belügyminiszter is elfogadott, ezáltal is hangsúlyozva az elcsatolt területekkel kapcsolatos álláspontját. Kiszakadva eredeti nyelvrétegéből, a magyar hivatalos nyelvhasználatból, elveszíti eredeti funkcióját is, mivel azt román hivatalos név veszi át új nyelvi környezetében, Románia hivatalos nyelvében. Így a hivatalos nyelv síkjáról a beszélt nyelv síkjára terelődik át, ahol sajátos módon illeszkedik be a közösségi nevek állományába. Közösségi névpár esetében erősíti, illetve gazdagítja az állományt, közösségi névpár hiányában pedig egyértelműen gazdagítja azt.

A magyar hivatalos helységnév új romániai környezetében nemcsak a román hivatalos nyelv síkjáról utasítatik ki, hanem a romániai magyar irodalmi nyelv írott nyelvi síkjáról is. A románosító törekvések erre irányuló nvezetesebb mozzanatai közül az 1971-es és az 1988-as rendeletek említhetők. Az előbbi először is az ismertebb erdélyi települések magyar hivatalos nevét száműzte az írott köznyelvből, román változatával helyettesítve azt. Az utóbbi pedig előbb minden erdélyi település nevére kiterjesztette az előbbi korlátozást, majd a szépirodalmi művek magyar helységneveit is bevonta annak körébe.

A romániai magyar nyelv beszélt változatába áttért hivatalos helységnév a tulajdonképpeni hivatalos helységnévnek egy sajátos, módosult változata, amelyet potenciális hivatalos helységnévnek nevezhetünk, ugyanis annak ellenére, hogy funkciójában módosult, jelentésszerkezetének metanyelvi síkján továbbra is őrizte és őrzi önmagát. Kvázi névfajta-ként is éppoly változásérzékenynek bizonyul, mint amilyen változásérzékeny volt a századelőn. Potenciális névkategóriaként szociolingvisztikai értelemben vett nyelvi hiányt, lexikális hiányt képvisel elsősorban a romániai magyar nyelv, de a magyar nyelv szókészletében, helynévrendszerében is. Újabban tanúi lehetünk olyan törekvéseknek is, amelyek hiányának felszámolására irányulnak, bizonyítva napjainkbeli változásra való érzékenységét is.

Mindenekelőtt a politika síkja nyitotta meg eredeti státusa visszaállításának távlatait, amelyek biztatóak az európai integráció által előtérbe állított kisebbségi jogok kinyilvánításának és határozott képviselőtének köszönhetően. Konkrétabban a Románia és Magyarország által 1996-ban megkötött Alapszerződés és Románia 2001-ben jóváhagyott közigazgatási

törvénye hozott határozott impulzusokat számára. Az Alapszerződés 15. szakaszának 3. pontja ugyanis leszögezi, hogy a felek a kisebbségi anyanyelvi jogok tiszteletben tartása és biztosítása keretében a helységnevek anyanyelvi formáit is tiszteletben tartják és biztosítják.

Igaz, hogy Románia az eddigiek során nem valósította meg maradéktalanul a romániai magyar helységnevek használatára vonatkozó kötelezettségeit, de a 2001. májusában hatályba lépett közigazgatási törvénnyel megtette az első lépéseket ezen a téren. Feltételekkel bár, de bővítette a romániai magyar nyelv és a romániai magyar helységnevek hivatalos használatának lehetőségeit. A törvény 90. szakaszának 4. bekezdése értelmében az ismert 20%-os feltétellel a közigazgatási hatóságoknak biztosítaniuk kell a helységek nevének anyanyelven való feliratozását is. A törvény nyomán a hivatalos helységnév sajátos romániai változata potenciális névből ismét valós hivatalos magyar helységnévvé válhatott, de egyelőre csak töredékes állománnyal, amelyet a *Monitorul Oficial (Hivatalos Közlöny)* 2001. december 7-én tett közzé. Péntek János és Benő Attila szerzőpáros *Nyelvi jogok Romániában* című tanulmányának következő passzusa összegezi a névfajta változási körülményeit az eredményekkel együtt: „A magyar helységnevek kodifikációjában, a hivatalos helységnévjegyzék összeállításában az előző kormányzati ciklus idején az akkori minisztérium felkérésére magyar nyelvészek is részt vettek. Ennek a jegyzéknek a véglegesítése aztán később történt meg a román akadémia keretében. Noha a magyar szakértővel nem rendelkező bukaresti akadémia szakmai illetékessége megkérdőjelezhető egy, a magyar nyelvet és nyelvhasználatot érintő kodifikációs műveletben, maga a művelet elfogadható eredménnyel zárult, és nem került sor olyasmire, amit a sajtóbeli viták szerint a román közvélemény egy része elvárt, hogy ti. a hagyományos magyar nevek helyett a jelenlegi román helységnevek »fordításait« tegyék hivatalossá” (2005. 110).

A közelmúltban a romániai magyar hivatalos helységnév az alkalmazott névtan érdeklődésének is a középpontjába került. A rendszerváltást követően helységnév-azonosító szótárak egész sora terelte rá a figyelmet az iránta megmutatkozó szakmai és közönségi igény kielégítésére törekedve. Többek között Szabó M. Attila – Szabó M. Erzsébet (1992, 2003), Lelkes György (1992, 1998), Sebők László (1990, 1997), Hajdú-Moharos József (2000) munkái említhetők közülük. Péntek János az erdélyi magyar nyelvtudomány névtani kérdéseinek taglalása kapcsán hangsúlyozza, hogy ezek a szótárak „a kodifikációt nem oldották ugyan meg, de a gyakorlatban

hasznosnak bizonyultak” (2002. 23). Hoffmann István pedig az alkalmazott helynévkutatás összefüggésrendszerében értékeli őket: „Az utóbbi években egy sor olyan helységnév-azonosító szótár jelent meg, amely több tudományág – közte a helynévkutatás – művelőinek is hasznos segítségül szolgál. A településnevek spontán névváltozási folyamatait a hivatalos névadás az utóbbi időben többszörösen is befolyásolta, tetézve ezt a különböző nyelvű megnevezések változtatásával és módosításával. Ennek következtében a Kárpát-medence településnevei között nehéz eligazodni. A különböző névformák helyhez kötésében a helységnév-azonosító szótárak nyújtanak segítséget” (2003. 222).

A román közigazgatási törvény alapján összeállított erdélyi magyar helységnévjegyzék kodifikálási munkálataiba a budapesti Földrajzinév-bizottság is bekapcsolódott. A hivatalos név nyelvi, tulajdonnévi, helységnévi ismérveire koncentráló szakvéleményezésével kijelölte a romániai magyar helységnevek nyelvi kodifikációjának jónéhány szempontját is. A kolozsvári Szabó T. Attila Nyelvi Intézet 2005-ben tette közzé a bizottság *Állásfoglalás a román Hivatalos Közlönyben közzétett romániai magyar helységnevekről* című véleményezését *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat* című kötetében (197-201).

A romániai magyar hivatalos helységnevek kodifikálására, megteremtésére legújabban a nyelvi tervezés síkja kínál ígéretes lehetőségeket. A Termini kutatóhálózat kutatási program keretében tűzte ki célul a külső régiók helységnévanyagának összehangolt újstandardizálását annak a Péntek János által megfogalmazott ténynek az alapján, amely szerint „A külső régiók magyar helységneveinek folyamatos kodifikációja nagy adóssága a XX. századi magyar névtudománynak” (2002. i.h.). A pályázati kutatási program programfelelőse Szabó Mihály Gizella, aki a szlovákiai Gramma Nyelvi Iroda képviselője, de a programban a Gramma Nyelvi Irodán kívül még részt vesz a kolozsvári Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, a kárpátaljai Hodinka Antal Intézet, az ausztriai Imre Samu Nyelvi Intézet és a Vajdaság is.

A Termini kutatóhálózat kutatási programja keretében kodifikálásra váró romániai magyar helységnévállománnyal kapcsolatban több sajtós kérdés is fölvetődik. Ezek közül elsőként emelhető ki az, hogy a romániai magyar helységnév teljes állománya felülvizsgálatra szorul a sztenderdizáció követelményei alapján. A teljes állományba beleértődik a potenciális helységnevek állománya és az előbbieken említett hivatalos névjegyzék újonnan kodifikált névanyaga is. Igaz ugyanis, hogy 2002.

május 6-án ennek megjelent a Földrajzinév-bizottság véleményezése alapján módosított változata a Hivatalos Közlönyben, de ez a változat sem tesz eleget maradéktalanul a kodifikáció nyelvi követelményeinek. A Földrajzinév-bizottság által felülvizsgálatra javasolt szempontokat csak részlegesen érvényesítette, így a felülvizsgálatra szoruló helységnevek kérdéseit csak részlegesen oldotta meg. Így továbbvisz kötőjelezett vagy különírt többrészes helységneveket: *Ecken-Telep*, *Túrterebesi-Szöllőhegy*, *Egeresi Gyártelep* stb., egykori vagy téves helyesírási képet mutató helységneveket: *Túrterebesi-Szöllőhegy*, *Hidvég*, *Olthévíz* stb., homonim névalakokat: *Mezőkövesd*, *Bábolna*, *Csobános* stb.

Az állomány felülvizsgálata kapcsán elsőrendű feladatként jelentkezik annak földrajzi dimenziójának megállapítása, pontos kijelölése. Az eddigi állomány ugyanis nem fogja át a Kárpátokon túli moldvai csángók lakta térséget, sem a volt Fogaras és Hunyad vármegye területét, holott ezek a földrajzi, illetve közigazgatási térségek is szerves részét képezik a Romániához csatolt magyar nyelvterületnek, amint azt Lelkes György helységnevezettségazonosító szótárai jelzik is (1992, 1998), hisz kitekintenek erre a névanyagra is. A moldvai csángó terület helységnevényagára a romániai magyar nyelvjárás- és néprajzkutatás is különös figyelmet fordított kutatópontjai azonosítása kapcsán. Mindenekelőtt *A moldvai csángó nyelvjárások atlasza* közli egy fontos rétegét (1991), a magyar nyelvjárástani kutatások legújabb szintézise, a *Magyar dialektológia* (2001) pedig a legújabb néprajzi kutatások alapján részletező térképábrát segítségével tekint ki rá (l. 33. melléklet).

A kodifikációs programnak fontos célkitűzése a névállomány objektumrendszer szerinti felülvizsgálata is, ugyanis a romániai magyar nyelvterület településszerkezete 1913 óta nagy mértékben módosult. Az időközben bekövetkezett közigazgatási változások erőteljes hatást gyakoroltak a névállományra is, elsősorban mennyiségi változásokat idézve elő abban. Az új települések felbukkanásával új nevek jelentkeztek, a települések összevonásával meg egykori településnevek szorultak háttérbe.

A névállomány nyelvi szempontú felülvizsgálata is elengedhetetlen teendő. A Földrajzinév-bizottság az előbbieken mondottak értelmében kijelölte ennek legfontosabb szempontjait, ezúttal csak felidézzük őket. Elsőként a helyesírás szempontját emelhetjük ki, amelynek alapján a névállomány teljes egésze sürgős átvilágításra szorul. Az írott nyelvi névadatok ugyanis nagyon sok esetben helyesírási szinonimákat jeleznek: *Buza – Búza*, *Csikszereda – Csikszereda*, *Székelyhid – Székelyhid*, *Köröső – Köröső* stb.

A jól meghatározott forrásmunkákra támaszkodó kodifikációnak a homonímia jelenségére is figyelnie kell, hisz a romániai magyar névállomány pillanatnyi állapotában nem tesz eleget maradéktalanul az egy település – egy név elvének sem a romániai magyar, sem a magyar nyelvterület vonatkozásában: *Mezőkövesd* (Maros megye, Borsod-Abaúj-Zemplén megye), *Bábolna*¹ – *Bábolna*² (Hunyad vármegye), *Csobános* (Hargita megye, Moldva), *Kotormány* (Románia – Magyarország), *Kispatak* (Románia – Ukrajna) stb., de a törzskönyvezett helységnevek lexikális-morfológiai szerkezetét is felül kell vizsgálnia, mert a kétrészes kodifikált nevek esetében a bővítményrész elhagyása vagy kicserélése nyomán is szinonim névpárok keletkeztek, amelyek homonim viszonyba lépnek azonos alakú nevekkel, és gátolják az illető nevek azonosító funkciójának az érvényesülését: *Csávás* – *Szászcsávás*, *Karácsonfalva* – *Homoródkarácsonfalva*, *Nagykakucs* – *Magyarkakucs* stb., ugyanakkor tekintettel kell lennie a helyi névhasználatra is.

A Földrajzinév-bizottság említett dokumentuma értelmében az erdélyi helységnevek kodifikációjának testületileg elfogadott módszerekre, szempontokra és elvekre kell támaszkodnia. Számba kell vennie mindenképp az előzménynevek állományát, de a mai névhasználatra is tekintettel kell lennie, ugyanakkor a rendszeres helységnévadás különböző korszakainak névadási hagyományait is tovább kell vinnie. A nevek írásképe alakításában pedig érvényesítenie kell a mai magyar helyesírás földrajzi nevekre, helységnevekre vonatkozó szabályait (l. 2005. 200).

A hivatalos magyar helységnév szükségességére az említettek mellett a táblaügyek esetei is figyelmeztetnek, amelyek legutóbbikaként a 2010. szeptember 29-i csíkszeredai esetet említhetjük, amelyről a Hargita Népe című napilap a következőkben számol be: „Miután a rendőrség megbüntette a polgármestert – amiért néhány irányjelző táblán előbb magyarul szerepelnek a helységnevek és csak azután a román megfelelők -, most névtelen tettesek védték meg a magyar nyelvet. Rovásírással természetesen. Rovásírással felirattal takarták el Csíkszereda román nevét a város határában álló helységnévtáblán” (Szüszer-Nagy Róbert 2010). A jelenség a maga valóságában, Péntek János szavaival élve, a „lokális nyelvi öntudat”, a „virtuális haza” sajátos szimbólumaként értelmezhető.

[A Termini kutatóhálózat 2010. október 17-19-i debreceni műhelytalálkozóján elhangzott előadás.]

Összefoglalás és tervezés

Magyar nyelvtudományi kutatások a Kárpát-medencei külső régiókban (2010)

I. Általános célok és feladatok

A tudományterület helyzetét alapvető kettőség jellemzi: egyrészt meg kell felelnie a tisztán szakmai igényeknek és mércének, ugyanakkor lehetőség szerint eleget kell tennie a nemzeti közösség elvárásainak. A nyelvészeti kutatások számára az adott régió nyelve, nyelvi környezete részben nyelvi anyaggal szolgál, témákat kínál föl, másrészt a nyelvi közösség olyan feladatokat, elvárásokat fogalmaz meg akár explicit módon is, amelyek saját nyelvhasználatával vagy a nyelvmegtartással kapcsolatosak. Különlegessé tehát az teszi a külső régiók nyelvészeinek helyzetét, hogy kis létszámuk és bizonyos fokú intézményi kiszolgáltatottságuk ellenére továbbra is megfogalmazódik az a feladat és funkció, hogy műveljék azokat a területeket, foglalkozzanak azoknak a (főleg nyelvföldrajzi és nyelvtörténeti) témáknak a kutatásával, amelyeket csak ők végezhetnek el (az *itt és most* parancsa); ehhez járul főleg 1990 óta az az elvárás, hogy *szakmailag, a nyelvi tervezés eszközeivel közvetlenül járuljanak hozzá a közösség érdekeit szem előtt tartó nyelvstratégia kidolgozásához és megvalósításához, a nyelvmegtartás alapvető céljához*. A külső régiókban élő, ott működő nyelvészek, és különösen azok, akik akadémiai hálózati együttműködésben, közös programokon dolgoznak, vállalják ugyan ezeket a feladatokat, de úgy vélik, hogy az ezzel kapcsolatos témák megoszthatók a szakma egészével, mint ahogy közös a felelősség is (és ez már távolról sem csak a szakmát terheli). Ezeknek a kutatásoknak egy része olyan, hogy a megalapozott szakmai vélemények is csak a nyelv- és oktatáspolitikai révén hasznosulhatnak, az eddigi tapasztalatok szerint viszont a kisebbségpolitika, a politikusok jelentős része figyelmen kívül hagyja a tudományos vizsgálatokkal megalapozott szakmai ajánlásokat.

A nyelvtudományi kutatásoknak, mint általában a tudományos kutatásnak, van egy olyan területe, amely az (elméleti) megismerést,

tájékozódást szolgálja, mintegy megalapozója az egyéb kutatásoknak, a kutatás módszerességének és az alkalmazásnak, alapozó szerepe van az egyetemi és a tudományos képzésben. Noha a kisebbségi régiókban művelt nyelvtudomány létszámánál és intézményességbeli hiányainál fogva eleve szubkritikus, és így nem képviselhet, nem művelhet minden nyelvészeti diszciplínát, a tájékozódás és a képzés igényei miatt törekednie kell arra, hogy meglegyen a kellő kiegyensúlyozottság az elmélet és a konkrét kutatás, elmélet és alkalmazás között. Ez annál nehezebben valósítható meg, minél kisebb az illető régió, de a kisebb régiók esetében is jelentősen enyhíthetik ezeket a nehézségeket a szoros személyi és intézményi kapcsolatok, a nyitottság és a mobilitás. Erdélyben, ahol leginkább adottak erre a lehetőségek, de a többi régióban is, 1990 után jelentős mértékben enyhült a korábbi egyoldalúság és belterjesség, javult az elméleti tájékozottság, a képzés és a kutatás összhangja. És éppen a régiókon belüli szűkösséget ellensúlyozza az Akadémia által szorgalmazott hálózati együttműködés, egyéb akadémiai programok (pl. a Domus), az intézményi együttműködések és a nemzetközi programok.

II. Intézményi, személyi háttér (régióként)

1. A romániai magyar nyelvészek három-négy, huszadik századi nemzedékének folyamatos, bizonyos vonásaiban karakterisztikus tevékenységét önálló iskolaként, *kolozsvári nyelvészeti iskolaként* ismeri el a tudománytörténet (erre nézve l. Péntek 1981, 2002, 2006).

A legfontosabb, jelenleg működő intézmények (a hálózati kutatóállomáson kívül): három olyan szakmai műhely van, amely állami intézmény keretében, állami költségvetéssel működik. Ezek közül bázisintézménynek tekinthető a BBTE Magyar és általános nyelvészeti tanszéke: a korábbi évtizedekben létszámában leépült tanszéki munkaközösség 1990 óta teljes nemzedékváltáson ment át, elkezdődött az egyetemi tanszék megerősödése és folyamatos bővítése. Jelenleg a tanszéknek 8 főállású oktatója van, ehhez csatlakoznak évente változó létszámban az ösztöndíjas doktori hallgatók, akiknek oktatási kötelezettségeik is vannak. Az intézményen és a szakmán belül erősödtek az oktatók pozíciói, magiszteri program és doktori iskola indult, s ezek révén egyre többen maradhattak a szakmai környezetben. Szakmai letisztulást jelentett, hogy 2002-ben külön vált a nyelvészeti és néprajz tanszék. A 2004-től *Hungarológiai doktori iskola* néven működő képzés végzettjei közül is már többen megvédték a

disszertációjukat. Az utóbbi években a bolognai típusú BA/MA bevezetése és a költségvetési keret szűkítése egyre inkább ellehetetleníti a szaktudományos képzést.

A Bukaresti Tudományegyetem korábban önálló Hungarológiai tanszéke jelenleg a Hungarológiai, roma és héber tanszék része. A tanszéken folyó nyelvészeti kutatások elsősorban Murvai Olga és Zsigmond Győző nevéhez fűződnek. Murvai Olga kutatási területe a szövegtan, jelentéstan, stilisztika, szövegszemiotika és az összevető grammatikának azok a kérdései, amelyek a magyarnak mint idegen nyelvnek az oktatásával függnek össze. Doktori képzést is vezet. Újabban a Sapientia EMTE keretében szervezett, és indított el fordító és tolmács szakot.

A Román Akadémia kolozsvári Nyelvtudományi Intézete magyar nyelvészként jelenleg egy főállású tudományos munkatársat és két nyugdíjas, félállású tudományos főmunkatársat foglalkoztat. Az Akadémia magyar nyelvű folyóirata a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1957-től jelenik meg, korlátozott példányszáma miatt a kereskedelemben sem lehetett (és jelenleg sem lehet) hozzájutni. (A folyóirat 1957–1990 között megjelent számainak repertóriumát l. <http://nyirk.adatbank.transindex.ro/index.php3>). A folyóirat teljes digitalizálása 2008-ban kezdődött el (l. www.sztanyi.ro). Egyelőre négy évfolyam került föl a világhálóra, szélesebb körű olvasottságot biztosítva ezzel a benne megjelenő tanulmányoknak, ismertetéseknek. Az 1990-es évek óta az Intézetben három jelentős témán dolgoznak: Murádin László szerkesztésében *A romániai magyar nyelvjárások atlasza*; folyamatban van a *Magyar–román akadémiai szótár* megjelentetése; a magyar lexikográfiai munkacsoport egy magyar–román kontrasztív szótár szerkesztésével foglalkozik.

Nyelvészeti vonatkozásban az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) legjelentősebb szerepe az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* szerkesztésével és kiadásával kapcsolatos. Társkiadójává vált ennek a nagy jelentőségű munkának, 1994-től pedig fizetett kutatói állást biztosított előbb egy, majd két nyelvésznek, akik fő feladatuk a Tár szerkesztését kapták, így bővíthetett a szerkesztői munkaközösség. Az EME kiadványaként, az *Erdélyi Tudományos Füzetek* sorozatban jelent meg számos nyelvészeti témájú doktori dolgozat, nyelvészeti konferenciák, emlékülések előadásainak szövegei. Az EME folyóiratának, az *Erdélyi Múzeumnak* a hasábjain több tanulmány is megjelent a nyelvészet különböző területeiről.

A kolozsvári állami felsőoktatás háttérintézményeként 2004-ben alakult meg a Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézet. A nyelvészeti tanszéken folyó mesteri képzést, valamint a 2007-ben alakult Márton Gyula Nyelvészeti Szakkollégium működését is támogatja. – A Bolyai Társaság kiadója eddig négy nyelvészeti egyetemi jegyzetet adott ki, és pályázataival infrastrukturális támogatáshoz juttatta a nyelvészeti tanszéket is.

A Sapientia Alapítvány által Kolozsváron létrehozott Kutatási Programok Intézete az erdélyi magyar tudományos kutatást hivatott ösztönözni, és – amíg erre lehetősége volt – néhány nyelvészeti kutatást is támogatott. – A Sapientia EMTE csíkszeredai karán két fiatal oktató végez nyelvészeti kutatást.

A szlovákiai magyar nyelvészet korábbi helyzetét jellemzi, hogy *Kisebbség és tudomány* címmel, 1989-ben megjelent könyvében Für Lajos a szlovákiai magyar nyelvtudományról csak egy fél mondat erejéig emlékezik meg, a pozsonyi magyar tanszék két oktatóját (Sima Ferencet és Jakab Istvánt) említve. Für Lajos nem tér ki a nyitrai névtani és nyelvjárási publikációkra, sem a Csemadok nyelvi szakbizottságának keretében folytatott terminológiai és nyelvjárási vizsgálatokra. De még ezekkel együtt is az állapítható meg, hogy a kilencvenes évek előtt rendszeres és programszerű nyelvészeti kutatások Szlovákiában nem folytak. Ilyenek végzésére a magyar tanszékek most sem vállalkozhatnak. Főképpen azért nem, mert az egyetemeknek nincsenek anyagi forrásaik a kutatások támogatására, és azért sem, mert egy-egy ilyen munkahelyen csak néhány olyan oktatói állás van, amelyet nyelvészek töltenek be, azon kívül egy-egy oktató több diszciplínát is oktat, ezért alig van lehetősége az olyan mértékű specializálódásra, mint ami elvárható volna.

A magyar nyelvészeti kutatásokat végző szlovákiai oktatók száma jelenleg tanszékenként: Pozsony – 2, Nyitra – 6, Komárom – 2. Továbbá doktori képzésben itthon és Magyarországon néhány hallgató jelenleg is részt vesz. A számok is mutatják, hogy a szlovákiai magyar nyelvésztársadalom kisszámú, és mivel nincsenek állandó státuszok, a doktori képzés befejezése után a végzetek nem tudnak otthon elhelyezkedni.

A szűk szakmai közönség miatt a publikációs lehetőségek is korlátozottak. Az egyetlen tudományosnak minősíthető folyóirat a Fórum Társadalomtudományi Szemle. Az egyéb publikálási lehetőség: a saját tanszéki kiadványok (konferenciakötetek, monográfiák stb.), a Fórum Kisebbségkutató Intézet kiadványsorozatai és kiadványai. A közérdeklődésre

számot tartó szakmai jellegű dolgozatok az Új Szó napilap mellékletében, a pedagógusokat érintő témákban a Katedra szaklapban jelenhetnek még meg.

Kárpátalján ma két műhelyben folynak magyar nyelvészeti kutatások: az Ungvári Nemzeti Egyetemen 1963-ban létrejött, majd 1965-ben önállósult Magyar filológiai tanszéken (és a tanszékre épülő, 1989-ben alapított Ungvári Hungarológiai Központban), valamint az 1994-ben képzést indító, majd az Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma által kiadott működési engedély révén 1996-ban önálló felsőoktatási intézménnyé vált II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Magyar filológiai tanszékére támaszkodó Hodinka Antal Intézetben.

Ungváron Lizanec Petro, az MTA doktora vezetésével négy kandidátus folytat magyar nyelvészeti kutatásokat. Beregszászon három kandidátusi, ill. PhD fokozattal rendelkező kutató tevékenykedik (Kótyuk István, Beregszászi Anikó és Csernicskó István). Az utóbbi öt évben mindkét intézményben több fiatal nyelvész kapcsolódott be a kutatómunkába.

Szlovénia egyetlen Magyar tanszéke 1981-ben alakult, és az 1966-ban létrehozott Magyar lektorátussal karöltve működik a Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Karán. Azzal a céllal jött létre, hogy a Mura-vidék kétnyelvű iskolái számára képezzen magyar szakos tanárokat. Léte szorosan összefüggött a kisebbségi *különjogokkal*, ez biztosította számára azt, hogy akár egy hallgatóval is indíthatott évfolyamot.

A tanszéknek jelenleg három főállású oktatója van: dr. Kolláth Anna, habilitált rendkívüli egyetemi tanár; dr. Rudaš Jutka, egyetemi docens, és Gróf Annamária, magyar lektor. Az oktatásba eddig szerződéses oktatók is bekapcsolódtak, e tanévtől kezdve ez a lehetőség bizonytalan. A maribori tanszék feladatköre továbbra is az oktatáson kívül a tudományos kutatás, a tudományos szervezés, a nyelvi szolgáltató tevékenység.

Ausztria az egyetlen olyan Magyarországgal szomszédos állam, amelynek területén (kis létszámú) őshonos, illetve folyamatosan vándorló emigráns kisebbségi csoport is él, eltérő hagyományokkal és igényekkel.

Galambos Iréneusz bencés szerzetesnek köszönhetően alakult meg a Magyar Intézet Alsóőrben, amely kétévenként tudományos tanácskozásokat tartott meghívott előadókkal a társadalomtudomány különböző témaköreiből válogatva.

Az 1956-os forradalmat követően nyugatra menekült jezsuita fiatalok alapították meg Bécsben a Kerkai Jenő Egyházsociológiai Intézetet, amely főként vallásos témájú kutatásokat végzett, publikációikat angolul, németül, magyarul jelentették meg. Legnagyobb munkájuk a Cserján Károly által vezetett, szociológiai módszereket alkalmazó ausztriai magyarság körében végzett identitásvizsgálat volt.

A bécsi székhelyű ernyőszervezet, az Ausztriai egyesületek Központi Szövetsége kezdeményezésére 2009. június 26-án Bécsben találkoztak ausztriai kutatók azzal a céllal, hogy olyan kutatócsoportot hozzanak létre, amely összefogja az országban magyarul is tudó és tevékenykedő szakembereket a tudományos élet bármely területéről. A kutatócsoport szervező, koordináló feladatokat látna el.

A Bécsi Egyetem Európai és Összehasonlító Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének Finnugor tanszéke 1973-ban alakult. Az egyetlen intézmény német nyelvterületen, ahol az 1980-as évek végétől folyik magyar szakos tanárképzés a rendszerváltásnak és a burgenlandi kisebbség igényének köszönhetően. Az itt abszolvált hallgatók tanítanak magyart a burgenlandi, de az utóbbi időben a felső-ausztriai és bécsi iskolákban is. Ez a tanszék létjogosultságának egyik legfontosabb sarokköve.

Összegzőképpen elmondható, hogy a migráció eredményeképpen nagyszámú magyar anyanyelvű értelmiségi él Bécsben, akik az osztrák tudományos élet minden területén jelen vannak. Tudnak egymásról, de nincs köztük szoros kapcsolat. Hasonló a helyzet a tartományi székhelyeken.

2. Az előbbiekből világosan kitűnik, mennyire nagy a különbség az egyes régiók között az intézmények státusa, jellege és száma tekintetében, és ennek függvényében mennyire eltérőek a kutatók lehetőségei. Ez a helyzet önmagában is *motiválja a hálózati együttműködést a peremrégiók magyar nyelvészei számára*, akik valóságos közös intézménybe nem tömörülhetnek, noha vizsgálati tárgyuk azonossága ezt föltétlenül indokolttá tenné. Ez a vizsgálati tárgy a külső régiók magyar nyelvhasználata, az a kisebbségi nyelvváltozat, amely helyzetében és anyagában ugyan régióként is különbözik, jellegében és folyamataiban azonban nagyon sok hasonlóságot mutat. A kutatás maga még elképzelhető volna egymástól függetlenül is, ha csupán elméleti tanulságai lennének fontosak, mivel azonban ennél közvetlenebb cél az alkalmazás a magyar nyelvi tervezésben, semmiképpen nem rekedhet meg a részleges tervezésnél. A nyelv –

noha változatosságában és változataiban él – fő változataiban és működésében egyetemesen van jelen a nyelvterület és a nyelvi közösség egészében. Emiatt a nyelvi tervezés is csak úgy válhat hatékonyá, ha mindenütt azonos célokat követ.

Ezen az áldatlan helyzeten változtatott a Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezése, amelynek nyomán 2001-ben magyar nyelvi kutatóállomások jöttek létre minden kisebbségi régióban. Ennek fontos előzménye, hogy a külső régiók magyar nyelvészeinek egy-egy csoportja már a 90-es évek elejétől részt vett az Élőnyelvi Konferenciákon, amelyeket a budapesti Nyelvtudományi Intézet élőnyelvi, szociolingvisztikai kutatásokkal foglalkozó osztálya szervezett, az évtized közepén pedig közösen valósították meg azt kétnyelvűségi kutatási programot, amelynek eredményeként elkészült, és megjelent három régiómonográfia (Csernicskó 1998, Göncz 1999, Lanstyák 2000). A kutatások irányításában, összefogásában kezdettől fontos szerepe volt az MTA Nyelvtudományi Intézetének és Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének. A közös programok folyamatos összehangolásával, a közös levelezőlistán folyó napi eszmecserével, az évenkénti rendszeres tanácskozással és a közös honlappal létrejött a kutatóállomásokat összekapcsoló Termini kutatóhálózat, amely példaként állítható az egész Kárpát-medencei magyar tudományosság elé (<http://ht.nytud.hu>).

Az erdélyi kutatóállomás a kolozsvári és sepsiszentgyörgyi székhelyű Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, intézményileg az Anyanyelvőpolók Erdélyi Szövetségéhez (AESZ) kapcsolódik, szakmailag sok tekintetben a kolozsvári egyetemi tanszékhez, infrastruktúrában korábban az Erdélyi Múzeum-Egyesülethez, újabban a Kolozsvári Akadémiai Bizottsághoz (KAB). Ez a sokszoros kapcsolódás részben ellensúlyozza azt a bizonytalanságot, ami a kizárólagos pályázati háttérű működésből ered, de még így sem válik lehetővé főállású munkatárs alkalmazása, hosszú távú programok megvalósítása. A belső (nem főállású) munkatársak száma 4, a külső munkatársak pedig szerződéssel működnek közre egy-egy éppen aktuális kutatási program, kiadvány megvalósításában. Az Intézet sorozatában eddig 5 kiadvány jelent meg (6 kötetben) [közben a 6. is megjelent: Gál Noémi: *A nyelvi revitalizáció. Elméletek, módszerek, lehetőségek.* Kolozsvár, 2010]; külön szótársorozatot is megjelentet (az AESZ kiadója is az Intézet kiadványainak).

Dunaszerdahelyen 2001-ben alakult meg a Gramma Egyesület, ennek keretében jött létre aztán a **szlovákiai** akadémiai kutatóállomás szerepét is betöltő Gramma Nyelvi Iroda. Az egyesületnek jelenleg 18 (szlovákiai és magyarországi) nyelvész és nyelvész-doktorandusz tagja, az irodának pedig hét belső munkatársa van. Mivel tevékenységét pályázati támogatásokból finanszírozza, állandó és teljes állású munkatársa nincs, a belső munkatársak a pozsonyi, a nyitrai és a komáromi magyar tanszék oktatói. Saját tanulmánykötet-sorozata a *Tanulmányok a kétnyelvűségről* címmel jelenik meg. A tevékenységéhez szükséges pénzügyi háttérrel elsősorban az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság pályázatán elnyert támogatás biztosítja. 2007–2009 között a Miniszterelnöki Hivatal Nemzeti Intézmények programjába is bekerült az Iroda, és ez jelentős anyagi támogatással járt. További fontos támogatója volt eddig az Illyés Közalapítvány, egy-egy rendezvényüket, publikációjukat a szlovák művelődési minisztérium is támogatta.

Kárpátalján a Hodinka Antal Intézet az alapító kutatóállomása a Termini-hálózatnak. Az Intézet a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola kereteiben és épületében működik, a Főiskola támogatója is az intézetnek. Az intézet vezetője egyben rektorhelyettese a Főiskolának, az intézetben négy fiatal kutató dolgozik állandó munkatársként, mellettük több nyelvész és társadalomkutató különböző kutatási programok révén kötődik az intézethez.

Ausztriát, Horvátországot és Szlovéniát korábban egy-egy kutató képviselte a hálózati munkában. 2007-ben ezek „szövetségeként” alakult meg az Imre Samu Nyelvi Intézet, amely Ausztriában a Magyar Média és Információs Központ (Ungarisches Medien- und Informationsszentrum) belső szervezeti egysége. A tudományos munkát a Muravidéken Kolláth Anna, Horvátországban Žagar-Szentesi Orsolya, Ausztriában Szoták Szilvia, az intézet vezetője irányítja. Interregionális központként az ISNYI nemcsak az egyes régiók kutatásait ösztönzi és támogatja, hanem a nyelvi irodák hálózatával közös, határokon átnyúló munkálatok elvégzésében is részt vesz, valamint feladatának tekinti közös európai célkitűzések megvalósítását is.

Intézményileg és a személyek tekintetében is a legnagyobb a bizonytalanság a **Vajdaságban**: az ottani szociolingvisztikai munkacsoport a Magyarságkutató Tudományos Társasághoz tartozik, tagjai részt

vesznek a hálózati munkában, de továbbra is bizonytalan az intézményi szervezettség és működés.

Csernicskó István, a beregszászi műhely vezetője, joggal állapítja meg saját kutatásaikról, hogy azoknak fontos szerepük és jelentőségük van a kutatások társadalmi hasznosíthatósága szempontjából. Bizonyára úgy van, hogy a Hodinka Intézetéről hangsúlyosabban lehet ezt elmondani, de a hálózati kutatóállomásokra általában is érvényes, hogy kutatóik mind a szakma (szakpublikációk, konferenciákon tartott előadások révén), mind pedig a helyi magyar közösség felé (a helyi közösség számára tartott népszerűsítő, ismeretterjesztő előadások, ismeretterjesztő publikációk, oktatómunka, tanártovábbképzés keretében) rendszeresen felvetik a nyelvi vonatkozású társadalmi problémákat: például az államnyelv oktatásának kérdését a helyi magyar tannyelvű iskolákban; a nyelvi alapú diszkrimináció kérdéskörét; a nyelvi emberi jogok és az oktatás összefüggéseit; az anyanyelvi oktatás kihívásait; a kétnyelvűség társadalmi és nyelvi vetületeit stb. Ezek azok a kutatási problémák, melyek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy közelebb kerüljünk az olyan kérdések megválaszolásához, mint például: milyen szerepe van a magyar nyelvnek a kisebbségi közösségek nemzeti azonosságtudatában; hogyan lassítható a nyelvi asszimiláció (nyelvcseré) folyamata a határon túli magyar közösségekben; véghez vihető-e a nyelvi revitalizáció a nyelvcserén már átesett (szórvány)csoporthoz; milyen típusú kétnyelvűség jellemző ma, és milyen (volna) kívánatos a kisebbségi magyar közösségekben, s milyen út/utak vezet(nek) ehhez; milyen mértékű, illetve hogyan csökkenthető a nyelvi hiány; hogyan szolgálhatja a leghatékonyabban az anyanyelvi nevelés a nemzetrészes nyelvi és társadalmi céljainak elérését, stb.

III. Kutatások, eredmények

A helyzet elemzésében a továbbiakban is követjük az előbbi kettősséget: vázlatosan jelezzük az adott régióban folyó nyelvészeti kutatások viszonylag teljes körét, és részletesebben szólunk azokról, amelyek a hálózati munka keretében közvetlenebbül kapcsolódnak a nyelvmegtartás kisebbségi nyelvstratégiájához.

1. A kolozsvári nyelvészeti iskola hagyományosan, sajátos helyzetéből fakadóan a múlt század 30-as éveitől kezdődően a következő területeken végzett jelentős kutatásokat: nyelvtörténet, nyelvjáráskutatás (a névtant és a nyelvföldrajzot is beleértve), kontaktológia, valamint a 60-as

évektől a stilsztika és az irodalmi nyelv története. 1990 után folytatódtak az évtizedekkel korábban elkezdett, vagy el is végzett munkálatok, ill. a legtöbb esetben napjainkban is folyik fontos szintézisek szerkesztése és kiadása.

A magyar nyelvtörténeti kutatások terén továbbra is a Szabó T. Attila által elkezdett *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (SzT.) szerkesztése és befejezése az elsődleges cél. A Tár kétségtelenül a magyar nyelvtudomány és a magyar művelődéstörténet egyik legkiemelkedőbb műve, Erdély múltjának magyar nyelvi enciklopédiája. 2009-ben jelenik meg a 13. kötete. A tervek szerint a 14. kötet zárja le ezt a hatalmas munkát. Egy további, mutatókat és utaló címszavakat tartalmazó pótkötet összeállítására és a SzT. digitalizált változatának elkészítésére a Tár közössége az EMÉ-vel és a budapesti Geolingvisztikai Műhely (ELTE) munkatársaival is együtt dolgozik. A SzT. gazdag anyagot nyújt több szempontú vizsgálódásra, így az idők folyamán a kötet szerkesztői több olyan tanulmányt jelentettek meg, amelyek a Tár anyagára támaszkodtak, többen doktori értekezéseik korpuszát is innen merítették. A kutatók a hagyományos értelemben vett történeti grammatikai és szemantikai feldolgozások mellett kognitív nyelvészeti szempontokat is bevonnak a kutatásokba, nyelvföldrajzi és szociolingvisztikai szempontokat alkalmaznak.

Az elmúlt időszak dialektológiai és nyelvföldrajzi kutatásainak legjelentősebb eredményeiként a befejezett, ill. a közeljövőben befejeződő atlaszkiadások említhetők: Murádin László évtizedekkel korábban végzett terepmunkájának anyagából 1995-től kezdődött el *A romániai magyar nyelvjárások atlaszának* kiadása; a 11 kötetből az eddigiek során 10 jelent meg [2011-ben megjelent az utolsó, 11. kötet is!], Juhász Dezső szerkesztésében (a Magyar Nyelvtudományi Társaság adja ki OTKA támogatással). – *A Szilágysági nyelvátlasz* anyagát Márton Gyula gyűjtötte, Hegedűs Attila volt a szerkesztője, kiadója pedig a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Pázmány Egyetem (2000). – *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza* I. és II. kötete 1991-ben megjelent Budapesten. A megjelent két kötet és a 3. (kéziratos) kötet digitalizálását a budapesti Geolingvisztikai Műhely 2005-ben fejezte be, és CD-n adta közre (http://geolingua.elte.hu/index_hu.html). A Geolingvisztikai Műhely több más, hazai gyűjtésű atlasz és adattár informatizálását is elvégezte, ill. végzi. – Az 1940-es évek végétől több szakaszban Moldvában folytatott terepmunka eredményeképpen jelentős lexikális anyag halmozódott föl a

tanszék archívumában. Már a 70-es években felmerült az a gondolat, hogy ebből szótár készüljön. Ennek, *A moldvai magyar nyelv szótárának* közvetlen megvalósítása 2003-ban kezdődött el, már a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet égisze alatt.

A helynévtan vonatkozásában elsősorban a történeti anyag adattári feltárása terén jelentek meg publikációk, és elkezdődött Szabó T. Attila Erdélyi történeti helynévgyűjtése hét kötetének kiadása. Ebből a korpuszból a Geolingvisztikai Műhely szintén adatbázist épít föl.

A kontaktológia az 1990 utáni időszakban is vonzó, jelentős eredményeket felmutató kutatási témának bizonyult, noha aztán az egyetemi tanszékről egyre inkább a hálózati kutatások közös programjaiba került át. A kontaktológia a tanszéken egyetemi tantárggyá is vált. Benő Attila doktori disszertációja is kontaktológiai témát, a kölcsönszó jelentésvilágát vizsgálja, 2008-ban ő jelentette meg a diszciplína oktatását szolgáló egyetemi jegyzetet.

Szabó Zoltán, aki már a 60-as évektől kezdeményezője és művelője volt az irodalmi nyelv történetéhez és a stílustörténethez kapcsolódó kutatásoknak, az 1990-es években a stílustörténet-elmélet irányában fejlesztette tovább munkásságát. Magyar stílustörténeti szintézisének újabb átdolgozása 1998-ban jelent meg. Iskolaalapítóként tanítványaival közös köteteket is szerkesztett, az utolsó 2002-ben jelent meg. A Petőfi S. János vezette, a Debreceni Egyetem keretében működő szövegnyelvészeti kutatócsoport munkáiban több erdélyi nyelvész is részt vett az elmúlt években. Publikációikat az *Officina Textologica* kötetei tartalmazzák. – Egy másik kutatási irányt képvisel Pethő Ágnes és a köréje szerveződő iskola. Noha kutatásaik nagy része az intermedialitás elméleteire fókuszálnak, ezek részben a nyelvi stilisztikához is kapcsolódnak.

Az általános, elméleti és a tisztán nyelvi rendszerre irányuló kutatások továbbra sem kielégítőek. Néhány területen egy-egy kutatóhoz köthetően látunk próbálkozásokat az áttörésre. Ilyen például a *pszicholingvisztika* interdiszciplináris területe, amelyen egy egyetemi jegyzet és egy doktori disszertáció született, noha a 2000-ben indult *Erdélyi Pszichológia Szemlének* is, melynek szerzői között jelentős külföldi szakembereket is találunk, szerepe lehet az interdiszciplináris kutatások ösztönzésében. Az *elméleti nyelvészet* eredményei felől megközelített mondattannak sincsenek hazai hagyományai. A CEU-CRC támogatásával Kádár Edit vezette be először a kolozsvári Magyar nyelvészeti tanszék curriculumába a

generatív mondattant (2003–2004-es tanév), 2008-tól pedig mondattan-elméleti bevezető kurzust és a magiszteri programban grammatikaelméletet is oktat. Ennek köszönhetően ma már van a tanszéknek olyan doktori hallgatója is, aki külföldön is hivatkozott elméleti nyelvészeti kutatásokat folytat. Kádár Editnek is több publikációja jelent meg ebben a témában, illetve a – hazai kutatásokban továbbra is negligált – *leíró nyelvészet* területén. Hasonlóan egyetlen kutatóhoz, Szilágyi N. Sándorhoz köthető a *fonológia* területe.

Az 1990-es évek elejétől datálódik a kognitív nyelvészet tantárgyként való bevezetése az egyetemi oktatásba, és ez Szilágyi N. Sándor nevéhez fűződik. A kognitív nyelvészeti kutatások kezdetben az értékjelentések alapján szerveződő térstruktúrákra irányultak. A kutatás egy másik iránya a kognitív folyamatokkal közvetlenül összefüggő jelentéstartományok részletesebb elemzése volt. A legátfogóbb kutatás a különböző relációk szemantikájának vizsgálata volt, ami szinte teljesen új kutatási terület volt a magyar nyelvészetben, és tágabban a metaforikusság vizsgálatába illeszkedett (l. még: <http://mnytud.arts.klte.hu/szilagyi/>). – A magyar nyelvészetben úttörő kezdeményezés volt a kognitív szemlélet alkalmazása a helynévanyag vizsgálatában; de a nyelvtörténeti kutatásokban, a nyelvi érintkezés vizsgálatában és a fonológiában is jelentős eredményeket hozott.

Az alkalmazás területein fontos eredmények fűződnek az anyanyelv-pedagógiához, a magyarnak mint idegen nyelvnek az oktatásához, a lexikológiai és lexikográfiai kutatásokhoz és kiadványokhoz (szótárak), a fordítástudományhoz. A szótárak látszólagos bősége ellenére jogosak a velük kapcsolatos észrevételek: „sokan úgy gondolják, elég az anyanyelv és államnyelv, valamint a szaknyelv ismerete ahhoz, hogy szótárat írhasson valaki. Ennél azonban mégis többről van szó: az adott szakterület ismerőjére, gyakorlójára mindenképp szükség van, de szükség van egy szótárszerkesztéshez értő, gyakorlattal rendelkező nyelvészcsapatra is, akik nyelvi és lexikográfiai ismereteik révén segítik az egyes szerzők munkáit. Ugyanakkor szükség lenne arra, hogy az egyes, különböző helyeken folyó szótári munkálatokat összehangolják, így nemcsak a lexikográfiai szempontokat lehetne egységesen használni, hanem egymás (készülő) munkáiról is értesülnének az érdekeltek. Sajnos a szerzők egy része mégsem így gondolja: manapság kellő szakértelem és gyakorlat hiányában talán túlságosan is sokan írnak és adnak ki szótárakat.” (Kádár 2008).

Szlovákiában a kis létszámmal, a doktori képzési lehetőségekkel, a tanszékek profiljával függ össze a lefedett kutatási területek száma is. Hagyományosan nyelvjárási és névtani kutatások folytak, és jelenleg is ezzel foglalkoznak a legtöbben. Ami teljesen hiányzik (Jakab István korábbi tanulmányait kivéve): a nyelvtörténeti kutatás és a szinkrón nyelvi leírások (fonetika/fonológia, morfológia, szintaxis stb. – különböző elméleti megközelítéssel). Ún. leíró nyelvészeti témák legfeljebb a kontrasztív nyelvészeti kutatások részeként jelennek csak meg.

Kárpátalján a két központ (Ungvár és Beregszász) működése között kevés átfedés van. Az ungvári kutatók elsősorban a tradicionális nyelvjáráskutatás (dialektológia), valamint a lexikográfia terén tevékenykednek. A Beregszászhoz kapcsolódó nyelvészek ugyanakkor elsősorban társasnyelvészeti (szociolingvisztikai) vonatkozású kutatásokkal foglalkoznak.

Ungvárhoz köthető a kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának (3 kötet) és szótárának elkészítése, illetve kiadása (a szótár anyaga folyamatosan jelenik meg az *Acta Hungarica* c. folyóiratban), valamint magyar–ukrán és ukrán–magyar szótárak szerkesztése. Beregszászon jellemzően a kárpátaljai magyar nyelvhasználat sajátosságainak feltárásával, a kétnyelvű környezet nyelvi és társadalmi következményeivel, nyelvpolitikai és nyelvi tervezési problémák felvetésével, az anyanyelvi oktatás nyelvi vonatkozásaival, háttér tanulmányok és elemzések elkészítésével foglalkoznak.

Mariborban a tudományos kutatómunka – különösen a kezdetekben – elsősorban *dialektológiai tárgyú* volt, hiszen a Szombathelyről érkezett lektorok személyén keresztül, illetve a két intézmény közötti együttműködés értelmében szorosan illeszkedett az akkori Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvi Tanszékének nyelvfeldrajzi, nyelvészeti kutatási programjába.

2. A Kárpát-medencei közös hálózati kutatásoknak három köre különíthető el: (1) az első körbe sorolhatók azok a kutatások, amelyek általánosan Kárpát-medenceiek, azaz magyarországiak is, ilyen értelemben nemzetiek; (2) a másodikba azok tartoznak, amelyek a külső peremben, a kisebbségi régiókban összehangoltan folynak; (3) a harmadikba az egyes régiók saját kutatásai tartoznak (elsősorban intézeti keretben vagy belső együttműködés keretében).

(1) A modern szótárak, lexikológiai, lexikográfiai tanulmányok vagy akár a leíró nyelvészeti vizsgálatok ma már nem nélkülözhetik a nyelvtchnológiai háttérrel. A Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ) munkálatai 2002-től a Kárpát-medencei Magyar Nyelvi Korpusz projekt keretében, kiegészültek a teljes Kárpát-medence magyar nyelvhasználatára kiterjedő gyűjtéssel. A projekt 2005 novemberében fejeződött be. A nyelvi irodák és a Nyelvtudományi Intézet Korpusznyelvészeti Osztálya együttműködésének köszönhetően az első olyan magyar nyelvi korpusz jött létre, amely a határon túli magyar nyelvi regisztereket és nyelvváltozatokat is felöleli (<http://corpus.nytud.hu/mnsz/>).

A határon túli magyar nyelvváltozatok leírása szempontjából áttörést jelentett a *Magyar értelmező kéziszótár* 2003-ban megjelent második, átdolgozott kiadása, ugyanis ebbe erdélyi, felvidéki és kárpátaljai magyar szavak és szójelentések is bekerültek. A határtalanítási program célja, hogy az újonnan megjelenő magyar szótárak mindegyike az egész magyar nyelvterületről tartalmazza azokat az elemeket, amelyeknek helyük van a magyar nyelv szótáraiban, hogy így azok valóban „magyar” és ne csak „magyarországi” nyelvek legyenek.

Ennek mintegy előmunkálata folyt 2003 és 2006 között intenzív szógyűjtéssel, 2006-ban és 2007-ben már egy több mint 2000 szócikket számláló szójegyzék került fel az internetre. A nyelvi irodák összehangolt tevékenységének köszönhetően ez az online adatbázis létrejött, folyamatosan bővül. 2008-ban a ht-lista komplex nyelvi adatbázissá alakult át: létrejött a Termini nevet viselő on-line adatbázis, amely valamennyi határon túli régióból tartalmaz szótározott szókészleti egységeket. Jelenleg több mint 3000 szócikket tartalmaz. Az elektronikus adatbázis internetes változatának gondozása és továbbfejlesztése, új szócikkekkel való gazdagítása, az elektronikus adattár karbantartása a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet folyamatos feladata. Az Intézet vállalta, hogy a külső régiókból származó valamennyi adatbázist egységes kezelő felületen közzé teszi, és folyamatosan gondozza az interneten. Juhász Tihamér nyelvész-informatikus munkatársnak köszönhetően ez meg is történt 2007-ben (<http://ht.nytud.hu>). Ennek az összehangolt lexikográfiai munkának köszönhetően több magyarországi kiadású szótárba kerültek be határon túli reprezentatív lexikai elemek. A kutatóállomások közös programja volt 2006-ban a MorphoLogic Kft. magyar helyesírás-ellenőrző

szoftverének a kisebbségi régióból származó helységnevekkel való gazdagítása.

(2) 2001–2003 között a kutatóállomások első közös kutatási témája a *nyelvi jogok Kárpát-medencei helyzete* volt (az eredményeket összegező tanulmánykötet 2003-ban jelent meg magyar és német nyelven : Nádor Orsolya és Szarka László szerk.: *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában; Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas. Begegnungen.* Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest. Band 21. Budapest. Hrsg. Glatz Ferenc).

2004-2005-ben közös program volt a *kisebbségi oktatás* jogi, intézményi és nyelvi helyzetének. Ez a kutatás csak részben valósult meg. (A kutatás Erdélyre vonatkozó anyaga részben megjelent, I. Bálint–Péntek szerk. 2009).

(3) **A Szabó T. Attila Nyelvi Intézetben** fontos helyi téma a 2003-ban Péntek János irányításával tanszéki munkaként elkezdett *A moldvai magyar nyelv szótára* szerkesztése. Az elkészült és a szerkesztés szakaszában lévő *speciális kétnyelvű szótárak* a nyelvi tervezés körébe tartoznak (Fazakas Emese szerkesztésében és az AESZ kiadásában megjelent *Román–magyar közigazgatási szótár* párjaként 2004-ben jelent meg a *Magyar–román közigazgatási szótár* (szerk. Benő Attila és mtsai). – 2008-ban jelent meg kis példányszámú próbakiadványként a *Román–magyar oktatásterminológiai szótár* (teljesebb változata megjelenik 2009-ben). – Új szótári műfajt kíván meghonosítani Kárpát-medencei nyelvi és kulturális környezetben a Szabó T. Attila Nyelvi Intézetben készülő, és rövidesen megjelenő *Román–magyar kulturális szótár*. A lexikonjellegűnek tervezett szótári munka a román kultúra legfontosabb elemeit mutatja be. Korlátozottabb mennyiségben olyan földrajzi nevek is bemutatásra kerülnek, amelyek történelmi szimbólumokká váltak a román hivatalos történetírásban, vagy pedig földrajzi-turisztikai jelentőségük [a szótár időközben elkészült, és meg is jelent, most a *Magyar–román kulturális szótár* szerkesztése folyik, valamint az *(Erdélyi) német–magyar kulturális szótár* előkészítése].

Az Intézet szolgáltató jellegű tevékenységének eredménye mintegy kétszáz romániai hivatalos nyomtatvány magyar fordításának nyelvi ellenőrzése. A kormány kolozsvári Kisebbségkutató Intézete rendelte meg a hivatalos nyomtatványok fordítását, és ezek nyelvi, terminológiai ellenőrzésére kérte föl az Intézetet. Az elkészült nyomtatványok megtalálhatók a

Kisebbségkutató Intézet honlapján: <http://ispmn.gov.ro>. – A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet munkatársai több ízben szerveztek konzultációt a romániai Hivatalos Közlöny magyar fordítóival és szerkesztőivel a nyelvhasználati, fordítási problémákról és ezek lehetséges megoldásáról. [– Tannyelv választási tanácsadóként készült el 2011-ben Péntek János tájékoztatója: Magyarul vagy románul? Milyen nyelven tanuljon a gyermek? Az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége és a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet szórólapjaként jelent meg.]

Szlovákiában a leendő iroda, a **Gramma** feladatköre már a 90-es években kezdett körvonalazódni, elsősorban a későbbi munkatársak szociolingvisztikai és kétnyelvűségi kutatásai, a kisebbségi nyelvművelésről folytatott vita (l. Kontra–Saly szerk. 1998), illetve a szlovákiai kisebbségi nyelvhasználati törvény előkészítése során szerzett tapasztalatok alapján (Lanstyák–Szabómihály 2000/2002). A több mint egy évtized alatt összegyűlt tapasztalatokat felhasználva a 2001-ben létrejött iroda tevékenysége az alábbi fő területeket fogja át: 1. tudományos kutatás, 2. nyelvi adatbázisok építése, 3. nyelvi tervezés, nyelvmenedzselés, nyelvművelés, 4. nyelvi szolgáltatások, 5. oktatás, továbbképzés, 6. könyvtárépítés, 7. kutatásszervezés és szakértői tevékenység. (Az iroda munkájáról általában l. a www.gramma.sk honlapot, illetve a *Gramma* rovaton belül az éves jelentéseket; l. még: Lanstyák–Menyhárt 2001; Lanstyák 2002; Menyhárt 2005).

A Gramma Nyelvi Iroda saját kutatási terve alapján az alábbi témákban folytak és folynak kutatások: nyelvpolitika és nyelvi tervezés, nyelvpszichológia és szintérvizsgálat, kontaktológia, fordításelmélet, kétnyelvűség-kutatás, pszicholingvisztika, nyelvjáráskutatás (az e témákban megjelent publikációkat l. a Gramma honlapján az egyes munkatársaknál). Elsősorban oktatási célra készült a *Mutatványok a szlovákiai magyar nyelvjárásokról* című CD-ROM. A saját kutatásaikkal összefüggő témákkal foglalkoznak konferenciáikon, a Gramma Nyelvészeti Napokon, továbbképzésként szervezik doktoranduszok és egyetemisták részére a szociolingvisztikai műhelytalálkozókat, az MTA Nyelvtudományi Intézetének nyelvművelő osztályával karöltve pedig az alkalmazott nyelvészeti műhelytalálkozókat.

A fenti kutatások nemzetközi érdeklődésre is számot tarthatnak, ezért a munkatársakat (elsősorban Szabómihály Gizellát és Lanstyák Istvánt) nemzetközi projekteken való részvételre is felkéri, illetve

rendszeresen kérnek tőlük tanulmányokat nemcsak magyarországi és Kárpát-medencei magyar, hanem külföldi folyóiratok, tanulmánykötetek számára is. A Gramma kutatási programjai alapján 2003–2009 között a nem magyar szakmai közönség részére 6 angol, 4 német, 10 szlovák nyelvű publikáció jelent meg.

Az Iroda tudományos tevékenysége a kezdetektől fogva gyakorlat-orientált volt: főként olyan kutatási témákon dolgozik, amelyek nemcsak elméletileg érdekesek, hanem hozzájárulnak beszélőközösségünk lehető legtágabban értelmezett nyelvi-nyelvhasználati gondjainak megoldásához is. Fontos céljának tekinti annak elősegítését, hogy a szlovákiai magyar közösség tagjai ismerjék, és ki is tudják használni a jogszabályok nyújtotta lehetőségeket, és hogy a magyar nyelv minél több nyilvános kommunikációs helyzetben teret nyerjen. Ezért foglalkoznak a munkatársak olyan, mindeddig elhanyagolt témákkal, mint a kisebbségi nyelvi jogok és a szaknyelvi kutatások, ezen belül is elsősorban a jogi-közigazgatási és az oktatási terminológia egységesítése, a szlovákból magyarra fordított (szak)szövegek minőségének javítása. Ehhez kapcsolódóan folyamatosan készítik a közigazgatásban használt nyomtatványok és egyéb anyagok magyar fordítását, továbbá a települési önkormányzatok számára egy szlovák–magyar mintaszövegeket tartalmazó CD-t állítottak össze. Az Iroda honlapján több szlovák–magyar terminológiai szöveget olvasható. A mindennapi nyelvi-nyelvhasználati problémák megoldásában segít a 2002-től működő ingyenes nyelvi közönségszolgálat, amely iránt nagy érdeklődés mutatkozik. Főleg fordítók, újságírók, hivatalnokok fordulnak a szolgálathoz (évenként mintegy 100 megkeresés érkezik, egy-egy érdeklődő esetenként több kérdést is feltesz). A közérdekű kérdések és az azokra adott válaszok a honlapon is megjelennek, ill. a munkatársak ismeretterjesztő cikkekben is feldolgozzák őket.

Elsősorban ennek a gyakorlati tevékenységnek köszönhető, hogy a Gramma egyfajta presztízst vívott ki magának a szlovákiai magyar közéletben, nyelvi-nyelvhasználati és nyelvpolitikai kérdésekben elsősorban az Iroda munkatársait szólítják meg. A szlovákiai államnyelvtörvénnyel kapcsolatos viták során nemcsak szlovákiai magyar, hanem szlovák és cseh újságok, rádiók és televíziók is kikérték a Gramma kutatóinak véleményét.

A Hodinka Antal Intézet saját kutatási programja alapján az alábbi témákban folytak és folynak kutatások: nyelvpolitika és nyelvi

tervezés, nyelvészociológia és színtérvizsgálat, nyelvi kontaktológia, két-nyelvűség-kutatás. Az intézet állandó főállású fiatal kutatóinak egyéni programjai: – Márku Anita: *A kódválasztás és kódváltás mint kommunikációs stratégia a kárpátaljai magyarok körében*. A kárpátaljai magyar főiskolások és egyetemisták körében végzett kérdőíves felmérés segítségével képet kapunk a fiatalok kódválasztását befolyásoló tényezőkről, nyelvtudásuk szintjéről. – Karmacsi Zoltán: *Stratégiák az etnikailag vegyes házasságokban nevelkedő gyermekek nyelvhasználatában*. A kutatás célja, hogy feltárja a kárpátaljai etnikailag (szláv-magyar, magyar-szláv) vegyes házasságokban élő 3-6 éves gyermekek nyelvhasználati stratégiáit. – Hires-László Kornélia: *A nemzeti és lokális identitás faktorai az ezredfordulón a kárpátaljai magyar közösségben*. – Molnár D. István: *A migrációs tendenciák alakulása Kárpátalján a két világháború között*. A kutatási téma fontosságát jelzi, hogy Kárpátalja migrációs mutatóinak ezen időszakra történő elemzéséről viszonylag kevés publikáció áll rendelkezésre. A téma feltárása elősegíti az adott időszak népességszám változásának megértését.

Az Intézet munkatársai részt vettek továbbá egy magyar–ukrán és ukrán–magyar iskolai kyszótár előkészítési munkálataiban is: Kótyuk István (főszerk.) 2007. *Magyar–ukrán kyszótár*. Ungvár-Beregszász: PoliPrint-KMF.; Bárány Erzsébet, Dzsanda Galina, Kótyuk István, Libák Natália, Margitics Katalin, Cserniczkó István (szerk.) 2008. *Ukrán–magyar kyszótár*. Ungvár-Beregszász: PoliPrint-KMF.

Az **Imre Samu Nyelvi Intézet** a megalakulása óta eltelt két évben arra törekedett, hogy megismertesse magát a szakmával és a helyi közönséggel, egyesületekkel, intézetekkel. Az integratív szerep felvállalásával feladatának tekinti, hogy a helyi magyar közösséget tájékoztassa az intézetben folyó kutatási eredményekről konferenciák (2008: Őrvidéki magyarokról, Őrvidéki magyaroknak), könyvbemutatók vagy a média útján (ORF Burgenland Tv és rádió adásain keresztül). Munkatársai arra is hangsúlyt fektetnek, hogy a helyi értelmiség bevonásával a szakmai közönség is értesüljön a burgenlandi magyarság élőnyelvi állapotáról, a hiányosságokról és problémákról (Élőnyelvi Konferencia 2008, Párkány). Nagyon fontosnak tartják: (1) empirikus kutatási eredményekre alapozott hipotézisek megfogalmazásán túl a (2) *tudás hasznosulását, azaz az eredményekből legyen a közösségnek is haszna. Az intézetben folyó tudományos munkával szeretnék felhívni a figyelmet a kultúrák és nyelvek*

integratív erejére, a nyelvi sokszínűség ápolására és megőrzésére; arra az értékre, amely szerves részét képezi a térség kulturális örökségének. A nyelv, az identitás megőrzése a térség lakóinak együttes felelőssége.

2008-ban a 15. Élőnyelvi Konferencián Párkányban a műhelyt reprezentáló előadások témája két kérdéskör köré csoportosult: egyrészt a *határon túli adatbázisban* szereplő helyi kontaktusváltozók *használati gyakoriságát*, szociális érvényét vizsgálják kérdőíves módszer segítségével, három korosztályban gyűjtött korpuszok alapján. A cél a nyelvsere különböző fázisaiban lévő kistérségi magyar nyelvváltozatok minél pontosabb leírása és hiteles bemutatása. Az előadások másik blokkja a *mura-vidéki és a burgenlandi kétnyelvű oktatási modell* néhány jellemzőjét mutatja be, beszámol azokról a nyelvi és módszertani tapasztalatokról, amelyekre a kétnyelvű programokban tanítók tettek szert többéves gyakorlatuk alapján.

Kolláth Anna és Szoták Szilvia már jóval az Intézet megalakulása előtt részt vett a közös hálózati munkában, mindazokban a programokban, amelyekről az előbbieken szó volt. Így a határon túli online adatbázisnak részét képezi az ún. *örvidéki szójegyzék* is, amely a Burgenlandban használatos államnyelvi kontaktuselemek gyűjteménye. Szoták Szilvia Alsóörben, Felsőörben és Örszigenen 2008-ban elvégezte az adatbázisban szereplő helyi kontaktusváltozók *használati gyakoriságának*, szociális érvényének vizsgálatát kérdőíves módszer segítségével, három korosztályban gyűjtött korpuszok alapján. Folyamatos az adatbázis további gyarapítása örvidéki elemekkel. Szintén ő részt vesz az Új magyar nyelvatlasz munkálataiban az örvidéki kutatópontokon, és a Szórványtanács felkérésére közreműködik a *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban. Tájékoztató füzet burgenlandi magyar szülőknek és pedagógusoknak* című tájékoztató füzet elkészítésében.

Kolláth Anna és az általa reprezentált műhely szociolingvisztikai, élőnyelvi kutatásai a magyar nyelv mura-vidéki kontaktusváltozataira, a magyar nyelvhasználatra irányulnak. Az alkalmazott nyelvészeti kutatások elsősorban a nyelvi tervezés, nyelvi tanácsadás, nyelvi ismeretterjesztés, nyelvoktatás területeit ölelik fel. A nyelvi tervezésben a hangsúly a *korpusztervezésen* van, hiszen a magyar nyelv jogi státuszával Szlovéniában minden rendben az elmélet szintjén (regionális hivatalos nyelv). A *nyelvmenedzselés* elméletének alkalmazásával tovább folyik a *nyelvi probléma* kutatása.

A tudományos kutatás minden mozzanata Mariborban is a magyar nyelv megmaradásának szolgálatában áll. A felelősség nagy, hiszen köztudomású, hogy a Muravidék magyarságának nyelvhasználatát – a nagyrégióktól merőben eltérő nyelvpolitikai helyzet ellenére – az erőteljes nyelvviszaszorulás jellemzi. Csak arra van esélye mind a tudománynak, mind az oktatásnak, hogy a megfelelő módszerek és szemlélet segítségével legalább a másodnyelv-domináns kétnyelvűség megőrződjék. A szlovéniai viszonyok ismeretében jól tudjuk, hogy a nyelvcsere folyamatát megállítani már nem, lassítani viszont talán még lehet. A Tanszék további munkáját ezek a tényezők határozzák meg.

IV. Szakmai kapcsolatok, együttműködés

Mint az előzőekben kifejtettük, számtalan olyan tényező van, amely motiválja, sőt létfontosságúvá teszi az együttműködést a (magyar) nyelvészek és műhelyek között. A személyes kapcsolatok szintjén és – amikor lehetőség volt rá –, a publikációkban és a publikációk cseréjében 1990 előtt is volt példa az együttműködésre, egymás kölcsönös támogatására. 1990 után ezek a kapcsolatok nyilvánossá, természetessé és lehetőség szerint intézményessé váltak: műhelyek, tanszékek közötti kapcsolattá. A hálózati együttműködés a lehető legszorosabb kapcsolatokat feltételezi, a közvetlen és folyamatos együttműködést. És azt is feltételezi, hogy a hálózat programjaiban részt vevő munkatársak emberileg, alkattukban is képesek, hajlandók legyenek az együttműködésre. A Termini-hálózat mindezek szempontjából mintaszerűnek tekinthető.

A hálózat munkájában résztvevő kutatóállomások a kapcsolatok szintén természetesnek tekinthető szakmai körében együttműködnek saját régióik többi magyar nyelvészével és mindazokkal a magyarországi műhelyekkel, amelyek az adott témában érdekeltek. A szoros együttműködés intézményesül abban a megállapodásban, amelyet a Hálózat az MTA Nyelvtudományi Intézetével írt alá 2007-ben. Az egyetemi tanszékek, doktori iskolák, szakmai szervezetek azért is fontosak, mert a legtöbb program megvalósítása olyan külső munkatársak szerződéses közreműködését igényli, akik más intézményben vannak státuszban.

Minden régióban szoros a nyelvészeti kutatóállomás kapcsolata olyan intézményekkel, amelyek hasonló témákon, rokontémákon dolgoznak. Erdélyben pl. ilyen a kormány kolozsvári Kisebbségkutató Intézete, amellyel a SZTANYI a hivatalos nyomtatványok terminológiai, nyelvi

ellenőrzésében működött együtt. Hasonló jellegű példa az együttműködésre: Kapitány Balázs szociológus kezdeményezésére elkészült a legfontosabb országos és helyi szintű intézmények kétnyelvű névtára. Ennek a korpusznak az a célja, hogy segítse az egységes és pontos magyar intézménynév-használatot Erdélyben. A magyar névváltozatokat a tartalmi ekvivalencia, a köznyelvi normáknak való megfelelés és a helyesírás szempontjából Péntek János, Benő Attila, Mártonfi Attila és Kádár Edit ellenőrizte. Az adattár jelenleg a következő honlapokon érhető el: www.sztanyi.ro, www.nyelvijogok.ro. A két intézménnyel várhatóan más témákban is folyamatos lesz az együttműködés.

A Gramma szintén valamennyi releváns szlovákiai magyar szakmai szervezettel kapcsolatot tart, ezek közül legfontosabbak a Fórum Intézet és a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége, utóbbival szorosan együttműködik a szlovákiai magyar oktatásügyet érintő nyelvi vonatkozású problémák megoldásában, a pedagógusszövetség számára szakmai anyagokat dolgoz ki (pl. a helynevek használata a szlovákiai magyar iskolák számára készült tankönyvekben).

Közvetlen és rendszeres a külső régiók nyelvészeinek együttműködése a magyarországi szakmai intézményekkel, egyesületekkel: egyetemi tanszékekkel, akadémiai intézetekkel és testületekkel, akadémiai bizottságokkal. Rendszeresen vesznek részt szakmai konferenciákon, képviseltetik magukat a szakmai szervezetekben, ezek vezető testületeiben. A Gramma szorosabb kapcsolatot épített ki az MTA Nyelvtudományi Intézetével, ezen belül is a volt nyelvművelő osztállyal, eddig öt alkalmazott nyelvészeti műhelytalálkozót szerveztek (váltakozva Szlovákiában és Budapesten) a nyelvi tervezés és nyelvművelés témaköréből (az első találkozók előadásai közös kötetben meg is jelentek, l. Domonkosi–Lanstyák–Posgay 2007).

A kárpátaljai magyar nyelvészeti kutatások eredményei is szervesen beépültek a magyar nyelvtudomány vérkeringésébe. Ezt jelzik a rangos magyarországi folyóiratokban megjelenő publikációk, a kárpátaljai nyelvészek publikációra való sorozatos hivatkozások, illetve az utóbbi években kiadott nyelvészeti tárgyú kárpátaljai kötetek egész sorozata.

A Szabó T. Attila Nyelvi Intézetnek 2004. októberében jött létre egy együttműködési megállapodása a budapesti Magyar Iskolával (*Hungarian Language School*). A nemzetközi pályázati együttműködés, amelyben a kolozsvári Heltai Alapítvány is részt vett, a magyart idegen

nyelvként oktató tananyag romániai adaptációjára vonatkozott azok számára, akik a magyart idegen nyelvként szeretnék tanulni, valamint azoknak, akik nyelvcsere-n mentek át, és újra szeretnék a tanulni a magyart nem hivatalos, civil szervezetek által indított tanfolyamokon. A megállapodás egyéves együttműködésre vonatkozott, az Intézet munkatársai teljesítették a vállalt feladatokat, elvégezték a tananyag fordítását és adaptációját.

Az együttműködés, az anyaországból érkező szakmai támogatás különösen fontos a kis régiók számára. Így készült el pl. a a Muravidék számára is a tannyelv választást segítő útmutató a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága és a Szórványtanács kezdeményezésére, Kontra Miklós szakmai irányításával és szervezésében. A kiadványt a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala finanszírozta. (Kolláth Anna – Varga István Štefan – Göncz Lajos 2009. *Magyar1 vagy magyar2? Tannyelv választás a Muravidéken. Útmutató a kisebbségi helyzetű szülőknek és pedagógusoknak*. Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala. 7 p.)

Sajnos, a környező országok többségi társadalmában történelmi örökségként meglévő és a jelenlegi politikai kurzusok által is táplált hungarofóbia a szakmai kapcsolatokra is kisugárzik. Az is megnehezíti az együttműködést, hogy például a román nyelvészetben alig van művelője a szociolingvisztikának, a két- és többnyelvűség-kutatásnak, és alig van olyan kutató, aki akár érintőlegesen is hivatkozna a magyar nyelvre, netán ismerné a magyar nyelvet. Romániában természetesen szorosabb a kapcsolatuk a román nyelvészekkel a bukaresti hungarológiai tanszék oktatóinak, de ez az intézményen belüli személyes, ritkábban szakmai kapcsolat Kolozsváron is megvan. A szórványosnak mondható együttműködéseknek is ez adja a kereteit: a konferenciákon való kölcsönös részvétel és szereplés, oktatási programokban, doktori képzésben, disszertációk bírálatában való részvétel stb. Ilyen volt egy magyar–román nyelvi kontaktológiai témájú doktori dolgozat, amely a kolozsvári egyetem román tanszékén készült el 2007-ben, és amelynek Péntek János is társirányítója volt.

A Hodinka Intézet hasonló helyzetben van: csak az első lépések történtek meg az ukrainai, illetve a nemzetközi tudományosság felé, viszonylag kevés nemzetközi és/vagy ukrainai konferencián való részvételről és publikációról számolhatnak be.

A Grammának sincs intézményesített, csak személyes kapcsolata szlovák intézményekkel, de munkatársai részt vesznek a Szlovák Nyelvtudományi Társaság, a pozsonyi szlovák tanszék által szervezett

konferenciákon, és jó kapcsolatokat építettek ki a Kassai Társadalomtudományi Kutatóintézettel is. Az oktatási minisztériummal a szlovákiai magyar iskolákban használt kétnyelvű nyomtatványok és dokumentumok elkészítésében működtek együtt.

Kolláth Anna meghívást kapott egy 2009-ben indult kari tudományos kutatóprogramba (*A szlovén identitás és a kulturális tudat a nyelvi és etnikai kontaktus területein – régen és most*; koordinátor). A kutatócsoport munkája három évig tart, a magyar munkatársra vonatkozó eredménye egy muravidéki kontaktusszótár lenne, amely a szóhatártalanítás kutatásaira és eredményeire alapozva az államnyelvi eredetű kölcsönszavak életét és használatát mutatná be a nyelvhasználatból vett sok példa segítségével. Szintén őt meghívták az ELDIA című EU-projektbe. A 2010 márciusában induló projekt és konzorcium a kisebbségi és közvetítő nyelvek, valamint a nyelvmegmaradás kutatásának felélesztésére jött létre, koordinátora dr. Anneli Sarhimaa, a mainzi egyetem professzora (www.eldia-project.org).

A Gramma iroda fokozatosan kiépíti kapcsolatait a hasonló profilú egyéb kisebbségi és nemzetközi szervezetekkel is: az európai uniós Mercator-hálózat felkérésére két angol nyelvű tanulmány is elkészült: a szlovákiai magyar oktatásügyről (Vančo 2005) és a szlovák nyelvpolitikáról (Szabómihály 2006), azonkívül egyéb további nemzetközi projektekben is részt vesznek (l. pl. Fenyvesi szerk. 2005, az MTA Nyelvtudományi Intézete által koordinált ún. DILING projekt). A békéscsabai székhelyű Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetével is vannak kapcsolataik, sőt közös kutatási programok iránt is lenne igény (a 2. világháború után kitelepített szlovákiai magyar és magyarországi szlovák lakosság jelenlegi nyelvhasználati jellemzői és kétnyelvűsége). Ezen kívül cseh és más külföldi kutatókutatókkal is együttműködnek. Több külföldi intézmény és nyelvész is jelezte, hogy közös kutatási programokat lenne érdemes indítani (pl. a nyelvi menedzselés témakörből), jelenleg azonban a munkatársak munkahelyi leterheltsége ehhez nagyon korlátozott lehetőségeket nyújt. Ezen a területen is megmutatkozik, hogy hosszú távú és kiszámítható finanszírozás nélkül nincs lehetőség a tevékenység bővítésére.

V. Célok, elvek, prioritások; kutatási programok

Kétségtelen, hogy a kisebbségi nyelvi közösségek megmaradását a nyelvmegtartás általános nyelvstratégiai célja szolgálja, valamint az anyanyelvhasználat szabad, korlátozás, hátrányos megkülönböztetés és

félelem nélküli használatának biztosítása. A nyelvészeti kutatásoknak a külső régiókban jelentős mértékben ehhez kell igazodniuk, bizonyos értelemben ezt kell szolgálniuk.

Figyelembe kell azonban venni az egyes régiók, a régiókon belül az egyes közösségek helyzete és igénye közötti jelentős különbségeket. Lényeges különbség van mind a nyelvstratégiai célok, mind a nyelvészeti kutatások, alkalmazások témái, lehetőségei között a nagy- és a kisrégiók, az őshonos és a migráns magyarok viszonylatában (migráns magyarok jelentős számban csak Ausztriában vannak).

Szorosabban a nyelvészeti tájékozódás, képzés és kutatás egészére nézve (kevésbé talán éppen a Hálózatot érintően) jogos az alábbi észrevétel és az abból fakadó ajánlás. A külső régiók magyar nyelvészete sok területen alulreprezentált (elméleti nyelvészet, rendszernyelvészet, általános nyelvészet stb.), vagy hiányos (interdiszciplináris „-lingvisztikák”: pszicholingvisztika, neurolingvisztika; az alkalmazott nyelvészet egyes területei, számítógépes nyelvészet stb.). Nem lehet ugyan cél, hogy egy amúgy is kritikus létszám alatti szakmai közösség – miközben lehetőség szerint eleget tesz a nemzeti közösség elvárásainak – a nyelvészet egész területét is lefedje. Hatékony és versenyképes azonban csak úgy lehet, ha a nyelvészet mint (a regionálissal szemben) általános tudomány perspektíváját is folyamatosan szem előtt tartja. Ez azt is jelenti, hogy a specifikusan „hazai” témák mellett egyre nagyobb hangsúlyt kellene fektetni az elméleti tájékozódásra, a Magyarországon túli nemzetközi kapcsolatokra, az új generáció (elsősorban a külföldön doktorálók) integrációjára. Ez implicite fokozott felelősséget jelent abban a vonatkozásban, hogy a felsőoktatás (régióként különböző jellegű) intézményi változása, átszervezése, kiterjesztése ne veszélyeztesse a szakmai képzést, a tudományos képzést.

Elsősorban a romániai kutatásokra érvényes annak hangsúlyozása, hogy a hagyományos kutatási témákban, nyelvtörténetben, dialektológiában, névtanban is fontosnak tartjuk a korábban elkezdett nagy szintézisek folytatását és befejezését, ezek anyagából digitalizált adatbázisok kialakítását.

Fontosnak tartjuk azt is, amit egyébként korábban már többször kifejtettünk (l. pl. Péntek 2004), hogy minden olyan Magyarországon kezdeményezett kutatás vagy szintézis, publikáció, amely szándéka szerint a magyar nyelvre irányul, terjedjen ki a külső régiók magyar

nyelvváltozataira is. Ilyen értelemben a magyar nyelv tudományt is határ-talanítani kell, nemcsak a magyar nyelvet.

A Termini-hálózathoz tartozó kutatóállomások – tekintetbe véve az eddigi kutatásokat, a munkatársak tevékenységét és lehetőségeit, valamint a társadalmi igényt – a már korábban kidolgozott hosszú távú kutatási terv folytatását látják indokoltnak, a változó igények és szükségletek szerinti módosításokkal és kiegészítésekkel. Folyamatosnak tekinthető minden régióban a kétnyelvűséggel és a nyelvi kontaktusokkal kapcsolatos jelenségek vizsgálata (ebbe beleértve a nyelvcserét és a nyelvi revitalizációt is). Folyamatos a közös lexikális és más jellegű korpuszok anyagának gazdagítása, egyre pontosabbá válik ebben a munkában az elemzés és a minősítés, és mindez a modern nyelvtechnológia eszközeivel. Nem változott a hálózati munkatársaknak az a szándéka és igénye, hogy az általuk vizsgált kisebbségi nyelvváltozatok közhasználatú elemei bekerüljenek a magyar nyelv készülő szótáraiba és kézikönyveibe.

Noha nem sikerült úgy előre lépni, ahogy korábban tervezték, a hálózat munkatársai nem mondtak le arról a hosszabb távú, közös programról, amelynek célja *a Kárpát-medencei magyar földrajzi nevek szten-derdizálása*. A Magyarországon kívüli településeket jelölő magyar helységnevek kodifikálása mint folyamatos államigazgatási és szakmai feladat a 20. század elején átkerült az utódállamok hatáskörébe. Ennek első és általános következménye az volt, hogy a továbbiakban mindenütt figyelmen kívül hagyták a magyar nyelvi és névtani szempontokat, többnyire a helyi magyar névhasználat gyakorlatát és a történeti hagyományt is. A többszöri államhatalom-változás, a politikai rendszerek változása folyamatosan összekuszálta, jobb esetben figyelmen kívül hagyta a „nemhivatalos”-nak számító magyar neveket. Elsősorban a pályázati források szűkülése az oka annak, hogy a többször eltervezett programmal a kutatóállomások nem tudtak a kívánt ütemben előre haladni. (Tervezett kutatásaink témáira nézve I. kötetünkben a következő dokumentumot: *A Termini Magyar Nyelvi Hálózat munkatársai által javasolt nyelvészeti kutatási programok*.)

VI. Magyarország és az MTA lehetséges hozzájárulása a célok és a programok megvalósulásához

Talán csak a véletlennek tulajdonítható, hogy a [z előző] magyar kormánynak abból a szövegéből, amely az alkotmányos kötelezettség alapján meghatározza Magyarországnak a kisebbségekkel kapcsolatos nemzetpolitikai elveit, többek között a nyelv megtartásának fontosságát,

hiányzik a kisebbségi tudományos intézményrendszer támogatása: „Magyarország arra törekszik, hogy az egyéni emberi jogok mellett teret nyerjen a közösségi jogok elfogadottsága, biztosítva a kisebbségi létből fakadó hátrányok kiegyenlítését, a kisebbségek kultúrájának, nyelvének, identitásának fennmaradását. Támogatja a kisebbségi oktatási, kulturális és egyházi intézményrendszert, kiemelkedő figyelmet fordít a térség kulturális sokszínűségének fenntartására, többnyelvűségének megőrzésére, a kisebbségek autonómiájának támogatására. Az identitásmegőrző normatív támogatások mellett a versenyképességet és ezzel a szülőföldön boldogulást szolgáló, uniós forrásokat is felhasználó fejlesztésekre összpontosít.”²³⁷ Ezt úgy is lehet értelmezni, noha a valóságban nincs így, hogy a kormány a tudományos intézmények, kutatások támogatását – az ahhoz szükséges költségvetési forrásokkal együtt – teljes egészében a Magyar Tudományos Akadémiára bízta. Kétségtelen azonban, hogy az Akadémia – szűkülő keretek között és változó, többnyire pályázati megoldásokkal – vállalja ezt a szerepet. Ennek az az előnye is megvan, hogy ezzel megóvjaa a külső régiók szakmai és tudományos műhelyeit attól, hogy teljesen ki legyenek szolgáltatva a politikai konjunktúrának mindkét országban: abban is, ahol élnek, és az anyaországban is.

Előrelépés volt az, hogy az MTA Határon Túli Magyarok Osztálya regisztrálta a kisebbségi magyar műhelyeket, rendszeresen felfrissíti ezt a regisztrációt, amely ezeknek az intézményeknek egyfajta akkreditálását is jelenti. Az Akadémia döntéseiben figyelembe is veszi ezt a regisztrációt. Azonban jelentős támogatáshoz más forrásokból is hozzá lehet jutni, és mivel ezekről nem mindig lehet tájékozódni, semmi garancia sincs rá, hogy ezek mindig összhangban vannak és arányosak az illető intézmény vagy kutató szakmai teljesítményével. Még pontosabban kellene tehát követni a támogatott intézmények magyarországi forrásait.

A célok megvalósulását hosszú távon a következő tényezők akadályozhatják: anyagi/politikai, jogi és szakmai természetű problémák. Probléma lehet az intézmények (és finanszírozásuk) politikai függősége (és ez mindkét országban változhat számunkra kedvezőtlenül); a normatív támogatások hiánya; az esetleges, kiszámíthatatlan jellegű tudományos támogatás, ami a tervezhetőséget erősen korlátozza; az esetleges anyanyelvhasználatot korlátozó intézkedések; intézmények politikai szempontú

²³⁷ www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Magyarország+a+világban/

átalakítása/megszüntetése; a szabályozások kedvezőtlen változása; a szakmai munka (anyagi vagy ideológiai okú) ellehetetlenítése; a tudományos kutatás személyi feltételeinek a megszűnése.

Kétségtelen, hogy az egyes régiók különböző mértékben szorulnak rá a támogatásra. Elvileg minden országban számítani lehet rá, hogy különösen az állami intézményben dolgozó kutatók az illető ország költségvetési forrásaihoz is hozzájuthatnak. Ennek mértéke azonban elvileg is nagyon különböző, tekintettel arra, hogy Ausztriában, Szlovéniában és Szlovákiában lényegesen nagyobb, a többi országban lényegesen kisebb a magyarországinál a GDP-nek a kutatásra és fejlesztésre fordított aránya (l. Magyar Statisztikai Évkönyv 2007: 490).

A folyamatos és módszeres tevékenység egyik legnagyobb akadálya a bizonytalan finanszírozás, ezen kellene elsősorban változtatni. A támogatáspolitikában az intézmények eredményeinek és a kutatási programoknak az értékelésén alapuló direkt teljesítményösztönzése volna fontos. Ehhez azonban szükség volna arra, hogy legyen egy egyértelmű stratégia és értékelési rendszer, amely figyelembe veszi a kisebbségi közösségek helyzetét és a kisebbségi intézményeknek a saját közösséggel szembeni feladatait. A kisebbségi intézményeknek – mint a fentiekben többször jeleztük – olyan feladatokat is el kell látniuk, amelyek a nemzetközi tudományosság szempontjából esetlegesen érdektelenek vagy marginálisak, az adott közösség számára azonban – a nemzeti azonosság megtartása szempontjából – fontosak.

Akár a kormány nemzetpolitikai elveit nézzük, akár az Akadémiának a kulturális nemzetre épülő tudománypolitikáját, és azt, hogy a magyar nyelv kutatása és művelése a kezdetektől alapfeladata volt az Akadémiának, a Kárpát-medencei nyelvészeti kutatások és különösen a nyelvstratégia céljait támogató élőnyelvi kutatások kiemelt figyelmet és támogatást érdemelnek. Az már önmagában is biztató, hogy – noha csak a rendelkezésre álló szűk keretek között – az MTA MTK Elnöki Bizottsága a Termini-hálózatot már 2009-ben önállóan kezelte, kiemelte a forráskeretek régiók szerinti elosztásából.

Érezzük és értékeljük, hogy Akadémia kiemelt fontosságot tulajdonít a nyelvészeti kutatóállomások tevékenységének. Ennek ellenére az egész hálózat működésére nagyban rányomja bélyegét az, hogy a finanszírozás nagyon szűkös és maximálisan egy évre szól. A szűkösség és bizonytalanság miatt főállásban egyetlen kutató sem foglalkoztatható, a

hosszabb távú finanszírozás megoldatlansága pedig azzal jár, hogy a munkatársak legfeljebb egyéves futamidejű pályázatokra kapnak támogatást, azaz hosszabb és nagyobb lélegzetű projekteket lehetetlenség tervezni és megvalósítani. Mindez oda vezet, hogy tevékenységüket nem tudják fejleszteni, újabb munkatársakat nem tudnak bekapcsolni.

A nyelvi kutatóállomások létében és tevékenységében alapvető fontosságú a folyamatosság, az alapvető programok folyamatos végzésének biztonsága. Elsősorban a felsorolt közös alap kutatások tekinthetők ilyeneknek, de azok a tervezéshez és alkalmazáshoz tartozó témák is, amelyek hosszabb időt, több kutató közreműködését igénylik. Ennek a biztonságnak a hiánya okozza elsősorban, hogy fontos programok lelassulnak, vagy el is akadhatnak (mint például a kisebbségi oktatás nyelvi vonatkozásainak folyamatos vizsgálata, a magyar földrajzi nevek sztenderdizálása távlati program keretében). Elengedhetetlen tehát a kutatóhálózat hosszabb távú és nagyobb mértékű támogatása. Ehhez meg kellene változtatni az éves támogatási rendszert és 3-4 éves támogatást kellene biztosítani az olyan tudományos programoknak, amelyek csak ilyen módon valósulhatnak meg a tervezett határidőre.

Ahhoz hogy a kutatóhálózat és más nyelvészeti műhelyek nemzetközi pályázatokban is részt vehessenek (amelyek rendszerint támogatják a határokon átívelő együttműködések), biztosítani kellene számukra a megpályázott összeg önrészét, hiszen e nélkül nincs esélyük ilyen jellegű pályázatokon részt venni.

[Némileg rövidített változata annak a tanulmánynak, amelyet Péntek János állított össze az egyes régiók beszámolóí alapján. In: Fedinec Csilla szerk.: *Magyar–magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködések lehetősége*. MTA MTK EB. Budapest, 2010. 145–186.]

A magyar nyelvre irányuló kutatási programok (2010)

A Termini Kutatóhálózathoz tartozó kutatóállomások, amelyek az alábbi négy kutatási programot előterjesztik, valamint a velük együttműködő kutatók, eddigi programjaikat is jórészt hálózati keretben valósították meg. Vizsgálati tárgyuk a külső régiók magyar nyelvhasználata, az a kisebbségi nyelvváltozat, amely helyzetében és anyagában ugyan régióként is különbözik, jellegében és folyamataiban azonban nagyon sok hasonlóságot mutat. A kutatás maga még elképzelhető volna egymástól függetlenül is, ha csupán elméleti tanulságai lennének fontosak, mivel azonban ennél közvetlenebb cél az alkalmazás a magyar nyelvi tervezésben, semmiképpen nem rekedhet meg a részleges tervezésnél. A nyelv – noha változatosságában és változataiban él – fő változataiban és működésében egyetemesen van jelen a nyelvterület és a nyelvi közösség egészében. Emiatt a nyelvi tervezés is csak úgy válhat hatékonyvá, ha mindenütt azonos célokat követ.

Az alábbiakban előterjesztett kutatási programok közös célja az, hogy szakmailag, a nyelvi tervezés eszközeivel közvetlenül járuljanak hozzá a közösség érdekeit szem előtt tartó nyelvstratégia kidolgozásához és megvalósításához, a nyelvmegtartás alapvető céljához. Kétségtelen ugyanis, hogy a nyelvmegtartás feltétele a kisebbségi nyelvi közösségek megmaradásának. A nyelvészeti kutatásoknak a külső régiókban jelentős mértékben ehhez kell igazodniuk, ezt kell szolgálniuk.

A célok megvalósulását hosszú távon több tényező akadályozhatja. Probléma lehet az intézmények (és finanszírozásuk) politikai függősége; a normatív támogatások hiánya; az esetleges, kiszámíthatatlan jellegű tudományos támogatás, ami a tervezhetőséget erősen korlátozza; az esetleges anyanyelvhasználatot korlátozó intézkedések; intézmények politikai szempontú átalakítása/megszüntetése; a szabályozások kedvezőtlen változása; a szakmai munka (anyagi vagy ideológiai okú) ellehetetlenítése; a tudományos kutatás személyi feltételeinek a megszűnése. A folyamatos és módszeres tevékenység egyik legnagyobb akadálya a bizonytalan finanszírozás. A szűkösség és bizonytalanság miatt főállásban egyetlen kutató sem foglalkoztatható, a hosszabb távú finanszírozás megoldatlansága pedig azzal jár, hogy a munkatársak legfeljebb egyéves futamidejű

pályázatokra kapnak támogatást, azaz hosszabb és nagyobb lélegzetű projekteket lehetetlenség tervezni és megvalósítani. Mindez oda vezet, hogy tevékenységüket nem tudják fejleszteni, újabb munkatársakat nem tudnak bekapcsolni.

A Kárpát-medencei közös hálózati kutatásoknak három köre különíthető el: (1) az első körbe sorolhatók azok a kutatások, amelyek általánosan Kárpát-medenceiek, azaz magyarországiak is, ilyen értelemben nemzetiek; (2) a másodikba azok tartoznak, amelyek a külső peremen, a kisebbségi régiókban összehangoltan folynak; (3) a harmadikba az egyes régiók saját kutatásai tartoznak (elsősorban intézeti keretben vagy belső együttműködés keretében). A hálózat munkájában résztvevő kutatóállomások a kapcsolatok szintén természetesnek tekinthető szakmai körében együttműködnek saját régióik többi magyar nyelvészével és mindazokkal a magyarországi műhelyekkel, amelyek az adott témában érdekeltek. A szoros együttműködés intézményesül abban a megállapodásban, amelyet a Hálózat az MTA Nyelvtudományi Intézetével írt alá 2007-ben.

Nem tüntettük föl az egyes programok optimális futamidejét. Vannak közöttük olyanok, amelyek alapkutatásként eddig is folytak, most is folyamatban vannak, tehát csak fázisaik különíthetők el. Általában mindegyikre az jellemző, hogy a kutatók jelenlegi állományával és biztonságos finanszírozással számolva minimálisan 2-3 év alatt teljesíthetők.

Ami pedig a várható eredményt, hasznosulást illeti: ezek a kutatások együtt járulhatnak hozzá ahhoz, hogy közelebb kerüljünk az olyan kérdések megválaszolásához, mint például: milyen szerepe van a magyar nyelvnek a kisebbségi közösségek nemzeti azonosságtudatában; hogyan lassítható a nyelvi asszimiláció (nyelvcseré) folyamata a határon túli magyar közösségekben; véghez vihető-e a nyelvi revitalizáció a nyelvcserén már átesett (szórvány)csoporthoz; milyen típusú kétnyelvűség jellemző ma, és milyen (volna) kívánatos a kisebbségi magyar közösségekben, milyen út/utak vezet(nek) ehhez; milyen mértékű, illetve hogyan csökkenthető a nyelvi hiány; hogyan szolgálhatja a leghatékonyabban az anyanyelvi nevelés a nemzetrészt nyelvi és társadalmi céljainak elérését.

I. Kisebbségi magyar nyelvi problémák és kezelésük

A kutatás jelentősége

A határon túli magyar kisebbségi közösségek fennmaradása nem képzelhető el nyelvük fennmaradása nélkül, ugyanakkor a kisebbségi

kétnyelvűség körülményei közt a kisebbségi magyar nyelvváltozatok folyamatosan ki vannak téve a nyelvcsere veszélyének. Ehhez járul még a többségi hatalmak nyelvviszszaszorító politikája a legtöbb határon túli magyar régióban. Ez a helyzet nyelvi problémák sokaságának létrejöttét eredményezte. E problémák megismerése, rendszerezése, a problémakezelés módozatainak kidolgozása alapvető fontosságú a kisebbségi magyar közösségek fennmaradása szempontjából, annak ellenére is, hogy a nyelvészek eszközei szükségszerűen korlátozottak.

A tervezett kutatás céljai

- a kisebbségi magyar közösségekben meglévő nyelvi problémák komplex feltárása és rendszerezése;
- a problémák adatbázisban való tárolásának technikai megoldása;
- a problémakezelés lehetséges módszereinek kidolgozása;
- a problémakezelés egyes elemeinek alkalmazása, pl. a közvélemény és a politika tájékoztatása a különféle nyelvi jogsértésekről; nyelvi felvilágosító tevékenység; nyelvi tanácsadás

A megvalósítás; módszerek

- a nyelvi problémák feltárása meglévő források alapján;
- empirikus kutatások további nyelvi problémák feltárására;
- a nyelvi problémák ideológiai meghatározottságának vizsgálata;
- az ún. egyszerű nyelvmenedzselés során alkalmazott nyelvi problémakezelő stratégiák feltárása és elemzése;
- az ún. szervezett nyelvmenedzselés során alkalmazandó nyelvi problémakezelő stratégiák kidolgozása;
- a kutatási eredmények felhasználásának megkezdése a gyakorlati problémakezelés folyamatában, néhány területen.

Kutatási eljárások

a. Diskurzuselemzés

- Élőnyelvi diskurzusok elemzése.
- Szakmai (nyelvművelői, nyelvészi) diskurzusok elemzése.
- A nyelvi problémák azonosítása a laikus beszélők, ill. a nyelvművelők és nyelvészek nyelvi diskurzusaiban összekapcsolható a nyelvi ideológiák és filozófiák vizsgálatával.

b. A szakirodalom újraértékelése

c. Monitorozás

- A határon túli és magyarországi nyomtatott és elektronikus sajtó folyamatos figyelése, ill. visszamenőleges vizsgálata, adatbázis létesítése a benne tárgyalt nyelvi problémákról.

d. Dokumentumelemzés

- Nyelvpolitikai dokumentumok elemzése abból a szempontból, hogy ezek mennyire irányulnak meglévő problémák megoldására, ill. mennyire eredményezhetik új problémák gerjesztését, ill. meglévők súlyosbodását.
- Egyéb források felhasználása, pl. a nyelvi problémák megjelenése a határon túli magyar szépirodalomban.

e. Empirikus vizsgálatok

- Szociolingvisztikai interjúk készítése, elsősorban nyelvtudatos, iskolázott beszélőkkel, különösen olyanokkal, akik hivatásuk során rendszeresen szembesülnek nyelvi problémákkal.
- A nyelvi problémák kérdőíves vizsgálata, a különböző típusú határon túli közösségekben, úgy, hogy az anyag összehasonlítható legyen.
- Nyelvi naplók íratása és feldolgozása. A nyelvi naplók olyan írott dokumentumok, amelyek nyelvi vonatkozású eseményeket és észrevételeket rögzítenek. A bejegyzések típusai: konkrétan megtörtént nyelvi vonatkozású események leírása; észrevételek különféle nyelvi jelenségekkel kapcsolatban, olyanok, amelyek nem köthetők egyetlen konkrét, helyhez és időhöz kötött eseményhez.

A kutatási eredmények lehetséges hasznosulása

A kutatási eredmények több területen is hasznosíthatók. Mindegyik közös nevezője, hogy végső célja a kisebbségi közösségek, ill. az adott országban élő összes nyelvi közösség nyelvi problémáinak a megoldásához való hozzájárulás.

Az egyik terület, ahol a kutatási eredmények hasznosíthatók, a közvélemény folyamatos, *módszeres tájékoztatása a nyelvi jogsértésekről*, ezzel kapcsolatos anyagok eljuttatása a politikusoknak, ill. az országainkba érkező külföldi szakértőknek, akiknek a feladata a nyelvi és más emberi jogok betartásának ellenőrzése. A sokszor légből kapott vagy felnagyított

panaszokkal szembe lehetne állítani konkrét dokumentálható példák ezreit arra, hogyan csorbulnak ténylegesen a kisebbségek nyelvi és más emberi jogai. A másik fontos terület a *felvilágosító, tudományos népszerűsítő* tevékenység. A harmadik terület a *nyelvi tanácsadó tevékenység*. A kérdések a kutatók számára kutatási anyagként is szolgálnának, hiszen jeleznék, hogy az embereket milyen problémák foglalkoztatják.

A kutatás alapján *felvilágosító könyveket* lehetne megjelentetni, többek között a következő témakörökben:

- kézikönyv a szülőknek a kisebbségi helyzetben történő egynyelvű családi nyelvi nevelés, ezen belül az óvoda- és iskolaválasztás kérdéseiről, az anyanyelv erősítésének módszereiről, a másodnyelv elsajátításával kapcsolatos problémákról, az idegen nyelvek elsajátításáról; a standard nyelvváltozathoz való viszonyulásról, a standard iskolai elsajátításának lehetséges támogatásáról stb.;
- kézikönyv a vegyes házasságban élő szülőknek (ht magyaroknak, külföldön élő emigráns magyarországi és más magyaroknak) a kétnyelvű szocializáció kérdéseiről, a kétnyelvűsítés különféle módszereinek előnyeiről, hátrányairól.

Ezek a kézikönyvek nemcsak a határon túli magyarok számára volnának hasznosak, hanem a magyarországi kisebbségek, sőt részben többségek számára is.

II. Kontaktológiai és kétnyelvűségi kutatások (négy alprogram keretében)

1. alprogram:

A határon túli lexikai adatbázis fejlesztése

A kutatás jelentősége és célja

Ez az adatbázis folyamatos alapkutatás eredményének tekinthető, erre épül minden további „határtalanítási” és egyéb nyelvi tervezési kutatás.

A program leírása

A külső régiók nyelvészeti irodáinak összehangolt lexikográfiai és lexikológiai kutatómunkájának köszönhetően jött létre az az elektronikus szótár és adattár, amely a határon túli lexikai elemeket (szavakat, szószerveket) tartalmaz. A folyamatos fejlesztés és karbantartás a következőkre terjed ki: a grammatikai, fogalomköri stilisztikai vagy gyakorisági minősítések hiányainak pótlása; a meglévő szócikkek bővítése új

példamondatokkal; a meglévő szócikkek bővítése új alak- és írásváltozatokkal; a szinonim jelentésértelmezések pontosítása; a grammatikai alakváltozatok bevitele; új szócikkek létrehozása; az 1989 előtt általánosan elterjedt retró szavak felvétele; az idegen és jövevényszók elsődleges és másodlagos forrásnyelvének jelölése; a tükörfordítással és jelentéskölcsönzéssel keletkezett közvetett kölcsönelemek szócikként megjelenítése.

További hasznosulása

Ez az alapja, forrása bármilyen típusú szótár anyagának, szerkesztésének.

2. alprogram:

Elektronikus írott adatbázisok építése

A program rövid leírása

A Termini Kutatóhálózat ezzel a programmal folytatja a Kárpát-medencei Magyar Nyelvi Korpusz határon túli adatbázisának bővítését. A regionális sajtó nyelvét feldolgozó korpusz kutatási anyagot szolgáltatna a regionális köznyelvet és a nem standard nyelvváltozatokat kutatók számára. A különféle szempontok szerint összegyűjtött (több nyelvet reprezentáló) hivatalos nyelvi szövegek feldolgozása mellett lehetőség lenne egy olyan adatbázis létrehozására, ahol a használók a hivatalos dokumentumok között kereshetnének, s a kutatók számára lehetőség nyúlna különféle ekvivalenciák megállapítására is.

Párhuzamos korpuszok építése

Ezek lényege, hogy a tartalmilag azonos korpuszokat mondatokra vagy más, nagyobb részekre bontsuk fel, és ezeket párhuzamba állítsuk. Ennek jelentőségét elsődlegesen a fordításkutatásban és a nyelvi tervezésben látjuk. A korpusz anyagai első körben a hivatalos nyelvváltozat írott szövegei lennének: olyan hivatalos dokumentumok (kérvények, nagyobb szövegek, szerződések), amelyek lehetőleg mind a hét külső régióban és Magyarországon is használatban legyenek.

3. alprogram:

Kódváltási korpusz építése

A kutatás jellege, indoklása

A kódváltás két vagy több nyelv váltakozó használata egy megnyilatkozáson vagy társalgáson belül. A kétnyelvűségi szakirodalomban a kódváltást vagy nyelvváltást mint a bilingvizmus egyik jellemző kísérőjeget tárgyalják, és úgy emlegetik, mint az identitás kifejezésének, a csoporton belüli szerepek meghatározásának vagy a szituációváltozás

jelölésének az eszközét. A nyelvek váltogatása egy beszédshituáción belül tehát a kétnyelvű beszélők természetes interakciós sajátossága, amely nem véletlenszerűen történik, hanem szabályozott. A kódváltásnak számos *kiváltó indítéka* lehet: pl. a nyelvi hiány, a beszédshituáció megváltozása, vagy a mondanivaló hitelesebbé világosabbá tétele. *Célja* pedig a kommunikáció hatékonyabbá tétele, a beszélők egymás iránti (tágabb értelmezésben a beszélő által képviselt etnikummal szembeni) szolidaritás vagy kizárás kifejezése.

A kutatás célja

Az eddigi eredmények összefoglalása, a továbbiakban a kutatás folytatása, hasonló szempontok és módszerek alapján, hogy az eredmények összehasonlíthatóak legyenek. Adatbázis létrehozása a már meglévő kódváltásos szituációk, jelenségek digitalizálására.

A kutatás első fázisának menete

- Az eddigi kutatási eredmények összefoglalása, további irányvonalak kijelölése.
- Meglévő korpuszok digitalizálása, lejegyzése, összegyűjtése.
- További beszélt nyelvi szövegek készítése, lejegyzése, archiválása.
- Adatbázis létrehozása: on-line rendszer kiépítése.
- A beszélt nyelvi adatbázisokból a kódváltásos szövegrészek kódolása, tipizálása.
- Attitűdvizsgálat elvégzése: a kódváltáshoz, kölcsönzéshez való viszony.

4. alprogram:

A határon túli kontaktuselemek használatának gyakorisági vizsgálata a Kárpát-medencében

A program leírása

A kutatóhálózat munkatársai által végzett határtalanítás szerves része az élőnyelvi dokumentálás folyamatának. Jelentősége több szempontból is fontos. Elsősorban a nyelvtudomány számára, ugyanakkor gyakorlati jelentősége sem elhanyagolható: a ht szavak magyarországi szótárakba való bekerülésével a magyarországi magyarok is megismerkedhetnek a határon túli magyar nyelv leggyakoribb szavaival, kifejezéseivel. A gyakorisági vizsgálat lefolytatásához a szociolingvisztikai adatgyűjtés jól ismert módja, a kérdőíves módszer ajánlott, az interjúalanyok kiválasztásához az értelmezett mintavétel módszere az irányadó. Településenként 30-30 kérdőív kitöltése szükséges. A kérdőív minimum 50 olyan

konstruált magyar mondatból álljon, amely legalább egy államnyelvi kontaktuselemet tartalmaz. A mondatokban szereplő szavak kiválasztásánál szempont a leggyakrabban használt kifejezések alkalmazása. A mondatok legszerencsésebb esetben a helyi beszélők által konstruált példák, olyan hiteles, élőnyelvi mondatok, amelyeket a közösség természetesnek érez.

A vizsgálat helyszínei

A Kárpát-medence összes régiójában 3-4 szórványtelepülés lakosainak kérdőíves vizsgálata; a négy nagyregióban tömbben, nyelvileg homogén közösségben is ajánlott végezni a vizsgálatot ugyancsak 3-4 településen.

III. A fordítás és a korpusztervezés problémái kétnyelvűségi helyzetben (három alprogram keretében)

1. alprogram:

Fordítás kétnyelvűségi helyzetben

A kutatás indoklása

A fordított szövegek jelentős mértékben befolyásolják a kisebbségi magyar nyelvhasználatot (bizonyos mértékben a nyelvi szétfejlődés előidézői). Ennek ellenére a fordított szövegek módszeres és tudományos színvonalú elemzésével eddig nem nagyon találkoztunk. A fordítóképzés a legtöbb helyen csak a legutóbbi időben indult meg (Erdélyben, Szlovákiában, Szlovéniában), máshol egyelőre ilyen nincs is.

A kutatás célja

A fordított szövegek színvonalának emelése legalább két területen: az egyik a tankönyvek és általában az oktatás, a másik a közigazgatás. A magyar nyelv hivatali/hivatalos használatának kibővítéséhez szükséges, hogy a helyi jogszabályok és a közigazgatásban használatos egyéb szövegek, formanyomtatványok jó színvonalú, a közmagyar terminológiához alkalmazkodó egységes szövegezésben álljanak mind a hivatalnokok, mind az ügyfelek rendelkezésére.

A program leírása

Három éves időszakban:

- Helyzetfelmérés.
- Tankönyvfordítások elemzése.
- A kontrasztív nyelvészeti szakirodalom áttekintése, kiválogatása és hozzáférhetővé tétele a Termini honlapján.

A fordítások értékelése szempontjából nagyon fontos a normativitás kérdése.

Az eredmények hasznosítása

A közös kutatási program eredményeit nemcsak a Terminihez tartozó munkatársak, hanem mindazok hasznosíthatják, akik román, ukrán, szlovák, szlovén, horvát, szerb stb. nyelvet oktatnak fordítójelölteknek vagy jövőző pedagógusoknak mind a határon túl, mind Magyarországon. Ez a szakasz alapozza meg a következőt, amelyben konkrét oktatási anyagok kidolgozása lesz a cél.

2. alprogram:

Korpusztervezés kétnyelvű környezetben

A program indoklása

A Termini Kutatóhálózathoz tartozó műhelyek eddig is foglalkoztak korpusztervezéssel, ez elsősorban azt a terminológiát érintette, amelyet leginkább befolyásolnak a helyi viszonyok. Módszeres és összehangolt kutatással segítséget nyújthatunk az azokban a régiókban működő kollégáknak, ahol önerőből az ilyen fejlesztést nem tudják megoldani.

A Kárpát-medencei hivatalos magyar helynevek körüli tisztázatlan helyzettel már a 90-es évektől foglalkoznak a Termini Kutatóhálózat munkatársai. Ez a kérdés azért vált időszerűvé, mert a környező államokban fokozatosan valamilyen szinten a magyar helységnevek is hivatalossá váltak, a helyi kodifikáció azonban csak részben vehette figyelembe a Magyarországon ma is etalonnak tekintett 1913-as törzskönyvezést. Mindezek következtében a Kárpát-medencei magyar helységnevek nagyfokú változatosságot mutatnak, egy-egy településnek, földrajzi objektumnak több, hivatalosnak tekintett magyar neve is van. Ez a változatosság nagy gondot okoz a földrajzoktatásban.

Hosszú távú (és folyamatos) célok

- Terminológiai adatbázisok építése
- Ezek alapján szükség szerint két- és többnyelvű szakszótárak készítése
- A Kárpát-medencei magyar terminológiai fejlesztések összehangolása, az új ismeretek terjesztése
- A Kárpát-medencei magyar hivatalos helynévanyag (helységnevek, domborzati nevek) egységesítése

A program leírása

a) A terminológiai adatbázisok építésének elméleti és gyakorlati előkészítése.

- A többnyelvű terminológiai adatbázisok elméleti háttérének kidolgozása (együttműködésben a Magyar Terminológiai Társasággal).
- A feldolgozandó területek kiválasztása. A jelenlegi igényeket figyelembe véve ide tartozik elsősorban: jog, közigazgatás, oktatás, közgazdaság, területfejlesztés.
- Azoknak a terminológiai forrásoknak (szótárak, szakkönyvek) az összegyűjtése, amelyeknek anyaga az adatbázisba majd belekerül.

b) A Kárpát-medencei magyar helységnevek standardizálása.

- Egységes adatbázis létrehozása a helységnév-azonosító szótárak anyagának felhasználásával, amely a magyarországi és a környező országok jelenleg önálló településeit, azok hivatalos nyelvű, valamint magyar neveit tartalmazza.
- Az adatbázis alapján történeke azoknak a településekbej a kiválasztása, amelyek esetében a Magyarországon és az illető szomszédos államban hivatalosként elfogadott magyar név eltérő.
- A hivatalos névadás egységes szempontrendszerének kidolgozása és egy egységes településnév-jegyzék összeállítása (együttműködésben a Földrajznév-bizottsággal).
- A terminológiai adatbázisok építésének elméleti és gyakorlati előkészítése.
- A Kárpát-medencei magyar helységnévanyag újstandardizálása.

Az eredmények hasznosítása

A terminológiai adatbázisok forrásként szolgálnak majd a fordítóknak, illetve a fordítóképzésben, kijelölik azokat a területeket, ahol egy-egy nyelvpár viszonylatában korpusztervezésre van szükség, csökkentik a terminológiában problémát okozó variabilitást és a nyelvi szétfejlődést.

3. alprogram:

A kontaktológiával és a korpusztervezéssel kapcsolatos szótári munkálatok Erdélyben

A program leírása

A program részben már elkezdett munkálatok folytatását célozza, másrészt új munkálatok elindítását. A munkálatok általános fázisai: kutatás

(források, anyaggyűjtés, minősítés), szerkesztés megtervezése és kivitelezése, kiadásra való előkészítés.

- A moldvai magyar nyelv szótára szerkesztésének folytatása.
- Magyar–román oktatásterminológiai szótár.
- Magyar–román kulturális szótár.

IV. Az oktatás nyelvi kérdései (két alprogram keretében)

1. alprogram:

Nyelv, oktatás és nyelvoktatás: problémák, kihívások, megoldási lehetőségek

A kutatás indoklása

A magyar tannyelvű oktatás fennmaradása (és ezáltal az asszimiláció lassítása) szempontjából nagyon fontos, hogy azok piacképes tudást nyújtsanak, hogy egyértelműen kimutatható legyen: a magyar iskolákban végzett diákok jobban érvényesülnek, mint az államnyelven tanuló magyar anyanyelvű társaik. Ehhez az is szükséges, hogy a magyar tannyelvű iskolák jó színvonalú államnyelvi és idegen nyelvi képzést biztosítsanak.

A kutatás céljai

A kutatási program révén közelebb kerülhetünk ahhoz, hogy a határon túli magyar közösségek nyelvmegtartásának egyik legfontosabb tényezője, az oktatás vonatkozásában megbízható adatokkal, ismeretekkel rendelkezünk. Ma ugyanis számos olyan alapvető kérdés van, melyekre nem ismerjük a választ. Például: milyen színvonalúak a határon túli oktatási intézmények (az adott állam többségi iskoláihoz, a magyarországi intézményekhez, illetve egymáshoz viszonyítva)? Milyen nyelvoktatási programokat alkalmaznak a kisebbségi régiók különböző oktatási intézményeiben? Milyen szemléletben és hatékonysággal folyik az anyanyelvi nevelés a kisebbségi magyar tannyelvű iskolában? Milyen eredménnyelsséggel oktatják az államnyelvet és az idegen nyelveket ezekben az intézményekben, stb.

A kutatási program leírása

A Termini Kutatóhálózat partnerintézményeinek és kutatóinak kezdettől kiemelt kutatási területe a nyelv és oktatás különböző szempontú összefüggéseinek vizsgálata. A korábbi kutatási programok folytatásaként és kibővítéseként a nyelv, oktatás, nyelvoktatás kérdéskörében e program a következő kutatási problémákra terjed ki:

– A magyar nyelv mint tantárgy tartalmi megújítása; a vernakuláris/regionális nyelvváltozatok használatának bátorítása az oktatási programokban, „nyelvjárás-barát” anyanyelvi oktatási rendszerek kidolgozása, ehhez kapcsolódó oktatási anyagok kidolgozása, beemelése az oktatási rendszerbe és a pedagógusképzésbe, -továbbképzésbe; nyelvi revitalizációs oktatási programok támogatása (módszertan, oktatási anyagok); az anyanyelvi nevelés szemléletének, módszereinek felmérése, az anyanyelvi tantervek és tankönyvek elemzése.

– A kétnyelvűsítés, nyelvoktatás problémaköre: az egyes országok/régiók anyanyelv- és államnyelv-oktatási programjainak leírása, a várható következmények felmutatása; az államnyelv eredményes oktatását elősegítő oktatási segédanyagok kidolgozása, kétnyelvűsítési programok kidolgozása; a kétnyelvű oktatás tanulmányozásában az anyanyelv–második nyelv–idegen nyelv viszonyának szocio- és pszicholingvisztikai összefüggéseinek vizsgálata; hatékony kétnyelvű szakképzési programok kidolgozása; szövegértési vizsgálatok elvégzése az egyes régiókban; az oktatás nyelvi erőforrásai, a többnyelvűség és az oktatás, a többségi nyelv elsajátítása és az anyanyelv megőrzése: a két szempont „összeegyeztetésének” esélyei és lehetőségei; a magyar mint idegen nyelv/környezeti nyelv oktatásának esélyei, lehetőségei és módszerei az egyes kisebbségi régiókban.

– A kisebbség köz-, szak- és felsőoktatás nyelvi erőforrásai, minőségbiztosítás.

Hasznosulás

Eredményei a gyakorlatban is hasznosíthatók lesznek, hiszen az elkészülő oktatási segédanyagok, tankönyvek, módszertani útmutatók, kézikönyvek közvetlenül, a háttér tanulmányok, kutatási elemzések közvetve szolgálják majd a határon túli magyar nemzetrészek megmaradását, ugyanakkor a magyar kisebbségek sikeres integrációját is.

2. alprogram

Adalék az oktatáskutatáshoz: pszicholingvisztikai vizsgálatok a szórvány körében

A kutatás indoklása

A pszicholingvisztikai háttérismeretek hasznos kiegészítői az oktatáskutatásnak, hiszen mind a tannyelv tervezése, az egy- vagy kétnyelvű oktatás melletti érvelés, a tankönyvek és segédanyagok nyelvezetének

kialakítása, maga az osztálytermi munka, az iskolás korosztály kognitív fejlődése szempontjából fontos, hogyan és milyen nyelven éri el a tanuló a szükséges tudástartalmat: a beszéd megértését és magát a beszédprodukciónak hogyan befolyásolja a két nyelv kiterjedése és dinamikája.

A kutatás célja

Annak felderítése, hogy a szórványban élő kétnyelvűek esetében hogyan alakul a mentális lexikon elérése, valamint a megakadás-jelenségekben milyen mértékű a többségi nyelv hatása.

A kutatás leírása

A vizsgálat első fázisában régióként legalább 25–25 főt célszerű adatközlőként figyelembe venni, érdemes azonban legalább tízzel többet megkérdezni, tekintettel a használhatatlan adatokra. A javasolt korosztály: 18–20 évesek.

A vizsgálat helyszínei

- A Kárpát-medence összes régiójában a szórványterület 1-1 városa.
- A négy nagyrégióban nyelvileg homogén, illetve heterogén családi közösségekben élőknel ajánlott elvégezni a kutatást – két csoportban.
- Kontrollként megfontolandó: magyarországi nemzetiségek esetében ugyanez a hármasság (szórvány, kisebbségi anyanyelvű család, vegyes anyanyelvű család).

Fontos, hogy a vizsgálatban megjelenjen az is, hogy milyen tananyelvű iskolában tanul(t) az illető.

Hasznosulás

Ennek ismeretében újabb adalékokkal gazdagodhat a tudásunk a nyelvcseré folyamatát illetően, a nyelvi kontaktusok személyi hatásain keresztül pedig a szórványközösség egészére nézve is következtetéseket lehet levonni.

[Péntek János összeállításában, 2010. In: *Programtervezetek*. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága, Budapest. 36–54.]

A kötet tanulmányaiban hivatkozott szakirodalom

- Aikio-Puoskari, Ulla – Skutnabb-Kangas, Tove 2007. When few under 50 speak the language as a first language: linguistic (human) rights and linguistic challenges for endangered Saami languages. Helander, Nils Øyvind szerk., *Revitalizing the Periphery*. Raporta/Report 1/2007. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta. 9–63.
- Alekszejev, V. (Алексеев В.) 2008. Бегом от Европы? Кто и как противодействует в Украине реализации Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств. Харьков: „Факт”.
- Andrić Edit 1992. Hivatalos helynévhasználat a két háború közötti és a mai Vajdaságban. Györi-Nagy Sándor – Kelemen Janka szerk., *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II*. Budapest: Pszicholingva Nyelviskola – Széchenyi Társaság. 103–108.
- Andrić Edit 1995. A szerb nyelvnek a vajdasági magyar nyelvre gyakorolt hatása. Kassai Iona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 235–243.
- Ankerl Géza 1993. A Kárpát-medence magyar nyelvterületeinek fenntartása. Nyugati példák s nemzetközi jogi eszközök. *Magyar Szemle* (Új folyam.) 2/2, 906–919.
- Arel, D. – Khmelko, V. 1996. The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine. *The Harriman Review* Vol. 9/1–2. 81–91.
- Bakos Ferenc 1982. *A magyar szókészlet román elemeinek története*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bakos Ferenc 1989. A magyar szókészlet román elemei. Balázs János szerk.: *Nyelvünk a Duna-tájon*. Budapest: Tankönyvkiadó. 47–94.
- Bakos Ferenc 2002. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (2., átdolgozott kiadás.)
- Balázs Géza 2003. Euroterminológia és a magyar nyelv. Szaknyelvi kommunikációs és nyelvstratégiai munka. *Magyar Orvosi Nyelv*. III/1. 9–12.
- Balázs Géza szerk. 2004. *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője I-II*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ.
- Balázs János 1983. Az areális nyelvészeti kutatások története, módszerei és főbb eredményei. Balázs János szerk., *Areális nyelvészeti tanulmányok*. Budapest: Tankönyvkiadó. 7–112.
- Bálint Emese – Péntek János szerk. 2009. *Oktatás: nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 5. Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Bárcki Géza 1955. *Bevezetés a nyelvtudományba*. Budapest: Tankönyvkiadó. (2. kiadás).

- Bárcezi Géza 1958. *A magyar szókincs eredete*. 2., bővített kiadás. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Bárdi Nándor 2000. *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla 2003. A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. Nádor Orsolya – Szarka László szerk., *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 56–75.
- Bartos-Elekes Zsombor 2002. Helységnevek a romániai köztudatban (Az exonima és az endonima megszgyjén). *Geodézia és Kartográfia* 54/4. 19–24.
- Baumgartner Gerhard 1995. Österreich. Geschichte und Aktuelle Situation der Volksgruppen. In: Hemetek, Ursula Hg. *Initiative Minderheiten*. Klagenfurt: Drava Verlag.
- Bauring, B. (Баурінг Б.) 2008. Мовна політика в Україні. Міжнародні норми та зобов'язання і український закон та законодавство. In: Besters-Dilger, J. szerk., *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, 55–95. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Benkő Loránd 1988. *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Benkő Loránd szerk. 1978. *A magyar nyelv története*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Benő Attila 2004a. *A kölcsönszó jelentésvilága. A román–magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület.
- Benő Attila 2004b. Román kölcsönszó – magyar igekötő. P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit szerk., *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 223–229.
- Benő Attila 2007. Köznyelvi magyar szavak jelentésbővülése az erdélyi magyar nyelvváltozatban. Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor szerk., *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére. I.* Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 145–151.
- Benő Attila 2008a. *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság.
- Benő Attila 2008b. Újabb magyar szótárak és a külső régiók magyar nyelvváltozatai. *Helikon* 18. (512.). 14–15.
- Benő Attila 2009a. Köznyelvi lexikai egységek szemantikai sajátosságai a kisebbségi magyar nyelvváltozatokban. In: Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga szerk., *Nyelvideológiák attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó. 25–36.
- Benő Attila 2009b. Újabb lexikográfiai munkálatok és a határon túli magyar nyelvváltozatok vizsgálata. In: Bárdos Vilmos szerk., *Quo vadis philologia temporum nostrum?* Tinta Könyvkiadó: Budapest. 71–77.
- Benő Attila 2009c. A dolgok másik neve. *Korunk* 2. sz. 49–55
- Benő Attila és mtsai. 2004. *Magyar–román közigazgatási szótár*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Benő Attila – Szilágyi N. Sándor szerk. 2006. *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.

- Beregszászi Anikó 1997. Magyar helységnevek Kárpátalján a nyelvi tervezés tükrében. B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai* I. kötet (MNYTK 209.) Budapest–Miskolc: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete. 356–361.
- Beregszászi Anikó 2004a. A kárpátaljai magyarok kódváltási szokásairól. Beregszászi Anikó – Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 36–43. Ungvár–Beregszász: PoliPrint – Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi Anikó 2004b. Magyar neve? Az ukrainai földrajzi nevek magyar használatáról. Beregszászi Anikó – Csernicskó István, ...*itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint. 71–82.
- Beregszászi Anikó 2010. *Magyar nyelv: stilisztika. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 10. osztálya számára*. Csernyivci: Bukrek.
- Beregszászi Anikó et al. 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola kiadványai 1. Beregszász: Kárpátaljai magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István é.n. [2003]. A kárpátaljai magyar személynévhasználat sajátosságai. Csernicskó István szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: PoliPrint. 153–163.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004a. ...*itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004b. Magyar értelmező kéziszótár: (majdnem) minden magyar szótára – Kárpátaljai szójegyzék. Beregszászi Anikó – Csernicskó István ... *itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint. 127–138.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004c. Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező? *Magyar Nyelv*. 195–203.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2007. A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – ukrainai módra. *Kisebbségkutatás* 2. 251–261.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István szerk. 2004. *Tanulmányok a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Papp Richárd szerk. 2005. *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Berényi Dénes 2003. szerk. *Mit tett a Magyar Tudományos Akadémia a határon túli magyar tudományosság ügyében az elmúlt hat évben? 1996–2002*. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- Berényi Dénes 2005. Az MTA szerepe a határon túli magyar tudományosság integrálásában. *Magyar Tudomány* 2005/9. 1158–1165.
- Berényi Dénes 2006. szerk. *Tudományos konferencia az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság megalakulásának 10 éves évfordulója alkalmából*. Budapest: Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 2006. 123–132.

- Berezovenko, A. 2002. Between nation and state: Ukrainian identity in today's language reality. In: R. Göbner and A. Kratochvil eds., *Ukrainische Kultur im europäischen Kontext*, Greifswald. 143–144.
- Bernjak, Elizabeta 2008. Kétnyelvű oktatás a Muravidéken. Ruda Gábor szerk., *Identitás – nyelv – irodalom*. Pilisvörösvár–Dunaszerdahely: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület – Gramma Nyelvi Iroda. 45–57.
- Besters-Dilger, Juliane (Бестерс-Дільгер Ю.) szerk. 2008. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Kiiv: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Biber, Douglas 1993. Representativeness in corpus design. *Literary and Linguistic Computing* 8. 243–257.
- Bilaniuk, L. 2003. Gender, language attitudes, and language status in Ukraine. *Language in Society* 32. 47–78.
- Bilaniuk, L. 2004. A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism* Vol 8, Number 4: 409–425.
- Bilaniuk, L. 2005. *Contested Tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Blédy Géza 1942. Influența limbii române asupra limbii maghiare. Studiu lexicologic. Sibiu.
- Blénesi Éva – Mandel Kinga szerk. 2004. *Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában (2002–2004)*. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Bochmann, K. 1999. A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése. Szépe György Derényi András szerk. *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. 25–69. Budapest: Corvina.
- Bokor József 2001. A magyar nyelv és használata a szlovéniai Muravidéken az ezredforduló küszöbén. *Magyar Nyelv*. 34–52.
- Bokor József szerk. 1999. *Az anyanyelv a kétnyelvűségben*. Maribor–Lendva: a Maribori Egyetem Pedagógiai Kara Magyar Intézete és a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
- Borbély Anna 2000. szerk. *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztálya.
- Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga szerk. 2009 *Nyelv-ideológiák, nyelvi attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet, Gramma Nyelvi Iroda, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Tinta Kiadó.
- Bura László 2004. Új szavak, új jelentések (a romániai) Szatmár köznyelvében. P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit szerk., *Nyelvvesztés, nyelvjárás-vesztés, nyelvcsere*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 230–236.
- Cummins, Jim 1993. Bilingual and Second Language Learning. *Annual Review of Applied Linguistics* 13. 51–70.
- Csánki Dezső 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–3. (Arcanum DVD Könyvtár VI.)
- N. Császi Ildikó 1995. Nagyker (Veľký Kýr) személynév-használatának történeti vizsgálata. Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. A 6.*

- Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 181–187.
- Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István – Szabó Mihály Gizella 2010. Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In: Bitskey Botond szerk., *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008*. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal. 167–198.
- Csernicskó István 1997. „Imja otesesztvo” (az apai név használatáról a kárpátaljai magyarok körében). B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai* I. kötet (MNYTK 209). Budapest–Miskolc: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete. 162–167.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 2002. A -t végű igék kijelentő módja mint egyetemes változó? *Magyar Nyelv* XCVIII. 313–320.
- Csernicskó István 2004a. A magyar nemzeti nyelvstratégiáról, mulasztásainkról, feladatainkról és vágyainkról. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint – Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. 106–116.
- Csernicskó István 2004b. A magyar nyelv helyzete Kárpátalján. *Magyar Tudomány* 2004/4. 473–480.
- Csernicskó István 2004c. Gondolatok a nyelvi egységről és a nyelvi változatoságról. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István: ... itt mennyt ér a szó? *Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár, PoliPrint. 110–117.
- Csernicskó István 2006a. Az ukrán–oros nyelvi háború és a kárpátaljai magyarság. *Kisebbségkutatás* 2006/4. 764–769.
- Csernicskó István 2006b. Határon túli magyar élőnyelvi kutatások, támogatáspolitikája és magyar–magyar tudományos együttműködés. In: Berényi Dénes szerk., *Tudományos konferencia az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság megalakulásának 10 éves évfordulója alkalmából*. Budapest: Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 123–132.
- Csernicskó István 2008a. Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. Fedinec szerk. 2008. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 153–172.
- Csernicskó István 2008b. Ukrajna összhangra törekszik. Az ukrán oktatáspolitikája nyelvi vonatkozásai. *Kisebbségkutatás* 2. 302–315.
- Csernicskó István 2009a. Az ukrán oktatáspolitikája a nyelvi asszimiláció szolgálatában. *Korunk* 2009/2. 33–40.
- Csernicskó István 2009b. A nyelvi jogi szabályozást meghatározó tényezők Ukrajnában. *Magyar Tudomány* 11. 1297–1303.

- Cserniczkó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Cserniczkó István szerk. 2010. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Hodinka Antal Intézet.
- Cserniczkó István – Papp György – Péntek János – Szabó Mihály Gizella 2005. A szomszédos országok magyarnyelvi kutatóállomásairól. *Magyar Nyelv* 101. 105–113.
- Cserniczkó István – Szabó Mihály Gizella 2010. Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In: Bitskey Botond szerk., *Határon túli magyarság a 21. században*. Konferencia-sorozat a Sándorpalotában, 2006–2008. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal. 167–198.
- Cserniczkó István – Kontra Miklós szerk. 2008. *Az Üveghegyen innen. Anyanyelvátváltatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*. Ungvár–Beregszász: PoliPrint–KMF.
- Cserniczkó István – Váradi Tamás 1996. szerk. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- Cserniczkó István – Fenyvesi Anna 2000. The sociolinguistic stratification of Hungarian in Subcarpathia. *Multilingua* 19: 1/2. 95–122.
- Csete Örs et al. 2009. *Magyar oktatás az ezredfordulón*. (Kézirat)
- Debreceni Anikó – Balogh Lajos 1995. Magyar asszonynevek Kárpátalján. *Magyar nyelv* 340–345.
- DEX 1998. *Dicționarul explicativ al limbii române*. Academia Română. București: Univers Enciclopedic.
- Dickinson, J. 2010. Languages for the market, the nation, or the margins: overlapping ideologies of language and identity in Zakarpattia. *International Journal of the Sociology of Language* N. 201. 53–78.
- Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó szerk. 2007. *Műhelytanulmányok a nyelv műveléséről*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 71. Dunaszerdahely–Budapest, Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó.
- ÉKSz: Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós szerk. 1972. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÉKSz.² Pusztai Ferenc főszerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Emlékeztető a nyelvi irodák műhelytalálkozásáról*. Illyefalva, 2004. július 12–17.
- Emlékeztető az MTA kutatóállomásainak megbeszéléséről*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Bp., 2002. 05. 29. Kézirat.
- Eöry Vilma 2007. Határtalanítás a magyarországi szótárakban. Maticsák Sándor és mtsai szerk., *Nyelv, nemzet, identitás*. I. kötet. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarástudományi Társaság. 27–32.
- Eöry Vilma főszerk. 2007. *Értelmező szótár +*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Ernszt Ildikó 2006. Ébresztő a (látszólagos) csipkerózsika-álomból? – Nyelvi jogok a nemzetközi jogban. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny* IV/2006.2. 21–28.

- ÉrtSz 1959–1962. Bárczi Géza és mtsai szerk., *A magyar nyelv értelmező szótára* I–VII. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fábián Pál 1953. Az idegen szavak kérdése. Lőrincze Lajos szerk., *Nyelvművelésünk főbb kérdései. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 49–79.
- Faragó Imre 2001. A magyar névhasználat változásai a Kárpát-medencét ábrázoló térképeken. *Geodézia és Kartográfia* 53/1. 5–10. 53/2. 16–23.
- Fazakas Emese szerk. 2002. *Román–magyar közigazgatási szótár*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége.
- Fedinec Csilla szerk. 2008. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- Fényes Elek 1851. *Magyarország geographiai szótára*. Pest. (Arcanum DVD Könyvtár VI.)
- Fenyvesi Anna ed. 2005. *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Ferenc Viktória 2009. Kárpátaljai magyar diákok az ukrainai emelt szintű érettségi útvesztőiben. In: Kötél Emőke szerk., *PhD konferencia. A Tudomány Napja tiszteletére rendezett konferencia tanulmányaiból*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. 199–213.
- Fishman, Joshua, A. 1974/1998. Nyelvi modernizáció és nyelvi tervezés a nemzeti modernizáció és tervezés más típusaival összehasonlítva. Tolcsvai Nagy Gábor szerk., *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest: Universitas Kiadó. 31–50.
- Földi Ervin 1998. Minek nevezzelek? Hová megy a vonat. *Élet és Tudomány* 36, 1124.
- Földrajzinév-bizottság 2005. Állásfoglalás a román Hivatalos Közlönyben közzétett romániai magyar helységnevekről. In: Péntek János – Benő Attila szerk., *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 2. Kolozsvár: Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége.
- Fülei-Szántó Endre 1987. Dinamikus nyelvművelés. *Magyar Nyelvőr* 2. 129–137.
- Gal, Susan 1977. Der Gebrauch der deutschen und ungarischen Sprache in Oberwart. In: Ladislaus Triebe Hg., 1977. *Die Obere Wart*. Innsbruck: Verlagsanstalt Tyrolia, 313–325.
- Gal, Susan 1979. *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York – San Francisco – London: Academic Press.
- Gal, Susan 1991. Mi a nyelvcseré és hogyan történik? *Regio* 1/1. 66–76.
- Gaudio del S. – Taraszenko, B. (Гаудіо дель С. – Тарасенко Б.) 2008. Суржик: актуальні питання та аналіз конкретного прикладу. In: Besters-Dilger, J. szerk., *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”. 316–331
- Gereben Ferenc 1998a. Anyanyelv és identitástudat kapcsolata a magyarpáru kétnyelvűség helyzetében. Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella szerk. *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében, különös tekintettel a magyarpáru*

- kétnyelvűségre*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó—A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete. 113–127.
- Gereben Ferenc 1998b. Az anyanyelv az identitástudat szerkezetében. *Regio* 2. 95–112.
- Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely,
- Gereben Ferenc 2005. *Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata*. Budapest: Lucidus Kiadó.
- Gerencsér Balázs – Juhász Albin 2001. A kisebbségi autonómia (működő modellek, magyar elképzelések). www.hhrf.org/autonomia/
- Gerstner Károly 2003. *A magyar nyelv szókészlete*. Kiefer Ferenc szerk., *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 117–157.
- Glatz Ferenc szerk. 2003. *Die Sprache un die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Budapest: Europa Institut.
- Goebel, Hans – Peter H., Nelde – Zdenek, Starý eds. 1996–1997. *Kontaktlinguistik–Contact Linguistics–Linguistique de contact*. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- Göncz Lajos 1985. A kétnyelvűség pszichológiája. *A magyar–szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata*. Újvidék: Forum.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz Lajos 2001. Nyelvi és szociológiai változók összefüggése a Kárpát-medencei magyar beszélőközösségeknél kisebbségi és többségi helyzetben. *Magyar Nyelv* XCVII. 152–171.
- Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége, Nyelvpszichológiai vonatkozások*. Szabadka: Magyarágkutató Tudományos Társaság – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Göncz Lajos 2005a. A kétnyelvűség pszichológiája. Lanstyák István – Vančonek Kremmer Ildikó szerk. *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda. 33–76.
- Göncz Lajos 2005b. Tannyelv választás a kisebbségi régiókban. Útmutató a kisebbségi helyzetű szülőknek és a pedagógusoknak. *Új Kép* IX. évfolyam, 4.
- Göncz László 2006a. Az anyanyelv használatához való jog Szlovéniában. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny* IV/2006. 2. 69–74.
- Göncz László 2006b. *Egy peremvidék hírmondói. Mura menti életképek a 20. század első feléből*. Budapest: A magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia.
- Gregor Ferenc 1989. Magyar–szlovák nyelvi kapcsolatok. Balázs János szerk., *Nyelvünk a Duna-tájon*. Budapest: Tankönyvkiadó. 141–195.
- Grosjean, François 1982. *Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism*. Cambridge–Massachusetts–London: Harvard University Press.

- Guttman Miklós 2004. A szókészlet német elemeinek változása a muravidéki magyarok nyelvében. P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit szerk., *Nyelvésztes, nyelvjárásvésztes, nyelvcsere*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 219–222.
- Gyurgyik László 2005. A határon túli magyarok számának alakulása az 1990-es években. *Magyar Tudomány*. 6/ 2. 132–144.
- Hadrovics László 1992. *Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hajdú-Moharos József 2000. *Magyar Településtár*. Budapest: Kárpát-Pannon Kiadó.
- Hajdú-Moharos József – Hevesi Attila 1996. *A Kárpát–Pannon térség tájtagolódása*. Karátson Dávid szerk., *Pannon enciklopédia. Magyarország földje kitekintéssel a Kárpát-medencére*. Budapest: Kertek 2000 Kiadó. 274–285.
- Halászová, Anita – Bernáthová, Alžbeta – Varga, Jozef 2004. *Úroveň vyučovania slovenského jazyka a literatúry v ZŠ a SŠ s vyučovacím jazykom maďarským I–III*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav.
- Halliday, M. A. K. – McIntosh, A. – Strevens, P. 1964. *The Linguistic Sciences and Language Teaching*. (Longmans' Linguistic Library.) London: Longmans.
- Haugen, Einar 1949. Problems of Bilingualism. *Lingua* 2, 271–290.
- Haugen, Einar 1972. Anwar S. Dil szerk., *The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen*. Stanford, California: Stanford University Press. 79–109.
- Hoffmann István 2003. *Magyar helynévkutatás 1958–2002*. A Magyar Névérték Kiadványai 7. Debrecen.
- Homišínová, Mária 2008. *Identitás – nyelvhasználat – asszimiláció. Etnikai folyamatok magyarországi kisebbségi családokban*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó.
- Horger Antal 1940. A jövevényszó fogalma. *Magyar Nyelv* 36. 125–127.
<http://24ur.com/novice/slovenija/zakon-o-rabi-slovenscine-velja.html>
- Hungarológia* 3. (=Az 1992. évi nyitrai nyelvészeti konferencia előadásai) Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ, 1993.
- Hungarológiai Közlemények* 21. évf. 3. szám. (=Az 1989. évi újvidéki nyelvészeti konferencia előadásai) Újvidék, 1989.
- HUNGEO'96 2000. HUNGEO'96 Magyar Földtudományi Világtalálkozó állásfoglalása a Kárpát-térség magyar földrajzi neveinek használatáról. Hajdú-Moharos József *Magyar Településtár*. Budapest: Kárpát-Pannon Kiadó. 681–683.
- Husárik Marianna 2005. Egy vegyes házasságból származó fiatalemberrel készített szociolingvisztikai interjú átirata. Lanstyák István – Menyhárt József szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*. Pozsony: Kalligram Kiadó. 225–254.
- Imre Samu 1943. *Német kölcsönszók a felsőöri magyarság nyelvében*. Kolozsvár
- Imre Samu 1971. *A felsőöri nyelvjárási*. Nyelvtudományi értekezések 72. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Imre Samu 1977. *Der ungarische Dialekt der Oberen Wart*. In: Ladislaus Triebe Hg., 1977. *Die Obere Wart*. Verlagsanstalt Tyrolia, Innsbruck. 301–313.

- Izsák Balázs 2005. Kisebbségi nyelvhasználat a román igazságszolgáltatásban. Oldalbejárat, szolgálati lépcső. *Krónika* 2005. június 19.
- Jakab István 1983. *Nyelvünk és mi*. Bratislava: Madách.
- Jevtuh, Volodimir 2009. Az ukrán társadalom etnikai-nyelvi sajátosságai. In: Fedinec Csilla – Szereda Viktória szerk., *Ukrajna színváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 307–327.
- Joó István dr. – ifj. Joó István 2003. Földrajzi nevekről (Beszélgetés Földi Ervinnel). *Geodézia és Kartográfia* 55/3. 3–10.
- Jusczenko, Viktor (Ющенко Виктор) 2010. Чия мова – того й влада. *День* № 180, 6 жовтня
- Kádár Edit 2007. *Alaktan és szófajtan*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság,
- Kádár Edit 2008. *Nyelvtudományi kutatások Romániában*. A KAB kutatásstratégiai munkálataihoz készült jelentés. www.kab.ro
- Käfer István 2002. Terminologia hungaro–slavonica. A magyar–szlovák internetikus összefüggések történeti vizsgálatának terminológiai kérdései. *A pozsonyi magyar tanszék múltja és jelene. A Comenius Egyetem magyar tanszékének 40 éve*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete. 32–40.
- Kárpátaljai településnév-jegyzék 2004. A kárpátaljai magyarlakta és magyar vonatkozású településnevekhez kapcsolt viszonyragok. Beregszászi Anikó – Csernicskó István...*itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint. 85–89.
- Kassai Ilona szerk. 1995. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztálya.
- Kelemen László–Szoták Szilvia – Göncz Lajos 2009. *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban: Tájékoztató füzet burgenlandi magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Budapest: Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala.
- Keszler Borbála szerk. 2000. *Magyar grammatika*. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Khmelko, V. – Wilson, A. 1998. Regionalism and ethnic and linguistic cleavages in Ukraine. In: Kuzio, T. ed., *Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation*. London: Armonk. 64–76.
- Khmelko, V. (Хмелько В.) 2004. Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності. *Наукові записки НАУКМА* 32. Соціологічні науки. 3–15.
- Kiefer Ferenc 2005. *Lehetőség és szükségszerűség. Tanulmányok a nyelvi modalitás köréből*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kiefer Ferenc szerk. 2003. *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc főszerk. 2006. *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Király M. Jutka 2006. A hatvanéves középiskolai oktatás Lendván új kihívás előtt: mikor lesz többnyelvű gimnázium? *Népújság* 50. évf. 42. 10–11.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Kiss Jenő 1998. A magyar dialektológia s újabb feladatai az ezredfordulón. *Magyar Tudomány* 1998/8. 929–935.
- Kiss Jenő 2003. Általános kérdések. Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris. 11–68.
- Kiss Jenő 2004. Egy régi-új nyelvi sikerkiadvány: a Magyar értelmező kéziszótár. *Magyar Tudomány* 2004/5. 670–673.
- Kiss Jenő 2009. A tudományos nyelvek, az anyanyelv és az értelmiségi elit. *Magyar Tudomány* 1. 67–74.
- Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk. 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- É. Kiss Katalin 2004. *Anyanyelvünk állapotáról*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kiss Lajos 1976. *Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban*. (NytudÉrt. 92. sz.) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiss Lajos 1997. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó (A 2. kiadás utánnomása)
- Klopčič, Vera 1994. Pravice manjšin v evropskih dokumentih. In: Vencelj, Peter – Klemenčič, Vladimir – Novak Lukanovič, Sonja uredili: *Manjšine v prostoru Alpe–Jadran*. Ljubljana. 105–110.
- Kocsis Károly – Bottlik Zsolt – Tátrai Patrik 2006. *Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régióiban (1989–2002)*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet.
- Kogoj, Cornelia 1998. Minderheitenmedien - Medien für Minderheiten. In: *Österreichische Akademie der Wissenschaften Hg. Relation. Medien im europäischen Vergleich*. Wien. 9–64.
- Kolláth Anna 2003. A szlovéniai kisebbségek nyelvi jogai a törvények és a rendeletek tükrében. In: Nádor Orsolya – Szarka László szerk. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 190–203.
- Kolláth Anna 2005a. *Magyarul a Muravidéken*. Maribor: ZORA 39.
- Kolláth Anna 2005b. Fejezetek a kisebbségi magyar nyelv összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás: előzmények és eredmények – szándék és megvalósulás *Magyar Tudomány* 50. 156–163.
- Kolláth Anna 2006. Határtalanítás: fejezetek a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. *Nyelvünk és kultúránk* 36, 143/144, 1/2. 60–83.
- Kolláth Anna 2007a. Beszámoló a határon túli magyarnyelvi kutatóműhelyek virtuális hálózatának határtalanító szótárprogramjáról. *Lexikográfiai füzetek* 3. 257–271.
- Kolláth Anna 2007b. Büszkeség vagy balítélet? : A határtalanító szótárprogram muravidéki szójegyzékei és fogadtatásuk. Maticsák Sándor és mtsai szerk., *Nyelv, nemzet, identitás*. I. kötet. Debrecen–Budapest: Nemzetközi Magyarisztantudományi Társaság. 81–100.
- Kolláth Anna 2007c. Akkor hogyan is beszélünk?... (A ht adatbázis muravidéki elemei és használati gyakoriságuk.) *Kisebbségkutatás* 16/4, 767–783.

- Kolláth Anna 2007d. Muravidéki magyar nyelv és nyelvhasználat. Ruda Gábor szerk. *Kisebbségek és népcsoportok Európája*. Pilisvörösvár: Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület. 113–123.
- Kolláth Anna 2008. Határtalanítás. Ruda Gábor szerk. *Identitás – nyelv – irodalom. Kérdések és válaszadási lehetőségek a Muravidéken és Dél-Szlovákiában*. Pilisvörösvár–Dunaszerdahely: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület – Gramma Nyelvi Iroda. 7–28.
- Kolláth Anna 2009a. *Beszámoló. A szórványkérdéssel kapcsolatos publikációk a Muravidéken*. Kézirat.
- Kolláth Anna 2009b. Mit mivel és miért? Helyettesítéstípusok – a muravidéki ht szavak gyakorisági vizsgálata. Borbély Anna – Vančone Kremmer Ildikó – Hattyár Helga szerk., *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó.
- Kolláth Anna – Sztóák Szilvia – Žagar-Szentesi Orsolya 2005. Kiegészítés „A szomszédos országok magyarnyelvi kutatóállomásai” című beszámolóhoz. *Magyar Nyelv*. 371–377.
- Kolláth Anna – Varga István Štefan – Göncz Lajos 2009. *Magyar1 vagy magyar2? Tannyelvválasztás a Muravidéken: Útmutató magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Budapest: Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala.
- Kontra Miklós 1981. *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kontra Miklós szerk. 1992. *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Kontra Miklós 1994/1998. Szubjektív megjegyzések a magyar nyelvi tervezésről. Kontra Miklós – Saly Noémi szerk. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris Kiadó. 266–275.
- Kontra Miklós 1999. *Közérdekű nyelvészet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós 2001. Hungarian verbal puzzles and the intensity of language contact. *Journal of Sociolinguistics* 5/2. 163–179.
- Kontra Miklós 2003. Élőnyelvi kutatások határainkon belül és kívül. *Magyar Tudomány* 2003/4. 504–512.
- Kontra Miklós 2004. Tannyelv, (felső)oktatás, nyelvpolitika. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* VI/4. 25–42.
- Kontra Miklós 2005. Tannyelv, (felső)oktatás, nyelvpolitika. Kontra Miklós szerk. 17–39.
- Kontra Miklós 2006a. A határon túli magyar nyelvváltozatok. Kiefer Ferenc szerk. *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 549–576.
- Kontra Miklós 2006b. A magyar lingvicizmus és ami körülveszi. Sipőcz Katalin és Szeverényi Sándor szerk. *Elmélkedések népekről, nyelvekről és a profán medvéről. Írások Bakró-Nagy Marianne tiszteletére*, 83–106. Szeged: SZTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék.
- Kontra Miklós 2006c. Nyelvi emberi jogi problémák. In: Benő Attila – Szilágyi N. Sándor szerk.: *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 3. Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 9–29.

- Kontra Miklós 2009a. A focihoz és a pedagógiához mindenki ért, a nyelvhez még a politikus is. *Korunk* 2009/május, 87–95.
- Kontra Miklós 2009b. A nyelvi genocídium fogalma és mai magyar megvalósulásai/megvalósításai. *Kritika* 2009/május: 22–25.
- Kontra Miklós szerk. 1991. *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Budapest: Magyarországtudató Intézet.
- Kontra Miklós szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós szerk. 2005. *Sült galamb?* Magyar egyetemi tannyelvpolitika. Konferencia a tannyelvválasztásról Debrecenben, 2004. október 28–31-én. Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Kontra Miklós – Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Göncz Lajos – Péntek János – Szabó Mihály Gizella – Szilágyi N. Sándor 2004. *Min múlik a határainkon túli magyar nyelvváltozatok jövője?* Előadás a Mindentudás Egyeteme Klubjában 2004. február 23-án. Hozzáférhető: www.mindentudas.hu/mindentudasegyeteme/20040514kontra.html
- Kontra Miklós – Hattyár Helga szerk. 2002. *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Kontra Miklós – Saly Noémi szerk. 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris.
- Kontra Miklós – Szilágyi N. Sándor 2002. A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? Kontra Miklós – Hattyár Helga szerk. *Magyarok és nyelvtörvények*. 3–10. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Kossa János 1978. *A mi nyelvünk*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- KSSJ 2003. Kačala, Ján – Pisárčiková, Mária – Považaj, Materj szerk., *Krátky slovník slovenskéhoho jazyka*. (4., bővített és átdolgozott kiadás.) Bratislava: Veda. <http://kssj.juls.savba.sk/>
- Kulyk, V. (Кулик В.) 2000. Щирі українці та їхній „othering”. *Критика* IV/12.
- Kulyk, V. (Кулик В.) 2006. Normalisation of Ambiguity: Policies and Discourses on Language Issues in Post-Soviet Ukraine. In: Barbara Tornquist-Plewa ed., *History, Language and Society in the Borderlands of Europe*. Malmö: Sekel Bokförlag. 117–140.
- Kulyk, V. (Кулик В.) 2007. Языковые идеологии в украинском политическом и интеллектуальном дискурсах. *Общественные записки* 2007/1. 296–316.
- Kulyk, V. (Кулик В.) 2008. Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після помаранчевої революції. In: Besters-Dilger, Juliane szerk., *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім Києво-Могилянська академія. 11–54.
- Lábadi Károly 2003. Nyelvtörvények, nyelvi jogok Horvátországban. In: Nádor Orsolya – Szarka László szerk., *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 176–189.
- Labrie, Normand 1999. Nyelvpolitika. Szépe György – Derényi András szerk. *Nyelv, hatalom egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Budapest: Corvina. 15–24.

- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Lambert, Wallace E. 1972. *Language, Psychology, and Culture*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Langman Juliet – Lanstyák István 2000. Language negotiations in Slovakia: Views from the Hungarian minority. *Multilingua* 19.1/2: 55–72.
- Lanstyák István 1991. A szlovák nyelv árnyékában. (A magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918–1991). Kontra Miklós szerk., *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Budapest: Magyarországtudató Intézet. 11–72.
- Lanstyák István 1994. Az anyanyelv és a többségi nyelv oktatása a kisebbségi kétnyelvűség körülményei között. *Regio* 5/4. 90–116.
- Lanstyák István 1995. A magyar nyelv központjai. *Magyar Tudomány* 1995/10. 1170–1185.
- Lanstyák István 1998/2002. Magyar nyelvtervezés a Kárpát-medencében a 21. században. In: Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 127–141.
- Lanstyák István 1998a. *Nyelvünkben – otthon*. Dunaszerdahely: Nap Kiadó.
- Lanstyák István 1998b. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Lanstyák István 2000a. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák István 2000b. Bilingual versus Bilingual Education: The Case of Slovakia. Robert Phillipson ed., *Rights to Language. Equity, Power, and Education. (Celebrating the 60th Birthday of Tove Skutnabb-Kangas)*. Mahwah, New Jersey – London: Lawrence Erlbaum Associates. 227–233.
- Lanstyák István 2002a. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 84–108.
- Lanstyák István 2002b. Magyar nyelvészeti kutatások Szlovákiában és a Gramma Nyelvi Iroda. Lanstyák István – Simon Szabolcs szerk. *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 201–219.
- Lanstyák István 2002c. A nyelvérzékenység szakszókincséről. Száz fogalom a kontaktológia tárgyköréből. Gyurgyik László – Kocsis Aranka szerk. *Társadalom – Tudomány. Tanulmányok a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport műhelyéből*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 73–95.
- Lanstyák István 2002d. Nyelvi hiány. Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 109–116.
- Lanstyák István 2002e. *A Magyar értelmező kéziszótár új kiadása és a magyar nyelv szlovákiai változatainak szókincse*. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 4/3. 115–128.
- Lanstyák István 2002f. A magyar nyelv határon túli változatai – babonák és közhelyek. Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram. 200–211.

- Lanstyák István 2003. A *Magyar értelmező kéziszótár* a nyelvhelyesség fogságában. *Magyar Nyelvőr* 127/4. 370–388.
- Lanstyák István 2004a. Élőnyelvi szövegek fonematikai elvű átírása. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István ...*itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint. 181–185.
- Lanstyák István 2004b. Szlovákiai magyar vonatkozású szócikkek a *Magyar értelmező kéziszótár* átdolgozott kiadásában. Lanstyák István – Menyhárt József szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről II*. Pozsony: Kalligram Kiadó. 166–211.
- Lanstyák István 2005a. A kétnyelvű oktatás esélyei és veszélyei Szlovákiában. Ring Éva szerk. *Felzárkózás vagy bezárkózás? A többnyelvű oktatás előnyei, veszélyei a kisebbségi közösségek életében*. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány. 43–73.
- Lanstyák István 2005b. A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélőközösségben. Lanstyák István – Vančóné Kremmer Ildikó szerk., *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda. 77–120.
- Lanstyák István 2005c. A kódváltásról – nyelvtani szempontból. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 7/2. 121–130.
- Lanstyák István 2006a. A kódváltás nyelvtani típusai a szlovákdomináns kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában. Lanstyák István *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. 105–146. Pozsony: Kalligram.
- Lanstyák István 2006b. A kölcsönzavak rendszerezéséről. Lanstyák István *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. 15–56. Pozsony: Kalligram.
- Lanstyák István 2006c. Határtalanítás (a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadása után, 3. kiadása előtt). Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Mariann szerk.: *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum Kiadó. 179–286.
- Lanstyák István 2006d. A nyelvi változatosság mint szótártani probléma. Adalékok a határtalanítás módszertanához. Lanstyák István *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 57–104.
- Lanstyák István 2007a. A nyelvi tévhitekről. Domonkosi Ágnes, Lanstyák István és Posgay Ildikó szerk. *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. 154–173.
- Lanstyák István 2007b. Általános nyelvi mítoszok. Domonkosi Ágnes, Lanstyák István és Posgay Ildikó szerk. *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. 174–212.
- Lanstyák István 2008. A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. Fedinec Csilla szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 118–135.

- Lanstyák István 2009a. A *platni* botránya (Egy új stílusminősítési rendszer felé) *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 11/2. 25–40.
- Lanstyák István 2009b. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 11/1. 27–44.
- Lanstyák István 2009c. A sajátos határon túli magyar szókincs változatosságának dialektális, regiszterbeli, időbeli és stilisztikai aspektusáról. Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga szerk., *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. élőnyelvi konferencia Párkány (Szlovákia), 2008. Szeptember 4–6.* Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar. Tinta Könyvkiadó. 17–24.
- Lanstyák István 2009d. A határon túli magyar szókészlet eredet szerinti rétegei. Lanstyák István – Menyhárt József – Szabó Mihály Gizella szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV.* Dunaszerdahely: Gramma. 78–115.
- Lanstyák István 2009e. Termini magyar–magyar szótár – minden Kárpát-medencei magyar szótára. Lanstyák István – Menyhárt József – Szabó Mihály Gizella szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről V.* Dunaszerdahely: Gramma. 208–218.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1994/1998. Standard – köznyelv – nemzeti nyelv. Kontra Miklós – Saly Noémi szerk. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? (Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról).* Budapest: Osiris. 211–216.
- Lanstyák István – Menyhárt József 2001. A Gramma Nyelvi Iroda (avagy: Lesz-e az álomból valóság)? *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3/3. 189–196.
- Lanstyák István – Simon Szabolcs szerk. 2002. *Tanulmányok a kétnyelvűségről.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István – Simon Szabolcs – Szabó Mihály Gizella 1998. A magyar standard szlovákiai változatának szókincséről. Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella szerk., *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 67–77.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1994. Anyanyelvi nevelés kétnyelvű környezetben. *IV. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Többnyelvűség az oktatásban és a kutatásban II.* Budapest: Budapesti Műszaki Egyetem Természet- és Társadalomtudományi Kar Nyelvi Intézet. (Folia Practico-Linguistica 24.) 782–787.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1996a. Contact varieties of Hungarian in Slovakia: a contribution to their description. *International Journal of the Sociology of Language* 120: 111–130.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1996b. Kódváltás és nemzeti azonosság-tudat. Gadányi Károly – Bokor József – Guttmann Miklós szerk. *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat.* Szombathely: Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. 163–174.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség. Nyelvi változók a szlovákiai és magyarországi középiskolások néhány csoportjának magyar nyelvhasználatában.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 2000/2002. Nyelvi jogaink érvényesítésének nyelvi feltételei. Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 117–126.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 2002. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák, István – Szabó Mihályová, Gizela 2009. Hungarian in Slovakia: Language management in a bilingual minority community. J. Nekvapil and T. Sherman (eds) *Language Management in Contact Situations: Perspectives from Three Continents*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 49–73.
- Lelkes György szerk. 1992. *Magyar helységnev-azonosító szótár*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Lelkes György szerk. 1998. *Magyar helységnev-azonosító szótár*. 2. Kiadás. Baja: Talmi Kiadó.
- Li Wei 1994. *Three Generations, Two Languages, One Family. Language Choice and Language Shift in a Chinese Community in Britain*. Multilingual Matters LTD. 5.
- Ligeti Lajos 1976. A magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülöttük van. *Magyar Nyelv* 72. 11–27; 129–136.
- Lozinskyi, Roman (Лозинський Роман) 2006. Тенденції мовної ситуації в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія географічна* 33. 217–227.
- Lőrincz Jenő 1968. „Jövevényező vagy kölcsönöző?”. *Magyar Nyelv* 64. 86–88.
- Magga, Ole Henrik – Nicolaisen, Ida – Trask, Mililani – Dunbar, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove 2005. *Indigenous Children's Education and Indigenous Languages. Expert paper written for the United Nations Permanent Forum on Indigenous Issues*. New York: United Nations.
- Magyarország 1989. *Magyarország nemzeti atlasza*. Szerk. biz. elnök. Pécsi Márton. Budapest: Kartográfiai Vállalat.
- Majboroda, O. – Pancsuk, M. (Майборода О. – Панчук М.) 2008. Мовне та політико-ідеологічне протистояння в Україні: причини, чинники, прояви. In: Majboroda, O. és mtsai szerk., *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 205–234.
- Majboroda, O. (Майборода О.) és mtsai szerk. 2008. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 49–85.
- Majtényi Balázs – Vizi Balázs szerk. 2003. *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai. Dokumentumgyűjtemény*. Budapest: Gondolat Kiadó–MTA Jogtudományi Intézet–MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Márku Anita 2008. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében. Ungvár–Bereg-szász: PoliPrint–KMF*.
- Márton Gyula 1969. *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Márton Gyula – Péntek János – Vő István 1977. *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Bukarest: Kriterion Kiadó.

- Maszenko, L. (Масенко Л.) 1999. *Мова і політика*. Київ: Соняшник.
- Maszenko, L. (Масенко Л.) 2002. Суржик як соціолінгвістичний феномен. *Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах* 2002/3. 11–13.
- Maszenko, L. (Масенко Л.) 2004. *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*. Київ: „КМ” Академія.
- Maszenko, L. (Масенко Л.) 2008. Мовна ситуація України: соціолінгвістичний аналіз. In: Bstres-Dilger, Juliane szerk., *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”. 96–131.
- Maszenko, L. (Масенко Л.) 2010. *Нариси з соціолінгвістики*. Київ: Видавничий дім Києво-Могилянська академія.
- Maticsák Sándor és mtsai szerk. 2007. *Nyelv, nemzet, identitás. I. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai*. Debrecen–Budapest: Nemzetközi magyarságtudományi Társaság.
- May, Stephen – Hill, Richard – Tiakiwai, Sarah 2004. *Bilingual/Immersion Education: Indicators Of Good Practice. Final Report to the Ministry of Education*. Waikato: Wilf Malcolm Institute of Educational Research, School of Education, University of Waikato.
- Medvegyev, O. (Медведєв О.) 2007. *Мовний баланс України*. http://uabooks.info/ua/book_market/analytics/?pid=2386
- Melnyik, Szvitlana – Csernicskó István 2010. *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгород: ПоліПрінт.
- Melnyik, Sz. – Csernicskó I. (Мельник С. – Черничко С.) 2010. *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгород: ПоліПрінт.
- Menyhárt J. 2005. A Gramma Nyelvi Iroda első három éve 2001–2004. Lanstyák I. – Menyhárt J. szerk. *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 257–263.
- Mező András 1982. *A magyar hivatalos helységnévadás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Misad Katalin 2007. A szaknyelvi regiszterek helyzete szlovákiai magyar viszonylatban. *Terminology and Lexicology in Middle-Europe. Terminologia et Corpora. Tomus III*. Szombathely: Department of Applied Linguistics and Department of Uralic Studies, Berzsényi College. 40–63.
- MNyA. Deme László – Imre Samu 1968–1977. szerk. *A magyar nyelvjárások atlasza I–VI*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Molnár Anita 2009. Tannyelv és nemzeti identitás kapcsolata egy 2006-os felmérés tükrében. Karmacszi Zoltán – Márku Anita szerk.: *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Ungvár: PoliPrint. 122–128.
- Molnár Csikós László 1990. Neologizmusok a jugoszláviai magyar regionális köznyelvben. Balogh Lajos – Kontra Miklós szerk.: *Élőnyelvi tanulmányok*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete. 156–163.
- Molnár Csikós László 2007. A regionális szaknyelvek lehetőségei. *Hungarológiai Közlemények* 38/4. 111–120.

- Molnár József 2004. Kárpátalja lakosságának nyelvi összetétele a 2001-es ukrainai népszámlálás adatai alapján. Beregszászi Anikó – Csernicskó István szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint. 119–130.
- Molnár József – Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: KMPSZ Tankönyv- és Taneszköz Tanácsa.
- Myers-Scotton, Carol 1990. Intersections between social motivations and structural processing in code-switching. In *ESF*. Strasbourg: ESF. 57–81.
- Nádor Orsolya – Szarka László szerk. 2003. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nećak Lük, Albina 1992. A muravidéki kétnyelvű iskolák tanulóinak kétnyelvű kommunikációs készségéről. Győri-Nagy Sándor és Kelemen Janka szerk. *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II*. Budapest: Pszicholingva Nyelviskola, Széchenyi Társaság. 56–67.
- Novák Attila 2003. Milyen a jó humor? In: Alexin Zoltán – Csentes Dóra szerk., *Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (MSZNY 2003)*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. 138–145.
- Novák Attila – M. Pintér Tibor 2006. Milyen a még jobb Humor? In: Alexin Zoltán – Csentes Dóra szerk., *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (MSZNY 2006)*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. 60–69.
- Nyelvi „detrianonizálás”, avagy határtalanítás a magyar nyelvben. Az egységes, de változatos magyar nyelvért. Interjú Csernicskó Istvánnal. Kárpátalja. 2004. aug. 20. (IV. évf. 34. szám), 11. oldal.
- Orešnik, Ivo 1978. Első lépések a kétnyelvű oktatás bevezetése terén. *Nemzetiségi politika – nemzetiségi jog*. 47–58. Lendva.
- Orosz Ildikó 2005. *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében (1989–1999)*. Ungvár: PoliPrint.
- Orosz Ildikó 2009. Педагогічний аспект оцінювання знань учнів шкіл із навчанням мовами національних меншин української мови та літератури в системі незалежного тестування. Герцог Юрій szerk, *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, зобутки, перспективи*. Ужгород: Поліграф центр Ліра. 287–291.
- Orosz János 2005. *Szerb–magyar közigazgatási és jogi szótár*. Újvidék: Magyar Szó Lapkiadó.
- Panina, N. (Паніна Н.) 2005. *Українське суспільство 1994–2005: соціологічний моніторинг*. Київ: Інститут соціології НАН України – Фонд „Демократичні ініціативи”.
- Papp György 2001. szerk. *11. Élőnyelvi Konferencia*. Újvidék: Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszéke.
- Papp Z. Attila 2010. A kárpátaljai magyar oktatás rendszere és néhány aktuális kihívása. Fedinec Csilla – Vehes Mikola szerk., *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum Kiadó. 480–498.
- Papp Z. Attila – Veres Valér szerk. 2007. *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet. www.mtaki.hu/uj_intezeti_kiadvanyok/karpat_panel_2007.html

- Patten, Alan. 2001. Political theory and language policy. *Political Theory*, 29. 691–715.
- Pavlenko, Aneta. 2006. Russian as a lingua franca. *Annual Review of Applied Linguistics* 26. 78–99.
- Péntek János. 1981. A romániai magyar nyelvtudományi kutatások. In: *A romániai magyar nemzetiség*. Bukarest, Kriterion Kiadó. 286–312.
- Péntek János. 1999. *A megmaradás esélyei*. Anyanyelvű oktatás, magyarságtudomány, egyetem Erdélyben. Budapest: A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága.
- Péntek János. 2004. A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon túli magyar nyelvváltozatok. Az MTA határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák állásfoglalása. *Magyar Tudomány* 49/7. 724–726. www.matud.iif.hu/04jul/008.hrml.
- Péntek János. 2005. Magyar nyelv- és nyelvjárászigetek Romániában. *Magyar Nyelv* 4. 406–413.
- Péntek János. 2006a. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a kolozsvári nyelvészeti iskola. In: Illyés Szilárd, Tamásné Szabó Csilla szerk.: *Az erdélyi magyar tudomány történetéből*. 19–27. Kolozsvár, Az EME kiadása.
- Péntek János. 2006b. Néhány (utólagos) észrevétel a nyelvek érintkezéséről. In: Vass László szerk., *A mondat: kaland*. Szeged: SZEK Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 301–304.
- Péntek János. 2007. Transzszilvanizmusok, romanizmusok és a határtalanítás programja. Maticsák Sándor – Jankovics József – Kolláth Anna – Nyerges Judit – Péntek János szerk., *Nyelv, nemzet, identitás*. I. kötet. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 115–124.
- Péntek János. 2008a. A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. Fedinec Csilla szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 136–152. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- Péntek János. 2008b. Termini: magyar nyelvészeti kutatóállomások hálózata a Kárpát-medencében. *Kisebbségkutatás* 17/4. 699–722.
- Péntek János. 2009a. Évfordulók a Magyar nyelv évében. *Magyar Napló* 10. 27–31.
- Péntek János. 2009b. Termini: the network of Hungarian linguistic research centres in the Carpathian Basin. *Minorities Research* 11. 97–123.
- Péntek János. 2010a. Változatok és változások a mai magyar nyelvben. *Magyar Nyelv* 106/1. 14–23.
- Péntek János. 2010b. Magyar nyelvtudományi kutatások a Kárpát-medencei külső régiókban. In: Fedinec Csilla szerk.: *Magyar–magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködések lehetősége*. Budapest: MTA MTK EB. 145–186.
- Péntek János – Benő Attila. 2003a. Nyelvi jogok Romániában. Nádor Orsolya – Szarka László szerk., *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 123–145.
- Péntek János – Benő Attila. 2003b. *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.

- Petráčeková, Věra – Kraus, Jiří és mtsaik 1997. *Slovník cudzích slov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove 1995/1997. Nyelvi jogok és jogsértések. *Valóság* 40/1, 12–30.
- Pintér Tibor 2003. Amit a modern nemzeti korpuszokról tudni kell. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2003/3. 71–85.
- M. Pintér Tibor 2007. „Határtalan” magyar nyelv – az első, határon túli magyar nyelvváltozatokat tartalmazó strukturált magyar nyelvi korpuszról. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 9/1. 165–182.
- Poplack, S. és Sankoff, D. 1984. Borrowing: The synchrony of integration. *Linguistics* 22. 99–135.
- Portnov, Andrej 2009. Történelemírás ukrán módra. Megjegyzések a hétköznapi valóság történeti alapú átrendezéséhez. In: Fedinec Csilla és Szereda Viktória szerk., *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 11–49.
- Pusztai Ferenc 1999. Magyarul és magyarul. In: Glatz Ferenc szerk., *A magyar nyelv az informatika korában*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 91–98.
- Rácz Endre szerk. 1976. *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó. (4. kiadás.)
- Radcsuk, V. (Радчук В.) 2002. Мова в Україні: стан, функції, перспективи. *Мовознавство* 2–3. 39–45.
- Rajšli Iлона 2004. Útmutató a korpuszba építendő élőnyelvi szövegek lejegyzéséhez. In: Papp György szerk., *Mi ilyen nyelvben élünk. Nyelvszociológiai és korpuszvizsgálati tanulmányok*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság. 65–79.
- Ring Éva 2004. *Többnyelvű oktatás és EU-integráció*. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány.
- Rjabcsuk, M. 2002. Két Ukrajna. Miért bizonytalanok az ukránok? *Tr@nsit online* 2002/23. 11–20.
- Rjabosarko, L. (Рябошарко Л.) 2001. *Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000)*. Львів.
- Romaine, Susanne 1989. *Bilingualism*. Oxford – New York: Blackwell.
- Šaling, Samo – Ivanová-Šalingová, Mária – Maníková, Zuzana 2003. *Velký slovník cudzích slov*. Bratislava: SAMO. (Harmadik, bővített és átdolgozott kiadás.)
- Sándor Anna 2002. Az informális és formális beszédhelyzetekben előforduló kontaktusjelenségek sajátosságai. Lanstyák István – Simon Szabolcs szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 114–126.
- Sándor Anna 2008. Amikor a varietas non delectat (Egy fordítói szakvizsga tanulságai). Bárcsi Zsófia – Vančóné Kremmer Ildikó szerk. *Fordítás – nyelv – irodalom – társadalom*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 51–58.
- Sándor Klára szerk. 1998. *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szeged: JGYF Kiadó.
- Sebők László 1990. *Magyar neve? Határokon túli magyar helységnevszótár*. Budapest: Arany Lapok Kiadó.

- Sebők László 1997. *Határokön túli magyar helységnevszótár*. Budapest: Teleki Intézet.
- Semsucsenko, J. – Gorbatenko, V. (Шемшученко Ю. – Горбатенко В.) 2008. Законодавство про мови в Україні: хронологічний моніторинг, класифікація, понятійна основа. In: Majboroda, O. és mtsai szerk., *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 157–173.
- Simon Szabolcs 2005. A magyar nyelv oktatása a szlovákiai magyar gimnáziumokban – tankönyvek és segédletek tükrében. A kisebbségi magyar anyanyelvváltozatok jellemzőinek oktatása – szlovákiai lehetőségek. Huszti Póna – Koljadzin Natália szerk. *Nyelv és oktatás a 21. század elején. Nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye*. Ungvár: PoliPrint. 78–91.
- Skutnabb-Kangas [Skutnabb-Kangas], Tove 1990/1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1994. Educational Challenges in Multilingual Western Europe. Phillipson, Rober – Skutnabb-Kangas, Tove szerk., *Papers from the Round Table on Language Policy in Europe, April 22, 1994*. ROLIG-papír 52. Roskilde: Roskilde Universitetscenter, Lingvistgruppen.
- Skutnabb-Kangas, Tove 2000. Education of Ethnic Minorities: Introduction and Evaluation of Various Models in Relation to Roma. *Tolerance, Respect, and Human rights. Second international seminar of the Transborder Initiative for Tolerance and Human Rights 19–24 January 2000, Czech Republic*. www.tolerance.cz/english/sem2000/ecmi04.htm
- Skutnabb-Kangas, Tove 2002a. *Why should linguistic diversity be maintained and supported in Europe? Some arguments. Guide for the development of language education policies in Europe: from linguistic diversity to plurilingual education*. Reference study. Strasbourg: Council of Europe, Language Policy Division, DG IV.
- Skutnabb-Kangas, Tove 2002b. Linguistic Human Rights in Education: Western Hypocrisy in European and Global Language Policy. Lahdelma, Tuomo – Jankovics József – Nyerges Judit – Petteri Laihonen szerk., *Hatalom és kultúra. Power and Culture. Plenáris előadások. Plenary Sessions. V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. The 5th International Congress of Hungarian Studies*. Jyväskylä: University of Jyväskylä, Faculty of Humanities, Hungarian Studies. 115–156.
- Skutnabb-Kangas, Tove – Phillipson, Robert (eds.) 1994. *Linguistic human rights: overcoming linguistic discrimination*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- SSJ 1959–1968. Peciar, Štefan szerk., *Slovník slovenského jazyka I–VI*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Stabej Marko 2004. *Zakon o rabi slovenščine velja*. (Utolsó nézet: 2010. augusztus 15.)
- Štefánik, Jozef – Michaela Palcútová – István Lanstyák 2004. Terminologický slovník. Jozef Štefánik összeáll., *Antológia bilingvizmu*. Bratislava: Academic Electronic Press. 283–294.

- Sulha, N. (Шульга Н.) 2000. Функционирование украинского и русского языков в украинском обществе. *Проекты законов о языках – экспертный анализ*. Киев. 73–114.
- Sulha, O. (Шульга О.) 2008. Функціонування української і російської мов в Україні та її регіонах. In: Majboroda, O. és mtsai szerk., *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 49–85.
- Szabó Mihály Gizella 1998. A nyelvhasználat törvényi szabályozása és a szlovákiai magyar nyelvváltozatok jellegzetességei (Cseh)Szlovákiában 1918–1998 között. Tóth László szerk., *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I. kötet. Budapest: Ister. 132–167.
- Szabó Mihály Gizella 2003. A szlovákiai magyar szakfordítások minőségének javításáról és az objektív fordításkritika megteremtésének feltételeiről. *Fórum Társadalomtudományi Szemle V/4*. 55–68.
- Szabó Mihály Gizella 2005a. A főnévi alaptagú szlovák szerkezetek magyar megfelelői – fordítási és nyelvtervezési problémák. Lanstyák István – Menyhárt József szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 131–158.
- Szabó Mihály Gizella 2005b. Az emberi nyelvi jogokról. Dokumentumok és bibliográfiai áttekintés. Lanstyák István – Vančoné Kremmer Ildikó szerk. *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda. 203–232.
- Szabó Mihály Gizella 2007a. A nyelvi menedzselés lehetséges szerepe a magyar nyelvalkításban. Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 71*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. 52–67.
- Szabó Mihály Gizella 2007b. A határtalanítás a helynevek területén. Maticsák Sándor szerk. *Nyelv, nemzet identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai*. I. kötet, Debrecen–Budapest: Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság. 153–170.
- Szabó Mihály Gizella 2008a. A fordítottság jelei szlovákiai magyar szövegekben. Bárczi Zsófia – Vančoné Kremmer Ildikó szerk., *Fordítás – nyelv – irodalom – társadalom*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara. 19–36.
- Szabó Mihály Gizella 2008b. A tankönyvfordításról és a tankönyvek értékeléséről. Fazekas József szerk. *Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum. 84–101.
- Szabó Mihály Gizella 2010. Fordított tankönyvek lehetséges értékelési szempontjai. Bauko János szerk., *Bilingvizmus és fordítás. Nyelvészeti tanulmányok Arany A. László születése 100. évfordulójának tiszteletére*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 93–100.
- Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István 1998. Nyelvi változók a magyar nyelv szlovákiai változataiban. Sándor Klára szerk., *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szeged: JGYF Kiadó. 113–122.

- SzabómihályGizella Lanstyák István – Vançoné Kremmer Ildikó – Simon Szabolcs 2000. Idegen szavak a magyar nyelv szlovákiai változataiban. Borbély Anna szerk., *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 195–206.
- Szarka László 2005. Kisebbség és kultúra. A kulturális intézmények szerepe a közösségépítésben. Blénesi Éva – Mandel Kinga – Szarka László szerk.: *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer*. Budapest: MTA Etnikai – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 5–24.
- Szekeres Péter 2006. Az anyanyelv használatához való jog Horvátországban. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny*. IV/ 2. 63–68.
- Szépe György 2001. *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Pécs: Iskolakultúra.
- Szilágyi N. Sándor 2005. Asszimilációs folyamatok a romániai magyarság körében. In: Péntek János – Benő Attila szerk., *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 2. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 24–94.
- Szilágyi N. Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Csilla szerk., 2008. *Értékek, dimenziók a magyar-sághutatásban*. Budapest: Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 105–118.
- Szoták Szilvia 2004. A burgenlandi magyarság nyelvi jogai. In: P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit szerk., *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*. Budapest: Tinta Kiadó. 278–291.
- Szoták Szilvia 2005. Fejezetek a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás; örvidéki szavak magyarországi szótárakban. In: Keményfi Róbert szerk., *Osztrák források – magyar kutatók, Österreichische Quellen – Ungarische Forscher*. Debrecen–Bécs: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke – Collegium Hungaricum.
- Szoták Szilvia 2008. Kontaktusjelenségek a burgenlandi magyarság nyelvében. Egy terepmunka tanulságai. *Nyelvünk és Kultúránk* XXXVIII/155. 67–79.
- Szoták Szilvia 2009. A magyar nyelv helyzete Ausztriában. *Korunk*. III/ 2. 21–27.
- Tamás Lajos 1966. *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TESZ 1–3. Benkő Loránd és mtsai szerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1967–1976.
- Thomason, Sarah Grey – Kaufman Terrence 1988. *Language Contact, Creolization and Genetic Linguistics*. Berkley, CA: University of California Press
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007a. *Idegen szavak szótára*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007b. A magyar nyelv és nemzet értelmezhetősége a határtalanítás folyamatában (vázlat). Maticsák Sándor és mtsai szerk., *Nyelv, nemzet, identitás*. I. kötet. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság. 171–176.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007c. A határtalanítás egy újabb megvalósulásáról. Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor szerk., *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére*, Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. (A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 4.) II. kötet. 99–405.

- Tolcsvai Nagy Gábor sorozatszerk. *Tervezet egy általános magyar nyelvi ismereteket összefoglaló sorozatról*. Kézirat.
- Tolcsvai Nagy Gábor szerk. 1998. *Nyelvi tervezés*. Budapest: Universitas Kiadó.
- Tompa József szerk. 1961. *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan*. I. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tótfalusi István 2004. *Idegenszó-tár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tóth Mihály 2008. Рефлексії на публікації про угорців Закарпаття, або Кому порозумитися стає дедалі важче. *Дзеркало тижня* № 36 (27 вересня – 3 жовтня 2008).
- Tóth Mihály – Csernicskó István 2009. Az ukrajnai kisebbségi jogalkotás fejlődése és két részterülete: a névhasználat és a politikai képviselet. *Regio* 2009/2. 69–107.
- Törzsök Erika 2008. *Jelentés a külhoni magyarság helyzetéről*. Budapest: Miniszterelnöki Hivatal.
- Trócsányi László 2006. Az anyanyelvhasználathoz való jog a nemzetközi alkotmányokban. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny*. IV/ 2. 7–10.
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Vahtyin, N. és mtsai (Вахтин Н. – Жиронкина О. – Лисковец И. – Романова Е.) 2003. Отчет по результатам исследовательского проекта „Новые языки новых государств: явления на стыке близкородственных языков на постсоветском пространстве”. <http://old.eu.spb.ru/ethno/projects/project3/list.htm>
- Vančo I. 2005. *The Hungarian Language in Education in Slovakia*. Mercator-Education. Regional Dossiers Hungarian. Fryske Academy.
- Várady Tibor 2007. Kisebbségi jogok a volt Jugoszlávia utódállamaiban – megoldásképletek a koszovói krízis tükrében. 1–9. www.balkancenter.hu/pdf/elemzes/varady_balkan07.pdf.
- Varennés, Fernand de 2001. *A Guide to the Rights of Minorities and Language*. Colpi Paper No. 4. Budapest: COLPI.
- Varga József 1993. A muravidéki kétnyelvű terület személynévanyagának vizsgálata, különös tekintettel szociolingvisztikai jellemzőire. Hegedűs Rita – Körösi Zoltánné – Tarnói László szerk., *Hungarológia 3. Nyitrai nemzetközi konferencia előadásai*. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ. 225–245.
- Varga József 2002. A kétnyelvű oktatás Szlovéniában. Ruda Gábor szerk. *Nemzetiségi iskolák – kétnyelvű oktatás*. Pilisvörösvár–Graz: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület – Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark. 9–21.
- Varga József 2005. Muravidéki magyar személynevek néhány sajátossága. Vörös Ferenc szerk., *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat* (MNYTK 224.). Budapest–Nyitra–Somorja: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstanstin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum. 123–128.

- Végel László 2003. *Időírás, időrendben*. Újvidék: Családi Kör – Budapest: Noran. www.forrassfolyoirat.hu/0301/vegel.html
- Veress Emőd 2005. Nyelvi jogok a román közigazgatásban: eredmények és problémák. In: Péntek János – Benő Attila szerk., *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 2. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 126–134.
- Veress Emőd 2006. Nyelvhasználati jogok a román közigazgatásban. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny* IV/2006, 2. 35–41.
- Visnyak, O. (Вишняк О.) 2008a. Metodiki sociológicnih dosliďdzen' funkcionuvannja ta statusu mov v Ukraїni. In: Majboroda, O. és mtsai szerk., *Movna situacija v Ukraїni: miź konfliktom i kosensucsom*. Kiїв: ПiЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 34–48.
- Visnyak, O. (Вишняк О.) 2008b. Dinamika movnoї situacii v Ukraїni. In: Majboroda, O. és mtsai szerk., *Movna situacija v Ukraїni: miź konfliktom i kosensucsom*. Kiїв: ПiЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 75–85.
- Visnyak, O. (Вишняк О.) 2008c. Stavlennja ukraїn'skich громадян do pitannja pro status mov u derzavі. In: Majboroda, O. és mtsai szerk. *Movna situacija v Ukraїni: miź konfliktom i kosensucsom*, Kiїв: ПiЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 144–156.
- Vorona, V. – Sulha, N. (Ворона В. – Шульга Н.) szerk. 2007. *Ukraїn'ske cusniltvo 1992–2007. Dinamika sociálnich zмін*. Kiїв: Інститут соціології НАН України.
- Vörös Ferenc 1999a. A közösségi névadási hagyomány továbbélése a tizenéves korosztályban. Egy Révkomáromban, magyar gimnazisták körében végzett vizsgálat tapasztalatai. *Magyar Nyelvőr*. 123/3. 266–285.
- Vörös Ferenc 1999b. Anyakönyvi adalékok a csehszlovákiai és szlovákiai magyarság jogfosztottságához 1918-tól napjainkig. *Névtani Értesítő* 21. 204–212.
- Vörös Ferenc 2003. Adalékok a magyar nevek -ovázásához. Hajdú Mihály – Keszler Borbála szerk., *Köszöntő Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete – Magyar Nyelvtudományi Társaság. 628–633.
- Vörös Ferenc 2005. Hely- és személynévi neologizmusok a Felvidéken Trianon után. *Névtani Értesítő* 27. 197–213.
- Vörös Ottó 2007. A névhasználat tervezésének néhány kérdése kisebbségi kétnyelvű környezetben. Maticsák Sándor szerk., *Nyelv – nemzet – identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus nyelvészeti előadásai. I. kötet*. Budapest–Debrecen: Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság. 187–196.
- Vörös Ottó – Simon Szabolcs 2006. Nyelvtervezés – névtervezés. Személynévhasználat és a szlovákiai magyarok. Benő Attila – Szilágyi N. Sándor szerk., *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 343–359.
- Vratuša, Anton 1996. A nemzeti kisebbségek, mint a nemzetek közötti együttműködés tényezői. In: Vugrinec, Jože, Takács Miklós szerk., *Együttműködés a határ mentén – Sodelovanje ob meji*. Murska Sobota–Szombathely. 95–101.

- Weinreich, Uriel, 1953/1974. *Languages in Contact. Findings and Problems.* The Hague – Paris: Mouton. (8. kiadás.)
- Zakon o posebnih pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja (ZPIMVI) www.mss.gov.si
- Zalabai Zsigmond szerk. 1995. *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994.* Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Zaliznyak, H. – Maszenko, L. (Залізняк Г. – Масенко Л.) 2001. *Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній.* Київ: Виданичий дім „КМ Академія”.
- Zaremba, J. – Rimarenko, Sz. (Заремба О. – Римаренко С.) 2008a. Механізми політичної мобілізації мовних груп: антрепренери, гасла, заходи. In: Majboroda, O. és mtsai szerk., *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і косенсусом*, 235–257. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Zaremba, J. – Rimarenko, Sz. (Заремба О. – Римаренко С.) 2008b. Роль зовнішніх чинників у політизації мовних проблем. In: Majboroda, O. és mtsai szerk., *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і косенсусом.* Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 258–280.
- Zsemlyei János 1979. *A Kis-Szamos vidéki magyar tájszólás román kölcsönszavai.* Bukarest: Kriterion Kiadó.
- Zsemlyei János 1995. Román tükörszavak, tükörfelfejezések és hibridszavak a romániai magyarság nyelvhasználatában. Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 245–252.
- Zsigmond Tibor és mtsai. 2002. *A Csallóköz szívében. Dunaszerdahelyi járás.* Dunaszerdahely: NAP Kiadó.

A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat irodáinak reprezentatív bibliográfiája (2001–2010)

Az irodák közös publikációi *

2002. Hoffmann István – Juhász Dezső – Péntek János szerk.: *Hungarológia és dimenzionális nyelvészet. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Jyväskylä 2001. aug. 6–10)*. Debrecen – Jyväskylä: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék
2003. Nádor Orsolya – Szarka László szerk.: *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
2003. Hrg. Ferenc Glatz. *Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas. Begegnungen*. Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest. Band 21. Budapest: Akadémiai Kiadó.
2004. P. Lakatos Iлона – T. Károlyi Margit szerk.: *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXXII.) Budapest: Tinta Könyvkiadó.
2005. Anna Fenyvesi (ed.) *Hungarian Language Outside Hungary*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
2007. Maticsák Sándor – Jankovics József – Nyerges Judit szerk. Kolláth Anna – Péntek János. társszerk.: *Nyelv, nemzet, identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. aug. 22–26.) nyelvészeti előadásai. I. kötet*. Debrecen–Budapest: Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság.
2007. Zelliger Erzsébet szerk.: *Nyelv, területiség, társadalom*. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 228. szám) Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
2008. Fedinec Csilla szerk.: *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
2009. Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga szerk.: *Nyelv-ideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Szótárszerkesztési programokban való részvétel

2003. Pusztai Ferenc főszerk.: *Magyar értelmező kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.

* Mivel a hivatkozott szakirodalom tartalmazza a Termini kutatóhálózat legfontosabb tanulmányait, itt csak a megjelent kötetek kerülnek bemutatásra.

2004. Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila szerk.: *Helyesírás*. Budapest: Osiris Kiadó.
2007. Tolcsvai Nagy Gábor szerk.: *Idegen szavak szótára*. Budapest: Osiris Kiadó.
2007. Eöry Vilma főszerk.: *Értelmező szótár+ I-II*. Budapest: Tinta Könyvkiadó
2010. Eöry Vilma főszerk.: *Magyar értelmező szótár diákoknak. Szómagyarázatok példamondatokkal*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet publikációi

Közös kiadványok

Tanulmánykötetek

2003. Benő Attila – Péntek János: *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 1. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
2005. Benő Attila – Péntek János szerk.: *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 2. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
2006. Benő Attila – Szilágyi N. Sándor szerk.: *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 3. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
2007. Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor szerk.: *Nyelvek és nyelvváltozatok I-II*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 4. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
2009. Bálint Emese – Péntek János szerk.: *Oktatás: nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 5. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
2010. Gál Noémi: *A nyelvi revitalizáció. Elméletek, módszerek, lehetőségek*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 6. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.

Szótárak, nyelvi adattárak

2002. Fazakas Emese főszerk.: *Román–magyar közigazgatási szótár*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
2004. Benő Attila – Becze Orsolya – Erdély Judit – Nagy Zsuzsanna – Ördög-Gyárfás Eszter – Sárosi Mardírosz Krisztina szerk.: *Magyar–román közigazgatási szótár*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
2008. Benő Attila – Sárosi Mardírosz Krisztina szerk.: *Román–magyar oktatás-terminológiai szótár*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.

2009. Benő Attila – Fazakas Emese – Sárosi Mardirosz Krisztina szerk.: *Román–magyar oktatásterminológiai szótár*. Második bővített és javított kiadás. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
2009. Benő Attila főszerk.: *Román–magyar kulturális szótár*. Sepsi-szentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
2010. Román intézménynevek magyarul (www.sztanyi.ro, www.nyelvi jogok.ro)
- 2009–2010 Román hivatalos űrlapok magyarul. Az Ügyintéző projekt. <http://ispmn.gov.ro/hun/node/despre-proiect>

Az intézet munkatársainak kötetei

Péntek János

2001. *A nyelv ritkuló légköre. Szociolingvisztikai dolgozatok*. Kolozsvár: Komp-Press. Korunk Baráti Társaság.
2003. *Népi nevek, népi hagyományok*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó.
2004. *Anyanyelv és oktatás*. Csíkszereda: Pallas-Akadémia Kiadó.

Benő Attila

2004. *A kölcsönszó jelentésvilága. A román–magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület.
2008. *Kontaktológia*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó.

Gamma Nyelvi Iroda

Közös kiadványok

2002. Lanstyák István – Simon Szabolcs szerk.: *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
2004. Lanstyák István – Menyhárt József szerk.: *Tanulmányok a kétnyelvűségről II*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
2005. Lanstyák István – Menyhárt József szerk.: *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
2009. Lanstyák István – Menyhárt József – Szabómihály Gizella szerk.: *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV*. Dunaszerdahely: Gamma,
2009. Lanstyák István – Menyhárt József – Szabómihály Gizella szerk.: *Tanulmányok a kétnyelvűségről V*. Dunaszerdahely: Gamma,
2002. Lanstyák István – Szabómihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
2005. Lanstyák István – Vančóné Kremmer Ildikó szerk.: *Nyelvészetről–változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely: Gamma.
2007. Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó szerk.: *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gamma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó.

Az iroda munkatársainak kötetei

Lanstyák István

2006. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
2009. *A magyar beszélt nyelv sajátosságai.* Pozsony–Bratislava: Stimul. 314. http://ht.nytud.hu/download/Lanstyak_Istvan_Besznye.pdf
2009. *Nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvmenedzselés.* Pozsony–Bratislava: Stimul. 166. http://ht.nytud.hu/download/Lanstyak_Istvan_Nyelvalakitas.pdf

Menyhárt József

2008. *Nyékvárkony nyelve.* Nitra: UKF.
2008. Menyhárt József – Presinszky Károly – Sándor Anna: *Bevezetés a szlovákiai magyar nyelvjárások tanulmányozásába. Egyetemi jegyzet.* Nitra: UKF.

Misad Katalin

2009. *Nyelvi kontaktusok. Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok.* Dunaszerdahely: Lilium Aurum.

Pintér Tibor

2009. *Nyelvi találkozások Dunaszerdahelyen. Kisebbségi nyelvhasználat egy szlovákiai magyar városban.* Budapest: Lexica.

Simon Szabolcs

2010. *Nyelvi szondázások (Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok a szlovákiai magyar nyelvhasználat köréből).* Dunaszerdahely: Lilium Aurum Kiadó.

Szabó Mihály Gizella

2008. *Üzleti levelezés.* Komárom: Szakképző és Felnőttképzési Intézet.

Vančóné Kremmer Ildikó

2005. *The Hungarian Language in Education in Slovakia.* Regional Dossier Hungarian (SK) Ljouwert/Leeuwarden: Mercator-Education.

Hodinka Antal Nyelvi Intézet

Közös kiadványok

Tanulmánykötetek

2001. Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó *Nyelv, oktatás, politika.* Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
2003. Csernicskó István szerk.: *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.* Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
2004. Beregszászi Anikó – Csernicskó István *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról.* Ungvár: PoliPrint.

2004. Beregszászi Anikó – Cserniczkó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint – Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola,
2005. Beregszászi Anikó – Papp Richárd szerk: *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
2005. Cserniczkó István – Kótyuk István – Hnatik-Riskó Márta–Nagy Sándor *Magyar nyelv 5–12. osztály. Tanterv a magyar tannyelvű iskolák számára. // Угорська мова 5–12 класи. Програма для загальноосвітних навчальних закладів з угорською мовою навчання*. Чернівці: Видавничий дім Букрек.
2005. Cserniczkó István szerk.: *Integrált irodalom (magyar és világirodalom) 5–12. osztály. Tanterv a magyar tannyelvű iskolák számára. // Література (угорська та зарубіжна). Інтегрований курс 5–12 класи. Програма для загальноосвітних навчальних закладів з угорською мовою навчання*. Чернівці: Видавничий дім Букрек.
2005. Molnár József – Molnár D. István *Kárpátalja népszerűsége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa. Beregszász: PoliPrint.
2006. Beregszászi Anikó – Cserniczkó István *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése*. Ungvár: PoliPrint.
2006. Kótyuk István főszerk.: *Magyar–ukrán kisszótár*. Ungvár–Beregszász: PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
2006. Orosz Ildikó – Soós Kálmán – Cserniczkó István – Vass Ilona – Pally Ferenc szerk.: *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Évkönyve (1996–2006)*. Ungvár: PoliPrint, 2007. Cserniczkó István és Márku Anita szerk. *Hiába repülsz te akárhová... Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*. Ungvár: PoliPrint.
2008. Cserniczkó István – Kontra Miklós szerk.: *Az Üveghegyen innen. Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*. Ungvár–Beregszász: PoliPrint Kft – II. Rákóczi Ferenc KMF.
2008. Cserniczkó István – Hires-László Kornélia – Márku Anita szerk.: *„hogya a magyarság ne vesszen el nyomtalanul ezen a vidéken”. A kárpátaljai magyarság 20. századi története és mai helyzete mélyinterjúk tükrében*. Ungvár: PoliPrint.
2009. Karmacsi Zoltán – Márku Anita szerk.: *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században. Konferenciakötet*. Nemzetközi tudományos konferencia a Rákóczi-napok keretében. 2009. március 26–27., Ungvár: PoliPrint.
2010. Braun László – Molnár József *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*. Ungvár: PoliPrint.
2010. Cserniczkó István szerk.: *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet.

2010. Melnyik Szvitlana – Csernicskó István Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд *ситуації*. Ужгород: ПоліПрінт. <http://bdk.blog.hu>.
2010. Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Braun Éva – Hnatik-Riskó Márta szerk.: *Magyar nyelv 10–11. osztály. Tanterv a magyar tannyelvű általános középiskolák számára. // Угорська мова 10–11 класу. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з угорською мовою навчання*. (Затверджено наказом МОН № 1021 від 28.10.2010 р.) Kijev, 2010.
2010. Csernicskó István – Fedinec Csilla – Tarnóczy Mariann – Vančonek Kremmer Ildikó szerk.: *Utazás a magyar nyelv körül: írások Kontra Miklós tiszteletére*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
2010. Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Molnár Anita – Molnár József *Nyelvek, emberek, helyzetek: A magyar, ukrán és orosz nyelv használati köre a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: PoliPrint.

Szótárak, zsebkönyvek

2006. Hires Emőke – Hires Kornélia – Margitics Katalin: *Ukrán-magyar-angol társalgási zsebkönyv (Українсько-угорсько-англійський розмовник)*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
2006. Kótyuk István főszerk.: *Magyar–ukrán kisszótár*. Ungvár–Beregszász: PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, (Csernicskó István, Hires Kornélia, Márku Anita)
2008. Bárány Erzsébet, Dzsanda Galina, Kótyuk István, Libák Natália, Margitics Katalin és Csernicskó István szerk.: *Ukrán–magyar kisszótár*. Ungvár–Beregszász: PoliPrint Kft. – KMF.

Az intézet munkatársainak önálló kötetei

Beregszászi Anikó

2010. *Magyar nyelv. Stilisztika. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 10. osztálya számára*. Csernyivci: Bukrek.

Hires-László Kornélia

2010. „Az öreg fát már nagyon nehéz kivágni”: *a nemzeti és lokális identitás faktorai az ezredfordulón a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: PoliPrint.

Karmacs Zoltán

2007. *Kétnyelvűség és nyelvelsajátítás*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.

Márku Anita

2008. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyarok körében*. Monográfia. Rákóczi-füzetek: XLVIII. Ungvár – Beregszász: PoliPrint Kft. – KMF.

Az Imre Samu Nyelvi Intézet munkatársainak kötetei

Kolláth Anna

2005. *Magyarul a Muravidéken*. Maribor: ZORA 39. Slavistično društvo.
2009. Kolláth Anna (szerk.) *A muravidéki kétnyelvű oktatás fél évszázada*. Maribor: Mednarodna knjižna zbirka Zora 68.

Szoták Szilvia

2005. Szoták Szilvia – Bakó Boglárka szerk. *Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében*. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Etnikai – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
2009. Szoták Szilvia szerk. *Őrvidéki magyarokról őrvidéki magyaroknak*. Kőszeg: Városkapu Kiadó –UMIZ–ISNYI.

Névmutató

- Aikio-Puoskari, Ulla, 237, 438
Alekszejev, V., 205, 438
Andrić Edit, 17, 25, 26, 343, 378, 438
Ankerl Géza, 234, 438
Apáczai Csere János, 140
Arel, D., 206, 438
Árva Bethlen Kata, 140
Ary, Joao, 24
B. Gergely Piroska, 440, 442
Bakó Boglárka, 57, 471
Bakos Ferenc, 68, 69, 72, 82, 85, 95, 98, 304, 305, 306, 438
Bakró-Nagy Marianne, 300
Balázs Géza, 128, 141, 304, 438
Balázs János, 81, 438
Bálint Emese, 411, 438, 466
Balogh Dezső, 305
Balogh Lajos, 443
Bárany Erzsébet, 414, 470
Bárczy Géza, 76, 81, 438, 439, 444
Bárczi Zsófia, 458, 460
Bárdi Nándor, 173, 439
Bart István, 50
Bartha Csilla, 35, 166, 190, 225, 233, 235, 248, 283, 284, 439
Bartos-Elekes Zsombor, 364, 365, 439
Bátyi Szilvia, 48
Bauko János, 460
Baumgartner, Gerhard, 155, 439
Bauring, B., 206, 439
Becze Orsolya, 17, 284, 466
Békési Imre, 73
Bence Lajos, 30
Bene Annamária, 48
Benkő Loránd, 74, 76, 81, 86, 439, 461
Benő Attila, 4, 16, 23, 24, 41, 45, 50, 51, 77, 86, 97, 116, 122, 126, 133, 172, 181, 185, 188, 303, 304, 332, 333, 340, 343, 344, 355, 356, 358, 363, 393, 407, 411, 417, 439, 444, 449, 457, 461, 463, 466, 467
Beregszászi Anikó, 16, 22, 48, 60, 129, 176, 177, 181, 185, 193, 212, 259, 265, 332, 343, 356, 359, 361, 381, 401, 440, 442, 447, 450, 452, 456, 468, 469, 470
Berényi Dénes, 440, 442
Berezovenko, A., 207, 441
Bernáthová, Alžbeta, 228, 233, 234, 446
Bernjak, Elizabeta, 128, 170, 441
Besters-Dilger, Juliane, 207, 214, 439, 441, 444, 450
Biber, Douglas, 278, 441
Bilaniuk, L., 206, 207, 441
Bitskey Botond, 194, 442, 443
Blédy Géza, 72, 441
Blénesi Éva, 37, 173, 441, 461
Bochmann Klaus, 164, 441
Bod Péter, 140
Bokor József, 29, 30, 32, 35, 36, 326, 441, 453
Borbély Anna, 126, 330, 339, 439, 441, 449, 453, 461, 465
Bori Imre, 17
Bottlik Zsolt, 196, 448
Bozóki Antal, 367
Braun Éva, 470
Braun László, 469
Bura László, 441
Cummins, Jim, 231, 254, 441
Ćurković-Major Franciska, 29, 31, 32, 33, 343

Csánki Dezső, 374, 441
Cseresnyési László, 442
Cserniczkó István, 15, 16, 22, 41,
43, 48, 60, 141, 144, 146, 163,
171, 176, 177, 184, 185, 191, 193,
194, 195, 206, 210, 212, 214, 215,
218, 258, 259, 263, 264, 265, 267,
268, 269, 299, 331, 332, 341, 342,
343, 356, 359, 377, 378, 381, 401,
403, 405, 414, 440, 442, 443, 447,
450, 452, 455, 456, 462, 468, 469,
470
Csete Örs, 129, 443
Csomortáni Magdolna, 391
Csorba Béla, 26
Darabán Piroska, 284
Debreceni Anikó, 443
Deme László, 302, 455
Derényi András, 441, 450
Dickinson, J., 210, 443
Diószegi László, 23
Dobos Csilla, 139
Domonkosi Ágnes, 443, 452, 460,
467
Dowas Katalin, 42
Dunbar, Robert, 454
Dzsanda Galina, 414, 470
Elekes Zsombor, 363
Eöry Vilma, 185, 279, 309, 340,
356, 443, 466
Erdély Judit, 17
Ernszt Ildikó, 187, 443
É. Kiss Katalin, 141, 142, 143, 147,
161, 448
Fábián Pál, 76, 302, 444
Faragó Imre, 384, 444
Fazakas Emese, 16, 50, 133, 172,
188, 302, 303, 389, 411, 439, 444,
461, 466, 467
Fazekas József, 460
Fedinec Csilla, 44, 141, 424, 442,
444, 447, 452, 457, 458, 461, 465
Fényes Elek, 366, 444
Fenyvesi Anna, 74, 81, 184, 419,
443, 444, 465
Ferenc Viktória, 263, 444
Fishman, Joshua, 380, 444
Fodor Attila, 284
Földi Ervin, 363, 370, 444
Forgács Tamás, 26
Fóris Ferenczi Rita, 48
Füle Tibor, 247
Fülei-Szántó Endre, 140, 444
Futó Hargita, 17
Gábrityné Molnár Irén, 25, 48, 341
Gadányi Károly, 30, 453
Gál Noémi, 403
Gal, Susan, 183, 326, 444
Galambos Iréneusz, 401
Gálffy Mózes, 305
Galgóczi László, 73
Gasparics Judit, 43
Gaudio del S., 206, 207
Gereben Ferenc, 149, 163, 191, 235,
245, 444, 445
Gerencsér Balázs, 173, 445
Gerstner Károly, 76, 82, 445
Glatz Ferenc, 21, 23, 34, 170, 411,
445, 458
Goebel, Hans, 184, 445
Göncz Lajos, 48, 141, 144, 166,
182, 184, 185, 190, 191, 192, 226,
237, 248, 254, 255, 262, 403, 418,
445, 447, 449, 450
Göncz László, 153, 157, 160, 169,
247, 445
Gorbatenko, V., 459
Gregor Ferenc, 445
Grétsy László, 302
Gróf Annamária, 401
Grosjean, François, 89, 445
Guttman Miklós, 30, 446, 453
Gyurgyik László, 154, 446, 451
Hadrovics László, 82, 85, 446
Hajdú Mihály, 440, 442, 463

- Hajdú-Moharos József, 367, 370, 373, 393, 446
- Halászová Anita, 228, 233, 234, 446
- Halliday, M. A. K., 446
- Hattyár Helga, 126, 170, 330, 339, 439, 441, 449, 450, 453, 465
- Haugen, Einar, 79, 80, 81, 85, 93, 153, 446
- Hegedűs Rita, 462
- Herman Jožefa, 247
- Hevesi Attila, 370
- Hill, Richard, 455
- Hires Emőke, 470
- Hires-László Kornélia, 16, 43, 55, 284, 343, 414, 469, 470
- Hnatik-Riskó Márta, 469, 470
- Hoffmann István, 375, 394, 446, 465
- Homišínová Mária, 166, 446
- Horger Antal, 76, 446
- Horvát Evelin, 42, 45
- Hozjan, Bojan, 251
- Hózsa Éva, 17
- Husárik Marianna, 446
- Huszi Ilona, 459
- Imre Samu, 41, 42, 45, 60, 61, 153, 185, 326, 329, 341, 394, 404, 414, 446, 455, 471
- Isohookana-Asunmaa, Tytti, 24
- Ivanová-Šalingová, Mária, 458
- Izsák Balázs, 201, 447
- Jakab István, 409, 447
- Jankovics József, 44, 308, 457, 459, 465
- Jesenský, Jankó, 362
- Jespersen, Otto, 68
- Jevtuh, Volodimir, 209, 447
- Joó István, 368, 447
- Juhász Albin, 173, 445
- Juhász Dezső, 406, 465
- Juhász József, 443
- Juhász Tihamér, 47, 310, 340, 343, 358, 410
- Jusczenko, Viktor, 208, 209, 210, 211, 213, 216, 217, 268, 447
- K**áčala, Ján, 450
- Kádár Edit, 141, 407, 408, 417, 447
- Käfer István, 375, 447
- Kányádi Sándor, 149
- Karmacszi Zoltán, 16, 43, 55, 414, 455, 469, 470
- Kassai Ilona, 287, 290, 438, 441, 447, 464
- Kaufman, Terrence, 74, 461
- Kelemen Béla, 305
- Kelemen László, 31, 42, 447
- Kenesei István, 63, 309
- Kereskényi Sándor, 25
- Keszler Borbála, 141, 447, 463
- Khmelko, V., 206, 438, 447
- Kiefer Ferenc, 141, 277, 445, 447, 449
- Király M. Jutka, 257, 447
- Kiss Edit, 381
- Kiss Gábor, 19, 32, 34, 37, 275, 302
- Kiss Jenő, 15, 30, 74, 76, 79, 83, 84, 85, 86, 141, 148, 185, 193, 254, 374, 377, 447, 448
- Kiss Lajos, 82, 372, 448
- Klemenčič, Vladimir, 448
- Klenner Livia, 31
- Klopčič, Vera, 155, 448
- Kocsis Aranka, 451
- Kocsis Károly, 141, 144, 148, 196, 448
- Kogoj, Cornelia, 159, 448
- Koljadzsin Natália, 459
- Kolláth Anna, 29, 30, 35, 36, 37, 41, 42, 44, 45, 48, 49, 56, 61, 116, 153, 155, 156, 157, 158, 160, 185, 191, 221, 239, 245, 248, 257, 258, 281, 283, 299, 308, 309, 310, 324, 325, 331, 332, 333, 342, 343, 356, 359, 401, 404, 415, 418, 419, 448, 449, 457, 465, 471

Kontra Miklós, 18, 79, 80, 84, 85,
 141, 142, 162, 164, 170, 182, 183,
 184, 185, 187, 191, 193, 194, 195,
 255, 258, 301, 304, 412, 418, 443,
 449, 450, 451, 453, 455, 469, 470
 Kőrösi Csoma Sándor, 140
 Kőrösi Zoltánné, 462
 Kossa János, 78, 81, 450
 Kótyuk István, 16, 401, 414, 469,
 470
 Kovač, Katarina, 247
 Kovalovszky Miklós, 443
 Kraus, Jiří, 458
 Kravcsuk, Leonyid, 211, 216
 Kucsma, Leonyid, 211, 217
 Kulovec, Draženka, 251
 Kulyk, V., 206, 207, 209, 210, 211,
 212, 213, 450
 Kumer, Irena, 251
 Lábadi Károly, 154, 155, 156, 157,
 160, 450
 Labrie, Normand, 163, 450
 Laczkó Krisztina, 24, 34, 186, 302,
 309, 451, 466
 Lahdelma, Tuomo, 459
 Laihonen, Petteri, 459
 Lambert, Wallace E., 237, 451
 Langman, Juliet, 74, 451
 Lanstyák István, 9, 16, 19, 20, 21,
 29, 31, 32, 34, 47, 53, 67, 74, 77,
 79, 82, 83, 87, 88, 89, 92, 94, 95,
 108, 109, 115, 116, 121, 134, 141,
 144, 146, 147, 180, 181, 182, 183,
 184, 185, 186, 187, 191, 193, 221,
 223, 226, 233, 237, 239, 244, 248,
 257, 258, 279, 284, 287, 290, 299,
 302, 309, 310, 325, 326, 331, 332,
 334, 339, 340, 342, 343, 355, 356,
 358, 359, 377, 386, 403, 412, 417,
 443, 444, 445, 446, 451, 452, 453,
 454, 455, 458, 459, 460, 461, 467,
 468
 Lelkes György, 367, 393, 395, 454
 Li Wei, 70
 Libák Natália, 414, 470
 Ligeti Lajos, 82, 454
 Lizanec Petro, 401
 Lőkös István, 33
 Lőrincz Jenő, 454
 Lozinskyi, Roman, 259, 454
 Lukács István, 33
 M. Pintér Tibor, 16, 52, 54, 277,
 278, 284, 288, 298, 331, 456, 458,
 468
 Mackey, William, 70
 Magga, Ole Henrik, 236, 454
 Majboroda, O., 207, 209, 454, 459,
 460, 463, 464
 Majtényi Balázs, 168, 169, 454
 Mandel Kinga, 37, 173, 441, 461
 Mann Jolán, 33
 Margitics Katalin, 414, 470
 Mária–Maniková, Zuzana, 458
 Márku Anita, 16, 43, 55, 181, 284,
 343, 414, 454, 455, 469, 470
 Márton Gyula, 69, 76, 304, 305,
 400, 406, 454
 Mártonfi Attila, 24, 34, 186, 302,
 309, 417, 451, 452, 466
 Maszenko, L., 205, 207, 214, 455,
 464
 Maticsák Sándor, 44, 308, 310, 376,
 443, 448, 455, 457, 460, 461, 463,
 465
 May, Stephen, 222, 226, 232, 237,
 455
 Mazovec, Mira, 251
 McIntosh, A., 446
 Medvegyev, O., 205, 211, 455
 Melnyik, Szvitlana, 206, 210, 214,
 267, 268, 455, 470
 Menyhárt József, 16, 54, 279, 412,
 446, 452, 453, 455, 460, 467, 468
 Mező András, 366, 372, 391, 455
 Milekšič, Vlado, 251
 Misad Katalin, 16, 48, 53, 133, 172,
 187, 455, 468
 Molnár Anita, 191, 455, 470

- Molnár Csikós László, 17, 25, 26, 139, 343, 455
- Molnár D. István, 16, 43, 56, 215, 284, 414, 456, 469
- Molnár József, 215, 260, 456, 469, 470
- Molnár Zoltán Miklós, 30
- Murádin László, 23, 399, 406
- Murvai Olga, 399
- Myers-Scotton, Carol, 70, 456
- N. Császi Ildikó, 382, 390, 441
- Nádor Orsolya, 21, 23, 34, 36, 170, 411, 439, 448, 450, 456, 457, 465
- Nagy Sándor, 469
- Néčak Lük, Albina, 250, 251, 456
- Nicolaisen, Ida, 454
- Novák Attila, 288, 456
- Novak Lukanovič, Sonja, 448
- Nyerges Judit, 44, 308, 457, 459, 465
- Nyomárkay István, 33
- O.** Nagy Gábor, 443
- Oravecz Csaba, 283, 284, 285, 289, 290
- Ördög-Gyárfás Lajos, 17
- Orešnik, Ivo, 247, 456
- Orosz Ildikó, 48, 133, 172, 263, 264, 456, 468, 469
- Orosz János, 456
- P.** Lakatos Ilona, 180, 439, 441, 446, 461, 465
- Palcútová, Michaela, 459
- Pallay Ferenc, 469
- Pancsuk, M., 209, 454
- Panina, N., 205, 456
- Papp György, 15, 17, 25, 146, 341, 343, 443, 456, 458
- Papp Kornélia, 452
- Papp Richárd, 440, 469
- Papp Z. Attila, 163, 179, 263, 456
- Pathy Lívია, 30, 42, 45
- Pató Imre, 17
- Patten, Alan, 191, 457
- Pavlenko, Aneta, 210, 457
- Peciar, Štefan, 459
- Péntek János, 4, 15, 16, 23, 25, 29, 30, 35, 40, 44, 48, 49, 51, 61, 63, 67, 73, 77, 109, 129, 140, 141, 144, 146, 150, 185, 192, 194, 195, 218, 273, 275, 276, 284, 299, 301, 302, 304, 305, 308, 309, 310, 331, 332, 341, 342, 343, 355, 356, 359, 363, 375, 378, 383, 393, 394, 396, 398, 411, 412, 417, 418, 420, 424, 437, 438, 439, 443, 444, 450, 454, 457, 461, 463, 465, 466, 467
- Peter, H. Nelde, 445
- Petőfi S. János, 407
- Petráčeková, Věra, 458
- Phillipson, Robert, 238, 451, 458, 459
- Pisárčiková, Mária, 450
- Pisnjak, Mária, 251
- Poplack, Shana., 70, 458
- Portnov, Andrej, 209, 210, 458
- Posgay Ildikó, 443, 452, 460, 467
- Považaj, Materj, 450
- Prószéký Gábor, 34, 302, 309
- Pusztai Ferenc, 76, 85, 86, 146, 300, 443, 448, 452, 458, 465
- R**ác Endre, 76, 81, 86, 458
- Rác I. Péter, 30
- Radesuk, V., 207, 458
- Rajšli Ilona, 17, 25, 26, 290, 458
- Rimarenko, Sz., 210, 213, 464
- Ring Éva, 221, 234, 235, 236, 241, 242, 244, 452, 458
- Rjabcsuk, M., 209, 458
- Rjabosapko, L., 214, 215, 458
- Romaine, Susanne, 89, 458
- Róna-Tas András, 74, 80
- Rozgonyiné Molnár Emma, 26
- Ruda Gábor, 35, 441, 449, 462
- Rudaš Jutka, 30, 401
- Saly Noémi, 185, 195, 412, 449, 450, 453
- Sándor Anna, 172, 458, 468

Sándor Klára, 75, 458, 460
 Sankoff, D., 70, 458
 Sárosi Mardírosz Krisztina, 16, 50,
 52, 284, 466, 467
 Sebők László, 363, 365, 367, 370,
 393, 458, 459
 Semsucsenko, J., 459
 Silling István, 17, 26
 Simon Szabolcs, 16, 21, 48, 182,
 187, 284, 383, 451, 453, 458, 459,
 461, 463, 467, 468
 Skutnabb-Kangas, Tove, 190, 222,
 227, 237, 238, 239, 241, 248, 249,
 252, 262, 438, 451, 454, 458, 459
 Sládkovič, Andrej, 362
 Slíz Mariann, 452
 Sobočan, Jožef, 247
 Solarič, Ladislav, 247
 Somogyi Attila, 31
 Soós Kálmán, 469
 Stabej, Marko, 161, 162, 459
 Strevens, P., 446
 Sulha, N., 205, 460, 463
 Sulha, O., 205, 460
 Šaling, Samo, 458
 Šebjanič, Valerija, 251
 Štefánik, Jozef, 459
Szabó Géza, 30
 Szabó M. Attila, 393
 Szabó M. Erzsébet, 393
 Szabó T. Attila, 16, 68, 72, 406
 Szabó Zoltán, 407
 Szabómihály Gizella, 15, 16, 21, 41,
 48, 49, 52, 53, 95, 127, 132, 134,
 138, 139, 146, 163, 169, 171, 172,
 181, 182, 183, 185, 187, 189, 191,
 193, 194, 218, 239, 310, 341, 342,
 343, 344, 356, 359, 366, 376, 377,
 380, 386, 387, 388, 389, 390, 394,
 412, 419, 442, 443, 444, 450, 451,
 453, 454, 460, 467, 468
 Szarka László, 21, 23, 34, 36, 37,
 170, 173, 301, 411, 439, 448, 450,
 456, 457, 461, 465
 Szekeres Péter, 157, 461
 Szépe György, 187, 441, 450, 461
 Szereda Viktória, 447, 458
 Szikszai Attila, 4
 Szilágyi N. Sándor, 16, 24, 45, 141,
 142, 144, 146, 147, 182, 183, 302,
 325, 408, 439, 449, 450, 461, 463,
 466
 Szinkovics Jenő, 25
 Szőke István, 443
 Szoták Szilvia, 29, 35, 36, 37, 41,
 42, 45, 46, 48, 57, 61, 153, 157,
 158, 162, 192, 299, 325, 343, 404,
 415, 447, 449, 461, 471
 Szüszer-Nagy Róbert, 396
T. Károlyi Margit, 180, 439, 441,
 446, 461, 465
 Tamás Lajos, 461
 Tánczos Vilmos, 23
 Taraszenko, B., 206, 207, 444
 Tarnói László, 462
 Tátrai Patrik, 196, 448
 Teiszler Pál, 305
 Teleki László, 23
 Telekiné Nagy Ilona, 377, 378
 Thomason, Sarah, 74, 461
 Tiakiwai, Sarah, 455
 Timosenko, Julija, 208, 210, 216
 Tökés Gyöngyvér, 23
 Tolcsvai Nagy Gábor, 19, 32, 34,
 37, 74, 116, 119, 122, 164, 186,
 279, 301, 309, 318, 331, 340, 342,
 344, 356, 444, 461, 462, 466
 Tompa József, 81, 86, 462
 Törzsök Erika, 132, 171, 462
 Tot Slavinec, Marija, 251
 Tótfalusi István, 95, 98, 462
 Tóth Hajnalka, 343
 Tóth Mária, 31
 Tóth Mihály, 214, 215, 263, 462
 Trask, Mililani, 454
 Trócsányi László, 155, 161, 462
 Trudgill, Peter, 71, 164, 462

Vahtyin, N., 206, 462
Vályi András, 366, 374
Vančóné Kremmer Ildikó, 16, 48,
126, 330, 339, 419, 439, 441, 445,
449, 452, 453, 458, 460, 461, 462,
465, 467, 468, 470
Váradi Tamás, 46, 193, 283, 284,
289, 443
Várady Tibor, 153, 462
Varennés, Fernand de, 169, 187,
462
Varga István Štefan, 191, 418, 449
Varga József, 30, 35, 228, 233, 234,
247, 250, 378, 385, 446, 462
Varga Tünde, 17, 284, 343
Varga, Štefan, 247, 251
Vass Ilona, 469
Vass László, 73
Végel László, 245, 463
Vencelj, Peter, 448
Veres Valér, 163, 179, 456
Veress Emőd, 171, 198, 363, 463
Visnyak, O., 205, 213, 463
Vizi Balázs, 168, 169, 454
Vöö István, 304, 305, 454
Vorona, V., 205
Vörös Ferenc, 46, 377, 378, 380,
381, 382, 462, 463
Vörös Ottó, 30, 382, 383, 388, 463
Vratuša, Anton, 155, 463
W
Wacha Imre, 302
Wallner Margit, 42
Weinreich, Uriel, 89, 464
Wilson, A., 206, 447
Z
Zalabai Zsigmond, 464
Zaliznyak, H., 205, 464
Zaremba, J., 210, 213, 464
Zdenek, Starý, 445
Zelliger Erzsébet, 465
Zimányi Árpád, 79, 84
Žagar-Szentesi Orsolya, 29, 31, 32,
33, 35, 36, 37, 42, 61, 343, 404,
449
Zsemlyei János, 69, 72, 304, 344,
464
Zsigmond Győző, 399
Zsigmond Tibor, 464
Zsótér Írisz, 42, 45

A kutatóhálózat intézetei

SZABÓ T. ATTILA NYELVI INTÉZET

400 306 Cluj/ Kolozsvár, Románia
str. Ion Ghica, nr. 12.
tel/fax: Kolozsvár: + 40 264 588002,
Sepsiszentgyörgy: + 40 267 311940
e-mail: sztanyi@gmail.com
honlap: www.sztanyi.ro

GRAMMA NYELVI IRODA

929 01 Dunajská Streda / Dunaszerdahely, Szlovákia
Bacsák u. 240/13. P.O.B. 198.
tel: + 421-31-550 4261
fax: + 421-31-550 4262
e-mail: gramma@gramma.sk
honlap: www.gramma.sk

HODINKA ANTAL INTÉZET

90 200 Beregovo/ Beregszász, Ukrajna
Kossuth tér 6. Pf. 33.
tel: + 380-3141-4-29-68
fax: + 380-3141-2-34-62
e-mail: hodinka@kmf.uz.ua, hodinka.intezet@gmail.com
honlap: www.kmf.uz.ua/hun114/index.php/a-foiskola-egysegei.html

UMIZ – IMRE SAMU NYELVI INTÉZET

7501 Unterwart/ Alsóőr 230., Ausztria
tel: +43-3352-31 287 0
fax: + 43-3352-31 287 14
e-mail: isnyi@umiz.at
honlap: www.isnyi.org

ÚJVIDÉKI EGYETEM, BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR, MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉK

21000 Novi Sad/Újvidék, Szerbia
Stevana Musića 24.
tel: +381 21 458673
e-mail: hungar@unsff.ns.ac.yu
honlap: www.ns.ac.yu